Ramūnas Labanauskas

XX A. ANTROS PUSĖS LIETUVOS PASAULĖVAIZDŽIO KAITA PIERRE'O TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ KONTEKSTE

Monografija

Mykolo Romerio universitetas

Ramūnas Labanauskas

XX A. ANTROS PUSĖS LIETUVOS PASAULĖVAIZDŽIO KAITA PIERRE'O TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ KONTEKSTE

Monografija

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius, 2025

Recenzavo
Dr. Valdemaras Klumbys (Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas)
Doc. dr. Aušra Pažėraitė (Vilniaus universitetas)

Monografija parengta įgyvendinant Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programos mokslo projektą „Teilhard'o de Chardino idėjų sklaida išeivijoje ir Lietuvoje". Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-76).

Aprobuota Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto tarybos 2024 m. lapkričio 29 d. nutarimu Nr. 1ŽVS-30

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-488-110-7 (Elektroninis - PDF)
ISBN 978-609-488-111-4 (Spausdintinis)
DOI 10.13165/9786094881107

© Ramūnas Labanauskas, 2025
© Mykolo Romerio universitetas, 2025

TURINYS

Įvadas. Pierre'o Teilharď o de Chardino idėjų recepcijos principai XX a. pasaulėvaizdžio kaitos kontekste 5

I. Teilharď o de Chardino idėjų recepcijos šaltinotyrinė ir istorinė analizė 52

II. Teilharď o de Chardino idėjų recepcija: turinio analizė 86

Teilharď o de Chardino biografijos ir santykio su Katalikų Bažnyčios mokymu interpretacijos 86

Tejariškojo pasaulėvaizdžio interpretacijų sankirtos 111

III. Pasaulėvaizdžio kaita lietuvių visuomenėje kaip Teilharď o de Chardino recepcijos prielaida 176

Pasaulėžiūrinė panorama sovietmečiu 176

Pasaulėžiūrinė situacija sovietmečiu sociologų ir istorikų akimis 176

Katalikų visuomenės pasaulėvaizdžio tendencijos iki 1990 m. 182

Neangažuotos krikščionybei visuomenės pasaulėvaizdis iki 1990 m. 230

Paskutiniojo XX a. dešimtmečio pasaulėžiūrinė panorama 270

Katalikų visuomenės pasaulėvaizdis po 1990 m. 270

Neangažuotos krikščionybei visuomenės pasaulėvaizdis po 1990 m. 302

Reziumė: pasaulėvaizdžio kaitos tendencijos 1958–1998 m. 320

IV. Teilharď o de Chardino idėjų vieta Lietuvos visuomenės pasaulėvaizdžio kaitos procese (reziumė) 327

Išvados 351

Santrumpos 358

Šaltiniai ir bibliografija 360

Šaltiniai 360

Archyvai 360

Pokalbiai (interviu) ir atsakymai į klausimus 362

Periodika 363

Nepublikuoti šaltiniai 363

Publikuoti šaltiniai 387
Bibliografija 407
Publikuoti darbai 407
Nepublikuoti darbai (disertacijos, kiti baigiamieji darbai) 419
Zusammenfassung 420

ĮVADAS

Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos principai XX a. pasaulėvaizdžio kaitos kontekste

Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos XX amžiaus antros pusės Lietuvoje tyrimai yra gan komplikuoti, nes jų objektas – visuomenė, gyvenusi labai skirtingomis sąlygomis: komunistinio režimo ir demokratinėje santvarkose sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje. Be to, Teilhard'o de Chardino[1] idėjų recepcija vyko ir katalikų, ir nekatalikų visuomenėje (ar, tiksliau, su Katalikų Bažnyčia save mažiau siejančioje arba visiškai nesiejančioje visuomenės dalyje), o šių grupių pasaulėžiūra ir pasaulėvaizdis gerokai skyrėsi. Jų šaltiniai ir tyrimo metodai taip pat iš esmės skirtingi. Dar daugiau – nė viena iš šių pasaulėžiūrinių stovyklų nebuvo vienalytė.

Sovietmečiu Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinė ir kultūrinė panorama nebuvo formuojama vien viešpataujančios valstybinės marksistinės-lenininės (komunistinės) ideologijos ir ateizmo. Nepaisant to, kad Bažnyčia buvo stipriai varžoma materialistine ideologija ir ateizmu besivadovaujančios valstybės valdžios, ji turėjo didžiulį autoritetą didelėje visuomenės dalyje ir darė įtaką nemažos dalies lietuvių pasaulėžiūrai arba netgi ją nulėmė, vis dėlto ne vien savo oficialiu tradiciniu mokymu, bet ir įvairiomis mažiau ortodoksiškomis katalikybės formomis. Vyko, viena vertus, tradiciniu mokymu apibrėžiamos katalikybės ir katalikų visuomenės kaita, tradicinių jos mokymo, vaizdinių, elgsenos, normų transformacija, antra vertus, oficialiąja komunistine ideologija besiremiančios visuomenės dalies pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio erozija, galiausiai pasibaigusi žymiu ateistinio ir materialistinio visuomenės segmento susilpnėjimu ar net sunykimu žlugus sovietiniam režimui. Tokiame kontekste sovietmečiu formavosi savita pasaulėvaizdžio ir pasaulėžiūros konsteliacija, kurioje oficialios komunistinės ideologijos ir tradicinės katalikybės ideologemos bei vaizdiniai virto labiau savanoriškai prisiimtais

1 Tekste bus vartojama ir sutrumpinta Teilhard'o de Chardino pavardės forma – Teilhard'as.

ar privalomais (išsireikalaujamais) identiteto žymenimis, tokiais kaip kūrimo iš nieko dogmos tradicinė interpretacija, lemianti griežtą realybės dalijimą į gamtinį ir antgamtinį pasaulį, prigimtį ir antprigimtį, Dievą ir pasaulį (kūriniją), materiją ir dvasią, sielą ir kūną, arba materijos (kuri atitinkamos visuomenės dalies sąmonėje buvo tapatinama su kieta, apčiuopiama medžiaga) kaip vienintelės realybės. Iš tiesų nemažai lietuvių niekada nepriėmė dualistinio ar monistinio materialistine prasme pasaulėvaizdžio, o vėlyvajame sovietmetyje, ypač 9-ajame dešimtmetyje, itin išaugo skaičius tų, kuriems realybė buvo viena, tačiau nemateriali medžiagine prasme. Šiuo laikotarpiu lietuvių visuomenės pasaulėvaizdį labai veikė banginės realybės sampratos vaizdiniai, plačiąsias mases pasiekdavę įvairiais kanalais – oficialiojo mokslo (kvantinė fizika, reliatyvumo teorija, šiuolaikinė kosmologija ir pan.) per vidurines ir aukštąsias mokyklas, mokslo populiarinimo institucijas ir masines informacijos priemones, heterodoksines krikščioniškas ir nekrikščioniškas ezoterines grupes. Taigi ir šiuolaikinio mokslinio pasaulėvaizdžio pagrindu formavosi vaizdiniai, iki tol buvę būdingesni ezoteriniams mokymams – realybė kaip „bangos“, „virpesiai“, „dažniai“, „modusai“ ir pan. Tokia buvo dominuojanti vėlyvojo sovietmečio pasaulėvaizdžio orientacija, prie kurios turėjo taikytis ir katalikų visuomenė. Po nepriklausomybės atkūrimo šios tendencijos išsilaisvino iš materialistinių-ateistinių suvaržymų, tačiau susidūrė su Bažnyčios pastangomis internalizuoti tikinčiųjų sąmonėje tikėjimo tiesas konservatyvia posusirinkiminių (Vatikano II Susirinkimo nulemtų) permainų interpretavimo dvasia. Šiame sudėtingame pasaulėžiūriniame-ideologiniame-religiniame kontekste vykusiai Teilhardo de Chardino idėjų recepcijai suvokti reikalingas tinkamas raktas. Tai galėtų būti pasaulėvaizdžio sampratos kaita atskiruose visuomenės segmentuose – Teilhardo recepcijos pasaulėžiūriniuose ir profesiniuose kanaluose.

Tokia aptariamo laikotarpio katalikų ir su Bažnyčia savęs nesiejančios lietuvių visuomenės dalies pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio konsteliacija verčia šalia tradicinės (konservatyviosios) katalikybės, apibūdinamos daugiau ar mažiau nuosekliu krikščioniškojo dualizmo (prigimties ir antprigimties, Dievo ir jo kūrinijos,

materijos ir dvasios) priėmimu iš vienos pusės ir materialistiniu redukcionizmu bei griežtu sekuliarizmu (sovietmečiu – ir ateizmu), t. y. įsivaizdavimu, kad visa tai, kas egzistuoja, yra materialu, o sąmonė yra materijos epifenomenas, pažymėtos pasaulėžiūrinės stovyklos (sovietmečiu šį tradicinės katalikybės oponentą galima apibrėžti ir kaip tradicinį (ortodoksalų) marksizmą) – iš kitos, postuluoti egzistuojant holistinio pasaulėvaizdžio alternatyvą ir ja besivadovaujančią visuomenės dalį, kuri nebuvo vien katalikų ir nekatalikų pasaulėžiūrinių blokų ideologinės difuzijos vaisius, o greičiau savarankiškos pasaulėjautos ir pasaulėžiūros pasekmė, charakterizuojama principu „visa yra viename ir viename – viskas", t. y. materijos ir dvasios, o faktiškai ir objekto bei subjekto dualizmo atsisakymu, realybę savo esme suvokiant kaip Vienį[2]. Būtent holizmas ir juo besivadovaujančios stovyklos ir yra tiesioginė, tikroji, Teilhard'o de Chardino idėjų pozityviosios recepcijos[3] bazė. Holistinė stovykla (holizmas) apima ir save identifikuojančius su katalikybe (t. y. save laikančius katalikais), ir dalį Bažnyčiai neangažuotos visuomenės dalies. Taigi holizmas katalikybės atžvilgiu dalijasi į katalikiškąjį ir nekatalikiškąjį (nekrikščioniškąjį) holizmą. Žinoma, tai reiškia, kad katalikybė nebegali būti tapatinama tik su tradicine katalikybe, kuri laikotarpiu po Vatikano II Susirinkimo, faktiškai atsisakius katalikiškojo ekskliuzyvumo principo ir jį didžiajai katalikų visuomenės daliai gana greitai (galbūt daugeliu atvejų tik formaliai) pripažinus, nebėra tradicinė *in stricto*, bet visais kitais požiūriais (ir visų pirma krikščioniškojo dualizmo laikymosi požiūriu) yra ta pati tradicinė katalikybė. Todėl ji

2 Tai ne tiek organizaciniai dariniai, kiek visų pirma tendencijos, kaip atskirų asmenų itin stiprių, pasikartojančių valios aktų išraiška.

3 Paprastai recepcija suvokiama plačiąja prasme, kaip reiškianti „įvairiausių ankstesniųjų kultūrų įtakas vėlesnėms" (Aušra Jurgutienė, „Recepcija – komparatyvistikos metodologinė inovacija", iš *Acta litteraria comparativa. Kultūros intertekstai 1* (Vilnius: VPU leidykla, 2006), 64). Vis dėlto Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos kontekste būtų prasminga skirti vien žinojimą apie Teilhard'ą ar jo idėjas, jų suvokimą nuo jų reikšmingumo įsisąmoninimo, taigi – teigiamą ir neigiamą recepciją. Pavyzdžiui, ateizmo propagandistai, be abejo, žinojo Teilhard'ą de Chardiną, bet jis jiems tebuvo kritikos objektas. Lygiai tas pats pasakytina apie tradiciškesnę katalikų visuomenės dalį. Atsižvelgiant į tai, kad Teilhard'as šioje katalikų visuomenės dalyje visgi buvo persona *non grata*, nors joje buvo žinomas (turint omenyje Antano Maceinos veikalų paplitimo mastą), prasminga išryškinti negatyviosios recepcijos sampratą, kai kuriais atvejais ją suvokiant kaip inkubacinę jo idėjų sklaidą nemažos dalies besidominčių filosofija katalikų pasąmonėje ir turinčią potencialo prasiskverbti į tradiciškai tikinčiųjų sąmonę pozityvia prasme.

pakaitomis bus vadinama ir tradicine, ir konservatyviąja katalikybe[4]. Ir todėl tai reiškia, kad vieno ar kito kataliku save laikančio asmens priskyrimas holizmo stovyklai niekaip nekvestionuoja jo katalikiškumo. Ontologinio dualizmo (gamtinės ir antgamtinės plotmės skyrimo) arba doktrininio (dogminio) „panteizmo tabu" įveikimas jokiu būdu nereiškia krikščionybės atsižadėjimo ir skirtumo tarp Dievo ir žmogaus nutrynimo, o tik tai, kad tas skirtumas grindžiamas kitaip, taip pat tai, kad Dievas kaip Absoliutas imamas suvokti kaip aukščiausias Būties lygmuo, Būties centras. Juk jau pati Šventosios Dvasios samprata sisteminėje teologijoje kaip pasaulyje imanentiškai glūdinčio Dievo, taip pat sudievėjimo ir Dievo visurbuvos (omniprezencijos) konceptai yra pripažinimas, kad ribos tarp šių dviejų realybės plotmių nėra. Visgi, veikiant „panteizmo tabu", tokia riba vis tiek teigiama, išpažįstama, kartojama, laikant ją ištikimybės katalikybei įrodymu.

Sąvoka „holizmas" gana plačiai vartojama filosofijoje. Kaip pažymi filosofas Saulius Kanišauskas, kontinualumas „[h]olizme suprantamas kaip tokia visuma, toks vienis, kuriame *materialumas* yra persmelktas *idealumo*, kuriame *visuma* lemia *kiekvieno elemento* savybes, o kiekvienam elementui yra būdingos visos visumos esminės savybės. Holistinis pasaulėvaizdis apibūdinamas posakiu: „Viskas slypi viename ir kiekvienas – vienyje su viskuo.""[5] Holizmo sąvoką įtraukęs į vartoseną Janas Smutsas teigė, kad „[v]isuma esanti „pasaulinė dvasia", ji yra net atomuose ir elementariosiose dalelėse, bet materija (fiziniai objektai) tą dvasią sukausto, ir jos išlaisvinimas įmanomas tik vykstant evoliucijai. [...] Nors psichofiziniai laukai esą materialūs, bet jų esmė – nematerialī, mistinės prigimties."[6] Šiuolaikinėje mokslo ir filosofijos literatūroje „holizmas" vartojamas ir materialistine prasme, bet tai jau – materialistinis monizmas, kuris vargu ar gali būti laikomas holizmu *sensu stricto*. Katalikų filosofai ir teologai taip pat vartoja

4 Konservatyviosios (tradicinės) ir atvirosios katalikybės tendencijos kartais bus vadinamos ir „oficialiąja Bažnyčia" ar „oficialiąja katalikybe", taip jas atskiriant nuo heterodoksinių tendencijų, kurios dar nėra oficialiai įteisintos Bažnyčios mokyme tiesiogiai, nors visada buvo Bažnyčios minties ir praktikos paveldo dalis.

5 Saulius Kanišauskas, Evaldas Juozelis. *Mokslo filosofijos pagrindai: vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2018), 105.

6 *Ibid.*, 106.

holizmo sąvoką, pačią krikščionybės doktriną analizuodami holizmo kontekste[7]. Vartojama net holistinės krikščionybės (katalikybės) sąvoka[8]. Paties Teilhard'o de Chardino pasaulėvaizdis kaip tik ir grindžiamas holizmu: „Teilhard'o realybė yra organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – savisklaidos siekiantis Dievas, savo ruožtu tapęs „besiskleidžiančios visatos ašimi ir centru""[9], save organizuojanti (sinergetinė) sistema su centru (tašku Omega), keičiančiu sistemą ir kintančiu dėl paties sistemos augimo. Teilhard'o de Chardino filosofinei koncepcijai būdingas panpsichizmas. Anot Teilhard'o, „[...] visose struktūrinėse materijos pakopose slypi psichiškumo pradmenys arba vidinis aspektas, kas sąlygoja struktūrų vidinio ir išorinio sluoksnių išskyrimą". Teigiamas pasaulio substancijos vienumas – materijos ir dvasios susietumas. Materija ir dvasia laikomos vienos „visatos medžiagos", „dvasios-medžiagos" arba „visatos audinio" dviem aspektais arba vienijimosi proceso fazėmis[10].

---

7 Fizikas ir teologas Johnas Polkinghorne'as rašo apie holistinį realybės proceso „iš viršaus į apačią" pobūdį, Dievui su kūrinija sąveikaujant per „informacijos įvestį" į „atvirą fizinį procesą" (John Polkinghorne, *Kvarkai, chaosas ir krikščionybė. Klausimai mokslui ir religijai* (Kaunas: Vox altera, 2014), 58). Pasak teologo Hanso Küngo, perskyros tarp objekto ir subjekto panaikinimas kvantinėje fizikoje veda prie holistinio mąstymo (Hans Küng, *Das Christentum: Wesen und Geschichte* (München-Zürich: Piper, 1995), 873). Tam, kad išliktų, krikščionybė turi įžengti į naują – pomodernistinę (vok. *Nach-Moderne*) „diferencijuotą pliuralistinę holistinę sintezę" (*ibid.*, 879). Ispanų karmelito Marcelino Iraqui Redino nuomone, šiandien Šventoji Dvasia siūlo mums holistinę žmogaus ir visatos sampratą, pagal kurią „viskas susiję su viskuo ir su Visa" (Marcelino Iraqui Redin, *Naujoji aušra: sąmonės nubudimas* (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012), 287). Filosofo ir teologo Joe Hollando programoje kalbama apie postmodernią holistinę evoliucinę-ekologinę kosmologiją kaip evangelizacijos pagrindą, t. y. dvasingumo ryšį su holistiškai suvokiamu kosmosu (Joe Holland, *Postmodern Ecological Spirituality: Catholic-Christian Hope for the Dawn of a Postmodern Ecological Civilization Rising from within the Spiritual Dark Night of Modern Industrial Civilization* (Digital Edition. Pacem in Terris Press, Pax Romana Catholic Movement for intellectual & cultural affairs, 2023), 5). Holistinė perspektyva labai ryški ekumeninės trečiojo pasaulio teologų asociacijos (EATWOT), kritikuojančios tradicinę teologiją kaip pernelyg europietišką, leidinyje „Voices". Numeryje, dedikuotame Teilhard'ui skirtai konferencijai, arkivysk. Thomas Menamparampilas pažymi, jog jaunimas „trokšta holistinio požiūrio į dalykus ir yra atviras mistiniams ir dvasiniams dalykams, nors yra giliai paniręs į šiuolaikinę mokslinę pasaulėžiūrą" (Thomas Menamparampil, „The emerging power of Teilhard's Vision in the march of Humanity towards a Common Destiny", *Voices* 1 (38) (2015): 34).

8 Pristatydamas savo knygą „Holistinė krikščionybė" („Holistic Christianity: The Vision of Catholic Mysticism" (Paragon House, 2005)), filosofas ir teologas Josephas Conti rašė, jog holistinė krikščionybė „atskleidžia penkiolika paslėptų krikščioniškojo tikėjimo „holizmų" ir supina juos į šviesią vienovę – krikščionybės sielą. Kartu šie didieji holizmai apima begalybę – žemę ir dangų, regimąjį ir neregimąjį [...]" („From the Author", žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://www.amazon.com/Holistic-Christianity-Vision-Catholic-Mysticism/dp/1557788308).

9 Ramūnas Labanauskas, „Pierre Teilhardo de Chardino gyvenimas ir idėjos atvirosios katalikybės kontekste", *Socialinių mokslų studijos* 13 (2024): 42). Teilhard'as suformulavo „Dievo kaip Didžiosios Realybės, apimančios visa, kas egzistuoja (nes niekur nesama „nebūties"), sampratą". Aukščiausioji būtis „apima viską, kas egzistuoja, ir viską prie savęs pririša „iš viršaus"" (*ibid.*, 44).

10 *Ibid.*, 41.

Tokiame pasaulėvaizdyje Teilhard'o de Chardino Dievo samprata laikytina panenteistine. Tai konstatuota ne vieno tyrinėtojo. Detaliai panenteizmo sąvoką (ir jos santykį su panteizmo sąvoka) analizavo filosofas S. Kanišauskas. Jis pažymi, jog panteizmas suprastinas kaip „Dievo „ištirpdymas" gamtoje", o panenteizmą reikėtų suprasti kaip „gamtos ištirpdymą Dieve". Tai reikštų, jog „gamta yra tik „sumaterialėjęs" Dievo būvis (modusas) ir jis jokiu būdu nėra *tapatus* kuriančiam Dievo būviui, kuris yra visiškai skirtingas nuo jau sukurtosios gamtos ir ją nepalyginamai pranoksta"[11].

Dabar panenteizmo sąvoka krikščioniškojo Dievo sampratai nusakyti vartojama dažnai. Galima sakyti, kad egzistuoja Teilhard'o de Chardino įkvėpta panenteizmo mokykla, šiuo metu atstovaujama teologų ir filosofų Beatrice Bruteau, Ilios Delio, Johno Haughto, Ursulos King, Mary Evelyn Tucker ir daugelio kitų[12]. Johnas Cooperis skiria Teilhard'ui visą skyrių, pavadintą „Kristocentrinis panenteizmas"[13]. Anot Rolando Faberio, „[š]iandien ir Teilhard'as de Chardinas, ir Whiteheadas tvirtai laikomi panenteistais"[14]. Ruth Page panenteizmą suvokia kaip teologinę koncepciją, Dievo santykį su Universumu apibūdinančią kaip šio tapsmą Dieve, Jam persmelkiant visus Universumo lygmenis, pati formuluodama pansinteizmo sąvoką: „Dievas su viskuo"[15]. Pasak katalikų mąstytojo Mathiaso Schickelio, „[e]sminė ateistų ir krikščionių fundamentalistų klaida yra ta, kad jie Dievo sferą kardinaliai atskiria nuo pasaulio. Taip Dievas jiems virsta daiktu."[16] Anot feminizmo teologijos atstovės Elizabeth A. Johnson, „[...] panenteizmas vaizduoja visatą, įskaitant tiek dvasią, tiek ir materiją, talpinamus gyvojo Dievo

11 Saulius Kanišauskas, *Mokslas, religija ir religinis jausmas: monografija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 24.

12 Joseph A. Bracken, „Panentheism in the context of the theology and science dialogue", *Open Theology* 1 (2014): 6–10.

13 John W. Cooper, *Panentheism: The Other God of the Philosophers* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006), *Teilhard Perspective* 2, 42 (2009): 12.

14 Roland Faber, „Panentheism or Transpantheism? The Process of Trans-Unification in Teilhard and Whitehead", *Teilhard Perspective* 1, 40 (2007): 8.

15 Ruth Page, „Panentheism and pansyntheism: God in Relation", iš *God and Evolution*, Mary Kathleen Cunningham (ed.) (London-New York: Taylor and Francis Group, 2007), 349–350.

16 Mathias Schickel, Daniel Zöllner, *Evolution – Geist – Gott: Beiträge zu einer christlichen Philosophie* (Dresden: Verlag Text & Dialog, 2015), 154.

matricoje [...]. Šis ryšys yra sukurtas abipusio gyvenimo, tačiau, nors ir būdamas nehierarchiškas ir abipusis, jis nėra griežtai simetriškas, nes pasaulis priklauso nuo Dievo taip, kad Dievas nėra iš šio pasaulio.“[17]

Šiuolaikiniame Bažnyčios mokyme, viena vertus, kard. Josepho Ratzingerio tekstais ir parengtais dokumentais reiškiamas priešiškumas vadinamajam teologiniam reliatyvizmui, t. y. atmetamas holizmas ir panteizmas[18], kita vertus, ypač popiežiaus Pranciškaus tekstuose, matomas aiškus dreifas į holizmo pusę. Kard. J. Ratzingerio aprobuotoje deklaracijoje „Jėzus Kristus – gyvojo vandens nešėjas: „Naujojo amžiaus“ (New Age) krikščioniškasis apmąstymas“ teigiama, kad „Naujojo amžiaus“ monistinis „troškimas panaikinti bet kokį dualizmą nepalieka vietos transcendentiniam Dievui, todėl visa yra Dievas“[19]. Vis dėlto pop. Pranciškaus tekstai neabejotinai persmelkti holistinio universalumo dvasios. Štai enciklikoje „Laudato Si“ (2015 m.) rašoma: „Būtina pasitelkti ir įvairius tautų kultūrinius turtus, meną ir poeziją, vidinį gyvenimą ir dvasingumą. Jei tikrai norima išplėtoti ekologiją, leidžiančią atitaisyti viską, ką sugriovėme, tuomet nevalia iš akių išleisti nė vienos mokslo šakos, nė jokios išminties formos, įskaitant religinės su jai būdinga kalba. Be to, Katalikų Bažnyčia atvira dialogui su filosofine mintimi, o tai leidžia įgyvendinti įvairias tikėjimo ir proto sintezes.“ Pasitelkiamos aiškiai panenteistinės formuluotės: „Visata plėtojasi Dieve, kuris visa pripildo. Vadinasi, lape, take, rasoje, vargšo veide galima atrasti kontempliuotiną slėpinį. Idealas yra ne vien einant iš išorės į vidų atrasti sieloje Dievo veikimą, bet ir sutikti Jį visuose daiktuose [...]“. Kaip kosmoso evoliucijos tikslas matomas Dievas: „Visatos kelionės tikslas yra Dievo pilnatvė, jau pasiekta prisikėlusio Kristaus, kuris yra

17 Elizabeth A. Johnson, „Atmenant Kūrėjo dvasią“, *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1997): 436.

18 Kard. Josepho Ratzingerio teigimu, reliatyvizmas teologijoje reiškia kristologijos panaikinimą. Jis turi omenyje teologą J. Hicką, kurį laiko svarbiausiu religinio reliatyvizmo atstovu. Iš pliuralistinei teologijai priskirtinų veikalų autorių kardinolas mini P. Schmidt-Leukelį, P. F. Knitterį, R. Panikkarą (Josephas Ratzingeris, „Tikėjimas ir teologija šiandien“, *Bažnyčios žinios* 8, 32 (1997): 18). Anot kardinolo, „turėtų atrodyti tiesiog nuostabu, kad, nepaisant visko, tebetikima krikščioniškai – ne vien surogatinėmis Hicko, Knitterio ir kitų formomis, bet ir visišku bei džiaugsmingu Naujojo Testamento, visų laikų Bažnyčios tikėjimu“ (Josephas Ratzingeris, „Tikėjimas ir teologija šiandien“, *Bažnyčios žinios* 9, 33 (1997): 12).

19 Popiežiškoji kultūros taryba, Popiežiškoji tarpreliginio dialogo taryba, „Jėzus Kristus – gyvojo vandens nešėjas: „Naujojo amžiaus“ (New Age) krikščioniškasis apmąstymas“, *Bažnyčios žinios* 5, 173 (2003): 9.

visuotinio brendimo proceso atramos taškas. [...] Visi išvien su mumis ir per mus juda link bendrojo tikslo – Dievo, transcendentinės pilnatvės, kai visa apglėbs ir apšvies Kristus.“[20] Panašiai sinodiniame dokumente „Išplėsk savo palapinės erdvę“ (2022 m.) Bažnyčia pristatoma kaip „būstas, galintis suteikti pastogę visiems, bet atviras, įsileidžiantis ir išleidžiantis [...], judantis link Tėvo ir visos žmonijos apkabinimo“[21]. Palankiame ar net atvirai teigiamame popiežių požiūryje į Teilharď o filosofiją, išsakytame viešai, taip pat įžvelgtina ta pati teologinės paradigmos kaita – atsivėrimas holistinei perspektyvai. Pavyzdžiui, per 2009 m. liepos 24 d. pamaldas pop. Benediktas XVI homilijoje paminėjo „„didžiąją Teilharď o de Chardino viziją“ kaip švyturį, padedantį suvokti numinozinę visatą“. Teilharď o de Chardino viziją jis pristatė kaip „tikrą kosminę liturgiją, kai kosmosas taps gyvuoju šeimininku“. Vatikano atstovas spaudai jėzuitas t. Federico Lombardi vėliau tai pakomentavo taip: „Dabar jau niekam nė į galvą neateitų pasakyti, kad [Teilharď as] yra heterodoksinis autorius, kurio nederėtų studijuoti.“[22] Teilharď ą pagerbė ir pop. Pranciškus savo kelionės į Mongoliją metu 2023 m. primindamas jo maldą Dievui 1923 m. Ordos dykumoje[23].

Tas dreifas į panenteistinį Dievo ir pasaulio santykio supratimą ir katalikybės mokymo reinterpretaciją holistinėje perspektyvoje matomas šiuolaikinėje, ypač XXI amžiaus, teologijoje. Anot teologo Reinholdo Bernhardto, „krikščioniškosios religijos absoliutinimas instituciškai įsteigtos Bažnyčios, kaip išganymo gėrio saugotojos, pavidalu mums turi būti besąlygiškai uždraustas visiems laikams“. Ir krikščioniškasis tikėjimas, ir išpažinimas, ir net Šventasis Raštas tėra „istoriškai reliatyvūs kelrodžiai į tikslą“, kuris vienintelis yra absoliutus. Visgi kaip besąlygiško atsidavimo Dievui būdo ir valios, kokią mes matome Jėzuje Kristuje, išraiška,

---

20 Šventasis Tėvas Pranciškus, „Enciklika „Laudato Si“ apie rūpinimąsi bendraisiais namais“, 2015 m. gegužės 24 d., žiūrėta 2022 m. spalio 30 d., https://eis.katalikai.lt/vb/popieziai/pranciskus/enciklikos/laudato-si.

21 Vyskupų sinodo žemyninio etapo darbinis dokumentas „Išplėsk savo palapinės erdvę (plg. Iz 54, 2)“, 2022 m. spalio 24 d., žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d., https://lvk.lcn.lt/naujienos/,520.

22 „An Endorsement by Pope Benedict XVI of Teilhard de Chardin“, *Teilhard Perspective* 2, 42 (2009): 1, 2.

23 „Popiežius pagerbė P. Teilharď ą de Chardiną SJ“, 2023 m. rugsėjo 5 d., žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://www.vaticannews.va/lt/popiezius/news/2023-09/popiezius-pagerbe-p-teilhard-a-de-chardina.html.

„krikščioniškasis absoliutumas gali būti teisėta kalbos forma“. Jo „vieta gyvenime“ yra doksologija, Dievo šlovinimas[24]. Andres Torresas Queiruga prabilo apie inkultūracijos papildymą įreliginimu (vok. *Inreligination*). Anot jo, „[v]isose religijose yra tas pats Dievas, todėl galima tik viena laikysena: „Mano religija teisinga, bet tavo – taip pat; ir kadangi Dievas visada didesnis už mūsų sąvokas, mes turime vienas kitą papildyti.“[25] Pasak Leonardo Boffo, Jėzus Nazarietis nėra vienintelė kosminio Kristaus išraiškos forma. Reikalinga krikščionybė, kuri peržengtų krikščionybę siaurąja prasme. Kitaip sakant, reikia grįžti prie „kristiškumo“ (vok. *das „Christische“*), kurio atžvilgiu istorinė krikščionybė yra tik vienas jo pavidalų[26]. Dar radikaliau Ekumeninės trečiojo pasaulio teologų asociacijos (EATWOT) teologai išsako „postreliginės paradigmos“ koncepciją, pagal kurią „[r]eligijos yra formos, istorinės, sąlyginės ir kintančios, o dvasingumas – žmogiškumą sudarantis, nuolatinis ir esminis žmogui matmuo“, kuris gali būti patiriamas ir už religijų ribų[27]. Anot vieno iš EATWOT teologų Jose Maria Vigilo, išlaisvinimo teologijos sujungimas su religijų pliuralizmo teologija yra kelias į transreliginę teologiją, kuri gali gyvuoti kiekvienoje religijoje, „visų religijų bendrystės dvasioje“, turint tikslą sukurti bendrą žmonišką gyvenimą Žemėje, ir kuri būtų „bendras žmonijos paveldas „paprasčiausiai žmogiškame“, „laicistiniame“, „poregioniniame“, transreliginiame dvasingume“[28]. Prof. Richardas Oxenbergas taip pat išsako transreliginės teologijos, arba teologijos be sienų, idėją. Jo įsitikinimu, „įvairios pasaulio religijos yra netobuli žmonijos susidūrimo su dieviškumu vaisiai. [...] Koperniko revoliucija būtų pripažinimas, kad dieviškoji tikrovė yra centre, o visos religijos

24 Reinhold Bernhardt, *Der Absolutheitsanspruch des Christentums. Von der Aufklärung bis zur Pluralistischen Religionstheologie* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1993), 173.

25 Andres Torres Queiruga, „Den Pluralismus neu denken: von der Inkulturation zur Inreligionation“, *Consilium* 1, 43 (2007): 96.

26 Leonardo Boff, „Ist der kosmische Christus größer als Jesus von Nazaret?“, *Consilium* 1, 43 (2007): 51–54.

27 EATWOT's International Theological Commission, „Towards a Post-Religional Paradigm. Theological Proposal“, 4, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://www.academia.edu/98400579/RELaT_no_424e_EATWOT_TOWARDS_A_POST_RELIGIONAL_PARADIGM_Theological_Proposal.

28 Jose Maria Vigil, „Das pluralistische Paradigma: Aufgaben für die Theologie: Auf dem Weg zu einer pluralistischen Relektüre des Christentums“, *Consilium* 1, 43 (2007): 29.

sukasi apie šį centrą [...]“[29].

Šiuolaikiniuose gamtos moksluose holizmas taip pat tampa dominuojančia paradigma. Pasak Potsdamo memorandumo (2005 m.) autorių fiziko prof. Hanso Peterio Dürro ir mąstytojų dr. J. Danieliaus Dahmo ir prof. Rudolfo Prinzo zur Lippe'ės, būtina nauja orientacija, perėjimas „nuo materialistinės-mechanistinės pasaulėžiūros prie mentalinio-vitalaus kosmoso“. Kvantinė fizika jau XX a. pirmoje pusėje (1925 m.) sukėlė perversmą klasikinėje fizikoje, „pripažinus, kad materija iš tikrųjų yra ne medžiaga, o ryšių tinklas, savotiškas geštaltas, arba tam tikra prasme „informacija“ be jokio nešiklio“. Vietoj „mechanistinės, daiktų pripildytos, laike determinuotos „tikrovės““ tikroji realybė pasirodė esanti „nedalomas, nematerialus, laike iš esmės neapibrėžtas santykių tinklas, kuris lemia tik tikimybes, diferencijuotą gebėjimą (potenciją) virsti materialia energetine realizacija. Klasikinė medžiaginių (objektinių) atskirtų daiktų „tikrovė“ iškyla tik grubiau vidurkinant potencialą, taigi virsta holistine, laike esmingai atvira, nematerialia, neatskiriama visumine jungtimi.“[30] Iš esmės pasikeitęs gamtamokslinis pasaulio aiškinimas ruošia dirvą naujai mąstymo krypčiai, „energetiškai atviroms, gyvybingoms tikrovės apraiškoms“, prie kurių „plėtra įgyja esminę reikšmę, išreikštą būtent „gyvybingumu“ (konvencine prasme), ir gali būti siejama su „psichine“ arba, kiek drąsiau tariant, „dvasine“ dimensija“[31]. Memorandume akcentuojama, jog „[m]aterijos ir proto dualizmas tampa nebeaktualus. XIX a. pasirinkimas buvo [...] tarp „pozityvistinio gamtos aiškinimo“ ir „krikščioniškojo Kūrėjo-Dievo ir pasaulio valdovo“. Abiejose sistemose žmogus buvo priešpriešinamas gamtai

29 Richard Oxenberg, „Teologija be sienų – naujas dvasinio susitarimo kelias?“, 2020 m. liepos 9 d., žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://www.bernardinai.lt/teologija-be-sienu-naujas-dvasinio-susitarimo-kelias/.

30 Hans-Peter Dürr, Daniel J. Dahm ir Rudolf Prinz zur Lippe, *Potsdam "Denkschrift" 2005* (Berlin, 2005), 3, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://0ne88hiq.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/postdamer-denkschrift_en.pdf. Manifestas („Potsdam Manifesto 2005“) ir jo pagrindu tapęs memorandumas buvo aptarti 2005 m. birželio 24–27 d. Potsdame vykusiame tarptautiniame simpoziume. Jis buvo pristatytas visuomenei Berlyne 2005 m. spalio 14 d. (Daniel J. Dahm, Hans-Peter Dürr ir Rudolf Prinz zur Lippe, „Preface“, iš *Potsdam Denkschrift & Potsdam manifesto 2005: „We have to learn to think in a new way“*, Daniel J. Dahm, Peter-Hans Dürr ir Rudolf Prinz zur Lippe (Digital document. English version), 4. Manifestą pasirašė 138 žymūs pasaulio mokslininkai (*ibid.*, 52–61).

31 Hans-Peter Dürr, Daniel J. Dahm ir Rudolf Prinz zur Lippe, *Potsdam "Denkschrift" 2005*, 4.

– ją galėjo pajungti, nesvarbu, ar tai būtų pateisinama dieviškąja lemtimi, ar evoliuciniu pranašumu. Šį klaidingą pasirinkimą paliekame už nugaros [...]“[32].

Viena iš populiariausių pasaulėžiūrinių alternatyvų Vakaruose nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio (o atkūrus nepriklausomybę – ir Lietuvoje) yra „Naujasis amžius“ (angl. *New Age*). Jo ideologai plačiai remiasi ir Teilhard'o de Chardino autoritetu, laiko jį vienu iš savo pranašų, pirmtakų, juo seka[33]. Tad kyla reikalas tiksliau apibrėžti Teilhard'o santykį su šiuo pasaulėžiūriniu sąjūdžiu. Šiuolaikiniame moksle, pasak Aušros Pažėraitės, „Naujasis amžius“ laikomas viena iš ezoterikos formų greta įvairių kitų Vakarų spiritualistinių-monistinių dvasinių ir filosofinių tradicijų nuo Antikos iki naujųjų laikų, taip pat greta teosofijos[34], įvairių rytietiškų, kitų holistinių mokymų ir praktikų bei parapsichologijos[35]. Panašiai ir Gabrielius Edvinas Klimenka akcentuoja, jog į „ezoterikos“ terminą sutelpa ir okultizmas, ir magija, ir parapsichologija[36]. Audrius Beinorius išplečia pačią ezoterikos sampratą. Remdamasis Wouteriu Hanegraaffu ir Julianu Strube jis teigia, kad „vakarietiškąjį ezoterizmą“ XIX a. sukūrė prancūzų ezoterikai, norėdami atsiriboti nuo Jelenos Blavatskajos Teosofų draugijos rytietiško ezoterizmo[37], taigi laiko ją vienu iš orientalistinio pobūdžio ezoterinių judėjimų. Tame pačiame rinkinyje, vadinasi, ezoterikos kontekste, aptariamas ir Rerichų mokymas[38]. Milda Ališauskienė ir

---

32 *Ibid.*, 6. 1982 m. galutinai įrodyta, kad Einšteino, Padolskio ir Roseno paradokso atveju teisūs buvo vis dėlto kvantinės fizikos Kopenhagos mokyklos kūrėjai ir kad „kvantinė sietis egzistuoja, o tai reiškia, kad elementariosios dalelės (ir ne tik jos!) gali net akimirksniu bet kokiu atstumu viena kitą paveikti“ (Saulius Kanišauskas, „2022 metų Nobelio fizikos premija: į ką dar neatkreipta dėmesio“, 2022 m. gruodžio 22 d., žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., https://www.bernardinai.lt/2022-metu-nobelio-fizikos-premija-i-ka-dar-neatkreipta-demesio/), vadinasi, egzistuoja jas visas siejantis laukas. Tą patį teigia Johnas Polkinghorne'as. Pasak jo, du sąveikaujantys elektronai išlaiko įtaką vienas kitam net tada, kai jie atsiskiria. Taigi subatominiame pasaulyje kvantinės esybės susijusios viena su kita net per didelius atstumus (John Polkinghorne, *Kvarkai, chaosas ir krikščionybė...*, 47).

33 Thomas Broch, *Pierre Teilhard de Chardin: Wegbereiter des New Age?* (Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag, Stuttgart: Quell Verlag, 1989), 13.

34 Aušra Kristina Pažėraitė, „Ezoterinė kasdienybė: okultizmo, parapsichologijos, ezoterizmo, magijos diskurso problema Lietuvoje“, *Religija ir kultūra* 9 (2011), 35.

35 *Ibid.*, 42–43.

36 Gabrielius Edvinas Klimenka, „Ezoterikos terminų vartojimo problemiškumas katalikiškoje pastoracinėje literatūroje“ (licenciato baigiamasis darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013), 10.

37 Audrius Beinorius, „Ezoterizmas – lokalus ar globalus“, iš *Ezoterizmo fenomenas: tarp Rytų ir Vakarų*, Audrius Beinorius (sud.) (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023), 9.

38 Arūnas Brazauskas, „Ezoterinis sinkretizmas kultūrinėje komunikacijoje: Roerichų atvejis“, *ibid.*, 227–254.

Jolanta Kuznecovienė operuoja šiuolaikinėje sociologijoje plačiai vartojama dvasingumo sąvoka. Kai kurie sociologai dvasingumui priskiria tokias savybes kaip tam tikra energijos forma, persmelkianti individo gyvenimą, sakralus šaltinis (jėga). Be to, konstatuojamos neryškios ribos tarp sakralumo ir profaniškumo, o tai suartina šią sąvoką su „Naujuoju amžiumi“[39]. Anot krikščioniškosios mistikos tyrinėtojo Josefo Sudbracko, Teilhard'as de Chardinas pajuto „kosminio Kristaus jėgą net kaip energiją, kuria visa kūrinija gyvena“ ir dėl kurios žmonija pakeliama iki panašumo su Dievu[40]. Tame yra analogijų su „Naujuoju amžiumi“. Thomas Brochas taip pat pripažįsta esant nemažai Teilhard'o de Chardino ir „Naujojo amžiaus“ konvergencijos taškų: religinis žvilgsnis į kosmosą, naujas dvasios ir materijos santykis, dvasia kaip kosmoso varomoji jėga, meilė kaip energija, Vienio išgyvenimas[41]. Teilhard'ą su „Naujuoju amžiumi“ jungia transformacijos ir evoliucijos sąvoka: realybėje kaip evoliuciniame procese visos priešybės susilieja į vieną dinaminės įtampos ir vienybės lauką: „dvasia-materija“, „fizika-moralė“, „universalus-personalinis“[42]. Pasaulio, kaip saviorganizacijos, samprata taip pat bendra – dvasios persmelkta gamta suvokiama kaip dinamika, kuri pati evoliucionuoja[43]. Materija suprantama kaip pilna „dvasinės potencijos“, kūnas, pagimdęs Kristų[44]. Vis dėlto Teilhard'ui asmens vertingumas yra aksioma, o „Naujajam amžiui“ individualumas tėra iliuzija. Iš esmės skiriasi ir laiko samprata: Teilhard'o de Chardino supratimu, laikas yra negrįžtamas. Ciklinė laiko samprata sulaužoma[45]. Žmogus yra Universumo konstrukcijos centras, o Dievas – ne tik „imanentinis principas, Universumo saviorganizacijos „Dvasia““ – jis lieka ir „transcendentiniu

39 Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, *Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje: religijos sociologijos perspektyva* (Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2016), 12–13. Be to, dvasingumo sąvoka siejama su nebažnytiniu religingumu (*ibid.*, 16).

40 Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik und die Herausforderung des Christentums durch New Age* (Würzburg: Echter, 1988), 95.

41 Thomas Broch, *Pierre Teilhard de Chardin…*, 33–35.

42 *Ibid.*, 48.

43 *Ibid.*, 59.

44 *Ibid.*, 68.

45 *Ibid.*, 44–45.

Kūrėju“, o pasaulis – Jo kūriniu[46]. Teilhard’as kliaujasi personaliniu Dievu, o jo susivienijimo vizijoje nekalbama apie „individualaus asmens ištirpimą anoniminėje Visumoje“[47]. Taigi Teilhard’o de Chardino pasaulėvaizdis teocentriškesnis, antropomorfiškesnis ir labiau personalizuotas nei „Naujojo amžiaus“. Vis dėlto, pasak T. Brocho, „kartais reikia labai subtilių ir vargiai realizuotinų diferenciacijos bandymų bendrumams ir skirtumams nustatyti. Todėl ir vertinimai sudėtingi.“[48] Teilhard’ui būdingas panenteistinis Dievo ir pasaulio santykio suvokimas ir „Naujojo amžiaus“ dieviškumo samprata vis dėlto artimi. Tad griežtas Teilhard’o de Chardino atribojimas nuo „Naujojo amžiaus“ neįmanomas – šios sistemos grindžiamos tuo pačiu bendriausiu holistiniu pasaulėvaizdžiu.

Teilhard’o de Chardino evoliucijos samprata – dar vienas svarbus jo idėjų recepcijos pasaulėžiūrinis žymuo. Remiantis sintetine evoliucijos teorija, grindžiama natūraliosios atrankos, atsitiktinių mutacijų ir geografinės izoliacijos veiksniais, kalbama apie alternatyvas darvinizmui ir visų pirma apie neolamarkizmą[49]. Tyrinėtojai Teilhard’o evoliucijos biologinę fazę kaip tik ir sieja su neolamarkizmu, kuriame remiamasi įgytų savybių paveldėjimo principu, t. y. biologinio organizmo pajėgumu pačiam atsirinkti išlikti padedančias mutacijas, savybes, o tai savo ruožtu verčia postuluoti protingos jėgos, energijos organizme, rūšyje ar visoje gyvojoje gamtoje egzistavimą. Anot Davido Grumetto, Teilhard’as sujungia darvinistinę ir lamarkistinę evoliucijos teorijas ir lamarkizmą laiko geriausiai padedančiu suprasti „evoliucijos žmogiškąjį etapą“[50]. Apskritai biologijos moksle vis labiau pripažįstama su neolamarkizmu siejama tiesioginio aplinkos poveikio genomui idėja. Tai susiję su adaptyviųjų mutacijų atradimu ir diskusijomis dėl epigenetinių reiškinių bei somatinių mutacijų[51]. 1972 m. Stevenas Jay Gouldas

46 *Ibid.*, 62.

47 *Ibid.*, 133.

48 *Ibid.*, 175.

49 Georgy S. Levit, Kay Meister ir Uwe Hoßfeld, „Alternative evolutionary theories: A historical survey“, *Journal of Bioeconomics* 10, 1 (2008): 79.

50 David Grumett, „Teilhard De Chardin’s Evolutionary Natural Theology. Zygon. 42/2, 2007“, *Teilhard Perspective* 1, 40 (2007): 13.

51 Levit ir kt., *op. cit.*, 91–92.

ir Nilesas Eldredge'as pasiūlė patikslintą evoliucijos teoriją, kurią pavadino „pertraukta pusiausvyra". Jie iškėlė idėją, kad rūšis apskritai yra pastovi ir ilgus metus nekinta, o pasibaigus ramybės laikotarpiui įvyksta staigūs pokyčiai ir diversifikacija[52]. Be abejo, tai emerdžentinės evoliucijos – pasaulio vystymosi staigiais, netikėtais šuoliais, sukeliančiais naujas kokybes[53] – atvejis. Emerdžentinės evoliucijos idėja visiškai nepriimtina kreacionistams dėl glaudžių sąsajų su holistiniu pasaulėvaizdžiu ir panenteizmu, o ateistams – ir dėl teleologijos sugrąžinimo į mokslą[54]. Be to, greta lamarkizmo (ir kitų kryptingą gyvybės formų kaitą pripažįstančių teorijų) ir iki šiol biologijos moksle standartiniu laikomo neodarvinizmo (besiremiančio visiškai atsitiktinėmis, negalimomis numatyti mutacijomis) esama trečiosios grupės teorijų, pripažįstančių aktyvų ir dažną Visatos sąmonės formų veikimą – sąmoningą kišimąsi į evoliucijos procesą. Tai daugiausia vedizmu grindžiamos teorijos. Indų kūrimo filosofijoje visos gyvūnų rūšys žemėje, įskaitant žmones, „išsivystė" arba atsirado „iš aukštosios grynosios sąmonės" būsenos, Atmos arba Brahmos[55]. Anot Michaelio A. Cremo „[…] vedų pasakojimas taip pat apima dauginimąsi su modifikacijomis, tam tikrą protingai valdomą genų inžineriją, kuri prasideda nuo sudėtingesnių ir subtilesnių gyvybės formų, o paskui pereina prie paprastesnių ir šiurkštesnių gyvybės formų. Vedų pasakojime taip pat esama nežemiškojo elemento."[56] Teilhard'o de Chardino evoliucijos samprata yra tarp šių dviejų ekstremumų – darvinizmo, įmanomo tik materialistinio monizmo bazėje ir grindžiamo visiškai atsitiktinėmis mutacijomis, ir teorijų, pripažįstančių aktyvų, dažną Visatoje egzistuojančios sąmonės veikimą – sąmoningą

52 C. A. Grayling, *Reikšmingiausios idėjos: asmeninis vadovas gyvenantiems XXI amžiuje* (Vilnius: Eugrimas, 2014), 120.

53 „Emerdžentinė evoliucija", žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.vle.lt/straipsnis/emerdzentine-evoliucija/.

54 Saulius Kanišauskas, *Mokslas, religija ir religinis jausmas*…, 61.

55 Bhagawati Paraksh Sharma, „Intelligent Design, Evolution and Creationism", *Pacific Business Review International* 7, 3 (2014): 120.

56 Michael A. Cremo, *Human Devolution: a Vedic Alternative to Darwin's Theory* (Bhaktivedanta Book Publishing, Inc., 2003), 333, žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://files.secure.website/wscfus/10348600/28341876/human-devolution-a-vedic-alternative-to-darwin-michael-a-cremo.pdf. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, jog M. Cremo tyrimų išvados laikomos pseudomokslinėmis. Šiam darbui jo koncepcija svarbi tik dėl kai kurių rečiau išryškinamų gyvybės kilmės interpretacijos hinduizmo tradicijoje aspektų atskleidimo.

kišimąsi į gyvybės raidą. Teilhard'o įsitikinimu, gyvybė kyla pačioje materijoje (kuri juk yra viena iš tos pačios sąmonės formų) saviorganizacijos (sinergetikos) pagrindais, be ypatingo kosminės sąmonės dėmesio (čia – panašumas su darvinistine evoliucija, kurios mechanizmas, atsitiktinės mutacijos, pripažįstamas), tačiau tas iš pirmo žvilgsnio atsitiktinis procesas vyksta nepaliaujamo tobulėjimo – kilimo į Omegos tašką – forma.

Nevienareikšmis ir Teilhard'o de Chardino santykis su transhumanizmu, kaip su dar vienu jo idėjų recepcijos vertinimo kriterijumi. Jis labai teigiamai vertino technikos plėtrą, kaip vieną svarbiausių kolektyvinės sąmonės kūrimosi veiksnių. Anot transhumanizmo ideologo Erico Steinharto, Teilhard'as „pirmasis aptarė technologinės pažangos spartėjimą iki singuliarumo, kai žmogaus intelektas taps superintelektu". Jis rašė apie biotechnologijas ir genų inžineriją („esame išvakarėse [laikmečio], kai galėsime savo rankomis kurti savo kūnus ir net smegenis"), numatė naujų gyvybės formų sintezę – „neogyvybę", netgi „pasaulinės supermašinos atsiradimą", kai visos Žemėje esančios mašinos sudarys „vieną didžiulį organizuotą mechanizmą" ir milžinišku tinklu apjuos Žemę, kalbėjo apie radijo ir televizijos ryšių tinklą ir kompiuterius, sujungsiančius visus į „eterizuotą" visuotinę sąmonę, kaip „supersmegenis", galinčias valdyti „tam tikrą visatos supersferą". E. Steinhartas visą šį Teilhard'o de Chardino technologinį entuziazmą interpretuoja kaip neabejotiną, jo manymu, Teilhard'o pritarimą transhumanizmo tikslams, jo minimą kritinį tašką (tapatinamą su paruzija) – žmogaus intelektui dvasiškai paliekant Žemę – aiškindamas kaip žmogaus išsilaisvinimą „iš materialios realizacijos". Pasak Steinharto, „[m]us gali realizuoti grynai informaciniai procesai pleromoje. [...] Tapsime gyvais mąstančiais programinės įrangos modeliais. [...] Intelektas nebebus materialus ir taps grynai informacinis. Jis taps dvasinis."[57] Anot teologės Ilios Delio, tai yra savotiškas gnosticizmo atgimimas – „kibergnosticizmas", egzistavimą grynosios informacijos pavidalu laikant

57 Eric Steinhart, „Teilhard de Chardin and Transhumanism", *Journal of Evolution and Technology* 20, 1 (2008), žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., http://jetpress.org/v20/steinhart.htm.

vertingesniu už egzistenciją fiziniame pasaulyje[58]. Teilhard'o suvokimu, priešingai, materija ir sąmonė yra ne du atskiri egzistavimo būdai, o du tos pačios kosminės medžiagos aspektai. Noosfera jam – „gyvybės atsinaujinimo etapas, o ne radikalus atsiskyrimas nuo biologinės gyvybės". Teilhard'as technologijose įžvelgė dvasinės energijos judėjimo, sąmonės maksimizavimo įrankį, padedantį žmogaus veiklos apimtį išplėsti, o transhumanistai „žvelgia į *techno sapiens*, kaip į naujos rūšies, kilusios iš žmogaus, bet besiskiriančios nuo žmogaus, atsiradimą". Pasak Ilios Delio, „Teilhard'as nenumatė būties tobulinimo dirbtinėmis priemonėmis". Jam noosfera yra „psichinės energijos superkonvergencija" ir „giliai asmeniška sritis"[59]. Dirbtinio intelekto sukūrimo siekiantiems transhumanistams sąmonė yra evoliucijos proceso epifenomenas, o Teilhard'as evoliuciją apibūdino kaip sąmonės atsiskleidimo procesą. Visgi esminis skirtumas tarp Teilhard'o de Chardino ultrahumanizmo ir transhumanizmo yra religijos vaidmens evoliucijoje vertinimas. Noogeninis Kristus (angl. *the noogenic Christ*) Teilhard'ui reiškia visuotinį religijų suartėjimą „su visuotiniu asmeniniu vienybės centru, kuris iš esmės patenkina visas religijas"[60]. Jis įžvelgė technologijų pajėgumą plėtoti religiją.

Reziumuojant pažymėtina, jog transhumanistinė sąmonės redukcija į informaciją, skaičiavimą ir diskursyvinį mąstymą neturi ontologinio pamato ir tėra XX amžiaus susižavėjimo kibernetika išraiška. Neįmanoma dvasios spontaniškumo suvesti tik į kibernetinę bitų seką, juo labiau grįžtant į ontologinį dualizmą, kad ir šiuo atveju – informacijos ir materijos dualizmą. Diskursyvinė-kibernetinė būties išraiška gali būti tik viena iš daugelio Vienio išraiškos formų. Teilhard'ui de Chardinui, nepaisant jo atsivėrimo technologijoms, toks redukcinis veiksmas buvo nepriimtinas. Viena, jis materiją traktavo kaip nuolat atvirą sąmonei, dvasiai, taigi, disponuojančią begalinėmis galimybėmis, todėl negalimą traktuoti neigiamai, antra, evoliucija jam – kristogenezė. Technologijos šiame procese negali

58 Ilia Delio, „Religion, Transhumanism and the Vision of Teilhard de Chardin", 9, žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.academia.edu/8474701/Religion_Transhumanism_and_the_Vision_of_Teilhard_de_Chardin.

59 *Ibid.*, 21.

60 *Ibid.*, 24.

pakeisti žmogaus savimonės esmingiausio bruožo – ryšio su Begalybe.

Teilharďo de Chardino idėjų recepcijos kontekste svarbus ir jo santykis su nežemiškų civilizacijų klausimu. Tai nagrinėja egzoteologija. Anot teologo Johno F. Haughto, kosminė, Teilharďo idėjomis praturtinta teologija galėtų būti išplėtota į „teologiją po kontakto". Teilharďas laikė įmanomu be Žemės „mąstymo uždangos" (noosferos) tokių pat „sąmonės pasaulių" vystymąsi kitur, „už Žemės ribų"[61]. Jo supratimu, „kitų planetų, kuriose gyvena protingos būtybės, hipotezė yra „pozityvi tikimybė"". Gali būti daug „noosferų" arba „mąstančių planetų"[62]. Filosofas Christianas Weidemannas klausia: ar galėjo Dievas kitose planetose panaudoti kitokius tų planetų gyventojų atpirkimo būdus ir kas yra Dievo įsikūnijimas? Jei jį (įsikūnijimą) lemia garsioji Chalkedono formulė, pagal kurią Jėzus Kristus yra „tikras Dievas ir tikras žmogus", tuomet kiltų problema dėl Jėzaus iš Nazareto santykio su tų planetų išganytojais[63]. Teologo ir filosofo Benedikto Paulo Göckeės nuomone, negalime atmesti galimybės, kad kitose planetose Dievas įgyja ten gyvenančių būtybių biologinę prigimtį. Žinoma, tai problema ultrakonservatyviems teologams: kadangi ateiviai fiziškai ir psichiškai greičiausiai skiriasi nuo mūsų, vadinasi, „Dievas nesukūrė visų mąstančių būtybių pagal savo atvaizdą [...]"[64]. Anot Vatikano observatorijos direktoriaus br. Guy Consolmagno SJ, „[...] kad ir kokią Jėzaus „versiją" nežemiškos gyvos būtybės gavo, tai yra tas pats Jėzus, tas pats Žodis"[65]. T. Jose Gabrielio Funesio nuomone, protingų būtybių gausa „neprieštarauja mūsų tikėjimui"[66].

Chronologija. Teilharďo de Chardino idėjų recepcijos pradžia – XX a. 6-ojo

---

61 John F. Haught, *Mokslas ir tikėjimas: naujasis įvadas* (Kaunas: Vox Altera, 2014), 161–162.

62 *Ibid.*, 174.

63 Christian Weidemann, „Starb Jesus auch für die Bewohner fremder Welten?", *Ta katoptrizomena* 89, žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.theomag.de/89/cw2.htm.

64 Benedikt Paul Göcke, „Über das Wesen und den Nutzen exotheologischer Reflexionen", *Ta katoptrizomena* 89, žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.theomag.de/89/bpg1.htm.

65 „Ar kitose planetose gali būti Jėzaus įsikūnijimų? Pokalbis su Vatikano observatorijos direktoriumi G. Consolmagno S. J.", 2018 m. balandžio 16 d., žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.bernardinai.lt/2018-04-16-ar-kitose-planetose-gali-buti-jezaus-isikunijimu/.

66 Michael Waltemathe, „Human Spaceflight and religion: From history to exotheology", *Ta katoptrizomena* 89, žiūrėta 2024 m. birželio 30 d., https://www.theomag.de/89/miwa3.htm.

dešimtmečio pabaiga[67]. Jėzuitas kun. Jonas Lauriūnas savo pamoksle „Kuklumas – dorybė“ rašė: „Prieš keletą metų [įterpta ranka – „1955“] mirė žymus vienuolis mokslininkas Tejaras de Šardenas.“[68] Pats pamokslo tekstas – mašinraštinis, rašytas kaip visuma neabejotinai gerokai vėliau (jame minima Eduardo Mieželaičio knyga „Antakalnio barokas“, išleista 1971 m.). Pamokslo gale yra J. Lauriūno įrašas ranka, liudijantis, kad pamokslas skaitytas Kabeliuose 1972–1974 m. (ir 1989 m. Linkmenyse). Vis dėlto apsirikimas būtų menkai įtikėtinas, turint omenyje jo ranka įrašytą tikslią datą, juo labiau kad tai jis pakartoja ir pamoksle „Laiminga įtikėjusioji“ kitame pamokslų rinkinyje[69]. Greičiausiai tai – ankstesnių jo užrašų fragmentas, panaudotas šiuose pamoksluose. Tokia išvada peršasi matant, kokiuose plačiuose chronologiniuose rėmuose buvo naudojami tie patys pamokslai, taip pat žinant, jog kun. Lauriūnas pamoksluose apie Teilhard’ą de Chardiną užsimindavo 7-ajame dešimtmetyje[70], o krikščioniškai mistikai, taigi ir tikėjimo ir mokslo santykio bei realybės sampratai, skirtas jo veikalas „Paslaptingoji Bažnyčia“ rašytas dar anksčiau – 6-ajame dešimtmetyje. Vadinasi, Teilhard’ui de Chardinui būdingas pasaulėvaizdis kun. Lauriūną domino jau labai anksti – jis

67 Tiesa, kun. Jonas Kubilius SJ galimybę skaityti Teilhard’o de Chardino raštus turėjo nuo 1938 m. (Rūta Marija Vabalaitė, Ramūnas Labanauskas ir Povilas Aleksandravičius, *Teilhard’o de Chardino idėjos ir diskusijos apie jas išeivijoje ir Lietuvoje: monografija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2024), 9), 1937–1940 m. studijuodamas Lione teologiją, tad ir galimybę jo idėjomis pasidalinti su lietuviais jėzuitais Lietuvoje ir Vakaruose dar iki 1940 m. Vis dėlto kol kas nėra duomenų, kad jis būtų tai daręs. Be to, Centrinės Europos jėzuitų provincijos Vilniaus archyvo vysk. Jono Borutos fonde yra išlikęs prieškarinis sąsiuvinis, įvardintas „Religijos kilmė“ (Nr. 3) (ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1) su greičiausiai prieš karą (ar karo metais) dėstyto religijų istorijos kurso užrašais. Atsakant į klausimą „Ar buvo pradžioj areliginė fazė?“, minimas ir Teilhard’as de Chardinas, veikale „Revue des questions scientifiques“ (1930 m.) rašęs, kad „religijų istorijos ir kilmės mokslas nesibaigia iškastojo (*fossile*) žmogaus studija, bet siekia ir šių dienų primityvųjį […]“ (*ibid.*, 1). Vis dėlto ši informacija neliudija Teilhard’o filosofinių koncepcijų žinojimo, kuris buvo galimas tarp jėzuitų, tačiau abejotina, ar tiek stiprus, kad būtų išlikęs per karo ir okupacijų sukrėtimus.

68 „Kuklumas – dorybė“, iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 57, l. 264.

69 „Prieš keletą metų /1955/ mirė žymus mokslininkas vienuolis Tejar de Šarden – paleontologas, geologas, filosofas.“ („Laiminga įtikėjusioji“, iš *Žodžiai broliams*, [Jonas Lauriūnas] „C“, 1976, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 115).

70 Remiasi žurnalu „Begegnung“ (1966, Nr. 7) rašydamas apie kun. Leppą („Laisvės pažadas“, iš *Dievas veikia*, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 49, l. 4), laikraščiu „Neue Zeit“ (1962 m.) – apie kitus asmenis (*ibid.*, 5). Pamokslas „Kapitonas“ sakytas Kabeliuose 1966–1972 m. („Kapitonas“, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 47, l. nn), pamokslas „Pašauktieji ir siųstieji“ – 1967–1970 m. („Pašauktieji ir siųstieji“, iš *Kelyje su Viešpačiu*“ [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 39, l. 1).

buvo jam atsivėręs[71]. Beje, ir kun. Donato Valiukonio SJ fonde saugomas Teilhard'o de Chardino teksto nuorašas iš 1962 m. Lenkijoje leisto žurnalo „Znak"[72]. Tad, atrodo, kalbama apie popiežiaus Jono XXIII pontifikato pradžią, vadinasi, pasikeitimų Katalikų Bažnyčioje laikotarpį. Filosofas Bronius Genzelis taip pat apie Teilhard'ą sužinojo 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje ar pačioje pabaigoje (bet kuriuo atveju iki 1959 m.) Maskvoje iš ten studijavusių lenkų studentų[73], taigi – vėl permainų metu, šiuo atveju sovietinėje visuomenėje – chruščiovinio atlydžio laikotarpiu. Baigiamoji data – 1998 m., t. y. suintensyvėjusio pasirengimo Lietuvos stojimui į Europos Sąjungą nuo Valdo Adamkaus prezidentinės kadencijos pradžios laikotarpis, pažymėtas sustiprėjusių pastangų nusikratyti sovietinio mentaliteto, taigi atitinkamų pasaulėžiūrinių, politinių, kultūrinių, religinių tendencijų laikotarpis, prasidėjęs LDDP pralaimėjimu rinkimuose į Seimą 1995 m. Simboliškai galima būtų kalbėti apie 40 metų Teilhard'o idėjų recepciją[74]. Svarbi ir tarpinė data – 1990 m., sovietinio režimo žlugimas ir nepriklausomos Lietuvos gimimas[75].

Istoriografijos apžvalga. Darbų apie Teilhard'o de Chardino idėjų recepciją dar nėra daug. Dauguma jų vienaip ar kitaip susiję su Kauno inteligentų Juozo ir Anelės Brazauskų veikla vėlyvuoju sovietmečiu ir kurį laiką po nepriklausomybės

---

71 [Jonas Lauriūnas] T. Jankūnas, *Paslaptingoji Bažnyčia* (1957), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17 (šios knygos priklausomybės kun. J. Lauriūnui argumentaciją žr. 930 išnašoje). Tai liudytų ir tokie šaltiniai kaip „Teilhard-Bibliographie" (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1, l. nn) – paraštėje minimas žurnalas „Begegnung" (1966, Nr. 7); Johanneso Laudino straipsnis (Johannes Laudin, „Schau einer neuen Erde: Anmerkungen zu Teilhard de Chardins „Der Mensch im Kosmos"", *Neue Zeit* [?] 18 (1966): 2, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42). Itin svarbus šaltinis – straipsnis apie t. Pedro Arrupe išrinkimą 1965 m. (neabejotina, kad ir straipsnis datuojamas tais metais) jėzuitų ordino generolu ir jo teigiamą nusistatymą Teilhard'o atžvilgiu („Der neue „schwarze Papst"", *Begegnung* [?], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42, l. 28). Svarstytina, ar būtent informacija apie itin palankaus Teilhard'o atžvilgiu jėzuito išrinkimą Jėzaus Draugijos vadovu netapo svarbiausiu postūmiu t. Lauriūnui imtis Teilhard'o populiarinimo Lietuvoje.

72 Teilh. de Chardin, „Laimės esmė", ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 23, l. nn.

73 Pokalbis telefonu (fiksuotas) su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23.

74 Be abejo, neretai 1998 m. (ir net 2000 m.) riba peržengiama (pvz., sociologinių tyrimų apžvalgose), kai tenka imtis komparatyvistinių tyrimų. Faktiškai apžvelgiamas visas 10-asis dešimtmetis.

75 Bažnyčios istorijos tyrinėtojai Živilė Advilonienė ir Paulius Subačius lūžio Bažnyčios Lietuvoje gyvenime datavimo pradžios alternatyvas įžvelgia 1987–1991 m. laikotarpiu (Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje" (daktaro disertacija, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2006), 77; Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013: krikščionys Lietuvos visuomenėje po Atgimimo*. *D. 1* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai", 2015), 31–32). Vis dėlto, atsižvelgiant į kitas pasaulėžiūrines stovyklas, apsistota ties 1990 m. data.

atkūrimo (iki 1993 m.), intensyviai populiarinant Teilhard'o idėjas jaunimui, klierikams ir kunigams[76]. Apie Brazauskų veiklą šioje srityje rašė patys jų mokiniai[77], istorikai ir kitų sričių tyrinėtojai, analizavę Sąjūdžio formavimosi aplinkybes diskusijų dėl paralelinės oficialiajai visuomenės formavimosi kontekste (išvardijo kai kuriuos Brazauskų mokinius, kalbėjo apie jų susirinkimus Brazauskų namuose, knygų vertimą, dauginimą ir platinimą kunigams, apibūdino Brazauskų mokinių dalyvavimą etnokultūriniame sąjūdyje, sąsajas su Povilo Butkevičiaus grupe)[78]. Ramūno Labanausko straipsnyje minėta informacija apibendrinta ir papildyta naujais duomenimis[79]. Audronė Juodaitytė rašė apie edukologijos mokslų daktarą, profesorių Juozą Vaitkevičių, paminėdama, kad vienas iš mėgstamiausių jo autorių buvo Teilhard'as, o kūrinys – jo studija „Žmogaus fenomenas"[80]. Istorikas Aurimas Šukys nonkonformistinės intelektualų veiklos tyrimų kontekste apžvelgė Teilhard'o de Chardino idėjų recepciją profesionaliojoje filosofijoje. Išryškinamas išskirtinis filosofo Broniaus Kuzmicko vaidmuo Teilhard'o krikščioniškojo evoliucionizmo tyrimuose. Atkreipiamas dėmesys į B. Kuzmicko nuostatą atskleisti skirtumus tarp Teilhard'o evoliucinės teorijos ir scholastinio būties aiškinimo[81], jo objektyvumą analizuojant Teilhard'o filosofiją ir jos socialinį ar politinį kontekstą

---

76 Juozas Brazauskas (1913–1993) ir Anelė Švabaitė-Brazauskienė (1918–2016) buvo ateitininkai, studijavo Vytauto Didžiojo universitete (Juozas – ekonomiką, Anelė – psichologiją). 1937 m. jie susituokė ir išvyko į Prancūziją studijuoti. Po karo Brazauskas suorganizavo Lietuvos išlaisvinimo komitetą ir tapo vienu iš jo vadovų. Buvo suimtas, nuteistas. 1955 m. grįžo į Lietuvą. Nuo 1959–1960 m. Brazauskų namuose pradėjo burtis gyvenimo prasmės ieškantys jauni žmonės, su jais Brazauskai kalbėjo filosofijos, teologijos ir psichologijos temomis (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje: Brazauskų mokyklos atvejis (1975–1993)", iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 41* (Vilnius, 2018), 193).

77 Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus: biografijos metmenys", *Kauno laikas*, 1991 m. lapkričio 8 d., 6; *Anelei – Uršulei Švabaitei Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80 – ies metų proga* [bukletas] ir *Juozas Brazauskas: 1913 – 1993 11 03* [bukletas].

78 Ainė Ramonaitė, „„Paralelinės visuomenės" užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiškojo pogrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė", iš *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (moksl. red.) (Vilnius: Baltos lankos, 2011), 40, 51, 52; Kęstutis Bartkevičius, Rytis Bulota, „Sąjūdžio susikūrimas Kaune", *ibid.*, 320; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Sąjūdžio plėtra už didmiesčio ribų", *ibid.*, 403.

79 Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai", *Laiškai bičiuliams* 2, 30 (2016): 38–42; 1, 31 (2017): 26–29.

80 Audronė Juodaitytė, „Profesoriaus Juozo Vaitkevičiaus mokslinė veikla ir metodologinės pozicijos", *Acta Paedagogica Vilnensia* 22 (2009): 144.

81 Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje (1956–1988 m.)" (daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012), 136.

„be dažnesnių nuorodų, reikalingų ar nereikalingų gretinimų su marksizmu-leninizmu“[82]. Teilharďo de Chardino idėjų recepcijai katalikų visuomenėje skirtas R. Labanausko straipsnis. Jame išanalizuotas Brazauskų ir jų mokinių parengtų knygų turinys bei pačių mokinių prisiminimai filosofiniu ir teologiniu aspektu. Prieita prie išvados, jog Brazauskų verstose ir adaptuotose Teilharďo ir jų pačių rašytose knygose išdėstyta šiuolaikinė realybės samprata, pagrįsta dvasios ir materijos dualizmo įveika. Realybė jose suvokiama kaip organiška evoliucionuojanti visuma, kurios imanentinė priežastis – Dievas[83].

Dėl kraštutinių pasaulėžiūrinių, ideologinių ir pasaulėvaizdžio sankirtų šiam darbui labai svarbi kontekstinė literatūra, leidžianti įžvelgti įvairias istorinio proceso vertinimo perspektyvas. Tai visų pirma darbai, susiję su diskusija dėl pilietinės visuomenės egzistavimo sovietmečiu. Istoriografijoje nuomonės dėl to, kokiu laipsniu visuomenė vėlyvuoju sovietmečiu buvo veikiama valdžios politikos, išsiskyrė. Atsakymai į šiuos klausimus padėtų suvokti oficialiosios komunistinės ideologijos įtakos lietuvių visuomenei mastą sovietiniais laikais, taigi išsiaiškinti, kiek būta erdvės holizmu besiremiančiai pasaulėžiūrinei stovyklai. Pasak istoriko Valdemaro Klumbio, galima išskirti tris pozicijas: optimistinę, pesimistinę ir realistinę. Optimistai (neretai buvę nomenklatūrininkai) mano, jog visuomenė sugebėjo išlikti savarankiška nuo valdžios indoktrinacinių priemonių. Pesimistai įsitikinę, kad valdžia (režimas) savo rankose turėjo visas visuomenės nuostatų formavimo galias ir iš esmės kontroliavo visuomenės pasaulėžiūrą[84], o sąlyginai savarankiška išliko tik katalikų visuomenė, besivadovaujanti tradicinio Bažnyčios mokymo tiesomis. Realistų požiūriu, visuomenė buvo veikiama valdžios, bet ne

82 *Ibid.*, 139.

83 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilharď o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje: Brazauskų mokyklos atvejis (1975–1993)“, iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 41* (Vilnius, 2018), 231–233). Šiame straipsnyje liko neįvertinta istoriko Egidijaus Jaseliūno disertacija, kurioje minima, jog J. ir A. Brazauskai ir apie juos susibūręs jaunimas rašė tekstus kun. Jono Zubraus SJ redaguojamam žurnalui „Tiesos kelias“ (Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje“ (daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006), 109).

84 Valdemaras Klumbys, *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021), 38, 39.

absoliučiai ir išsaugojo savarankiško veikimo erdvę ir galimybes. Mums ši diskusija svarbi dėl to, kad jei vėlyvojo sovietmečio visuomenė buvo visapusiškai priklausoma nuo valdžios indoktrinacijos ir jos diegiamos ideologijos arba bent jau jos ideologinės, pasaulėžiūrinės ir politinės nuostatos buvo nulemtos valdžios manipuliacijų, tuomet nėra galimybių kalbėti apie autentišką visuomenės pažiūrų formavimąsi. Tokiu atveju reiktų konstatuoti, kad visuomenė galėjo turėti arba tik prievarta jai primetamas valdžios pasaulėžiūrines nuostatas, arba sugebėjo išsaugoti turėtąsias iki sovietinio režimo (t. y. atsižvelgiant į, kaip manoma, absoliutų prieškarinės visuomenės katalikiškumą – tradicinio Bažnyčios mokymo pagrindu susiklosčiusias vertybes ir tiesas), o visos kitos yra neautentiškos, nes atsiradusios dėl sovietų valdžios manipuliacijų visuomene. Visgi liberali realistų, besiremiančių postrevizionistine paradigma, pozicija leistų kalbėti ir apie kitokių pažiūrų autentiškumą[85]. Pasak V. Klumbio, egzistavo nuo valstybės mažai priklausomas visuomeninis gyvenimas, visuomeninė sfera, pagrįsta neformaliais žmonių santykiais, kurių kanalais „plito nuo santvarkos nepriklausoma informacija ir savarankiškos nuostatos bei nuomonės“[86]. Istorikas A. Šukys taip pat renkasi savaimios visuomenės modelį. Jo teigimu, galima kalbėti apie „visiškai alternatyvią gyvenimo šalia tapatybę“, apibūdinamą kaip „alternatyvią, paralelinę visuomenę“[87], šalia lojalumu komunistų partijai, jos valdymo mechanizmui ir tam tikro laipsnio tikėjimu oficialia ideologija apibrėžiamos tapatybės, galinčios pasireikšti tarybiniu ar prosisteminiu aktyvumu[88], arba kvazipilietiškumu. Istoriko Arūno Streikaus įsitikinimu, Sąjūdžio išvakarėse Lietuvos visuomenės pagrindą sudarė „sovietinio mąstymo ir gyvensenos daugiau ar mažiau paveiktų, pilietiškai ir politiškai pasyvių žmonių masė, valdoma sovietinei ideologijai ne

85 Anot V. Klumbio „[…] prisitaikymas nereiškia susitaikymo, aklo paklusnumo ir entuziastingo tarnavimo sovietinei valstybei“ (*ibid.*, 319), juo labiau kad „prisitaikoma buvo ne tik prie valstybės reikalavimų, bet ir prie visos socialinės aplinkos, tik iš dalies suformuotos ir tik iš dalies kontroliuotos valstybės“ (*ibid.*, 320). Be to, norminė įtaka egzistavo ir individo ir grupės santykiuose (*ibid.*, 321).

86 *Ibid.*, 323. Tai ir socialistinius įsitikinimus (pvz., Romualdo Grigo jo jaunystės laikais) leidžia vertinti kaip autentišką apsisprendimą (*ibid.*, 64–68).

87 Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...“, 82.

88 *Ibid.*, 90.

ką mažiau abejingos, privilegijuotos vietinės nomenklatūros“, o pilietinio aktyvumo židiniai, apsupti „dar silpnai artikuliuotos neformalios erdvės“, apėmusios akademinio jaunimo ir inteligentijos sluoksnius, telkėsi „daugiausia Bažnyčios prieglobstyje“[89]. Taip pat ir tyrinėtojos Nerijos Putinaitės nuomone, „[...] sovietinė visuomenė buvo absoliučiai fragmentuota, jokio pilietiškumo ten nebuvo, nes pilietiškumas pirmiausia yra stiprus solidarumo jausmas ir noras bei sugebėjimas palaikyti tai, kas teisinga“[90]. Sąjūdžio išvakarių Lietuvos visuomenė iš tiesų buvo pasyvių žmonių masė. Vis dėlto vargiai galima būtų sutikti su lyg ir išplaukiančia iš šio vertinimo nuostata, jog šie žmonės neturėjo savo pasaulėžiūrinių įsitikinimų, o pilietinio aktyvumo židinių būta tik Bažnyčios aplinkoje. Galbūt adekvačiau realybę atitiktų modelis, pagal kurį Lietuvos visuomenę sudarė įvairios pasaulėžiūrinės stovyklos su aktyvių šių nuostatų reiškėjų židiniais ir pasyvių tokias pasaulėžiūrines pozicijas remiančiųjų masėmis, kurių santykis su valdžia ir oficialia ideologija buvo nulemtas ne tik pasyvumo ir baimės, bet ir savo pačių autentiškų interesų. Vis dėlto realistų ir pesimistų diskusija neatskleidžia sovietinio laikotarpio Lietuvos visuomenės giluminių pasaulėžiūrinių sankirtų įvairovės – pernelyg paprasta į sovietmečio visuomenę žvelgti vien priešpriešos su režimu akimis, tarsi santykis su valdžia ir jos peršama ideologija būtų viską lemiantis veiksnys, juo labiau kad būta ne vienos sovietinei valdžiai oponavusios pasaulėžiūrinės pozicijos ar tegul ir dviejų (konfesinės ir nekonfesinės), o daugelio, kurių santykis su režimu buvo įvairus.

Svarbus šiam darbui – katalikybės sampratos klausimas. Iki šiol tyrinėtojams yra įprasta į katalikų visuomenės santykį su sovietiniu režimu ir oficialiąja komunistine ideologija žvelgti per ortodoksinės katalikybės prizmę, kaip tradiciniu Bažnyčios mokymu apibrėžiamą doktriną, Nikėjos tikėjimo išpažinimu besiremiantį mokymą, kuris iš esmės nesikeičia. Pavyzdžiui, ateistinė propaganda

89 Arūnas Streikus, „Litauens Weg zum Sąjūdis: Kirche und Kulturelite zwischen Anpassung und Widerstand / Lietuvos kelias į Sąjūdį: Bažnyčia ir kultūros elitas tarp prisitaikymo ir pasipriešinimo“, iš *Jahrestagung. 2010. Suvažiavimo darbai* (Lampertheim: Litauisches Kulturinstitut / Lietuvių kultūros institutas, 2011), 41.

90 Mingailė Jurkutė ir Nerijus Šepetys (sud.), *Demokratija Lietuvoje = Democracy in Lithuania: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose* (Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2011), 163.

analizuojama vienalytės, ateistinei valstybei priešpriešinamos katalikybės kontekste, kaip ją korumpuojanti[91]. Nereflektuojama mintis, kad konfrontacijos su ateistiniu režimu ir jo propaganda procese keitėsi pati katalikų visuomenė. Lygiai tas pats vienalytės, ekskliuzyvistinės, besivadovaujančios tradiciniu Bažnyčios mokymu, pakoreguotu po Vatikano II Susirinkimo, ortodoksinės katalikybės vaizdinys iškyla priešpriešos su holizmo apraiškomis kontekste[92]. N. Putinaitė vadovaujasi nuostata, kad tarpukario ir pokario laikų visuomenė buvo giliai katalikiškai tikinti, sekuliarizacijos įtaka jai buvo nedidelė[93], o sovietmečio pabaigoje didžioji dalis jaunimo nebeturėjo „jokio asmeninio patirtinio santykio su religija" ir tai buvo didelės visuomenės dalies prisitaikymo prie režimo rezultatas[94]. Pasak N. Putinaitės, „visuomenės nureliginimas vyko abipusiai sąveikaujant visuomenei ir valdžiai, kartu ieškant gyvenimo būdo, kuriame derėtų valdžios politiniai tikslai ir žmonių lūkesčiai. Ateizmas šioje plotmėje yra ne tik ir ne tiek primestas, kiek asmeniškai prisiimtas būvis."[95] Jaunimas, „atsidūręs tarp konfliktuojančių vertybinių sistemų [Bažnyčios ir ateistinės sistemos]", suformavo savo prisitaikymo būdą, kai „nesiangažuojama nė vienai jų. Formavosi visuomenės pasaulėžiūrinė krizė [...]."[96] Toks jaunimo prisitaikymas matomas iš susidomėjimo mistika,

91 Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.", *Genocidas ir rezistencija* 1, 13 (2003): 7.

92 A. Streikus griežtai atriboja susidomėjimo humanistiniu dvasingumu, ezoterika, parapsichologija tendencijas nuo mokslinio racionalumo ir krikščionybės. Anot jo, „visuomenė su pažeistu tradicinės religinės sąmonės nervu [...] buvo itin imli įvairioms pseudomokslinėms, kvazireliginėms manipuliacijoms" (Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje* (Vilnius: Vilniaus universitetas, Naujasis židinys-Aidai, 2018), 381). Pasak jo cituojamos N. Putinaitės, didėjanti tolerancija nekrikščioniškam dvasingumui ir parapsichologijai buvo reakcija į visuomenės pasaulėžiūrinį indiferentizmą ir palankumą misticizmui – „visuomenės atkritimas į krikščionybę (ar katalikybę) buvo laikomas daug didesniu pavojumi nei posūkis į mistinius ir dvasinius tikėjimus ar praktikas" (*ibid.*, 381).

93 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis. Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys-Aidai, 2015), 12. Vis dėlto abejotina, ar prieškario lietuvių visuomenę galima apibūdinti kaip vienareikšmiškai krikščionišką ortodoksinės (tradicinės) katalikybės prasme. Štai 1932 m. Telšių vyskupijoje katalikiškų laikraščių buvo skaitoma 4490, nekatalikiškų – 1541 (neskaitant geltonosios spaudos). Apie 30 % skaitomų laikraščių buvo nekatalikiški („Vyrams įsidėmėtina: iš prel. Borisevičiaus paskaitos Katalikų Mokslininkų ir Mokslo Mėgėjų suvažiavime Kaune", *Pavasaris* 6 (1936): 127). Sparčiai daugėjo vadinamųjų vėsiųjų katalikų, kurių priklausomybė Bažnyčiai pasireiškė tik formaliu apeigų, visuotinai pripažintų to meto visuomenėje būtinomis, atlikimu – krikštu, santuokos sakramentu, katalikiškomis laidotuvėmis, velykine išpažintimi ir kt. (St. Juška, „Religinė sodiečio išvaizda", *Šaltinis* 50 (1939): 912).

94 Putinaitė, *op. cit.*, 9.

95 *Ibid.*, 13.

96 *Ibid.*, 270.

rytietišku dvasingumu, parapsichologija ir kitomis ezoterikos apraiškomis, kurias valdžia, N. Putinaitės nuomone, toleravo daug labiau nei krikščionybę[97], pernelyg netrukdydama jomis domėtis (ar net paskatindama) kaip alternatyvą krikščionybei, taip galiausiai visiškai praradusi „materialistinį dogminį orientyrą"[98]. Vis dėlto labai abejotina, ar jaunimo susidomėjimas ezoterika plaukė tik iš prisitaikymo prie sistemos (ir apskritai ar iš prisitaikymo – tai nustatyti yra vienas iš šio darbo tikslų), o gravitacija į visišką dogminių orientyrų praradimą buvo sąmoningo valdžios susitaikymo su deideologizacija vaisius. Preliminariai galima pažymėti, jog lengviau būtų įžiūrėti tiek Lietuvos visuomenės, tiek sovietinės valdžios atstovų sąmonės kaitą – materialistinės pasaulėžiūros defragmentaciją nesugebant konkuruoti su nematerialistinėmis alternatyvomis, tačiau patiems radikaliausiems ateizmo ideologams ir šiais laikais laikantis tų pačių materialistinių pasaulėžiūrinių pozicijų[99].

Katalikų visuomenės nevienalytiškumas pasaulėžiūrine prasme išryškėja sociologiniame-religijotyriniame požiūryje, ypač Mildos Ališauskienės ir Jolantos Kuznecovienės tekstuose. Ž. Advilonienės darbuose apibūdinant katalikų visuomenės katalikiškumą kaip norminio laikomasi tradicinio katalikybės mokymo, bet dalies katalikų visuomenės mąstymo neatitikties dogminiams apibrėžimams konstatavimas suartina ją su M. Ališauskiene ir J. Kuznecoviene. Vis dėlto sociologai Dievo vaizdinius traktuoja atitrauktai nuo pačios katalikybės mokymo raidos, nuo kultūrinių-religinių-socialinių-politinių pokyčių, tiesiog kaip reiškinį, funkcionuojantį tikinčiojo sąmonėje. Kita vertus, Advilonienė analizuoja netradicinius Dievo vaizdinius ir jais grindžiamas kitokias religingumo formas – transcendentinį, ezoterinį religingumą[100], taigi išryškina plačią katalikiškumo

97 *Ibid.*, 330–331.

98 *Ibid.*, 337.

99 Tai rodo ortodoksalių marksistinių ir ateistinių pažiūrų filosofo Jono Mačiulio apgailestavimas dėl filosofo Jokūbo Minkevičiaus nutolimo nuo ateistinės-materialistinės ideologijos (Jonas Mačiulis, *Ateizmas ir ateistai: praeities ir dabarties štrichai* (Vilnius, 2018), 38, 47). Neatsitiktinai J. Mačiulis apie 2011 m. išleistą knygą „Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos" rašė: „kai kurie jos straipsniai parašyti turint tikslą pagrįsti įvairaus plauko misticizmą, okultizmą, spiritizmą, bioenergetiką, įvairiausius būrimus" (*ibid.*, 65).

100 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje", 67.

panoramą, nors, kaip minėta, išlaikydama ortodoksinę tos įvairovės vertinimo perspektyvą. Ališauskienė ir Kuznecovienė katalikybę aptaria remdamosis individualizmo ir religingumo bei dvasingumo perskyros kategorijomis, religingumą siedamos su religinėmis institucijomis ir praktikomis, o dvasingumą – su nepriklausomu individu, jam pačiam renkantis ryšio su šventybe būdus ir formas[101]. Visgi tokia perskyra ydinga tuo, kad taip neįvertinamas faktas, jog praktikuojantieji religiją turi dvasingumo ir įsitikinimus, o tai, kas priskiriama dvasingumo sferai, potencialiai taip pat neatsiejama nuo galinčių įsisteigti religinių „dvasingumo" institucijų ir nuo praktikų, kurios juk taip pat gali būti taikomos individualiai. Kita vertus, pristatomas kai kurių sociologų požiūris į „Naujojo amžiaus" instituciines dimensijas, subjektyvumą, individualizmą priskiriant misticizmui kaip savarankiškai religijai, nuolat lydinčiai Vakarų tradicinę religiją, taigi išryškėjant tradicinių krikščioniškųjų tikėjimų ir „Naujojo amžiaus" dvasingumo tikėjimų priešpriešai. O britų sociologė Linda Woodhead sociologų naudojamą dvasingumo kategoriją (taikydama ir holistinio dvasingumo sąvoką) apibrėžia kaip tikėjimą egzistuojant tam tikrą energijos formą, sakralų šaltinį (jėgą), persmelkiantį individo gyvenimą ir visatą, kaip sakralią pasaulio sritį, „kuri holistiškai suvienija viską, kas egzistuoja"[102]. Tokioje dvasingumo sampratoje išnyksta ribos tarp sakralaus ir profaniško[103].

Akivaizdu, jog Ališauskienė ir Kuznecovienė religijos sąvoką sieja su tradicine krikščionybe, kuriai būdinga (įforminta dogmatiškai) antgamtybės ir gamtos, antprigimties ir prigimties perskyra ir kuriai priešpriešinamas „dvasingumas". Tačiau žvelgiant tokiu rakursu neįvertinama katalikybės dinamika, jos kaita ir

101 Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, *Religingumas ir/ar dvasingumas...*, 8.

102 *Ibid.*, 11–12. Pasak M. Ališauskienės, yra racijos „Naująjį amžių" Lietuvoje suvokti kaip liaudies katalikybės rūšį ar formą, o ne kaip radikalią alternatyvą jai (Milda Ališauskienė, „The New Age Milieu in Lithuania: Popular Catholicism or Religious Alternative?", iš *Religious Diversity in Post-Soviet Society. Ethnographies of Catholic hegemony and the new pluralism in Lithuania*, Milda Ališauskienė, Ingo W. Schröder (eds.) (Farnham: Ashgate, 2012), 159).

103 Jolanta Kuznecovienė, Milda Ališauskienė, Ingo W. Schröder ir Donatas Glodenis, „Katalikiškasis religingumas Lietuvoje: nuo ortodoksiškumo iki simboliškumo", iš *Religija ir visuomenė: teorinės įžvalgos ir kasdienybės praktikos*, Milda Ališauskienė, Jolanta Kuznecovienė (sud.) (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013), 174.

iš viršaus, institucijos iniciatyva[104], taip pat tai, kad „dvasingumas“ visada buvo joje, o doktrinos kaita vyko joje pačioje, iš vidaus, ir kad šiuo metu instituciniame lygmenyje nyksta perskyra tarp tradicinės ir netradicinės krikščionybės (katalikybės) – ji virsta instituciškai palaikomu atvirosios ar net heterodoksinės katalikybės tipu.

Vis dėlto šių autorių pateikiami empiriniai duomenys ir tų tendencijų, kurios aiškiai rodo slinktį atvirosios ar heterodoksinės katalikybės link, analizė yra labai vertinga[105]. Rasa Pranskevičiūtė analizuoja „Naujojo amžiaus“ ir gamtinio dvasingumo judėjimų raišką pokomunistinėse visuomenėse. Išskiriamos „tradicinės religijos“ ir „potradicinio“ dvasingumo formos. Vakarų šiuolaikiniai naujieji religiniai judėjimai analizuojami ezoterinio atgimimo kontekste[106]. Sociologų ir religijotyrininkų darbuose pateikiama daug argumentų už stiprių heterodoksinių tendencijų katalikybėje ar net heterodoksinės katalikybės egzistavimą. Tai visų pirma duomenys apie su tradicine katalikybe nesuderinamą tikėjimą reinkarnacija, burtais, astrologija, horoskopais, telepatija[107], liudijantį menką katalikybės (faktiškai tradicinės) internalizaciją. Konstatuojamas Dievo sampratos prieštaringumas, tik pusei gyventojų jį suvokiant kaip asmenį[108]. Pastebimas plintantis individualizmas, subjektyvizmas religinėje srityje. Nuo sekuliarizacijos paradigmos, vertinant religinius procesus pokomunistinėje Lietuvoje, pereinama prie desekuliarizacijos, matant augančią religinę įvairovę ir mažėjant tradiciškai

---

104 Neatsitiktinai J. Kuznecovienė pabrėžia, jog dvasingumo sąvoka vartojama norint pabrėžti religingumą, esantį už „tradicinių religinių institucijų ribų“ (Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, *Religingumas ir/ar dvasingumas...*, 16).

105 Šie jau aptarti ir dar nepaminėti M. Ališauskienės, J. Kuznecovienės, Ž. Advilonienės darbai, taip pat kitų sociologų darbai (I. E. Laumenskaitės, A. Maslauskaitės ir A. Navicko, R. Žiliukaitės ir kt.) pasitelkiami siekiant suvokti vėlyvojo sovietmečio ir laikotarpio po nepriklausomybės atgavimo Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinę diferenciaciją: Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, *Naujasis židinys-aidai* 7–8 (1993): 95–105); Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, iš *Kultūrologija: straipsnių rinkinys. T. 6* (Vilnius: Gervelė, 2000), 213–251).

106 Rasa Pranskevičiūtė, „Alternatyvaus religingumo raiška pokomunistinėse visuomenėse: naujieji religiniai, Naujojo amžiaus ir gamtinio dvasingumo judėjimai“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 5, 1 (2014): 28–29.

107 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 151.

108 Živilė Advilonienė, „Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis“, *Filosofija. Sociologija* 4 (2005): 18.

tikinčių žmonių[109]. Daroma išvada, jog ir asmenys, vadinantys save tradiciniais katalikais, nėra homogeniška grupė – tik trečdalis jų gali būti priskirti „katalikams ortodoksams, kurių tikėjimas visiškai atitinka krikščioniškąjį [aišku, tradicinį] mokymą“[110]. Irena Eglė Laumenskaitė randa pakankamai argumentų ir Lietuvoje plintantį religingumą, pasižymintį subjektyviu santykiu su Absoliutu, peržengiančiu tradicinę jo sampratą (pavyzdžiui, laikant jį kažkokia dvasia ar galia), įvardinti nematoma religija, numanoma religija ar išsisklaidžiusia religija[111].

Heterodoksinių tendencijų analizei reikšmingi darbai, skirti svarbių netradicinei katalikybei atstovavusių asmenų gyvenimui ir idėjoms, ypač kun. Česlovo Kavaliausko, propagavusio netiesinę teologiją, ir Mindaugo Tomonio (krikščioniškai teosofinio veikalo „Žinia“ autoriaus) gyvenimo aplinkybėms ir jų veikalų idėjoms[112]. Svarbūs tekstai, kuriuose įvertinama konservatyvios, Susirinkimo principais besiremiančios atvirosios ir heterodoksinės katalikybės, atviros holizmui, asmenų ir grupių sąveika. Iš tokių minėtini R. Labanausko straipsniai, kuriuose analizuojamas reikšmingas Vatikano II Susirinkimo įtakoto Bažnyčios atsinaujinimo ir pasipriešinimo sovietinės valdžios antireliginei politikai vaisius – Eucharistijos bičiulių sąjūdis[113]. A. Šukio disertacija atskleidžia išskirtinai plačią įvairios pasaulėžiūrinės orientacijos nonkonformistinių inteligentijos grupių, priskirtinų savaimiai visuomenei, panoramą. Jo darbe jau įžvelgtina ir pasaulėžiūrinė bei ideologinė tokių grupių diferenciacija, nesitenkinant tik santykiu su sovietų valdžia[114]. Matoma kairuoliškos ir katalikiškos inteligentijos (ir dvasininkijos) sąveika, skirtingi filosofų tyrinėjimų pasaulėžiūriniai interesai. Itin

---

109 Jolanta, Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, *Religingumas ir/ar dvasingumas...*, 24–25.

110 Jolanta Kuznecovienė, Milda Ališauskienė, Ingo W. Schröder ir Donatas Glodenis, „Katalikiškasis religingumas Lietuvoje...“, 186.

111 Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 97.

112 Jurgita Fedorinienė, „„Netiesinio“ Jėzaus Kristaus teologijos bruožai kunigo Česlovo Kavaliausko raštuose“, *Soter* 52, 80 (2014): 7–19; „Paaiškinimai“, iš *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*, Mindaugas Tomonis (Vilnius: Baltos lankos, 1995), 551–552.

113 Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos bei raida 1969–1973 m.“, *Genocidas ir rezistencija* 1, 13 (2003): 93–113; Ramūnas Labanauskas, „Vilniaus Eucharistijos bičiuliai“, *XXI amžius*, 2004 m. rugpjūčio 13 d., 2, žiūrėta 2024 m. liepos 9 d., https://www.xxiamzius.lt/numeriai/2004/08/13/istving_01.html.

114 Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...“, 45–83.

reikšmingi tekstai, kuriuose analizuojama Vatikano II Susirinkimo idėjų recepcija Lietuvos katalikų visuomenėje[115]. Tradicinio katalikiškojo mokymo internalizacija ir eksternalizacija sociologinių tyrimų analizės pagrindu analizuojama Ž. Advilonienės disertacijoje[116]. Šaltinotyriniu aspektu šiam darbui svarbūs veikalai, skirti savilaidos reiškiniui[117], atsižvelgiant į tai, kad darbe nemaža dalimi remiamasi savilaidos šaltiniais, o minėti istorikų veikalai leidžia nustatyti, kiek Centrinės Europos jėzuitų provincijos Vilniaus archyve saugomi savilaidos leidiniai buvo paplitę plačiau. Ypač tai pasakytina apie pogrindinio periodinio leidinio „Rūpintojėlis", kurio holistinė dvasia stipriai juntama, istoriografiją[118].

Siekiant suvokti holistinių pažiūrų (būdingų „Naujajam amžiui", orientalistiniams judėjimams, mokymams, religijoms ir parapsichologijai) paplitimo mastą, įtaką visuomenėje po 1990 m. svarbūs jau minėti M. Ališauskienės, J. Kuznecovienės, R. Pranskevičiūtės, taip pat A. Pažėraitės, Mindaugo Peleckio ir kitų darbai[119]. Rasos Pranskevičiūtės darbas kaip tik skirtas naujiesiems religiniams, „Naujojo

---

115 Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija* (Vilnius: Aidai, 2006); Vaclovas Aliulis, „Vatikano II Susirinkimo atgarsiai ir vaisiai Lietuvoje", iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 28* (Vilnius, 2006), 417–422; Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013... D. 1, 2*; Egidijus Jaseliūnas, „Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje", *Genocidas ir rezistencija* 2, 12 (2002): 61–80; Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015).

116 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje".

117 Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje"; Egidijus Jaseliūnas, „Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje", iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 15* (Vilnius, 1999), 217–256; Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas", *Knygotyra* 58 (2012): 196–246, ir kt.

118 Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė ir Valdemaras Klumbys, „Slaptųjų tinklų topografija. Savilaidos sėkmės sociologinės prielaidos", iš *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Ainė Ramonaitė (moksl. red.) (Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015), 171–177; Inga Stepukonienė, „Prancūziškosios Kauno inteligentijos orientacijos sovietmečiu: žurnalas „Katakombos"", iš *Česlovo Milošo skaitymai. T. 6* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013), 35–43, ir kt.

119 Milda Ališauskienė, „Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: „Gyvenimo meno" fondo atvejo studija" (daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009); Živilė Advilonienė, „NRP raiškos Lietuvoje ypatumai", iš *Neordinarinės religinės patirtis samprata ir raiška Lietuvoje: mokslo studija*, Živilė Advilonienė, Agnė Budriūnaitė ir Vida Daugirdienė (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010), 96–146; Aušra Pažėraitė, „Tarptautinė Krišnos Sąmonės bendrija: doktrinos ir praktikos, kūrimosi istorija ir bendruomenių kelias Lietuvoje", iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės*, Milda Ališauskienė (sud.) (Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014), 13–18; Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje: tarp tradicijos ir kosminių religijų* (Šiauliai: Saulės titnagas, 2022); Mindaugas Peleckis, „„Naujojo amžiaus" ištakos ir perspektyvos", *Kultūros barai* 5 (2008): 70–73; 6 (2008): 76–82; 7–8 (2008): 105–112.

amžiaus“ ir gamtinio dvasingumo judėjimams[120]. Labai informatyvus ir konceptualus Antano Andrijausko interviu, skelbtas tekstų rinkinyje, skirtame Pauliui Normantui[121], atskleidžiantis įvairialypę orientalistinių (budizmo, teosofijos, Rerichų, krišnaizmo ir kt.) idėjų, dvasinių srovių, kultūrų samplaiką, mastą, įtaką sovietinėje Lietuvoje. Eglės Aleknaitės darbe atskleidžiamos sąsajos tarp gamtinių pagoniškų judėjimų ir „Naujojo amžiaus“, ezoterikos bei parapsichologijos[122].

Profesionaliajai filosofijai esant antram pagal svarbą Teilhard'o recepcijos kanalui, labai reikšminga tampa filosofijos raidos istoriografija, nes leidžia nustatyti tiek Teilhard'ą recipavusių filosofų filosofines pažiūras, tiek apskritai svarbiausias filosofijos mokslo raidos tendencijas, padedančias atskleisti filosofų bendruomenės pasaulėžiūrines-dvasines orientacijas. Tyrėjai konstatavo, jog 8–9 dešimtmečiais Vakarų filosofinės srovės (įvairios iracionalizmo srovės, egzistencializmas, fenomenologija, analitinė lingvistinė filosofija, kitos pozityvizmo formos) tapo dominuojančios Lietuvos profesionaliosios filosofijos tematikoje[123]. Be to, atsižvelgiant į sovietmečiu viešpatavusią marksizmu-leninizmu grindžiamą komunistinę ideologiją ir valstybės galią diegiant ateizmą bei radikalųjį scientizmą-materializmą, svarbu nustatyti, kiek filosofų darbo objektas pasirinktas autentiškai, savarankiškai ir išreiškia pasirinkusiojo požiūrį – iš principo istoriografijoje dėl to didesnių abejonių nekyla[124].

Daug dėmesio darbe skirta transhumanizmui. Nors šiuo terminu apibrėžiamas reiškinys konceptualizuotas tik XXI amžiaus pradžioje, jį nusakantys elementai

120 Rasa Pranskevičiūtė, „Alternatyvaus religingumo raiška pokomunistinėse visuomenėse...“, 25–43.

121 [Antanas Andrijauskas] „Iš lietuviško orientalizmo istorijos: sunkiausių išbandymų metas“ [Mildos Žiūkaitės pokalbis su kultūrologu, filosofu prof. Antanu Andrijausku], iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 226–248.

122 Eglė Aleknaitė, „Būsimoji Romuva ir kiti – šiuolaikinių pagonių įvairovė vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje“, *Bernardinai.lt*, 2023 m. vasario 9 d., žiūrėta 2024 m. liepos 1 d., https://www.bernardinai.lt/busimoji-romuva-ir-kiti-siuolaikiniu-pagoniu-ivairove-velyvojo-sovietmecio-lietuvoje/.

123 Gintaras Kabelka, „Lietuvos filosofija sovietmečiu“, iš *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. T. 4. Sovietinis laikotarpis (1945–1989)*, Gintaras Kabelka (sud.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 503–545; Laurynas Peluritis, „Ola ir dvi saulės. Filosofija sovietų Lietuvoje (1944–1986). Institucijos, asmenybės, idėjos“ (daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2022).

124 Pavyzdžiui, apie vieno žymiausių Teilhard'o tyrinėtojų Broniaus Kuzmicko tematikos pasirinkimo motyvus: Gintaras Kabelka, „Lietuvos filosofija sovietmečiu“, 540–545; Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...“, 140–141.

buvo žinomi ir sovietmečiu, netgi labai propaguoti to meto periodinėje spaudoje. Transhumanizmas remiasi radikaliu scientizmu, kuris buvo neatsiejama SSRS valstybinės ideologijos dalis. SSRS ypač stipriai tikėta mokslo galia performuoti žmogaus kūną ir net pačią jo prigimtį, taikant su gyvąja gamta suderintas dirbtines technologijas – iš čia atsirado biofizika, biochemija, bionika. Transhumanistinių tendencijų tyrimams svarbūs filosofų darbai, kuriuose analizuojamas mokslo ir technikos revoliucijos (MTR) reiškinys ir kiti su technikos raida susiję visuomenės reiškiniai bei transhumanistinę tematiką plėtojusių mokslo institucijų istorija[125].

Šaltinių apžvalga. Nustatyti šeši Teilhard'o idėjų recepcijos pasaulėžiūriniai-profesiniai kanalai: katalikų visuomenės; profesionaliosios filosofijos; ezoterinių mokymų ir grupių; ateizmą skleidžiančių institucijų ir asmenų; gamtos ir socialinių mokslų atstovų; meno ir meno kritikos, psichologijos, pedagogikos atstovų. Iš viso rasta apie 530 dokumentų (su Brazauskų leidiniais, kurių yra apie 80 ir kurie mažai analizuojami, nes aptarti R. Labanausko straipsnyje, skirtame Brazauskų mokyklai)[126], kuriuose Teilhard'as de Chardinas, jo biografijos faktai, idėjos bent paminimi: jėzuitams priskiriamų šaltinių – 180, katechetinės medžiagos, seminarijos paskaitų tekstų, atsiskaitomųjų darbų – 11, kitų katalikiškų šaltinių – 119, ateistinės kilmės dokumentų ir „Žinijos" draugijos medžiagos – 11, filosofijos srities šaltinių – 187, ezoterikos, gamtos mokslų, edukologijos, pedagogikos, meno ir jo kritikos dokumentų – 22. Didžioji dalis Teilhard'o de Chardino recepcijos šaltinių – sovietinio laikotarpio. Kadangi šaltinių daug, šioje apžvalgoje nurodomi tik reikšmingiausi, svarbiausi šiam darbui, dažniausiai naudoti. Didžioji dalis Teilhard'o recepcijai tirti pasitelktų šaltinių yra iš Centrinės Europos jėzuitų provincijos Vilniaus archyvo, taigi priklausantys Lietuvos jėzuitams ir vienaip ar kitaip jų naudoti (keli jėzuito kun. Pranciškaus Masilionio tekstai yra iš ses. Agnės

125 Gintaras Kabelka, „Mokslo ir technikos revoliucijos interpretacijos Lietuvoje sovietmečiu", *Logos* 106 (2021): 56–68; „Biochemijos ir biofizikos katedros įkūrimas", žiūrėta 2024 m. liepos 1 d., http://www.biofizika.gf.vu.lt/files/doc/pdf/katedrai_50.pdf.

126 Dalis dokumentų – skirtingi tų pačių dokumentų variantai, juodraščiai.

(Birutės Gučaitės) SJE asmeninio archyvo). Visgi atsižvelgiant į tai, kad nemaža dalis šių šaltinių nėra sukurti pačių jėzuitų, o tik jų naudoti, ir kad jų autoriai yra asmenys iš kitų katalikų visuomenės grupių ar institucijų, be to, į tai, kad jie tų asmenų ar kitų grupių taip pat naudoti, siekiant tikslesnės Teilharď o de Chardino recepcijos pasaulėžiūrinės ir ideologinės analizės, šaltinių apžvalgoje jie priskiriami juos sukūrusioms grupėms arba institucijoms ir tik vėlesnėje analizėje atskleidžiama jų reikšmė pačių jėzuitų Teilharď o recepcijoje. Vieni iš tokių šaltinių yra katekizmai ir kita katechetinė medžiaga[127], Kauno kunigų seminarijos paskaitų tekstai, vadovėliai vidurinėms mokykloms ir metodinė medžiaga mokytojams[128], seminaristų diplominiai ir kitokie atsiskaitomieji darbai[129]. Didžioji dalis šiame darbe pasitelktų katalikiškų šaltinių vis dėlto tiesiogiai susiję su Lietuvos jėzuitais – jų sukurti ar aktyviai naudoti. Tai visų pirma jėzuitų asmeninių fondų dokumentai (be abejo, nurodomi tik svarbiausi dokumentai): kun. Jono

127 *Katekizmo planas* (1979), iš ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17; [Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5 (ir 1990 m. išspausdintas šio katekizmo variantas: [Fernand] Lellote, *Gyvenimo problemos sprendimas*. Fotografuotinis leidinys ([Briuselis] Kaunas: Šviesa, 1990)); *Tikėjimas ir gyvenimas: vadovėlis jaunuoliams*. Naudojamas rankraščio teisėmis (Salzburg-Kaunas, 1991).

128 Romualdas Grucė, *Trumpas prigimtinės teologijos kursas* (Kaunas: Katalikų teologijos fakultetas prie Vytauto Didžiojo universiteto, 1994); *Dogminės teologijos įvadas, D. 2*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8; *Filosofijos istorija* (1981), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9; *II. Krikščionių teologijos istorijos bruožai* [vysk. J. Borutos parengta publikuoti naudojant 8–9 dešimtmečių seminarijos auklėtinių klausytų paskaitų užrašus ir vadinamuosius skriptus su jo įvadu], ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 34; Stasė Dzenuškaitė, Ritonė Šalkauskienė, *Krikščionybės šviesa: Katalikų tikybos vadovėlis dvyliktai klasei* (Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla, 2001); Rupert Leiner, Heinrich Badura, Oskar Dangl ir kt., *Religijos pedagogika 3: pagalbinė medžiaga mokymo planui ir pamokoms* (Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla, 1998).

129 J. Vailionis, G. Vitkus, *Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė* (1988), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1; Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją“ (žr. 148 išnašą); Gintautas Jankauskas, „Ko reikalauja nūdienos tikintysis iš kunigo pastoracijos?“ (diplominis darbas, Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos Teologijos fakultetas, 1984), ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 3; Petras Linkevičius, „Kristaus atėjimas – nauja pakopa dieviškosios kūrybos procese“ (diplominis darbas, Kaunas: Tarpdiecezinė kunigų seminarija, 1984), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1.

Lauriūno[130], vysk. Jono Borutos[131], kitų daugiau ar mažiau atvirų Susirinkimo idėjoms jėzuitų (kunigų Jono Zubraus, Pranciškaus Masilionio, Jono Danylos, Karolio Garucko, Aleksandro Markaičio, Donato Valiukonio, Jono Kastyčio Matulionio, Antano Simonaičio)[132], konservatyviau mąstančių jėzuitų (kunigų Antano Šeškevičiaus, Boleslovo Babrausko)[133]. Reikšmingi Lietuvos jėzuitų klausytų rekolekcijų tekstai ar kita su rekolekcijomis susijusi medžiaga[134]. Teilhard'o de Chardino idėjos buvo propaguojamos kun. Antano Saulaičio SJ Vilniaus universitete dėstytame kurse apie krikščioniškąjį dvasingumą, tad ir šio kurso dokumentai yra svarbus šaltinis[135]. Jėzuitų Vilniaus archyve esama fondo (Nr. 172),

---

130 Įrašas „Teilhard de Chardin – nesuprastas iki mirties", iš *Indiferencija* [teksto ruošinys], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 6, l. nn; [Jonas Lauriūnas] K. Naseckas, *Šviesos nešėjai* (1973), ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 6; *Pierre Teilhard de Card.*, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 5, l. nn; pamokslai ir jų rinkiniai: „Kalnai parodo, kas mes esame", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 10, l. 1–6; *Kapitonas*, l. nn; „Religija netrukdo", iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 57, l. 185–195; „Kuklumas – dorybė", l. 254–266; „Tikra religija", iš *Žodžiai broliams: pamokslai* [Jonas Lauriūnas], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 80–82. Taip pat: „Teilhard-Bibliographie", l. nn; *Teilhard de Chardin, SJ*, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. 1–2; „Teilhard de Chardin", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. nn; „Užrašai apie Teilhard de Chardiną", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 11, l. nn; „P. Teilhard de Chardino mintys apie mirtį", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 12, l. nn; Johannes Laudin, „Schau einer neuen Erde...", 2, ir kt.

131 „Meilės evoliucija" [Gino Dabašinsko pokalbis su kun. Jonu Boruta], *Lietuvos žinios* 11 (1997), 2, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1; [Jonas Boruta] *Kur tikroji gyvenimo prasmė?*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, 1. 1–12 (taip pat ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 41, l. 1–32 (toliau tekste naudojamasi šiuo variantu)); „Krikščionių vienybei išmelsti maldos savaitė" [Jono Borutos konferencijos jaunimui], ECEJS-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn; Mindaugas Tomonis, neįvardintas rankraštinis tekstas (žr. 141 išnašą); Jonas Boruta, „Baltas paukštis, skriejęs prieš vėtrą", iš *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*, Mindaugas Tomonis (Vilnius: Baltos lankos, 1995), XVII–XXI; Jono Borutos užrašai apie Teilhard'ą de Chardiną, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17, l. nn; „A Study in Sri Aurobindo and Pierre Teilhard de Chardin. By R. C. Zachner. 134. 1971" [bibliografinė kortelė], ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

132 J. Lenz, *Žvilgsnis į Visatą: Dievas-visata-žmogus* (Wien-Linz-Passau: Verlag Veritas, 1973), ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 1; Tejar de Šardenas, *Himnas materijai*, ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1, 2; „Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas", ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 3, l. 418–423v; [Tailhard [įrašyta pieštuku]] de Jardin [pieštuku taisyta į Chardin], „Le Phenomene Homme", ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 5, l. 460–462v; „Kas yra Teilar de Šarden?", iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 140, l. 15–17; *Šardenas*, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 3, 8; Lazzlo Boros, „Modernus eschatologijos suvokimas", *Consilium* 1–10 (1968), Poznan-Warszawa, ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 18; Teilh. de Chardin, „Laimės esmė", l. nn.; „Tejard de Šardeno originalumas" [„Tiesos kelio" numerio maketas], ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 40, l. 37–44; „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas", *ibid.*, 47–55.

133 *Kodėl Dievas įsikūnijo? (pagal A. Maceinos „Dievo Avinėlis")* (Lietuva, 1983), ECESJ-VA, f. 2, ap. 6, b. 1; Marek Ruszczyc, „Fenomen teilhardyzmu" [straipsnio iš Lenkijoje leisto žurnalo iškarpa], ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1, p. 6.

134 Kun. J. Borutos 1995 m. klausytų rekolekcijų užrašai, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn; Pjero Edmonet SJ rekolekcijų Lietuvos jėzuitams medžiaga, 1996 m. vasara, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–4, nn; Jacques Bernardo paskaitos Vilniuje, Šv. Kazimiero bažnyčioje, 1992 m. rugsėjo 1–3 d., iš *Dievo žodis: Raštų įkvėpimas* (Lillis: Teologijos fakultetas, Katechetų suaugusiems rengimo institutas, 1987; Vilnius–Panevėžys, 1993), ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.

135 Šv. Jonų bendruomenės akademinė programa „Krikščioniškasis dvasingumas kultūrų sandūroje", 2000 m. sausio 19 d., ECESJ-VA, f. 167, ap. 1, b. 1, l. nn.

kuriame saugomos savilaidinės knygos (apie 3100), sukauptos įvairių, daugeliu atvejų neidentifikuotų jėzuitų[136]. Dalis šių knygų buvo gana plačiai pasklidusios sovietmečio katalikų visuomenėje. Kai kurios jų bus aptariamos prie kitų katalikų visuomenės grupių ar institucijų. Vis dėlto jos jėzuitų įsigytos ir skaitytos, aišku, sąmoningai, tad kai kurios pristatomos ir kaip dariusios įtaką jėzuitų mąstysenai[137]. Labai svarbus šaltinis Teilhard'o de Chardino recepcijai tarp jėzuitų yra patikslinamieji pokalbiai su jais žodžiu ar jų atsakymai į šios monografijos autoriaus klausimus[138]. Teilhard'o recepciją liudijančių dokumentų gausu kun. P. Račiūno MIC, faktiškai – Lietuvos marijonų, fonde Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tarp jų – daug Brazauskų, su kuriais kun. Račiūnas palaikė glaudžius ryšius, parengtų knygų. Bet ir be jų kun. P. Račiūno (marijonų) fonde ir apskritai marijonų medžiagoje Teilhard'o recepciją liudijančių dokumentų esama nemažai[139], o tai, žinoma, liudija holistinio pobūdžio idėjų populiarumą tarp

136 Nors dauguma šio fondo knygų priskirtinos homiletinei ir kitokiai pastoracinei, taip pat dvasinei ir liturginei literatūrai, kuri faktiškai yra kunigų profesinė literatūra ir savo esme konservatyvesnė, vis dėlto didesnį pasaulėžiūrinį poveikį darė mažesnę šio fondo dalį sudarančios filosofinio, gamtamokslinio ir teologinio pobūdžio knygos, pristatančios šiuolaikinio pasaulėvaizdžio kaitą ir katalikybės tiesų permąstymą jos šviesoje.

137 „Petras Tejaras de Šarden (1884–1955)", iš *Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 50–54; P. Tautvilas, *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai* (Lietuva, 1975–1976), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10; „Tejaras de Šardenas/Teilhard de Chardin", iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams. Nr. 12* (S. D. E. 1986); versta iš leidinio, leisto 1973 m., ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 3, l. nn; Klodas Tresmontanas, *Dievo egzistavimo problema šiandien. D. 1* (Kaunas, 1982), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17); Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8; Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti* [Stuttgart, 1975], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8; J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9; Alfredas Leplė, *Šventasis Raštas laikų sandūroje. T. 1. Priešistorė pagal Bibliją* (lietuviškasis vertimas 1985 m.) [Leipzig: St.Benno-Verlag], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.

138 Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vidmantu Šimkūnu, 2022-12-08; kard. Sigito Tamkevičiaus atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-11; kun. Vytauto Sadausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-14; pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vytautu Sadausku, 2023-09-07; pokalbis (nefiksuotas) su kun. Algiu Baniuliu, 2023-04-25; pokalbis (nefiksuotas) su Povilu Obuchovičiumi, 2024-09-11 (pasaulietis, bendraveęs su kun. J. Lauriūnu). Čia nurodytų ir kitų knygoje pasitelktų nefiksuotų, t. y. garso failų pavidalu neišsaugotų, pokalbių turinys užsirašytas iš karto po pokalbių, fiksuojant visus esminius juose paminėtus faktus. Tokie pokalbių užrašai, taip pat atsakymai į klausimus saugomi autoriaus asmeniniame archyve. Čia saugomi ir pokalbių įrašų garso failai, išskyrus pokalbių su Vidu ir Loreta Abraičiais, Antanu Skupu, kun. Donatu Valiukoniu ir Algirdo Patacko interviu, kurių saugojimo vietos nurodytos kitos.

139 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, VUB RS, f. 187, b. 760, l. 20–36; „Mokslas ir tikėjimas", iš *Medžiaga mokslo ir tikėjimo klausimais. Mokslo nepaaiškinami reiškiniai*, VUB RS, f. 187, b. 3017, l. nn; kun. P. Račiūno parengti kun. Antano Paškaus veikalo „Krikščionis psichologinėje kultūroje" konspektai, VUB RS, f. 187, b. 1031; Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos..." (žr. 155 išnašą); vysk. Liudviko Povilionio MIC laiškas Biergansams (1975-03-15), ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 47, l. 30; kun. Pauliaus Rabikausko SJ vysk. L. Povilioniui siųstų knygų sąrašai, VUB RS, f. 187, b. 5070; [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė", *Dievas ir Tėvynė* 1 (1976): 40–41, ECESJ-VA, f. 149, ap. 10, b. 10.

marijonų. Gana gausu savilaidinių knygų, priskirtinų heterodoksinei katalikų visuomenės daliai – itin atvirai pasaulėvaizdžio prasme, linkstančiai į holizmą, taip pat kai kurių mažiau su Bažnyčia susijusių grupių ir atskirų asmenų, atėjusių iš ezoterinės stovyklos (kuriuos galima priskirti ir holistinei katalikybei), nors neatsiejamų nuo didžiosios, oficialiosios Bažnyčios tekstų – tarp jų „Rūpintojėlio" autorių Kazimiero Šapalo, Felicijos Kasputytės, ryšius su Brazauskais palaikiusio Antano Patacko straipsnių[140]. Heterodoksinės Lietuvos katalikybės sampratą labai išplečia kun. Jono Kaunecko, Konstantino Kazimiero Raičinskio, pagonybę su krikščionybe sintezavusio Algirdo Patacko, intensyviai Teilhard'o de Chardino darbus savo krikščioniškajai teosofinei sintezei naudojusio Mindaugo Tomonio tekstai[141]. Ypač didelę reikšmę katalikų intelektualiniams pogrindžio sluoksniams turėjo t. Aleksandro Menio (savo darbus skelbusio ir sovietmečiu Lietuvoje žinoto daugiausia Emanuelio Svetlovo vardu[142]) heterodoksinio pobūdžio knygos ir jų publikacijos katalikiškoje spaudoje po 1990 m.[143] Didelę įtaką intelektualiajai katalikų visuomenės daliai sovietmečiu ir po nepriklausomybės atkūrimo turėjo

140 Naudotasi publikuotais „Rūpintojėlio" tekstais ([Kazimieras Šapalas] J.M-tas, „B. Kuzmickas. Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija (Vilnius, 1976)", iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys* (Kaunas: Judex, 2000), 49–51), tik, atsižvelgiant į tai, kad jie šiek tiek stilistiškai redaguoti, stengtasi naudotis originaliais „Rūpintojėlio" numeriais: [Felicija Kasputytė] K., „Asmenybės ugdymo problema: ko mums trūksta", *Rūpintojėlis* 6 (1978): 38–41; 8 (1979): 31–38, ECESAJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286; [Antanas Patackas] A. Digrys, „Žmogus ir nemirtingumas", *Rūpintojėlis* 13 (1980): 51–57, ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286.

141 J. [Jonas] Kauneckas, *Pastoracinės psichologijos programa*, ECESJ-VA, f. 171, ap. 4, b. 22, l. nn; vysk. Jono Kaunecko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-28; [Konstantinas Kazimieras Raičinskis] „Dogmos – ne aksiomos", *Polemika* 1 (1982 m. gruodis), VUB RS, f. 187, b. 2182/1, l. 9–15; [Felicija Kasputytė] *Susimąstymo valandos: antroji serija*, ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 2, l. 3; [Algirdas Patackas] *Saulė ir kryžius: baltų religija, jos esminis ženklas ir sąsajos su kultūra* (Kaunas, 1983), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1; Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai*; Mindaugas Tomonis, neįvardintas rankraštinis tekstas, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1-31.

142 Filosofė Laimutė Jakavonytė prisipažįsta, kad skaitydama jos dvasią pakeitusias ir „padėjusias apsibrėžti savo mokslinių interesų ratą" t. A. Menio knygas, rašytas Emanuelio Svetlovo vardu, nežinojo tikrosios autoriaus pavardės (Laimutė Jakavonytė, „Kiek atiduota triūso, meilės ir kantrybės, tiek ir įgyta amžinybei", *Logos* 2 (1991): 180).

143 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą de Chardin'ą", *Šiaurės Atėnai*, 1994 m. balandžio 29 d., 1, 3; Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai. Kn. 1. Religijos ištakos* (skirta Vladimiro Solovjovo mirties paminėjimui, 1975), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7; E. [Emanuelis] Svetlovas, „Ištraukos iš kn. „Religijos ištakos", *Viltis* 1 (1983): 12–18, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/.

kun. Česlovo Kavaliausko tekstai[144]. Svarbus šaltinis heterodoksinės (holistinės) katalikybės analizei – pokalbiai (žodžiu ir raštu) su šios pasaulėžiūrinės krypties atstovais[145]. Be galo reikšmingi ano meto katalikams buvo Antano Maceinos[146] ir Antano Paškaus[147] veikalai. Teilharďas minimas, nors ir negausiai, katalikiškoje periodinėje spaudoje po 1990 m.[148]

Teilharďas de Chardinas buvo recipuojamas ir ateizmo kanalu, todėl ir šio tipo dokumentai yra reikšmingas jo idėjų recepcijos šaltinis[149]. Vietos jam rasta ir „Žinijos" draugijos paskaitose, konferencijose[150].

Teilharďo idėjų recepcijos profesionaliojoje filosofijoje tyrimams didelę

---

144 Česlovas Kavaliauskas, *Trumpas teologijos žodynas* (Vilnius: Lumen fondo leidykla, 1992), 131–133; [Česlovas Kavaliauskas] „P. Teilhardo de Chardino svarstymai apie evoliuciją", iš *Eschatologija žmogui ir pasauliui*, Česlovas Kavaliauskas (Vilnius: Edukologija, 2011), 56–59; „Tikiu mūsų jaunimu: pasikalbėjimas su kunigu Česlovu Kavaliausku", *Dienovidis*, 1991 m. gegužės 11–18 d., 2–3; kun. Č. Kavaliausko užrašai tema „Sutvėrimo paslaptis", Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas.

145 Pokalbis (nefiksuotas) telefonu su N. N., 2022-12-06; Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-27–29; pokalbis (nefiksuotas) telefonu su kun. Valerijumi Rudzinsku, 2022-11-21.

146 Antanas Maceina, *Didieji dabarties klausimai: pasaulio sekuliarizacija, evangelijų numitinimas, evoliucija ir religija* (Chicago, 1971), kopija, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10; Antanas Maceina, *Religijos filosofija*. *D. 1. Religijos esmė – religijos Dievas* (Putnam, 1976), kopija, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10; Antanas Maceina, *Bažnyčia ir pasaulis: bažnytinio gyvenimo kaita po II Vatikano Susirinkimo; kritinis skerspjūvis* (1970), kopija, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 11; [Antanas Maceina] „Didieji dabarties klausimai", iš *Raštai*. *T. 5*, Antanas Maceina (Vilnius: Mintis, 1993), 109–356.

147 Antanas Paškus, „Ateistinė krikščionybė: prie ateistinės krikščionybės slenksčio", *Caritas* 9 (1990): 2–5; Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė: Teilhard de Chardin'o perspektyvoje* (Chicago: Į Laisvę, 1988); Antanas Paškus, „Ateistinė krikščionybė", *Logos* 1 (1990): 12–34; Antanas Paškus, „Pasaulis tebekuriamas", *Šiaurės Atėnai*, 1991 m. gegužės 1 d., 1. Esama straipsnių, skirtų A. Paškaus veikalams, pvz.: Rita Vinciūnienė, „Pirmam prarėjimui", *Naujasis dienovidis*, 1994 m. kovo 25 d., 5.

148 Ginas Dabašinskas, „Ar Bažnyčia pripažįsta, kad evoliucijos teorija yra pagrįsta", *Lietuvos žinios*, 1996 m. gruodžio 27 d. – 1997 m. sausio 2 d.; Jonas Vailionis, „Ko ieškau? Džiaugsmo?", *Caritas* 6 (1990): 36–41; Vytas Sabaliauskas, „Įtakinga hipotezė, pakrikštyta tiesa", *Dienovidis*, 1997 m. vasario 21 d., 9; Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją", *Logos* 7 (1993): 56–69; Josef Sudbrack, „Mistika: krikščioniškoji tradicija ir krikščioniškasis patyrimas", *Naujasis židinys-Aidai* 2 (1993): 17–22; A. Š. R., „Gamta ir gamtos filosofija šiandien", *Naujasis židinys-Aidai* 4 (1993): 65–68, ir kiti straipsniai.

149 Juozas Stankaitis, „Metodinės pastabos", iš Liaudies un-tų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų programos 1984–83 metams rengimo juodraštis, LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, l. 1–7; A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą: knyga mokytojui* (Kaunas: Šviesa, 1978), 128, 129, ir kiti dokumentai.

150 Juozas Stankaitis, „Žinijos" dr-jos respublikinės valdybos organizuotoje lektorių ateistų mokykloje klausytų paskaitų užrašai (1968–1973), LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, AM GEK 12047/2, 2656, l. 1-42); Tarprespublikinės mokslinės-praktinės konferencijos (organizuotos „Žinijos"), įvykusios 1970 m., medžiaga, LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 416, l. 1-13; J. Mačiulis, „Nuo Tertuljano iki Tajaro de Šardeno", iš *Vilniaus planetariumo viešų paskaitų ciklai. „Mokslininko tribūna", 1982–1983 metų sezonas*, LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 871, l. 284.

reikšmę turi Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus (nuo 1977 m. – instituto)[151], taip pat su Vilniaus inžinieriniu statybos institutu (VISI) susijusi medžiaga[152] – tiek recepcijos aplinkybėms, filosofinės analizės kriterijams ir vertinimo tendencijoms nustatyti, tiek atskirų filosofų Teilhard'o recepcijos ypatumams atskleisti. Svarbiausi šiame Teilhard'o idėjų recepcijos kanale yra pačių filosofų darbai – publikuoti ir nepublikuoti, saugomi archyvuose (bus minimi tik patys svarbiausi). Tai visų pirma intensyviausiai Teilhard'o filosofiją tyrinėjusio B. Kuzmicko[153], kitų filosofų, kurie užsiėmė katalikybės filosofijos ir teologijos analize ir kritika, tekstai, skirti Teilhard'ui (Jokūbo Minkevičiaus, Eugenijaus Vasilevskio, Broniaus Deksnio, Antano Gaidžio, Viktoro Garadžos, Jono Mačiulio, Vytauto Radžvilo ir kt.)[154], taip pat – filosofų, kurių tyrinėjimo objektas nesusijęs su katalikybe ir jos filosofija bei teologija (Sauliaus Kanišausko, Romualdo Ozolo, Sigito Rudzevičiaus, Irenos Gaidamavičienės, Česlovo Kalendos, kun. Petro Kavaliausko MIC

151 LCVA, f. R-1001, ap. 2, b. 1526; LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 13, 23, 62, 72, 84, 96, 104, 109, 130, 137, 141, 156, 166, 176, 178, 180, 215, 245, 247, 304, 333, 360, 384, 432.

152 LCVA, f. R-507, ap. 1, b. 1861; LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 62, 84; VGTU, f. 1, ap. 12, b. 34.

153 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas", *Problemos* 1, 7 (1971): 60–69; B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija", iš *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija* (Vilnius: Mintis, 1974), 361–366; Bronius Kuzmickas, *P. Tejarui de Šardenui – 100 metų* (1982), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 93, l. 1–3; B. Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija (kritinė apybraiža)* (Vilnius: Mintis, 1976), 167–179; Bronislavas Kuzmickas, „Tejarizmas – netradiciška krikščioniškoji filosofija", iš *Žmogaus fenomenas*, P. Tejaras de Šardenas (Vilnius: Mintis, 1995), 5–18.

154 J. Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje", iš *Vatikano Antrasis ir po jo (straipsnių rinkinys)* (Vilnius: Mintis, 1971), 29–65; J. Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* (Vilnius: Mintis, 1981), 28, 29, 73, 203; Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?* (Vilnius: Mintis, 1987), 240–241; Eugenijus Vasilevskis, „Personalizmas ir katalikiškasis socialinis mokymas (nuo Pijaus XII iki Pauliaus VI)", *Filosofija. Sociologija* 1, 7 (1992): 111–115; Bronius Deksnys, *Humanizmas ir katalikybė: teocentrinio humanizmo koncepcijos lietuvių išeivijoje* (Vilnius: Mintis, 1980), 30, 32, 94, 125, 127, 142; Антанас Гайдис, *Католический клерикальный антикомунизм (критический анализ философской и социально-политической прблематики)* (Вильнюс: Минтис, 1982), 116–117, 161, 163, 164, 235; Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas", *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1981): 18–19; [Irmija Zaksas] „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje", iš *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano susirinkimo* (Vilnius: Mintis, 1986), 136–154; Vytautas Radžvilas, „Pjerui Tejarui de Šardenui – 100 metų", iš *Būtis ir laikas: filosofijos istorijos baruose* (Vilnius: Mintis, 1983), 274–278; V. Garadža, „Nauji katalikiškosios mokslo interpretacijos bruožai", *Problemos* 2, 6 (1970): 56–63. Dėl V. Garadžos, taip pat J. Babosovo, A. Vasiljevos ir kai kurių kitų sovietinių filosofų pažymėtina, kad nors jie nebuvo Lietuvos filosofai, vis dėlto mūsų filosofai su jais aktyviai bendradarbiavo, versdavo, publikuodavo jų tekstus, jie dalyvaudavo konferencijose Lietuvoje, buvo žinomi čia (taip pat plačiojoje visuomenėje), tad jų požiūrius svarbu analizuoti.

ir kt.), darbai[155]. Naujus Teilhard'o recepcijos aspektus profesionaliosios filosofijos srityje padėjo atskleisti pokalbiai žodžiu ir raštu su kai kuriais filosofais ir sociologu Romualdu Grigu[156]. Teilhard'o idėjų analizės filosofinį diskursą išplėtė disidento, mąstytojo Algirdo Statkevičiaus darbai[157]. Reikšmingi Teilhard'o de Chardino idėjų sklaidai ezoteriniame segmente buvo šių grupių atstovų tekstai[158] ir pokalbiai su ezoterinių pažiūrų asmenimis, atvėrę svarbų jo idėjų recepcijos kanalą – Agni jogos (Gyvosios etikos, arba Rerichų) mokymą[159]. Teilhard'as buvo recipuojamas ir gamtos mokslų atstovų[160]. Labai informatyvūs buvo pokalbiai su kai kuriais iš jų[161]. Teilhard'as de Chardinas buvo žinomas ir tarp edukologų, pedagogų ir meno kritikų (publicistų)[162].

Pagal dokumentų pobūdį (tipą arba turinį) monografijoje pasitelkti tokie

---

155 Saulius Kanišauskas, „Gyvenimo prasmė ir noosfera", *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1991): 38; Saulius Kanišauskas, „Gamtamokslinis pasaulėvaizdis, kuriame būtų vietos ir žmogui", *Filosofija. Sociologija* 3, 18 (1995): 62; Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją* (Vilnius: Vyturys, 1988), 170, 176, 177; [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis", iš *Rinktiniai raštai. T. 1. Filosofijos istorija*, Romualdas Ozolas (Vilnius, 2020), 532, 538–541; Sigitas Rudzevičius, „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė", *Komjaunimo tiesa*, 1980 m. kovo 15 d., 4; Irena Gaidamavičienė, *Homo creator: sąmonė ir būtis* (Vilnius: Technika, 1997); Česlovas Kalenda, *Sąmonės prigimtis* (Vilnius: Mintis, 1988), 38, 39, 122; Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos. Gamtamokslinis ir teologinis jų aptarimas", *Filosofija. Sociologija* 1 (1997): 39.

156 Pokalbis telefonu (fiksuotas) su Broniumi Genzeliu; pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21; Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18; 2022-10-31.

157 Algirdas Statkevičius, Žmogaus gelbėjimas: *sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai* (Chicago: Alvudas, 1990); Algirdas Statkevičius, *Gamtos dėsniai, kultūra ir mes* (Vilnius: Sietynas, 1991), ir kt. Be to, profesionaliai filosofija neužsiėmusių autorių tekstai gausiai pasitelkti trečiajame skyriuje Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinei įvairovei atskleisti.

158 Dalia Aleksandravičiūtė, „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė", *Žmogus* 10 (1997), 10, 11; Jurgis Brėdikis, *Kitokiu žvilgsniu* (Vilnius: Santara, 2015), 255; [Susan Hayward] „Įžvalgos", *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1991), 29, ir kt.

159 Arūno Brazausko atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-16; Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24; 2022-10-02; 2022-10-13; Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-27–29; pokalbis (nefiksuotas) telefonu su N. N., 2022-12-06.

160 [Vytautas Skuodis] „Filosofijos ir gamtos mokslo tarpusavio ryšiai" (pranešimas, skaitytas VVU politiniame seminare, 1973-12-28), LCVA, f. R-537, ap. 1, b. 130, l. 1–54; Albinas Bagdonas, „Didysis Konstruktorius ir Lietuvos odisėja", *Šiaurės Atėnai*, 1991 m. balandžio 10 d., 1; J. Nainys, „Žmogaus kilmė", iš *Apie gamtą, žmogų ir dvasią* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963), 59–91.

161 Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-07; 2022-12-08, 2022-12-10; pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07; Antano Buračo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-11; Romualdo Karazijos atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-22.

162 Leonas Jovaiša, „Apie pedagogų rengimą ir švietimo kaitą: apie psichopedijos dalyką ir žmogaus ugdymą", *Acta Paedagogica Vilnensia* 7 (2000): 208–228; Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos arba raktas nuo antrų ugdymo reformos durų* (Kaunas: Versmė, 1998); Tomas Sakalauskas, *Išmintingųjų puota* (Kaunas: Spindulys, 1992).

šaltiniai kaip filosofų knygos, straipsniai mokslinėje ir mokslo populiarinimo spaudoje, studijos (ir kai kurių jų juodraščiai, apmatai, planai), taip pat konferencijų apžvalgos, atsiliepimai, recenzijos, informacijos, nekrologai[163]. Naudojamos kitų sričių mokslininkų, mokslo populiarintojų, meno kritikų (publicistų) knygos[164]. Katalikų autorių straipsniai periodinėje spaudoje, savilaidinės ir spausdintos knygos, studijos – gausiausias šaltinių tipas Teilhard'o de Chardino recepcijos aspektu. Tai ne tik Brazauskų parengtos knygelės (joms didesnio dėmesio nebebus skiriama, nes jos jau analizuotos), bet ir daugybė kitų, įvairių katalikų grupių pasitelktos knygos, studijos, straipsniai. Didelę dalį jėzuitų Teilhard'o recepcijos šaltinių sudaro ne tik jų rašytos ar jų ir kitų asmenų parengtos knygos, straipsniai, studijos, bet ir tokių tekstų juodraščiai, planai, apmatai, kitokie ruošiniai[165]. Tokio pobūdžio šaltinių daug ir tarp kitoms katalikų grupėms priskiriamos medžiagos[166]. Pamokslai – taip pat labai reikšmingas Teilhard'o idėjų recepcijos šaltinis. Savo verte išsiskiria kun. Jono Lauriūno SJ pamokslai[167]. Svarbūs ir kitų jėzuitų ar kitų asmenų pamokslai ar dvasinio turinio tekstai, pasitarnavę kaip pamokslai[168]. Tai ir užsienio jėzuitų vestų rekolekcijų, kuriose dalyvavo Lietuvos jėzuitai, konferencijų tekstai, kita su rekolekcijomis susijusi medžiaga[169]. Taip pat reikšminga katechetinė literatūra (katekizmai, katechetinių tekstų planai), autoritetingi tekstai, naudoti kaip katalikiškojo mokymo norminė literatūra, jėzuitams

163 Žr. 151–155 išnašas.

164 Levas Gumilevskis, *Vernadskis* (Vilnius: Švyturys, 1988), 155; J. Nainys, „Žmogaus kilmė", 9–91; Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos...*; Tomas Sakalauskas, *Išmintingųjų puota*.

165 Žr. 130–133, 137 išnašas.

166 Žr. nuorodas į marijonų medžiagą (139 išnaša), F. Kasputytės, Algirdo Patacko, M. Tomonio (140, 141 išnašos), t. A. Menio (E. Svetlovo) (143 išnaša), kun. Č. Kavaliausko (144 išnaša), A. Maceinos ir A. Paškaus (146, 147 išnašos) tekstus.

167 Žr. 130 išnašą.

168 „Ieškant Galingiausiojo" [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 132, ap. 1, b. 19; [Bronius Bulika] *Būti ar nebūti*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 28); „Ar šiandien galima kalbėti apie dangų?", ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 2, l. 39–44; *Kad kūrentųsi ugnis: mintys susimąstymui (kunigams). D. 1*, ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 1; „Kristus pasaulio istorijos centras", iš *Mintys pamokslams. T. 13* [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 187–188; *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams* – žr. 137, 256, 406 išnašas.

169 Žr. 134 išnašą.

autoritetingi tekstai[170], seminarijų paskaitų tekstai, planai[171], straipsniai katalikiškoje pogrindinėje periodinėje savilaidoje: K. Šapalo, F. Kasputytės, Antano Patacko, nenustatytų, slapyvardžiais prisidengusių asmenų straipsniai „Rūpintojėlyje“[172], K. K. Raičinskio tekstai leidinyje „Polemika“[173], kitoje katalikiškoje pogrindinėje periodikoje (savilaidoje) skelbti tekstai[174]. Itin svarbūs Teilhard'o recepcijai prisiminimai, autoriui duoti interviu forma (pokalbiai), atsakymai į klausimus raštu[175], publikuoti ir nepublikuoti prisiminimai tekstine forma[176], disertacijos (ir jų recenzijos), kiti baigiamieji, atsiskaitomieji, diplominiai darbai pasaulietinėse aukštosiose mokyklose ir kunigų seminarijose[177]. Tai ir straipsniai periodinėje nemokslinėje spaudoje (išskyrus pačių Lietuvos filosofų tekstus, tačiau įtraukiant jų straipsnių iškarpas, kopijas, naudotas katalikų visuomenės) – iš Lietuvos, komunistinio bloko šalių (Lenkijos ir VDR) spaudos, Vakarų spaudos iškarpos ir

---

170 *Katekizmo planas* (1979); [Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*; Jozefas Ratzingeris, *Krikščionybės įvadas: paskaitos apie Apaštalų tikybos išpažinimą*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.

171 Romualdas Grucė, *Trumpas prigimtinės teologijos kursas*, 61, 125, 159; *Dogminės teologijos įvadas. D. 2*, 111; *Filosofijos istorija* (1981), 114–116, 122; J. [Jonas] Kauneckas, *Pastoracinės psichologijos programa*, l. nn); *II. Krikščionių teologijos istorijos bruožai*, 16.

172 Žr. 140, 141 išnašas.

173 Žr. 141 išnašą.

174 [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė“, *Dievas ir Tėvynė* 1 (1976), 40–41; T. Salietis, „Antanas Maceina – įžymusis lietuvių filosofas“, *Alma Mater* 1 (1977), 45, ECESJ-VA, f. 147, ap. 10, b. 8; „Humanizmas ir katalikybė“, [*Tiesos kelias*], [1986 m.?], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 13, l. 8, 9, 15, 16; „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 39–47, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/tiesos-kelias/be-metu/be-numerio/; „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas“, *Tiesos kelias*, *ibid.*, 47–55, ir kt.

175 Žr. 138, 145, 156, 159, 161 išnašas.

176 Jonas Boruta, „Baltas paukštis, skriejęs prieš vėtrą“, XVII–XXI; [Konstantinas Kazimieras Raičinskis] „Dogmos – ne aksiomos“, *Polemika* 1 (1982 m. gruodis): 9; Jonas Kauneckas, *Prieš visus vėjus* (Vilnius: Petro ofsetas, 2022), 140; [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп [Sig Romp], Гуманика. Глыба пятая. *Теория* глобализма, *или к* методологии погибели или самоспаса. Зекамероны. Ч. 1. (E-book), [CD-ROM] ([Vilnius]: S. Rudzevičius, 2003), 224.

177 J. Vailionis, G. Vitkus, *Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė*; Petras Linkevičius, *Kristaus atėjimas – nauja pakopa dieviškosios kūrybos procese*; Бронисловас Кузмицкас, „*Философские корни католического модернизма*“ (диссертация на соискание ученной степени доктора философских наук, 1984), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 1; Saulius Kanišauskas, „*Žmogaus ir kosmoso ryšiai šiuolaikiniuose gamtos moksluose. Filosofiniai aspektai*“ (disertacinis darbas, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1993); Arvydas Šliogeris, „V. Solovjovas ir idealistinė filosofija Lietuvoje“ (disertacija filosofijos mokslų kandidato laipsniui gauti, Vilnius: Vilniaus universitetas), 1973, VUB RS, f. 76, b. D1860; Яронимас Игигалюнас, „*Проблема соотношения категорий „материя“, „движение“* и *„развитие“* в *материалистической диалектики*“ (диссертация на соискание ученной степени кандидата философских наук, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1981), VUB RS, f. 76, b. 2491.

kopijos, A. Brazauskienės straipsniai išeivijos spaudoje ir pan.[178] Esama aukštųjų mokyklų paskaitų kursų tekstų, ateizmo propagandisto Juozo Stankaičio parengtų ateistinių renginių liaudies universitetuose ir ateizmo dėstymo profesinėse ir vidurinėse mokyklose metodinių priemonių (liaudies universitetų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų tipinių mokymo planai ir programos, ateizmo dėstymo programos spec. vidurinėse mokyklose)[179], knygų sąrašų[180]. Svarbi yra valstybinių ir visuomeninių institucijų medžiaga: ateizmo sklaidos institucijų dokumentai (pvz., ateistinės brošiūros turinys, 1983 m. konferencijos medžiaga)[181], „Žinijos" draugijos dokumentai (konferencijos programa, paskaitų ciklų turinys)[182], Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus (instituto) bylos, taip pat su VISI susijusi medžiaga[183], leidinių serijos „Filosofijos istorijos chrestomatijos" rengimo dokumentai[184]. Svarbus šaltinis – korespondencija[185]. Daug apie Teilhard'o idėjų recep-

178 Marek Ruszczyc, „Fenomen teilhardyzmu", 6; Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje", *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971): 35, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 77; Peter van Breemen, „Jo meilė amžina" [skyrius iš knygos *Laužomas kaip duona*], *Naujasis dienovidis*, 1994 m. balandžio 1 d., 10, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 45; Dalia Maria Stanczienе, „Mit czlowieka w katolicyzmie", *Czerwony sztandart* [?], ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 55, l. nn; Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti", *Laiškai lietuviams* 2 (1995): 41–45; „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...", 1, 3); Albinas Bagdonas, „Didysis Konstruktorius ir Lietuvos odisėja", 1. Dėl straipsnių katalikiškojoje periodinėje spaudoje po 1990 m. žr. 143, 144, 147, 148 išnašas. Dėl A. Paškaus straipsnių Lietuvos periodinėje spaudoje ir straipsnių apie jį po 1990 m. žr. 147 išnašą.

179 Dėl R. Ozolo paskaitų ir jo parengtų metodinių filosofijos dėstymo priemonių žr. 333–335 išnašas. Šv. Jonų bendruomenės akademinė programa „Krikščioniškasis dvasingumas kultūrų sandūroje"; *Metodinės rekomendacijos mokytojui, dirbančiam pagal „Filosofinės etikos chrestomatiją XI–XII kl.* (Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2000). Dėl J. Stankaičio parengtų metodinių priemonių žr. 149, 350, 357 išnašas.

180 Vysk. Liudviko Povilionio MIC laiškas Biergansams (1975-03-15), l. 30; Kun. Pauliaus Rabikausko SJ vysk. L. Povilioniui siųstų knygų sąrašai; Savilaidos leidėjų tikintiesiems pasauliečiams siūloma literatūra savišvietai, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. nn; „Teoretiniai straipsniai" [aptartinų temų sąrašas ar „Tiesos kelio" skyriaus planas], ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 29, l. nn.

181 Žr. 149, 150, 355, 357 išnašas.

182 Žr. 150 išnašą.

183 Žr. 151, 152 išnašas.

184 Romualdas Ozolas, Leidinių serijos „Filosofijos istorijos chrestomatijos" rengimo dokumentai, 1974–1987, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 614.

185 Josefo de Vrieso laiškas J. Danylai (1983-02-21), ECESJ-VA, f. 1a, ap. 2, b. 14, l. 24; kun. Česlovo Kavaliausko laiškas kun. B. Bulikai (1987 m.), iš *Šitaip ateina Karalystė*, Bronius Bulika (Kaunas: Atmintis, 2000), 192; Juozo Girniaus laiškai B. Kuzmickui (1986-05-18; 1986-12-04; 1987-12-28; 1988-05-23), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 700, l. 4b, 10b, 27, 39b) ir kt.

ciją pasako konspektai, išrašai, užrašai, bibliografijos[186].

Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija suintensyvėjo po 2000 metų. Ypač tai pastebima jėzuitų veikloje. Lietuvos ir Latvijos jėzuitų provincija siekdama skatinti mokslo ir tikėjimo dialogą inicijavo projektą „Siekiantiems begalybės". Pagal šį projektą išleistos knygos, kuriose aptariama ir Teilhard'o filosofija, teologija ir gamtamokslinė veikla arba kurios bent jau paveiktos jo pasaulėvaizdžio[187]. Teilhard'o de Chardino filosofijos ir teologijos pagrindu jaunuoliai rengiami mokytis Vilniaus ir Kauno jėzuitų gimnazijose, egzaminuojami[188]. Tam naudojama kun. Vytauto Sadausko SJ parengta knyga „Didieji klausimai jaunimui"[189]. Teilhard'o de Chardino biografija ir filosofija bei teologinės pažiūros aptariamos Jėzaus Draugijai ir provincijai skirtuose apžvalginiuose darbuose[190]. Daug dėmesio Teilhard'ui savo straipsniuose skiria V. Sadauskas[191]. Po 2000 m. regimai padaugėjo darbų, kuriuose analizuojama Teilhard'o filosofija, profesionaliosios filosofijos, teologijos, edukologijos ir kitose humanitarinių mokslų srityse. Itin svarbūs čia Sauliaus Kanišausko darbai[192]. 2008 m. išleistos monografijos „Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai" pabaigoje jis išplėtojo P. Teilhard'o de Chardino *noosferos* koncepciją sinergetikos ir fraktalinių struktūrų kontekste.

---

186 „Teilhard-Bibliographie", l. nn; Užrašai apie Teilhard'ą de Chardiną, l. nn; Teilhard'o de Chardino mintys, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1, l. nn; P. Teilhard'o de Chardino veikalo citata, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 26, l. nn; P. Teilhard'as de Chardinas minimas kun. Garucko užrašuose, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 5, l. nn; f. 11, ap. 8, b. 159, l. 1; Jono Borutos užrašai apie Teilhard'ą de Chardiną, l. nn; kun. P. Račiūno parengti kun. Antano Paškaus veikalo „Krikščionis psichologinėje kultūroje" konspektai; Juozas Stankaitis, „Žinijos" dr-jos respublikinės valdybos organizuotoje lektorių ateistų mokykloje klausytų paskaitų užrašai (1968–1973), AM GEK 12047/2, 2656, l. 1–42, ir kiti tokio pobūdžio dokumentai.

187 John F. Haught, *Mokslas ir tikėjimas...*; John Polkinghorne, *Kvarkai, chaosas ir krikščionybė...*; James Le Fanu, *Kodėl mes? Kaip mokslas iš naujo atrado, kad mes sau – paslaptis* (Kaunas: Vox altera, 2016).

188 „VIII pamoka. Viduramžių filosofija: Augustinas ir jo filosofija. Priedas: kreacionizmas, Darvino teorija ir tikėjimas, krikščioniškoji evoliucija: P. Tejaras de Šardenas filosofijoje. „Žmogaus fenomenas"", iš 2012/2013 filosofijos pamokų planas, ECESJ-VA, f. 165, ap. 1, b. 3.

189 Vytautas Sadauskas (reng.), *Didieji klausimai jaunimui* (Vilnius: VšĮ Jėzuitų ekonomo tarnyba, 2015).

190 *Jėzuitai Lietuvoje ir pasaulyje: XX a. patirtis. Straipsnių rinkinys* (Vilnius: VšĮ Jėzuitų ekonomo tarnyba, 2008); Vytautas Sadauskas (reng.), *Sutikti Dievą visuose dalykuose: jėzuitai, mokslas ir kultūra* [informacinis leidinys] (Vilnius: VšĮ Vilniaus jėzuitų gimnazija).

191 Vytautas Sadauskas, „Jėzuitai ir mokslas", *Laiškai bičiuliams* 1, 19 (2011): 11–14; 2, 20 (2011): 5–8; Vytautas Sadauskas, „Ignaciškasis humanizmas: kas tai?", *Laiškai bičiuliams* 1, 19 (2011): 6–8.

192 Saulius Kanišauskas, *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003); Saulius Kanišauskas, *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai: filosofiniai ir moksliniai aspektai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008); Saulius Kanišauskas, *Mokslas, religija ir religinis jausmas…*, ir kt.

Pažymėtina, jog Teilhard'o idėjų recepcijos analizei pasitelkiami ir kai kurie tekstai bei kiti šaltiniai, sukurti po 2000 m., tačiau tik kaip iliustracinė medžiaga, išryškinanti tas tendencijas, kurios atsiskleidė šaltiniuose iki 2000 m. Nors griežtąja prasme tokie dokumentai nėra šio darbo šaltiniai, jie vis dėlto reikšmingai papildo tikrųjų šaltinių teikiamą informaciją, todėl įtraukti į šaltinių sąrašą[193].

Siekiant geriau suvokti Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos kontekstą pasitelkiami daugelis kitų šaltinių. Čia bus minimi tik kai kurie patys reikšmingiausi. Siekiant nustatyti oficialią Bažnyčios Lietuvoje poziciją pasaulėvaizdžio ir katalikiškojo eksliuzyvumo klausimais, analizuojami oficialumo žymę turintys dokumentai: katechetinė literatūra, autoritetingi teologiniai veikalai, seminarijos kursų paskaitų tekstai, atsiskaitomieji darbai[194]. Konservatyviosios katalikybės tendencijų apžvalgai gausiai naudojamasi jėzuitų medžiaga (korespondencija, pamokslais, dvasiniais-teologiniais tekstais), taip pat analogiškais kitų katalikų grupių dokumentais[195]. Svarbus šaltinis – atvirosios katalikybės dvasia rašyti jėzuitų dvasiniai-teologiniai-filosofiniai traktatai, jų naudotos knygos[196], filosofiniai-teologiniai kun. Č. Kavaliausko tekstai[197]. Siekiant nustatyti heterodoksinės

193 Pvz., Dobilo Kirvelio atveju šaltiniai yra pokalbis su juo (pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07) ir jo straipsniai žurnale „Mokslas ir gyvenimas", tačiau svarbūs ir vėlesni tekstai, kuriuose išryškėja jo entuziazmas transhumanizmo atžvilgiu (pvz., Dobilas Kirvelis, „Biofizika: praeitis, dabartis, perspektyvos ir Lietuvos mokslų klasifikacija (2)", *Mokslo Lietuva* 18, 484 (2012): 11).

194 *Katalikų katekizmas*, paruoštas pagal *Katholischer Katechismus* (Leipzig, 1958) ir *Glauben-leben-handeln* (Leipzig, 1972; Lietuva, 1980), ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 2; *Katechetikos apžvalga: Lietuvos teologijos studijų vadovėlis*, parengė Loreta Paulavičiūtė, red. Vaclovas Aliulis (1984), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6; *Mūsų tikėjimo šviesa: trumpas katekizmas katalikų šeimoms* (Kaunas–Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys, 1987); V. Butkus, *Fundamentinė teologija* (kun. prof. dr. V. Butkaus paskaitų santrauka, Kn. 1., 1973), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17; *Kosmologija* (Vilnius, 1990), ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 64.

195 [Kun. Antanas Šeškevičius] „Šeimų lankymas Klaipėdoje", ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b 2, l. 2; *Kunigo A. Šeškevičiaus dienoraščiai: dienoraštis lageryje; apmąstymai* [maketas] (Vilnius: www.skaityk.lt, 2009), ECESJ-VA, f. 2, ap. 1, b. 7; „Sektos", iš *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* 6–11 (Kaunas: Lietuvos Katalikų Bažnyčios informacijos centras, 1992); Gintautas Zakarevičius, „Maldos kelias. Raktas į vidinę maldą", *XXI amžius*, 1996 m. balandžio 19 d., 4, ECESJ-VA, f. 27, ap. 1, b. 4.

196 Jonas Lauriūnas, *Kieno pasaulis?*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7., b. 1; [Pranciškus Masilionis] *Vatikanas II ir kunigystė*, ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–22; [Jonas Zubrus] „Katalikybės būklė pasaulyje", ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 32, l. nn; [Jonas Boruta] Žalias Klevas, *Mokslas ir religija* (Vilnius, 1982), ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 33; J. Boruta, „Tikėjimo ir mokslo santykis šiandien", ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 47, l. 1–37; *Žvilgsnis į gamtą ir materiją*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5; *Pasaulėžiūros klausimai: šių dienų aktualijos*. *D. 1* (1981), ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 26; Yvas Ragenas, *Kontempliacijos keliai: dvasinio gyvenimo problemos* (1983), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.

197 [Česlovas Kavaliauskas] *Begalybės klausimas ir filosofija*, ECESJ-VA, f. 171, ap. 4, b. 16, l. 84–91; [Česlovas Kavaliauskas] *Kosmologija ir filosofija*, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–24.

katalikybės mastą lietuvių visuomenėje remtasi atsiminimų pobūdžio šaltiniais ir šios krypties dvasinio-filosofinio-teologinio pobūdžio tekstais[198]. Tarp jų – ir tekstai, liudijantys jėzuitų bei marijonų susidomėjimą ezoterika[199]. Mažai angažuotų katalikybei (nebažnytinių) sluoksnių pasaulėžiūrai suvokti svarbūs prisiminimų pobūdžio šaltiniai[200]. Naudingi buvo oficialią komunistinę ideologiją su jos materialistiniu redukcionizmu ir ateizmu perteikiantys filosofijos vadovėliai studentams, o materialistinio ir holistinio pasaulėvaizdžių argumentaciją padėjo palyginti ateistinių radijo ir televizijos laidų medžiaga[201]. Pasaulėžiūrinių nuostatų profesionaliosios filosofijos baruose tyrimams ypač svarbi buvo žurnalų „Problemos" ir „Filosofija. Sociologija" teminė analizė. Siekiant atspindėti visuomenės pasaulėvaizdžio kaitą nepakeičiama itin populiaraus sovietmečiu žurnalo „Mokslas ir gyvenimas" (1957–1999 m.), taip pat laikraščio „Lietuvos aidas" (1990–1995 m.) publikacijų teminė analizė. Daug informacijos apie holistinio pasaulėvaizdžio populiarumą katalikų visuomenėje suteikia katalikiškos krypties spaudos teminė analizė – analizuoti periodiniai leidiniai „Apžvalga", „Caritas", „Dienovidis", „Katalikų pasaulis", „Logos", „Naujasis židinys-Aidai", „Naujoji Romuva", „Šaltinis", „Šiaurės Atėnai", „XXI amžius". Ezoterinių sluoksnių nuostatas padeda suvokti Vilniaus visuomeninės parapsichologijos akademijos leisto žurnalo „Žmogus" publikacijos.

---

198 *Mylėti artimą: liudijimai apie kunigą Juozą Zdebskį pagal dokumentinio filmo videomedžiagą* (Vilnius: Katalikų akademija, 1998); Daina Parulskienė (sud.), *Kitoks Vilius Orvidas* (Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2003); Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 1. Parašyta gamtos knygoje* (Vilnius: Austėja, 1993).

199 [Jonas Lauriūnas] T. Jankūnas, *Paslaptingoji Bažnyčia* (1957); *Mirtis pagal „Tibeto mirusiųjų knygą"* (1987), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 4; Robertas Menro, *Išėjimai iš kūno* [Virginia, 1977], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 4; *Kontaktai su anapusine tikrove: slėpiningi parapsichologiniai reiškiniai* (1982), VUB RS, f. 187, b. 6080; A. Liesis, *Parapsichologiniai reiškiniai: studija ir panaudota medžiaga*, VUB RS, f. 187, b. 1161.

200 Gintautas Zakarevičius, *Vieno pasaulio būtis: filosofinis esė* (Kaunas: Naujasis amžius, 2001); Vytautas Kazlauskas, *Parapsichologo išpažintis* (1993); Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019); pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07.

201 Jonas Grigonis, *Šių dienų fizika ir filosofija* (Vilnius: Mintis, 1969); *Marksistinės-leninės filosofijos pagrindai: TSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leista naudotis vadovėliu aukštųjų mokyklų studentams* (Vilnius: Mintis, 1973); „Ateistų radijo klubas" (1964), LNM, Ateizmo muziejaus fondas, AM GEK 21504, R-2355; TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai" tekstai, 1988-07-26, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3606.

Darbo metodai. Darbe naudojamas genetinis, analitinis ir lyginamasis metodai. Genetinis metodas taikomas visai Teilhard'o de Chardino recepcijai, turint omenyje pradinį susipažinimo su Teilhard'o idėjomis momentą ir to susipažinimo pasekmes, t. y. jo idėjų sklaidą Lietuvos visuomenėje ir kiekviename atskirame profesiniame bei pasaulėžiūriniame kanale – interpretacijų ir interpretantų gausėjimą bei interpretacijų sudėtingėjimą. Analitinis metodas naudojamas atliekant nuoseklų, ypač Teilhard'o recepcijos šaltinių istorinės analizės (šaltinotyros), tyrimą, pavyzdžiui, Teilhard'o recepcijai naudotų šaltinių ar jo pavardės formos tyrimą. Lyginamuoju metodu lyginama Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija atskiruose visuomenės segmentuose ir visuomenės pasaulėžiūra bei pasaulėvaizdis sovietmečiu ir po 1990 m. Analitiniu metodu nustatomi pasaulėvaizdžio bruožai atskirose katalikų ir krikščioniškai neangažuotos visuomenės dalyse (sluoksniuose) ir šių sluoksnių pasaulėvaizdžio bendri vaizdiniai lyginami tarpusavyje. Taigi pagrindas yra genetinis-analitinis metodas, o remiantis nustatytais duomenimis imamasi dalykinio (problematikos) ir chronologinių tarpsnių lyginimo.

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš šių struktūrinių dalių: įvado ir keturių skyrių. Pirmajame skyriuje atliekama Teilhard'o de Chardino idėjų recepciją liudijančių šaltinių analizė – t. y. pristatomos šių šaltinių atsiradimo (jų sukūrimo) istorinės aplinkybės, šių šaltinių ypatumai, nustatoma šaltinių priklausomybė (autorystė), šaltinių naudotojų santykis su jais. Antrajame skyriuje analizuojamas šaltinių turinys pagal Teilhard'o filosofijos svarbiausius bruožus kaip analizės kriterijus. Atskleidžiama, kokiais recepcijos kanalais ir kokios pasaulėžiūrinės grupės vienus ar kitus Teilhard'o filosofijos bruožus recipavo. Analizuojami atskirų pasaulėžiūrinių-profesinių kanalų Teilhard'o recepcijos pasaulėvaizdžio ir pasaulėžiūriniai ypatumai konservatyviosios, atvirosios, heterodoksinės katalikybės atžvilgiu, pagal biografijos recipavimo, santykio su Bažnyčios mokymu ypatumų, materijos ir dvasios santykio, evoliucijos sampratos, santykio su ezoterika ir nežemiškomis civilizacijomis kriterijus. Trečiajame skyriuje bandoma nustatyti Teilhard'o idėjų recepcijos pasaulėžiūrinę bazę, t. y. analizuojama lietuvių

visuomenės pasaulėžiūrinė būklė sovietmečiu ir po nepriklausomybės atkūrimo, atskleidžiant, kokios pasaulėžiūrinės grupės ir stovyklos veikė Lietuvoje sovietmečiu ir atkūrus nepriklausomybę. Tai daroma daugiausia atsakant į pagrindinį pasaulėžiūrinį materijos ir dvasios santykio klausimą, taigi nustatant minėtų pasaulėžiūrinių grupių ir tendencijų holistiškumo laipsnį. Ketvirtasis skyrius – reziumė. Čia pristatomos Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos bendros tendencijos – prielaidos, įgalinančios jo idėjų recepciją, ir jai trukdantys pasaulėžiūriniai kliuviniai, taip pat recepcijos kokybiniai ir kiekybiniai parametrai (jai palankios pasaulėžiūrinės grupės ir pasaulėvaizdžio elementai).

Darbo tikslas – atskleisti Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antros pusės iki 10-ojo dešimtmečio pabaigos pasaulėžiūrinius ir profesinius kanalus, šias idėjas recipavusias pasaulėžiūrines grupes, Teilhard'o idėjų recepciją įgalinančius pasaulėvaizdžio bruožus; pačios recepcijos pasaulėžiūrinius ir pasaulėvaizdžio elementus, taip pat veiksnius ir aplinkybes, įgalinančias šią recepciją ir jai trukdančias, kaip Lietuvos visuomenės pasaulėvaizdžio kaitos simptomus.

Darbo uždaviniai: 1) išanalizuoti Teilhard'o de Chardino idėjų recepciją įrodančių dokumentų atskiruose pasaulėžiūriniuose ir profesiniuose kanaluose susiformavimo aplinkybes, jų šaltinius, autorystę, priklausomybę, santykį su jų saugojimo institucija; 2) atlikti Teilhard'o idėjų recepciją įrodančių dokumentų teminę analizę siekiant išsiaiškinti šios recepcijos ypatumus pasaulėžiūriniuose ir profesiniuose kanaluose, nustatyti šių kanalų ir jų pogrupių atstovų santykį su katalikiškuoju eksliuzyvumu ir holistinį pasaulėvaizdį nusakančius parametrus (požiūrį į kūrimo iš nieko dogmą, materijos ir dvasios santykį, evoliucijos sampratą ir kt.), o sovietmečiu – požiūrį į materialistinį redukcionizmą ir ateizmą; 3) nustatyti Teilhard'o idėjų recepcijos lietuvių visuomenėje ir atskiruose jos pasaulėžiūriniuose segmentuose recepcijos galimybes, atskleidžiant Teilhard'o idėjų recepcijai artimiausios pasaulėžiūrinės bazės, holizmo stovyklos, ribas pagal jai būdingus pasaulėvaizdžio parametrus – materijos ir dvasios priešpriešos,

krikščioniškojo ekskliuzyvumo ir materialistinio redukcionizmo bei darvinistinės, atsitiktinėmis mutacijomis pagrįstos evoliucijos sampratos atsisakymą; 4) atskleisti bendrąsias Teilharďo idėjų recepcijos tendencijas lietuvių visuomenės pasaulėžiūrinės konsteliacijos kontekste – nustatyti jo idėjų recepcijos kiekybinius ir kokybinius parametrus ir jų recepcijos, kaip lietuvių visuomenės pasaulėvaizdžio kaitos simptomo, reikšmę.

I. TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ RECEPCIJOS ŠALTINOTYRINĖ IR ISTORINĖ ANALIZĖ

Kaip jau minėta, turima medžiaga leidžia teigti, kad apie Teilharď ą de Chardiną, kaip filosofą ir teologą, t. y. apie jo idėjas, Lietuvoje pirmą kartą sužinota 6-ojo dešimtmečio pabaigoje: sprendžiant iš turimų šaltinių, kun. J. Lauriūną SJ informacija apie Teilharď o filosofinę koncepciją pasiekė apie 1958 m. (t. y. Jono XXIII pontifikato pradžioje). Kitas jėzuitas, kun. D. Valiukonis, turėjo galimybę susipažinti su Teilharď o idėjomis ir biografijos detalėmis 7-ojo dešimtmečio pradžioje iš Lenkijos spaudos[202]. Maždaug 1958 m. apie Teilharď ą iš lenkų studentų Maskvoje išgirdo ten universitete filosofiją studijavęs Bronius Genzelis[203]. Kartu su Romualdu Grigu jis buvo vienas iš šokių ir dainų klubo, subūrusio Maskvoje studijavusius lietuvius, susivienijus su estais ir latviais virtusio ansambliu „Balticum", iniciatorių[204]. Galimas dalykas, kad „Balticum" aplinkoje ir plito pirmosios žinios apie Teilharď ą, juo labiau kad didelė dalis kolektyvo narių oficialiosios ideologijos atžvilgiu demonstravo nonkonformizmą, o ne vieno jų vėlesnėje kūryboje išryškėjo holizmui būdingi bruožai ar bent tolerancija tokiam mąstymui[205]. Galbūt informacija apie Teilharď ą pasiekdavo ir kitais kanalais. Tai rodytų medicinos mokslų daktaro Jono Vytauto Nainio straipsnis 1963 m. išleistoje knygoje, kuriame rašoma apie Teilharď o kaip paleontologo veiklą jo filosofinių idėjų kontekste[206]. Didžiulis postūmis Teilharď o de Chardino recepcijoje buvo

202 Kun. D. Valiukonis nusirašė Teilharď o tekstą „Laimės esmė", publikuotą Lenkijoje leistame žurnale „Znak" (1962, Nr. 2) (Teilh. de Chardin, „Laimės esmė", l. nn).

203 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23.

204 Idėja suburti lietuvius studentus jiems kilo 1956 m. po Vengrijos Budapešto įvykių (Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...", 55).

205 Ansambliui priklausė, be kitų, „Romuvos" kūrėjas Jonas Trinkūnas, filosofas Gytis Vaitkūnas (*ibid.*). Pasak filosofo Juozo Mureikos, taip pat priklausė filosofai Antanas Andrijauskas, B. Kuzmickas ir Algirdas Gaižutis (Juozas Mureika, *Pajaustos mintys: estetikos virsmas estetologija* (Vilnius: J. Mureika, 2006), 207). Neabejotinai greta A. Andrijausko holizmui simpatizavo ir pats J. Mureika – jis labai teigiamai vertino Sri Aurobindo, „Naujojo amžiaus" atstovus Deepaką Choprą, Josephą Murphy (Juozas Mureika, *Estetologijos įžvalgos: estetologija ir dvasingumas: pajauta, prasmė ir egzistencialai asmens dvasinių galių kontekste* (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016), 280–282).

206 J. Nainys, „Žmogaus kilmė", 74–75.

veikalo „Žmogaus fenomenas“ išleidimas Maskvoje rusų kalba 1965 m. Jis buvo skirtas tik mokslinėms bibliotekoms, tačiau Maskvos aukštosiose mokyklose studijuojantys lietuviai aspirantai, prieš tai susibūrę į klubą[207], B. Kuzmicko dėka iš karto gavo galimybę perskaityti šį veikalą. Pasak Dobilo Kirvelio, įvairių mokslinių institucijų aspirantai, kurių tuo metu bendrabutyje gyveno apie 30, jį rimtai išstudijavo („pranaršė“)[208]. Tarp skaičiusiųjų „Žmogaus fenomeną“, be paties D. Kirvelio, jo teigimu, tikrai buvo psichologas Albinas Bagdonas, literatūrologas Algimantas Būčys su žmona, ekonomistas Antanas Buračas, galbūt edukologas Juozas Vaitkevičius[209]. Neabejotinai tuo metu „Žmogaus fenomeną“ perskaitė ir prof. R. Grigas[210]. Veikalas padarė didelį įspūdį dėl jame nesunkiai įžvelgiamo dvasios, minties, sąmonės prioriteto materijos atžvilgiu[211].

Turimi duomenys leidžia teigti, kad nuoseklus Teilharďo de Chardino idėjų tyrinėjimas ir propagavimas Lietuvoje prasidėjo 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Pirmiausia jo vis dėlto ėmėsi katalikai. Kaip rodo išlikę kun. J. Lauriūno SJ

207 Klubo kūrimo ėmėsi vienas iš „Balticum“ iniciatorių Romualdas Grigas. Jį įkūrė 1963 m., grįžęs į Maskvą studijuoti aspirantūroje. Aktyviausi nariai buvo agrochemikas Antanas Jasaitis, biochemikas Petras Kadziauskas, teisininkas Pranas Kūris, energetikas Jurgis Vilimas, filosofas B. Kuzmickas, chemikas Antanas Glemža, statybos specialistas Algis Steponavičius ir kt. (Aurimas Šukys, „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...“, 55).

208 D. Kirvelis: „mes, aspirantai, [...] pranaršėm jį taip labai. Bronius [Kuzmickas] mums atnešė iš jo instituto filosofinio. Ir ant knygos buvo užrašyta – „только для научных библиотек“. [...] Atnešė kelioms dienoms. Tai mes paeiliui per naktį skaitydavom.“ (Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07).

209 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07. D. Kirvelis tarp skaičiusiųjų paminėjo ir Vaitkevičių – galbūt tai prof. Juozas Vaitkevičius, kuris labai vertino Teilharďą de Chardiną ir jo mokslinę studiją „Žmogaus fenomenas“ (Audronė Juodaitytė, „Profesoriaus Juozo Vaitkevičiaus mokslinė veikla...“, 144). Prof. A. Buračas teigė Teilharďo de Chardino koncepciją pastebėjęs 1968–1972 m., ruošdamas savo habilitacinį darbą (Antano Buračo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-11), tačiau Vikipedijoje rašoma, jog SSRS mokslų akademijos Pasaulinės ekonomikos ir tarptautinių santykių instituto aspirantu jis buvo 1964–1967 m.

210 Per pokalbį su Romualdu Grigu, aiškinantis detales, paaiškėjo, kad ir jis „Žmogaus fenomeną“ skaitė aspirantūros metais, taigi 1965 m., nes tais metais baigė Maskvoje aspirantūrą (pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21).

211 Romualdui Grigui didžiulį įspūdį padarė tai, kad pirma buvo mintis, dvasia, o tik paskui materija, kad Visata amžina ir begalinė, taigi – opozicija materializmui, materijai. Jis paminėjo savo vartotą sąvoką „dieviškoji substancija“. Pokalbis su R. Grigu palieka įspūdį, kad Teilharďo mintys jį paveikė iš esmės, sukurdamos gilumininį įsitikinimą dvasios pirmumu (pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21). D. Kirveliui Teilharďo de Chardino spiritualistinės idėjos taip pat paliko milžinišką įspūdį, ypač skyrius „Mintis“: „[...] mes, skaitydami seminaruose, aspirantai, sakėm: taip, žmogaus esmė yra mintis.“ (Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07).

pamokslų tekstai, jis reguliariai užsimindavo apie Teilhard'ą jau nuo 1966 m.[212] Galimas dalykas, tai susiję su pasikeitusia dvasine-pasaulėžiūrine situacija po Vatikano II Susirinkimo – Bažnyčios (ir ypač Jėzaus Draugijos) atsivėrimu pasauliui, taip jai rezonuojant su Teilhard'o idėjomis. Lietuvos filosofams postūmis analizuoti Teilhard'o de Chardino idėjas greičiausiai buvo ne tik jo svarbiausio veikalo išleidimas rusų kalba 1965 m., bet visų pirma rusų filosofų – Jevgenijaus Babosovo, Vasilijaus Pasikos, Viktoro Garadžos – pirmieji darbai, straipsniai ir knygos, pasirodę 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje[213]. Pirmieji J. Minkevičiaus tekstai, skirti Teilhard'ui, pasirodė taip pat 1968 m.[214] 7-ojo dešimtmečio pabaigoje Teilhard'as imamas minėti ateistinėse paskaitose[215], konferencijų pranešimuose[216].

Nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios tiek oficialiosios filosofijos baruose skelbiami darbai, tiek katalikų intelektualų pogrindyje sukurti tekstai, skirti Teilhard'ui de Chardinui ar vienaip ar kitaip jį paminintys, pasirodydavo jau reguliariai ir

212 Žr. 70 išnašą. Tai rodytų ir jo turėta parengiamoji medžiaga pamokslams – straipsnių iškarpos, konspektai, bibliografijos: minimas „Begegnung" (1966, Nr. 7) („Teilhard-Bibliographie, l. nn); Johanneso Laudino straipsnio „Schau einer neuen Erde: Anmerkungen zu Teilhard de Chardins „Der Mensch im Kosmos" iškarpa (*Neue Zeit* [?] 18 (1966): 2; 1965 m. straipsnis „Der neue „schwarze Papst"" („Begegnung" [?]), kuriame, kaip matėme, pristatomas naujo jėzuitų generolo, labai teigiamai charakterizuojančio Teilhard'ą, išrinkimas. Tiesa, dar 1963 m. Teilhard'ą savo tekste paminėjo J. Nainys (J. Nainys, „Žmogaus kilmė", 74–75), bet kol kas šiame vienetiniame atvejyje sunku įžvelgti kokią nors pasaulėžiūrinę tendenciją.

213 Žymiausiam Teilhard'o de Chardino tyrinėtojui B. Kuzmickui atskaitos taškas buvo J. Babosovo knyga, apie kurią jis rašė: „Šiai filosofijos srovei nagrinėti skiriama minskiečio J. Babosovo knyga „Tejardizmas: mokslo ir krikščionybės sintezės bandymas", kuri „yra pirmoji tarybinė monografinė studija apie tejardizmą ir iš viso apie moderniąją katalikybės filosofiją, kuri tarybinėje filosofinėje literatūroje yra, deja, nedaug analizuota ir nušviesta." (Br. Kuzmickas, „Tejardizmas ir mėginimai atnaujinti katalikybę", *Komunistas* 1 (1971): 69).

214 Я. Минкявичюс [ков], „Новые тенденции в католическкой философии", iš *Вопросы научного атеизма*, (1968, выпуск 6), 49–85; *Czlowiek i* światopogląd 6/41 (1968) (Gintaras Kabelka (sud.), *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*..., 269).

215 J. Mačiulis savo paskaitoje lektorių ateistų mokykloje aptaria Teilhard'o požiūrį į mokslo ir tikėjimo santykį (Juozas Stankaitis, „Žinijos" dr-jos respublikinės valdybos organizuotoje lektorių ateistų mokykloje klausytų paskaitų užrašai (1968–1973), AM GEK 12047/2, 2656, l. 2). Labai įtikėtina, kad paskaita skaityta 1968 m., nes jos konspektas – pirmasis J. Stankaičio užrašuose. Po to eina I. Zakso paskaitos (skaitytos 1969 m.) konspektas (*ibid.*, 8). Teilhard'o idėjos aptariamos V. Garadžos paskaitoje „Mokslo interpretacija religijoje" (J. [Juozas] Stankaitis, „Žinijos" draugijos renginiuose klausytų paskaitų užrašai (1968–1973 m.), LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, AM GEK 12047/1, 2655, l. 22–23. Jam skiriama dėmesio 8-oje užsiėmimų temoje (*ibid.*, 36–37).

216 „Žinijos" draugijos organizuotoje tarprespublikinėje konferencijoje 1970 m. pranešimus skaitė V. Garadža, J. Babosovas, I. Zaksas, V. Pasika („Tejardizmas ir jo rolė šiuolaikinėje katalikybėje") (Программа проведения научно-практической конференции. Приложение Но. 1 к постановлению Организационно-исполнительного бюро Президиума Правления Всесоюзного общества Знание от 27 апреля 1970 г.), LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 416, l. 2, 3.

santykinai dažnai. Jų kiekybinė analizė sunkiai įmanoma, nes legaliai dirbusių filosofų ir jų viešai publikuojamų darbų chronologija yra akivaizdi, o situacija su katalikiškais leidiniais – visiškai kitokia: visi jie buvo rengiami ir skleidžiami nelegaliai, savilaidos būdu, slepiant autorių tapatybę, neretai ir parašymo datą, kurią ir iš šaltinių turinio ne visada įmanoma nustatyti. Taigi tiksliau datuoti galima tik nedidelę dalį katalikiškų šaltinių. Vis dėlto ir turimi labai fragmentiški duomenys leidžia įžvelgti bent tam tikras tendencijas (rezultatai apibendrinami pozicijų skaičiumi, nes ne visais atvejais tai rišlūs tekstai – neretai paminima tik Teilhard'o de Chardino pavardė ar esama tik įrašų literatūros sąrašuose): filosofija[217]: iki 1970 m. imtinai: 3, 1971–1975 m.: 23, 1976–1980 m.: 20, 1981–1989 m.: 38; oficialiosios Bažnyčios požiūrį atspindintys tekstai (katekizmai, seminarijos medžiaga): 1979–1988 m.: 5, jėzuitų medžiaga (asmenų fondai): iki 1970 m. imtinai: apie 8, 1971–1975 m.: apie 11, 1976–1980 m.: apie 15, 1981–1989 m.: apie 12; jėzuitų naudotos knygos (savilaidos fondas): 1971–1975 m.: apie 8, 1976–1980 m.: apie 13, 1981–1989 m.: apie 22; marijonų medžiaga: 1971–1975 m.: 2, 1976–1980 m.: 4, 1981–1989 m.: 3; heterodoksinės katalikybės šaltiniai: 1971–1975 m.: 1, 1976–1980 m.: 3, 1981–1989 m.: 11; išeivijos filosofų tekstai (A. Maceina, A. Paškus ir kt.): 1971–1975 m.: 3, 1976–1980 m.: 2, 1981–1989 m.: 3; Teilhard'as de Chardinas kitoje katalikiškoje savilaidoje: 1971–1975 m: 1, 1976–1980 m.: 5, 1981–1989 m.: 4; ateistiniai šaltiniai: iki 1970 m. imtinai: 2; 1971–1975 m.: 1, 1976–1980 m.: 1, 1981–1989 m.: 7; gamtos, socialiniai mokslai: iki 1970 m. imtinai: 1, 1971–1975 m.: 1, 1976–1980 m.: 1, 1981–1989 m.: 1[218]. Šiuos duomenis subendravardiklinę, gauname tokius rezultatus: filosofija, ateizmas, gamtos ir socialiniai mokslai (sąlyginai neangažuota katalikybei stovykla): iki 1970 m. imtinai (7-asis dešimtmetis): 6, 1971–1975 m.: 25, 1976–1980 m.: 22, 1981–1989 m.: 46[219]; ofi-

217 Neminimos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto (FSTI) bylos, kurios atspindi dėmesį Teilhard'ui de Chardinui šiame institute (Skyriuje) – žr. 151 išnašą.

218 Pastaba: nėra galimybių pateikti šios analizės rezultatų įrodomosios medžiagos. Be to, neįtrauktos Brazauskų knygos, kurios analizuotos R. Labanausko straipsnyje.

219 Žr. 149, 150, 153–155, 160, 162 išnašas.

cialiosios Bažnyčios šaltiniai (vadinasi, konservatyviajai ir atvirajai katalikybei priskirtinos pozicijos): iki 1970 m. imtinai (7-asis dešimtmetis): apie 8, 1971–1975 m.: apie 23, 1976–1980 m.: apie 40, 1981–1989 m.: apie 48[220]; heterodoksinei katalikybei priskirtinos pozicijos: 1971–1975 m. imtinai: 1, 1976–1980 m.: 3, 1981–1989 m.: 11[221]. Taigi skaičiai liudytų maždaug vienodą susidomėjimo Teilhard'u augimą tiek sąlyginai nekatalikiškoje stovykloje, tiek oficialiojoje katalikiškoje. Gal tik heterodoksinių šaltinių atveju šie gerokai nereprezentatyvūs skaičiai rodytų susidomėjimo išaugimą 9-ajame dešimtmetyje. Vertinant šaltinius po 1990 m., gaunami tokie skaičiai: jėzuitų šaltiniai (asmenų fondai): 16, marijonų šaltiniai: 1, publikacijos katalikiškoje spaudoje po 1990 m.: 18, išeivijos filosofų tekstai (A. Maceina, A. Paškus ir kt.): 12, heterodoksinės katalikybės tekstai: 19, oficialiosios Bažnyčios požiūrį atspindintys tekstai (katekizmai, seminarijos medžiaga): 5, ezoterinių grupių tekstai: 4, gamtos, socialiniai mokslai: 2, edukologijos, pedagogikos, meno ir meno kritikos srities šaltiniai: 6, filosofija: 42. Šiuos šaltinius subendravardiklinus pagal dokumentų tipą ir pasaulėžiūrinę-instituciną-profesinę priklausomybę[222], gaunami tokie rezultatai: oficialiosios Bažnyčios požiūrį atspindintys šaltiniai (pozicijos): 52; heterodoksinės katalikybės literatūra: 19; ezoterinių grupių tekstai: 4; filosofija, gamtos ir socialiniai mokslai, edukologija, pedagogika, menas ir meno kritika: 50[223]. Juos vertinant galima pastebėti nebent tai, kad proporcijų diapazone išaugo heterodoksinės katalikybės tekstų skaičius. Bet tai kalbėtų tik apie diferenciaciją, apskritai oficialiojoje Bažnyčioje dominuojant tendencijai holistinę raišką marginalizuoti.

Nustatant šaltinių vertę Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijoje ypač svarbūs tampa katalikiškų šaltinių autorių tapatybės ir šių šaltinių įtakos katalikų visuomenei tyrimai. Recepciją visų pirma liudija vieno ar kito asmens tekstai. Juodraščiai, konspektai, įrašai ją gali liudyti tik kai kuriais atvejais (plačiąja prasme

220 Žr. 127–135, 137, 139, 146 išnašas.

221 Žr. 140, 141, 143, 144 išnašas.

222 Pastaba: šie skaičiai pagrįsti tik šaltiniais, kuriuos pavyko daugiau mažiau apytiksliai datuoti.

223 Žr. 127, 128, 131, 134, 135, 144, 147, 148, 153–155, 157, 160, 162 išnašas.

– visada, nes konspektai, išrašai, iškarpos rodo, kad asmuo, institucija ar grupė bent jau žino apie Teilhard'ą ir atitinkamas jo idėjas). Tvarkingas, švarus, paryškintas vieno ar kito Teilhard'o ar jo tyrinėtojo arba komentatoriaus teksto perrašymas liudija dažniausiai teigiamą recepciją (plačiau apie tai žr. toliau). Autorystės požiūriu jokių problemų nekelia filosofijos, ateizmo, gamtos mokslų, edukologijos, pedagogikos ir meno bei meno kritikos kanalams priskiriami šaltiniai. Tiek sovietmečiu, tiek atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir žlugus komunistiniam režimui jie buvo kuriami legaliai, viešai, savo vardu, todėl jų autorystė neabejotina. O štai katalikiškieji šaltiniai, kurių absoliuti dauguma sovietmečiu buvo sukurti pogrindyje ir platinti savilaidos būdu ar neskirti viešumai, labai problemiški, todėl jų istorinei analizei bus skiriama daugiau dėmesio.

Savilaida išsiskiria iš kitos spaudos specifiniu plitimo mechanizmu: autoriams parengus ir išplatinus pirminį tiražą, savilaidinis tekstas toliau sklinda be jų žinios. Savilaidos tekstai buvo dauginami perrašinėjant ranka per kalkinį popierių, spausdinant rašomąja mašinėle, perfotografuojant, naudojant elektrografinius kopijavimo aparatus[224]. Plačiausiai naudotos rašomosios mašinėlės – galima net kalbėti apie „rašomųjų mašinėlių kultūrą" sovietmečiu[225]. Šiame darbe panaudoti ne tik rašomąja mašinėle perrašyti ar kopijuoti dauginimo aparatais tekstai (knygos, studijos, straipsniai), skirti platinti viešai (taigi – savilaida) arba kaip kunigų pamokslai pasauliečiams ar konferencijos kunigams rekolekcijų metu, bet ir tekstai, neskirti viešumai, – dienoraščiai, atsiminimai, laiškai, įvairiausi užrašai, išrašai, konspektai iš kitų autorių veikalų, planai, straipsnių, studijų, knygų juodraščiai arba jų galutiniai tekstai, paties Teilhard'o de Chardino veikalų ištraukos, santraukos, konspektai ir pan.

Problemiškiausia – Lietuvos jėzuitų medžiaga, kuri yra ir svarbiausias šaltinių blokas šiam darbui. Beveik visais atvejais jų autoriai neįvardyti. Jie nesunkiai numanomi iš jų priklausomybės (saugojimo vietos), jei tai Jėzaus Draugijos narių

224 Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje", 24–25.

225 Vilma Vasiliauskaitė, *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006), 16.

asmeniniai fondai. Paprastai tie asmenys ir būna autoriai. Pats autorystės nustatymas Teilhard'o recepcijos atžvilgiu nėra esmingai būtinas. Šio darbo kontekste būtina nustatyti, kiek vienas ar kitas Teilhard'o de Chardino recepciją liudijantis dokumentas atspindi vieno ar kito jėzuito, kurio fonde jis rastas, poziciją jo atžvilgiu, t. y. kiek tas asmuo identifikuojasi su dokumente išsakytomis mintimis. Nustatyta tokio dokumento autorystė neabejotinai leidžia teigti, kad dokumentas išreiškia jo autoriaus poziciją. Visgi ir nebūdamas dokumento autoriumi asmuo gali pritarti jame išsakytoms mintims. Neabejotiną recepciją siaurąja prasme – vadinasi, Teilhard'o de Chardino idėjų svarbą, reikšmės asmeniui institucijai ar grupei pripažinimą – liudija patys autoriniai tekstai ir Teilhard'o de Chardino tekstai ar komentatorių tekstai apie Teilhard'ą de Chardiną, perrašyti investuojant pastangų ir laiko, kas rodo suinteresuotumą jais, jų vertės matymą, svarbą jais dalytis su kitais. Juo labiau reikia turėti omenyje, jog sovietmečiu tarp katalikų intelektualų autorių teisų konceptas negaliojo. Tekstais buvo dalijamasi, neretai niekas nefiksavo ne tik savo, bet ir kitų asmenų autorystės. Visų pirma, žinoma, taip daryta saugumo sumetimais. Tekstai be skrupulų buvo savinami, perimami į savo tekstus. Tad, kaip minėta, autorystės nustatymas nėra savitikslis. Svarbiausia nustatyti, kokiu laipsniu vienas ar kitas asmuo solidarizavosi su vienu ar kitu tekstu. O tai liudija atitinkamo teksto panaudojimas savo pamoksluose, straipsniuose, studijose, knygose, jo citavimas, gražus, tvarkingas perrašymas ranka arba net laiko ir pastangų bei išlaidų skyrimas ištisam knygos perrašymui mašinėle, taip pat konspektų, išrašų, užrašų atradimas vienam ar kitam perrašytam veikalui. Mums tai – pakankami kriterijai, leidžiantys teigti apie vieno ar kito asmens solidarizavimąsi su atitinkamame tekste išsakytomis mintimis. Čia bus pristatomi tik iliustratyviausi, būdingiausi pavyzdžiai.

Pradėkime nuo didesnių autorystės nustatymo sunkumų nesukeliančių atvejų. Pavyzdžiui, nurodomi perrašomų Vakarų arba lietuvių išeivijos kūrinių autoriai. Teilhard'o recepcijos tikslais mums užtenka ir Kauno kunigų seminarijos paskaitų tekstų ar katechetinės literatūros (katekizmų, katechetikos planų ir pan.) kilmės iš

oficialiosios Bažnyčios. Suprantama, nekelia jokių abejonių paties Teilhard'o tekstai, ypač kai jie įvardijami. Kai kurie tekstai, nors juose Teilhard'as neminimas, visgi yra jo paveikti, kaip antai kun. Jono Zubraus SJ „Bažnyčios ateitis"[226]. Tas pats pasakytina apie kun. Pranciškaus Masilionio SJ tekstą „Yra Dievas"[227]. Stilius rodo, jog tekstas „Apie vienuolynus: atsakymas Ragauskui ir kitiems"[228] neabejotinai priklauso kun. J. Danylai SJ. Atidus teksto „Kas yra Teilar de Šarden?" perrašymas liudija, kad kun. J. Danylai jis buvo svarbus, įdomus, reikšmingas[229]. Nekelia jokių abejonių kun. J. Lauriūno pamokslų, ypač esančių plačiai tuo metu po Lietuvą pasklidusių jo pamokslų rinkinio „Žodžiai broliams" tomuose[230], rekolekcijų konferencijų tekstų[231] autorystė. Yra duomenų, kurie leidžia teigti, kad ir savilaidinė knyga „Šviesos nešėjai" galėjo priklausyti J. Lauriūno plunksnai[232]. Kruopštus perrašymas ir vertinimų atitikimas su neabejotinai J. Lauriūnui priklausiusiais tekstais leidžia tvirtinti, kad ir tekstas „Teilhard de Chardin, SJ"[233] atspindi jo požiūrį. Gausūs kun. K. Garucko SJ teksto „Mano tikslas"[234] nuorašai

---

226 Kun. J. Zubrus SJ šiame traktate rašo: „Anksčiau buvo manoma, kad medžiaga susideda iš labai mažų kietų dalelyčių, o dabar kaip tik abejojama dėl jų buvimo ir medžiaga suvokiama kaip besikristalizuojanti Dievo mintis (kaip matematinių taškų, linijų ir plokštumų judėjimas). Visata pradeda atrodyti labiau kaip didžioji mintis, negu kaip didžioji mašina ir dvasia suvokiama kaip materijos karalystės kūrėja ir valdytoja." („Bažnyčios ateitis", ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 43, l. nn).

227 Pasak kun. P. Masilionio, „[a]ntroji žmonijoje srovė – nuo gyvuliškumo, kūniškumo į dvasiškumą, į dieviškumą. [...] Kova su Dievu yra nusikaltimas evoliucijai. Šitie tormozavimai nesulaikys evoliucijos dvasios ir Dievo kryptimi, gal tik tormozuos, kai kuriuos sugyvulins, sužlugdys, bet pagaliau visus juos nesulaikoma evoliucijos srovė nušluos nuo žemės paviršiaus, kaip netinkamus gyventi." („Yra Dievas", ECESJ-VA, f. 2a, ap. 4, b. 4, l. 19v).

228 Jonas Danyla, „Apie vienuolynus: atsakymas Ragauskui ir kitiems", ECESJ-VA, f. 1a, ap. 4, b. 2, l. 2–5.

229 „Kas yra Teilar de Šarden?", ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 3, l. 348–350. Tas pats pasakytina apie tekstą „Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas" (ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 3, l. 418–423v).

230 „Sulaužytieji", iš *Žodžiai broliams*, [Jonas Lauriūnas] „B" (1976), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 180–181; „Laiminga įtikėjusioji", iš *Žodžiai broliams*, [Jonas Lauriūnas] „C" (1976), 115–116.

231 „Teilhard de Chardin", iš *Pasaulis ir aš* [rekolekcijų konferencijos tekstas], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 9, l. nn [nenumeruotas priedas]).

232 [Jonas Lauriūnas] K. Naseckas, *Šviesos nešėjai* (1973). Ses. A. Urbonaitės knygų sąraše kita Nasecko (tiesa, ne „K", o „A") knyga nurodyta taip: „Jonas Lauriūnas SJ / A. Naseckas. „Šis tas apie religiją"" (Donatas Stakišaitis, Lina Šulcienė ir kt. (sud.), *Sesuo Ada: Pašaukta ginti Tautos sielą* (Kaunas: Arx Baltica, 2010), 87).

233 „*Teilhard de Chardin, SJ*". Juo labiau kad byloje greta yra kita medžiaga, įvardyta „Teilhard de Chardin" ir, greičiausiai, pasitarnavusi kun. J. Lauriūnui kaip informacija (*ibid.*, l. nn). Kun. J. Lauriūno SJ fonde apskritai gausu konspektų, nuorašų, pastabų informatyvaus pasižymėjimo forma apie Teilhard'ą de Chardiną (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1, 11, 12, 21; f. 4a, ap. 9, b. 6, l. nn ir kitur. Pvz., J. Lauriūnas užsirašė tokią Teilhard'o de Chardino mintį: „Perkeistasis X, Tu – Pradžia ir Galas, Tu – Gyvasis, Mirusysis, Prisikėlusysis, Tu – Žadintojas, Tu – neišsakomas Grožis. Tavęs šaukiasi ir mano prigimtis. Tavo Didybė nuostabi, kaip Visata nuostabi, Tu tikrai esi mano Viešpats ir D" (Teilhard de Chardin)" (Teilhard'o de Chardino mintys, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1, l. nn).

234 [Karolis Garuckas] *Mano tikslas*, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 168, l. 1.

neabejotinai liudija, kad jo autorius – K. Garuckas. Tas pats pasakytina ir apie kun. K. Garucko studijėlę „Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją“ ir joje esantį (kaip sudėtinę dalį) tekstą „Kas yra Teilar de Šarden?“[235]. Labai panašu, kad ir jėzuito kun. J. K. Matulionio fonde esantis neįvardytas filosofinio-dvasinio pobūdžio tekstų rinkinys, sprendžiant iš kun. J. K. Matulionio pasaulėžiūrinio atvirumo, atspindi jo požiūrį ir yra paveiktas Teilharďo[236]. Perrašymas ranka (nors ranka gali būti perrašytas ir svetimas tekstas) ir keli teksto „Kur tikroji gyvenimo prasmė?“[237] variantai liudija, kad šis tekstas tikrai priklauso kun. J. Borutai. Tas pats pasakytina apie J. Borutos (dar pasauliečio) ranka rašytą tekstą apie Teilharď'ą de Chardiną stačiatikių dvasininko ir mokslininko t. Luko (Valentino F. Voino-Jaseneckio) kontekste (esama ne vieno jo nuorašo)[238]. Dėl teksto „Būti ar nebūti“ turinio nekyla abejonių, kad jis priklauso kun. Broniui Bulikai[239]. Tai, kokiu aspektu vieniems ar kitiems asmenims buvo reikšmingos jų išsisaugotos periodinės spaudos publikacijos, rodo pasižymėjimai iškarpose (pvz., pabraukimai)[240] arba konspektai.

Labai svarbus yra heterodoksinei katalikybei priskirtinų tekstų autorystės nustatymas, nes šios srovės katalikai autentiškiau nei kitos katalikų grupės (labiau

---

235 „Kas yra Teilar de Šarden?“, iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*, 15–17. Kun. Danyla jį galbūt gavo iš kun. K. Garucko. Savo ruožtu kiti tekstai kun. Garucko fonde tik patvirtina šių tekstų priklausomybę jo rankai arba sąmoningą kun. Garucko tapatinimąsi su jais – įrašų „Chardin“ ar „Chardin Šardin“ esama ne viename kun. Garucko konspekte ar užrašuose (ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 3, l. nn; *ibid.*, b. 5, l. nn; *ibid.*, b. 159; l. 1; „Šardenas“, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 3, 8).

236 Viename jo tekstų (pamokslų?) rašoma: „Kristocentrinis yra antgamtinio gyvenimo pasaulis. Kristocentrinė yra visa dvasių sfera. Kristocentrinis yra visas materialus pasaulis ir visas kosmosas. Galų gale Jis – Alfa ir Omega, Pirmutinis ir Paskutinysis, Pradžia ir Pabaiga Apr. 22, 13.“ („Kad jį sutikčiau“, iš *Filosofinio-dvasinio pobūdžio tekstų rinkinys*, ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 41, l. 88).

237 [Jonas Boruta] *Kur tikroji gyvenimo prasmė?*, 1–32.

238 Užrašai apie V. F. Voino-Jaseneckį, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 41, l. nn. Tai patvirtintų ir J. Borutos užrašai (konspektai, informatyvūs pasižymėjimai) su jam svarbiomis Teilharď'o mintimis, pvz.: „Omega – už istorijos ribų[;] Vertė D-ui ir pasauliui![;] Evoliucija – mokslinis kūrimo akto pavadinimas[;] Žmogus evoliucijoje yra atsakingas už jos eigą“ („Abejonės [tikėjimu]“, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn). Kun. J. Boruta užsirašė ir Teilharď'o mintį gamtinio ir antgamtinio pasaulio santykio tema: „Pjer de Šarden XX filsf. [filosof.?] pranašas. Teigia kad šalia materijos yra ir kita viršmaterialinė jėga – dvasinis pradas [...]“ (Kun. J. Borutos informacija apie Teilharď'ą de Chardiną, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17, l. nn).

239 Tai rekolekcijų vedėjo konferencija seminaristams, prieš jiems gaunant kunigystės sakramentą. Vedėjo dogmatiškai neįpareigojantis, nukreiptas į antropologinę plotmę kalbėjimas ir prisipažinimas apie savo pasaulėžiūrinio („protestantiško“) atvirumo žinomumą kunigijoje nurodo į kun. B. Buliką ([Bronius Bulika], *Būti ar nebūti*, 28).

240 Pvz., J. Lauriūnas J. Babosovo straipsnyje „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“ (*Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971)) pasibraukė J. Babosovo teiginį apie „sielos energetiką“ (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42, p. 37).

ortodoksiškos), giliau ir autentiškiau recipavo Teilharď o de Chardino idėjas. Viena iš tokių – KPI dėstytoja F. Kasputytė, kuriai daugelis dvasinio pobūdžio tekstų priskiriami remiantis jos po 1990 m. išleistuose tekstuose esančiais biografiniais ir istoriografijos nustatytais faktais (pvz., „Rūpintojėlio“ leidėjų atskleistais slapyvardžiais) ir publikuotais ar nepublikuotais archyviniais šaltiniais – dvasiniam gyvenimui skirtomis knygelėmis, nuo 1958 m. plačiai sklidusiomis visoje Lietuvoje[241]. „Rūpintojėliui“ nemažai dėmesio skyrė istorikai, atskleidę ir kitų tekstų autorius[242]. Vysk. J. Borutos fonde esančio neįvardinto (be pavadinimo), ranka rašyto teksto[243] autorystę įrodo ne tik vysk. J. Borutos užrašytas M. Tomonio vardas ir pavardė, bet ir jo idėjinis, pasaulėžiūrinis, turinio ir stiliaus tapatumas su Mindaugo Tomonio „Žinia“ ir faktas, kad jiedu bendravo[244]. Periodinės savilaidos leidinio „Polemika“ (1982 m.) redaktoriaus tapatybę atskleidė jame paskelbtų biografinių detalių atitikmenys su Konstantino K. Raičinskio veikale „60 metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste“ paviešintais jo biografijos faktais[245].

Šiam darbui itin svarbios rusų stačiatikių dvasininko t. Aleksandro Menio (E. Svetlovo) knygos, jų fragmentai, žinoti iš savilaidos būdu plitusių lietuviškų

---

241 [Felicija Kasputytė], *Sielos kultūra. D. 7. Dieviškosios dorybės. I pusė: tikėjimas*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8; [Felicija Kasputytė], *Parafrazės susimąstymui: šeštoji knyga; septintoji knyga; dešimtoji knyga. Dieviškojo kelio pakopos*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17 ir t. t. Felicija Kasputytė, *Parafrazės apmąstymams. D. 2* (Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisija, 1995).

242 Nustatyta, kad, neskaičiuojant redaktoriaus K. Šapalo, daugiausia žurnalui rašė F. Kasputytė, kunigai L. Kunevičius, Napoleonas Narkūnas, K. Garuckas, Juozas Šalčius, kun. J. Lauriūnas, kan. Stanislovas Kiškis, pasauliečiai Antanas Patackas, Jonas Ambraziejus (Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė ir Valdemaras Klumbys, „Slaptųjų tinklų topografija...“, 173). Jaunučio slapyvardžiu pasirašytų „Rūpintojėlio“ straipsnių autorius buvo Jonas Boruta (Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje“, 4), tuo metu dar pasaulietis.

243 Mindaugas Tomonis, neįvardintas rankraštinis tekstas, 1–31.

244 Kun. J. Boruta parašė pratarmę „Žinios“ leidimui (Jonas Boruta, „Baltas paukštis, skriejęs prieš vėtrą“, XIX).

245 Teksto „Parapsichologiniai reiškiniai neparodo sielos buvimo, bet...“ (*Polemika* 1 (1982 m. gruodis), VUB RS, f. 187, b. 2182/1, l. 2–8) autorius (ir redaktorius bei iniciatorius) pristato save kaip gimusį 1907 m., baigusį universitete filosofiją su pedagogika ir sociologija bei fiziką-matematiką, nuo 1939 m. dėsčiusį fiziką ir matematiką (*ibid.*, 2), dar mokykloje labai besidomėjusį parapsichologija ir okultizmu (*ibid.*, 3). Konstantino K. Raičinskio knygoje minimi tie patys faktai: mokymasis gimnazijoje (Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 2. Visatos šauksmas* (Alytus: AB „Alytaus spaustuvė, 1994), 43), domėjimasis parapsichologija, eksperimentavimas toje srityje (*ibid.*, 43–45), filosofijos studijos VDU (*ibid.*, 43, 149), fizikos studijos Matematikos-Gamtos fakultete (*ibid.*, 149, 224), dėmesys fizikai (*ibid.*, *T. 1. Parašyta gamtos knygoje*, 127, 200).

vertimų[246] ir ištraukų to meto periodiniuose savilaidos leidiniuose „Tiesos kelias“ ir „Viltis“[247]. Jų autorystę padėjo atskleisti istoriografija, taip pat publikacijos katalikiškoje periodikoje po 1990 m.[248] Konservatyvaus savilaidos periodinio leidinio „Dievas ir Tėvynė“, kurio publikacijos itin svarbios Teilharďo recepcijos pasaulėžiūrinei įvairovei (taip pat negatyviai)[249] suvokti, leidėjo, redaktoriaus ir autoriaus kun. Antano Yliaus MIC tapatybę padėjo nustatyti istoriografija[250]. Pozityviajai recepcijai itin reikšmingi atvirosios katalikybės pozicijų besilaikiusio periodinio leidinio „Tiesos kelias“ (jo iniciatorius ir pirmasis redaktorius – kun. J. Zubrus[251]) didelės apimties straipsniai ir kai kuri kita informacija apie Teilharďą de Chardiną[252]. Istoriografija atskleidė periodinės savilaidos leidinyje „Alma Mater“ rašiusio T. Saliečio tapatybę – tai disidentas Povilas Pečeliūnas[253].

Jėzuitų archyve neabejotinai esama ir daug kitų autorių knygų, studijų, straipsnių, kurie jėzuitų ne tik pasitelkti kaip medžiaga savo pačių tekstams, bet (kai kurie) jų iniciatyva perrašyti rašomąja mašinėle, kitaip padauginti. Šio darbo kontekste mums aktualiausias klausimas, kiek galima pasitelkti tokias knygas jėzuitų Teilharďo de Chardino recepcijos laipsniui nustatyti ir apskritai pasaulėžiūrai ir

246 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*. Vienas jo skyrius („Apie P. Tajerą de Šardeną“) skirtas Teilharďui (*ibid.*, 340–370).

247 „Religijos gyvybingumas“, iš „Ištraukos iš kn. „Religijos ištakos““, E. [Emanuelis] Svetlovas, *Viltis* 1 (1983): 12–18, http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/; „Progreso iliuzija“, iš „Ištrauka iš E. Svetlovo kn. „Religijos ištakos““, *Viltis* 5 (1986): 1–8, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1986/5/; „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 39–47.

248 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilharď'ą“, 3; Aleksandr Men, „Šventasis Raštas ir mokymas apie nuodėmingumą“, *Logos* 2 (1991): 184–208.

249 [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė“, *Dievas ir Tėvynė* 1 (1976): 26–42; „„Dievas ir Tėvynė“ žurnalo 1976 metų turinio santrauka“, *Dievas ir Tėvynė* 4 (1977): 65–71, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1977/4/?p=7#p66; Kamanė, „Tikėjimo galia ir poveikis“, *Dievas ir Tėvynė* 15 (1980): 2–9, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1980/15/.

250 Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 120.

251 *Ibid*.

252 „Teoretiniai straipsniai“ [aptartinų temų sąrašas ar „Tiesos kelio“ skyriaus planas], l. nn; „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 39–47 (taip pat: [„Tiesos kelio“ numerio maketas], ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 40, l. 37–44); „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas“, *ibid.*, 47–55; „Humanizmas ir katalikybė“, *[Tiesos kelias]*, 7–18. Bent dalis tų tekstų gauti iš Brazauskų ir jų mokinių (Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje“, 109).

253 E. [Egidijus] Jaseliūnas, „Humanistas ir jo laisvoji spauda“, iš *Alma Mater 1979: Lietuvos pogrindžio leidinys* (Vilnius, 2009), 21.

pasaulėvaizdžiui suvokti. Akivaizdu, kad jėzuitai knygas įsigydavo ir skaitydavo ne tik visiškai ar kad ir dideliu laipsniu pritardami jų autorių mintims, bet ir informacijos tikslais, galų gale vedami smalsumo – neretai kaip savo priešininkų tekstus, turėdami tikslą juos kritikuoti, paneigti jų mintis ar tiesiog geriau suvokti jų mąstyseną[254]. Dažnai tas kritikos ar, atvirkščiai, identifikavimosi arba pritarimo autorių mintims laipsnis nėra toks kraštutinis. Neretai tai tiesiog noras pažinti vieną ar kitą filosofinę, ideologinę, pasaulėžiūrinę srovę, susipažinti su moksline teorija. Ypač problemiška šiuo aspektu jėzuitų archyvo fondo Nr. 172 (savilaidos knygų fondo) medžiaga. Didelė dalis jame saugomų savilaidos knygų aktualios Teilhard'o recepcijos požiūriu. Vis dėlto jų reikšmę jėzuitams nėra lengva nustatyti. Asmeniniuose jėzuitų fonduose esančias knygas nesunku palyginti su kitais jų dokumentais ir taip išsiaiškinti, kokiu laipsniu tokios knygos galėjo būti recipuojamos kurio nors konkretaus jėzuito, o su fondo Nr. 172 knygomis tai padaryti sunkiau, nes daugeliu atveju sudėtinga nustatyti, kuriam konkrečiam jėzuitui ji priklausė. Žinoma, tai nė kiek netrukdo tokių knygų naudoti katalikų visuomenės Teilhard'o de Chardino recepcijos laipsniui ir pobūdžiui atskleisti (tai ir daroma šiame darbe), juo labiau kad nemaža dalis jų kituose šaltiniuose ir istoriografijoje minimi ir kitokiame katalikiškame kontekste[255]. Vis dėlto kai kurie išoriniai požymiai, pvz., nutrintumas, liudijantis ilgą knygos naudojimą, arba didelis egzempliorių skaičius reikštų, kad tokia knyga jėzuitų recipuota kaip svarbi, jiems reikšminga, teigiamai formuojanti jų pasaulėžiūrą. Apskritai darbe vadovaujamasi nuostata, kad konfrontacijos su komunistinio režimo ideologija,

254 Pvz., akivaizdu, kad kunigų B. Babrausko SJ ir A. Šeškevičiaus SJ fonduose esantys tekstai apie Teilhard'ą (Marek Ruszczyc, „Fenomen teilhardyzmu", 6; *Kodėl Dievas įsikūnijo? (pagal A. Maceinos „Dievo Avinėlis")*) ten pateko tik informavimosi tikslu – šie jėzuitai buvo pernelyg konservatyvių teologinių pažiūrų, kad Teilhard'o de Chardino idėjos jiems būtų priimtinos. Liturginiu požiūriu konservatyvus buvo ir kun. J. Danyla SJ, tačiau jis nuoširdžiai stengėsi rasti dermę su naujomis Jėzaus Draugijos raidos tendencijomis po Vatikano II Susirinkimo, dalijosi informacija apie Teilhard'ą su Brazauskų mokiniais, o tai liudytų, kad lojaliai priėmė teologines ir pasaulėžiūrines permainas, stengėsi jas suprasti, todėl ir kitų autorių tekstai jo fonde kalbėtų apie teigiamą Teilhard'o recepciją.

255 Kun. Eduardo Simaškos rinkinyje buvo Henri Fesquet „Rytojaus katalikybė" (Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas", 215), kun. Algirdo Palioko SJ asmeninės savilaidos kataloge yra knygos „Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai", „Krikščioniškieji skaitiniai. Nr. 10", „Žvilgsnis į gamtą ir materiją" (Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 218–224).

turėjusia ryškiai ateistinį, materialistinį ir radikaliai scientistinį pobūdį, sąlygomis knygos, postuluojančios dvasios prioritetą ar net dvasinį savo esme realybės pobūdį[256], buvo priimamos pozityviai, todėl ir jose esančių Teilharďo idėjų atžvilgiu reikia kalbėti labiau apie teigiamą recepciją.

Kitas svarbus klausimas – kokiais informacijos šaltiniais remtasi tekstuose, liudijančiuose Teilharďo de Chardino idėjų recepciją? Juos galima skirstyti į kelias grupes ar probleminius blokus: išeivijos (plačiau – Vakarų), sovietinius (taip pat VDR ir Lenkijos), heterodoksinių krikščioniškų autorių (taip pat ezoterinių grupių), pačių lietuvių sovietinių filosofų ir lietuvių katalikų intelektualų pogrindžio (savilaidos). Ir tai – ne tik pradinės informacijos apie tiesioginio susipažinimo su Teilharďo idėjomis, bet ir šios informacijos interpretavimo terpės klausimas. Pavyzdžiui, ezoterinių grupių nariai sužinodavo apie Teilharďą iš įvairių šaltinių, tačiau interpretuodavo jo idėjas savo pasaulėžiūrinių-religinių-ideologinių prielaidų kontekste. Apčiuopiama (materialia) prasme kalbama apie išeivijos (Vakarų) knygas, korespondenciją su išeiviais ir Vakarų mokslininkais bei kultūrininkais, knygas ir periodinę spaudą iš Lenkijos ir VDR (be abejo, ir korespondenciją su šių šalių gyventojais), rusų sovietinę filosofinę ir gamtamokslinę literatūrą, katalikišką pogrindinę spaudą (savilaidą) ir bendravimą su katalikais intelektualais kaip Teilharďo de Chardino idėjų interpretavimo kanalą.

Pradėkime nuo išeivijos (Vakarų) įtakos kaip šaltinio analizės. Koresponden-cija su išeivių dvasininkais, filosofais, kitų sričių atstovais buvo svarbus informacijos apie Teilharďą de Chardiną šaltinis Lietuvos katalikams intelektualams ir filosofams. Ypač svarbi – Lietuvos jėzuitų korespondencija su išeivijos jėzuitais, kurių dauguma pozityviai vertino Teilharďo idėjas. 1973 m. kun. Aleksandras Markaitis rašė kun. Jonui Kidykui SJ, kad nieko nežino apie Teilharďą de

256 Paminėsime tik kai kurias tokias šio fondo knygas: [Felicija Kasputytė] *Sielos kultūra. D. 7. Dieviškosios dorybės*; „Petras Tejaras de Šarden (1884–1955)“, iš *Ką simbolizuoja raketa?* [pavadinimas pagal pirmo knygos teksto pavadinimą], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8, l. 56–59; Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*; „Tejaras de Šardenas“, iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams*. *Nr. 16* (S. D. E., 1986), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. nn; Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti*; Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*.

Chardiną ir norėtų susipažinti su jo veikalais[257]. Jo laiškai liudija, kokį didelį konservatyvų poveikį Lietuvos katalikams turėjo A. Maceinos tekstai, kuriuose, kaip žinome, daug dėmesio skirta Teilhard'ui[258]. Kun. J. Danylai ypač svarbus Teilhard'o idėjų pažinimo šaltinis buvo korespondencija su savo buvusiu mokytoju, kun. prof. Josefu de Vriesu SJ[259]. Iš kun. K. Garucko susirašinėjimo su išeivijos ir Vakarų korespondentais[260] aiškėja, kad jis siekė gauti „Lexikon für Theologie und Kirche" ar atitikmenis („Theologisches Taschenlexikon"), taip pat gaudavo kitų knygų, kuriose Teilhard'as neabejotinai minėtas[261]. Dėl tų pačių priežasčių svarbus kun. K. Garucko susirašinėjimas su minėtu prof. J. de Vriesu[262]. J. Lauriūną reguliariai pasiekdavo naujausia teologinė periodinė spauda[263]. Kun. P. Rabikausko SJ iniciatyva teologinę ir filosofinę literatūrą vysk. L. Poviloniui

257 Kun. A. Markaitis: „Teilhard de Chardino nė vardo nesame girdėję. Jei galite, atsiųskite originalo kalboj. Prancūziškai suskaitysime. Iš Maskvos gauti sunku." (Aleksandro Markaičio laiškas kun. Jonui Kidykui (1973-05-15), ECESJ-VA, f. 144, ap. 2, b. 6, l. 2).

258 Kun. Markaitis rašė: „Priešais mane guli Maceinos „Didieji dabarties klausimai". Manau, kad ši knyga ir Jums pažįstama. Ko mes ten nesuradom! Ko prigalvojo ir prirašė protestantų ir katalikų teologai bei filosofai!" (Kun. A. Markaičio laiškas kun. Antanui [Liuimai] (1980-11-27), ECESJ-VA, f. 144, ap. 2, b. 8, l. 1).

259 Kun. Josefas de Vriesas SJ, be kita ko, rašė jam apie kun. Haasą SJ – biologijos ir filosofijos profesorių – kaip apie entuziastingą Teilhard'o de Chardino šalininką (Josefo de Vrieso laiškas J. Danylai (1983-02-21), ECESJ-VA, f. 1a, ap. 2, b. 14, l. 24).

260 Susirašinėjo su korespondentais iš Vakarų Vokietijos ir Šveicarijos (kun. K. Garucko kontaktų užsienyje adresai, ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 2).

261 Kun. Garuckas 1978 m. rugpjūtį mini gavęs penkis „Lexikon für Theologie und Kirche" tomus, juos rengėsi atiduoti kun. J. Lauriūnui (K. Garucko laiškas J. Kidykui (1978-08-30; J. Kidyko nuorašas), ECESJ-VA, f. 11, ap. 11, b. 28, l. nn), o rugsėjį rašo gavęs aštuonis „Lexikono" tomus (K. Garucko laiškas [nuorašas] J. Kidykui (1978-09-07), ECESJ-VA, f. 11, ap. 11, b. 32, l. nn). Taip pat jis mini iš kun. prof. Vrieso gautą kard. J. Ratzingerio „Einführungą" (K. Garucko laiškas J. Kidykui (1977-05-27), ECESJ-VA, f. 11, ap. 11, b. 32, l. nn).

262 Kun. de Vriesui rašė, kad norėtų jo knygos „Materie und Geist" (kun. Garucko laiškas mokytojui [kun. prof. de Vriesui SJ] (1970-10-10), ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 26, l. nn), kurią šis gabalais kun. Garuckui ir siuntė (J. de Vrieso laiškas K. Garuckui (1970-11-01), f. 11, ap. 3, b. 35, l. nn). Taip pat kun. de Vriesas rašė apie jų bendrą pažįstamą prof. Adolfą Haasą, kuris tuo metu rengėsi skaityti paskaitą „Wieveit ist Teilhard de Chardin heute noch aktuell?" (J. de Vrieso laškas K. Garuckui (1977-04-04), ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 35, l. nn).

263 Kun. A. Liuima užsakė jam žurnalus „La Documentation Cataholique", „Theology Today"; „Nouvelle Revue Theologique", „Geist und Leben; „Esprit et vie" (A. Liuimos laiškas J. Lauriūnui (1988-12-07), ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10, l. nn). Kun. Lauriūnas pažymėjo turįs keletą žurnalo „Consilium", kurį vertino kaip labai rimtą, komplektų (J. Lauriūno laiškas kun. P. Rabikauskui [?] (1982-05-10), ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10, l. nn).

reguliariai siųsdavo Vakarų Vokietijoje gyvenusi Biergansų šeima[264]. Vysk. Povilonis ją perduodavo ir jėzuitams. Kun. prof. V. Butkui ir kun. V. Aliuliui dažnai buvo siunčiamos knygos iš Vakarų[265]. Knygų gavimo iš išeivijos mastą įrodo gausiai jėzuitų archyve Vilniuje išlikusios A. Maceinos, A. Paškaus, J. Girniaus ir kitų išeivijos mąstytojų perrašytos rašomąja mašinėle ar kopijuotos knygos[266]. Ypač plačiai paplitusios Lietuvoje buvo A. Maceinos knygos, o jo didžiulė įtaka matoma ir pačiuose savilaidos leidiniuose, ir katalikų pogrindžio veikėjų prisiminimuose[267]. Paskutiniais sovietų režimo metais ir po nepriklausomybės atkūrimo ypač išaugo kun. prof. A. Paškaus, Teilhard'o filosofijos vertinimo požiūriu A. Maceinos antipodo, žinomumas ir įtaka[268]. Susidomėjimą kun. A. Paškaus požiūriu rodo išlikę kun. P. Račiūno MIC darytos A. Paškaus veikalų iškarpos

---

264 Vysk. L. Povilonis dėkojo Biergansų šeimai už atsiųstas knygas (vysk. L. Povilonio laiškai Biergansams (1975-01-08; 1975-01-11; 1975-01-25 ir t. t.), ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 47), leidyklai „Butzon & Bercker" už knygą „Teilhard de Chardin" (vysk. L. Povilonis Biergansams (1975-03-15), ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 47, l. 30), už „Herders Theologisches Taschenlexikon" keturis tomus (vysk. L. Povilonis Biergansams (1974-06-19), ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 40, l. 22). Kun. P. Rabikausko atsiųstų knygų sąrašuose – ir Boch „Teilhard de Chardin" (gauta – 1989-07-31) (kun. P. Rabikausko vysk. L. Poviloniui siųstų knygų sąrašai, VUB RS, f. 187, b. 5070). Vysk. Povilonis dėkojo už „Lexikon für Theologie und Kirche" tomus (B. 1 ir 7) (vysk. L. Povilonis zur Hochwürdigster Herr Doktor (1979-01-24), VUB RS, f. 187, b. 461, l. nn). Per vysk. Povilonį iš Vokietijos buvo siunčiamos knygos ir J. Danylai (Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 159).

265 Prof. V. Butkui 1985 m. atsiųstos kelios knygos: Alfredo Glässerio „Evolutive Welt und christlicher Glaube" (tiesiogiai apie Teilhard'o filosofiją); Wilfriedo Härle „Systematische Philosophie" (VUB RS, f. 187, b. 231, l. 4, 5). Kun. Aliulis gavo Philippo Kaiserio knygą „Evolutionstheorie und Schöpfungsverständnis" (kun. Vaclovui Aliuliui siųstos knygos (1985 m.), VUB RS, f. 187, b. 231, l. nn). Prof. Butkus kaip seminarijos rektorius turėjo leidimą gauti iš užsienio religinės literatūros (Arūnas Streikus, „Išeivijos ir užsienio organizacijų parama Katalikų Bažnyčiai sovietų okupuotoje Lietuvoje", *Genocidas ir rezistencija* 1, 19 (2006): 14).

266 Žr. 146, 268, 534, 535 išnašas. Juozas Girnius, Žmogus be Dievo [kopija] (Chicago, 1964), 87, 88, 93, 547, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.

267 Pasak ses. Loretos Marijos Teresės, dauginti visi į Lietuvą patekę Maceinos veikalai (Ses. Loreta Marija Teresė, „Lietuvos „katakombų universitetai"", *Katalikų pasaulis* 1 (1994): 32). P. Plumpa teigė jau 8-ojo dešimtmečio pradžioje padauginęs A. Maceinos veikalą „Didieji dabarties klausimai" (Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje", 75). 1982 m. „Alma Mater" P. Pečeliūnas rašė, jog Lietuvą pasiekė pagrindinės A. Maceinos knygos: „Bažnyčia ir pasaulis", „Didieji dabarties klausimai", „Religijos filosofija", „Filosofijos kilmė ir prasmė" ir kt. Žurnale „Dievas ir Tėvynė" publikuotoje apybraižoje „Naktis" konstatuojama, kad Maceinos filosofija domisi visi – dvasininkai ir pasauliečiai. Jo knygos „kaip didžiausia brangenybė pogrindyje keliauja iš rankų į rankas" (*ibid.*, 80). A. Maceinos filosofija 1977 m. recenzuota „Rūpintojėlyje" (J. M-tas [K. Šapalas], „Antanas Maceina „Religijos filosofija"" (*Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, 89–92).

268 Yra A. Paškaus veikalo „Evoliucija ir krikščionybė", skirto Teilhard'ui, kopijų (ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1). Šia knyga savo atsiskaitomuosiuose darbuose seminarijoje (1988 m.) rėmėsi J. Vailionis ir G. Vitkus (J. Vailionis, G. Vitkus, *Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė*, 28) ir Šarūnas Leskauskas (Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją", 68–69).

ir konspektai, kuriuose minimas ir Teilhard'as[269]. Po nepriklausomybės atkūrimo jėzuitams svarbus Teilhard'o de Chardino idėjų šaltinis buvo suintensyvėję kontaktai su išeivijos bei užsienio jėzuitais, studijos Vakaruose, iš ten gaunamos knygos, užsienio jėzuitų vedamos rekolekcijos[270].

Sovietinės Lietuvos filosofai savo darbuose taip pat rėmėsi Vakarų ir išeivijos literatūra. B. Kuzmickas komandiruotėse Vakaruose turėjo galimybę užmegzti dalykinius ryšius su Vakarų kolegomis[271]. Jis intensyviai susirašinėjo su J. Girniumi. Korespondencijoje buvo dalinamasi ir informacija apie Teilhard'ą de Chardiną[272]. Apskritai Lietuvos filosofų susirašinėjimas ir kontaktai su išeivijos filosofais sudarė galimybes gauti Lietuvoje neprieinamos filosofinės literatūros, plėtė akiratį, leido įžvelgti naujų interpretacijos perspektyvų. Vakarų autorių veikalai buvo naudojami Lietuvos filosofų darbuose[273].

Šaltiniai rodo, kad sovietmečiu vyko intensyvi, nors ir netiesioginė (nesinchroninė) katalikų intelektualų diskusija su materialistinės, ateistinės ir griežtai scientistinės valstybinės ideologijos propagandistais ir nuoširdžiais jos rėmėjais. Šioje diskusijoje neretai buvo remiamasi sovietinių filosofų, gamtos mokslų ir kitų sričių mokslininkų darbais, kurie katalikų dvasininkijai, pasauliečiams, intelektualams buvo informacijos, dažnai net inspiracijos šaltinis, o kartais ir pritarimo,

---

269 A. Paškaus veikalo „Asmuo ir laisvė" konspektas, VUB RS, f. 187, b. 1031, l. nn; kun. P. Račiūno parengti kun. Antano Paškaus veikalo „Krikščionis psichologinėje kultūroje" konspektai (*ibid.*, l. nn). A. Paškaus straipsnio „Ateistinė krikščionybė" (jis skelbtas „Aiduose") iškarpoje yra ir toks sakinys: „Jėzus Nazarėnas padaromas net visatos evoliucijos ašimi (Teilhard de Chardin'o kosminis kristocentrizmas)." (VUB RS, f. 187, b. 1025, p. 22) ir Teilhard'o mintis apie tai, kad „visa evoliucija krypsta Omegos taško link", o tai atidaro duris transcendencijai biologijoje (*ibid.*, 30).

270 Kun. J. Borutos 1995 m. klausytų rekolekcijų užrašai, l. nn; Pjero Edmonet SJ rekolekcijų Lietuvos jėzuitams medžiaga, 1996 m. vasara, l. 1–4, nn.

271 Полный отчет о результатах командирования старшего научного сотрудника Института философии социологии и права АН Литовской ССР канд. филос. наук. доц. Кузмицкаса Брониславаса-Юозаса Юозовича во Францию с 24 июня по 24 июля 1980 года, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 245, l. 10–18.

272 Juozas Girnius dalijosi su B. Kuzmicku savo studijų laikų prisiminimais apie filosofo E. Gilsono požiūrį į Teilhard'ą (J. Girniaus laiškas B. Kuzmickui (1986-05-18), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 700, l. 4b), siūlė savo turimus Teilhard'o de Chardino biografinius leidinėlius (J. Girniaus laiškas B. Kuzmickui (1986-12-04), *ibid.*, 10b); pareiškė nusistebėjimą dėl ginčų, susijusių su Teilhard'o de Chardino filosofija, išeivijoje: „Man buvo nuostabu, kad aštriai jį puolė ir Maceina." (J. Girniaus laiškas B. Kuzmickui (1987-12-28), *ibid.*, 27).

273 P. Grenet, „Teilhard de Chardin: Un evolutioniste chretien" (1961) (Бронисловас Кузмицкас, *Философские корни католического модернизма*, 260), F. Mooney „Teilhard de Chardin and the Mystery of Christ" (1968) (*ibid.*, 265), N. Wildiers „Intruduzione a Teilhard de Chardin" (1966) (*ibid.*, 273). A. Šliogeris rėmėsi K. Truhlaro veikalu „Teilhard und Solowjew" (1966) (Arvydas Šliogeris, „V. Solovjovas ir idealistinė filosofija Lietuvoje", 12).

solidarizavimosi objektas. Į diskusiją su materialistinių ir ateistinių pažiūrų atstovais dažnai leisdavosi kun. J. Boruta[274]. Tokia diskusija nesunkiai įžvelgiama sovietmečiu populiariame J. Marcinkaus apologetiniame veikale[275]. K. Šapalas labai teigiamai pristatė B. Kuzmicko knygą „Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija“[276]. „Tiesos kelyje“ pozityviai įvertinta B. Deksnio knyga „Humanizmas ir katalikybė“ (1980 m.), kurioje apžvelgiamos ir Teilharďo pažiūros[277]. Apeliacijos į sovietinę spaudą, rėmimasis sovietiniais filosofais, gamtos mokslų atstovais dažnas pamoksluose, rekolekcijų tekstuose[278].

Suprantama, sovietinio laikotarpio lietuvių filosofai turėjo remtis sovietiniais filosofais. Prie to neapsistosime. Kuzmickas savo pradiniuose darbuose nuosekliai rėmėsi visų pirma J. Babosovu, bet ir kitų sovietinių filosofų darbais[279]. S. Kanišauskas apie Teilharď ą de Chardiną sužinojo iš rusų filosofų, gamtos mokslų

---

274 Tekste „Kur tikroji gyvenimo prasmė?“ J. Boruta polemizuoja su V. Balkevičiaus straipsniu „Tikroji gyvenimo prasmė“ (*Tiesa*, 1979 m. sausio 17 d.) ([Jonas Boruta] „Kur tikroji gyvenimo prasmė?“, 1–32), primindamas Teilharďo, mokslininko ir dvasininko, knygą „Žmogaus fenomenas“ (*ibid.*, 18). Jis pritariamai cituoja B. Kuzmicką: „Baigiant taip norisi išrašyti citatų iš ateisto filosofo B. Kuzmicko knygutės „Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje [...]“ apie katalikiškumą kaip autentišką, asmeninį gyvenimo būdą („Krikščionių vienybei išmelsti maldos savaitė“ [Jono Borutos konferencijos jaunimui], l. nn).

275 J. Marcinkaus veikale „Religija be ateistinių prietarų“ nurodoma tokia naudota literatūra: J. Kriveliovas, Šiuolaikinė teologija ir mokslas (Vilnius, 1962); B. Genzelis, *Bažnyčia keičia savo veidą* (Vilnius, 1964); J. Ragauskas, *Nenoriu dangaus* (Vilnius, 1963); *Religijos ir ateizmo klausimai: straipsnių rinkinys* (Vilnius, 1963). Pažymima, kad apie Teilharď ą de Chardiną rašo tarybinis filosofas Jevgenijus Babosovas (pateikiama nuoroda į jo straipsnį „Moksle ir gyvenime“) (J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, 31–32).

276 K. Šapalas pristato B. Kuzmicko veikale analizuotas XX a. katalikiškosios filosofijos kryptis (taip pat Teilharďo de Chardino evoliucionizmą) ir daro išvadą, jog „[k]rypčių ir filosofinių pažiūrų apibūdinimas palyginti objektyvus“ ([Kazimieras Šapalas] J. M-tas, „B. Kuzmickas. Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija (Vilnius, 1976)“, *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje...*, 49). Jo nuomone, „[a]pskritai veikalas rimtas ir vertas skaitytojų dėmesio“ (*ibid.*, 51).

277 Tekste „Humanizmas ir katalikybė“ dėkojama B. Deksniui už gana ramų ir objektyvų išeivijos autorių filosofinių pažiūrų išdėstymą. Toks pozityvus Deksnio veikalo įvertinimas pateiktas Vatikano II Susirinkimo kvietimo į dialogą su ateistais kontekste („Humanizmas ir katalikybė“, *[Tiesos kelias]*, 7). Referuojamos B. Deksnio mintys ir apie Teilharď ą de Chardiną kaip apie Pauliaus VI mokytoją (greta Maritaino) bei netikinčiųjų pajėgumą ugdyti humaniškas vertybes (*ibid.*, 8–9).

278 Kun. Lauriūnas rėmėsi žurnalu „Вопросы философии“ („Tarybinėje spaudoje dažnai galima užtikti vieno kunigo, paleontologo ir geologo, vardą – Teilhard de Chardin SJ: [...] jis vadinamas estestvoispytatel v sutane / Voprosy filosof., 71-4/.“ („Su žibintu rankoje“, iš *Prie vieno tinklo* [rekolekcijų konferencijos tekstas], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 3, l. 185)).

279 B. Kuzmickas savo daktaro disertacijoje remiasi I. Vdovinos (Бронисловас Кузмицкас, *Философские корни католического модернизма*, 6), J. Babosovo, V. Pasikos (*ibid.*, 261), V. Kuznecovo (*ibid.*, 270) ir kitų darbais.

atstovų, taip pat filosofo B. Kuzmicko darbų[280]. Plačiai remtasi 1965 m. „Žmogaus fenomeno“ rusišku vertimu[281] – tai liudytų ankstyvą Teilharď o de Chardino recepciją.

Sovietmečiu katalikams intelektualams svarbus Teilharď o de Chardino idėjų šaltinis buvo Lenkijos ir Rytų Vokietijos spauda, iš ten gaunamos knygos, susirašinėjimas su korespondentais iš tų šalių. Kunigų B. Babrausko SJ, D. Valiukonio SJ ir kai kurių kitų jėzuitų fonduose gausiai išlikę Lenkijos periodinės spaudos straipsnių iškarpų, jų konspektų, taip pat ir tokių, kuriuose minimas Teilharď as[282]. Lietuvos marijonai vėlyvuoju sovietmečiu palaikė glaudžius ryšius su Lenkijos marijonų provincija, iš ten gaudavo literatūros lenkų kalba, siunčiamos daugiausia per vysk. L. Povilonį MIC[283]. Lenkijos veiksnys buvo svarbus Lietuvos filosofams[284].

Vis dėlto bent jau jėzuitai geriau mokėjo vokiečių kalbą, todėl jiems priimtinesnis šaltinis buvo VDR katalikiška spauda. Tai liudija Lietuvos jėzuitų fonduose išlikę gausūs su Rytų Vokietijos periodine spauda arba knygomis iš St. Beno leidyklos Leipcige susiję dokumentai: VDR laikraščiai, jų iškarpos, išrašai iš jų, konspektai, tarp kurių esama ir tokių, kuriuose tiesiogiai minimas Teilharď as, arba aiškiai jo idėjomis persunktų dokumentų. Tokios medžiagos gausiai esama

---

280 S. Kanišauskas prisimena Teilharď o de Chardino pavardę užtikęs Vakarų mokslo filosofų (pvz., P. Feyrabendo, K. Popperio, G. Holtono) veikalų vertimuose į rusų kalbą, taip pat kai kurių rusų filosofų darbuose, kai rengėsi ginti disertaciją. Tačiau beveik tuo metu radęs išsamesnį B. Kuzmicko straipsnį (Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18).

281 Šiuo „Žmogaus fenomeno“ vertimu rėmėsi I. Gaidamavičienė (*Homo creator*, 5), Edmundas Gendrolis („Pirmykštis žmogus: tradicinė ir dabartinė interpretacija“, iš *Problemos. T. 41* (Vilnius: Mintis, 1989), 23), Česlovas Kalenda (*Sąmonės prigimtis*, 122), Algirdas Statkevičius (*Žmogaus gelbėjimas: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai*, 451); Sigitas Rudzevičius („Biosocialinė problema, medicinos genetizacija ir noogenika“, *Sveikatos apsauga* 10 (1974): 45); B. Kuzmickas (*Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija...*, 192).

282 Marek Ruszczyc, „Fenomen teilhardyzmu“, 6; išrašai iš „Za ir Przeciw“ (1975), „Przegląd religijny“ (ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1), laikraščiai ir žurnalai: „Gość niedzielny“ (1969-02-02) (ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b.1), „Przewodnik katolicki“ (1969-02-09) (ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1), iškarpos iš „Homo Dei“ (1957) (ECESJ-VA, f. 148, ap. 5, b. 18), „Życie Warszawy“ (1979) (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 77) ir kt.

283 Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 159.

284 Vilniaus universitetui pasirašius bendradarbiavimo sutartį su Lenkijos akademinėmis institucijoms, B. Genzelis nuo 8-ojo dešimtmečio vykdavo į Lenkiją skaityti Lietuvos filosofijos istorijos kurso. Todėl nenuostabu, kad lenkiška literatūra apie Teilharď ą jam buvo gerai žinoma. Jo žiniomis, filosofas J. Repšys palaikė ryšius su lenkų filosofais, pvz., filosofu Vidackiu (pokalbis (fiksuotas) telefonu su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23).

kun. K. Garucko, kun. J. Lauriūno ir kai kurių kitų jėzuitų fonduose[285]. Jėzuitai aktyviai susirašinėjo su Rytų Vokietijos piliečiais, šie neretai jiems užsakydavo (kartais ir patys užsisakydavo) ar tiesiog atsiųsdavo ten leidžiamos katalikiškos periodinės spaudos ir knygų. VDR periodiniais leidiniais, iškarpomis, konspektais, išrašais, informacija iš jų jie dalydavosi tarpusavyje. Apie tai leidžia spręsti kun. A. Šeškevičiaus korespondencija[286]. Kun. Šeškevičius itin intensyviai susirašinėjo su vokiškai kalbančių šalių korespondentais, jie gausiai siųsdavo jam knygų[287]. Su VDR piliečiais susirašinėjo ir jėzuitai kunigai J. Lauriūnas[288], J. Danyla[289], K. Garuckas[290]. Kun. Jonui Kauneckui vokiečių kalba ir ryšiai su Rytų Vokietija taip pat buvo vartai į pasaulį[291]. Lietuvos katalikams buvo svarbi *St. Benno* leidykla Leipcige, įkurta 1951 m. Tai buvo oficiali VDR Vyskupų konferencijos leidykla,

285 Kun. K. Garucko konspektų lapas, įvardytas „„Betsaidos tvenkinys“, „Chardin““, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 3, l. nn. Įsidėmėtinas kun. J. Lauriūno gražiai apkirptas Alfonso Maliko straipsnis „Der Mensch auf der Suche nach Gott: Gott kann man nicht beweisen, aber erfahren“ (žurnale „Begegnung“?) (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 5, l. nn), taip pat Hubertus Guske straipsnis „Für junge Menschen: Das neue Jugendweihebuch“ žurnale „Begegnung“ (1983) (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 106, p. 20–21) apie VDR pasirodžiusią knygą „Vom Sinn des Lebens“ (Berlin, 1983), kurioje gyvybė suvokiama kaip ypatinga materijos judėjimo forma (*ibid.*, 20). Pabrėžiama, kad katalikiškojoje katechezėje VDR jau seniai nekalbama „apie kūrimą kaip vienkartinį, užbaigtą [jau įvykusį] faktą“ (pabraukė kun. J. Lauriūnas) (*ibid.*, 21).

286 Kun. A. Šeškevičius rašo, kad skaito „Neue Zeit“, prašo ką nors paražyti apie Bažnyčią iš „Tag des Herrn“ (kun. A. Šeškevičiaus laiškas kun. K. Garuckui (?) (1967-09-04), iš *K. A. Šeškevičiaus laiškai* [įrišta savilaidinė knygelė], ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 39, l. 35–36). Be to, jis dėkoja už laikraštį „Tag des Herrn“, kurį jam užsakė, klausia, ar galėtų kiti užsisakyti. Įvertino jį kaip labai gerą, „ypač šiuo metu“. Vieną numerį pasiuntė į Irkutską, o kitą į Džambulą (kun. A. Šeškevičiaus laiškas kun. K. Garuckui (1968-05-26), ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 32, l. nn).

287 1977–1986 m. laikotarpiu plačiai susirašinėjo su VDR ir VFR korespondentais („Epistolae, Ephimerides et Libri“ [kun. A. Šeškevičiaus korespondencijos statistika], ECESJ-VA, f. 2, ap. 3, b. 2). Knygas kun. Šeškevičiui siuntė Eva ir Karlheinzas Wehlenai (laiškas kun. A. Šeškevičiui (1988-08-31), ECESJ-VA, f. 2, ap. 3, b. 1, l. nn) ir kt.

288 VDR korespondentų laiškai (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 12) ir fokuliarų ar jų sekėjų laiškai kun. Lauriūnui (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 19).

289 Pvz., vienam iš savo korespondentų VDR dėkoja už gautas knygas, „Tag des Herrn“ ir kt. (kun. J. Danylos laiškas Richteriui (1966-11-18), ECESJ-VA, f. 1a, ap. 2, b. 14, l. 3). Knygas kun. J. Danylai siuntė *St. Benno-Verlag* dirbusi Ingrid Bräuer (Ingrid Bräuer laiškas kun. J. Danylai (1973-10-16), ECESJ-VA, f. 2, ap. 10, b. 8, l. nn) ir kt.

290 Kun. G. Krolliui SJ dėkoja už „Tag des Herrn“. Praneša, kad iš H. Jägerio (Berlynas) gauna „St.Hedwigsblatt“ (kun. Garucko laiškas kun. Gerhardui [Krolliui] (1970-10-13), ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 36, l. nn). Iš Rytų Vokietijos užsisakinėjo „Neue Zeit“ (kun. K. Garucko laiškas kun. Kidykui (1966-12-11), ECESJ-VA, f. 11, ap. 11, b. 30, l. nn).

291 J. Kauneckas, siekdamas įvairesnės, nesovietinės informacijos apie Bažnyčią, pasaulį, išmoko vokiečių kalbą, kad galėtų skaityti VDR spaudą (Jonas Kauneckas, *Prieš visus vėjus*, 105). Jis pradėjo susirašinėti su VDR vokiečiais, gaudavo iš jų žurnalą „Begegnung“ (*ibid.*, 153).

leidusi savaitraštį „Tag des Gottes“[292]. Įvairiais keliais gaunamos jos leistos knygos Lietuvoje būdavo perrašomos mašinėle, kopijuojamos ir buvo svarbus informacijos apie Bažnyčią šaltinis.

Heterodoksiniams katalikams ir ezoterinių grupių atstovams Teilhard'o de Chardino ir jo idėjų pažinimo šaltinis neretai būdavo jau patys Lietuvos ar kiti SSRS filosofai, tačiau informaciją apie Teilhard'ą de Chardiną jie interpretuodavo savo pasaulėžiūrinių grupių idėjų šviesoje, pvz., Agni jogos (Rerichų mokymo) ar plačiau – teosofijos kontekste. Pavyzdžiui, vienas iš Agni jogos pasekėjų Arūnas Brazauskas skaitė Teilhard'o kūrinio ištraukas sovietmečiu išleistoje „Filosofijos chrestomatijoje“. Visgi A. Brazauskas pažymi, kad „evoliucijos idėja yra viena iš pamatinių teosofijos idėjų, kaip tai dėstė Blavatskaja“, taigi jis Teilhard'o idėjas suprato teosofijos šviesoje. Studijų metu (studijavo 1974–1979 m. Vilniaus universitete) Brazauskas norėjo rašyti kursinį darbą apie K. Ciolkovskio kosmologines pažiūras, lygindamas Teilhard'ą de Chardiną su Ciolkovskiu[293]. Agni jogos mokymo pasekėjai fizikos mokytojai Irenai Stulpinienei Teilhard'o šaltinis buvo vieno iš Rericho draugijos vadovų Stepono Stulginskio paskaitų ciklas apie Gyvąją etiką, didžiuosiuose Lietuvos miestuose skaitytas 1990 m., taip pat B. Kuzmicko straipsnis knygoje „Žmogaus fenomenas“ (1995)[294]. Nedogmatiškai mąstantiems katalikams itin svarbus heterodoksinių idėjų šaltinis buvo t. Aleksandro Menio knygos. Šiam stačiatikių dvasininkui Teilhard'as de Chardinas buvo bene

---

292 Vilma Vasiliauskaitė, *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida...*, 54. Svarbus informacijos šaltinis ir ryšių su Vakarais kanalas buvo dažnai Lietuvoje apsilankydavęs kun. Hansas Fischeris. Jo teigimu, apie 1972 m. kontaktai su lietuviais Leipcige tapo nuolatiniai. Jis buvo aktyvus atsinaujinimo pagal Vatikano II Susirinkimo dvasią šalininkas („Kas, jeigu ne mes?“ [Pauliaus Subačiaus pokalbis su kun. dr. Hansu Friedrichu Fischeriu], *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1997): 473–474). Seserų kotryniečių Rytų Vokietijoje ryšiais pasinaudodavo ir ses. B. Gučaitė SJE, 9-ojo dešimtmečio pradžioje užmezgusi ryšius su Rytų Vokietijoje veikusio fokuliarų judėjimo nariais (Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 161).

293 Arūno Brazausko atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-16.

294 Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-02 (dėl paskaitų skaitymo laiko žr.: „Lietuvos Rericho draugijos atkūrimas“, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 15 d., https://www.rerich.lt/draugija/). I. Stulpinienė teigė, jog jai įspūdį padarė Teilhard'o de Chardino citata, kad „tikroji fizika bus ta, kurioje tilps ir žmogaus sąmonė“. Išgirdusi šią mintį greičiausiai fizikų dr. A. Akimovo ir dr. G. Šipovo paskaitose Lietuvoje 1997 m. gruodį, ji ėmėsi skaityti Teilhard'o de Chardino knygos vertimą (1995) su B. Kuzmicko įvadu (Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-02).

svarbiausias krikščionybės sampratos atramos taškas. Jo darbai nurodyti kaip rekomenduojami progresyviai mąstančių (atvirosios katalikybės idėjomis besivadovaujančių) katalikų intelektualų savišvietai (pasaulėžiūros formavimuisi) 9-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje sudarytame literatūros sąraše[295]. T. A. Menio darbų ištraukos publikuotos „Tiesos kelyje“ ir „Viltyje“[296]. Jų populiarumą tarp intelektualesnių katalikų demonstruoja ir fragmentų skelbimas katalikiškoje spaudoje po 1990 m.[297]. Tėvas Menis bendradarbiavo su Briuselyje įsikūrusia knygų rusų kalba leidykla „La Vie avec Dieu“, kuri išleido ir belgo kun. F. Lelioto SJ (F. Lellote) katekizmą „Gyvenimo prasmės klausimas“, buvusį labai populiarų sovietmečiu[298].

Kai kuriems Lietuvos fizikams Teilhard'o de Chardino idėjų pažinimo šaltinis sovietmečiu buvo Lietuvos filosofai ir bendravimas su katalikais intelektualais, pavyzdžiui, fizikui Egidijui Norvaišui – draugystė su Algirdu Patacku ir Jonu Boruta (iki 1982 m. dar pasauliečiu)[299]. Fizikui Romualdui Karazijai žinių apie Teilhard'ą de Chardiną šaltinis buvo vieno lietuvių autoriaus straipsnis lietuviškame žurnale po nepriklausomybės atkūrimo[300]. Nemažai mokslininkų bendravo su

---

295 Vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams siūloma skaityti Svetlovo „Istoki religii“ (Briuselis, 1970). E. Svetlovo veikalai religijos srityje rekomenduojami ir studentams (Savilaidos leidėjų tikintiesiems pasauliečiams siūloma literatūra savišvietai, l. nn).

296 „Religijos gyvybingumas“, iš „Ištraukos iš kn. „Religijos ištakos““, E. [Emanuelis] Svetlovas, *Viltis* 1, 12–18; „Progreso iliuzija“, iš „Ištrauka iš E. Svetlovo kn. „Religijos ištakos““, 1–8; „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias*, 39–47 (žr. 247 išnašą).

297 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...“, 1, 3; Aleksandr Men, „Šventasis Raštas ir mokymas apie nuodėmingumą“, *Logos* 2, 3 (1991).

298 Šis katekizmas buvo viena pirmųjų leidyklos išleistų (1958 m.) knygų, jos pavadinimas – „Gyvenimo problemų sprendimai“ („Du milijonai religinių knygų Sovietų Sąjungos žmonėms – kontrabandos „Vardan Dievo“ rezultatas“, *XXI amžius*, 1997 m. sausio 8 d., 11). Nuo 1969 m. nuolatiniu leidyklos autoriumi tapo t. Aleksandras Menis. Svarbiausias jo veikalas (išleistas pseudonimu Эммануил Светлов) – „В поисках пути, истины и жизни“, urač jo pirmasis tomas („*Истоки религии*“, 1970) („Жизнь с Богом“, žiūrėta 2024 m. liepos 5 d., https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8C_%D1%81_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BC).

299 Pasak E. Norvaišo, tarp 1973–1989 m. daugelis fizikų Teilhard'o de Chardino vardą buvo girdėję, bet nedaugelis skaitę jo darbus. 1987 m. rusiškai išleistą „Žmogaus fenomeną“ puslaidininkių fizikos knygynėlyje buvo galima nusipirkti, tačiau, anot Norvaišo, „pažįstamų fizikų rate tai neturėjo didelio atgarsio“. Tačiau jo „aspirantų bendrabučio pažįstamas Algirdas Patackas, tada chemikas“ greičiausiai 8-ajame dešimtmetyje (chronologiją E. Norvaišas patikslino 2022-12-10) domėjosi Teilhard'o idėjomis (Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-07). Pats Norvaišas apie Teilhard'o de Chardino idėjas kaip tik ir išgirdo iš A. Patacko. Jis sakė: „Iki to ir vėliau apie jas nebuvau skaitęs. Ir 1987 m. paskaičius knygą jos nepaliko man įspūdžio [...].“ Be to, apie Teilhard'ą de Chardiną, jo žiniomis, žinojo Jonas Boruta, su kuriuo tada kartu dirbo institute (Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-08).

300 Romualdo Karazijos atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-22.

Brazauskais ar net dalyvavo jų organizuotoje diskusijų grupėje[301]. Nėra abejonių, kad dalyvavimas Brazauskų mokyklos veikloje jiems buvo proga sužinoti apie Teilhardą ir jo idėjas.

Tai, kad intelektualioji angažuotos katalikų visuomenės dalis (ypač jėzuitai) sovietmečiu Teilhardą de Chardiną gerai žinojo ir vertino jį teigiamai ar neigiamai (ypač dėl Maceinos įtakos), abejonių nekyla. Kaip matėme, Teilhardo de Chardino vardas ir idėjos buvo minimos, aptariamos, analizuojamos įvairiose katalikų visuomenės pasaulėžiūrinėse grupėse, srovėse – jėzuitų ir marijonų vienuolijose, savilaidos tekstuose, nesusijusiuose su šiomis vienuolijomis, pogrindinėje periodinėje savilaidoje, heterodoksinių katalikiškų grupių literatūroje ir oficialų Bažnyčios mokymą atspindinčioje literatūroje. Vien per Brazauskų mokyklą perėjo apie 50 žmonių. Vis dėlto kai kurie duomenys leidžia spręsti apie Teilhardo de Chardino žinomumo katalikų visuomenėje ribas. Pavyzdžiui, Teilhardo de Chardino pavardės rašyba. Kai kada ji gerokai nutolusi nuo oficialios rašybos (arba sovietmečiu naudotos transkribcijos pagal tartį – Pjeras Tejaras de Šardenas) ir tai būtų liudijimas, kad tokiais atvejais apie šį jėzuitą, mokslininką ir filosofą sužinoma pirmą kartą, galbūt būtent iš tekstų su nestandartine jo pavardės forma. Tai verstų daryti prielaidą, jog kai kuriems katalikų visuomenės grupių atstovams arba knygų perrašinėtojams Teilhardas ankstyvuoju jo recepcijos laikotarpiu nebuvo žinomas. Pavyzdžiui, garsiojo F. Lellote veikalo perrašinėtojai taip pat, atrodo, Teilhardo de Chardino nežinojo, nes jo pavardė čia irgi iškraipyta[302]. Kun. P. Račiūnas Teilhardo de Chardino pavardę rašė savaip[303]. Toks oficialios Teilhardo de Chardino vardo ir pavardės formos nežinojimas matomas

301 Pvz., šie, jau tuo metu (iki 1993 m.) turėję mokslo laipsnius: med. m. dr. Kamilė Laimutė Bloznelienė, technologijos mokslų daktarai Mindaugas Bloznelis ir Antanas Kudzys, fizikas Julius Šalkauskas, biofizikas Algirdas Saudargas, biochemikė Roberta Rubikaitė, menotyrininkė Asta Barisaitė-Giniūnienė (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhardo de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 193–224).

302 „P. Teliardas diu Šarden" ([Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*, 84).

303 Pasitaikydavo ir forma „T. Chardinis" ([Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 32).

jėzuitų kunigų K. Garucko[304], J. Danylos[305], J. K. Matulionio[306] fondų dokumentuose. Neįprasta Teilhard'o de Chardino pavardės rašyba užtinkama ir kai kuriose jėzuitų savilaidos fondo knygose[307]. Pokalbiai su jėzuitais liudija, kad Teilhard'as jiems sovietmečiu buvo žinomas, apie jį tarpusavyje kalbėtasi, bet vis dėlto jis nelaikytas aktualiu[308] (be abejo, komunistinio režimo ideologinio ir administracinio spaudimo nulemtų gyvybiškai svarbesnių uždavinių kontekste). Jaunesnės kartos jėzuitas kun. Vytautas Sadauskas, jėzuitinę formaciją perėjęs jau po 1990 m. ir Teilhard'u susidomėjęs per teologą Johną Haughtą, akcentuoja teigiamą vysk. J. Borutos požiūrį į Teilhard'ą de Chardiną: vysk. Boruta „vertino jo mintis ir viziją"[309].

Teilhard'o de Chardino filosofija ir teologinės pažiūros buvo pristatomos Kauno kunigų seminarijos dogmatikos, filosofijos istorijos paskaitose[310]. Taigi su juo

---

304 „Teilar de Šarden" forma („Kas yra Teilar de Šarden?", iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*, 15); „Šardėnas /Chardin/" („Pasaulio ir mūsų menkystė", iš „Šardenas", ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 8); „Chardin Šardin" (kun. K. Garucko užrašai, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 159, l. 1).

305 „Kas yra Teilar de Šarden ir kokios yra jo pagrindinės idėjos? [...] Teilardas ir knygas rašė, bet jos liko nespausdintos ligi mirties." („Kas yra Teilar de Šarden?", 348). Užtinkama forma „Tajar" („Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas", 418); [Tailhard [įrašyta pieštuku]] de Jardin [pieštuku taisyta į Chardin], „Le Phenomene Homme", 461; „Jardin" forma (prof. Iljin, *Materialismus und Christentum*, ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 8, l. 270v, 271).

306 Forma „Teilard de Šarden / Teilhard de Chardin/" („Kad jį sutikčiau", l. 88).

307 Forma „Tajar de Šarden" (*Mintys pamokslams*. *T. 13* [pamokslų rinkinys], 187); P. Tejaras de Sardenas (Theilherd de Chardin) ([Neįvardintas apologetinis veikalas], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 22). Tame pačiame veikale vartojama ir forma „Tojaras de Sardenas /+1955/" (*ibid.*, 295). Galima užtikti formą „Pjeras Tejardas de Šardenas" (P. Tautvilas, *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai*, 110–111), „Tcheilard de Chardin" (J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, 31) ir net „Tejeris" ar „P. Tajeras de Sardenas" (Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 174), taip pat – „Tailhardas de Šardenas (Tailhard de Charden)" (Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti*, 127, 148).

308 Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vidmantu Šimkūnu, 2022-12-08. Kun. Algis Baniulis patvirtino, jog sovietmečiu jėzuitai Teilhard'ą de Chardiną žinojo, jo idėjos buvo aptarinėjamos, o pats A. Baniulis, galimas dalykas, apie jį sužinojo iš B. Kuzmicko knygelės (pokalbis (nefiksuotas) su kun. Algiu Baniuliu, 2023-04-25). Pasak kard. S. Tamkevičiaus, sovietmečiu jėzuitai apie Teilhard'ą žinojo tik tiek, „kad tai jėzuitas ir didis mokslininkas". Kardinolas prisimena: „Nors per mano rankas perėjo labai daug savilaidos knygų, apie t. de Chardin jokios savilaidės knygos nemačiau. […] Nei t. Danyla SJ, nei t. J. Zubrus SJ apie P. T. de Chardin man nieko nepasakojo; tikriausiai per mažai turėjo žinių, kad būtų galėję jomis dalintis." (Kard. Sigito Tamkevičiaus atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-11).

309 Kun. Vytauto Sadausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-14. Kun. V. Sadauskas pabrėžia, jog „[n]ėra taip, kad Teilhard'as būtų jėzuitams kokia nors vėliava." (Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vytautu Sadausku, 2023-09-07).

310 *Dogminės teologijos įvadas*. *D. 2*, 70; *Filosofijos istorija* (1981), 114–116, 122; *II. Krikščionių teologijos istorijos bruožai*, 16; *Trumpa katalikų dogminė teologija*. *T. 9. Ratzinger Joseph. Eschatologija – mirtis ir amžinasis gyvenimas* (Kaunas, 1988), VUB RS, f. 187, b. 1397/1, l. 109.

galėjo susipažinti šios seminarijos auklėtiniai[311]. 9-ajame dešimtmetyje ir 10-ojo dešimtmečio pradžioje penki seminaristai rašė darbus, vienaip ar kitaip susijusius su Teilharď o filosofija ar Brazauskų mokykla[312].

Teilharď as de Chardinas ir jo idėjos buvo gerai žinomas tarp filosofų. Filosofų asmeninis suinteresuotumas Teilharď o idėjų analizavimu, santykis su jomis – teigiamas ar neigiamas, taip pat teminis kryptingumas skyrėsi, tačiau po Teilharď o pagrindinio veikalo publikavimo rusų kalba 1965 m., po rusų filosofų darbų – straipsnių ir pirmųjų knygų apie jį (J. Babosovo), o ypač po J. Minkevičiaus, I. Zakso ir B. Kuzmicko straipsnių žurnaluose „Problemos“, „Komunistas“ (1970 ir 1971 m.), po konferencijų Šiauliuose ir Vilniuje[313] jo idėjų esmės suvokimas bent jau povatikaninio katalikiškojo atsinaujinimo (vadinamojo modernizmo) kontekste Lietuvos filosofams buvo norma. Niekam nekėlė klausimų ir buvo laikoma savaime suprantama, kai VISI dirbantis B. Kuzmickas 7-ojo dešimtmečio pabaigoje savo habilitacinės disertacijos tema pasirinko katalikiškojo modernizmo tyrimus ir jų kontekste – Teilharď o de Chardino idėjų analizę. Lygiai taip pat, B. Kuzmickui nuo 1973 m. perėjus dirbti į 1969 m. įsteigtą Filosofijos, teisės ir sociologijos skyrių prie Istorijos instituto (toliau – ir Skyrius), jo darbai katalikiškojo modernizmo tyrimų srityje puikiausiai įsikomponavo į valdžios užsakytų katalikiškojo antikomunizmo ir buržuazinės filosofijos tyrimų kontekstą.

Teilharď o filosofijos tyrimai tiesiogiai susiję visų pirma su filosofo B. Kuzmicko asmeniu. Plačiau žiūrint, su vadinamąja antikomunizmo kritikos problematika, kurios sudėtinė dalis buvo katalikiškojo modernizmo, vadinamosios buržuazinės

311 Kun. V. Rudzinskas teigė, kad Teilharď ą girdėjo kelis kartus minint profesoriaus J. Prankos dogminės teologijos paskaitose (pokalbis (nefiksuotas) telefonu su kun. Valerijumi Rudzinsku, 2022-11-21).

312 J. Vailionio ir G. Vitkaus „Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė“ (1988 m.), taip pat P. Linkevičiaus (1984 m.), diak. Gintauto Jankausko ir Š. Leskausko (1993 m.) darbai (žr. 129 išnašą).

313 Konferencija „Katalikybė Tarybų Sąjungoje ir dabartis“ vyko Šiauliuose 1969 m. gruodžio mėn. (Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus prie Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Filosofijos sektoriaus 1971 m. spalio 6 d. protokolas Nr. 20 (52), LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 26, l. 57). Pristatant ją pažymima, jog VISI dėstytojai tiria šiuolaikinį katalikiškąjį modernizmą ir jo pagrindines kryptis (Итоги научно-исследовательской работы проведенной кафедрами общественных наук высших учебных заведений Литовской ССР в 1970 году, LCVA, f. R-507, ap. 1, b. 1875, l. 42). Dėl Tarprespublikinės mokslinės-praktinės konferencijos, vykusios Vilniuje 1970 m., žr. 150 išnašą.

ir ypač klerikalinės emigracijos visuomeninės-ideologinės minties, taip pat Katalikų Bažnyčios mokymo pokyčių po Vatikano II Susirinkimo tyrimai. Tuo užsiėmė ne tik B. Kuzmickas, bet ir A. Gaidys, E. Vasilevskis, I. Zaksas ir kai kurie kiti filosofai. Vis dėlto B. Kuzmickui katalikiškojo modernizmo tyrimai ir Teilhard'o filosofijos tyrimai katalikiškojo modernizmo kontekste buvo prioritetiniai, skirtingai nuo J. Minkevičiaus ar I. Zakso, kuriems tejarizmas buvo šalutinė tema. Jau VISI, kur B. Kuzmickas dirbo nuo 1966 m.[314], jo dėka katalikiškasis modernizmas ir pastarojo kontekste tejarizmas tapo viena svarbiausių šio instituto Filosofijos ir mokslinio ateizmo katedros temų[315]. B. Kuzmicko moksliniai interesai darė įtaką ir kitiems katedros dėstytojams, kurie ėmėsi naujausių laikų vadinamosios idealistinės (daugiausia prancūzų) filosofijos, etikos ir estetikos tyrimų[316]. 1973 m., B. Kuzmickui perėjus dirbti į Filosofijos, teisės ir sociologijos skyrių, katalikiškojo modernizmo tyrimai iš VISI buvo perduoti šiam skyriui. Tejarizmas buvo tiesiogiai analizuojamas temoje Nr. 153 („Šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo ir jo pagrindinių krypčių tyrimas"), kuri kaip tik 1973 m. buvo perduota Skyriui,

314 B. Kuzmicko charakteristika, LVNA, f. 5, ap. 1, b. 711, l. 2. Nuo 1968 m. – docentas. Rengė monografiją apie šiuolaikinę katalikiškojo modernizmo filosofiją (J. Macevičiaus, A. Gaidžio, R. Plečkaičio atsiliepimas apie B. Kuzmicko mokslinę ir visuomeninę veiklą, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 20, l. 10).

315 1969 m. patvirtinta doc. B. Kuzmicko daktaro disertacijos tema „Šiuolaikinis katalikiškasis modernizmas ir jo pagrindinės kryptys" (VISI Filosofijos ir mokslinio komunizmo katedros posėdžio, įvykusio 1969 m. lapkričio 28 d., protokolas Nr. 5, VGTU, f. 1, ap. 12, b. 34, l. 8). Tarp VISI mokslinių tiriamųjų darbų, susijusių su antikomunizmo kritikos problematika, – ir „Šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo ir jo pagrindinių srovių tyrimas", tarp jų – tokių „šiuolaikinio katalikiškojo filosofinio modernizmo" atstovų, kaip E. Munje, L. Lavelis, R. Lesenas, P. Tejaras de Šardenas ir kt. (1969–1975) (Важнейшие научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по решению научно-технических проблем на 1973 год по Вильнюсскому инжинерно-строительному институту, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 62, l. 61).

316 I. Gaidamavičienės „Prancūzų idealistinės XX a. filosofijos analizė ir kritika" (pagrindinių religinių, etinių, estetinių tendencijų ir šiuolaikinės prancūzų idealistinės filosofijos tyrimas; Mariteno ir Ševaljė pažiūrų į Dekarto metafiziką tyrimas); A. Gaižučio „Figūratyvinio formalizmo estetikos kritika" – lyginamoji analizė; figūratyvinio formalizmo ištakų, Frajaus, Bella, Berensono, Fosciono, Baltrušaičio, Venturi ir kt. koncepcijų tyrimai (План научно-исследовательских работ на 1971 год, Вильнюс, 1971, LCVA, f. R-507, ap. 1, b. 1861, l. 45). Vėliau I. Gaidamavičienės tema buvo išplėsta, apimant A. Bergsono (Henri Bergson) intuityvizmo kritiką (Важнейшие научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по решению научно-технических проблем на 1973 год, 61).

be to, laikoma itin reikšminga[317], taip pat temose Nr. 73 („Lietuvių buržuazinės emigracijos JAV, VFR ir kt. šalyse filosofinės srovės“), Nr. 74 („Klerikalinio antikomunizmo lietuvių buržuazinėje emigracijoje tyrimai“) ir Nr. 76 („Socialinės-politinės ir filosofinės lietuvių buržuazinės emigracijos koncepcijos, jos ryšiai su šiuolaikine buržuazine filosofija ir tarptautiniu antikomunizmu“)[318]. Šias temas apibendrino kelios problemos. Tai antikomunizmo kritika, taip pat šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritika[319]. 1973 m. Skyriui suformuluota papildoma tematika. Nurodyta, kad antikomunizmo problemos kontekste tiriamos 5 temos. Iš jų mums svarbios šios: lietuvių buržuazinės emigracijos filosofinių srovių tyrimai, jų ryšys su šiuolaikine buržuazine filosofija ir tarptautiniu antikomunizmu; Vatikano ideologijos ir politikos naujų tendencijų po Vatikano II Susirinkimo tyrimai; klerikalinio antikomunizmo lietuvių buržuazinėje emigracijoje tyrimai, remiantis LKMA problematika; šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo filosofinių koncepcijų tyrimas (be kita ko, tejarizmo tyrimas remiantis pirminiais šaltiniais, taip pat neotomizmo modernistinių tendencijų ir ryšių su šiuolaikine buržuazine filosofija)[320]. Tiesą sakant, katalikiškojo modernizmo tyrimai netilpo buržuazinės filosofijos kritikos rėmuose ir, galimas dalykas, dėl jų antikomunizmo ir šiuolaikinės buržuazinės filosofijos koncepcijų kritikos problema buvo traktuojama kaip viena (bent nuo 1975 m.) ir dalijama į dvi poproblemes: a) klerikalinio

317 Paaiškinamojoje pažymoje rašoma, kad antikomunistinėse katalikybės akcijose, nukreiptose ir į Lietuvos SSR, „plačiai naudojamos filosofinės ir ideologinės koncepcijos katalikiškojo modernizmo, kuris prisitaiko prie šiuolaikinių visuomenės vystymosi sąlygų. Šaltinių analizės pagrindu planuojama išanalizuoti tejardizmą ir filosofinio neotomizmo modernistines tendencijas, jų ryšius su kitomis šiuolaikinės buržuazinės filosofijos mokyklomis, modernistinių tendencijų įtaką katalikų bažnyčios veiklai Lietuvoje.“ Prašoma 6 etatų (Академия наук Литовской ССР, Отдел философии права и социологии при Институте истории. Пояснительная записка. Проблема: Критика антикомунизма. Тема: Исследование философских концепции современного католического модернизма [1973 г.], LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 62, l. 51).

318 Информация о деятельности Научного совета по проблемам зарубежных идеологиеских течений Академии наук Литовской ССР и о ходе выполнения координационного плана научно-исследоватьских работ по комплексной проблеме „Идеология и идеологическая борьба“ за 1973 г., LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 62, l. 43–44.

319 Сводный план научно-исследовательских работ по истории общественно-философской мысли в Литве, а также по критике антикоммунизма, координируемых Академией наук Литовской ССР на 1972 год, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 41, l. 3–4.

320 Академия наук Литовской ССР, Отдел философии, права и социологии при Институте истории. Пояснительная записка к проблеме „Критика антикомунизма“. Тема: исследование философских концепции современного модернизма (аннотация), LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 72, l. 22–23.

antikomunizmo lietuvių buržuazinėje emigracijoje tyrimų; b) šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo (neotomizmo, personalizmo, spiritualizmo, tejarizmo ir kt.) filosofinių koncepcijų tyrimų[321]. Tejarizmo tyrimai buvo vykdomi temoje „Šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo filosofinių koncepcijų (neotomizmas, personalizmas, spiritualizmas, tejardizmas ir kt.) tyrimai“ (ir papildomoje temoje, susijusioje su žmogaus koncepcija šiuolaikinėje katalikiškojoje filosofijoje)[322]. Šie tyrimai apibendrinti B. Kuzmicko monografijoje „Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija“, taip pat 1975 m. vykusios mokslinės konferencijos medžiagoje „Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova“[323]. Skyriuje veikė du filosofijai skirti sektoriai: šiuolaikinės buržuazinės filosofijos ir antikomunizmo kritikos bei visuomeninės-filosofinės minties Lietuvoje istorijos. Moksliniam darbui koordinuoti buvo įkurtos užsienio ideologinių srovių tyrinėjimo ir filosofijos problemų koordinavimo tarybos[324]. 1976 m. plane užsibrėžiama toliau vykdyti katalikiškojo modernizmo filosofinių koncepcijų (įskaitant tejarizmą) tyrimus, juos apibendrinant monografijoje „Žmogaus koncepcija šiuolaikinės katalikybės filosofijoje“[325]. Tarp tiriamų katalikybės filosofinių srovių tejarizmas figūruoja ir 1977 m.[326]

Tejarizmo klausimas neretai kildavo Vakarų filosofijos tyrimų problemų aptarimuose per posėdžius. Štai 1978 m. Užsienio ideologinių srovių tyrinėjimo probleminės tarybos prie MA posėdyje I. Zaksas leidinyje „Ideologinės srovės

---

321 Приложение 2: Научно-технические проблемы. Отчет о научной и научно-организационной деятельности Отдела философии, права и социологии при Институте истории АН Литовской ССР за 1975 год, LCVA, f. R-1001, ap. 2, b. 1526, l. 156.

322 Temos „Šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo filosofinių koncepcijų (neotomizmas, personalizmas, spiritualizmas, tejardizmas ir kt.) tyrimai“ (tikslas – duoti kritinę šiuolaikinės katalikybės filosofinių srovių evoliucijos analizę Vakarų Europoje ir buržuazinėje Lietuvoje) (1973–1975 m.) (Temų registracinės kortelės, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 17a, l. 26) ir „Šiuolaikinio katalikiškojo modernizmo filosofinės koncepcijos – žmogaus koncepcija šiuolaikinėje katalikybės filosofijoje“ (1976–1979) (*ibid.*, 39).

323 Užsienio ideologinių srovių tyrinėjimo probleminės mokslinės tarybos ataskaita už 5 metų laikotarpį [1975], LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 104, l. 10.

324 Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus prie MA Istorijos instituto veiklos trumpa istorinė pažyma, 1976-09-29, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 141, l. 130.

325 Академия наук Литовской ССР, Отдел философии права и социологии при Институте истории. Пояснительная записка к проблеме „Взаимодействие социалистиеского общества и личности в условиях развитого социалистического общества“ [1976 m. planas], LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 137, l. 19.

326 Заключение по научной деятельности Отдела философии права и социологии при Институте истории АН Литовской ССР, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 166, l. 77.

lietuvių išeivijoje“ pasigedo išsamesnio tejarizmo poveikio „lietuvių emigrantiniams filosofams“ aptarimo[327]. Teilhard’o filosofijos klausimai kildavo aptariant vienų ar kitų filosofų darbus, įvykusius renginius, planuojant konferencijas ir pan. E. Vasilevskis savo pranešime apie katalikiškąjį personalizmą padarė išvadą, kad Teilhard’o de Chardino idėjos – jo krikščioniškasis personalizmas – tam tikru mastu paveikė po Susirinkimo pasirodžiusias enciklikas, ypač popiežiaus Pauliaus VI encikliką „Populorum progressio“, kurioje pasinaudota Teilhard’o terminu „asmenybės vystymasis“[328]. Vis dėlto tejarizmo tyrimų atspindžiai Skyriaus (instituto) veikloje labiausiai susiję su B. Kuzmicko katalikiškojo modernizmo tyrimais. 1976 m. pristatydamas savo straipsnį „Dvi tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje“ (racionalistinė ir mistinė), jis pažymi, jog „[t]ejardizmas yra, palyginus, svetimas šiuolaikinės katalikiškosios filosofijos vystymosi tendencijai“[329]. B. Kuzmickas detaliai pristatė savo komandiruočių 1980 m. į Prancūziją ir Lenkiją, per kurias domėjosi šiuolaikinėmis katalikiškosios filosofijos srovėmis, rezultatus. Konstatuota, jog „labai sustiprėjo antitomistinės iracionalistinės tendencijos, orientuotos į vakarų ir rytų mistinių srovių mokymų ir praktikų suartėjimą“, vyksta gili ideologinė katalikybės diferenciacija[330]. Pažymima, kad Prancūzijoje populiarus tyrinėjimų objektas greta tokių filosofų iracionalistų, kaip Meistras Eckhartas, J. Newmanas, H. Bergsonas, yra ir Teilhard’as de Chardinas. Jų pažiūros analizuojamos, lyginamos su atitinkamų Rytų religinių iracionalistų pažiūromis[331]. Svarstant G. Fedoriuk kandidatinę disertaciją, B. Kuzmickas vėlgi pažymėjo, jog „ši filosofinė koncepcija [tejarizmas] formavosi prancūzų iracionalizmo srovėje (A. Bergson, E. Le Rua ir kt.) [...]. Tejarizmas lygiai tiek pat pagrįstai gali

327 Užsienio ideologinių srovių mokslinių tyrimų koordinavimo tarybos prie Lietuvos TSR MA Prezidiumo posėdžio, įvykusio 1978 m. lapkričio 16 d., protokolas, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 178, l. 3.

328 Lietuvos TSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Dabartinės buržuazinės filosofijos kritikos skyriaus 1986 m. birželio 16 d. posėdžio protokolas Nr. 9, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 384, l. 49.

329 Šiuolaikinės buržuazinės filosofijos ir antikomunizmo kritikos sektoriaus 1976 m. gegužės 11 d. posėdžio protokolas Nr. 6 (17), LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 130, l. 18.

330 Полный отчет о результатах командирования старшего научного сотрудника [...] Кузмицкаса Брониславаса-Юозаса Юозовича во Францию с 24 июня по 24 июля 1980 года, 10, 11.

331 *Ibid.*, 13.

būti priskirtas krikščioniškosios filosofijos mistinei krypčiai [...].“[332]

Daug dėmesio Teilharď o filosofijai buvo skiriama daugiau kaip 15 metų Vilniaus universitete R. Ozolo dėstytame filosofijos istorijos kurse[333]. Tejarizmas figūravo R. Ozolo parengtoje neakivaizdinio filosofijos istorijos kurso metodinėje medžiagoje, kuri buvo aprobuota Filosofijos ir ateizmo katedros vadovų[334]. R. Ozolo kurse tejarizmui buvo skirtas atskiras egzamino klausimas[335]. Lygiai taip pat su visišku VU katedros vadovų palaikymu išėjo „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ tomas, kuriame publikuota ištrauka iš Teilharď o veikalo „Žmogaus fenomenas“. Redakcinei kolegijai priklausė B. Genzelis (sudarytojas), B. Kuzmickas, J. Minkevičius, Kristina Rickevičiūtė[336]. Teilharď o de Chardino filosofija domėjosi Juozas Vytautas Vinciūnas[337], Jonas Repšys, šiek tiek mažiau Arvydas Šliogeris[338]. FSTI posėdžiuose iškylantys Teilharď o de Chardino filosofijos analizės vertinimai rodo, kad net gerokai nuo Teilharď o pasaulėžiūrinio lauko nutolusiems filosofams, pvz., analitinės ir loginės filosofijos atstovams R. Povilioniui

---

332 Lietuvos TSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Dabartinės buržuazinės filosofijos kritikos skyriaus 1985 m. gegužės mėn. 20 d. posėdžio protokolas Nr. 14, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 360, l. 73.

333 „Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“ filosofijos istorijos dėstymo plane teizmo skyriuje nurodytas greta neotomizmo („Filosofijos istorija: Paskaitos. Pastabos pirmajam variantui“, 1973-06-08, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 112, l. nn). „Tejardizmas“ aptariamas naujųjų teistinių koncepcijų kontekste („Filosofijos raidos apžvalga“ [„Paskaitų“ pirmoji redakcija 1973–1974], LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 112, l. 570–578). Jis pristatomas kaip „Tejaro de Šardeno karališkasis evoliucionizmas“ (Romualdas Ozolas, *Rinktiniai raštai. T. 1. Filosofijos istorija*, 532); o dėstoma „Pjero Tejaro de Šardeno (1881–1955) filosofija“ ([Romualdas Ozolas], „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis“, *ibid.*, 538–541).

334 „Pjero Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“ apibūdintas kaip „naujausiais mokslo duomenimis pagrįstos teistinio pobūdžio filosofijos sukūrimo bandymas“ (*Medžiaga filosofijos istorijos studijoms: metodiniai nurodymai studentams neakivaizdininkams*, 1979, iš *Rinktiniai raštai. T. 1. Filosofijos istorija*, Romualdas Ozolas (Vilnius, 2020), 581–582), o galutiniame variante – kaip „Katalikiškasis modernizmas ir P. Tejaro de Šardeno krikščioniškoji evoliucijos teorija“ (*Medžiaga filosofijos istorijos studijoms*, parengė R. Ozolas, konsultavo K. Rickevičiūtė, recenzavo B. Genzelis ir N. Juršėnas (VU Leidybinis centras, 1979), LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 385, l. 38). Antanas Nesavas recenzijoje pažymi, jog medžiaga „bus gera paspirtis kitų respublikos aukštųjų mokyklų filosofijos dėstytojams“ (recenzija R. Ozolo parengtai metodinei priemonei, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 385, l. nn).

335 Klausimas suformuluotas taip: „49. T. de Šardeno teologinio modernizmo esmė“ („Pagrindiniai klausimai“, iš *Medžiaga filosofijos istorijos studijoms: studentams neakivaizdininkams* (1976), LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 384, l. 14); kitas jo variantas: „52. Katalikiškasis modernizmas ir P. Tijaro de Šardeno krikščioniškoji evoliucijos teorija“ (*ibid.*, l. nn).

336 B. Genzelio liudijimu, dėl Teilharď o de Chardino „Žmogaus fenomeno“ ištraukos įtraukimo į chrestomatiją redakcinėje kolegijoje niekam nebuvo jokių abejonių – „Viskas buvo vienbalsiai“ (pokalbis (fiksuotas) telefonu su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23).

337 Pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21.

338 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23.

ir E. Nekrašui, jo filosofijos esmė buvo puikiausiai žinoma[339]. Vytauto Radžvilo straipsnis, skirtas Teilhard'ui de Chardinui jo gimimo šimto metų proga, publikuotas, kad ir pavėluotai, filosofijos istorijos populiarinimo leidinyje[340], taip pat rodo, jog Teilhard'o filosofijos reikšmė filosofų bendruomenėje gerai žinota.

Gamtos ir socialinių mokslų atstovams Teilhard'o de Chardino filosofijos žinojimas neišplaukė iš jų dalykų esmės. Jie apie jį sužinodavo savais keliais, vedami asmeninio suinteresuotumo, savo pasaulėžiūrinių, ideologinių, gamtamokslinių paskatų[341]. Studijavusieji Maskvoje (ar kitur Rusijoje) aspirantūroje ir bendravusieji su kitais lietuviais aspirantais aspirantų klube turėjo galimybę susipažinti su 1965 m. Teilhard'o veikalo „Žmogaus fenomenas" vertimu į rusų kalbą. Biofizikas D. Kirvelis ir po aspirantūros Maskvoje, kur perskaitė „Žmogaus fenomeną" iš karto po jo pasirodymo, toliau domėjosi filosofinėmis ir gamtamokslinėmis koncepcijomis, artimomis Teilhard'o de Chardino koncepcijai – pvz., vitalizmu[342], savo paskaitose Vilniaus universiteto Gamtos fakultete nuo 1968 (ar 1969 m.) visada studentams kalbėdavo ir apie Teilhard'ą. Teilhard'o de Chardino filosofija buvo privaloma egzaminuose, ją aptardavo seminaruose[343]. Psichologas Albinas Bagdonas, apie Teilhard'ą sužinojęs aspirantūroje Maskvoje, kaip rodo jo straipsnis po 1990 m., jo nepamiršo[344]. Kitiems (kaip fizikui E. Norvaišui) šaltinis buvo bendravimas su katalikais intelektualais, tarp kurių taip pat buvo mokslininkų

339 Svarstant G. Fedoriuk disertaciją apie neoracionalistinę prancūzų filosofiją, R. Pavilionis pažymėjo, jog Bašliaro epistemologija, struktūralizmas ir Teilhard'o de Chardino evoliucionizmas pristatyti neadekvačiai (Lietuvos TSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Dabartinės buržuazinės filosofijos kritikos skyriaus 1985 m. gegužės mėn. 20 d. posėdžio protokolas Nr. 14, l. 70). E. Nekrašas: „[…] nepatenkinamai išanalizuotas prancūzų neoracionalizmo santykis su klasikiniu racionalizmu, racionalistine XIX a – XX a. pradžios filosofija, su XX a. energetizmu, kitomis neoracionalistinėmis kryptimis. [...] Tejaro de Šardeno įtraukimas į neoracionalizmą nepagrįstas." (*Ibid.*, 71).

340 Vytautas Radžvilas, „Pjerui Tejarui de Šardenui – 100 metų", 274–278.

341 Vis dėlto fizikai, atrodo, buvo smalsūs žmonės. Pasak fiziko E. Norvaišo, 1973–1989 m. daugelis fizikų Teilhard'o vardą buvo girdėję (Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-07).

342 Apie tai plačiau – antrajame skyriuje.

343 Po aspirantūros (nuo 1968 ar 1969 m.) D. Kirveliui buvo pavesta dėstyti biofizikos kursą (tiesa, kurį laiką tik biometriją) – iš pradžių 10 metų medikams, paskui biologams, fizikams. Nuo 1989 m. rudens biofizikos dėstymas visiškai perėjo į jo rankas. D. Kirvelis sako per savo dėstomus kursus (paskaitas), seminarus visada rasdavęs progų propaguoti Teilhard'ą de Chardiną („aš visą laiką nukreipdavau [į Teilhard'ą de Chardiną]... tiktai žinai, mūsų studentams viskas *dzin*") (pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07).

344 Albinas Bagdonas, „Didysis Konstruktorius ir Lietuvos odisėja", 1.

ar besiruošiančiųjų mokslininko karjerai (Algirdas Patackas ir Jonas Boruta)[345], kunigais Jonu Lauriūnu[346], Česlovu Kavaliausku[347] ir kitais, galbūt kai kuriems svarbi buvo ezoterinių mokymų literatūra. Fizikos mokytoja I. Stulpinienė, jaunystėje klausiusi jai didelę įtaką turėjusio filosofo Jono Grigonio paskaitų universitete, tačiau savo pasaulėžiūrą susiformavusi pagal Agni jogos mokymą ir apie Teilhard'ą de Chardiną pirmiausia išgirdusi, kaip minėta, S. Stulginskio viešose paskaitose[348], apie Teilhard'ą užsimindavo savo pranešimuose pedagoginėse konferencijose ir seminaruose, kuriuos vesdavo visoje Lietuvoje. Taigi mokytojų ir Agni jogos pasekėjų aplinkoje ji netiesiogiai skleisdavo ir žinią apie Teilhard'ą[349].

Teilhard'as de Chardinas buvo minimas ateistinėse paskaitose, Liaudies universiteto renginiuose. Tai matyti iš J. Stankaičio parengtos metodinės medžiagos[350]. Apie Teilhard'ą buvo kalbama „Žinijos" draugijos suorganizuotos lektorių ateistų mokyklos paskaitose jau apie 1968–1969 m.[351] Jo filosofija buvo aptariama „Žinijos" draugijos 1970 m. organizuotoje tarprespublikinėje mokslinėje praktinėje konferencijoje, skirtoje katalikybės doktrinos ir praktikos analizei[352]. B. Kuzmickui taip pat teko įnešti įnašą į ateistinę propagandą[353]. Vilniaus plane-

345 Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-08.

346 Yra pagrindo spėti, jog iš Kabelių kilęs fizikas Jonas Grigas, po 1990 m. savo tekstuose periodinėje spaudoje ir savo veikaluose atstovavęs holistiniam požiūriui į realybę (sąmonę laikęs būtina realybę adekvačiai norinčios atspindėti fizikinės teorijos dalimi) (Jonas Grigas, „Mokslas ir sąmonė", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1997): 8), bendravo su savo gimtojo kaimo klebonu kun. J. Lauriūnu ir galbūt ir jo veikiamas susiformavo tokį pasaulėvaizdį.

347 A. Buračą metodologijos klausimų sisteminių principų tikslinimu dar 1955–1957 m. sužavėjo jo dėdė kun. Č. Kavaliauskas, kurį jis aprūpindavo užsienio periodinių leidinių kserokopijomis, taip pat supažindindavo su diskusijomis Teilhard'o idėjų tematika (Antano Buračo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-11).

348 J. Grigonio paskaitos paskatino I. Stulpinienę domėtis fizikos istorija, moksline pasaulėžiūra ir filosofija, bet jos mąstymo ir pasaulėžiūros perversmą padarė „būtent Kosminės Realybės filosofija (kitaip Gyvoji etika)" (Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24).

349 I. Stulpinienė sako naudodavusi Teilhard'o de Chardino mintį apie tai, kad „tikroji fizika bus ta, kurioje tilps ir žmogaus sąmonė", be to, jai Teilhard'as „buvo labai priimtinas dėl to, kad ir jo teiginiuose slypi panteistinė dvasia", taip pat dėl evoliucijos beribiškumo teigimo (Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24).

350 Antrojoje temoje („Šiuolaikinė katalikybė ir mokslas") minimas ir „Tejaro de Šardeno „krikščioniškasis evoliucionizmas" ir ofic. katalikų bažnyčios reakcija prieš šią doktriną" (Juozas Stankaitis, *Liaudies universitetų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų tipiniai mokymo planai ir programa* (Vilnius: Žinija, 1981), LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, l. 7–8).

351 Žr. 150 išnašą.

352 Žr. 216 išnašą.

353 B. Kuzmickas, *Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje: medžiaga lektoriui* (Vilnius: „Žinija", 1976).

tariumo viešų paskaitų, skaitytų 1982–1983 m., cikle Teilhard'ui skirta dėmesio J. Mačiulio paskaitoje[354]. J. Babosovas konferencijoje, skirtoje ateistinio auklėjimo problemoms (1983 m.), skaitė pranešimą apie progresuojančio žemiškų realijų vystymosi teologinę schemą, kurioje svarbią vietą užėmė ir Teilhard'o evoliucionizmas[355]. Metodinėje priemonėje mokinių mokslinei ir ateistinei pasaulėžiūrai ugdyti katalikybės modernizmui skirtame poskyryje daugiausia dėmesio skiriama tejarizmui[356], o J. Stankaičio parengtoje rekomendacinėje knygelėje specialiosioms vidurinėms mokykloms nurodomi F. Mačiansko ir E. Vasilevskio straipsniai, kuriuose minimas Teilhard'as[357].

Su Teilhard'o de Chardino idėjomis aukštųjų mokyklų studentai ir kunigų seminarijų auklėtiniai buvo supažindinami ir po 1990 m. Kun. prof. Antanas Paškus, knygos „Evoliucija ir krikščionybė", kurioje analizuojamos Teilhard'o de Chardino filosofinės ir teologinės idėjos, autorius, nuo 1993 m. dėstė psichologiją Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarijoje, Vytauto Didžiojo universitete, Vilniaus pedagoginiame universitete[358]. Nors nežinome apie jo paskaitų turinį, vis dėlto galima manyti, kad, taip aistringai pasisakęs už Teilhard'ą de Chardiną išeivijoje, jis rado būdų išsakyti savo požiūrį paskaitose ar kitomis akademinėmis formomis, o ir studentai galbūt domėjosi savo dėstytojo pažiūromis, taip pat Teilhard'o idėjų aspektu. Kauno tarpdiecezinėje kunigų seminarijoje, Teologijos fakultete, Šarūnas Leskauskas 1993 m. apgynė bakalauro laipsnį už darbą Teilhard'o de Chardino tema[359]. Tai, žinoma, galėtų reikšti, jog seminarijoje tuo metu buvo Teilhard'o de Chardino idėjas teigiamai vertinančių dėstytojų. Kun. Jonas

354 J. Mačiulis, „Nuo Tertuljano iki Tajaro de Šardeno", 284.

355 *Новые тенденции в идеологии и деятельности католицизма в СССР и проблемы атеистического воспитания*: *материалы научно-практической конференции (12-13 сентября 1983 года)* (Вильнюс, 1983), LYA, f. 17604, ap. 1, b. 10, l. 42.

356 A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą*..., 127–129. Jos autoriai pabrėžia, jog Teilhard'as mėgina sutaikyti materializmą su idealizmu, tačiau, pasak jų, šį uždavinį sprendžia „dviprasmiškais, faktine medžiaga nepagrįstais samprotavimais" (*ibid.*, 128).

357 *Rekomenduojama nepamokinių ateistinių renginių tematika specialiųjų vidurinių mokyklų moksleiviams*, parengė Stankaitis Juozas, Juozo (Vilnius, 1982), LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, l. 21–22.

358 „Antanas Paškus", žiūrėta 2024 m. liepos 6 d., https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-paskus/.

359 Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją", 56–69.

Kauneckas, 1990 m. paskirtas atkurtos Telšių kunigų seminarijos dėstytoju ir dvasios tėvu, naudojo Brazauskų rašinius pastoracijos temomis ir netgi buvo parengęs seminaristų dvasinio lavinimo programą iš A. Brazauskienės verstų veikalų[360]. Teilharďo de Chardino evoliucijos teorija buvo nuolatinė jo Šventojo Rašto dėstymo studentams tema. Šia tema jis taip pat kalbėdavo ateitininkams, studentams ir besiruošiantiems santuokai žmonėms ir tapęs vyskupu. Klausiusiųjų kun. Jono Kaunecko paskaitų seminarijoje gali būti virš šimto[361]. Vilniaus universiteto Gamtos fakultete docentu paskirtas ir gavęs teisę savarankiškai dėstyti biofiziką D. Kirvelis taip pat kalbėdavo studentams apie Teilharďą[362]. Vilniaus universitete ne vienus metus studentams buvo siūlomas kun. A. Saulaičio SJ vadovaujamas seminarinis tarpfakultetinis kursas „Krikščioniškasis dvasingumas kultūrų sandūroje“, kurio viena iš temų buvo susijusi su Teilharďu: „Žmonijos vystymasis ir krikščionybė Teilhard de Chardin perspektyvoje“[363]. Sprendžiant iš Vilniaus Gedimino technikos universiteto dėstytojo P. Biržio parengtos „Chrestomatinės medžiagos „Filosofijos įvado“ kursui“, kurioje buvo publikuotas Teilharďo de Chardino „Žmogaus fenomeno“ fragmentas[364], reikia manyti, kad ir šioje aukštojoje mokykloje studentai turėjo galimybę studijuoti Teilharďo de Chardino filosofiją. Galbūt ir edukologijos profesorius Juozas Vaitkevičius, po nepriklausomybės atkūrimo dėstęs Vilniaus universitete ir Vilniaus pedagoginiame universitete[365], rasdavo galimybių supažindinti savo studentus su Teilharďo

360 Tarp jų L. Debarge „Psichologija ir pastoracija“; kard. Leclerq „Kunigas prieš Dievą ir prieš žmones“; P. Daco „Modernioji psichologija ir psichoanalizės triumfas“ ir kt. (J. [Jonas] Kauneckas, *Pastoracinės psichologijos programa*, l. nn).

361 Vysk. Jono Kaunecko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-28.

362 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07.

363 Šv. Jonų bendruomenės akademinė programa „Krikščioniškasis dvasingumas kultūrų sandūroje“, l. nn.

364 Anot Rimanto Biržio, „[š]iuolaikinę filosofiją įtakoja visos pagrindinės dar XIX amžiuje susidariusios pažiūros: kantizmas, hegelizmas, pozityvizmas, gyvenimo filosofija ir marksizmas. Tačiau iškyla ir naujos kryptys bei srovės. Restauruojama scholastinė filosofija, atsiranda naujos tendencijos krikščioniškoje filosofijoje (P. T. de Šardenas (1881–1955) ir kt.)“ (Rimantas Biržys, „Filosofijos samprata“, iš *Chrestomatinė medžiaga „Filosofijos įvado“ kursui* (Vilnius: Technika, 1995), 7). R. Biržys savo tekste „Kitimo ir vystymosi koncepcijos“ pristatė esminius Teilharďo gyvenimo ir jo krikščioniškojo evoliucionizmo teorijos bruožus (*ibid.*, 114–125). Chrestomatijoje pateikiamas fragmentas iš veikalo „Žmogaus fenomenas“ (*ibid.*, 125–134).

365 Juozas Vaitkevičius 1980–1993 m. dėstė Vilniaus universitete, 1993–2002 m. – Vilniaus pedagoginiame universitete („Juozas Vaitkevičius“, žiūrėta 2024 m. liepos 6 d., https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-vaitkevicius/).

pažiūromis. Taigi apskritai Teilhard'o de Chardino pasiūlos Lietuvos aukštosiose mokyklose po 1990 m. buvo. Vidurinių mokyklų pedagogų filosofiniam išsilavinimui kelti Kęstutis Pukelis parengė solidų veikalą ir visą skyrių jame („„Omegos taško" teorija") paskyrė Teilhard'o filosofijai[366]. 2000 m. išleistoje metodinėje priemonėje mokytojams („Metodinės rekomendacijos mokytojui, dirbančiam pagal „Filosofinės etikos chrestomatiją XI–XII kl.") supažindinama su Teilhard'o etikos samprata[367]. Tad galimybę susipažinti su Teilhard'o de Chardino idėjomis turėjo ir mokytojai, o per juos – mokiniai.

Apie Teilhard'o biografijos faktus ir jo filosofijos svarbiausius bruožus užsimenama periodinėje spaudoje po 1990 m.[368]

Taigi galima daryti preliminarią išvadą, jog tiek intelektualesnei katalikų visuomenei, tiek Lietuvos filosofams Teilhard'as de Chardinas ir jo idėjos buvo gerai žinomos. Jos buvo skleidžiamos ir sovietmečiu, ir po 1990 m. greta tiesiogiai jam skirtų tekstų ir kitais būdais – dėstant pasaulietinėse aukštosiose mokyklose, kunigų seminarijose, ateistinių paskaitų, pranešimų mokslinėse praktinėse konferencijose, „Žinijos" paskaitų forma. Vienas kitas straipsnis apie jį ir jo idėjas kartkartėmis pasirodydavo periodinėje spaudoje. Tad šiuo – žinomumo – aspektu Teilhard'as de Chardinas buvo recipuotas. Jo idėjos šiems visuomenės sluoksniams bendriausiais bruožais buvo žinomos. Tačiau labai skyrėsi susidomėjimo jo idėjomis lygis ir vertinimas – jų priėmimas, solidarizavimasis su jomis ar jų atmetimas.

---

366 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 153–188.

367 *Metodinės rekomendacijos mokytojui, dirbančiam pagal „Filosofinės etikos chrestomatiją*, 28. Netiesioginės nuorodos į Teilhard'ą esama tikybos vadovėlyje 12-ai klasei (žr. 545 išnašą).

368 Žr. 148, 433, 434 išnašas.

II. TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ RECEPCIJA: TURINIO ANALIZĖ

Teilharď o de Chardino biografijos ir santykio su Katalikų Bažnyčios mokymu interpretacijos

Galima pastebėti skirtingo laipsnio įsigilinimą į Teilharď o de Chardino biografiją, skirtingą jo vertinimo motyvaciją, liudijančią ir skirtingą santykį su jo gyvenimu ir idėjomis. Pozityvų santykį atspindi visapusiškas jo biografijos atskleidimas. Tokį visapusiškumą galima matyti visų pirma Brazauskų veikloje. Jie buvo sukaupę didelį Teilharď o tekstų rinkinį, nuosekliai domėjosi jo filosofiją analizuojančia literatūra ir radikaliai angažavosi už Teilharď ą[369]. Tad Brazauskai ir patys turėjo galimybę susiformuoti visapusišką Teilharď o de Chardino gyvenimo ir idėjų paveikslą, ir sugebėjo jį perteikti mokiniams per savo adaptuotus Teilharď o knygų vertimus ir jo filosofiją interpretuojančius tekstus. Brazauskų mokyklos aplinkoje iškilo visavertis Teilharď o de Chardino, kaip filosofo, teologo, mistiko, jėzuito (atskleidžiami ir jo konfliktai su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe) ir mokslininko (paleontologo), suformavusio krikščioniškojo evoliucionizmo viziją, Bažnyčios mokymo reformatoriaus, pateikusio naują – šių laikų – tikėjimo ir mokslo sintezę, vaizdas. Brazauskai akcentavo Teilharď o de Chardino mokymo universalumą, tinkamumą skirtingose santvarkose gyvenantiems įvairių politinių ir ideologinių pažiūrų žmonėms[370].

Visapusiškas Teilharď o biografijos vaizdas iškyla ir jėzuitų šaltiniuose, tačiau

369 Itin aukštas Brazauskų angažavimosi Teilharď o de Chardino filosofijai (susitapatinimo su ja) laipsnis matyti iš Brazauskienės laiškų kun. J. Vaišniui SJ. Viename jų Brazauskienė rašė: „O jis [Teilharď as] man be galo brangus... nėra dienos, kad mano sielos virpesiai į Jį nenuskrietų... Jaučiu savo sielos gelmėse, kad Bažnyčiai lemta ateityje Jį pakelti į altoriaus garbę... Tik Jis Bažnyčią atnaujins ir bus trečiasis Jos gyvenime po šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio. Tikiu, giliai tikiu ir jau seniai glaudžiuosius prie Jo nei vienos dienos nepraleisdama..." (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilharď o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 199).

370 Brazauskai akcentavo, kad Teilharď o de Chardino veikalai leidžiami „įvairiausiose šalyse, jo idėjas propaguojančios draugijos įsikūrusios ir Vakaruose, ir socialistinio bloko šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje", taip iliustruodami jo filosofijos universalumą, jo vertybes, kurios „tenkina karščiausius žmonijos troškimus" (*ibid.*, 213). Brazauskai neslėpė ir konservatyviau mąstantiems katalikams kontroversiškai galinčio nuskambėti Teilharď o atvirumo pasauliui, jo simpatijų „tuo metu Bažnyčios nepripažintoms idėjoms, religinėms srovėms", jo abejonių „pažodiniu tikėjimo tiesų pristatymu" (*ibid.*, 214).

labiau akcentuojant tikėjimo ir mokslo harmoniją, taip pat Teilhard'o paklusnumą ir ištikimybę Ordinui ir Bažnyčiai kaip pavyzdį kunigams, vienuoliams ir visiems tikintiesiems. Štai kun. J. Lauriūnas savo pamoksle, sakytame 1981 m., vadinasi, praėjus 100 metų nuo Teilhard'o gimimo, pateikia savo klausytojams koncentruotą Teilhard'o biografiją. Teilhard'ą jis pristato kaip žymų mokslininką, Prancūzų mokslų akademijos narį, gimusį nepalankiais tikėjimui metais (valdant „bedieviškam režimui"), jo pamaldžios motinos, turėjusios palaidoti septynis vaikus, kančią, jį kaip mokslininką, kurio viena knygų išleista ir rusų kalba, kaip teologą, kuriam „sunkiosios jo gyvenimo valandos kaip tik atskleidė jam Kristaus didybę", daug laiko praleidusį ekspedicijose „nuogoj, rūsčioj gamtoj"[371]. Teilhard'as de Chardinas apibūdinamas kaip „šio šimtmečio garsenybė mokslo pasaulyje"[372]. Atrodo, J. Lauriūnas, pasivadinęs K. Nasecko slapyvardžiu, Teilhard'ą pamini kunigų mokslinės veiklos pavyzdžių kontekste greta Henri Breuilio, proistorės tyrinėtojo, kurio mokinys Teilhard'as buvo, kaip mokslininką, jėzuitą, sinantropo atradėją, kurio veikalas „Žmogaus fenomenas" išverstas ir į rusų kalbą[373]. 1972 m. pirmą kartą sakytame, tačiau pagal 6-ojo dešimtmečio medžiagą parengtame savo pamoksle J. Lauriūnas apibūdina Teilhard'ą de Chardiną kaip priešistorinio žmogaus tyrinėtoją, antropologą, paleontologą, o kartu kaip mąstytoją, kurį laiką dirbusį dėstytoju universitete, tačiau atleistą iš profesūros „dėl savo neįprastų pažiūrų", savo vyresniųjų išsiųstą į Kiniją ir ten dirbusį kaip mokslininką, per visą gyvenimą išspausdinusį apie 150 mokslinių straipsnių. Akcentuojamas išskirtinis Teilhard'o nuolankumas: jo vadovai neleido jam spausdinti savo filosofinių

371 „Tikėjimas ir skausmas" (1981), ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 46, l. 5–6. Atkreiptinas dėmesys, jog kun. J. Lauriūnas entuziastingai dalindavosi savo žiniomis apie Teilhard'ą su jį lankiusiais kultūrininkais. Tai liudija fotografas Povilas Obuchovičius, dažnai lankęs Lauriūną Kabeliuose ir Linkmenyse. Lauriūno dėka sovietmečiu Teilhard'o filosofiją (neabejotina, jog ir biografijos faktus) jis gerai žinojo (pokalbis (nefiksuotas) su Povilu Obuchovičiumi, 2024-09-11).

372 „Religija netrukdo", iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas], 195.

373 [Jonas Lauriūnas] K. Naseckas, *Šviesos nešėjai* (1973), 4.

veikalų, tačiau jis „nepasidavė kartėliui“ ir „pasiliko kuklus vienuolis“[374]. Rekolekcijų konferencijoje „Pasaulis ir aš“ J. Lauriūnas pateikia koncentruotą, bet išsamią Teilharďo biografiją, pradėdamas nuo jo šeimos, pabrėždamas mamos pamaldumą ir giminystę su Voltaire'u, tėvo susidomėjimą gamta ir aistros ją tyrinėti perdavimą sūnui, pasakodamas apie Teilharďo dėstymą Kairo jėzuitų kolegijoje, tarnybą kariuomenėje Pirmojo pasaulinio karo metais, paleontologijos studijas ir disertacijos apgynimą, darbą Kinijoje ir sinantropo atradimą. Ir vėl akcentuojama Teilharďo de Chardino ištikimybė Ordinui ir Bažnyčiai, nepaisant nuoskaudų, patirtų iš vadovų, taip pat po mirties jo išaukštinimas Vatikano II Susirinkime ir jo išgarsėjimas visame pasaulyje[375]. Teilharď'ui skirtame tekstų ir medžiagos jiems rinkinyje „Teilhard de Chardin, SJ“ esama dar vienos detalios, datų ir kitų faktų kupinos Teilharďo biografijos. Cituojamas charakteringas Teilharďo de Chardino atsakymas į pasiūlymą išstoti iš Jėzaus Draugijos: „Ne. Išeičiau iš savo dieviško centro. Sutraukyčiau ryšius, kuriais siejuosi su Dievo valia.“[376] Pamoksle „Kalnai parodo, kas mes esame“, sakytame 9-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje, kun. Lauriūnas akcentuoja begalinį Teilharďo atsidavimą, pasirengimą nerti į gelmę, tolį, „artėti prie meilės laužo ir atsiduoti be ribų Tam, be kurio nebūtų mūsų gyvenimo“. Savo pamoksle jis atkreipia klausytojų dėmesį į tai, jog Teilharď'as de Chardinas savo mirties išvakarėse pareiškė norą mirti Prisikėlimo dieną ir mirė pirmą Velykų dieną[377]. Pamoksle, sakytame 1979 m., kun. Lauriūnas Teilharďo nuolan-

374 „Kuklumas – dorybė“, iš *Ieškant Galingiausiojo* [Jonas Lauriūnas], 264. Cituojami Teilharďo 1951 m. Jėzaus Draugijos vadovams pasakyti žodžiai: „Jau 30 m. kai esu kaltinamas išdidumu, užsispyrimu, o iš tikrųjų tai yra mano nesugebėjimas žodžiais nusakyti tai, ką aš dvasioje regiu. Pasitikėkite manimi ir laikykite mane naudingu Dievo karalystei. Aš noriu būti paklusnumo vaiku“. Kun. J. Lauriūnas pabrėžia, kad tai žodžiai žmogaus, „kuris laikomas vienu žymiausių šių dienų mokslininkų ir kurs buvo didis kaip asmenybė, kaip žmogus, nes buvo nuolankus, kuklus. [...] Dievas ir ištikimybė pašaukimui jam buvo svarbiau už asmeninį pasitenkinimą.“ (*Ibid.*, 265).

375 Kun. Lauriūnas: „Per Velykas mirė netikėtai Amerikoje. [...] Praėjus keliems metams II Vatik. [S]antaryba jį tituluoja [...] garsiuoju Bažnyčios sūnumi, o jo veikalai pasklinda po visą pasaulį, net ir rusiškai.“ („Teilhard de Chardin“, iš *Pasaulis ir aš* [rekolekcijų konferencijos tekstas], l. nn).

376 „Teilhard de Chardin“, iš *Teilhard de Chardin, SJ*, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. 1–2.

377 „Kalnai parodo, kas mes esame“, 6. Anot kun. Lauriūno, Teilharďo mirtis yra simboliška ir įkūnijanti jo gyvenimo filosofiją, pavyzdys kitiems žmonėms: „1955 m. Velykų pirmos dienos vakarą, įsijungęs į karštą diskusiją, 74 metų senelis susigriebė už širdies ir krito negyvas. Mėnesį prieš tai jis pareiškė, kad norėtų mirti Prisikėlimo dieną.“ (*Ibid*).

kumą pristato tikintiesiems pavyzdžiu, kaip laikytis mirties akimirką[378].

Kun. Danylos turėtuose tekstuose Teilhard'as taip pat apibūdinamas ne tik kaip „didelis mokslininkas ir kilni asmenybė, bet ir gilus mistikas, tikras krikščionio pavyzdys"[379]. Viename jų („Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas") pateikiama išsami, nemažos apimties Teilhard'o biografija. Be kita ko, pagrindžiant Teilhard'ui būdingą tikėjimo ir mokslo, proto ir širdies sintezės siekį, primenama, kad tai ateina iš šeimos – gilaus motinos pamaldumo, bet ir giminystės su Voltaire'u ir didžiulio tėvo susidomėjimo mokslu – prieštaringų pradų, harmoningai sutapusių Teilhard'o asmenybėje. Aprašomi jo mistiniai vaikystės išgyvenimai, susiję su geležimi, kurią jis laikė pastovumo įsikūnijimu, tačiau patyręs geležies kaitą – rūdijimą – išgyveno didžiulį nusivylimą. Vis dėlto Teilhard'as įveikė sielvartą, supratęs, kad „esmės pastovumas yra pačios prigimties keitimasis". Taip gimė jo susidomėjimas evoliucija. Šioje biografijoje Teilhard'as pristatomas kaip „mokslininkas, aiškiaregis, filosofas ir pranašas"[380]. Taigi apibendrinant galima pažymėti, kad jėzuitų šaltiniuose pasitelkiant Teilhard'o biografiją iliustruojama tikėjimo ir mokslo neprieštaringumo idėja, Teilhard'o ištikimybė Ordinui, paklusnumas jos vadovybei, nepraleidžiami pro akis jo mistiniai dvasiniai išgyvenimai.

Jėzuitų naudotose knygose, kurių bent dalis neabejotinai buvo žinomos ir plačiau katalikų visuomenėje, Teilhard'o biografijai taip pat skiriama nemaža dėmesio. Kaip jau įprasta, aprašomi jo mokslai Jėzaus Draugijos institucijose. T. A. Menis (E. Svetlovas) pateikia itin visapusišką Teilhard'o de Chardino biografiją – nuo jo vaikystės mistinių išgyvenimų iki studijų, paleontologo darbo ir filosofinių

---

378 Cituojamas Teilhard'as: „Tame paskutiniame momente, kai jausiu, kad nevaldau savęs, bet patekau į nežinomų jėgų rankas, leisk man, Viešpatie, suprasti, kad tai Tu pažadinsi manojo „aš" kūną, kad prasiskverbęs iki mano asmenybės gelmių, pasiimtumei mane pas save" („Mirtis ir gyvenimas", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 47, l. 4v). Čia esminiai žodžiai – „nežinomų jėgų": Teilhard'o Dievas – ne romantizuotas, tik švelnus veikimas, bet visa gigantiškų Visatos jėgų visuma.

379 „Kas yra Teilar de Šarden?", 350. Tas pats tekstas yra ir kun. K. Garucko fonde, tekstų rinkinyje „Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją" (ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 140, l. 17).

380 „Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas", 418–423v. Įdomu, kad didelė dalis likusio teksto neįskaitomai užbraukyta. Tai t. Vladimiro (stačiatikių dvasininko) tekstas, rašytas praėjus metams po „Žmogaus fenomeno" išėjimo rusų kalba.

veikalų. Vis dėlto labiausiai akcentuojama jo paleontologo karjera: šios srities disertacijos apgynimas, vadovavimas geologijos katedrai Paryžiaus katalikų institute, darbas Kinijoje, dalyvavimas paleontologinėse ekspedicijose, o galiausiai – darbas JAV antropologinių tyrimų institucijoje. Pavyzdžiui, kun. F. Lelloteʼo katekizme „Gyvenimo problemos sprendimas“ Teilhardʼas minimas tarp kitų kunigų paleontologų, priešistorinės eros tyrinėtojų[381]. Ir daugelyje kitų knygų jis pristatomas kaip kunigas, sugebėjęs suderinti dvasininko pašaukimą su mokslininko darbu, taip iliustruojant tikėjimo ir mokslo harmonijos tezę. Pavyzdžiui, P. Tautvilui Teilhardʼas – jėzuitas, gamtos mokslų daktaras, geologas, plačiai išgarsėjęs paleontologas, sujungiantis mokslą ir religiją tam pačiam tikslui – Kristaus išaukštinimui[382]. 1981 m. greičiausiai kun. prof. J. Prankos kunigų seminarijoje dėstytoje filosofijos istorijoje su gilia simpatija išvardijami Teilhardʼo mokslinės karjeros faktai, nepamirštant paminėti konfliktų su tuometine Jėzuitų ordino vadovybe dėl jo filosofinių ir teologinių pažiūrų, draudimo publikuoti šio pobūdžio veikalus[383]. Anuomet lietuvių katalikų intelektualų sluoksniuose populiariame Henri Fesquet veikale „Rytojaus katalikybė“ Teilhardʼas laikomas naujuoju šv. Tomu Akviniečiu, galinčiu pateikti naują tikėjimo ir mokslo sintezę[384]. Johanas Kristopas Hampeʼė Teilhardʼą įterpia į mistikos ir spiritualizmo atstovų – Platono ir G. Hegelio, G. Leibnizo ir J. Fichteʼės, Paracelso ir J. Goetheʼės, Swedenborgo ir J. Böhmeʼės, Eckharto ir Joachimo de Flore (da Fiore; Joachimas iš

381 [Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*, 84, 307, 309. 1990 m. Lelloteʼo knyga išspausdinta spaustuvėje: [Fernand] Lellote, *Gyvenimo problemos sprendimas*, 78, 259.

382 Anot P. Tautvilo, Teilhardʼas de Chardinas pabrėžia, kad „[m]okslas ir religija, tai dvi viena kitą papildančios vieno ir to paties pilnutinio pažinimo akto pusės [...]. [...] Juo didingesnis bus žmogus, juo labiau sugebantis valdyti savo jėgas, juo vientisesnė ir sąmoningesnė bus žmonija, juo gražesnė bus kūrinija, juo tobulesnis pagarbinimas, juo tinkamesnį Kristus ras savo mistiniam augimui ir prisikėlimui garbės vertą Kūną.“ (P. Tautvilas, *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai*, 110). Panašiai rašoma knygoje „Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai“ (ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 33, 34). Prof. Iljinas Teilhardʼą de Chardiną mini kaip geologą Jardin, ne tik mokslininką bet ir katalikų kunigą („kleboną“) (Prof. Iljin, *Materialismus und Christentum*, 270v).

383 *Filosofijos istorija* (1981), 114–116.

384 Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*, 118–119. H. Fesquet knyga minima ir kituose šaltiniuose: *Alfabetinis knygų sąrašas 1973 m. pagal autorių pavardes arba veikalų pavadinimus* [savilaidinių knygų sąrašas], ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 26, l. 13; *Iki 1973 metų* [literatūros sąrašas], ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–6; Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“, 215.

Floros) – gretas[385].

Sovietmečiu oficialiojoje filosofijoje taip pat būdavo pateikiamos esminės Teilharďo biografijos detalės, charakterizuojant jį kaip mokslininką ir dvasininką, jėzuitą, tačiau akcentuojant Bažnyčios vadovybės priešiškumą jam. Taigi dauguma filosofų, mažai dvasiškai susijusių ar visai nesusijusių su Bažnyčia, pristatydavo jį tikėjimo ir mokslo, taip pat Bažnyčios progresyviųjų ir konservatyviųjų sluoksnių konflikto kontekste. Štai J. Babosovas akcentuoja požiūrių į Teilharďą de Chardiną išsiskyrimą, nurodydamas, kad gerbėjai jį laikė vykusios mokslo ir tikėjimo sintezės kūrėju, o priešininkai – „nepataisomu eretiku“[386]. Remdamasis teizmo ir materialistinio redukcionizmo priešpriešos schema, itin atsainiai, matyt, sąmoningai iškraipydamas biografijos faktus, radikaliai negatyviai Teilharďą de Chardiną vertino Sigitas Rudzevičius: „Sakysim prancūzų teologas, filosofas ir paleontologas Pjeras Tejaras de Šardenas, vadintas „tragiškuoju“. […] Jo tragizmas, kad niekaip nesuderino savo, kaip katalikiškojo prelato [sic! – kitur jį vadina ir „vyskupu“] ir humanisto, gan blaiviai mąstančio filosofo, dermių.“[387] Vis dėlto S. Rudzevičius atskleidė mažiau žinomų noosferos koncepcijos gimimo aplinkybių: pasak jo, Vladimiras Vernadskis noosferos idėją išgirdo Bergsono metodologiniame seminare iš idealisto Édouardo Le Roy, nors paskui jis ir Teilharďas savo ruožtu daug perėmė iš Vernadskio[388]. Panašiai materialistinio redukcionizmo šviesoje dar 1963 m. savo straipsnyje Teilharďą de Chardiną pristatė medicinos mokslų kandidatas J. Nainys – kaip filosofuojantį paleontologą, atstovaujantį „buržuaziniame moksle“ paplitusioms pažiūroms. Be kita ko, jį vadina „abatu“[389]. Tokio binarinio mąstymo, tikėjimo ir scientizmo, perspektyva išliko ir

385 Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti*, 133.

386 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971): 35. „[...] kaip tikras mokslininkas jis negalėjo pripažinti tradicinio krikščionybės dogmų pavidalo“, siekdamas jas suderinti su evoliucijos teorija. Visą laiką įtariamas kaip eretikas, 27 metus „praleido pusiau ištrėmime“, negalėjo skelbti savo pažiūrų (*ibid*).

387 Sigitas Rudzevičius, „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė“, 4.

388 [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп, „Гуманика. Часть вторая: антроподицея: зекамероны 15-23“, iš Гуманика*: (E-book) = Humanics*, Sigitas V. A. Rudzevičius (Sig Romp) (Vilnius: S. Rudzevičius, 2003), 792.

389 J. Nainys, „Žmogaus kilmė“, 74–75.

po 1990 m. P. Biržio tekste Teilhard'as pristatomas kaip „prancūzų mokslininkas paleontologas, filosofas ir teologas, Jėzuitų ordino (nuo 1911) narys, šventikas [sic! – leksika, demonstruojanti požiūrį]", pažymimas jo mokymo prieštaravimas „ortodoksalioms tomistinėms pažiūroms apie pasaulį ir žmogų", jo „pasaulėžiūrinė laisvamanybė", dėl kurios „bažnytinė vyresnybė P. Tejarui de Šardenui uždraudė dėstytojauti ir spausdinti filosofinius-teologinius veikalus."[390]

J. Minkevičius ir B. Kuzmickas Teilhard'ą vertino universaliau. Minkevičius teigė, kad jis buvo „fenomenali XX a. pirmosios pusės katalikų intelektualų asmenybė, sukaupusi savyje giliausius laikmečio ideologijos bei dvasinės kultūros prieštaravimus"[391], ir pažymėjo, jog marksistai jo filosofijai skiria daug dėmesio. Minkevičius, skirtingai nuo daugelio kitų oficialių sovietinės Lietuvos filosofų, Teilhard'o de Chardino gyvenimo detales pateikia gerokai platesniame, universalesniame filosofiniame kontekste, nesitenkindamas tik klerikalinės ir antiklerikalinės (scientistinės ir materialistinės) priešpriešos perspektyva, o Kuzmickas pasiūlė savo skaitytojams dar subtilesnį Teilhard'o gyvenimo ir darbų supratimą. Teilhard'o konfliktą su Ordino vadovybe jis sugebėjo pateikti niuansuotai, be mėgavimosi vidiniais katalikų nesutarimais, pažymėdamas, jog Vatikano II Susirinkime „po ilgų diskusijų P. Tejaro de Šardeno filosofija buvo įvertinta teigiamai"[392]. Ir daugelyje kitų Kuzmicko tekstų pateikiamas atidus Teilhard'o specifiniams religiniams ieškojimams pasakojimas, nepertemptai pristatant jo nesutarimus su Ordino vadovybe[393] ir taip nutapant harmoningą šio prieštaringas pasaulėžiūrines ir gamtamokslines tendencijas savyje sujungusio mąstytojo paveikslą[394].

Kęstutis Pukelis, parašęs sintetinį veikalą, supažindinantį pedagogus su

---

390 Rimantas Biržys, „Kitimo ir vystymosi koncepcijos", 124.

391 J. [Jokūbas] Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis], LCVA, f. R-446, ap. 1, b. 20, l. 30. Teilhard'as pristatomas kaip prancūzų mokslininkas paleontologas, filosofas ir teologas, krikščioniškojo evoliucionizmo kūrėjas (*ibid.*, 336).

392 Bronius Kuzmickas, „P. Tejarui de Šardenui – 100 metų", 2.

393 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija", 361–362.

394 „Tejaras de Šardenas (Teilhard de Chardin) Pjeras (1881–1955), pranc. katalikų filosofas, paleontologas. Jėzuitas. Nuo 1920 – Paryžiaus katalikų in-to profesorius" ([Bronius Kuzmickas] BK, [Apie Teilhardą de Chardiną], iš *Religijotyros žodynas* (Vilnius: Mintis, 1991), 374.

svarbiausiomis filosofijos srovėmis, akcentuoja Teilhard'o žmogaus kilmės teorijos pasmerkimą iki Susirinkimo dėl joje dominuojančio natūralizmo, materializmo bei panteizmo ir radikalų pokytį vėliau, įžvelgiant jo koncepcijoje daug teigiamybių Bažnyčios mokymui ir net imant lyginti jo mokymą su Tomo Akviniečio filosofijos reikšmingumu[395].

Gyvosios etikos (Agni jogos) mokymo pasekėja fizikos mokytoja Irena Stulpinienė savo pranešimuose konferencijose ir seminaruose Teilhard'ą charakterizuoja kaip vieną iš noosferos koncepcijos kūrėjų, pabrėždama jo požiūrio holistiškumą ir panteistiškumą"[396]. Iš principo tokiu pat holistiniu pasaulėvaizdžiu besivadovaujančios D. Aleksandravičiūtės žinios apie Teilhard'ą tragiškai netikslios[397].

Katalikiškuose tekstuose išryškėja tendencija akcentuoti Teilhard'o gyvenimą ir idėjas kaip asmenybės tobulėjimą skatinantį pavyzdį tikintiesiems. Brazauskų mokyme Teilhard'as pristatomas kaip atstovas opozicinio santykio su oficialiuoju Bažnyčios mokymu, kuris charakterizuojamas kaip statinis, palaikantis individualistinę tikinčiųjų praktiką, elgseną, vadovaujantis pasenusiu dualistiniu (gamtos ir antgamties) pasaulėvaizdžiu[398]. Ypač J. Lauriūnas savo pamoksluose ir kituose tekstuose Teilhard'ą vaizduoja kaip pavyzdį kunigams, vienuoliams, tikintiesiems dėl ištikimybės Bažnyčiai ir Ordinui, paklusnumo vadovybei, nuolankumo ir visų pirma dėl teigiamo požiūrio į pasaulį, veiklios meilės kaip krikščioniškojo idealo raiškos akcentavimo, dėl pastangų sutaikyti tikėjimą ir mokslą. Štai pamoksle

395 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 153.

396 Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24. Tai matoma ir jos 2018 m. išėjusioje knygoje „Fizika širdimi": „Žmogų gamtos mokslų raktu vadino prancūzų paleontologas, antropologas, teologas ir filosofas, vienas iš noosferos teorijos kūrėjų Pjeras Tejaras de Šardenas [...]." (Irena Stulpinienė, *Fizika širdimi: visuminis ugdymas fizikos pamokose: knyga mokytojams, mokiniams ir tėvams* (Vilnius: Andrena, 2018), 341).

397 „Tejar de Šardenas" jai – „islandų teologas" (Dalia Aleksandravičiūtė, „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė", 11).

398 Brazauskai savo knygelėse suformulavo naują, neįprastą tradicinei katalikybei, „Dievo kaip Didžiosios Realybės, apimančios visa, kas egzistuoja" sampratą. Žinoma, „tokioje sistemoje tradicinis krikščionybei antgamtinės ir gamtinės sferų griežtas skyrimas yra neįmanomas." (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 220). Iš čia skirtumas „tarp senojo krikščionio saviraiškos modelio, pagrįsto statiniu pasaulėvaizdžiu ir „pusiausvyros" morale, ir iš krikščioniškojo humanizmo išplaukiančios veržlumo (dinaminės) moralės, kuri žmogaus vertę matuoja pagal žmogus indėlį į dvasinį bei intelektualinį žmonijos tobulėjimą" (*ibid.*, 223).

„Laiminga įtikėjusioji“ kun. Lauriūnas vaizdžiai pristato Teilhard’o pasivedimą vyresniųjų valiai, atsisakymą palikti Ordiną dėl draudimo spausdinti jo filosofinius raštus, nes taip jaustųsi išdavęs Bažnyčią[399]. Kitame savo tekste jis nurodo, kad Teilhard’as žmogaus gyvenimą lygina su lipimu į aukštą kalną, ragindamas niekada nesiliauti siekti viršūnės, gyvenimą pristatydamas kaip nepaliaujamą tobulėjimą[400]. J. Lauriūnas pateikia Teilhard’o dvasinio gyvenimo taisykles, iš kurių svarbiausia – raginimas susikoncentruoti į savo vidinį centrą[401]. Antroji taisyklė – kvietimas atsiverti kitiems („decentracija“), o galiausiai trečioji – būtinybė atsiverti didesniam už save („viršcentracija“), Dievui, kuris visada pasirodo kaip amžina kaita ir nepasiekiama gelmė, vis iš naujo atrandama[402]. Taigi Teilhard’as turi apofatinę Dievo sampratą – negalimo išreikšti žodžiais, iš esmės nesuvokiamo. Ir kituose savo pamoksluose kun. Lauriūnas pateikdavo Teilhard’o de Chardino gyvenimą kaip begalinio atsidavimo Dievui – įvairialypei realybei, besireiškiančiai ir griaunančiomis gamtos jėgomis (ardančiam, naikinančiam įvairiausių gamtos jėgų kompleksui), bet kartu labiausiai mylinčiam ir glaudžiančiam – pavyzdį[403]. Kun. Lauriūnas Teilhard’o pavyzdžiu aiškina tikintiesiems, kad „[r]eligija ir mums netrukdo būti kultūringais ir visuomenei naudingais“[404], moko tikinčiuosius apri-

399 Teilhard’as de Chardinas rašė: „Aš esu įsitikinęs, kad išduočiau visą pasaulį, jei apleisčiau tą vietą, kurion esu pastatytas... Man atrodo, kad dvasinės ir dieviškos vertybės ateina žmogui ir vienuoliui tik tarpininkaujant Bažnyčiai arba jo vienuolijai... Aš tikiu į Bažnyčią kaip tarpininkę tarp Dievo ir pasaulio ir aš ją myliu.“ („Laiminga įtikėjusioji“, iš *Gelbėtojo Motina*, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 26, l. 3).

400 „[…] gyvenimas yra judėjimas, vystymasis, kuris veda „aukštyn“. Kaip visos žmonijos istorija, taip ir pavienis žmogus turi siekti savo aukščiausio taško. Tik šiuo būdu jis įprasmina savo gyvenimą, tik šiuo keliu einama į tikrą laimę.“ („Kalnai parodo, kas mes esame“, 2).

401 „Kelias į šį centrą – tai meditacija, mąstymas. Reikia pažvelgti į save, nusileisti į savo sielos gelmes.“ (*Ibid.*, 3–4).

402 „[...] Jis [Dievas] yra amžinas atradimas ir amžinas augimas. Juo labiau tikime, kad Jį jau suvokiame, tuo labiau Jis atsiskleidžia mums kaip kitoks. Juo labiau tikime, kad jau priartėjome prie Jo, tuo labiau Jis tolsta nuo mūsų į savo paslaptingąsias gelmes“. Kas patiria, kad „Dievas yra paslapčių Paslaptis, nieko jam nelieka kaip garbinti šią didžiąją Būtį“, tai reiškia „[l]eistis į bedugnę, pasinerti į neišsemiamas gelmes, ramybę rasti nepraeinamybėje, eiti į neišmatuojamus tolius [...]“ (*ibid.*, 6).

403 Tai akivaizdu Teilhard’o tobulos mirties prašyme: „Duok, Viešpatie, kai bus atėjusi mano valanda, kad aš Tave pažinčiau po tais svetimų ar priešiškų jėgų pavidalais, kurie, atrodo, nori mane sunaikinti. [...] [...] kai staiga suprasiu, kad esu nesveikas arba senas; tą patį paskutinį akimirksnį, kai pajusiu, kad išsimušu iš vėžių ir bejėgiškai krintu į nepažįstamų jėgų rankas, kurios mane sukūrė; šią tamsią valandą, mano Dieve, duok man suvokti, kad tai Tu esi, kurs skaudžiai draskai mano žemiškos būties gyslas, kad įsiskverbtumei į mano gelmes ir pakeltumei mane prie savęs.“ („Sulaužytieji“, iš *Kristus ir mūsų vargas* [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 4a, ap.6, b. 59, l. 5).

404 „Religija netrukdo“, iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas], 195.

boti asmeninius poreikius ir plėsti savo akiratį vardan visuomenės gėrio[405].

Ta pati tendencija mokyti tikinčiuosius įžvelgti dieviškumą kiekviename žmoguje, visuomenėje ir gamtos procesuose, t. y. per imanentinę dieviškumo sampratą paskatinti juos atsiverti visuomenės poreikiams ir gamtiniam pasauliui, matoma ir kituose atvirosios katalikybės dvasios persmelktuose jėzuitų ir kitų pasaulėžiūrinių grupių šaltiniuose. Gana populiariuose tarp jėzuitų „Krikščioniškuose skaitiniuose mūsų laikams“ (išlikę nemažai šios serijos leidinių egzempliorių) publikuojami Teilhard'o kūrinių fragmentai, kuriuose akcentuojama, kad „[...] šiame pasaulyje nėra nieko profaniško tam, kuris sugeba matyti. [...] Atpažinkite, Dievui padedant, tą netgi fizinį ar gamtinį sąryšį, kuris jų triūsą suvienija su dangiškosios Karalystės kūrimu [...]“[406]. Teigiama, kad savo optimistine ir teigiama pasaulio atžvilgiu nuostata Teilhard'as de Chardinas nemažai žmonių sugrąžino į tikėjimą[407]. Pasak kun. Pr. Račiūno MIC, Teilhard'ui būdingas antgamtiškumo įžvelgimas gamtiškume suteikia „keliančios mistinės jėgos tiems, kurie nori tobulinti pasaulį dėl žmonių laimės“[408]. Jonas Vailionis, remdamasis Teilhard'u, sukuria ištisą dvasinės evoliucijos himną. Anot jo, asmenybės dvasinio ir mentalinio tobulėjimo sąlyga yra koncentracija į savo asmenybės centrą ir nuolatinės pastangos stiebtis aukštyn, į viršūnę – Kristų, taip kuriant Kristaus kūną – virššmoniją[409]. F. Kasputytė savo itin holistinio atspalvio dvasinio ugdymo tekstuose, remdamasi Teilhard'u, teigia, jog kančios metu priimantieji „visa,

---

405 Teilhard'as de Chardinas rašo: „Ar žmogus yra išsižadėjęs savęs, jei neatsisako malonumų, patogumų, nereikalingų daiktų ir asmeninių idėjų, jei nedaro pažangos darbe, jei nesistengia vidiniai atsinaujinti, jei neplečia savo požiūrių ir idealo?“ („Sekti“, iš *Žodžiai broliams*, „C“ (1976), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 146–147).

406 „Pjeras Tejaras de Šardenas“, iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikam*s. *Nr. 11* (S. D. E., 1987; versta iš leidinio, išleisto 1973 m.), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 14, l. 7.

407 „Kiek žmonių pasitraukė nuo Bažnyčios, nesugebėdami suderinti tikėjimo su mokslu; tiek grįžo į ją, susipažinę su protingo jėzuito galvosena.“ (*Dieviškosios-teologinės dorybės* [pagal pirmojo straipsnio pavadinimą], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 193).

408 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 33. Teigiama, kad Teilhard'as de Chardinas įžvelgia atsiradimą naujos civilizacijos, kurioje „kiekviena būtybė ras Kristaus moksle neišsemiamą pažangos šaltinį. Kristus yra centrinis evoliucijos taškas. Viskas buvo sukurta dėl Jo ir nuo Jo prasideda paruošimas „naujo dangaus ir naujos žemės.““ (*Ibid.*, 32–33).

409 Anot J. Vailionio, „[v]ienintelis kelias – į Augimo žygį! Taigi vienintelis džiaugsmas – Evoliucijos, Kilimo, Augimo Džiaugsmas. Siekiama viršūnė – Asmenybė. Tapti Asmenybe – pasiekti žmogiškąją Pilnatvę.“ (Jonas Vailionis, „Ko ieškau? Džiaugsmo?“, 38). „Rytojaus žmonija – kažkokia „super-Žmonija“: labiau sąmoninga, labiau galinga, vieningesnė negu mūsiškė [...]“ (*ibid.*, 39).

kas beįvyktų, skleidžia gėrį ir tampa „kuriančios visatos dalimi““[410]. Teilhard'o pavyzdžiu ji skatina siekti didesnio jautrumo, gilesnės minties, didesnės dvasios laisvės[411]. Išeivijos teisininkas Aleksandras Mauragis solidarizuojasi su Teilhard'o dinaminės ir statinės krikščionybės perskyra[412].

Vis dėlto Lietuvos katalikų visuomenėje būta stiprios konservatyvios tendencijos, daug stipresnės, nei matoma savilaidos tekstuose, nes didelė dalis katalikų intelektinei veiklai, savišvietai dėmesio neskyrė, tenkinosi katechetinėmis tiesomis ir dalyvavimu Bažnyčios liturgijoje. Konservatyvus buvo ir periodinis pogrindinis savilaidos leidinys „Dievas ir Tėvynė". Jame bent pirmaisiais leidimo metais Teilhard'as de Chardinas vertintas neigiamai. Pavyzdžiui, diskusijoje su ateizmo propagandistu F. Mačiansku, kurio teigimu, Vatikanas paskubėjo uždraudęs Teilhard'o filosofijos skelbimą, nes paaiškėjo, kad pasaulio vystymąsi jis aiškina besitęsiančiu tvėrimu, „Dievo ir Tėvynės" autorius taip argumentavo Teilhard'o represavimą, jį teisindamas: „Straipsnio autorius [F. Mačianskas], matyti, tik iš nežinojimo liaupsina Tejarą de Šardeną kaip nepaprastą mokslininką. O su jo mokslu giliau susipažinę, štai ką sako: „Norėjo sujungti panteizmą su dogma, suderinti nesujungiamus dalykus" [...]. Pagal T. de Šardeną Dievas ne absoliutus, o tampantis. Ir tikėjimas vystosi. Kristus yra kosminis, o pasaulis – viskas. Buda yra arčiau prie krikščionybės, negu T. de Šardenas."[413]

Oficialiosios filosofijos atstovai taip pat nurodo Bažnyčios ir Ordino vadovybės priešiškumą Teilhard'ui, jo filosofijai, tačiau, siekdami maksimalaus atsiribojimo nuo tejarizmo, kaip ir nuo bet kokių kitų nemarksistinių teorijų, šį Teilhard'o

410 Felicija Kasputytė, „Kančios šviesa ir šešėliai", *XXI amžius*, 1995 m kovo 8 d., ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 45, p. nn.

411 [Felicija Kasputytė] K., „Asmenybės ugdymo problema: ko mums trūksta", *Rūpintojėlis* 6 (1978): 40. Anot F. Kasputytės, „[t]ikėjimas yra dvasinis pradas. Su juo susiję amžinieji būties klausimai, šviesi ateities vizija." (Felicija Kasputytė, *Parafrazės apmąstymams. D. 2*, 6).

412 „Pasaulis tebėra kūrybos padėtyje, evoliucijos procese, todėl negali būti tobulas, tobulas jis bus atbaigos taške" (Aleksandras Mauragis, *Fatališka klaida* (Vilnius: Žara, 1995), 67). A. Mauragis pažymi, kad toks požiūris konfrontuoja su tradicine teologija, todėl yra jos smerkiamas, nes „prieštarauja dogmai: Dievas sukūrė pasaulį iš nebūties ir visą iš karto, statinį [...]" (*ibid.*).

413 [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė", *Dievas ir Tėvynė* 1 (1976): 40–41. Anot „Dievo ir Tėvynės" autoriaus, „[l]aimė, kad yra institucija, kuri žmoniją apsaugo nuo klaidų ir parodo vienintelę tiesą" (*ibid.*).

represavimo, vykdyto Bažnyčios vadovybės, įspūdį sušvelnina, atsveria teiginiu, jog Teilharďas de Chardinas faktiškai lieka tikinčiojo, teisto, Bažnyčios mokymo atstovo padėtyje. Štai, pavyzdžiui, J. Babosovas teigia, kad „[d]ėl rimtų nukrypimų nuo ortodoksalių krikščionybės pažiūrų Tejaras, žinomas gamtos tyrinėtojas ir uolus katalikas, visą laiką iki pat mirties katalikų bažnyčios buvo įtariamas kaip eretikas“[414], tačiau pabrėžia, jog „tejardizmo pažiūros remiasi krikščioniškąja idealistine, nemoksline pasaulėžiūra“[415]. Pasak V. Garadžos, oficialioji Bažnyčia Teilharďo de Chardino mokymą įvertino kaip „dievo ištirpinimą pasaulyje“ – panteizmą[416]. Anot griežtai ortodoksinio marksizmo ir ateizmo pozicijų besilaikančio Jono Mačiulio, „vertindamas mokslą ir religiją humanizmo požiūriu, Tejaras de Šardenas išlieka fideizmo pozicijose“[417]. S. Rudzevičius demonstruoja kraštutinį subjektyvų nepasitenkinimą Teilharďo de Chardino filosofijos idealizmu, aišku, konstatuodamas Bažnyčios vadovybės priešiškumą Teilharďui ir vadindamas jį tragiškuoju, tačiau kartu pabrėždamas jo idealizmo beviltiškumą[418].

Ateizmo kanalais skleista žinia apie Teilharďą taip pat pasižymi ryškiu kontrastiškumu: oficialiosios Bažnyčios Teilharďo atmetimu ir vis dėlto teistinio jo filosofijos pobūdžio teigimu. A. Čertkovas ir V. Komarovas konstatuoja, jog Teilharďo pažiūrų sistema kirtosi su oficialiomis Bažnyčios pažiūromis ir ją 1950 m. popiežius pasmerkė. Tačiau vis tiek pakartojama standartinė oficialiosios ideologijos tezė, jog „materialistinis ir idealistinis tikrovės aiškinimas iš principo nesutaikomas“[419]. Vienoje iš ateistinių paskaitų teigiama, kad Teilharďas kuria naują krikščionybės modelį – metakrikščionybę – ir kad toks bandymas buvo pasmerktas senosios, ikivatikaninės Bažnyčios, bet taip pat tai, kad po Susirinkimo

---

414 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, 35.

415 *Ibid.*, 37.

416 V. Garadža, „Katalikiškasis modernizmas ir neotomizmas“, iš *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova* (Vilnius: Mintis, 1978), 94–95.

417 Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas“, 18–19.

418 S. Rudzevičius, atrodo, linkęs manyti, kad Teilharďas tašką Omega (kuriame „žmogaus protas susilieja su (!) dievybe“) pasitelkė tik tikėjimo doktrinos gelbėjimo tikslu, siekdamas „suderinti protą ir tikėjimą“ (Sigitas Rudzevičius, „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė“, 4).

419 A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą*..., 128.

katalikybė „stengiasi paimti iš Tejero maksimumą“[420]. Taigi išryškėja ambivalentiškas oficialiosios filosofijos ir ateizmo ideologų požiūris į Teilhard'o de Chardino filosofiją, išryškinant Teilhard'o filosofinių ir teologinių pažiūrų nesuderinamumą su tradiciniu Bažnyčios mokymu ir kartu, siekiant atsiriboti nuo tejarizmo, kad būtų galima išsaugoti savo „marksistinį tyrumą“, vėl teigiamas vos ne tradicinis jo teistiškumas. Po 1990 m. ateistinis Teilhard'o filosofijos interpretavimo kanalas išnyko. Vis dėlto svarbiausios ankstesnės Teilhard'o de Chardino filosofijos vertinimo strategijos išliko, tik ateistinė įgavo daugiau radikaliai scientistinį pobūdį. Ateistinių pažiūrų biofizikas D. Kirvelis akcentuoja faktą, kad Teilhard'as buvo persekiojamas Bažnyčios vadovybės, ištremtas, jam neleista spausdinti savo darbų[421]. Taigi išryškinama konfrontacija su oficialiąja Bažnyčia.

Kur kas labiau subalansuotai tariamą Teilhard'o negebėjimą suderinti tikėjimo su šiuolaikiniu mokslu formuluoja B. Kuzmickas. Jis pažymi, jog Teilhard'o krikščioniškojo evoliucionizmo koncepcijoje „siekiama į vieną sistemą sujungti krikščioniškąjį pasaulio supratimą ir mokslinę evoliucijos teoriją, sprendžiami svarbūs žmonijos pažangos, asmenybės bei visuomenės, humanizmo ir kiti klausimai“[422]. Dar mažiau valstybinės ideologijos Kuzmickas buvo veikiamas savo neskelbtame tekste, skirtame Teilhard'o de Chardino gimimo šimtmečiui. Jame be jokių oficialiai materialistiniu redukcionizmu charakterizuojamai ideologijai privalomų koncesijų Teilhard'as apibūdinamas kaip „vienas iš drąsiausių krikščioniškosios pasaulėžiūros reformatorių ir kartu universalios pasaulio vystymosi teorijos kūrėjas, pamaldus jėzuitas ir mokslui pasišventęs žmogus ir jo protėvių evoliucijos tyrinėtojas“, plėtojęs „krikščioniškąją pasaulio evoliucijos teoriją, kurioje siekė sintetinti religinę ir mokslinę pasaulio sampratą“[423].

---

420 Juozas Stankaitis, „Žinijos“ draugijos renginiuose klausytų paskaitų užrašai (1968–1973 m.), AM GEK 12047/1, 2655, l. 36–37.

421 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07.

422 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, 362.

423 Bronius Kuzmickas, „P. Tejarui de Šardenui – 100 metų“, 1. Objektyvistiškai konstatuojama, jog kai kurie teologai tejarizmą laiko pagrindine idėjine katalikybės atnaujinimo ir modernizavimo jėga, o kiti jį vertina kaip krikščionybei svetimą ir netgi žalingą pseudoreliginę utopiją (*ibid.*, 2–3).

Romualdas Ozolas, skirtingai nuo daugelio kitų to meto filosofų, neakcentuoja Bažnyčios priešiškumo Teilhard'ui de Chardinui. Jo Teilhard'o interpretacijos perspektyva platesnė, peržengianti krikščionybės kritikos rėmus. Tai bendri žmonijai procesai – socializacija, planetizacija, noosferos formavimasis. Savo 1987 m. „Filosofijos istorijos paskaitose" kalbėdamas apie Teilhard'o filosofinę koncepciją jis pažymi, kad joje sukoncentruotos visos „šiandieninei tikėjimo filosofijai galimos neortodoksinės pasaulio aiškinimo pastangos, labai aiškiai išreiškiančios naujausių mokslo duomenų poveikį mąstymo turiniui"[424]. Į tokias kertines tejarizmo filosofines kategorijas kaip „Omega" ar amorizacija R. Ozolas žvelgia globalių žmonijos vystymosi ir ateities perspektyvų kontekste.

Teilhard'o de Chardino holistinis pasaulėvaizdis iš esmės skyrėsi nuo tradicinio Bažnyčios mokymo ir teologijos. Tas radikalus skirtingumas katalikų ir nekatalikų visuomenės grupių buvo vertinamas skirtingai. Radikaliai atvirajai katalikybei (su ryškiu heterodoksiniu atspalviu) priskirtinos Brazauskų mokyklos tekstuose Teilhard'o filosofijos holistiškumas atskleistas adekvačiai. Brazauskai rėmėsi šiuolaikine realybės samprata, „pagrįsta dvasios ir materijos dualizmo įveika, materialias daleles laikant matematinių abstrakcijų ir minties išraiška"[425]. Seminarijoje skaityto krikščionių teologijos istorijos kurso paskaitose teologinio pliuralizmo, dogmų evoliucijos klausimo kontekste užsimenama apie Teilhard'o de Chardino krikščioniškąjį evoliucionizmą, jo įsitikinimą visos materijos evoliucionavimu „dvasios kryptimi"[426]. Filosofijos istorijos kurse, skaitytame (greičiausiai kun. prof. J. Prankos) seminarijoje 1981 m., su didžiule simpatija Teilhard'ui aptariamas jo krikščioniškasis evoliucionizmas kartu su sąmonės ir materijos susietumu ir sąmonės ryškėjimu materialių struktūrų sudėtingėjimo procese. Žmogaus atsiradimas ir hominizacija čia suvokiami kaip pagrindinis veiksnys kelyje į viršsąmonę, aukščiausią evoliucijos pakopą – noosferą, ir galiausiai aukščiausią

424 [Romualdas Ozolas], „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis", 538.

425 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 232.

426 *II. Krikščionių teologijos istorijos bruožai*, 16.

sąmonės polių Omegą kaip evoliucijos tikslą ir dvasinį centrą – vieną dvasinę esybę, kosminį Kristų. Krikščionybė tokioje evoliucijos sampratoje vertinama kaip svarbiausias jos veiksnys ir net jos tęsinys[427]. „Tiesos kelyje“ publikuotame M. Tazbiro straipsnyje iš knygos „Tejaro de Šardeno mintis Lenkijoje“ (1973 m.) tejarizmas analizuojamas posusirinkiminių katalikybės permainų kontekste kaip įliejantis „harmoningos dialektinės pusiausvyros tarp dviejų krypčių, būtent: „veržimosi į priekį“ ir „veržimosi aukštyn“, tarp „krikščionijos sekuliarizacijos“ ir „pasaulio pašventimo““[428]. Dar labiau holistinės dvasios persmelktuose tekstuose išnyksta tradicinis Dievo sampratos aiškumas ir ribos tarp gamtinio ir antgamtinio pasaulio. Pasak Henri Fesquet, apie Dievą lengviau kalbėti negatyviai ir analogiškai. Dievo negalima suprasti net remiantis Apreiškimu – Dievas neapimamas sąvokomis[429]. F. Kasputytė Teilhard'ą pristato Prancūzijos ir Vokietijos religinio atgimimo kontekste. Teilhard'ą ji mini tarp kitų modernių teologų ir filosofų, tokių kaip Karlas Rahneris, Hansas Küngas, Jeanas Guittonas ir kai kurių kitų, savo darbuose rimtai atsižvelgiančių į Dievo imanenciją[430]. Tokiuose tekstuose matome pozityvų santykį su Teilhard'o Dievo ir pasaulio santykio panenteistine samprata be aiškesnio tokios sampratos konfliktiškumo su tradiciniu mokymu reflektavimo.

Tėvo Aleksandro Menio (E. Svetlovo) tekstai ypač pasižymi ryškiai holistine dvasia, t. y. tradicinei krikščionybei būdingo antgamtiškumo ir gamtiškumo, materijos ir dvasios dualizmo įveika. Jie turėjo nemažą įtaką lietuvių katalikų intelektualiniam sluoksniui, sprendžiant iš jų nemažo paplitimo savilaidos tekstais sovietmečiu ir jų perpublikavimo katalikiškoje spaudoje po 1990 m. T. A. Menis išryškina Teilhard'ui būdingos intencijos siekti tikėjimo ir mokslo sintezės neoriginalumą. Tokios sintezės idealais savu metu gyveno šv. Tomas Akvinietis, G. Hegelis, V. Solovjovas. Tėvas Menis nesibaimina šiai sintezei apibūdinti pavartoti

427 *Filosofijos istorija* (1981), 116.

428 „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 54.

429 Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*, 52–53.

430 [Felicija Kasputytė] *Sielos kultūra*. *D. 7. Dieviškosios dorybės*, 186–189.

tradiciškiau mąstančių krikščionių akyse kontroversiškai skambančios teosofijos sąvokos („vientisas“ mokslas arba laisvoji teosofija“), perimtos iš filosofo V. Solovjovo. A. Meniui tejariškasis pasaulėvaizdis vienareikšmiškai krikščioniškas. Jam krikščionybė – tai „galinga planetos jėga, kuri vienintelė gali pastaruoju metu sujungti žmoniją, kad ši pasiektų Dievo kosminį tikslą“. Ir Teilharďo orientavimasis į materiją yra, pasak t. A. Menio, „bendra pagrindinio krikščioniškosios minties srauto savybė“[431].

Kardinaliai priešingai Teilharďo de Chardino intenciją suvienyti mokslą ir tikėjimą būties vieningumo ir vystymosi prasme iš tradicinės krikščioniškosios pozicijų vertino, kaip matėme, vienas iš „Dievo ir Tėvynės“ autorių (galbūt pats šio laikraščio redaktorius kun. A. Ylius MIC) straipsnyje „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė“. Jam kategoriškai nepriimtinas Teilharďo evoliucionistinis pasaulėvaizdis, į permanentinės kaitos procesą įtraukiant patį Dievą ir taip tradicinio kataliko požiūriu paaukojant Dievo absoliutų skirtingumą[432].

Katalikiškoje spaudoje po 1990 m. Teilharďas de Chardinas minimas, aptariamas, analizuojamas atvirosios katalikybės kontekste[433]. Kun. Kęstutis Trimakas jį pristato kaip vieną iš didžiųjų krikščionių mąstytojų (greta šv. Augustino, šv. Tomo Akviniečio)[434]. Dalia Aleksandravičiūtė jo teologines pažiūras aptaria neįprastų, tačiau iš esmės natūralių sąmonės fenomenų, psichinių jėgų, praktikuojamų jogų, bet pripažįstamų tokių atvirų naujai Dievo patirčiai teologų kaip

---

431 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilharď ą...“, 1, 3. Žr. taip pat: Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 342, 345, 346, 367.

432 Iš principo šis neigiamas verdiktas neatšaukiamas ir „Dievas ir Tėvynė“ žurnalo 1976 metų turinio santraukoje, nors oponentui (ateistui F. Mačianskui) ir primetama, kad jis iškraipė teologų (suprask, Teilharďo) mintis, įdėjo į jų (Teilharďo) lūpas tai, ko jie (Teilharďas) nemokė („„Dievas ir Tėvynė“ žurnalo 1976 metų turinio santrauka“, l. 66).

433 Teilharďas pristatomas teologo Henri de Lubaco („Mirė kardinolas de Lubac“, *Katalikų pasaulis*, 1991 m. gruodžio 3 d., 27; S. D., „Naujieji Bažnyčios tėvai: Henri de Lubac“, *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1992): 61) ir povatikaninio teologijos atsinaujinimo kontekste („Katalikų teologija Vokietijoje“, *Naujasis židinys* 3 (1991): 46; Sergej Averincev, „„Fiunt, non nascuntur christiani...“: Krikščionybė XX amžiuje“, *Naujasis židinys-Aidai* 10 (1996): 668). S. Averincevas rašė apie Teilharďo de Chardino mistinio evoliucionizmo teoriją (*ibid.*). Teilharďas de Chardinas netiesiogiai siejamas su „Naujojo amžiaus“ grupėmis (Vilius Litvinavičius, „Katalikiška spauda Prancūzijoje: interviu su dienraščio „La Croix“ darbuotojais“, *XXI amžius*, 1993 m. lapkričio 26 d. (Nr. 92), 3).

434 Kęstutis Trimakas, „Kaip pasitiksime Jėzų Kristų Jo 2000-ajame gimtadienyje? Nepakanka vien laikrodžio rodyklei peržengti tų metų slenkstį“, *XXI amžius*, 1997 m. spalio 17 d. (Nr. 79), 4.

Bede'as Griffithsas ar jėzuitas Williamas Johnstonas, kontekste[435].

Sovietmečiu Teilharď o filosofines ir teologines pažiūras oficialaus Bažnyčios mokymo ir teologijos kontekste atidžiai tyrinėjo Lietuvos filosofai. Daugumai jų Teilharď o de Chardino opozicija tradiciniam Bažnyčios mokymui (ypač tomistine forma) buvo akivaizdi. B. Kuzmickas Teilharď o evoliucionizmą analizavo augustiniškojo spiritualizmo ir tomistinio-aristotelinio intelektualizmo priešpriešos fone, kaip naują reiškinį, kilusį „krikščionybės idėjų ir šiuolaikinio mokslinio pasaulėvaizdžio sandūroje"[436], sietiną su iracionalistinėmis filosofijos kryptimis. Anot Kuzmicko, skirtingai nuo tomistinio pasaulio kūrimo iš nieko aiškinimo, Teilharď as kalba apie „universalų ir beribį gamtos, žmogaus ir visuomenės, taip pat paties Dievo vystymąsi"[437]. Jokūbas Minkevičius Teilharď ą de Chardiną laiko „modernistinės teologijos pranašu"[438], o 9-ajame dešimtmetyje, į Teilharď ą žvelgdamas jau daug universalesniu žvilgsniu, vis dėlto konstatuoja, kad Teilharď as įvykdė tikrą intelektinį maištą „prieš visą krikščioniškosios, pirmiausia tomistinės filosofijos ortodoksinę tradiciją"[439]. Savo 1988 m. tekste J. Minkevičius Teilharď o pažiūras analizuoja religijos evoliucijos ir sekuliarizacijos kontekste. Tokių neortodoksiškų figūrų kaip Teilharď as, K. Rahneris, H. Küngas iškilimas jam reiškia „ekskliuzyvinės, turinčios griežtą teologinę doktriną, sudvejinančios pasaulį ir personifikuojančios dievybę, teocentrinės, aiškiai transcendentališkai orientuotos krikščionybės" krizę[440], išeitis iš kurios, anot daugelio Vakarų ideologų, yra „globalinė, visuotinė, kosminė sąmonė – nauja pasaulinė transkonfesinė ir transetninė religija"[441]. Arvydas Šliogeris įžvelgia Teilharď o ir Vladimiro Solovjovo evoliucinių pasaulėvaizdžių panašumų. Nors Teilharď as savo krikščioniškojo evoliucionizmo teoriją ėmė kurti praėjus keliasdešimčiai metų po Solovjovo ir

435 Dalia Aleksandravičiūtė, „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė", 10, 11.

436 Bronislavas Kuzmickas, „Tejarizmas – netradiciška krikščioniškoji filosofija", 5–6.

437 *Ibid.*, 11.

438 J. Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje", 43.

439 Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, 240.

440 Jokūbas Minkevičius, „Apie religijos turinį", iš *Pokalbiai apie pasaulėžiūrą. Kn. 3* (Vilnius: Mintis, 1988), 181.

441 *Ibid.*, 184.

nieko apie ją nežinojo, jų teorijos stebėtinai panašios[442].

Kai kurie Teilhard'o interpretatoriai vienu svarbiausių jo filosofijos bruožų laiko personalizmą, svarbiu Katalikų bažnyčios mokymo ir teologijos bruožu tapusį posusirinkiminiu laikotarpiu. Tai pastebima Brazauskų mokyklos tekstuose, kuriuose ne kartą cituotas Teilhard'o asmeninis *credo* – „tikėjimo Visatos evoliucija dvasios kryptimi, jos asmenybiniu charakteriu ir Visuotiniu Kristumi kaip aukščiausia asmenybe išpažinimas"[443]. Kristaus personalumas (greta jo universalumo) laikomas būdingiausiu tejariškajai krikščionybės sampratai. Personalumo principo svarbą Brazauskams rodo ir jų knygose akcentuojamos Teilhard'o de Chardino pastangos ugdyti veiklią asmenybę, krikščioniškumą išreiškiančią savo kasdiene veikla[444]. Personalizmą svarbiu Teilhard'o de Chardino filosofijos bruožu laiko ir kiti katalikai intelektualai, taip pat filosofai. Geografas Vytautas Skuodis savo pranešime „Filosofijos ir gamtos mokslo tarpusavio ryšiai" (1973 m.) pristatydamas naujausiųjų laikų filosofijos sroves greta egzistencializmo bei struktūralistinės antropologijos nurodo ir krikščioniškąjį personalizmą. Iš krikščioniškųjų personalistų jis mini J. Maritainą, E. Gilsoną, taip pat Teilhard'ą de Chardiną[445]. Katalikiškosios filosofijos ir teologijos tyrimus savo darbo objektu pasirinkę sovietmečio Lietuvos filosofai irgi atkreipė dėmesį į personalizmą kaip svarbų Teilhard'o de Chardino filosofijos bruožą. E. Vasilevskis – filosofas, specializavęsis krikščioniškojo personalizmo tyrimų srityje, savo straipsnyje „Istorijos pažanga ir žmogaus prigimtis socialinėje Vatikano doktrinoje" analizavo XX a. antros pusės enciklikas. Jis įžvelgė jose žemiškos žmonių veiklos laikymą pasaulio kūrimo tęsiniu, teigiant, kad ir materialinė, ir dvasinė pažanga yra būtina „integraliniam žmogui". Teilhard'o „integralinio žmogaus" koncepcijos idėjomis ypač persmelkta

442 Arvydas Šliogeris, „Visuotinės vienybės principas V. Solovjovo ontologijoje", *Problemos* 1 (15), (1975): 88.

443 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 214.

444 *Ibid.*, 223.

445 Vytauto Skuodžio užrašai apie filosofijos sroves, ruošiant pranešimą seminarui ([Vytautas Skuodis] „Filosofijos ir gamtos mokslo tarpusavio ryšiai" (pranešimas, skaitytas VVU politiniame seminare, 1973-12-28), LCVA, f. R-537, ap. 1, b. 130, l. 3). Atkreiptinas dėmesys, jog V. Skuodis filosofiją apskritai pristato per asmenybės problematiką (*ibid*).

Pauliaus VI enciklika „Populorum progressio“. Anot Vasilevskio, Teilhard’as žmogaus prigimtį aiškino kaip „dvasinių ir materialinių elementų junginį“. Dvasinis elementas – tai žmogaus sugebėjimas persmelkti materiją ir pakilti iki asmenybės. Tikslas yra „vientiso“ žmogaus išugdymas, kai fizinį vystymąsi atitinka kiekybinis išsivystymas, o dvasinį – kokybinis[446]. Vasilevskio įsitikinimu, personalistinė P. Teilhard’o de Chardino krikščioniškojo evoliucionizmo koncepcija turėjo įtakos ir Vatikano II Susirinkimo nutarimams, ypač konstitucijai „Gaudium et spes“[447]. Jo teigimu, katalikiškasis personalizmas jau išstūmė tomistinę visuomenės filosofiją. B. Kuzmicko požiūriu, Teilhard’o mokyme daug dėmesio skiriama asmenybės laisvės, tarpasmeninių santykių ir dialogo problemoms[448]. K. Pukelis taip pat akcentavo Teilhard’o filosofijos personalistinį pobūdį, pradedant Omegos tašku kaip noosferos centru (ir asmeniu), dėl kurio noosfera sudaro visumą ir asmenybę. Jis cituoja Teilhard’ą de Chardiną: mūsų „originalumo apogėjus yra ne individualybė, bet asmenybė“ ir ji pasiekiama tik vienijantis tarpusavyje[449]. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, jog nors personalumas – iš tiesų svarbus Teilhard’o de Chardino filosofijos bruožas, traktuojamas atitrauktai nuo jo žvilgsnio į pasaulį kosminio masto, jis Teilhard’o filosofiją kiek redukuotų, susiaurintų.

Teilhard’o filosofijai būdingas krikščioniškasis humanizmas, optimizmas, teigiamas požiūris į progresą – materialinį, techninį, mokslinį. Vis dėlto vertinimai skiriasi. Brazauskų mokykloje akcentuota „veikli, darbais, o ne tikėjimo ženklais reiškiama katalikybė“. Buvo pabrėžiama, kad Teilhard’as krikščionybę mato kaip „visuotinę, pažangią, į evoliucijos tikslą – Kristų – vedančią religiją“ („evoliucijos religiją“), netgi kaip „evoliucijos tąsą arba kaip naują evoliucijos formą“. Buvo pasisakoma už „kūrybinio veržlumo, pastangų ir pergalių, rizikos ir pažangos

446 Eugenijus Vasilevskis, „Istorijos pažanga ir žmogaus prigimtis socialinėje Vatikano doktrinoje“, iš *Žmogus ir istorija šiuolaikinėje buržuazinėje filosofijoje* (Vilnius: Mintis, 1984), 140–141.

447 Eugenijus Vasilevskis, „Personalizmas ir katalikiškasis socialinis mokymas...“, 114.

448 Б. Кузмицкас, *Концепция личности в философии неотомизма* (Москва, 1971), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 31, l. 45–46. Lietuviškame variante („Asmenybės koncepcija neotomistinėje filosofijoje“) yra nuoroda į „Fil ist. 1969“ (*ibid.*, 1). Taigi galbūt straipsnis rašytas 1969 m. Tokiu atveju jis būtų pirmasis B. Kuzmicko tekstas, kuriame minimas Teilhard’as de Chardinas.

449 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 180.

moralę“[450]. Krikščioniškojo veikimo idealu laikytas „aktyvus, sąmoningas, atsakingas dalyvavimas pasaulio reikaluose, siekiant jį perkeisti, nesitenkinant tik individualaus pamaldumo praktikomis“[451]. Lenkų tyrinėtojo M. Tazbiro tekste, paskelbtame „Tiesos kelyje“, taip pat aukštinamas Teilhard'o humanizmas, optimizmas, matoma kone progreso apoteozė. Teigiama, kad Teilhard'as atkuria pagarbą mokslui, civilizacijai, technikai. Teilhard'o de Chardino humanizmas laikomas integraliniu, harmoningai jungiančiu kilniausias žmogaus aspiracijas. Kartu tai – kūrybinis, dinaminis humanizmas, neleidžiantis žmogui „pasitenkinti tuo, kas jau pasiekta“[452]. „Tiesos kelyje“ skelbtame kitame tekste „Humanizmas ir katalikybė“ iškeliama humanistinės krikščionybės orientacijos vertė. Jame pristatoma 1980 m. pasirodžiusi filosofo B. Deksnio knyga šiuo pavadinimu. B. Deksniui dėkojama už tai, kad „ramiai ir objektyviai išdėstė išeivijos pozicijas“. Tai tolerantiškai nusiteikusio kataliko intelektualo tekstas. Jame pritariama Vatikano II Susirinkimo raginimui tikintiesiems kalbėtis su ateistais. Referuojamos Deksnio mintys apie Teilhard'o religinę evoliucijos koncepciją, kur „pradžia ir pabaiga – Dievas, o pasaulio pažanga siejama su Bažnyčia“[453]. Jėzuitas kun. J. Lauriūnas pristato Teilhard'o nusivylimą krikščionių atsiribojimu nuo kitų, šaltumu, prisirišimu prie dogminio turinio, nesugebėjimu atverti Prisikėlimo gelmės[454]. Kun. J. Boruta savo konferencijoje jaunimui (tuo metu dar būdamas pasaulietis), remdamasis B. Kuzmicko knyga „Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje“ ir jam visiškai pritardamas, rašė: „„Katalikiškumas – tai ne oficiali priklausomybė religinei bendruomenei, ne statiška, rami būsena, nustatyta išorinių normų ir priesakų. Katalikiškumas – tai autentiško, asmeninio gyvenimo būdas, tai nepaliaujamas veiksmas, nerimas, rinkimasis, nuolatinės pastangos, gili žmogaus dvasinė

450 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 219, 221.

451 *Ibid.*, 233.

452 „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 48, 49.

453 „Humanizmas ir katalikybė“, *[Tiesos kelias]*, 7–9.

454 „Teilhard de Chardin skundžiasi viename laiške, kad mes, krikščionys, jau nesame patrauklūs. Mūsų religijoje jaučiasi šaltis, sustingimas, nuovargis, vidutiniškumas, nes nejaučiame centro – Prisikėlimo.“ („Jo meilė amžina“, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 74, l. 5). Pamokslas sakytas 1983 m. (*ibid.*, 7).

patirtis“ – taip žmonės pastebi katalikybės esmę, o mes dažnai tai užmirštam. Kai tokia katalikybe alsuos mūsų gyvenimas, tai kelias krikščionių vienybei bus atviras.“[455] Henri Fesquet išryškina be galo progresyvias Teilharďo siekio harmonizuoti tikėjimą su mokslu pasekmes – „naujosios civilizacijos sukūrimą, kurioje kiekviena būtybė suras savo plėtotei neišsemiamus šaltinius“, o materializmo siejimas su spiritualizmu trokštantiesiems „darbuotis pasaulio organizavimui ir žmonių laimei“ atneša „patrauklią mistiką“[456]. Kun. D. Valiukonio SJ savo ranka perrašytame (vadinasi, jam svarbiame) Teilharďo de Chardino tekste „Laimės esmė“ kalbama apie žemiškos, materialios pažangos siejimą, sinchronizavimą su katalikybe – „senosios krikščionybės ir jaunosios gaivalingos kartos“ idealų jungimą[457]. 1979 m. datuotame „Katekizmo plane“ pabrėžiama, jog Teilharďo moderniausias krikščioniškosios doktrinos aiškinimas „naujai nušviečia Kristaus mokslo pagrindus ir yra ypatingas įnašas į optimistinį savojo tikėjimo pergyvenimą ir veiklią krikščioniškąją saviraišką, meilę bei pažangą visose srityse“[458]. Asmenybės dvasiniam ugdymui pasišventusi F. Kasputytė cituoja Teilharďą: „Žmogiškosios prasmės problemą galima išspręsti tik atsigręžus į krikščioniškąjį humanizmą arba krikščionybę, kuri yra viršžmogiška.“ Tokia krikščionybė sutapatinama su Visata, kurią, „kupiną meilės savo evoliucijos kelyje“, galima mylėti[459]. T. A. Menis lygiai taip pat pritariamai pabrėžia Teilharďo filosofijos humanistinį, tikėjimo progresu charakterį, tik jį dar papildomai pristato kaip būdingą krikščionybei. Anot A. Menio, Teilharďas de Chardinas tiki, kad „[v]isos kūrybinės žmogaus pastangos, visa jo kultūra ir civilizacija, jo meilė, jo energija, jo veiksmai [...] tarnauja visatos dieviškam Tikslui“[460]. Išryškinamas Teilharďo supermokslo, koordinuojančio visas žinijos sritis, siekis. Religija ir mokslas laikomi dviem vieno pažinimo akto pusėmis. Tėvo Menio teigimu, Teilharďas buvo įsitikinęs, jog mokslo,

455 „Krikščionių vienybei išmelsti maldos savaitė“ [Jono Borutos konferencijos jaunimui], l. nn.

456 Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*, 118–119.

457 Teilh. de Chardin, „Laimės esmė“, l. nn.

458 *Katekizmo planas* (1979), 6.

459 [Felicija Kasputytė] K., „Asmenybės ugdymo problema: ko mums trūksta“, *Rūpintojėlis* 8 (1979): 34.

460 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 366.

technikos ir socialinių struktūrų pažanga veda į dvasinę pažangą, o civilizacijoje jis įžvelgė „Žemės ir pasaulio harmonizavimą“[461]. A. Menis akcentuoja Teilhard'o optimizmo pasaulio atžvilgiu, meilės Dievui kaip svarbiausios noosferos vystymosi jėgos pozityvią reikšmę formuojant krikščioniškąjį idealą, padedantį kovoti su susiskaldymu pasaulyje[462]. Teilhard'o integralaus humanizmo koncepcija susilaukdavo dėmesio ir po 1990 m. Š. Leskausko diplominiame darbe, apgintame 1993 m. Kauno kunigų seminarijoje, taip pat išryškinamas Teilhard'o teorijos humanistinis, progreso išaukštinimo aspektas, spirale aukštyn kylančią evoliuciją aiškinant meilės ir kitų, materialesnių energijų sinerginiu veikimu[463]. J. Vailionis atskleidžia Teilhard'o integralaus progreso sampratą. Anot jo, krikščionybė vainikuojama modernios Visatos Kristaus figūros, spinduliuojančios nuo „Žmonijos Progreso svajonių viršūnės“[464]. Taigi atvirojoje katalikybėje, gerbiančioje ir holistines tendencijas, Teilhard'o radikalus humanizmas ir mokslinio, techninio bei socialinio progreso siekiai išaukštinami kaip svarbiausi tikrosios krikščionybės bruožai.

Oficialiojoje sovietmečio Lietuvos filosofijoje Teilhard'o humanizmas, progresyvizmas ir optimizmas nekvestionuojami, tačiau pabrėžiamas jo iliuziškumas ir nepraktiškumas dėl visuomenės problemų suvedimo į visuotinę meilę. Štai J. Babosovas, visuotinę meilę laikydamas tejaristinio humanizmo pagrindiniu principu, traktuoja ją kaip tokio, anot jo, tariamo, revoliucingumo buržuazinį ribotumą ir socialinį utopiškumą. Tejarizmo humanistinėse ir optimistinėse tendencijose bei raginime vienytis įžvelgiamas panašumas į marksizmą, tačiau kartu konstatuojamas socialinio visuomenės vystymosi reiškinių specifikos neigimas, biologizavimas ir tejaristinio humanizmo abstraktumas[465]. A. Gaidys konstatuoja Teil-

461 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...“, 1.

462 *Ibid.*, 3.

463 Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją“, 67.

464 Jonas Vailionis, „Ko ieškau? Džiaugsmo?“, 41. Radikaliai atsivėrimą pasauliui, šiuolaikinio kolektyvinio žmonijos solidarumo dvasią kaip pačios krikščionybės esmę – teisėtą „krikščionybės dukrą“, katalikiškąją mistiką – akcentuoja A. Brazauskienė (Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“, 43).

465 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, 37.

harď o įtaką naujausių laikų humanizmo ir progresyvizmo dvasios persunktiems Bažnyčios magisteriumo dokumentams – Susirinkimo konstitucijai „Gaudium et spes“, Jono XXIII tekstams, Pauliaus VI enciklikai „Populorum progressio“[466]. Nemažą Teilharď o įtaką Susirinkimo ir posusirinkiminiams Bažnyčios dokumentams konstatuoja ir krikščioniškojo personalizmo tyrinėtojas E. Vasilevskis. Šiuolaikinio progresyvizmo apogėjų katalikybėje jis mato enciklikoje „Populorum progressio“[467]. Visgi ir šioje enciklikoje už istorinės pažangos koncepcijos įžvelgiamas providencializmas: žmoniją pirmyn veda Bažnyčia, kurios tikslas – Dangiškoji Karalystė. E. Vasilevskis daro išvadą, kad istorijos pažanga Vatikano dokumentuose traktuojama remiantis idealistine filosofine antropologija, kuri papildomai sumoderninta eschatologine vizija, vartojant optimizmo nestokojančią sąvoką „civilizacijos pažanga“[468]. O Teilharď o religinė meilė, turinti patobulinti socialinius jausmus, jungiančius žmones į socialines bendrijas (klasę, naciją ir pan.) ar „natūralias meilės formas“, yra, pasak Vasilevskio, iliuzinė. Tejariškosios meilės kaip „vientisos dvasinės ir materialios substancijos – „universumo ląstelės““ koncepcija neturi mokslinės vertės ir virsta „modernia panteizmo ir panpsichizmo forma“[469].

Krikščioniškąjį humanizmą tyrimo objektu pasirinkęs B. Deksnys savo svarbiausiame veikale „Humanizmas ir katalikybė“ referavo kun. A. Paškaus išsakytą Teilharď o kvietimą „globalinėmis priemonėmis pakirsti skurdo, alkio ir ligų šaknis“[470]. Po 1990 m. skelbtame tekste Deksnys išryškino religinį Teilharď de Chardino evoliucionizmo aspektą, įvardydamas jo koncepciją kaip religinį evoliucionizmą, kuriame pasaulio tvėrimas sutapatinamas su evoliucija, o žmonės dėl savo pasaulio pertvarkymo veiklos tampa Dievo bendradarbiais, „tiesioginiais

---

466 Антанас Гайдис, *Католический клерикальный антикомунизм...*, 163–165.

467 Eugenijus Vasilevskis, „Istorijos pažanga ir žmogaus prigimtis socialinėje Vatikano doktrinoje“, 140.

468 *Ibid.*, 159.

469 Eugenijus Vasilevskis, „Marksistinio ir krikščioniškojo humanizmo „kooperacijos“ koncepcija šiuolaikiniame dešiniajame revizionizme“, iš *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika* (Vilnius: Mintis, 1981), 200–201.

470 Bronius Deksnys, *Humanizmas ir katalikybė: teocentrinio humanizmo koncepcijos lietuvių išeivijoje*, 142.

tvėrimo dalyviais“, aktyvindami savo „kūrybinės sąmonės galias“ ir taip tobulėdami kaip asmenybės[471]. V. Radžvilas konstatuoja Teilharďo tikėjimą žmonijos pajėgumu mokslu ir technika įvaldyti gamtą, išspręsti socialines problemas ir taip įžengti „į aukščiausią ir paskutinę savo vystymosi stadiją – noosferą“[472]. R. Ozolas sąžiningai pristato Teilharďo noosferos formavimosi etapus. Socializacija yra žmogaus individualizacijos prielaida. Iškovojus atitinkamą dvasinės brandos laipsnį, pasiekiamas asmens lygis. Tolesnis etapas – individų personalizacija planetos mastu (visuomenės planetizacija), o iš čia atsiveria kelias į noosferos platybes – pakopą, kai atsiranda „virštžmonija ir viršsąmonė“. Personalizaciją lydi amorizacija, t. y. sugebėjimo mylėti visą žmoniją plėtotė[473]. Taigi Ozolas mato Teilharďo de Chardino žmonijos vienijimosi logikos prasmę, tačiau, pasak jo, Teilharďo amorizacijos koncepcija utopiška: visuotinė meilė „[...] yra labai gražus, labai siektinas, bet absoliučiai nerealus principas, nes jis visų pirma yra savęs atsisakymo pagrindu gimstantis reiškinys. Savęs atsisakyti kol kas niekas net neketina.“[474] J. Minkevičius, kuris puikiai suvokė tejariškojo humanizmo katalikišką kontekstą, taip pat žvelgia į Teilharďo filosofiją iš universalistinių aukštumų. Jis išryškina Teilharďo de Chardino koncepcijos antropocentriškumą, nemeluotą humanizmą, bet ir jo iliuziškumą. Pasak jo, Teilharďas išaukštino žmogų „pasaulio evoliucinėje nuolatinybėje kaip jos ilgalaikės ir nenutrūkstamos raidos tobuliausią produktą“[475], o realiam, prieštaravimų kupinam pasauliui „priešpastatė viliojančią iliuziją bei utopiją apie žmonijos kolektyvinę vienybę noosferoje, kuri esanti tegalima dorovingumo pagrindu derinant mokslo, technikos ir ekonomikos pažangą ir kuri pasiekiama religinio veiksmo būdu“[476].

B. Kuzmickas buvo bene subtiliausias Teilharďo de Chardino minties

---

471 Bronius Deksnys, „Humanizmo idėjos Antoine de Saint-Exupery kūryboje“, *Filosofija. Sociologija* 2 (11), (1993): 49.

472 Vytautas Radžvilas, „Pjerui Tejarui de Šardenui – 100 metų“, 277.

473 Ozolas Romualdas. *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 177.

474 [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis“, 540.

475 Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, 240.

476 J. [Jokūbas] Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis], 30–31.

tyrinėtojas sovietmečiu. Jis objektyviai, beveik be jokių nuolaidų oficialiajai ideologijai pristatė „modernistinės pakraipos“ katalikų mąstytojų požiūrį į Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje – raginimą tikintiesiems „eiti į pasaulį“, aktyviai dalyvauti visuomeninėje veikloje, pažymėdamas, kad tokį požiūrį išpopuliarino Teilhard'as, kuriam „[v]isos praktinės kultūrinės žmonių pastangos, visi kultūros ir civilizacijos laimėjimai yra pasaulio sudvasinimo, materijos vystymosi „dvasios kryptimi“ momentai“[477]. Teilhard'ui aktyvus dalyvavimas pasaulio pertvarkymo darbuose grindžiamas religine sankcija – tai dalyvavimas pasaulio tvėrime (vadovaujantis tęsinio kūrimo koncepcija). Iš čia – pasyvumo, nuolankumo, bėgimo nuo pasaulio smerkimas, pastangos įveikti „religinei filosofijai įprastą žmogiškosios ir dieviškosios, t. y. laikinos ir amžinos, būties priešpastatymą“[478]. Kita vertus, ir Kuzmickas randa reikalo pabrėžti tejariškojo visuomenės vystymosi utopiškumą. Pasak jo, Teilhard'o vystymosi koncepcija šiuo požiūriu „iš esmės nesiskiria nuo kitų idealistinių teorijų“[479]. Kuzmickas neabejoja Teilhard'o koncepcijos optimistiškumu ir jo giliu susirūpinimu karais bei socialinėmis negerovėmis, net išnaudojimu, egoizmo smerkimu, tačiau kartu pažymi, jog abstraktus meilės propagavimas žvilgsnį nukreipia į „iliuzinį transcendencijos pasaulį“. Todėl Teilhard'o visuomenės pažangos supratimas jam yra „vienas iš socialinio utopizmo variantų“. Vėlgi: tuose „utopiniuose“ Teilhard'o humanistiniuose idealuose Kuzmickas įžvelgia stimulą tikinčiųjų ir netikinčiųjų bendradarbiavimui[480].

Oficialiosios filosofijos išvadomis naudojosi, jas retransliavo ir ateizmo propagandistai, atkartodami radikaliausius ortodoksinio marksizmo (materialistinio redukcionizmo ir scientizmo) principais besivadovaujančių filosofų teiginius. Vienas iš tokių – Jonas Sakalauskas, išsakęs Teilhard'o kritiką oficialiajai

---

477 B. Kuzmickas, *Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje: medžiaga lektoriui*, 8.

478 B. Kuzmickas, Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija..., 178. Kartu tai ir tikėjimas, jog progresuojanti visuomenės raida „veda žmoniją prie visuotinės integracijos“ (B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, 68).

479 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, 366.

480 B. [Bronius] Kuzmickas, *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje* [mašinraštis] (1974), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 9, l. 89–90.

Bažnyčiai dėl nepakankamo jos atvirumo „moderniajam humanizmui ir naujai atsibudusioms žmonių sąmonės aspiracijoms“, dėl rūpinimosi labiau parodomąja labdara nei socialiniu teisingumu, susivaldymu ir žmogaus galių išugdymu[481].

Reziumuojant pažymėtina, jog Teilharďo de Chardino gyvenimo kelio ir santykio su Bažnyčios mokymu vertinimai gerokai skyrėsi. Konservatyvios katalikų visuomenės grupės ikisusirinkiminės Bažnyčios priešiškumą ir kai kurias Teilharďui taikytas represijas laikė pateisinamomis, o jo filosofiją pasitelkdavo geriausiu atveju kaip mokslo ir tikėjimo harmonijos iliustraciją. Panašiai marksistine-leninine ideologija vadovavęsi filosofai ir ateizmo ideologai, pripažindami Teilharďo de Chardino konflikto su tuometinės Bažnyčios vadovybe realumą, jo koncepcijos mokslinį pobūdį, jo humanizmą, vis dėlto, siekdami maksimaliai atriboti tejarizmą nuo marksizmo, Teilharďo originalumą katalikų filosofijos kontekste minimalizuodavo. O atvirosios katalikybės grupės, besiorientuojančios į Vatikano II Susirinkimą, ir įvairios heterodoksinės grupės entuziastingai priimdavo jo gyvenimą kaip pavyzdį tikintiesiems atsivėrimu įvairialypei gamtinei, socialinei, kultūrinei įvairovei, humaniškumu, praktiniu veikimu šiame pasaulyje vykdant Dievo valią. Panašios tendencijos išliko ir po 1990 m.

Tejariškojo pasaulėvaizdžio interpretacijų sankirtos

Naujas mokslo ir tikėjimo santykis Teilharďo de Chardino filosofijoje, mokslui suteikiant prioritetą, nekelia jokių abejonių, tačiau skiriasi tai, kaip atskiros pasaulėžiūrinės ir ideologinės grupės tą santykį vertino, kiek jis realiai kitoks iš esmės, o kiek lieka to paties tradicinio tikėjimo kitokia išraiška. Brazauskų mokyklos šaltiniuose matyti, jog Teilharďas savo filosofinę koncepciją grindžia visų pirma gamtos mokslų duomenimis. Tokį savo metodą jis vadina fenomenologiniu. Vis dėlto galiausiai už to slypi ne gamtos faktų analizė, o apriorinis Absoliuto pripažinimas, paties Teilharďo de Chardino mistinė Vienio nuojauta – gili organinės pasaulio vienybės pajauta, kai „[u]ž formų ir reiškinių gausybės įžvelgiama

481 Jonas Sakalauskas, „Religija ir moralė“, *Tiesa*, 1986 m. kovo 26 d., 2, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.

viena globalinė Realybė“[482]. Itin autentiškai savo pamoksluose Teilhard'o mokslo ir tikėjimo santykį pristato J. Lauriūnas: anot jo, Teilhard'o filosofijoje mokslas formaliai iškeliamas aukščiau tikėjimo, bet faktiškai persmelkia vienas kitą ir daro vienas kitam įtaką. Natūralu, jog oficialiojoje propagandoje išaukštinus gamtos mokslus kun. Lauriūno pamoksluose pabrėžiamas Teilhard'o kaip mokslininko statusas ir jo pasaulinis žinomumas[483]. Visaip afišuojamas jo – paleontologo ir geologo – vardo minėjimas sovietinėje spaudoje[484]. Kun. J. Lauriūnas pamoksle „Apie kunigystę“, prisimindamas Teilhard'o de Chardino gimimo šimtmetį, atskleidžia pasaulio dėmesį jam, pristatydamas 1981 m. Paryžiuje vykusį Teilhard'ui skirtą tarptautinį suvažiavimą, kuriame dalyvavo mokslininkai iš 18 šalių (taip pat iš SSRS)[485]. Greičiausiai J. Lauriūno knygoje „Šviesos nešėjai“, pristatančioje dvasininkų indėlį į gamtos mokslus, kultūrą ir švietimą, minimas ir „visame pasaulyje išgarsėjęs kaip filosofas“ Teilhard'as – vienuolis, priešistorinio žmogaus (sinantropo) atradėjas, kurio vienas veikalų išverstas į rusų kalbą[486]. Apologetiniame tekste „Apie vienuolynus: atsakymas Ragauskui ir kitiems“ kun. J. Danyla Teilhard'o pavyzdžiu iliustruoja tikėjimo pajėgumą įkvėpti mokslininkus mokslinei veiklai, atradimams[487]. J. Boruta tęsia tą pačią apologetinę liniją diskusijoje su ateizmo propagandistu V. Balkevičiumi (reaguodamas į 1979 m. „Tiesoje“ paskelbtą jo straipsnį), Teilhard'ą de Chardiną minėdamas tarp kitų dvasininkų, kurie buvo ir žymūs mokslininkai (Georgo Mendelio, Pavelo Florenskio, V. F. Voino-Jaseneckio)[488]. Mokslo ir tikėjimo neprieštaringumas pabrėžiamas ir kituose jėzuitų archyve saugomuose savilaidos tekstuose. J. Marcinkaus apologetiniame veikale „Religija be ateistinių prietarų“ įrodinėjant katalikybės kūrybinę galią

482 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 215.

483 „Dvasia skatina“, iš *Tik meilė* [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 18, l. 67; „Pašauktieji ir siųstieji“, iš *Kelyje su Viešpačiu*“ [pamokslų rinkinys], l. nn.

484 „Su žibintu rankoje“, iš *Prie vieno tinklo* [rekolekcijų konferencijos tekstas], 185.

485 „Apie kunigystę“, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 35, l. 2.

486 [Jonas Lauriūnas] K. Naseckas, *Šviesos nešėjai* (1973), 4.

487 Jonas Danyla, „Apie vienuolynus: atsakymas Ragauskui ir kitiems“, 3.

488 [Jonas Boruta] *Kur tikroji gyvenimo prasmė?*, 18–24.

minimas „visame pasaulyje plačiai išgarsėjęs“ jėzuitas Teilhard’as, kurio „raštai masiškai plinta po pasaulį“. Teilhard’o de Chardino pavyzdžiu pabrėžiama mokslo ir tikėjimo sintezės galimybė bei tikėjimo ir evoliucionizmo neprieštaringumas[489]. Pozityviai, kaip paleontologas ir evoliucionizmo atstovas, o kartu ir krikščionis, Teilhard’as de Chardinas apibūdinamas katechetiniuose tekstuose[490]. Cituojamas paties Teilhard’o pasakymas apie mokslo ir religijos santykį: „tai dvi viena kitą papildančios vieno ir to paties pilnutinio pažinimo akto pusės, vienintelio akto, sugebančio apimti evoliucijos praeitį ir ateitį, kad jį apmąstytų, išmatuotų ir atbaigtų“[491], religijai esant „žmonijos išsivystymo aukščiausia pakopa“[492]. „Dievo ir Tėvynės“ autorius Kamanė apologetiškai aistringai skelbia religijos ir mokslo harmoniją, ją iliustruodamas Teilhard’o de Chardino krikščioniška evoliucijos vizija“[493].

Atviresni holistinėms Teilhard’o de Chardino pasaulėžiūros implikacijoms dvasininkai nesitenkina apologetiniu tikėjimo ir mokslo harmonijos teigimu, už kurio slypi tradicinio krikščioniškojo dualistinio pasaulėvaizdžio gynimas mokslo argumentais. Pavyzdžiui, kun. Račiūnas MIC nedviprasmiškai palaiko tejariškąjį mokslo ir tikėjimo sintezės variantą, teigdamas kosminį krikščionybės charakterį, tikėdamas, jog būtent Teilhard’o filosofija bus taip ilgai lauktas šių dienų mokslo suderinimas su krikščionybe[494]. Tėvas A. Menis savo tekstuose akcentuoja Teilhard’ą mokslo ir tikėjimo sintezės siekyje turėjus pirmtakus – idealistinės filosofijos pasekėjus, besivadovavusius dvasine realybės samprata. Pats Teilhard’as de Chardinas akcentavo visų mokslo šakų ryšius ir svajojo apie „viršmokslį“, koordinuosiantį visus mokslus. Toks mokslas būtų glaudžiai susijęs su

489 J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, 31–32.

490 Žymus paleontologas ([Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*, 84), priešistorinės eros tyrinėtojas (*ibid.*, 309). Jis minimas kaip vienas iš daugelio gamtos mokslų atstovų, derinančių „kūrimo ir evoliucijos mokslą“ (*Tikėjimas ir gyvenimas: vadovėlis jaunuoliams*, 55).

491 *Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai*, 51.

492 Kun. J. Lauriūno pamokslas „Draugystei sukurti“ (sakytas 1978 m.) („Draugystei sukurti“, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 34, l. 4).

493 Kamanė, „Tikėjimo galia ir poveikis“, *Dievas ir Tėvynė* 15 (1980): 9.

494 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 32–33.

religija „žmogiškojo pažinimo vienybėje“[495] ir remtųsi gilia „vienovės ir pasaulio didžio tikslo pajauta“, kurią galima rasti tik religijoje[496]. Teosofinių idėjų terpėje brendęs konvertitas Mindaugas Tomonis, savo filosofiniame veikale „Žinia“ nuosekliai rėmęsis Teilhard'u, išsako krikščioniškai teosofinį požiūrį į mokslo ir tikėjimo sintezę[497]. M. Tomoniui mokslo vertė nekelia jokių abejonių – jo niekaip neįmanoma įtapdinti į fideistų gretas. Jis neabejoja, kad prasidėjo „šviesus Proto pavasaris, atskleidžiantis naujas erdves ir pasaulius“[498]. A. Mauragis susirūpinęs krikščionybės atnaujinimu šiuolaikinio mokslo ir žmonijos visuotinės patirties šviesoje. Jis pasisako už visai žmonijai vieną racionalią religiją, einančią „kartu su mokslo šviesa“, kad „atviromis akimis ieškotų tiesos, artimo meilės šiluma respektuotų kiekvieną žmogų kaip savo brolį“[499].

Peržvelgus šiuos labiau holistine dvasia parašytus tekstus, peršasi išvada, jog visai katalikų stovyklai būdingas mokslo ir tikėjimo harmonijos teigimas vis dėlto buvo suvokiamas nevienodai: konservatyvesni autoriai tikėjosi, jog mokslas iliustruos tradicinio mokymo tikėjimo tiesų interpretaciją, o atvirosios katalikybės šalininkai ar labiau holistiškai nusiteikę autoriai svajojo apie spiritualistinį mokslą.

Oficialiosios sovietmečio filosofijos atstovai, pripažindami Teilhard'o mokslo ir tikėjimo sintezės siekimą, standartiškai konstatuodavo tokios sintezės iliuziškumą, bandymo sutaikyti mokslą ir tikėjimą, materializmą ir idealizmą neįmanomumą. Štai J. Babosovas pažymi, jog Teilhard'as nors ir pripažįsta evoliucionizmą, bet jį apriboja „mistiniu Omegos tašku“ – čia esą išryškėja prieštaravimas tarp „mokslinės tejarizmo koncepcijos ir mistinio teologinio tejarizmo“. Taip

---

495 „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ??, (*sine anno*), 40.

496 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard' ą...“, 3.

497 M. Tomonis „Žinią“ pristatė taip: „„Teosofijos manifestas“ arba filosofinė apybraiža, parodanti XX a. inteligentijos abejones; Pabrėžiama, kad joje siekiama „sukurti *harmoningos* pasaulėžiūros, apimančios religiją, filosofiją ir mokslą, pagrindus. Joje bandoma sulydyti krikščionybės ir induizmo filosofijų esmę, pasinaudojant žymių praeities ir dabarties filosofų mintimis.“ (Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 551).

498 *Ibid.*, 15. Jis tikėjo, kad „iš principo įmanoma sukurti net kibernetinį žmogų“ (*ibid.*, 16).

499 Aleksandras Mauragis, *Fatališka klaida*, 12. Teilhard'as, anot jo, yra vienas iš tų, kurie priartėjo prie racionalios religijos idealo – „suvedė mokslą su tikėjimu vienon sintezėn“ (*ibid.*, 68).

pat smegenų bei proto atsiradimo ir vystymosi klausimais tejaristai nutolsta nuo dialektinio marksizmo, o socialinio gyvenimo supratimu lieka biologizmo pozicijose[500]. Vadovaudamasis materialistiniu redukcionizmu, taigi radikaliai atmesdamas holizmo apraiškas, Antanas Gaidys iš esmės tiksliai apibūdino Teilhard'o pasaulėvaizdį, pažymėdamas, jog jis siekė tokios pasaulio sampratos, kuri vienu metu būtų ir mokslinė, ir religinė, tačiau „panteistiškai ištirpdė dievą gamtoje, įtraukė jį į visuotinį evoliucijos procesą, pripažino materijai tam tikras kuriančiąsias galimybes. [...] Kaip teologas, jis postulavo vieningos kosminės energijos egzistavimą, psichinės savo prigimtimi, interpretuodamas materialaus pasaulio raidą „besitęsiančio kūrimo" koncepcijos dvasia. Mokslą jis suprato kaip vieną iš „dieviškojo apreiškimo" formų."[501] Pasak rusų filosofo V. Garadžos, kurio straipsniai Lietuvoje spausdinti ne kartą, Teilhard'as „išdavė mokslinio mąstymo principus, postuluodamas vienintelę kosminę energiją, kuri savo prigimtimi yra psichinė". Mokslas jam buvo „„natūralaus religingumo" forma"[502]. Taip pat ir Felikso Mačiansko požiūriu, Teilhard'o užsibrėžtas tikslas „sukurti pasaulėžiūrą, kuri būtų mokslinė ir religinė", materialų pasaulio vystymąsi aiškinant „besitęsiančiu tvėrimu", baigėsi nesėkme – „mokslo ir religijos suderinti negalima"[503]. J. Mačiulio teigimu, „tebesitęsiančio tvėrimo" koncepcija tėra kreacionistinės idėjos naujas rūbas. Iš čia jo išvada: „vertindamas mokslą ir religiją humanizmo požiūriu, Tejaras de Šardenas išlieka fideizmo pozicijose"[504]. Anot I. Zakso, „[s]iekimas sėdėti ant dviejų kėdžių – teologinės ir mokslinės – daro Tejaro de Šardeno padėtį netvirtą tiek mokslo, tiek teologijos sferoje"[505], o „[m]ėginimas sujungti moksliniais faktais grindžiamus samprotavimus ir mistines vizijas destabilizavo visą jo mokymą [...]"[506].

---

500 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje", 36–37.

501 Антанас Гайдис, *Католический клерикальный антикомунизм*..., 116.

502 V. Garadža „Katalikiškasis modernizmas ir neotomizmas", 94.

503 Feliksas Mačianskas, „Tuščios šiuolaikinių teologų pastangos", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1976): 40.

504 Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas", 18–19.

505 [Irmija Zaksas] „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje", 144.

506 *Ibid.*, 154.

Toks iš ortodoksaliai materialistinių ir ateistinių pozicijų plaukiantis požiūris į Teilhard'o mokslo ir tikėjimo sintezės siekį buvo skleidžiamas ir ateistiniais kanalais. Ateizmo mokymo vidurinėse mokyklose metodinės priemonės autoriams A. Čertkovui ir V. Komarovui nepriimtinas Teilhard'o siekis suformuoti „vientisą „mokslinę-religinę" pasaulėžiūrą", t. y. pastangos „pašalinti priešingumą tarp materializmo ir idealizmo, sutaikyti šias viena kitą naikinančias pasaulio sampratas, susintetinti materijos ir dvasios sąvokas"[507]. Vienoje iš ateistinių paskaitų, skaitytų 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių sandūroje, akcentuojama, jog Teilhard'as de Chardinas suteikia evoliucijai teologinę traktuotę[508]. J. Minkevičiaus, atstovavusio kur kas universalesniam požiūriui, teigimu, Teilhard'as savo pastangomis sutaikyti religiją su mokslo ir socialine pažanga „palaidojo daugelį pagrindinių mistinių bei fideistinių dogmų, pakirto teologinę kreacionizmo idėją ir patį teocentrizmą"[509]. B. Kuzmickui nebūdingas tiesmukiškas tejariškosios tikėjimo ir mokslo sintezės nuvertinimas kaip iliuzinės. Jis mato Teilhard'o de Chardino universalistinį nusiteikimą požiūryje į būtį, t. y. gamtos mokslus vertinant „su žmogumi, visais kosminiais jo atsiradimo ir vystymosi aspektais", nes žmogus yra svarbiausias pasaulio fenomenas[510]. Skirtingai nuo fideistų, Teilhard'as, pasak Kuzmicko, būtent mokslo žinių pagrindu kuria naują religinę pasaulėžiūrą[511]. Jau po 1990 m. rašęs K. Pukelis Teilhard'o filosofinės vizijos kontekste tikisi mokslo ir religijos konvergencijos[512].

Teilhard'o de Chardino filosofijoje svarbiausias jo realybės sampratai yra materijos ir dvasios susietumas viename „kosminiame audinyje", t. y. potencialus sąmonės slypėjimas materijoje, saviorganizacijos ir kompleksizacijos procesas, dėl kurio, sudėtingėjant materialiems dariniams, jiems tampant vis labiau

507 A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą*..., 128–129.

508 Juozas Stankaitis, „Žinijos" draugijos renginiuose klausytų paskaitų užrašai (1968–1973 m.), AM GEK 12047/1, 2655, l. 36.

509 J. Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, 73.

510 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija", 362.

511 Бронисловас Кузмицкас, *Философские корни католического модернизма*, 263.

512 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 183.

komplikuotiems, ryškėja sąmonės veikimas. Ne visos pasaulėžiūrinės grupės vienodai atsivėrė Teilhard'o mokymui. Bene radikaliausiai atsivėrė Brazauskų mokykla. Brazauskų paveiktas Juozas Valiušaitis susiformavo spiritualistinį, mentalinį realybės vaizdą, materijos pagrindu laikydamas energijos virpesius[513]. Brazauskų knygose atskleistoje Teilhard'o koncepcijoje „empiriškai apčiuopiama kosminė medžiaga" sudaryta iš dalelių arba bangų, nors savo esme dalelės – tik „įvairiausių bangų (energijų) sąveikos". Pagal naujausias fizikos koncepcijas dalelės suvoktinos kaip „matematinės fundamentalių simetrijų abstrakcijos". Visata suvokiama kaip „darni idėjų visuma", „psichinis mūsų jausmų, nuotaikų bei minčių kompleksas, už kurio – Amžina, Pati iš Savęs Esanti Būtis, Didžioji Realybė arba Dievas"[514]. Iš jėzuitų labiausiai prie Brazauskų Teilhard'o filosofijos suvokimo gylio priartėjo kun. J. Lauriūnas. Tai, kad šiam kunigui Teilhard'o realybės samprata rūpėjo, liudija jo pasidaryti įvairių Teilhard'o interpretuotojų tekstų konspektai. J. Babosovo straipsnyje kun. Lauriūnas pasižymėjo teiginį apie tejaristų visuomenės vystymosi pagrindą – „sielos energetiką"[515]. Kun. A. Simonaičio fonde saugoma (reikia manyti, neatsitiktinai čia atsiradusi) Brazauskų parengta knyga „Filosofija – tai gyvenimas: etiudas", kurioje pabrėžiama Teilhard'o mintis apie Dievo imanentinį veikimą pasaulyje: „Pasaulyje nieko nerasi bedieviško, jeigu tik sugebėsi įžiūrėti!"[516] Kun. A. Markaitis disponavo kita Brazauskų knyga – „Etiudas: diskusinių pokalbių santrauka (1978–1979)". Joje matome tejariškąją realybės sampratą kaip „Dvasinę Didžiąją Realybę"[517]. Konstatuojama, jog „išeities taške pati tikrovė, pati realybė neturi nieko materialaus". Pristatomas fizikų požiūris į materiją – „tai tik įvairiausios judėjimo formos, įvairiausių bangų kombinacijos". Todėl daroma išvada: „viskas yra tik Energija, nemateriali Energija. Nemateriali

513 Anot J. Valiušaičio, „[š]iuolaikinė Fizika Pasaulio prigimtį paaiškina, kad fizikiniai Kūnai nėra Medžiaga, kad Kūnai – Energijos virpesiai, kad Medžiaga yra didesnio ar mažesnio dažnio Energijos Virpesiai. Visa, kas Gyva – virpa..." (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 215).

514 *Ibid.*, 216-217.

515 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje", *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971): 37, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42, p. 37.

516 *Filosofija – tai gyvenimas: etiudas* (1983), ECESJ-VA, f. 41, ap. 5, b. 4, l. 12.

517 *Etiudas: diskusinių pokalbių santrauka (1978–1979)*, ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28, l. 6.

– taigi, dvasinė!“ Vadinasi, „[m]edžiaga savo esme tėra dvasinis reiškinys“[518], o materialioji visata – tai „Dievo mąstymo procesas“[519]. Pasaulis suvokiamas kaip trijų principų ar energijų – materializuotos energijos (negyvosios gamtos), gyvybės energijos (gyvosios gamtos) ir sąmonės energijos (protingosios gamtos) – sąveikos rezultatas[520]. Galiausiai visa materiali ir nemateriali visata „kartu su žmonių sielomis ir dangaus būsenoje esančiu dvasių pasauliu“ suprantama kaip „paslaptingasis (mistinis) Kristaus kūnas simboline prasme“[521]. Tai rodo, kad jėzuitams visavertė Teilhard'o de Chardino filosofijos samprata Brazauskų interpretacijoje buvo žinoma, tačiau patys jėzuitai formulavo gerokai atsargiau ir dar atsargiau Teilhard'ą pristatinėjo eiliniams tikintiesiems. Atrodo, tik lėtai besiklostantį J. Borutos autentiškesnį Teilhard'o filosofijos supratimą rodytų jo sovietmečio konspektyvi informacija: Teilhard'as de Chardinas esą teigia, kad „šalia materijos yra ir kita viršmaterialinė jėga – dvasinis pradas, kuris padaro materiją gyvą, ir yra priežastis jos vystymosi“[522] (taigi formuluotė būdingesnė tradiciniam krikščioniškajam gamtinio ir antgamtinio pasaulio dualizmo teigimui). O štai pristatydamas savo 1995 m. klausytų tėvo Stefano Hofferio SJ vestų rekolekcijų mintis Boruta pažymi, jog žodis „panteizmas“ etimologiškai, remiantis šv. Pauliaus žodžiais, reiškia: „Dievas yra visame kame“, kas yra „absoliučiai legitimus panteizmas: nes [...] galiausiai krikščionys iš tiesų yra „viena su Dievu“, nors ir ne per identifikaciją (Dievas tampa viskuo), bet per „hominizuojantį meilės veikimą (Dievas yra visa visame kame)“[523] – tai jau panenteistinio atspalvio formuluotė. Vis dėlto tikintiesiems ir kun. Boruta kalbėdavo kur kas atsargiau, neminėdamas panteistiškai skambančių Teilhard'o de Chardino mokymo momentų. Štai savo pamoksle kun. Boruta maceiniškai pabrėžia, kad „nužiesti (padaryti) vieną daiktą iš kito gali tiek gamtos jėgos, tiek ir pats žmogus. Tačiau kildinti daiktą

518 *Ibid.*, 8–9.

519 *Ibid.*, 11.

520 *Ibid.*, 23–24.

521 *Ibid.*, 18.

522 Jono Borutos užrašai apie Teilhard'ą de Chardiną (2), ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

523 Kun. J. Borutos 1995 m. klausytų rekolekcijų užrašai, l. nn.

iš nebūties gali tiktai Dievas. Todėl Dievas yra ne pasaulio žiedėjas iš kažkokios „pirmapradės medžiagos“ (T. de Chardin), bet pasaulio Kūrėjas iš nebūties.“[524] Kita vertus, būtent vysk. J. Boruta skatino kun. Vytautą Sadauską imtis Teilharďo idėjų sklaidos darbo[525].

Holistinio Teilharďo de Chardino mokymo idėjų pobūdžio suvokimą ir kartu pastangas jas įvilkti į saugių teologinių formulių rūbą rodo ir kiti jėzuitų tekstai. K. Garuckas konstatuoja, kad Teilharďas evoliucijos eigoje įžvelgė „naują, grynai dvasinės energijos pradą“. Jis nurodo, kad, Teilharďo teigimu, jau pradinėje medžiagoje, dar priešatominėje jos būklėje „tūnojo tam tikra dvasinio pobūdžio energija, kuri chaosinės medžiagos dujas veikė jungtis į tam tikrus vienetus, vadinamus atomus“. Garuckas žino, kad tai „radijarinė energija“, slėpusi savyje „ir gyvybės pradus, ir sąmonę, ir žmogaus protą. Laiko tėkmėje ir evoliucijos eigoje tiek gyvybė, tiek sąmonė tik atsiskleidė, o ne iš šalies prisidėjo.“ Vis dėlto kun. Garuckas skuba paaiškinti, jog ta radijarinė dvasinė energija yra „Dievo tveriamoji galia, apie kurią kalba teologija“[526]. Kun. J. K. Matulionio fonde saugomos vienos filosofinio-dvasinio pobūdžio knygos tekste „Kad jį sutikčiau“ akcentuojamas visos realybės – ir gamtinės, ir antgamtinės, kurios neskiriamos – kristocentriškumas[527]. Kun. P. Masilionio medžiagoje yra jo nusirašytas Teilharďo „Himnas materijai“, kuriame šlovinama materija, iš kurios kyla dvasiškumas ir per kurią kylama į Dievą[528]. Ne vieno iš jėzuitų fonduose esančio, figūruojančio ir jų konspektuose J. Lenzo veikale matomas panenteistinis žvilgsnis, žmogų ir visatą suvokiant kaip dalelę „erdvės okeane, laiko būvyje“, visiems turint pradžią,

524 *Dievo buvimo įrodymai* [pamokslai], ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 3.

525 Kun. V. Sadauskas: „[...] vysk. Borutos požiūris į Tejarą man darė poveikį. Jis vertino jo mintis ir viziją. Bet kad viešai apie jas pasisakytų, negirdėjau arba neprisimenu. Su juo pasikalbėjęs privačiai visada jausdavausi paskatintas toliau [...] užsiimti Tejaro idėjų sklaida mokyklose. Tą darau ir dabar, ypač propaguodamas teologo J. Haught mintis.“ (Kun. Vytauto Sadausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-14).

526 „Kas yra Teilar de Šarden?“, iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*, 15–17.

527 „Kristocentrinis yra antgamtinio gyvenimo pasaulis. [...] Kristocentrinis yra visas materialus pasaulis ir visas kosmosas.“ („Kad jį sutikčiau“, 88).

528 „Būk palaiminta universali medžiaga, be galo tverianti; tu, bekrašti eteri – žvaigždžių, atomų ir žmonių kartų trejopa bedugne, tu, besiveržianti pro mūsų matavimų siaurumą, juos išplečianti ir Dievo didybę apreiškianti. [...] mūsų sielų versme, [...] materija, aš tave laiminu!“ (Tejar de Šardenas, *Himnas materijai*, 1).

„nes Dievas yra“[529]. Anuomet populiarios knygos „Rytojaus katalikybė“ autorius Henri Fesquet analizuoja Dievo imanencijos (buvimo pasaulyje) ir transcendencijos (Dievo netapatumo pasauliui) santykį. Pažymima, jog tik nesant geresnės formuluotės sakoma, kad „Dievas yra antgamtinis, arba, kad tuo pat metu jis yra gamtoje ir virš jos ir už jos“[530]. Ir kitiems autoriams rūpi atrasti išganingą formuluotę, kaip paaiškinti permanentinį Dievo veikimą pasaulyje, nesusilaukiant kaltinimo panteizmu. Pavyzdžiui, Johanas Hampe'ė jaučia reikalą paaiškinti Teilhard'o de Chardino teiginį, jog „Dievas grynosios meilės atmosferoje taps „visa visame““ – jis akcentuoja, kad tai nėra panteizmas, nes „[p]anteizmas sutapatina Dievą su pasauliu“[531]. J. Ratzingeris, remdamasis bangine realybės samprata ir fiziko Erwino Schrödingerio materijos kaip „bangų paketo“ apibrėžimu, pagal kurį medžiagiškumas laikomas tik viena kitą dengiančių bangų judėjimo rezultatu[532], pritariamai cituoja Teilhard'o mintį apie evoliuciją kaip begalinio kompleksiškumo procesą, palaikomą iš viršaus, t. y. proto ar sąmonės (Teilhard'as: „Universalioji energija turi būti mąstanti energija, jeigu ji vystymesi neturi būti siauresnė už tikslus, kuriuos įkvepia jos veikimas“)[533]. Anot išeivijos intelektualo Petro Maldeikio, Teilhard'as meilę suprato kaip kosminę energiją, „jungiančią ne vien žmones, bet ir visus gyvus organizmus bei visokią organizuotą medžiagą“[534]. Kitas ne vienu egzemplioriumi jėzuitų archyve atstovaujamas išeivijos autorius Antanas P. Ramūnas, kalbėdamas apie pasaulėvaizdžio kaitą, taip pat laikosi spiritualistinio požiūrio į realybę, sugretindamas Teilhard'ą de Chardiną su M. K. Čiurlioniu ir pastarąjį laikydamas „kosmoso, žmogaus ir žmonijos perkeitimo“ regėtoju, „nūn prasidedančios kosminės, planetinės, tarpplanetinės, galaktinės ir ekumeninės gadynės“ pranašu[535]. Itin populiarioje savilaidos knygoje „Ką apie Dievą

529 J. Lenz, *Žvilgsnis į Visatą: Dievas-visata-žmogus*, l. nn.

530 Henri Fesquet, *Rytojaus katalikybė*, 56.

531 Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti*, 127.

532 Jozefas Ratzingeris, *Krikščionybės įvadas: paskaitos apie Apaštalų tikybos išpažinimą*, 77.

533 *Ibid.*, 116–118.

534 Petras Maldeikis, *Meilė dvidešimtajame amžiuje* (Chicago, 1970), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 21.

535 Antanas P. Ramūnas, *Iš sutemų į aušrą* [kopija] (1967), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, p. 439.

sako šiuolaikiniai mokslininkai“ pristatomos mokslininkų, tikėjusių Visatos spirituališkumu, mintys apie pasaulį, taip pat chrestomatine tapusi astronomo Jameso Hopwoodo Jeanso (1877–1946) mintis, jog „Visata pradeda daugiau panašėti į gilią mintį, negu į milžinišką mašiną [...]. [...] Visatoje mes atrandame pėdsakus Jėgos, sukūrusios ir palaikančios joje tvarką. Jėgos, kuri turi ką tai bendro su mūsų asmens dvasia“[536]. Toje pačioje knygoje – ir Teilhard'o mintis: „pagal vidinį būtinumą didieji tyrinėjimai galutinėj sąskaitoj turi sukaupti savo pastangas ir viltis dieviško židinio kryptimi“[537]. Sovietmečiu populiarioje B. P. Vyšeslavcevo knygoje, kritikuojančioje marksistinę realybės sampratą, sąmonė laikoma integralia, esmine realybės dalimi. Anot Vyšeslavcevo, moksline prasme sąvoka „materija“ gali reikšti tik tam tikrą būties pakopą – fizinį-cheminį ir biologinį jos lygmenį. O dialektiniame materializme materija su niekuo nepriešpriešinama, todėl materija nieko ir nereiškia arba reiškia viską, tiesiog būtį, yra šios sąvokos sinonimas. Vis dėlto taip išnyksta materijos objekto savitumas. Todėl faktiškai ir dialektinio materializmo atstovai terminą „materija“ dažniau vartoja kūniškai, erdvėje telpančiai būčiai nusakyti, laikydamiesi korpuskulinės medžiagos sampratos, kuri šiuolaikinėje fizikoje nebegalioja[538]. Pasak Vyšeslavcevo, „[m]okslinė revoliucija susišaukia su Tejaro de Šardeno energetine [realybės] samprata, su Leibnico „monadų“ bei Loskio „substancinių (pirmapradžių) veiksmų“ samprata“[539].

Oficialiosios Bažnyčios požiūrį atspindinčiuose dokumentuose (katekizmuose ir seminarijų paskaitų kursuose) taip pat išryškėja tejariškosios – spiritualistinės arba holistinės – realybės sampratos atgarsiai. „Dogminės teologijos įvade“ trumpai aptariama ir Teilhard'o de Chardino materijos evoliucionavimo dvasios kryptimi koncepcija, interpretuojama biologinio evoliucionizmo ir dogmų evoliucijos kontekste[540]. 1981 m. dėstytame filosofijos istorijos kurse visuotinė

536 *Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai*, 25.

537 *Ibid.*, 51.

538 P. B. Vyšeslavcevas, *Marksistinės filosofijos analizė (jo knygos „Filosofinis marksizmo skurdas“ I dalies santrauka)* („Posiev“, 1971; santrauka parengta 1982 m.), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1, l. 51.

539 *Ibid.*, 54.

540 *Dogminės teologijos įvadas. D. 2*, 70.

evoliucija, arba pasaulio vystymasis, siejama su tikslingai materijoje veikiančia radialine energija, kuri „kartu su elementus vienijančia tangentine energija sudaro dvasinę (psichinę) medžiagos pusę“, ypač žmogaus apdorotai materijai vis labiau transformuojantis į dvasią[541]. Romualdo Grucės „Trumpame prigimtinės teologijos kurse“, nors ir diskutuojama su panteizmu („panteizmas prieštarauja pats sau: jei visata yra dvasia, tuomet iš kur aiškios ir nenuginčijamos medžiaginės apraiškos?“[542]), vis dėlto niekaip nepajėgiant postuluoti tik transcendentinio Dievo sampratos pripažįstama, jog „Dievas tobulina tai, kas yra, kas semiasi savo buvimą iš Jo absoliučios Būties, Jis leidžia būtybei pačiai vystytis ir tobulėti, kaip sako tėvas Teilhard'as de Chardin'as: [...] „Dievas leidžia daiktams kurtis patiems““. Galiausiai R. Grucė Dievą apibrėžia kaip „visa tobulinančią, absoliučią, imanentiškai transcendentišką Tikrovę“[543]. Metodinėje knygoje mokytojams supažindinama ir su Teilhard'o kosminės evoliucijos idėja ir jo nusistatymu net mažiausiose materijos dalelėse rasti sąmonės pėdsakų[544]. Katalikų tikybos vadovėlyje 12-ai klasei, akcentuojant tikėjimo ir mokslo harmoniją, remiamasi Teilhard'o filosofijos analizei skirta A. Paškaus knyga „Evoliucija ir krikščionybė“, pateikiant Paškaus mintį apie tai, kad mokslas vis dėlto „paremia, bent netiesiogiai, Dievo imanencijos „kosmose“ idėją“[545].

Teilhard'o de Chardino pasaulėvaizdis taip pat buvo labai artimas ne vienam iš marijonų. Kun. P. Račiūnas teigiamai vertina Teilhard'ui būdingą materializmo ir spiritualizmo jungimą ir remdamasis juo teigia antgamtiškumo organinį susietumą su gamtine realybės sritimi: „Antgamtiškumas nėra prigimčiai dirbtinai primetamas. Medžiagos evoliucija pasitarnauja dvasiai, gi dvasia siekia vienybės ir meilės.“[546] Kitas marijonas – kun. Petras Kavaliauskas – nuosekliai vadovavosi

541 *Filosofijos istorija* (1981), 115.

542 Romualdas Grucė, *Trumpas prigimtinės teologijos kursas*, 19.

543 *Ibid.*, 61.

544 Rupert Leiner, Heinrich Badura, Oskar Dangl ir kt., *Religijos pedagogika 3...*, 207.

545 Stasė Dzenuškaitė, Ritonė Šalkauskienė, *Krikščionybės šviesa: Katalikų tikybos vadovėlis dvyliktai klasei*, 39.

546 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 32. Primintina, kad kun. P. Račiūnas MIC buvo vienas artimiausių Brazauskų bičiulių, dažnai svečiuodavosi jų namuose (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 228).

panpsichizmo prielaida. Jis rimtai priėmė Ruperto Sheldrake'o atstovaujamą morfogenetinio (morfogeninio, morfinio) lauko koncepciją (daugelio biologų laikomą pseudomoksline), postuluojančią bendro biologiniams organizmams lauko ar terpės, kurioje yra visa informacija apie organizmą ir jo raidos programa, egzistavimą. P. Kavaliauskas įžvelgia analogiją tarp šio lauko ir Teilhard'o „radialinės" energijos. Anot jo, jei pagrindinė energija dalijama „į dvi skirtingas formas (tangentinę ir radialinę), tai, nuosekliai galvojant, ir medžiaga turėtų turėti tas pačias savybes", t. y. išorinį aspektą ir vidinį, vidinę medžiagą, kurioje „glūdi gyvybės galimybės". Jis primena, kad Teilhard'as šį vidinį aspektą įvardija įvairiai – „vidumi, sąmone, spontaniškumu, priešgyvybe". Kavaliausko teigimu, radialinė energija – šio vidujiškumo išraiška, kurią galima įvardinti „organizuojančiu principu", nes „niekas negali atsirasti aukštesnėje buvimo plotmėje, jei neegzistuoja bent užuomazgoje"[547]. Jo įsitikinimu, evoliucijos vyksmas gamtoje sinergiškai inspiruotas „didžiojo Kūrėjo", kuriančiojo prado, kurį vieni „vadina Gamta, kiti – Dievu"[548].

Tejariškąjį pasaulėvaizdį radikaliai palaikė kun. Antanas Paškus. Jo įtaka Lietuvoje labiau jaučiama nuo 9-ojo dešimtmečio ir ypač sustiprėjo po nepriklausomybės atkūrimo. Savo straipsniuose ir knygoje „Evoliucija ir krikščionybė", kuri Lietuvoje tapo gerai žinoma iš karto, kai tik pasirodė, jis nuosekliai atstovavo požiūriui į materiją kaip disponuojančią begaline potencija dėl joje slypinčio, imanentiško jai dvasiškumo – „medžiagos užkampiuose glūdi dieviškai įdiegta paskata, impulsas"[549]. Be abejo, ir kūrimą jis suprato kaip „nuolat besitęsiantį veiksmą, o ne „„pradžioje" užstrigusį", cituodamas Teilhard'ą: „kūrimas niekada nesustojo... Jis dar tebevyksta. Nenutrūkstamai, bet labai nežymiai pasaulis vis daugiau ir daugiau išnyra iš nebūties". Nors, pasak kun. A. Paškaus „[…] nebūtų jokio loginio prieštaravimo manyti, kad Dievas sukūrė „pirminę medžiagą", kuri,

547 Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos...", 39.

548 *Ibid.*, 40.

549 Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė*, 136.

sekdama joje įdiegtais dėsniais ir būdama ontologiškai susijusi su savo Pagrindu, išsivystė į dabartinį visatos būvį“[550].

Heterodoksinių katalikiškų grupių ir asmenų tejariškosios realybės sampratos interpretacija kai kuriais atvejais apčiuopia dar gilesnius už Brazauskų jos aspektus. Vitalizmo ir panpsichizmo persmelktas F. Kasputytės siūlymas (paremtas ir Teilhardo autoritetu) atkreipti dėmesį į kiekviename žmoguje slypinčias dvasines galias ir suvokti jų „vitalinį spinduliavimą“. Mintimis ir troškimais remiasi tiek fizinis, tiek dvasinis gyvenimas: „[m]inčių vibracijos ritmas perduoda gyvybinguosius fluidus nervinei sistemai ir fizinei būklei.“[551] Kasputytė nesibaimina Dievą vadinti „Kosmine sąmone“. Pasak jos, „Dievo pažinimas glūdi mūsų pačių dvasios pažinime“. Nesvetima jai ir nesunkiai ezoteriškai galimo traktuoti antrojo žmogaus gimimo koncepcija. Tai, Kasputytės nuomone, yra „[i]šsilaisvinimas iš egocentrinio lukšto, iš savojo „Aš“ varžtų [...], jo [žmogaus] susiliejimas su visuotine dvasia per savo paties išlaisvintą dvasią“[552]. Kasputytė grindžia savo požiūrį Dievo imanentiškumu pasauliui, remdamasi Teilhardu, kuris „norėjo sujungti materiją su dieviškumu“, pažymėdama, jog jis „neatskiria Dievo nuo mūsų gyvenimo“[553].

Tėvas A. Menis holistiškai apibūdina tejariškąjį pasaulį kaip „gyvo organizmo, persmelkto dieviškumo ir atsigręžusio į tobulumą“ regėjimą. Teilhardas nuo vaikystės jautė ypatingą gamtos šventumą, didingumą. Materija jam buvo „gyva motiniška terpė, su kuria jis jautėsi labai susijęs“. Anot A. Menio, tai kartais virsta ir „mistiniu materializmu“[554]. Visgi tame jis įžvelgia analogiją su Rytų Bažnyčios mąstytojais, pasaulį traktavusiais kaip teofaniją[555]. Anot tėvo Menio, Teilhardui de Chardinui „organiška vienovė, kurioje susijungia monizmas ir pliuralizmas,

550 Antanas Paškus, „Pasaulis tebekuriamas“, 1, su nuoroda „Šiandien Pierre'ui Teilhardui de Chardinui sukanka 110 metų“ (*ibid.*, 1).

551 *Mokėkime gyventi*, parengė F. K. [F. Kasputytė], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 7.

552 *Ibid.*, 11.

553 *Parafrazės susimąstymui: malda, tikėjimas, susimąstymas*, parengė F. K. [Kasputytė], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 2, l. 52.

554 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...“, 1.

555 *Ibid.*, 3.

pasireiškia visoje pasaulio sąrangoje“[556]. Menio spiritualizmas matomas iš Teilhard’o įtraukimo į kūrinijos visuotiniu dvasingumu tikėjusių mąstytojų – Giordano Bruno, Gottfriedo Leibnizo, Friedricho Schellingo, Vladimiro Solovjovo, Konstantino Ciolkovskio ir daugelio kitų – gretas[557]. Pats t. Menis neabejoja bangine realybės samprata, kurioje garsas ir spalva kaip tokie neegzistuoja, o tėra tik kvantų srautai, veikiantys mūsų jutimo organus[558]. Pažymima, jog tejariškasis materializmo jungimas su spiritualizmu nuosekliai artėjo prie panpsichizmo[559], įžvelgiant kaip evoliucijos pasekmę vis didėjančią psichinio prado, sąmonės ir dvasinio veiksnio sankaupą. Kita vertus, tėvas Menis, siekdamas apginti Teilhard’o de Chardino krikščioniškumą, pabrėžia, jog jo polinkis į materiją, žmogaus aktyvumą, kūrybą yra „bendras pagrindinei krikščioniškosios minties srovei“ bruožas[560].

Krikščionybės ir induizmo sintezės siekęs konvertitas į krikščionybę M. Tomonis drąsiai operavo holistinio pobūdžio pasaulėžiūrinėmis konstrukcijomis – pvz., „intuityviojo panteistinio teizmo“[561]. Jis buvo giliai įsitikinęs egzistavimu „kažkokio mums nežinomo „visuotinio lauko“, pripildančio erdvę“, kurio atžvilgiu materijos dalelės tėra „mažyčiai „ciklonai““, kuriems aprimus „materija mums apčiuopiamu pavidalu nebeegzistuoja – tampa nematomu „lauku“, „eteriu““, kurio pasaulėžiūrinis pobūdis – materialumas ar idealumas – tėra atitrauktų nuo realybės teorinių svarstymų objektas. Realiai visuotinis laukas reiškiasi įvairiomis energomaterijos formomis[562]. M. Tomoniui tai koresponduoja su Teilhard’o mintimis apie vidinę ir išorinę materijos puses, kurios viena kitą veikia, t. y. „tarp kurių egzistuoja kokybiniai ir kiekybiniai santykiai“. Jam artimas Teilhard’o pasiūlytas tokio psichiškumo (sąmoningumo) ir materialumo santykio vaizdavimas elipse

556 Aleksandr Men, „Šventasis Raštas ir mokymas apie nuodėmingumą“, *Logos* 2 (1991): 200.

557 *Ibid.*, *Logos* 3 (1991): 160.

558 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 45.

559 *Ibid.*, 358.

560 *Ibid.*, 345.

561 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 33.

562 *Ibid.*, 34, 35.

su dviem tarpusavyje susijusiais židiniais – „materialios organizacijos (struktūros) ir psichinio sukauptumo“ – anot Teilharďo, „materijos poliarizacijos“. Iš čia ir kyla M. Tomonio išvada, jog „[v]ienintelė perspektyvi, mūsų požiūriu, idealistinėje filosofijoje yra „monistinio dualizmo“ teorija, pripažįstanti dvi reflektuojančias visuotinio lauko formas – objektyviąją ir subjektyviąją, esančias iš vieno prado – Dievo“[563]. Analogiją šiems dviem pradams, pasireiškiantiems energomaterijos realybe, jis įžvelgia Teilharďo tangentinėje ir radialinėje energijoje. Tangentinė energija materializuoja dieviškąją Mintį kvantais, virstančiais materialiomis dalelėmis, o radialinė energija atsakinga už monadų (teosofinė sąvoka, nusakanti pradinius sąmonės „atomus“, evoliucijoje įgaunančius žmonių ir kitokias formas) atsiradimą ir evoliuciją[564]. Radialinės energijos rūšimis jis laiko ir gravitacinį, elektromagnetinį bei dvasinį laukus[565]. Nėra abejonės, kad tai M. Tomonio trokštamos teofizikos – naujosios mokslinės teologijos – apmatai[566].

Kai kuriuose vieno iš „Rūpintojėlio“ autorių Antano Patacko tekstuose nesunkiai regimi holistinio pasaulėvaizdžio atšvaitai, net ezoterinės leksikos vartojimas. Pavyzdžiui, remdamasis ir Teilharďo autoritetu, jis išsako žmogaus sielos nemirtingumo teiginį ir aprašo sielos būtį anapus mirties – jos perėjimą į astralinį kūną, vėliau išsivadavimą iš jo ir persikėlimą į aukščiausias dvasios buveines. Ko gero, dėl ezoterinių mokymų įtakos susiformuota gyvenimo Anapus kaip „nepaliaujamo vystymosi ir veikimo, tobulėjimo, siekimo Amžinosios Tobulybės“ srovės[567] samprata. Ezoterinis pasaulėvaizdis nesvetimas A. Mauragiui. Jis įžvelgia Teilharďo mąstymo analogijas su Israeliu Martinu, teigusiu, kad „[...] dvasinių ar medžiaginių substancijų sutirštėjimas nulemia kūrinio dvasingumą; žmonės patys yra amžinybės procese tol, kol pasiekia Dievybę ir patys tampa dievais, taip vystosi Dievas iš Dievo amžinybės procese [...]“[568].

563 *Ibid.*, 48–49.

564 *Ibid.*, 63.

565 *Ibid.*, 85.

566 *Ibid.*, 160.

567 [Antanas Patackas] A. Digrys, „Žmogus ir nemirtingumas“, 57.

568 Aleksandras Mauragis, *Fatališka klaida*, 161.

Matematikos ir fizikos mokytojas bei logikos specialistas K. K. Raičinskis savo inicijuotame periodiniame savilaidos leidinyje „Polemika“ griežtai kritikavo Teilharďo de Chardino idėjas kaip nemokslines ir pasenusias. Raičinskis primeta Teilharďo žmogaus kilmės filosofinei interpretacijai nutolimą nuo biblinio pasaulėvaizdžio, Rytų mistikos įtaką, o jos pasaulėvaizdį laiko neturinčiu „atramos ir šių dienų biologijos moksle bei astronomijoje, tiksliau kosmogonijoje“, nesiderinančiu su „biologijos faktais bei fizikos ir chemijos dėsniais“. Įžvelgdamas pasaulio kūrimąsi iš kosminių dulkių, jis kaltina Teilharďą sutapatinant Dievą su „beforme materija“, taip pat įžiūri Teilharďo priešiškumą Didžiojo sprogimo teorijai, kuri gerai dera su Dievo, kaip Kūrėjo, samprata. Be to, Teilharďo radialinę energiją jis suvokia kaip visiškai valdančią žmogaus veiksmus, taigi įžvelgia fatalizmą[569]. Kita vertus, savo gyvenimo pasaulėžiūrinę raidą apžvelgiančiame veikale Raičinskis vartoja noosferos sąvoką, teigdamas, jog tobulasis Absoliučios tiesos pažinimas yra už noosferos ribų – gal „nežinios okeanas“, gal „NIEKAS, absoliuti nebūtis“, gal „kažkas „VIENAS“: BEVARDĖ ESYBĖ“, kurią kiekvienas įvardija kitaip – pvz., „Grynasis Judesys“. O pačiam Raičinskiui tai – „AMŽINASIS ENERGIJOS ŠALTINIS“[570]. Taigi jis turi apofatinę Būties prado sampratą. Tad, atrodo, yra racijos daryti prielaidą, kad, nepaisant Teilharďo de Chardino smerkimo, juos realiai sieja panašus pasaulėvaizdis, o Teilharďas kritikuojamas tik dėl siekio išsaugoti savo renomė kaip matematiko ir fizikos mokytojo ir dėl pastangų suartėti su Bažnyčia, siekiant įteisinti savo sugrįžimą į katalikiškąjį tikėjimą.

Pasak kun. Česlovo Kavaliausko, Teilharďui de Chardinui „visa tikrovė buvusi tarsi vienas organizmas“. Tai „dinaminė materijos koncepcija“, ardanti „ribas tarp [...] materijos ir dvasios“[571]. Anot Č. Kavaliausko, dvasia ir materija Teilharďui – „tai, greičiausiai, neišmatuojamai gilios tikrovės papildomieji aspektai“. Materijoje jis matė išmintį ir vidinę dimensiją ir pirmasis gynė sąmonės atsiradimo iš

569 [Konstantinas Kazimieras Raičinskis] „Dogmos – ne aksiomos“, *Polemika* 1 (1982 m. gruodis): 13.

570 Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 1*, 27–28.

571 [Česlovas Kavaliauskas] „P. Teilhardo de Chardino svarstymai apie evoliuciją“, 56.

materijos koncepciją Bažnyčioje[572]. Kun. Kavaliauskas cituoja Teilhard'o de Chardino „Himną Visatai", kuriame jis laimina materiją kaip „visuotinę suartėjimo ir jungimosi galybę" ir į savo paties klausimą, ar yra „principinis skirtumas tarp gamtos ir dvasios (tarp materijos ir sąmonės)?", atsako – ne[573]. Pasak Kavaliausko, ir į klausimą, kaip iš mažiau tobulo gali būti pasiektas aukštesnis lygmuo, Teilhard'as atsakė nurodydamas į „neišsemiamas energijos galimybes": „Energijos stichija viešpatauja visur ir visada" – viskas liudija „„objektyvią dvasią", viešpataujančią materijos gilumoje", todėl nėra prasmės skaidyti tikrovę „į nesuderinamus sielos – kūno ir materijos – dvasios laukus"[574]. Cituodamas teologą M. Schmausą, kun. Kavaliauskas rašė: „Lieka didelė paslaptis, kokiu būdu dvasios dėsnių valdomas organizmas gali būti pakeistas ir įgauti naują pavidalą. Matyt, tai suponuoja kūno ir sielos giminystė. Dvasia yra atvira materijai, o materija atvira dvasiai."[575] Gyvybė Teilhard'ui – atviros sistemos savybė. Ji „sugeba organizuotis pati savaime"[576]. Būtent sinerginiu principu vyko evoliucija – be jokių stebuklų, iš natūralios Dievo ir gamtos sąveikos: „Kai žmogus subręsta taip, kad gali tapti Dievo partneriu, jį Dievas tarsi įšventina į šią partnerystę."[577] Pažymėtina, jog pati mintis apie saviorganizaciją į Bažnyčios akiratį pateko per Teilhard'o de Chardino darbus[578].

Holistinė realybės samprata, sąmonę laikant integralia būties dalimi, kai kuriais atvejais suartėjanti su heterodoksiškai mąstančių grupių ir asmenų realybės samprata, matoma ir po 1990 m. katalikiškoje periodinėje spaudoje. Štai teologas H. Küngas vokiečių poeto Johanno Christiano Hölderlino poezijoje įžvelgia ne panteistinę – visa ko buvimą Dievu, o panenteistinę – visa ko buvimą Dieve

---

572 *Ibid.*, 57–58.

573 [Česlovas Kavaliauskas] „Iš modernaus mokslo pozicijų", iš *Eschatologija žmogui ir pasauliui*, Česlovas Kavaliauskas (Vilnius: Edukologija, 2011), 60–61.

574 [Česlovas Kavaliauskas] „Iš modernaus mokslo pozicijų", 62–65.

575 Česlovas Kavaliauskas, *Trumpas teologijos žodynas*, 132.

576 [Česlovas Kavaliauskas] „Iš modernaus mokslo pozicijų", 62.

577 „Tikiu mūsų jaunimu: pasikalbėjimas su kun. Česlovu Kavaliausku", 2.

578 [Česlovas Kavaliauskas] „Apie saviorganizaciją", iš *Eschatologija žmogui ir pasauliui*, Česlovas Kavaliauskas (Vilnius: Edukologija, 2011), 69.

– laikyseną. Pasak Küngo, tai požiūris, gyvavęs jau iki Teilhard'o ir Whiteheado. Dievas čia „mąstomas tik šiame pasaulyje ir šis pasaulis – Dieve […]. Dievas, Dievybė yra visa apimanti, visa persmelkianti tikrovė daiktų šerdyje, žmoguje, visame pasaulyje"[579]. R. Grucė, referuodamas Étienne'o Gilsono ir Igorio bei Grichkos Bogdanovų, besiremiančių ir Teilhard'u, knygos turinį, neabejoja Visatos – jos mažiausios dalelės ir tokių didžiulių objektų kaip galaktikos – sąmoningumu ir teleologiškumu („Visata yra kupina inteligencijos ir sąmoningai siekiamų tikslų [...]"). Taip žvelgiant „[u]niversumas yra begalinis informacijos tinklas". Išnyksta „skirtumas tarp materijos, sąmonės ir dvasios: tėra viena slėpininga visų trijų vienos ir tos pačios visumos elementų sąveika"[580]. Š. Leskauskas vadovaujasi iš materijos gelmių kylančios dvasios samprata: „Išsivystymo eigoje ji [dvasia] nuosekliai susijusi su žemesnėmis ir ikižmogiškomis gyvybės formomis. Ji atsiranda kulminacijoje kosminio srauto, kaip jo produktas ir kaip naujas dalykas."[581] J. Vailionis plačiai operuoja energijos sąvoka. Jam svarbiausia – išliekanti besikaupianti „Žmogaus Proto ir Valios Energija – Dvasia"[582], kiekviename žmoguje glūdintys „galingi Energijos krūviai", kuriuos, norint būti laimingam, „reikia pažinti, įvertinti, [nes] jie negali nekurti". Anot Vailionio, ši Energija nori žmogaus tobulėjimo[583]. Be abejo, Vailionis turi omenyje teologinę Šv. Dvasios sąvoką, tačiau įsidėmėtinas iš gamtamokslio perimtas ir plačiai ezoteriniuose sluoksniuose praktikuojamas energijos sąvokos pasitelkimas.

Vis dėlto katalikiškuose savilaidos tekstuose matomas ir konservatyvus požiūris į realybę, materiją charakterizuojant kaip pasyvią, nepajėgią kaitai pačiai iš savęs. Ir toks diskursas arba laikomas visiškai realiu materijos būviu, o ne vien teoriniu pasvarstymu, arba privalomu kataliku save laikančiam žmogui, paverčiant tai viena iš tikėjimo išpažinimo formų. Būtent toks yra apologetinio veikalo

---

579 Andrius Jaras, „Kelias pas dievus", *Naujasis židinys-Aidai* 6 (1993): 30.

580 Romualdas Grucė [Apie Žano Gitono ir Griškos bei Igorio Bogdanovų knygą „Dievas ir mokslas"], *Dienovidis*, 1996 m. balandžio 26 d., 6.

581 Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją", 59.

582 Jonas Vailionis, „Ko ieškau? Džiaugsmo?", 36.

583 *Ibid.*, 38.

autoriaus J. Marcinkaus požiūris. Materija jam – visiškai inertiška ir veikiama Dievo iš šalies. Gamta be Dievo yra tik paprasta negyva medžiaga ir negali sukurti nieko nuostabaus – pvz., gyvybės. Anot Marcinkaus, „[m]edžiagos sudievinimas, jai suteikiant dieviškų savybių, yra tik savęs apgaudinėjimas, nenorint pripažinti Dievo“[584]. Šiame kontekste Teilhard'o de Chardino organinio pasaulio evoliucijos procesą jis mato kaip Dievo veikimo pasireiškimą[585].

Konservatyvūs ir daugelis leidinio „Dievas ir Tėvynė“ tekstų. Jau minėta jo autoriaus reakcija į ateizmo propagandisto F. Mačiansko Teilhard'o de Chardino „užtarimą“. Pasak jo, Teilhard'as de Chardinas „[n]orėjo sujungti panteizmą su dogma, suderinti nesujungiamus dalykus“. Jam kategoriškai nepriimtina Kristaus ir tikėjimo sampratos vystymosi koncepcija. Jis cituoja šv. Oficijos 1962 m. pareiškimą dėl Teilhard'o mokymo: „Knibžda klaidos prieš Katalikų mokslą. Saugotis jo ir saugoti kitus.“[586]

P. Tautvilas, nors ir cituoja panpsichizmu dvelkiančią astronomo Jeanso mintį apie Visatą kaip gilią mintį ir materiją kaip dvasios atskleidėją, taip pat Teilhard'o de Chardino maldą, griežtai atmeta panteistinius vaizdinius – jo nuomone, tai yra aiškus monizmas, kuriame nebelieka Dievo ir žmogaus, dvasios ir medžiagos, bet „viskas yra tik viena vienintelė substancija, kurią galima vadinti dieviška bei dvasine, taip pat lygia teise ir gamtine bei medžiagine“. Panteizmas įvardijamas spiritualizmu ir materializmu kartu, o galiausiai ateizmu, nes „kai Dievas yra visur, tai iš tikro jo nėra niekur“[587]. Galiausiai jis atvirai remiasi A. Maceina: „[...] tik iš nebūties kilusi ir tik nebūtyje buvojanti reliatyvybė arba pasaulis yra įmanomas kaip autentiška tikrovė. [...] Pasaulio kilimas ir buvimas yra įrėminti nebūtimi ir absoliutu, sudarydami jo buvojimo ribas.“[588] Maceinos įtaka sovietmečio katalikų visuomenei apskritai buvo didelė ir mums rūpimu klausimu reiškėsi nuo

584 J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, 33.

585 *Ibid.*, 65.

586 [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė“, *Dievas ir Tėvynė*“ 1 (1976): 41.

587 P. Tautvilas, *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai*, 125.

588 *Ibid.*, 131.

7–8 dešimtmečių sandūros, tačiau rėmėsi ankstesniu įdirbiu. Jau matėme, kaip masiškai jo veikalai buvo dauginami ir kaip plačiai buvo paplitę Lietuvoje. Jie buvo itin stiprus pasaulėžiūrinio, teologinio konservatyvumo veiksnys sovietmečio katalikų visuomenėje. Visgi, kaip žinome, Maceinos ginčas su Teilhard'u ir jo krikščioniškumą ginančiu kun. A. Paškumi buvo nesutaikomas. Anot Maceinos, Teilhard'o evoliucijos filosofija neišlaiko kritikos, o jo teologija „toli gražu nesiduoda įjungiama į krikščionybės mokslą"[589]. Maceinai visiškai nepriimtina tejariškoji kūrimo kaip pradinio daugio vienijimo samprata. Pasak jo, Dievas yra pasaulio Kūrėjas iš nebūties[590]. Maceinai svetimas ir tejariškasis medžiagos ir dvasios tapatinimas – tai jis laiko ontologiniu monizmu[591].

Oficialiojoje filosofijoje sovietmečiu turėjo būti laikomasi materialistinio redukcionizmo, scientizmo ir ateizmo persmelktų Teilhard'o vertinimo kriterijų. Materialistinis redukcionizmas ryškus J. Babosovo tekstuose, kurių keletas buvo publikuoti Lietuvoje. Jis, kaip vienas pirmųjų tejarizmo tyrinėtojų SSRS, turėjo įtakos kai kuriems mūsų filosofams. Babosovui kategoriškai nepriimtinas žmogaus sąmonės ir mąstymo atskyrimas nuo materialaus jos nešiklio – smegenų, ir pavertimas, anot jo, „kažkokia gryna minties sfera, noosfera, kuri nieko bendra neturi su materijos vystymusi". Jam neužtenka to, kad tejaristai pripažįsta „natūralią, nuo jokios [...] virššmogiškos įtakos nepriklausančią žmogaus sąmonės kilmę". Blogai tai, kad Teilhard'as de Chardinas ir jo pasekėjai „skuba sąmonės atsiradimo ir vystymosi procesui suteikti mistinių bruožų", visuomenės vystymosi pagrindu laikydami „sielos energetiką"[592]. Be abejo, čia matoma materialistinio redukcionizmo pasekėjo polemika su panpsichizmo doktrina. Panašiai mąsto filosofas V. Garadža. Anot jo, Teilhard'as de Chardinas „ištirpdė dievą gamtoje", pripažindamas materijai „tam tikras kūrimo galimybes", tačiau nepripažino

589 Antanas Maceina, *Didieji dabarties klausimai: pasaulio sekuliarizacija*..., 205.

590 Antanas Maceina, *Bažnyčia ir pasaulis: bažnytinio gyvenimo kaita*..., 133.

591 [Antanas Maceina] „Didieji dabarties klausimai", iš *Raštai*, Antanas Maceina, 288.

592 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje", 36–37.

materijai pirmumo[593].

I. Zaksui nesuvokiama Teilharďo de Chardino imanentinė Dievo samprata. Anot jo, „kaip galima teigti, kad išplitusi visame kosmose sąmonė sudaro vienovę su dievu, pripažįstant, jog dievas yra už kosmoso ribų?“ Zakso supratimu, „negalima vienu metu būti ir transcendentiniam, ir imanentiniam“. Pasak jo, tai metafizinis ribotumas, labiausiai matomas „panpsichizmo koncepcijoje“, teigiant, jog „sąmonė yra visos gamtos savybė. Jau pačioje pradžioje žemiškoje materijoje tūnojusi elementarios sąmonės masė.“ Sąmonės priskyrimas materijai, jo supratimu, yra klaidingas gamtos sudvasinimas[594]. Akivaizdu, jog Zaksas faktiškai pritaria A. Maceinos vertinimams. Jis pritariamai cituoja Maceiną, teigiantį, jog Teilharďui „medžiaga ir dvasia yra kažkas viena. Medžiaga jo filosofijoje absorbuoja dvasią.“ Faktiškai solidarizuojamasi su Maceinos kritika Teilharďo kūrimo sampratai, atkreipiant dėmesį, jog jo koncepcijoje „visas žmogus ir jo kūnas, ir jo siela – yra gamtinės evoliucijos produktas, kilo iš gyvūnijos pasaulio“, o tai esą nesuderinama su krikščioniška dieviško kūrimo samprata – staigus kūrimo aktas „paverčiamas tęstiniu, nuolatiniu“, o Dievas virsta demiurgu, dievu-išvystytoju. Taip „[n]yksta skirtumas tarp dievo ir pasaulio. Dievas virsta imanentiniu pasauliu [iui?]. Tai panteistinė pasaulio samprata.“[595] Be abejo, toks Zakso solidarizavimasis su senąja transcendentine Dievo samprata nulemtas noro turėti reikalo su lengvai sukritikuojama krikščionybės samprata. Kitam radikalaus materialistinio redukcionizmo atstovui Albinui Griškai dėl tų pačių priežasčių visiškai nepriimtinas tejariškas Dievo laikymas „kažkokia Omega, kažkuo neapibrėžtu, neaiškiu, tačiau nulemiančiu materialaus pasaulio dalykus, esančiu virš materialaus pasaulio“[596].

Dar vienas ortodoksalus marksistas ir ateistas Jonas Mačiulis Teilharďo teologiją laiko panenteistine. Tokioje Dievo ir pasaulio santykio sampratoje pasaulis

593 V. Garadža, „Katalikiškasis modernizmas ir neotomizmas“, 94.

594 [Irmija Zaksas] „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, 145–146.

595 *Ibid.*, 149–150.

596 Albinas Griška, „Užsitęsusi kova“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1978): 16–17.

yra besivystanti sistema. Joje nėra „neperžengiamos ribos tarp gyva ir negyva“, o aukštesnio lygio šaknys yra žemesniuose. Mačiulio teigimu, Teilharďas tiki ir į „transcendentinį dievo asmens veikimą ir į vidinę pasaulio savybę tobulėti“, todėl jis daro išvadą, jog Teilharďo koncepcijoje „pasaulio vystymosi priežastis slypinti ne materijoje, o sudvasintoje materijoje“. Kosmogenezė – tai „progresuojantis dvasinio prado išaugimas iš materialaus“. Taigi „tejarizmo dievas“, „nors ir netekęs tradicinių antropomorfinių bruožų“, vis tiek yra „transcendentinis (anapusinis) pirmasis vystymosi postūmis – Alfa ir galutinis tikslas – Omega“. Tai, pasak Mačiulio, „mistifikuojantis, iškraipantis tikrovę“ evoliucijos proceso filosofinis įprasminimas. Vėlgi, kaip ir Zaksas, Mačiulis konservatyvių katalikų teologų lūpomis klausia: „Ar pabrėžiant dievo imanentiškumą, neprarandamas dievo suverenumo ir transcendentiškumo supratimas?“, ir daro išvadą, kad „naujos dievo, pasaulio vaizdo teologinės koncepcijos rodo vidinę religijos eroziją bei krizę“[597]. Vis dėlto tai daugiau sako apie pačių materialistų pasaulėvaizdžio ribotumą, jų nepajėgumą diskutuoti su holizmo atstovais.

Panenteistinės Dievo ir pasaulio sampratos populiarumą konstatavo ir A. Vasiljeva, kurios tekstai taip pat ne kartą skelbti Lietuvoje. Pasak jos, katalikiškojoje filosofijoje „išryškėjo tendencija atsitraukti nuo antropomorfizmo ir supranatūralizmo“, Dievas imamas suvokti kaip neasmeninis, socialinis, moralinis ar psichinis pradas, populiarėja panteistinė Dievo samprata, kuri dažnai pristatoma mistine forma kaip panenteizmas[598]. Panenteizme Dievo samprata atvirai imanentinė. Būtent kaip tokią Vasiljeva analizuoja Teilharďo de Chardino koncepciją[599].

Žymiausiam Teilharďo filosofijos tyrinėtojui Lietuvoje B. Kuzmickui pradiniame tyrimų etape didelę įtaką turėjo vienas pirmųjų tejarizmo tyrinėtojų SSRS J. Babosovas. Kuzmickas atkartoja Babosovo išvadas apie prieštaravimą tarp

---

597 Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas“, 18–19.

598 В. А. Васильева „Пантеизм в современной католической теологии“, iš Католицизм *и* современная идеологическая борьба (Вильнюс, 1975), 201.

599 *Ibid.*, 205.

Dievo transcendentiškumo ir imanentiškumo, Dievą sutapatinant su besivystančiu materialiuoju pasauliu ir taip jį imanentizuojant, bet kartu iškeliant „už evoliucijos, erdvės ir laiko ribų“ ir taip paverčiant jį „išorine pasaulio atžvilgiu transcendentine būtybe“. Pakartojamas ir priekaištas Teilhard'ui dėl materijos sudvasinimo, aukštesnę kokybę įžvelgiant žemesniuose lygmenyse[600]. Pasak Kuzmicko, pasaulio vienovė (kaip jis vadina, vieningumas), vidinis materijos aktyvumas aiškinamas panteizmo ir panpsichizmo kontekste. Materiją Teilhard'as sudvasina, visuose lygmenyse įžvelgdamas dvasios, psichikos, sąmonės užuomazgas[601]. Vėlesniuose savo darbuose Kuzmickas atsisako šių Teilhard'o realybės koncepcijos bruožų neigiamo vertinimo, bet ne jų pačių kaip objektyviai būdingų Teilhard'ui. Skirtingai nuo tomizmo, pabrėžiamas materijos ir dvasios, kaip pasyvaus ir aktyvaus prado, vidinis vieningumas, lemiantis pasaulio vidinį aktyvumą[602]. Pasak Kuzmicko, gyvybės ir sąmonės atsiradimą Teilhard'as de Chardinas laiko dėsninga labai išvystytos ir puikiai organizuotos materijos struktūrizacijos pasekme, natūraliu ir dėsningu jos vidinės energijos pasireiškimu, nors kritiniu momentu įvykstant „dialektiniam kokybiniam šuoliui“[603]. Tai įmanoma, nes visose materijos pakopose, visose mažiausiose dalelėse yra „elementarus dvasios kiekis, psichikos, sąmonės užuomazgos“[604]. Kita vertus, Kuzmickas, galimai taikydamasis prie oficialiosios ideologijos materialistinio redukcionizmo, teigia, jog tejariškasis Dievo sutapatinimas su besivystančia gamta „sunkiai suderinamas su mintimi, kad Kristus yra už ir šalia pasaulio, nors jį vienija, stimuliuoja jo vystymąsi“[605].

---

600 Br. Kuzmickas, „Tejardizmas ir mėginimai atnaujinti katalikybę“, 71.

601 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, 65.

602 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, 363. Kita vertus, teigiant, kad visokia energija yra psichinės prigimties, energijos aktyvumas, faktiškai kaip ir neotomistų atveju, priešpriešinamas inertiškam materialumui (B. Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*..., 175).

603 Бронисловас Кузмицкас, *Философские корни католического модернизма*, 266.

604 *Ibid.*, 268.

605 B. [Bronius] Kuzmickas, *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje* [mašinraštis], 85. Iš esmės tas pačias mintis jis kartoja ir savo vėliausiame darbe, monografijoje *Katalikiškoji filosofija: XIX ir XX amžiai* (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003), 252–257. Tai, žinoma, liudytų, kad sovietmečiu rašyti darbai iš esmės gana tiksliai atspindėjo jo pažiūras. Ir A. Šukys pažymi, kad B. Kuzmickui pristatinėjant Teilhard'o de Chardino krikščioniškojo evoliucionizmo idėjas matomas jo tolerantiškumas (Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje*..., 136), be dažnesnių gretinimų su marksizmu-leninizmu (*ibid.*, 139).

J. Minkevičius jau 1968 m. Teilhard'o de Chardino koncepcijos esmę įžvelgė pastangose įveikti materializmo ir spiritualizmo prieštaravimą ir žymiai gilesniame materijos ir energijos supratime. Pasak Minkevičiaus, Teilhard'as siekia įveikti teologinį dvasios ir kūno dualizmą, visus evoliucinius procesus suvedant į „„vienintelį ir galutinį centrą" – materijos ir dvasios vienybę" – Omegos tašką[606]. Panašiai samprotavo K. Rahneris: „Jeigu [...] medžiaga yra savotiškai sustingusi dvasia, ir jos (medžiagos) vienintelė prasmė yra padaryti dvasią galima, tai tokiu atveju medžiagos vystymasis dvasios link jau nebėra tokia neįmanoma sąvoka"[607]. Tai, pasak Minkevičiaus, yra antgamtiškumo natūralizavimas[608]. Neatsitiktinai 9-ajame dešimtmetyje Teilhard'o ir kitų neortodoksalių teologų iškilime Minkevičius įžvelgė ekskliuzyvistinės krikščionybės irimą. Universalizmo filosofijos kontekste Minkevičius dar labiau išryškino universalius Teilhard'o kosminės evoliucijos aspektus: materijos ir dvasios susiliejimą bei pasaulio judėjimą vis didėjančios konvergencijos kryptimi[609]. Vytautas Radžvilas taip pat akcentuoja tejariškąjį pasaulio, kaip vieningo ir aktyvaus kosminio fenomeno, pereinančio kelias vystymosi pakopas, supratimą, tačiau įžvelgia Teilhard'o de Chardino koncepcijoje du pasaulio pradus – materialųjį ir dvasinį, kurie „atsiranda ir vystosi kartu"[610].

Filosofai, pasirinkę kitus tyrinėjimo objektus, o ne Katalikų Bažnyčios kritiką ar jos filosofinių, teologinių ir socialinių doktrinų analizę, daugeliu atvejų dažniau laikėsi sąmonės prioriteto būties struktūroje ir kiek įmanoma net sovietmečiu bandė tai atskleisti, t. y. turėjo holistinį pasaulėvaizdį arba tiesiog įžvelgė kitus nei oficialiojoje ideologijoje leistus materijos ir dvasios santykio aspektus. Pavyzdžiui, I. Gaidamavičienė savo knygoje „Homo creator", pasirodžiusioje 1997 m., tačiau apibendrinančioje ankstesnių dešimtmečių jos filosofinio darbo rezultatus, atvirai deklaruoja realybės spiritualistinį, holistinį pobūdį. Remdamasi Teilhard'u

606 J. Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje", 43.

607 *Ibid.*, 44.

608 *Ibid.*, 48.

609 Jokūbas Minkevičius, „Universalizmo filosofija globalinių problemų akivaizdoje", *Filosofija. Sociologija* 3 (12) (1993): 8.

610 Vytautas Radžvilas, „Pjerui Tejarui de Šardenui – 100 metų", 276.

de Chardinu ji teigia „iracionaliosios sąmonės aspekto ir noosferos (giminingo sąmonei energetinio-informacinio lauko) vienovę“, taigi sąmonės ir erdvėlaikio kontinuumą[611]. Būtent Teilharďą Gaidamavičienė pasitelkia norėdama įrodyti sąmonės neatskiriamumą nuo bendrosios kosmogenezės tėkmės, veikiančios ne tik materialią mūsų esybės pusę, bet ir mūsų dvasią, neatsiejamą nuo subtiliosios sferos (energijos)[612]. Taigi sąmonę Gaidamavičienė suvokia kaip energiją, subtilią materijos formą, o tai rezonuoja su Teilharďo pasaulėvaizdžiu. Žmogaus sąmonė jai (kaip ir Teilharďui) – vienas iš kosminės sąmonės elementų[613], pasireiškiančių įvairiomis formomis – gyvų organizmų spinduliuojamu bioplazminiu ar biopsichiniu lauku[614] ar žmonių dvasinės veiklos rezultatus sintezuojančia noosfera su jos informacinėmis struktūromis[615].

Saulius Kanišauskas Teilharďo de Chardino noosferos koncepcija pasinaudoja kurdamas kauzalios ir akauzalios determinacijos pasaulių schemą. Pasak jo, ateities poveikio dabarčiai problema galėtų būti išspręsta iškėlus prielaidą, jog „be mūsų fizinio pasaulio yra dar Transcendentinis pasaulis, kuris yra beerdvis, belaikis, monadiškas, t. y. kurio viename taške yra visa visuma ir atvirkščiai – kad visuma sudaro vieną monadą“. Tokio pasaulio atitikmenimis ar iliustracijomis S. Kanišauskas laiko ir Teilharďo Omegos tašką ar Vernadskio noosferą. Pats Kanišauskas savo schemoje jį įvardija „akauzalios determinacijos pasauliu“ su sinchroniniu priežastingumu ir grįžtamaisiais ryšiais[616]. Pasak Kanišausko, priimant monadiškumo, ontologizuoto papildomumo ir holistinį „viskas visame“ principus, o materialumą ir idealumą suvokiant kaip nedalomą visumą, fizinis (kauzalios determinacijos) ir eterinis ar dvasinis (akauzalios determinacijos)

611 Irena Gaidamavičienė, *Homo creator: sąmonė ir būtis*, 40.

612 *Ibid.*, 52.

613 *Ibid.*, 69.

614 *Ibid.*, 216.

615 *Ibid.*, 362.

616 „Plyšelis į begalinį pasaulį“, pokalbis su Vilniaus planetariumo direktoriumi Sauliumi Kanišausku, *Dienovidis*, 1991 m. gegužės 24–31 d., 3. Kęstutis Masiulis, atrodo, pritariamai vertino Kanišausko akauzalios determinacijos pasaulio idėją, be jokių rezervų išsakydamas Kanišausko mintį apie grįžtamus laike ryšius (involiuciją) tarp visatoje vykstančių sinerginių procesų (Kęstutis Masiulis, „Neomonadologinė gamtos mokslų pasaulėvaizdžio interpretacija“, iš *Problemos. T. 50* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996), 158.

pasauliai persidengtų. Akauzalios determinacijos pasaulį jis linkęs tapatinti su Dievu[617], taip pat su tuo, ką Vernadskis ir Teilhard'as de Chardinas vadino noosfera, kuri yra ir „savotiškas „informacijos okeanas", monadiškas ir persmelkiantis mus visus"[618]. Šie subtiliausi lygmenys, veikiantys mūsų realybę, gali būti įvardijami ir informacija ar „informaciniu paskirstomuoju lauku" (J. Fominas), monadomis (G. V. Leibnizas) ar dvasios pasauliu (religiniame, mistiniame diskurse)[619]. Savo disertacijoje Kanišauskas akcentuoja, jog Teilhard'o monizmas yra pliuralistinis – jo „diferencijuotos vienybės" sąvokoje dvasinės esmės išlaiko savo individualumą. Tuo Teilhard'o monistinis idealizmas skiriasi nuo panteizmo[620].

R. Ozolas Teilhard'ą de Chardiną interpretuoja materialistinio redukcionizmo bazėje, tačiau veržđamasis, kaip matysime vėliau, į dvasinį išsilaisvinimą[621]. Aptardamas Teilhard'o katalikiškąją evoliucijos teoriją Ozolas atkreipia dėmesį į tai, kad, pasak Teilhard'o, „[p]asaulio prigimtį reikia traktuoti ne taip kategoriškai materialistiškai kaip iki šiol [...]: banginė materijos prigimtis rodo materijos pagrindu esant energiją", o klausimas apie energijos dvasinį ar nedvasinį pobūdį yra pernelyg spekuliatyvus. Vis dėlto teigiama, jog radialinė energija išauga į dvasiškumą, o iš tangentinės energijos gimsta materialumas[622]. Savo filosofijos istorijos paskaitose Ozolas radialinę energiją traktuoja kaip į priekį ir aukštyn vedančią galią. Pasak jo, tai „tas energijos pradas, tas momentas, kurį galima traktuoti kaip dvasišką pradą, nukreiptą į begalinumą". O tangentinė energija yra „radialinės energijos kiekybės sankaupos pagrindu gimstanti, daiktus, atomus, molekules ir

617 Saulius Kanišauskas, „Gyvenimo prasmė ir noosfera", 37, 38.

618 Saulius Kanišauskas, „Etikos kosmizacijos problema", *Filosofija. Sociologija* 1 (7), (1992), 17.

619 Saulius Kanišauskas, „Pasaulio pabaiga. Kas tai?", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1995): 25.

620 Saulius Kanišauskas, „*Žmogaus ir kosmoso ryšiai šiuolaikiniuose gamtos moksluose...*", 55.

621 Nors ir pristatydamas neotomistinę būties sampratą, vis dėlto, atrodo, turėdamas omenyje ir save patį, Ozolas teigia, kad pažinimas sąmoningai turi orientuotis į „daiktiškųjų apnašų nuo esmių pasaulio nuėmimą, į kilimą aukštyn prie didesnės esmės". Tai yra „dvasią valdantis tikėjimas", viena iš „pasaulio dematerializacijos" pakopų, kuriomis žmogus juda į „dvasios aukštybių šviesą ar daiktų pasaulio tamsą" (Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 172).

622 *Ibid.*, 176. Pažymėtina, jog R. Ozolo požiūris į Teilhard'o de Chardino filosofiją mažai keitėsi nuo 1973 m. iki pat 1988 m.: išliko ta pati teksto struktūra ir net daugeliu atvejų tos pačios formuluotės – pvz., 1973–1974 m. paskaitoje apie tejarizmą ([Ozolas] Romualdas Ąžuolas, *Filosofijos istorijos apžvalga. 1973–1974 m.*, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 113, l. 353–356), 1987 m. paskaitos tekste ([Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis", 538–539) ir knygoje (Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 176–177).

pasaulius gimdanti energija, tai yra organizacinė struktūrų gamybos jėga [...]“. Sąmonė tokiu atveju – „aukščiausio struktūriškumo medžiagos savybė“, nors ir neegzistuojanti medžiagos pavidalu[623].

Česlovas Kalenda, analizuodamas sąmonės reiškinį, sąmoningai atriboja nuo dialektinės-materialistinės sąmonės sampratos hilozoistines-panteistines sąmonės interpretacijas, sąmonę priskiriančias visai gamtai, visai materijai. Anot Č. Kalendos, Teilharďo filosofinė-antropologinė koncepcija yra ryškus tokios galvosenos pavyzdys. Būtent į tai nukreipia materijos dvejopos prigimties samprata: ji turi išorinę (kūnišką, fizinę) ir vidinę („dvasinės energijos“) pusę, pasireiškiančią „psichiniu aktyvumu“, t. y. esančią materijos „sąmoningu pradu“. Sąmonė Teilharďo koncepcijoje yra „imanentiška, universali materijos savybė, bendra visoms molekulėms“ ir vykstant evoliucijai „išsirutulioja į individualias sąmones, o vėliau ir į vieningą sąmonę (Omegą)“[624]. Materijos (pasaulio) saviraidos priežastimi laikomas psichinis (sąmonės) veiksnys. Tokią koncepciją Kalenda laiko anachronistiška, panteistine, dėl religinio gamtotyros duomenų interpretavimo lengvai peraugančia į panenteizmą[625].

Algirdas Statkevičius, filosofinio pobūdžio veikalus rašęs ir save ateistu laikęs (tiesa, sovietmečiu buvęs tolerantiškas krikščionims) disidentas, savo pažiūromis kaip tik labai artimas hilozoizmui. Sąmonę jis laikė „tam tikrą išsivystymo lygį“ pasiekusia pažinimo galia, kuri gali būti „labai primityvi – augalinė ar gyvulinė ir labai tobula – žmogiškoji“. Protas – tai aukščiausią išsivystymo pakopą, „aiškaus mąstymo lygį“, pasiekusi pažinimo galia, brendusi milijardus metų. „Evoliucija – tai sąmonės augimas“ – cituoja Teilharďą de Chardiną[626]. Remdamasis Teilharďu Statkevičius konstatuoja, jog evoliucija yra kosminio masto reiškinys[627], kurio pradinį impulsą, jis įvardija ir kaip Kūrėją ar Dievą, taigi, išeitų, asmeniu, davusiu

623 [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis“, 539.

624 Česlovas Kalenda, *Sąmonės prigimtis*, 38.

625 *Ibid.*, 39.

626 Algirdas Statkevičius, *Doros ir kultūros keliu: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai (sutrumpintas variantas)* (Vilnius: Eksperimentinė technikos paminklų restauravimo įmonė, 1990), 22.

627 Algirdas Statkevičius, *Gamtos dėsniai, kultūra ir mes*, 173.

„postūmį mums kol kas sunkokai suprantamam, tačiau realiai vykstančiam Kosminės apimties procesui – evoliucijos procesui.“ Statkevičius evoliucijos procesą apdalija tokiais epitetais kaip „aukščiausias išmintingumas“ ir „aukščiausias protingumas“, tad nekelia nusistebėjimo jo teiginys, jog tokiame evoliucijos vyksme „mes pažįstame Dievybę, mes suvokiame jos valią, jos tikslus, jos didingumą, jos neklaidingumą“. Anot Statkevičiaus, šią milijardus metų veikusią ir tebeveikiančią visame Kosmose jėgą, skatinusią priešbiologinę ir vėliau biologinę evoliuciją, galima pavadinti „realiai visoje gamtoje egzistuojančia ir be jokio perstojo veikiančia kosminio išmintingumo jėga **vis sophica cosmica**“ Statkevičiaus teigimu, „[n]ėra labai didelio skirtumo ar tą, visa kas gyva bei negyva į aukštesnes funkcionavimo formas stumiančią jėgą – šią nesąmoningą kosminio-stichinio išmintingumo jėgą, tą nebylią mūsų mokytoją pavadinsime **gamtos ar dievybės** vardu“[628]. Palyginimui galima pažymėti, jog, skirtingai nuo faktiškai hilozoizmo pozicijų besilaikiusio ateisto Statkevičiaus, oficialiais ateistiniais kanalais buvo atstovaujama radikaliam materialistiniam redukcionizmui, pagrįstam tikslingumo (taigi ir sąmonės) atmetimu[629].

Ezoterinių mokymų – ypač teosofijos ir Agni jogos – įtakoti ar priklausę ezoterinėms grupėms asmenys, kaip ir heterodoksinės krikščionybės atstovai, Teilhard'o filosofijos holistinius aspektus atspindėjo išsamiausiai. Ypač tai pasakytina apie teosofiją ir Rerichų mokymą rimtai vertinusį A. Beinorių, išvertusį tėvo A. Menio svarbiausio veikalo fragmentą, skelbtą „Šiaurės Atėnuose“ 1994 m. Jame išryškintas Teilhard'o atsivėrimas materijai kaip dvasios ištakoms – „regėjimas pasaulio kaip gyvo organizmo, persmelkto dieviškumo [...]“[630]. Toks pat universalistinis ir Agni jogos (Gyvosios etikos) mokymu besiremiančios mokytojos Irenos Stulpinienės pasaulėvaizdis. Stulpinienę patraukė, jos žodžiais tariant, Teilhard'o de Chardino panteistinė dvasia, jo teigiamas „evoliucijos beribiškumas“, faktiškai

628 Algirdas Statkevičius, *Žmogaus gelbėjimas: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai*, 48–52.

629 Ateistinės metodinės medžiagos autoriai A. Čertkovas ir V. Komarovas Teilhard'o holistinį požiūrį įvertino kaip nesėkmingą mėginimą įveikti materializmo ir idealizmo prieštaravimą (A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą*..., 128).

630 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...“, 1.

– jo holizmas, Stulpinienės apibūdinamas žodžiais „visuma“, „sintezė“, „visuminis pažinimas“, „sinergetinis procesas“[631].

K. Pukelis „Omegos taško“ teoriją originaliai interpretuoja iš žmogaus kaip dvasinio centro perspektyvos. Pasak jo, visos mus veikiančios jėgos ir daiktai mūsų atžvilgiu yra išsidėstę „ratu“ (kaip analogija minimas Budos ratas Rytų filosofijoje, Rėdos ratas baltų tikėjime, Žemės orbitos ratas). Todėl žmogus, kaip perspektyvos centras, kartu yra ir „visatos kūrimo centras“[632]. Vis dėlto pasaulis yra vieningas ir fundamentaliai, būdamas „įvairovė vienovėje“. Visas mikrodaleles ir makrokūnus į vieną sistemą jungia energija, dėl kurios tarpusavyje sąveikaujančios dalelės sukuria reiškinį, vadinamą sfera (ratą, elipsę). Pasaulis – tai sistema, tinklas, „Visatos audinys“: dėl žemesniųjų ir aukštesniųjų lygmenų sąveikos „[k]iekvienas kosmoso elementas yra tarsi nuaustas iš visų kitų“[633]. Galiausiai ir kiekviena esybė susiformuoja kaip elipsė apie du tarpusavyje susijusius židinius – „materialiosios sandaros ir psichinės koncentracijos“, „jiems sutartinai kintant ta pačia linkme“[634], nors visa energija yra psichinės prigimties. Publicisto, dailės kritiko T. Sakalausko požiūriu, Visatos esmė – iš nieko nesukuriama ir neišnykstanti energija, jos vibravimas. Teilhard'o filosofijos esmę Sakalauskas įžvelgia materialių ir psichinių (dvasinių) procesų susietume: jam svarbus Teilhard'o teiginys, jog „dvasia – aukščiausioji materijos būsena“, materialiai ir dvasinei energijai esant viena su kita susijusioms, galiausiai visai energijai esant psichofizinės prigimties[635].

Biofizikas D. Kirvelis Teilhard'o de Chardino idėjas interpretuoja transhumanizmo kontekste. Pačią sąvoką jis atrado apie 2011–2012 m., tačiau sąmoningai

---

631 Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24. Savo pranešimuose konferencijose ji dažniau naudojo Teilhard'o mintį apie tai, kad „[t]ikroji fizika yra ta, kuri vieną dieną įstengs visapusiškai įtraukti žmogų [jo sąmonę] į vientisą pasaulėvaizdį“. Šią mintį ji pirmą kartą išgirdo akademikų fizikų dr. A. Akimovo ir dr. G. Šipovo paskaitose Lietuvoje 1997 m., o vėliau perskaitė 1995 m. lietuvių kalba išleistame „Žmogaus fenomene“ (Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-02).

632 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 154.

633 *Ibid.*, 156.

634 *Ibid.*, 158.

635 Tomas Sakalauskas, *Išmintingųjų puota*, 236.

visą savo, kaip biofiziko, veiklą nuo studijų Kauno politechnikos institute 7-ojo dešimtmečio viduryje interpretuoja kaip darbą siekiant realizuoti transhumanizmo idealus. Transhumanistine jis laiko pačią bioinžineriją, t. y. idėją „mokytis iš gyvosios gamtos technologijų ir sukurti technologijas, suderintas su gyvąja gamta". Žmogų jis interpretuoja kaip biologinę mašiną, o tokias teologines-filosofines kategorijas kaip siela ar dvasia – kaip informaciją arba informacinę technologiją. Šiuo požiūriu jam labai artima vitalizmo koncepcija, teigianti organizmuose esant ypatingą nematerialų pradą arba kuriančiąją jėgą. Jos kontekste jis interpretuoja ir Teilhard'o idėjas. Vitalizmą Kirveliui atvėrė sovietmečiu perskaitytas XIX a. pradžios Vilnius universiteto profesoriaus Andriaus Sniadeckio sisteminės biologijos veikalas[636], ypač jame rastas teiginys, kad „jeigu materija organizuota ir gyva, tai turi ją veikti kažkokia ypatinga specifinė jėga, kuri ją padaro organizuota ir gyva". A. Sniadeckis ją vadino organizuojančiąja arba organine jėga. Kirveliui ši jėga – informacija kibernetikoje, o Teilhard'o veikaluose – mintis. Iš čia – Kirvelio įsitikinimas, kad „žmogaus esmė yra mintis" ir kad ateityje „[ž]monija dirbs tik mintimis"[637]. Iš esmės Kirvelio atstovaujamas požiūris yra Lietuvos visuomenės pasaulėžiūrinio rato sugrįžimas į savo išeities tašką, t. y. radikalaus materialistinio redukcionizmo virtimas savo priešingybe – bent jau tikslingumą recipuojančia pasaulėžiūrine pozicija.

Teilhard'ui de Chardinui būdingos sąmonės kaip materialių struktūrų sudėtingėjimo vaisiaus idėjos atgarsių yra Alekso Baltrūno straipsnyje, kur teigiama, jog gyvos būtybės yra atviros sistemos. Vadinasi, tik gyvai sistemai būdinga adaptacija, sugebėjimas iš išorinių veiksnių išskirti informaciją, ją perdirbti ir keisti savo elgesį. Taigi gyvo ir negyvo santykį galima išreikšti informacijos sąvoka. Kuo sistema organizuotesnė, tuo ji adaptyvesnė, vadinasi, turi daugiau galimybių

636 A. Sniadeckis vitalizmo koncepciją plėtojo savo veikale „Organinių būtybių teorija" (Eglė Juodeikienė- Sakalauskaitė, „Nervų ligos Vilniuje XIX-ojo amžiaus pirmoje pusėje" (daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019), 55.

637 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07. Apie minties reikšmę žmonijos ateičiai žr. taip pat: Dobilas Kirvelis, „Biofizika: praeitis, dabartis, perspektyvos ir Lietuvos mokslų klasifikacija (2)", *Mokslo Lietuva* 18, 484 (2012): 11.

išgyventi. Žmogus – „viena labiausiai organizuotų sistemų. Jį išskiria gebėjimas mąstyti“, o mąstymas yra aukšto organizuotumo lygio išraiška[638]. Savo informaciniu aspektu Baltrūno požiūris artimas transhumanistiniam požiūriui.

Sąlytis su „Naujuoju amžiumi“, ezoterika, parapsichologija matomas iš kai kurių Teilhard'o de Chardino idėjas recipavusių asmenų vartotų terminų – sąvokų „energija“, „bangos“, „virpesiai“, „dažniai“, „astralas“ ir panašių. Be abejo, dalis šios terminologijos sovietmečio lietuvių visuomenę pasiekė ir gamtamoksliniais kanalais, pristatant naujausiais mokslo pasiekimais pagrįstą pasaulėvaizdį (apie tai žr. toliau). Jau minėta, kad bendraudamas su Brazauskais ir paveiktas Teilhard'o studijų fotografas J. Valiušaitis susiformavo spiritualistinį (mentalinį) realybės vaizdą, materijos pagrindu laikydamas energijos virpesius. Brazauskų pateikiamoje Teilhard'o de Chardino mokymo interpretacijoje materialios dalelės buvo pristatomos kaip bangų (energijų) sąveikos, „matematinės fundamentalių simetrijų abstrakcijos“. Pavyzdžiui, anot Brazauskų mokinio slapyvardžiu Anupras, „Dievas tai Visuotinė Dvasinė Meilės Energija, kuri užkodavo Meilės principą žmogaus prigimtyje“[639]. Jėzuitų savilaidos knygų fonde saugoma Johano Hampe'ės knyga „Mirties nereikia bijoti“ taip pat persmelkta ezoterinio diskurso, kuris ypač ryškus išėjimo iš kūno po mirties aprašymuose – pvz., minima sidabrinė virvelė, siejanti astralinį kūną su smegenimis[640]. Remiamasi Tibeto mirusiųjų knyga, aptariama sąmonės pakeitimo technika Rytų meditacijos technologijoje, analizuojamas spiritizmo reiškinys, mediumizmas, parapsichologiniai fenomenai ir pan. Pažymima, jog krikščioniška mistika ir spiritualizmas lydi Bažnyčią nuo pirmųjų bendruomenių iki šių dienų, o dvasinis, spiritualistinis pasaulio matymas vienija krikščionių ir nekrikščionių mistikus Paracelsą ir J. Göthe'ę, E. Svedenborgą ir J. Böhme'ę, Nikolajų von Kvedą ir Teilhard'ą de Chardiną („Tailhardą Šardeną“) ir kitus[641].

638 Aleksas Baltrūnas, „Mąstymo paslaptys ir sisteminė analizė“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1980): 5.

639 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 219.

640 Johanas Kristopas Hampe, *Mirties nereikia bijoti*, 55.

641 *Ibid.*, 133.

Taip pat jaučiamas tėvo A. Menio sąlytis su ezoterika. Remdamasis Henri Bergsono mintimis, pasaulio realybę jis suvokia kaip nepertraukiamą srovę, pristato W. Jameso įsitikinimą už reiškinių pasaulio egzistuojant absoliučią Realybę[642], taip pat teosofinių pažiūrų rusų filosofo, matematiko P. Uspenskio tikėjimą sąmonės išlikimu ir po mirties (šia proga cituojant Teilhard'ą de Chardiną, jog mirties akimirką dvasia „išslysta ir išsilaisvina"[643]). Tėvas Menis rado reikalo su simpatija aprašyti rusų kosmisto K. Ciolkovskio gyvenimą Kalugoje, kuri buvo žymus teosofinės ir induistinės literatūros leidybos centras Rusijoje[644]. Labai įtikinamais jis laikė telepatijos reiškinį ir ekstrasensoriką[645].

M. Tomoniui taip pat nekelia jokių abejonių telepatijos ir telekinezės reiškinių realumas: „[...] minties perdavimas bei suvokimas per atstumą, daiktų perkėlimai erdvėje valios jėga" – visa tai realu, nes egzistuoja „visuotinis Valios laukas". Jis tikėjosi net prietaisų valios lauko stiprumui matuoti sukūrimo[646], neabejojo ir augalų sugebėjimu atpažinti gyvūnų (ir žmogaus) individualybę[647] – tai, anot jo, įmanoma, nes visa, kas egzistuoja, jungia „visuotinis laukas". Vienu iš tokio pasaulėvaizdžio teorinių paaiškinimų jam tampa G. Leibnizo monados – dvasiniai pirminiai elementai, sudarantys visatos pagrindą[648]. Tomonis tikisi kokybinio visos žmonijos šuolio, įsivaizduodamas būsimąją žmoniją būsiant „jogų" visuomene, o galbūt savo sugebėjimais žmonėms darantis panašiais į angelus ar pusdievius. Nekelia jam nusistebėjimo ir galimas žmonijos persikėlimas į aukštesnes sferas, kitas erdves, pasaulius pasibaigus biologinei evoliucijai[649]. Tokias žmonijos perspektyvas jis grindžia ir Teilhard'o noosferos idėja, kurią supranta

642 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 67.

643 *Ibid.*, 193.

644 *Ibid.*, 322.

645 *Ibid.*, 329–330.

646 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 38.

647 *Ibid.*, 33.

648 *Ibid.*, 40. Labai galimas dalykas, jog susidomėjimą monados sąvoka jam įkvėpė ne tik Leibnizo filosofijos studijos, bet galbūt ir teosofija, kurioje monados yra pirminiai individualios sąmonės elementai (branduoliai), per daugybę reinkarnacijos ciklų iš elementariųjų dalelių išsivystantys į žmogų ir aukštesnes už jį būties formas.

649 *Ibid.*, 90.

kaip stiprėjančius žmonijos ryšius, pasireiškiančius milžiniška individų kūrybine energija[650]. Remdamasis hinduizmo religine filosofija, jis rimtai priima žmogaus dalijimo į septynis kūnus schemą, o vieną iš jų – praną („gyvybinę jėgą“) – laiko „pasauline energija“, sukeliančią tokius reiškinius kaip telepatija ar gyvasis magnetizmas[651]. Tomoniui nekėlė abejonių ir „bekūniai“, t. y. kitokių visuotinio lauko formų, pasauliai[652]. O asmeniniam tobulėjimui jis siūlo remtis jogos filosofija ir praktika[653].

Tokių heterodoksiškai mąstančių katalikų, į Teilhard'o de Chardino idėjas žvelgiančių ezoterikos paveiktomis akimis, būta ir daugiau. F. Kasputytės raštuose pakanka vien terminologinių analogijų su „Naujuoju amžiumi“ ir kitokia ezoterika. Ji kviečia įsisąmoninti neribotas žmogaus galimybes, jų vitalinį spinduliavimą[654], kalba apie minčių vibracijas, remiasi indų išminčiais, teigiančiais, kad žmogus pamiršo savo dieviškumą[655]. „Kosminės sąmonės“ (t. y. Dievo) Kasputytė siūlo ieškoti savo pačių dvasioje. Jau minėta jos antrojo žmogaus gimimo (išsilaisvinus iš savo egocentrizmo) idėja“[656]. Tai psichofizinės harmonijos koncepcija. Argumentas tokiai Kasputytės holistinei pasaulėžiūrai – ir Teilhard'as, suteikęs evoliucijos procesams „dieviškumo parametrus“[657]. Į parapsichologinius eksperimentus dar prieš karą mokykloje buvo giliai pasinėręs K. K. Raičinskis. Jis bandė rasti parapsichinių reiškinių mokslinį paaiškinimą. Pasak jo, telepatija įmanoma bioelektrinėmis alfa ritmo bangomis, tuo paremta ir, anot jo, „šiuo metu populiari terapija taip vadinamais biologiniais spinduliais (bioradijacija)“, o kiti parapsichiniai reiškiniai vyksta esant nelokalizuotos sąmonės būsenai. Jie įmanomi todėl, kad inerti medžiaga ir energija yra dvi atskiros tos pačios materijos formos[658].

650 *Ibid.*, 109.

651 *Ibid.*, 119–120.

652 *Ibid.*, 127.

653 *Ibid.*, 173.

654 *Mokėkime gyventi*, parengė F. K. [F. Kasputytė], 2.

655 *Ibid.*, 4.

656 *Ibid.*, 11.

657 *Ibid.*, 12.

658 „Parapsichologiniai reiškiniai neparodo sielos buvimo, bet...“, *Polemika* 1 (1982 m. gruodis): 6–8.

A. Mauragis reiškia įsitikinimą, jog naujaamžininkų domėjimasis energijomis, kristalais ilgainiui gali būti patvirtintas mokslo[659].

Teosofijos ar Agni jogos mokymą studijavę ir pagal tai pasaulėžiūrą susiformavę asmenys, suprantama, jau savaime vadovavosi ezoteriniu pasaulėvaizdžiu ir Teilhard'o de Chardino idėjas interpretavo (N. N., A. Brazauskas, I. Stulpinienė) šio mokymo kontekste[660]. N. N. sovietmečiu studijuodama domėjosi evoliucija ir apie Teilhard'ą žinojo kaip apie pažangų katalikų mąstytoją[661]. A. Brazauskas prisimena kursinio darbo juodraštyje gretinęs Teilhard'ą su K. Ciolkovskiu, spėjusiu, jog „evoliucionuojanti žmonija pereis į „spindulinę būseną"[662]. D. Aleksandravičiūtė Teilhard'ą pamini telepatijos, telekinezės, aiškiaregystės, ateities numatymo, dvasinio išgydymo, išėjimo iš kūno ir kitų neįprastų psichinių galių (sidhi), kurias šiuo metu, anot jos, atsiranda galimybė įvaldyti daugeliui, kontekste[663]. Jurgis Brėdikis, kuris Teilhard'o pavyzdžiu remia tikėjimo į Dievą ir evoliucijos neprieštaringumą[664], nuo vėlyvojo sovietmečio paranormalius ar ezoterinius reiškinius priima kaip neabejotiną realybę. Jam abejonių nekelia tokie reiškiniai ir sąvokos kaip Visatos energoinformacinis laukas, globali Sąmonė, žmogaus sąmonės nelokalumas. Brėdikis kalba apie ateities mediciną kaip integruotą tradicinę Rytų energinę ir modernią holistinę mediciną[665].

Profesionalių Lietuvos filosofų, tyrinėjančių katalikybės filosofiją, teologiją ir socialinį mokymą, darbuose taip pat matomas atvirėjančios – jų požiūriu, patiriančios krizę – Bažnyčios dreifas į holistinį pasaulėvaizdį. Jau minėtas J. Minkevičiaus požiūris į katalikybės kaitą. Tradicinės (transcendentiškai orientuotos) krikščionybės irimo požymiu jis laiko ir Vakaruose plintančius Rytų

---

659 Aleksandras Mauragis, *Fatališka klaida*, 360–361.

660 Aringas Gorodeckis prisimena nuo mokyklos laikų kartu su A. Brazausku studijavęs Agni jogą Kaune (Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-27). Svarbios informacijos suteikė pokalbiai su N. N., A. Brazausku, Irena Stulpiniene (Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24).

661 Pokalbis (nefiksuotas) telefonu su N. N., 2022-12-06.

662 Arūno Brazausko atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-16.

663 Dalia Aleksandravičiūtė, „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė", 10–11.

664 Jurgis Brėdikis, *Kitokiu žvilgsniu* (2015), 255.

665 *Ibid.*, 259–260.

religinius-filosofinius mokymus, kultus, praktikas (budizmo, dzenbudizmo, jogos), domėjimąsi astrologija, teosofija, mistika[666]. Minkevičius konstatuoja vykstančią mąstymo universalizaciją ir kosmizaciją, Teilhard'o noosferos sąvokai tampant „natūraliuoju sintetiniu universalizmo koncepcijos branduoliu […]"[667], kas taip pat būdinga „Naujajam amžiui".

B. Kuzmickas atkreipia dėmesį į didėjantį filosofų dėmesį Vakarų ir Rytų filosofijos bei religijos lyginamajai analizei, krikščionių mistikai, XX a. intuityvizmo filosofijai (H. Bergsonui) taip pat Teilhard'ui de Chardinui[668]. Pasak Kuzmicko, visų pirma Prancūzijoje yra stipri tendencija į krikščionybės suartėjimą su Rytų religiniu iracionalizmu. Populiariu tyrinėjimų objektu tampa krikščionių mistikai ir filosofai, lyginami su atitinkamais Rytų religiniais iracionalistais. Krikščionybę tikimasi atnaujinti Rytų religinėmis idėjomis – papildyti jos praktiką ir doktriną joga, dzenbudizmu, induizmo tiesomis[669]. Pats tejarizmas kaip filosofinė koncepcija priskiriamas iracionalistinei arba krikščioniškosios filosofijos mistinei krypčiai[670].

Tas kontekstas, kuriame holizmui labiau atsivėrę filosofai analizavo Teilhard'o idėjas, turi dar daugiau sąlyčio taškų su ezoterika, parapsichologija, „Naujojo amžiaus" idėjomis. Kaip jau minėta, I. Gaidamavičienė sąmonę suvokia kaip energiją, įžvelgia, remdamasi Teilhard'u, iracionalios sąmonės aspekto ir noosferos (anot jos, energetinio-informacinio lauko) sąsajas[671]. Cituoja Teilhard'ą, laikantį, pasak jos, erdvėlaikį „subtiliausiu fluidu", užpildžiusiu mūsų kūnus ir įsiskverbiančiu ir į mūsų dvasią[672]. Taigi įžvelgiamas sąmonės energetiškumas, jos sklaida

666 Jokūbas Minkevičius, „Apie religijos turinį", 181–182.

667 Jokūbas Minkevičius, „Universalizmo filosofija...", 8.

668 Bronius Kuzmickas, „Vakarų ir Rytų kultūrų sąveika", iš *Būtis ir laikas: filosofijos istorijos baruose* (Vilnius: Mintis, 1983), 47–48.

669 Полный отчет о результатах командирования старшего научного сотрудника [...] Кузмицкаса Брониславаса-Юозаса Юозовича во Францию с 24 июня по 24 июля 1980 года, 13–14.

670 Lietuvos TSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Dabartinės buržuazinės filosofijos kritikos skyriaus 1985 m. gegužės mėn. 20 d. posėdžio protokolas Nr. 14, l. 73.

671 Irena Gaidamavičienė, *Homo creator: sąmonė ir būtis*, 40.

672 *Ibid.*, 46.

informaciniu kodu, jos materialumas, laikant ją subtilia materijos forma, perskrodžiančia regimąjį pasaulį[673]. Žmogaus sąmonė suvokiama kaip viena iš kosminės sąmonės formų ir tai remiama Teilharď o de Chardino, V. Vernadskio, Maurice Merleau-Ponty, Levo Gumiliovo iracionalumą pagrindžiančiomis teorijomis[674]. Vartojamos astralo, biosferos lauko (arba bioplazminio lauko), bioenergijos, biopsichinio lauko (arba noosferos) sąvokos[675]. Būtent vienybė su subtiliosiomis energinėmis vibracijomis laikoma brandžios, atviros pasauliui sąmonės laidu[676]. Nesąvokinis, mistinis Būties išgyvenimas išryškinamas Tomo Sodeikos pokalbyje su krikščioniškojo zeno puoselėtoju Johannesu Koppu. Sodeika, pats dalyvavęs zeno pratybose, Teilharď ą pamini neverbalinio realybės suvokimo kontekste, kai sustabdžius įprastą minčių srautą atsiveriama „nesuvokiamam Dievo buvimui“[677] savyje. Kaip pavyzdys prisimintas Teilharď o Dievo artumo išgyvenimas, laikant rankose paprastos geležies gabalą[678]. „Naujojo židinio-Aidų“ Kelne 1989 m. surengto seminaro „Teologija ir gamta“ apžvalgoje Teilharď as figūruoja holistinio pasaulėvaizdžio propagavimo fone. Anot fiziko Carlo Friedricho Weizsäckerio, kvantinė fizika neišvengiamai veda prie holistinio požiūrio, pagal kurį „visa tikrovė turi sąmonės formą: modernioji fizika rodo, kad materijos struktūra atitinka elementarias matematines struktūras, o tai reiškia, kad materiją sąlygoja dvasia“[679].

S. Kanišauskas savo holistinėms idėjoms – Žemės ir Kosmoso ryšiams – iliustruoti pasitelkia Šambalos kaip šventos mahatmų – būtybių, pralenkusių žmoniją savo žiniomis, įvaldžiusių subtiliausias energijos rūšis – šalies vaizdinį, dvasinę kategoriją[680]. Noosfera suvokiama kaip begalinės talpos informacijos saugykla ir

673 *Ibid.*, 51.

674 *Ibid.*, 101.

675 *Ibid.*, 216.

676 *Ibid.*, 363.

677 „Tyloje aptikti savąjį centrą ir gyventi iš jo: Tomas Sodeika kalbina Johannesą Koppą SAC“, *Naujasis židinys-Aidai* 12 (1995): 940.

678 *Ibid.*, 944.

679 A. Š. R., „Gamta ir gamtos filosofija šiandien“, 68.

680 Saulius Kanišauskas, „Šambalos šalis“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1985): 30.

netgi kaip Dievas[681]. Ieškant „psichofizinio paradokso“ – materialumo ir idealumo santykio problemos – sprendimo, pristatomas okultistų siūlomas požiūris: pripažinti egzistuojant trečią, tarp materijos ir dvasios įsiterpiantį „elementą“ – „astralinį „planą“, „kūną“, „pasaulį“ arba tiesiog – astralą“[682]. Vartojama ezoteriniuose sluoksniuose populiari agregoro sąvoka (reiškianti kultūrines, religines ir kitokias žmonių bendrijas dvasiniame-energiniame lygmenyje), teigiant, jog būtent agregorai sudaro noosferą[683]. Kanišauskas daug dėmesio skyrė tokių parapsichologinių fenomenų kaip telepatija, psichokinezė (telekinezė), aiškiaregystė, proskopija, bet taip pat bioterapijos, psichochirurgijos, teleportacijos ir kitų mokslinei analizei[684].

Kalbant apie Teilhard'o de Chardino evoliucijos sampratos recepciją, reikia išskirti du jos lygmenis: pirma, biologinė evoliucija, atvedusi į žmogaus susiformavimą / atsiradimą, antra – bendrasis kosmogenezės-biogenezės-noogenezės-kristogenezės procesas, t. y. Būties su dieviškumu egzistavimo būdas, viršijantis žmogaus, bioso ir egzistencijos Žemėje rėmus. Katalikiškuose šaltiniuose, išskyrus Brazauskų mokyklos šaltinius, dažniau kalbama apie biologinę evoliuciją, kaip mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo iliustraciją, o oficialiojoje filosofijoje pristatomi abu lygmenys, daugiausia dėmesio skiriant bendrajai evoliucijai – būties raidai. Brazauskų mokykloje Teilhard'o realybė suvokiama kaip „organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – savisklaidos siekiantis Dievas“. Evoliucijoje, kurią jis supranta kaip vienijimąsi, įžvelgiamos trys pakopos: negyvosios gamtos fazė (kosmogenezė), gyvojo pasaulio formavimasis (biogenezė) ir žmonijos atsiradimo bei vystymosi fazė (noogenezė)[685]. Svarbiu žmogiškojoje evoliucijos fazėje momentu laikomas

681 Saulius Kanišauskas, „Gyvenimo prasmė ir noosfera“, 38.

682 Saulius Kanišauskas, *Likimo anatomija: nestebuklingi stebuklai* (Kaunas: Lolitos Baziukienės firma „Gardenija“, 1998), 93.

683 *Ibid.*, 115.

684 Saulius Kanišauskas, *Parapsichologija (fenomenai, problemos, idėjos)*, Vilniaus planetariumo laikraščio „Žvaigždikas“ vienkartinis priedas (Vilnius, 1991), 7–8.

685 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 217.

„asmeninio centro – savimonės – susiformavimas ir būtinybės išlikti jos sąlygotam dvasiniam ir intelektualiniam turiniui užtikrinimas – nemirtingumas“. Šiame žmonijos istorijos etape jos evoliucija vyksta „dviem kryptimis: materialine, pasireiškiančia technikos ir ūkio pažanga, ir dvasine – mokslo, filosofijos, etikos, estetikos, religijos aspektais“. Pasak Teilhard'o, gyventojų skaičiaus augimas, vis stiprėjantys kontaktai dėl mokslo ir technikos progreso bei transporto tobulėjimo atveda į planetizaciją, o per ją „žmonija pakyla į trečiąjį evoliucijos etapą – noosferą“. Dėl mokslo ir technikos pažangos tolesnis žmonijos vystymasis atves į „mistinės supervisuomenės atsiradimą“. Teilhard'o supratimu „mes esame pakeliui į vienos „kultūros“ susikūrimą, kultūros, kuri aprėps visą žemės rutulį [...] ir net visas mąstančias Visatos sferas (protingas Visatos būtybes)“[686]. Omegą Teilhard'ui tapatinant su Jėzumi Kristumi, kosmogenezės, biogenezės ir noogenezės procesas tampa kristogeneze – Kristaus įsikūnijimu kosmose: procesu, besireiškiančiu „augančiu žmonijos sąmoningumu ir pasaulio, žmonijos gyvenamos aplinkos, transformacija“[687].

Tokios pat visapusiškos evoliucijos kaip būties su imanentiniu joje dieviškumu raidos arba egzistencijos būdo sampratos laikėsi ir Brazauskų suformuotą tejarišką jos sampratą recipavę katalikų intelektualai, pavyzdžiui, Jonas Vailionis. Jis regi žmonijos istoriniuose konfliktuose „išliekančią Žmogaus Sąmonę, vis augančią ir bręstančią“, Žmogaus Proto ir Valios Energiją – Dvasią[688]. Visatos raidoje Vailionis įžiūri dvi priešingas viena kitai sroves – materijos suirimo ir „gyvojo pasaulio“ kūrimo, gyvybės su joje slypinčia sąmone. Vyksta nepaliaujama evoliucija, kilimas, kurio rezultatas bus „„super-Žmonija“ – labiau sąmoninga, labiau galinga, vieningesnė negu mūsiškė“[689]. Jos centras – moderni Visatos Kristaus figūra, spinduliuojanti „nuo Žmonijos Progreso svajonių viršūnės“[690]. Semina-

686 *Ibid.*, 218.

687 *Ibid.*, 221.

688 Jonas Vailionis, „Ko ieškau? Džiaugsmo?“, 36.

689 *Ibid.*, 39.

690 *Ibid.*, 41.

ristų J. Vailionio ir G. Vitkaus atsiskaitomajame darbe apie krikščionybės santykį su evoliucija pristatomas Teilhard'o požiūris į biologinę evoliuciją. Remiantis pogrindyje dauginta G. A. Kerkuto knyga „Evoliucijos pasekos", atskleidžiamos neodarvinizmo silpnosios pusės, pvz., nesugebėjimas paaiškinti, kaip primityvi neorganinė medžiaga galėjo pati save organizuoti, t. y. neturėdama savyje jokių teleologinių mechanizmų, galėjo virsti organiniais dariniais. Pasigendama tarpinių formų, kurios turėtų būti vykstant evoliucijai, pagrįstai atsitiktinėmis mutacijomis[691]. Šiame darbe, tiesa, atsiribojama nuo materijos saviorganizacijos koncepcijos (matyt, taikantis prie seminarijoje vyraujančio požiūrio)[692]. Vis dėlto atstovaujama Teilhard'o de Chardino evoliucijos sampratai, teigiant evoliucijos ir krikščionybės neprieštaringumą, o pasaulį matant kaip vieningą sistemą. Žmogus tokiame pasaulėvaizdyje atsiduria evoliucijos strėlės smaigalyje. Kaip kosminės evoliucijos tikslas matoma „techninė, visuomeninė ir psichinė žmonijos vienybė ir žmonijos susijungiamas su Absoliutu", po kurio „žmonija pasiekia pastovią ir nesunaikinamą egzistencijos formą" – susitikimą su Dievu[693]. Tiesa, tame nesunku įžvelgti begalinio evoliucijos proceso uždarumo teigimą, taigi finalizmą. Tejariškos evoliucijos sampratos savo bakalauro darbe laikėsi Š. Leskauskas. Jame, sekant Teilhard'o koncepcija, pabrėžiamas evoliucijos proceso kristocentriškumas (nes „Jėzus yra pasaulinės evoliucijos viršūnė – tas taškas, į kurį krypsta visatos vystymasis"[694]), taip pat dvasios sąsajos su „žemesnėmis ir ikižmogiškomis gyvybės formomis"[695], kūnui auginant sąmonės daigą ir aukščiausią išraiškos formą pasiekiant žmoguje.

Panašaus požiūrio savarankiškai, be Brazauskų įtakos, laikėsi įvairių heterodoksinių katalikiškų grupių atstovai ar tie, kurie savo ruožtu buvo patyrę tokių heterodoksinių katalikiškų (krikščioniškų) mokymų įtaką, atstovaudami

691 J. Vailionis, G. Vitkus, *Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė*, 14–16.

692 *Ibid.*, 19–20.

693 *Ibid.*, 24.

694 Šarūnas Leskauskas, „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją", 57.

695 *Ibid.*, 59.

universalios (ne tik biologinės) būties evoliucijos idėjoms, pavyzdžiui t. A. Menis, kuris evoliuciją supranta būtent kaip kosminį procesą, nors skiria dėmesio ir biologinei evoliucijai. Pasak jo, „[v]ienąsyk užsižiebusi Visatoje, dvasios ugnis, panašiai kaip gyvybė, negali užgesti“. Nuo šiol „[v]ieningas biosferos organizmas auga, nugalėdamas mirtį“ (kaip visuma), o noosferoje jis pasiekia dar aukštesnio lygio nemirtingumą[696]. Tėvo Menio teigimu, Teilhard'o de Chardino krikščioniškasis evoliucionizmas nėra naujovė: Rusijoje evoliucijos idėją propagavo V. Solovjovas, o Vakaruose – tėvas Erichas Vassmanas SJ ir Paryžiaus priešistorinio žmogaus instituto profesorius Hugo Obermaieris[697]. Vis dėlto eschatologinės žmonijos istorijos fazės samprata teologijoje skiriasi. Teilhard'as laikosi požiūrio apie žmonijos pilnatvę Omegos taške kaip nuoseklaus jos vystymosi rezultatą, o kiti istorijos pabaigoje mato griaunančius apokaliptinius įvykius. Tai du chiliastinio istorijos aiškinimo variantai[698]. Teilhard'as atstovauja optimistinei eschatologijos versijai, kurioje įžiūrimas „istorijos pabaigoje Dievo tiesos žemėje triumf[as]“, o Naujoji Jeruzalė įsivaizduojama „kaip naujos pakopos pasiekim[as]“[699], kaip pakilimas į naują pasaulio vystymosi etapą (greta Dievo Karalystės atsiradimo dėl staigaus antgamtinių jėgų pasireiškimo). Tėvo Menio įsitikinimu, Teilhard'as vienijasi su chiliastais, laikiusiais „Tūkstantmetę Kristaus Karalystę“ preliudija į poistorinį pasaulio būvį – naująjį dangų ir naują žemę[700]. Tai yra tas „Omegos“ taškas, kurio laukia Teilhard'as de Chardinas. A. Menis, kaip ir Teilhard'as, įsitikinęs, kad žmonijos laimės garantija – žmogaus minčių ir jėgų „planetizavimas“, mokslo, technikos ir socialinių sistemų vystymasis, turintis atvesti į „aukštesnį dvasinį lygį“. Vis dėlto jis nepamiršta priminti, kad Omega, arba Dievas, yra „ne tik kolektyvinis žmonių ir jų pastangų junginys“, bet ir „Kažkas ir drauge „Niekas, veikiantis nuo pat evoliucijos pradžios“[701]. Kalbėdamas apie biosferos peraugimą į noosferą,

696 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 193.

697 *Ibid.*, 343.

698 *Ibid.*, 349.

699 „Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*), 45.

700 „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą...“, 1.

701 *Ibid.*

kurią teologiškai galima interpretuoti kaip žmogaus sudievėjimą ir kuris tradicinės krikščionybės priimamas labai įtariai, t. Menis primena ryškią analogiją stačiatikybėje – teozę, arba žmogaus sudievinimą[702]. Kita vertus, jam tejariška evoliucijos kaip laipsniško Daugio integravimo koncepcija, blogiui, nuodėmei ir kančiai virstant „natūraliu evoliucijos efektu", kelia abejonių. Tėvas Menis klausia: „[k]as leidžia teigti, kad pasaulis galėjo gimti tik susiskaidęs ir tik kaip daugis?"[703] Jis įžvelgia pasaulio pradžioje įvykus katastrofą dvasinėse gelmėse, sudariusią sąlygas išsiveržti chaoso srovei, kuri Logoso kūrybiniu veikimu užkardoma, Chaosui atsitraukiant, bet tik palaipsniui, net ir noosferos fazei nebūsiant galutine pergale[704].

M. Tomonio evoliucijos sampratoje atsispindi teosofinis ciklišKumas. Anot jo, „pasaulio evoliucija vyksta ne uždaru ratu, o spiraliniais ciklais"[705]. Eilinis pasaulio evoliucijos ciklas prasideda sprogus supertankiam materijos telkiniui. Pasiremiant Teilhard'u pabrėžiama, jog biologinės evoliucijos kelyje gyvybė perėjo daugybę vystymosi stadijų[706]. Integrali Tomonio evoliucijos sampratos dalis yra ir reinkarnacijos idėja. Jo supratimu, pasauliai pilni įvairių formų monadų (dvasinių substancijų), įsikūnijančių materialiose formose – fiziniuose kūnuose[707] – ir tobulėjančių vykstant asmeninei evoliucijai, kol tampa dieviškos – grįžta į Dievą. Tomonio įsivaizdavimu, „visa žmonija, tartum vienas dievažmogis" susijungs kokybiniam mąstymo šuoliui. Dėl to žmonės išvystys neįtikėtinus psichinius sugebėjimus, taps panašūs į angelus ar pusdievius, o galiausiai kaip „tobulų dvasinių esybių bendruomenė įsijungs į Pasaulio Protą (arba susijungs į jį tarpusavyje)"[708]. Evoliucijos ciklui pasibaigus, „kiekvienos eilinės visatos Dievas [...] arba Absoliuto

---

702 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 367.

703 Aleksandr Men, „Šventasis Raštas ir mokymas apie nuodėmingumą", *Logos* 2 (1991): 197.

704 *Ibid.*, *Logos* 3 (1991): 171–172.

705 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 37.

706 *Ibid.*, 42.

707 *Ibid.*, 46.

708 *Ibid.*, 105.

dalelė [...] duos pirmąjį postūmį naujos visatos pradžiai“[709]. Pasak Tomonio, ši vizija įkvėpta Teilharďo kosminės evoliucijos, išlaisvinančios milžinišką dvasinę energiją ir lemiančios didžiulio masto psichinę ekspansiją, sampratos[710]. Tai mūsų laikais išgyvenamas žmonijos kokybinis šuolis, nors apskritai evoliucija vyksta laipsniškai.

Kun. Česlovas Kavaliauskas detaliai aptarė ir biologinę kosminės evoliucijos fazę, taip pat visuotinį būties kaitos procesą, o jame tejariškieji bruožai atsispindi labai ryškiai. Operuojama Kosminio Kristaus, įkūnijančio kosminį eschatologijos mastą, sąvoka. Po savo, kaip Jėzaus, mirties Kristus tapo paslaptinguoju visatos centru, į kurį veržiasi „ne tik šventasis, bet ir kiekvienas elektronas ar protonas“[711]. Remdamasis teologu M. Schmausu, kun. Kavaliauskas pabrėžė, jog Visatos tapsmas yra „nukreiptas į žmogų, į dvasią, į asmenį“, kurį kartu su Teilharďu de Chardinu galima pavadinti „koncentracijos ir personalizacijos“ procesu. Jis veržiasi į dalyvavimą dieviškame gyvenime, „virš žmogaus prie Jėzaus ir virš istorinio Jėzaus į naująjį dangų ir naująją žemę“[712]. Visgi, pasak Kavaliausko, neužtenka „pačios medžiaginės dinamikos, kad būtų pasiektas toks organizmo būvis, kuris jį daro tinkamą dvasios apraiškai. Tik kūrybinis Dievo aktas gali duoti pradžią naujam, dinaminiam pradui organizme“, pasižyminčiam refleksijos galia[713]. Č. Kavaliauskas be jokių apribojimų priima tejariškąjį vystymosi visuotinumą ir bet kokių ribų – „tarp gyvų ir negyvų būtybių, tarp materijos ir dvasios, tarp primityvių gyvūnų ir žmogaus“ – nutrynimą. Evoliucijos procesas negrįžtamas. Jis nuolat kuria vis aukštesnius organizacinius lygmenis, tarp kurių išsiskiria

709 *Ibid.*, 106.

710 *Ibid.*, 109.

711 „Eschatologija modernioji“, iš *Trumpas teologijos žodynas*, [Česlovas Kavaliauskas] (Kaunas-Vievis, 1981), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6, l. 73. Kun. Kavaliauskas išryškina Teilharďo radikaliai kristocentrišką Būties sampratą, nukreiptą į Kristų kaip Visatos tikslą ([Česlovas Kavaliauskas] „Pastabos apie Bažnyčios poziciją“, *ibid.*, 59).

712 „Hominizacijos problema“, iš *Trumpas teologijos žodynas*, [Česlovas Kavaliauskas] (Kaunas-Vievis, 1981), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6, l. 88. Kaip nurodoma 1991 m. kun. Kavaliausko parengtame žodyno įvade (Česlovas Kavaliauskas, *Trumpas teologijos žodynas*, 6), jis buvo rašomas prieš 20 metų (*ibid.*, 5), taigi 8-ojo dešimtmečio pačioje pradžioje.

713 „Hominizacijos problema“, iš *Trumpas teologijos žodynas*, [Česlovas Kavaliauskas], I sąsiuvinis, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 60.

gyvybės atsiradimas ir sąmoningos refleksijos gimimas žmoguje. Kun. Kavaliauskas išryškina Teilhard'o mintį, jog nors žmogus yra evoliucijos produktas, jis jau nesiskaidys, išliks vienu biologiniu tipu su bendrų pamatinių sąvokų, tikėjimų ir idėjų visuma[714]. Pasak jo, Teilhard'as bene pirmasis Bažnyčioje taip radikaliai angažavosi sąmonės atsiradimo iš materijos gelmių ir sąmonės kaip universalios kosminės funkcijos gynimui[715]. Č. Kavaliauskui nekėlė abejonių ir gyvybės pajėgumas išsivystyti materijoje dėl saviorganizacijos procesų. Tai įmanoma todėl, kad gyvose struktūrose veikia grįžtamieji ryšiai ir struktūra kuria pati save[716].

F. Kasputytė taip pat iškelia orientaciją į Kristų kaip svarbiausią tejariškosios evoliucijos bruožą. Kaip pažymi jos cituojamas Teilhard'as, jo vienintelis tikslas – koncentruotis į besivystančios žmonijos vienijimąsi Kristuje[717]. Antano Patacko įsitikinimu, evoliucijos viršuje mūsų laukia „Žemėje nežinomos naujos gyvybinės energijos šaltinis". Noosferoje arba dvasios srityje „į kovą su dezintegracija stoja būtybės, ginkluotos dvasiniu krūviu". Čia tvarką imasi ginti ir „transfizinės būties matmuo", kuris reiškiasi ir žmogaus asmenybėje kūryba jau žemiškame gyvenime[718]. Protas arba dvasia yra evoliucijos veiksnys, jis išlieka ir žūstant žmogaus biologinei formai. Galop žmogaus dvasia išsivaduoja iš astralinio kūno, tęsia savo gyvenimą sieliniame kūne, kol ir šis suyra, tuomet išsivaduoja aukštesnysis pradas – dvasia – ir taip pereinama į aukščiausiąją dvasios buveinę. Nepaliaujamas tobulėjimas tęsis ir šiose sferose, judant link Amžinosios Tobulybės[719].

Kun. prof. Antano Paškaus darbuose kosminės evoliucijos klausimai buvo pristatomi tejariškai ir buvo itin svarbus Teilhard'o de Chardino recepcijos ir holistinio pasaulėvaizdžio bei panenteistinės Dievo sampratos (net ir prieš paties A. Paškaus valią, žinant jo negatyvų nusistatymą „Naujojo amžiaus" atžvilgiu) šaltinis lietuvių visuomenėje. Kun. Paškus mato reikalą pristatyti besikeičiantį

714 [Česlovas Kavaliauskas] „P. Teilhardo de Chardino svarstymai apie evoliuciją", 56–57.

715 *Ibid.*, 58.

716 [Česlovas Kavaliauskas] „Apie saviorganizaciją", 69.

717 [F. Kasputytė] „Tikėjimas ir asmenybė", *Rūpintojėlis* 8 (1979), ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286, l. 35.

718 [Antanas Patackas] A. Digrys, „Žmogus ir nemirtingumas", 51.

719 *Ibid.*, 57.

šiuolaikinės teologijos požiūrį į dieviškąjį kūrimą, jį gilinant ir plečiant. Pasak jo, šiuolaikiniai teologai yra linkę laikyti Dievo kuriamąjį aktą besitęsiančiu, o ne „pradžioje“ užstrigusiu[720]. Be to, Paškus akcentuoja globalinės perspektyvos svarbą, kurią gali suteikti tik evoliucinis pasaulėvaizdis[721]. Tokiu visuotinumu, anot jo, pasižymi Teilharďo pasaulėžiūrinė sistema, kurioje „nepradingsta nei žmogiškoji asmenybė, nei dieviškasis Asmuo“[722].

Jėzuitai turėjo galimybę susipažinti su Brazauskų, taip pat su heterodoksinių grupių, atskirų asmenų ir jų mokymų tekstais (jie yra jų fonduose), tad neabejotinai galėjo pažinti visapusiškai atspindėtą Teilharďo de Chardino filosofiją. Visgi nėra visiškai aišku, kiek jie buvo persiėmę ja. Be to, problema ta, kad jie neturėjo galimybės gana konservatyvios Lietuvos katalikybės fone adekvačiai, išsamiai, visa apimtimi ir gyliu perteikti ją savo skaitytojams ir klausytojams (turimi omenyje ne tik pamokslai eiliniams tikintiesiems, bet ir bendravimas su inteligentais). Ir po nepriklausomybės atkūrimo būtinybė visai Lietuvos Katalikų Bažnyčiai imtis savo struktūrų atkūrimo ir mokymo įdiegimo tikintiesiems skatino konservatyvios katalikybės ir mentaliteto dominavimą, ryškiai neortodoksinėms pažiūroms ir jų reiškėjams traukiantis į antrą planą. Tik po 2000 metų kun. Vytauto Sadausko SJ iniciatyva, pritariant ir palaikant vysk. J. Borutai ir kai kuriems kitiems jėzuitams, imtasi projektų, kuriuose būtent visavertis Teilharďo filosofijos atskleidimas tapo centriniu punktu. Sovietmečiu arčiausiai jo buvo kun. Jonas Lauriūnas. Tai matyti ir iš svarstymų apie evoliuciją. J. Lauriūnas išryškina Teilharďo evoliucijos sampratos kristocentriškumą. Pamoksle „Laisvės pažadas“ jis pažymi, jog Teilharďas „kalba apie Kristogenezę – visas pasaulis sudaro savotišką „Kristaus kūną““. Kun. Lauriūnas atkreipia dėmesį, kad tai – ir šv. Paulius mintis[723]. Jo išsisaugotame J. Laudino straipsnyje iš VDR spaudos (1966 m.) viso kosmoso vystymosi centru laikomas „Omegos punktas“, Teilharďo tapatinamas

720 Antanas Paškus, „Pasaulis tebekuriamas“, 1.

721 Antanas Paškus, *Idėjų sankryžoje: kritinis skerspjūvis* (Vilnius: Į Laisvę fondo Lietuvos filialas, 1992), 128.

722 *Ibid.*, 216.

723 „Laisvės pažadas“, 3.

su Laiško efeziečiams kosminiu Kristumi ir Jono apokalipsės Kristumi[724]. Knygoms, straipsniams ir pamokslams kun. Lauriūno naudotuose konspektuose taip pat galima rasti nemažai medžiagos apie tejarišką evoliucijos sampratą. Viename jų, pasinaudojant paties Teilhard'o de Chardino veikalo citata, evoliucijos samprata tarsi susiaurinama, paverčiant rūšių transformizmą empiriškai stebimų faktų atspindžiu: „Moksliškai žiūrint transformizmas nori išdėstyti tik istoriją, t. y. nubrėžti, fotografuoti galimų faktų bei ryšių visumą"[725]. Kun. K. Garucko tekste „Kas yra Teilar de Šarden?" Teilhard'o evoliucijos samprata perteikiama gan adekvačiai. Išryškinama Teilhard'o mintis apie visuose, net priešatominiuose, lygmenyse tūnančią dvasinio pobūdžio energiją, kuri lemia atomų, molekulių jungimąsi, virusų ir pirmųjų ląstelių atsiradimą, rūšių ir veislių formavimąsi. Pabrėžiama, jog ši dvasinė arba „radijarinė energija" (kurią jis, kaip minėta, pabrėžtinai sieja su „Dievo tveriamąja galia"), savyje slepia „ir gyvybės pradus, ir sąmonę, ir žmogaus protą". Vis dėlto kun. Garuckas žmogaus sielą pabrėžtinai išskiria iš evoliucijos eigos[726]. Jėzuitams buvo žinoma ir diskusija išeivijoje Teilhard'o evoliucijos santykio su krikščionybe vertinimo klausimu: kun. D. Valiukonio fonde saugomas B. Deksnio straipsnis „Humanizmas ir katalikybė"[727], kuriame detaliai apžvelgti išeivijos mąstytojų požiūriai į Teilhard'o filosofiją. Minėtame tekste „Kas yra Teilar de Šarden?", saugomame J. Danylos fonde, rašoma, jog evoliucijoje Teilhard'as de Chardinas „įžvelgia naują, grynai dvasinės energijos pradą". Vis dėlto tam tikrame evoliucijos etape žmogaus atsiradimas laikomas staigiu faktu, o ne nuoseklios raidos pasireiškimu[728]. „Jardin" (aišku, turimas omenyje Teilhard'as de Chardinas) įvardinto autoriaus tekste kalbama apie visuotinę evoliuciją: pažymima, jog „vidinis gyvenimas galimai yra kiekviename Universumo taške ir kad tuo būdu atviras kelias įžvelgti kosminį procesą kaip Vienį, kaip vieną evoliucijos

724 Johannes Laudin, „Schau einer neuen Erde...", 2.

725 Krikščionybė kitų religijų, ideologijų kontekste: užrašai, konspektai, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 21, l. nn.

726 „Kas yra Teilar de Šarden?", iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*, 15, 16.

727 Bronius Deksnys, „Humanizmas ir katalikybė". *Kalba Vilnius* [?], iškarpa, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.

728 „Kas yra Teilar de Šarden?", 348–349.

vyksmą, kuris galiausiai žmoguje atveda į sąmonę žmoguje“[729].

Kun. A. Markaičio fonde esančiame Lazzlo Boroso SJ veikale „Modernus eschatologijos suvokimas“ taip pat stipriai jaučiama Teilharďo de Chardino įtaka. Jame laikomasi tęstinio kūrimo koncepcijos: „[...] pasaulio tvėrimas vis dar tebesitęsia. Dievas sutvėrė pasaulį ir apdovanojo jį galiomis, kurios besivystydamos milijardų metų bėgyje visa patraukia Dievop.“ Vienareikšmiškai atstovaujama holistiniam pasaulėvaizdžiui, dieviškumą laikant visa persmelkiančia būties savybe – „[...] mūsų kosmose nėra tokios būties sferos, kuri nebūtų šventa“[730]. Boroso evoliucijos samprata kristocentriška – Kristus matomas kaip pasaulio evoliucijos viršūnė, evoliucijos raidos jėga, kuri, „besikaupianti istoriniame Kristuje, kaip savo centre, apima visą kosmosą, visą istoriją ir visa apvaldo“[731]. Evoliucija traktuojama kaip niekada nesibaigiantis asmens tobulėjimas, besitęsiantis ir po mirties, skirtingai nuo tradicinei katalikybei būdingų dangaus, kaip statiškos palaimos vietos, vaizdinių: „[...] ir danguje kiekvienas polėkis tebus nauja įžanga į tolimesnius ieškojimus ir vis platesnės pilnybės pradžia. Todėl dangų reikėtų suvokti kaip nepabaigiamą dinamiką. [...] Taigi mes esame amžini Dievo ieškotojai.“[732]

Vysk. J. Boruta savo interviu „Lietuvos žinioms“ (1997 m.) išsakė esminius Teilharďo de Chardino evoliucijos teorijos koncepcijos momentus, akcentuodamas, jog, Teilharďo supratimu, visa ko Visatoje tikslas yra Visuotinė Meilė, pačiai evoliucijai virstant „universalios amorizacijos [...] procesu“. Dėl Visuotinės Meilės bendrabūvio poreikis viršija ir rūšių konkurenciją. O „visa apimančios meilės simbolis“ Kristus laikomas evoliucijos viršūne. Būtent taip suvokiamas visuotinės evoliucijos procesas „padeda susilieti su dieviškąja tvarka, leidžia atsiskleisti kosminės Meilės galioms žmonių visuomenėje“[733]. Sovietmečiu intelektualių katalikų sluoksniuose autoritetingame J. Ratzingerio „Krikščionybės įvade“ pažymima,

729 [Tailhard [įrašyta pieštuku]] de Jardin [pieštuku taisyta į Chardin], „Le Phenomene Homme“, 462v.

730 Lazzlo Boros, „Modernus eschatologijos suvokimas“, 2.

731 *Ibid.*, 4.

732 *Ibid.*, 5.

733 „Meilės evoliucija“ [Gino Dabašinsko pokalbis su kun. Jonu Boruta], 2.

jog tejariškojo pasaulėvaizdžio orientacijoje į žmogų kaip struktūrą, įeinančią į „Super-aš“ (dieviškąjį lygmenį), pagauta šv. Pauliaus kristologijos kryptis: tai kalbėjimas apie žmogų, kuriame biologiškai įvyko evoliucijos šuolis, taigi „buvo pralaužta ribota žmogiška egzistencija ir įveiktas monadinis uždarumas. [...] Ši raida suprantama ateities žmogaus atžvilgiu, kada jis bus visai „socializuotas“, įkūnytas į Vienintelį [...].“[734]

Evoliucijos kristocentriškumas – jėzuitų šaltiniuose dažniausiai matomas tejariškosios evoliucijos sampratos bruožas. Vieno pamokslų rinkinio pamokslas taip ir įvardytas – „Kristus pasaulio istorijos centras“. Jame išryškinamas Kristaus kosmiškumas, remiantis šv. Pauliaus žodžiais iš Laiško kolosiečiams ir prieš-priešinant jį M. K. Čiurlionio kosminiam teocentriškumui, matomam paveiksle „Rex“[735]. Populiariame C. Tresmontano veikale (jo jėzuitų archyve yra ne vienas egzempliorius) pabrėžiamas Teilhard'o de Chardino atskleistas gyvų būtybių rūšių atsiradimas didėjančio sudėtingumo tvarka ir žmogaus vieta šioje kylančioje gyvybės linijoje kaip tobuliausio kūno, kuriame „materijos organizavimasis pasiekė savo aukščiausią laipsnį visoje gyvybės istorijoje“[736]. Marijonas kun. P. Račiūnas taip pat nuosekliai laikosi Teilhard'o plačiosios evoliucijos sampratos. Pasak jo, „naujųjų laikų mokslinis požiūris į pasaulį krikščionybei priduoda kosminę apimtį“. Referuojamas Teilhard'o įsitikinimas atsirasiant naują civilizaciją, kurioje visi ras „Kristaus moksle neišsemiamą pažangos šaltinį“[737].

Vis dėlto jėzuitų naudotoje literatūroje gausu ir tokios, kurių autoriai rėmėsi A. Maceina ir atstovavo konservatyviam katalikiškojo pasaulėvaizdžio variantui. Vienas iš tokių autorių yra P. Tautvilas, kurio veikalo ištisi skyriai rašyti remiantis Maceinos darbais „Religijos filosofija“ ir „Filosofijos kilmė ir esmė“. Neabejotinai iš Maceinos perimtas kūrimo iš nebūties laikymas vieninteliu įmanomu krikščionybėje. Laikomasi radikalios Maceinos minties, jog pasaulis ir gali egzistuoti tik

734 Jozefas Ratzingeris, *Krikščionybės įvadas: paskaitos apie Apaštalų tikybos išpažinimą*, 118.

735 *Mintys pamokslams. T. 13* [pamokslų rinkinys], 187.

736 Klodas Tresmontanas, *Dievo egzistavimo problema šiandien. D. 2*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 483.

737 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 32.

dėl to, kad yra sukurtas iš nebūties, kartu su Dievu (Absoliutu) jai esant pasaulio egzistencijos ribomis[738] ar sąlygomis. Pasak P. Tautvilo (tiksliau – A. Maceinos), krikščioniškoji kosmologija skiriasi nuo kitų pasaulio sukūrimo mitų tuo, kad čia nėra pirminės medžiagos[739]. Anot apologetinio veikalo autoriaus J. Marcinkaus, pagal dalinę evoliuciją, palaikomą Bažnyčios, gyvybė vystosi Dievo nustatyta tvarka iš pačios medžiagos pagal jai įdiegtas formas iš vienos ar kelių Dievo specialiai sukurtų gyvybės formų[740], nors ir remiantis Teilhard'o, laikiusio organinės evoliucijos procesą Dievo veikimo pasireiškimu, autoritetu[741].

Teologinių ir filosofinių paskaitų seminarijose tekstai ir katekizmai vis dėlto nebuvo išskirtinai konservatyvūs. 1991 m. katekizme įdomiai apibrėžiamas evoliucijos ir kūrimo sąvokų santykis: „[e]voliucijos prielaida yra tai, kas keičiasi ir vystosi", o „[k]ūrimas paaiškina, kodėl ir kam yra tas, kas gali kisti ir vystytis". Pabrėžiama, jog „Dievas liepia kūriniams vystytis, tobulėti". Teilhard'as minimas kaip vienas iš gamtos mokslų atstovų, derinusių „kūrimo ir evoliucijos mokslą"[742]. Dogminės teologijos įvade jis pristatomas kaip sinantropo atradėjas ir autorius teorijos, pagal kurią „visa materija evoliucionuoja dvasios kryptimi"[743]. Gana plačiai su Teilhard'o krikščioniškojo evoliucionizmo teorija supažindinama filosofijos istorijos paskaitose (dėstytose greičiausiai kun. prof. J. Prankos, kuris išsiskyrė iš kitų seminarijos dėstytojų atvirumu teologinėms inovacijoms), skiriant jai atskirą skyrelį. Teigiama, jog visuotinė evoliucija apima „gamtą, sąmonę, visuomenę, susietą su Dievu". Vystymasis vyksta tikslingai, „materijai būdingos vidinės radialinės energijos dėka, kuri kartu su elementus vienijančia tangentine energija sudaro dvasinę-psichinę medžiagos pusę". Kaip įprasta, matomos trys evoliucijos pakopos: priešgyvybinė, biosfera, noosfera. Aukštesnės formos išsivysto iš žemesniųjų, kuriose jos slypi užuomazgų pavidalu. Sąmonės atsiradimas aiškinamas

738 P. Tautvilas, *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai*, 131.

739 *Ibid.*, 163.

740 J. Marcinkus, *Religija be ateistinių prietarų*, 26.

741 *Ibid.*, 65.

742 *Tikėjimas ir gyvenimas: vadovėlis jaunuoliams*, 55.

743 *Dogminės teologijos įvadas. D. 2*, 70.

sudėtingiausios materijos – žmogaus smegenų – struktūriškumo augimu ir biologiniais veiksniais bei grupine protėvių socializacija. Kurso autoriaus nuomone, Teilhard'as de Chardinas žmogaus nelaiko evoliucijos viršūne, o tik įsijungiančiu į ją ir savo fiziniu bei dvasiniu darbu vykdančiu „Visatos hominizaciją"[744]. Išryškinamas glaudus dvasinių paskatų ir praktinės veiklos, pasireiškiančios dalyvavimu materijos transformacijos procesuose, ryšys. Teigiama, jog tikėjimu grindžiamas aktyvus dalyvavimas praktinėje veikloje plėtoja civilizaciją – joje „stiprėja žmonijos vienybė" ir dvasiniai žmonijos ryšiai. Taip bus pasiekta aukščiausia evoliucijos pakopa – noosfera. Tolesnis vystymasis telksis apie Omegos tašką, kuris yra „aukščiausias sąmonės polius, evoliucijos tikslas ir dvasinis centras", sintezuojantis žmonijos pasiekimus, o kartu – „vientisa dvasinė esybė su asmenybės bruožais, kaip kosminis Kristus"[745].

Po 1990 m. katalikų visuomenėje netrūksta ir pozityvios, ir negatyvios (konservatyvios) reakcijos į evoliucijos problematiką. Kun. Petras Kavaliauskas MIC savo straipsnyje (1997 m.) aiškinasi biologinės evoliucijos problematiką holistinio pasaulėvaizdžio kontekste, remdamasis, kaip minėta, R. Sheldrake'o morfogenetinio lauko koncepcija. Jis klausia: kodėl gyvybės atsiradimo metu lemiami veiksniai turėjo būti medžiaga, energija ir atsitiktinumas, jei šiandien modeliuojant atskiras gyvybės grandis dar reikalinga ir informacija?[746] P. Kavaliauskas pažymi, jog morfogenetinius laukus Teilhard'o de Chardino teorijoje atitinka radialinė (sąmonės) energija, o tangentinė, kuri savo ruožtu yra labiau fizinė, atitinka išorinę medžiagos pusę[747]. Kita vertus, kun. V. Sabaliauskas evoliucijos realumą neigė. Anot jo, „[...] Tejaras de Šardenas, sugeba net Jėzų Kristų susieti su beždžione"[748]. Kun. Arūnui Peškaičiui OFM nepriimtinas tejariškas teologijos performavimas. Pasak jo, ir Jono Paulius II pareiškimas dėl evoliucijos „nukreiptas prieš tam

744 *Filosofijos istorija* (1981), 115.

745 *Ibid.*, 116.

746 Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos...", 38.

747 *Ibid.*, 39.

748 Vytas Sabaliauskas, „Įtakinga hipotezė, pakrikštyta tiesa", 9.

tikrus modernistinės teologijos eksperimentus“, labiausiai susijusius su Teilhard’o de Chardino vardu. Jų esmė – „mėginimas konkrečiu istorijos laikotarpiu susiformavusią mokslo teoriją kilstelėti iki teologijos lygmens“. Peškaičio manymu, tai susiję visų pirma su Teilhard’o de Chardino mėginimu paversti evoliucijos teoriją „teologiškai pagrįsta pasaulėžiūra“[749].

Oficialiosios filosofijos atstovai sovietmečiu turėjo laikytis valstybinės ideologijos, persmelktos materialistinio redukcionizmo, radikalaus scientizmo ir ateizmo, kurių kontekste Teilhard’o de Chardino panpsichizmu pažymėta visuotinės evoliucijos teorija, sulydanti į vieną materialius ir dvasinius būties raidos aspektus, materialumą ištirpdant dvasiškume, negalėjo būti priimtina ir dėl to kritikuota. Kita vertus, turbūt apie didesnę dalį filosofų galime pasakyti, kad tai tebuvo jiems nepriimtinas diskursas, palaikomas tik *pro forma*, paklūstant privalomai ir grasinant sankcijomis primetamai ideologijai, nors bent dalis iš jų simpatizavo holistiniam pasaulėvaizdžiui ir prieinamais būdais jį reiškė. Po 1990 m. išliko scientistinės ir pozityvistinės filosofinio diskurso tendencijos, kurios vėlgi visaverčiam Teilhard’o de Chardino filosofijos atskleidimui nebuvo palankios. Turint omenyje materialistiniu redukcionizmu pažymėtą filosofiją, Teilhard’o koncepcijos atžvilgiu sovietmečiu jai priskirtinas J. Babosovas. Jis pripažįsta, jog tejarizmo išeities taškas – evoliucinio materijos vystymosi principo pripažinimas, sąmonę laikant dėsningai atsiradusia dėl materijos sudėtingėjimo[750]. Vis dėlto, kaip minėta, jam nepriimtinas sąmonės pavertimas nieko bendro su materija neturinčia minties sfera – noosfera, kuri vystosi „iš anksto nustatyta kryptimi“ į Omegos tašką, „kuriuo baigiasi evoliucija“. Taigi matomas evoliucijos teleologiškumas ir finalizmas: Omegos taškas (Dievas) suvokiamas kaip paskutinė evoliucijos grandinės grandis, „esanti už pasaulio ribų, viršum jo, ir nukreipianti visą evoliucijos procesą dievo nubrėžta kryptimi“. Tai, anot Babosovo, sąmonės vystymosi proceso mistifikacija, o Omegos taške susitinka senasis „bibliškasis dievo pavidalas“ su

749 Ginas Dabašinskas, „Ar Bažnyčia pripažįsta, kad evoliucijos teorija yra pagrįsta“.

750 Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, 35.

naujuoju „tejariškuoju dievo pavidalu“, įkūnytu „evoliuciniame pasaulio vystymesi ir susiliejančiu su juo“, bet tokiu atveju tejariškasis Dievas praranda teisę būti laikomu „pasaulio ir žmogaus kūrėju“. Babosovas pritaria teologams, laikantiems Teilharďo sumokslintą teologiją „teologijos fikcija, pseudoteologija, iškreipiančia dievo apvaizdą ir jo vaidmenį kuriant pasaulį ir žmogų“[751]. V. Garadžos teigimu, Teilharďas materialaus pasaulio savaiminį vystymąsi interpretuoja pagal „tebevykstančio kūrimo“ koncepciją“[752]. Pasak I. Zakso, evoliucijos pradžios ir pabaigos – Alfa ir Omega taškų – pripažinimas anuliuoja jos spontaniškumą, tad belieka tik išankstinio plano vykdymas. Nepriimtinas jam ir teleologinis kosmogenezės aiškinimas, teigiant, kad daiktai turi tikslo siekimą[753]. Žvelgdamas iš marksizmo pozicijų, Zaksas metafiziniu ribotumu laiko negyvosios, gyvosios gamtos ir žmogaus bendrumo teigimą, nematydamas „kokybinių skirtumų tarp skirtingų materijos judėjimo formų“[754]. J. Mačiulis pripažįsta, jog pasaulis Teilharďui de Chardinui iškyla kaip „besivystanti sistema“, žmonijos istorija – tik „aukščiausias kosminės evoliucijos etapas“, o „kiekvieno naujo lygio (materija-gyvybė-mintis-visuomenė) šaknys glūdi ankstesniuose lygiuose“. Visgi, pasak Mačiulio, tikrasis tejariškosios evoliucijos impulsas yra „kosminis Kristus, sulydęs save su Visata“, o pasaulio vystymąsi lemia sudvasinta materija. Todėl, nors ir imanentinis pasaulio atžvilgiu, tejarizmo Dievas lieka transcendentiniu vystymosi postūmiu ir galutiniu tikslu[755]. Tai, Mačiulio požiūriu, yra realybės mistifikacija[756]. Panašiai ir Č. Kalenda, pripažindamas, kad pagal Teilharďą žmogus yra ilgos organinės ir neorganinės evoliucijos rezultatas, vis dėlto akcentuoja, jog jo evoliucijos sampratą lemia idealybės, arba psichinio prado, raida. Sąmonė laikoma imanentiška, universalia materijos savybe. Tam tikras „pirmapradės psichikos“ kiekis slypi visuose materijos lygmenyse. Iš čia kyla Kalendos verdiktas: „Archaiška teologo koncep-

751 *Ibid.*, 36.

752 V. Garadža, „Katalikiškasis modernizmas ir neotomizmas“, 94.

753 [Irmija Zaksas] „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, 145.

754 *Ibid.*, 146.

755 Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas“, 18.

756 *Ibid.*, 19.

cija prieštarauja šiuolaikinei vystymosi teorijai – materialistinei dialektikai.“[757]

Po 1990 m. būta ir Teilharďo de Chardino koncepcijos spiritualistinius aspektus perteikiančių interpretacijų, tačiau išliko ir griežtu scientizmu pažymėtų Teilharďo vertinimų. Anot R. Biržio, Teilharďas žmogų, sąmonės reiškinius apskritai interpretavo kaip „iš anksto Dievo suplanuotos kosminės evoliucijos rezultatą“. „Evoliucijos Kristus“ esąs kiekvienoje Visatos dalelėje kaip atskiras „dvasinis pradas ir kartu evoliucijos varomoji jėga“. Evoliucijos procesas paklūsta „Dieviškajam reguliatoriui“ („radialinei energijai“) ir nukreiptas į tašką Omega, kuris simbolizuoja Kristų, todėl kosmogenezė sutapatinama su kristogeneze[758]. O štai psichologo Albino Bagdono, artimo transhumanistinių pažiūrų biofiziko D. Kirvelio bendražygio, požiūriu, „gyvybės raidos patirtis“ sutelkta smegenyse. Apskritai daugelis kultūrinio lygmens motyvų plėtojasi biologinių veiksnių pagrindu. Tokiu rakursu žvelgiant į žmonijos ateitį sunku tikėtis Teilharďo numatyto žmogaus proto (noosferos) „susiliejimo su Dievu“. Vietoj to A. Bagdonas numato tokius scenarijus kaip žmonijos susinaikinimas arba, pajutus atsakomybę už save ir visą gyvybę, nugyvenimas šios Visatos plėtimosi fazės kaip Žmogui. Bagdonas rimtai vadovaujasi entropijos nulemto Visatos plėtimosi koncepcija, kai gyvybei nebeliks galimybių egzistuoti. Gal tik naujas Visatos medžiagos kondensavimasis naujam sprogimui sudarys sąlygas „naujam gyvybės pakartojimui, tik jau kitoje Visatos vietoje, kitu laiku ir kitokiu pavidalu“[759].

Kraštutinis materialistiniu redukcionizmu besiremiančių mąstytojų tipas – besivadovaujantieji transhumanizmo idėjomis, nors ir jie, kaip matysime vėliau, galiausiai biologinės evoliucijos fazėje atmeta darvinizmą ir atsitiktinumo veiksnį, pereidami prie lamarkistinės evoliucijos sampratos ir pirminės varomosios evoliucijos jėgos. Taip pasaulėžiūrinės priešingybės sueina. Vienas iš tokių – filosofas S. Rudzevičius. Jis suvokia dialektinio materializmo vystymosi sampratos

757 Česlovas Kalenda, *Sąmonės prigimtis*, 38–39.

758 Rimantas Biržys, „Kitimo ir vystymosi koncepcijos“, 124–125.

759 Albinas Bagdonas, „Didysis Konstruktorius ir Lietuvos odisėja“, 1.

prieštaringumą[760], savo straipsniuose, skirtuose žmogaus biosocialinei raidai, faktiškai laikydamasis evoliucijos kaip tikslingo ir kryptingo proceso, vedančio į žmogaus susiformavimą, sampratos. Šiame kontekste jis pasitelkia ir Teilharď ą. Anot Rudzevičiaus, evoliucinė specializacija ikižmogiškas rūšis atvesdavo į „evoliucines aklavietes“, o žmogus nuėjo priešingu, universalizacijos, kuri pasireiškia ir jo sugebėjimu mokytis, keliu. Taigi žmogaus evoliucija neatsiejama nuo socialinės pažangos, nors nėra pagrindo supriešinti biotinį ir socialinį parametrus[761]. Iš čia – biologinių ir socialinių žmonijos raidos aspektų pasitelkimas Rudzevičiaus vartojamoje noosferos sąvokoje, kurią jis supranta kaip komunistinės visuomenės sąveikos su biosfera formą, biosferos sužmoginimą[762] ir griežtai atriboja nuo Teilharď o ir Le Roy noosferos sampratos, kaip „išsigimimo doktrinos“[763], nes Teilharď ui Omegos taškas galiausiai sutapo su Kristumi[764], be to, „vyskupo-kataliko Šardeno“ noosferos samprata Rudzevičiui nepriimtina dėl utopiškumo[765].

Buvo ir daugiau ateistiškai nusiteikusių ir materialistiniu redukcionizmu besivadovavusių mąstytojų, kurie visgi pripažino evoliucijos proceso kryptingumą, taigi faktiškai – teleologiją, kas biologinėje jos fazėje reiškė vadovavimąsi lamarkistiniais (ar nomogenetiniais – L. Bergo koncepcijos) principais. Vienas iš tokių – disidentas A. Statkevičius. Pasak jo, pagrindinis evoliucijos tikslas – tobulinti „ne fizines, t. y. ne kūno, savybes, o dvasios, psichines“. Remdamasis Teilharď u de Chardinu evoliuciją jis suvokia kaip sąmonės augimą[766]. Statkevičiaus įsitikinimu, egzistuoja „evoliuciogeninis, universalus, generalinis Tvarkos negyvojoje

760 S. Rudzevičius klausia: „Kas gi yra vystymasis – ar tik progresyvia kreive kylantis, ar ir regreso nuokalnėn slenkantis? Ar universalus (visuotinas) yra vystymasis? […] Sakysim, sutapatinę materijos vystymąsi tik su progreso magistrale, mes trumpai tariant, turėsim pripažinti pirmąjį postūmį ir pradžių pradžią ir, vadinasi, pasaulio „sūdžną dieną“.“ Pasak jo, „[s]iekdamas kaip nors suderinti protą ir tikėjimą, Šardenas ir įvedė tą „tašką Omega“, kuriame žmogaus protas susilieja su (!) dievybe.“ (Sigitas Rudzevičius, „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė“, 4)

761 S. Rudzevičius, „*Homo sapiens* biosocialinė evoliucija noogenezės sąlygomis“, *Sveikatos apsauga* 12 (1974): 31.

762 Sigitas Rudzevičius, „Pakeliui į noosferą“, *Kalba Vilnius* 50 (1974): 3.

763 [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп, „Гуманика. Часть вторая: антроподицея: зекамероны 15-23“, 548.

764 *Ibid.*, 578.

765 [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп [Sig Romp], *Гуманика. Глыба пятая. Теория глобализма, или к методологии погибели или самоспаса. Зекамероны*. Ч. 1. (E-book), 2224.

766 Žr. 626 išnašą.

ir gyvojoje gamtoje palaikymo megadėsnis“[767]. Jis net naudoja antropomorfinį, evoliucijos kryptingumą ir tikslingumą nusakantį įvaizdį – „Kūrėjas“, turėdamas omenyje „genialų viso to, kas gyva ir negyva, Konstruktorių“ – Dievą. Evoliucija, jo manymu, yra „visą negyvąją ir visą gyvąją gamtą nuolatos, be jokio perstojo visapusiškai tobulinantis procesas“[768], nuolat kylanti, beribė evoliucijos linija. Čia jis remiasi Teilhard'u, kuris į klausimą, kas yra evoliucija, atsako: tai – „pagrindinė sąlyga, kuriai nuo šiol turi paklusti ir nusilenkti visos teorijos, hipotezės, sistemos“[769]. O galia, kuri milijardus metų vykdo evoliuciją, yra išmintinga kosminė jėga – *vis sophica cosmica*.

Iš esmės iš tokių pat evoliucijos, kaip kryptingo, teleologiškai grįsto proceso, pozicijų Teilhard'o de Chardino evoliucijos sampratą vertino ir R. Ozolas. Teilhard'o „katalikiškoji evoliucijos teorija“ iš naujųjų teistinių teorijų jam įspūdingiausia[770] (savo paskaitose ją vadindavo ir „karališkuoju evoliucionizmu“[771]). Ozolas išsamiai apibūdina išcentrinės „priekin ir aukštyn“ vedančios radialinės ir įcentrinės, „į save grįžtančiosios“, „ataudžiančiosios“ tangentinės energijų vaidmenį evoliucijos procese, pristato tris pasaulio raidos pakopas, personalizacijos ir planetizacijos vaidmenį formuojantis noosferai[772]. Tejariškąją evoliucijos sampratą Ozolas charakterizuoja kaip „struktūrinį išraiškos sudėtingėjimą“, „to sudėtingėjimo eigoje gimstant daiktams, įgyjantiems naują kokybę“. Kuo objektas geriau struktūriškai susiorganizavęs, „tuo jis tobulesnis, dvasiškesnis, esmiškesnis“. Tejariškąją gyvybės sampratą jis apibrėžia kaip „tam tikro organizavimosi, centravimosi ir centracijos lygio pasiekusios materijos“ savybę[773]. Noosferos plėtotė veda į tašką Omega – „pasaulio savivokos atskaitos tašką, savo bendrumo principinį suvokimą“. Pasak Ozolo, „Omega, arba Dievas, Tejaro de Šardeno koncepcijoje

767 Algirdas Satkevičius, *Gamtos dėsniai, kultūra ir mes*, 25.

768 Algirdas Statkevičius, *Žmogaus gelbėjimas: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai*, 48.

769 *Ibid.*, 49.

770 Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 170.

771 [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis“, 532.

772 Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 176–177.

773 [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis“, 539.

yra grynai antropogenezės produktas, antropologinis žmonijos vienybės simbolis, mitas, o kartu ir reali vienybės galia. Reali todėl, kad ji kyla iš žmogaus ir egzistuoja tik dėl to, kad žmogus ja tiki.“ O žmonės „žmonijos pavidalu yra visiškai aiški materialinė struktūra, pastovus ir nefiktyvus bendrumas“[774]. Taip antropomorfizavęs Omegos tašką, Ozolas, natūralu, klausia: kas interpretuos Omegos turinį ir kas pagal tai spręs, „kokių veiksmų tolesnei savo genezei turėtų imtis planetizuota žmonija?“[775]

J. Minkevičius Teilhard'o de Chardino evoliucijos teoriją įvertino kaip „krikščioniškąją kreacionistinę bei finalistinę pasaulio viziją“[776]. Pasak jo, Teilhard'as „„žmogaus fenomenui“ skiria per daug reikšmingą vietą Visatoje“. Be to, „kilnus optimizmo ir humanizmo polėkis buvo paaukotas idealistiniam finalizmui [...]“[777]. Ir vis dėlto, nepaisant Teilhard'o mokymo apie visuotinį transformizmą finalizmo ir panpsichizmo, Minkevičius vertina Teilhard'o drąsą prasiveržti pro teologines dogmas, tomistinės filosofijos ortodoksinės tradicijos statikai priešpriešinant evoliucijos teoriją. Minkevičiui aktualu, kad Teilhard'as išveda krikščionių filosofinę mintį iš teologinio uždarumo į „begalinę evoliucinės triados „gyvybė-sąmonė-sociumas“ erdvę“[778]. Jis konstatuoja didžiulę Bergsono „kūrybinės evoliucijos“ įtaką Teilhard'ui. Iš čia kyla dvasinio dinamizmo nulemto istorijos proceso ir kosmogenezės, kurioje „viskas susiję ir juda didėjančios konvergencijos linkme į Omegos tašką“, kuriame „save pažinęs Žmogus susilieja su Kristumi““, samprata. Anot Minkevičiaus, „[h]umanistinio universalizmo idėja čia pasiekia savo pilnatvės“[779].

B. Kuzmickas taip pat akcentuoja Teilhard'o de Chardino nurodomą vystymosi universalumą, apimantį „materiją ir sąmonę, žmogų ir visuomenę, netgi patį dievą“. Jis labiau nei kiti sovietinio laikotarpio filosofai pabrėžia Teilhard'o

774 *Ibid.*, 540.

775 [Ozolas] Romualdas Ąžuolas, *Filosofijos istorijos apžvalga*, 1973–1974, 355.

776 J. Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, 203.

777 J. Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje“, 48–49.

778 Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, 240–241.

779 Jokūbas Minkevičius, „Universalizmo filosofija...“, 8.

teigiamą Dievo imanentiškumą pasaulio atžvilgiu, nenuvertindamas hilozoizmo, panpsichizmo taip radikaliai, kaip kiti to meto filosofai, kaip anachronistinės teleologijos, ir tiesiog konstatuoja, jog evoliucijoje „kartu su pasauliu kuriasi ir pats dievas, kaip pasaulio pradžia ir tikslas“[780], nors pažymi, jog aiškinimas, kad „dievas vystosi, tampa kartu su pasauliu, kad jis yra kiekvienoje materijos raidos pakopoje“, sunkiai suderinamas su Kristaus transcendentiškumu[781]. Vystymasis kildinamas iš materijai būdingos radialinės energijos, kuri kartu su „elementus vienijančia tangentine energija“ sudaro dvasinę medžiagos pusę[782]. Sovietinio laikotarpio Kuzmicko tekstuose tai priskiriama tejarizmo idealistiniam pobūdžiui. Be to, Kuzmickas, kaip ir kiti sovietmečio filosofai, akcentuoja Teilhard'o de Chardino evoliucijos teorijos teleologinį ir finalistinį pobūdį: pasaulis vystosi „dvasios kryptimi“, o noosfera baigiasi „visuotine žmogiškojo proto sinteze aukščiausioje sąmonės viršūnėje – taške Omega“, kuris yra kosminis Kristus. Pasak Kuzmicko, tai reiškia, jog evoliucija „netenka savaimingumo, virsta ištęstu kūrimo procesu“[783], apibendrinamu baigiamojo evoliucijos taško. Tad ir 1984 m. apgintoje habilitacinėje disertacijoje Kuzmickas išryškina Teilhard'o koncepcijos prieštaravimą tarp vystymosi laikymo begaliniu bei visa apimančiu ir jo užbaigimo Omegos tašku bei teosfera[784]. Teilhard'o koncepcijos finalizmą ir teleologizmą Kuzmickas pažymi ir savo 1995 m. tekste[785], jau žlugus komunistinei santvarkai ir su ja susijusiai prievolei laikytis dialektinio materializmo reikalavimų. Taigi, atrodo, tai išreiškia jo vidinį įsitikinimą.

Kai kurie Lietuvos filosofai sovietmečiu holizmui atsivėrė jau atitinkamų temų pasirinkimu, pavyzdžiui, V. Bagdonavičius, tyrinėjęs teosofijos ir induizmo

780 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, 64. Tą patį jis kartoja ir savo 1984 m. apgintoje disertacijoje: „kūrimas tapatus natūraliai evoliucijai, saviraidai, kur priežasties neįmanoma atskirti nuo pasekmės, dievo nuo pasaulio, nes kartu vystosi pasaulis ir dievas, priežastis ir pasaulio tikslas“ (Бронисловас Кузмицкас, „*Философские корни католического модернизма*“, 265).

781 B. [Bronius] Kuzmickas, *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje* [mašinraštis], 85.

782 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, 363.

783 B. Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, 66.

784 Бронисловас Кузмицкас, „*Философские корни католического модернизма*“, 270.

785 Bronislavas Kuzmickas, „Tejarizmas – netradiciška krikščioniškoji filosofija“, 13.

nedualistinių koncepcijų paveiktą Vydūno filosofiją. Teilharď ą de Chardiną jis pamini kaip teologinio pobūdžio evoliucijos teorijos, pagal kurią „žmonija dorovingumo pagrindu susivienysianti noosferoje“[786], autorių. I. Gaidamavičienė, kaip minėta, pabrėžia individualios žmogaus sąmonės ryšį su kosminiu sąmonės aspektu ir jos materialumą. Ji remiasi Teilharď o akcentuojama žmogaus sąmonės ir noosferos vienove. Teigiama, kad būtent ryšys su kosmosu yra „sąmonės laisvės jėgos pagrindas“[787]. S. Kanišauskas akcentuoja, jog evoliucijos kontekste Teilharď as de Chardinas „aukštesnį“ „žemesnio“ atžvilgiu apibūdina medžiagos sudėtingumo laipsniu[788]. Nuo krikščionybei imanentinio dualizmo prie monizmo idėjos jis prieina per vystymosi proceso analizę. Visgi Teilharď o monizmas pliuralistinis – dvasinės esmės išlaiko savo individualumą, neištirpdamos Omegos taške[789]. Kaip ir daugelis kitų filosofų, Kanišauskas Teilharď o de Chardino noosferos koncepciją laiko nepatenkinama dėl joje implikuoto potencialaus finalizmo[790].

Anot transcendentinės meditacijos specialistės D. Aleksandravičiūtės, šiuo metu esame „naujos eros išvakarėse, vienoje iš pereinamųjų epochų žmonijos istorijoje, kurioje vyksta tos Dvasios, kurią mes vadiname Dievu, išsiliejimas į mūsų erdvės ir laiko pasaulį“, o šį „didįjį evoliucijos žingsnį“, pasak Teilharď o, įgalina žengti Kristus[791]. Taigi, pasiremiant Teilharď o autoritetu, Kristaus vaizdiniu sankcionuojamas holistinis pasaulėvaizdis. Agni jogos pasekėja I. Stulpinienė taip pat, remdamasi L. Šapošnikovos citata, teigia, jog „pagrindinis evoliucijos tikslas – materijos įdvasinimas, vėliau keitimas bei subtilėjimas“. Tą kaitą, remdamasi Teilharď o autoritetu, ji suvokia kaip neturinčią ribų[792].

---

786 V. [Vaclovas] Bagdonavičius, *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai* (Vilnius: Mintis, 1987), 59.

787 Irena Gaidamavičienė, *Homo creator: sąmonė ir būtis*, 162.

788 Saulius Kanišauskas, „*Žmogaus ir kosmoso ryšiai šiuolaikiniuose gamtos moksluose...*“, 44.

789 *Ibid.*, 55.

790 *Ibid.*, 74.

791 Dalia Aleksandravičiūtė, „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė“, 11. D. Aleksandravičiūtė akcentuoja, jog jogos tikslas – ne neįprasti psichiniai fenomenai, o „išsilaisvinimas, dvasinis tobulėjimas, vedantis į sielos išganymą“ (*ibid.*, 11).

792 Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24.

Dar vienas Teilharďo de Chardino recepcijos vertinimo kriterijus – nežemiškų civilizacijų egzistavimo klausimas. Tai vienas iš tų pasaulėžiūrinių klausimų, kurie gana radikaliai atskyrė holistinę stovyklą nuo ortodoksalios katalikiškosios ir, mažesniu mastu, besivadovaujančiųjų materialistiniu redukcionizmu (oficialiuoju marksizmu-leninizmu bei ateizmu) stovyklų. Pasaulių daugeriopumo, t. y. apgyvendintų protingomis būtybėmis pasaulių, idėja ir Giordano Bruno, sudeginto už šios idėjos propagavimą, figūra buvo klausimas, kuriuo radikaliai antikatalikiški, antiklerikaliniai sluoksniai ypač konfrontavo su Bažnyčia. Tai tapo savotiška antibažnytinių sluoksnių kovos vėliava. Neatsitiktinai 6–7 dešimtmečiuose spaudoje dažnai propaguotos kosminės kelionės, kosmoso įsisavinimo, galimo susitikimo su „proto broliais" idėjos. Visgi tai daryta tik tol, kol suprasta, kad už pasaulių daugeriopumo idėjos slypi paradoksali būties samprata – galimas skirtingų realybės lygmenų, taip pat tų, kurie galėtų būti pavadinti dvasiniais, egzistavimas, jų ir daugybės visatų sąveikos problematika, buvusi visiškai nepriimtina besivadovaujantiesiems materialistiniu redukcionizmu ir, objektyviai vertinant, griovusi oficialiosios materialistinės-ateistinės ideologijos pamatus. Ne mažesniu mastu nežemiškų civilizacijų idėja buvo nepriimtina tradicinei katalikybei, nes kėsinosi į tradicinio Bažnyčios mokymo įtvirtintą Žemės, kaip vienintelio Dievo rūpesčio objekto ir Dievo Tėvo per Jo Sūnų Jėzų Kristų tiesioginio sąryšio su žmogiškomis būtybėmis, supratimą. Taigi, šis klausimas yra neblogas žymuo holistinėms pažiūroms atskirti nuo tradicionalistinių – katalikiškųjų ar materialistinių. Tai išryškėjo jau Brazauskų mokyklos tekstuose. Vienoje jų knygoje atskleista Teilharďo mintis apie žmonijos civilizacijos judėjimą „į sukūrimą kultūros, kuri „aprėps visą žemės rutulį" ir net „mąstančias Visatos sferas (protingas Visatos būtybes)"[793]. Kitoje Brazauskų parengtoje knygoje konstatuojama, jog mūsų ir kitose galaktikose esama begalinės gausybės žvaigždynų ir žvaigždžių, kurių nemaža dalis turi planetas – „visatoje knibžda nesuskaitomi pasauliai!" Remiantis 1972 m. „Mokslo ir gyvenimo" publikacija teigiama, jog mokslininkai neabejoja

793 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilharď o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 218.

egzocivilizacijų egzistavimo faktu, nes neįtikėtina, kad Žemė „visatoje būtų tik išimtis“. Todėl daroma prielaida, jog „tose tolimose „žemėse““, kurios būtų dar senesnės už mūsų Žemę, kultūra ir mokslas gali būti tiek pažengę, jog „gyvenančios jose būtybės jau galėjo būti ir „visažinančios ir nemirtingos““. Konstatuojama, kad jos turėtų būti nemirtingos sąmoningos būtybės, kurių egzistavimu tiki visos religijos, o krikščionybė jas vadina angelais[794].

Ir kituose heterodoksinei katalikybei priskirtinuose tekstuose galima rasti nemažai nuorodų į tai, kad šiuos tekstus kūrę, jais naudojęsi ir teigiamai juos vertinę katalikai recipavo nežemiškų civilizacijų egzistavimo idėją. Pasak t. A. Menio, kitų pasaulių egzistavimas kitose planetose suderinamas su krikščionybe. Jis netgi spėja, jog „ne žemės žmonėms suteiktas aukštesnis žinojimas ir jie nepasitraukė nuo Dievo kaip mes, tad mums nėra ko juos mokyti“[795]. Tėvas Menis visiškai įmanomu laiko ir galimą Žemės gyventojų kontaktą su kitomis protingomis būtybėmis, kai, Teilharďo de Chardino žodžiais tariant, įvyks dviejų noosferų susitikimas patirties pasidalijimo tikslu[796]. Č. Kavaliauskas taip pat nelinkęs apriboti proto raiškos vien Žemės planeta: „Būtų kvaila *a priori* manyti, jog mes esame vienintelės protingos būtybės.“[797] Tarpplanetinio ar net galaktinio protingų būtybių bendravimo idėjomis gyveno išeivijos edukologas Antanas Ramūnas, kurio savilaidinių knygų fonde jėzuitų archyve taip pat esama ne vienos. Jis su Teilharďu de Chardinu gretino M. K. Čiurlionį ir laikė jį „nūn prasidedančios kosminės, planetinės, tarpplanetinės, galaktinės [...] gadynės“ pranašu[798]. Nuomonę apie gyvybę kitose planetose labai įtikėtina laiko knygos „Popiežius ir Santaryba“ autoriai. Pažymima, jog tokiu atveju iškils teologijos permąstymo ar net, pasak filosofo M. Adlerio, erdvinės kosminės teologijos būtinybė[799].

---

794 *Materija ir sąmonė: etiudas pagal diskusinius pokalbius 1960–1975*, ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 3, l. 10–11.

795 Emanuelis Svetlovas, *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*, 281–282.

796 *Ibid.*, 328. Tos pačios mintys randamos šio veikalo fragmente, skelbtame „Tiesos kelyje“ („Tejard de Šardeno orginalumas“, *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*), 47).

797 [Česlovas Kavaliauskas] *Nepakantumas ir baimė (kaip nevykęs priedas)*, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 5.

798 Antanas P. Ramūnas, *Iš sutemų į aušrą* [kopija] (1967), 439.

799 *Popiežius ir Santaryba*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 15.

Filosofiniame lygmenyje būties su daugeliu protingų būtybių civilizacijų egzistavimo idėją apmąstė krikščionybės ir induizmo sintezę „Žinios“ pavidalu sukūręs ir plačiai Teilhard'u de Chardinu rėmęsis M. Tomonis. Jis pačiai žmonijai, atrodo, priskyrė nežemišką kilmę („Visi tesame svečiai Žemėje. Tačiau koks mūsų apsilankymo tikslas?“[800]). Tomonio supratimu, sielos po mirties įsikūnija „kuriame nors iš daugybės pasaulių“, o „„viena ir ta pati“ erdvė yra pilna „tolstančių“ nuo mūsų subjektyvių erdvių dieviškoje Prasmės dimensijoje...“[801] Anot jo, pasibaigus biologinei evoliucijai žmonija galbūt persikels į aukštesnes sferas, kitas erdves, pasaulius[802]. Giliu Tomonio įsitikinimu, Visatoje esama labiau išsivysčiusių pasaulių, „energetinės evoliucijos pakopų, kurioms būdinga nepalyginamai tobulesnė dvasinė veikla“[803]. Jis spėjo, jog dvasiškai pažengusių civilizacijų atstovų kontaktams su žmonėmis gali trukdyti šių atsilikimas, nors laikė įtikinama mintį, jog „kitų pasaulių svečiai jau, galbūt, yra Žemėje lankęsi“[804].

Visos šios knygos randamos jėzuitų archyve ar vienaip ar kitaip jiems žinomos (pavyzdžiui, M. Tomonio „Žinia“). Taigi, jos naudotos, skaitytos jėzuitų ir, reikia manyti, padariusios jiems įtakos, gal net paskatinusios recipuoti šias idėjas. Tiesa, tai tik dalis jėzuitų lektūros. Kita jos dalis nukreipia į tradiciškesnę katalikybę ir skeptiškesnį ar net priešišką požiūrį į nežemiškų civilizacijų egzistavimo klausimą. Pavyzdžiui, knygos „Mintys pamokslams“, polemizuojančios su ateistais, masinėse informacijos priemonėse propaguojančiais skrydžius į tolimąjį kosmosą, planetų kolonizaciją, žmonijos nemirtingumo idėją, autorius šias idėjas vertina skeptiškai ir ypač netiki galimybe pasiekti žvaigždžių sistemas ir jas kolonizuoti, juo labiau kad „dangaus kūnai vis tolsta ir kažkada baigs savo gyvenimą“[805].

Šio klausimo atgarsių yra ir oficialiojoje filosofijoje. Pasak J. Minkevičiaus, nežemiškos civilizacijos ir susitikimo su jomis galimybė – „jau nebe spekuliatyviosios

800 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 7.

801 *Ibid.*, 44–45.

802 *Ibid.*, 90.

803 *Ibid.*, 92.

804 Mindaugas Tomonis, neįvardintas rankraštinis tekstas, 4.

805 *Mintys pamokslams. T. 13* [pamokslų rinkinys], 190.

fantazijos reikalas“[806]. Minkevičius iš principo priima daugybės gyvenamų pasaulių idėją[807]. Pasaulių daugeriopumo idėja nesvetima ir S. Rudzevičiui. Jis primena, jog, mokslininkų nuomone, esama apie 100 000 planetų, panašių į Žemę, vyksta tarptautiniai simpoziumai kontaktų su nežemišku protu klausimu, tačiau apgailestauja, kad egzobiologija žengia tik pirmuosius žingsnius[808]. S. Kanišauskas nežemiško proto problematiką nagrinėjo ne viename savo straipsnyje ar knygoje. Jis pažymi, jog Žemės ir Kosmoso vienovę analizavo Teilhard'as de Chardinas[809]. Kanišauskas sako esąs „[...] tvirtai įsitikinęs, kad Visatoje egzistuoja labai daug nežemiškų civilizacijų“, nors abejoja jų atstovų lankymusi Žemėje mūsų laikais[810]. Kanišauskui noosferos sąvoka glaudžiausiai susijusi su sąmone, protu – anot jo, noosfera „be žmogaus, be kitų mąstančių, jaučiančių būtybių (pvz., be kitų kosminių civilizacijų atstovų) nesivysto ir yra tik potenciali gyvybė ir [...] dvasia“[811].

Labai svarbus pasaulėžiūrinis elementas Lietuvoje buvo ir lieka transhumanizmas ar bent transhumanistinės tendencijos, kaip materialistinio redukcionizmo ir radikalaus scientizmo konsekvencija. Sovietmečiu gamtos mokslų srityje į tai vedė biofizikos srities tyrimai, o filosofijos srityje – tyrimai ir iš radikalaus tapatinimosi su oficialia materialistinio redukcionizmo persmelkta ideologija, ir iš scientistinės-pozityvistinės perspektyvos. Transhumanistinės nuostatos buvo skleidžiamos mokslo populiarinimo spaudoje kaip robotų, bionikos, dirbtinio intelekto diegimo idėjos (apie tai plačiau – trečiajame skyriuje). Kai kurie šiomis idėjomis gyvenę asmenys žinojo apie Teilhard'o de Chardino filosofiją, domėjosi jo idėjomis ir jas pasitelkė transhumanistiniams lūkesčiams realizuoti. Vienas iš tokių – biofizikas D. Kirvelis. Teilhard'ui būdingą minties svarbos žmonijos gyvenime išryškinimą jis suvokia kaip neišvengiamai artėjantį naują žmonijos etapą – biologinę-technologinę evoliuciją. Žmogaus kūnas, jo supratimu, yra biologinė

806 J. [Jokūbas] Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis], 236.

807 *Ibid.*, 241.

808 Sigitas Rudzevičius, „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė“, 4.

809 Saulius Kanišauskas, „Šambalos šalis“, 30.

810 „Plyšelis į begalinį pasaulį“ (pokalbis su Vilniaus planetariumo direktoriumi Sauliumi Kanišausku), 2.

811 Saulius Kanišauskas, „Gyvenimo prasmė ir noosfera“, 38.

mašina, o tradicinė sąvoka „siela“ transhumanizmo kontekste (kibernetiškai) suvokiama kaip informacija arba informacinė technologija. D. Kirveliui Teilhard'o „noosferos“ koncepcija su išskirtiniu sąmonės (minties) vaidmeniu joje turi labai didelę reikšmę neuroinformaciniuose ir bioinformaciniuose procesuose. Tai rodo Teilhard'o pasitelkimas kaip svarbios istorinės grandies neurokibernetikos idėjų vystymosi grandinėje, nors ir interpretuojant jo vartotą dvasinės energijos sąvoką kaip informaciją[812]. Teilhard'o idėja apie lemiamą minties vaidmenį ateities žmonijos gyvenime rezonavo, kaip minėta, su vitalizmo koncepcija, taigi neatsitiktinai savo į transhumanizmą vedančių teorijų, koncepcijų, atskirų idėjų kompendiume jis nurodo ir Hanso Driescho vitalizmą. Kirvelis deda daug pastangų išpopuliarinti transhumanizmo idėjas, brėždamas ištisą jo realizavimo programą nuo ankstyvojo transvirsmo periodo ir per tarpines dirbtinio intelekto ir robototechnikos bei neurotechnikos tobulėjimo grandis, turinčias atvesti į posthumanizmą[813].

Kitas faktiškai transhumanistinių idėjų populiarintojas, žinojęs, kaip matėme, Teilhard'o koncepciją, nors jos labai nemėgęs, yra S. Rudzevičius. Pasak jo, „noogenezės ateityje biosocialinė Homo sapiens evoliucija bus sąmoningai ir kryptingai valdoma [...] komunistinės visuomenės socialinių ir kitų „žmogiškųjų“ poreikių pagrindu“[814]. Rudzevičiaus požiūriu, tai – kokybiškai naujas etapas, noogenezės arba komunistinių socialinių santykių epocha, į kurią jau įžengiama ir kuri neatsiejama nuo technikos pobūdžio kaitos – stiprėjančių sąsajų su gyvąja gamta. Rudzevičius pažymi, kad ir tokie noosferos utopijos kūrėjai kaip Vernadskis, É. Le Roy ir Teilhard'as de Chardinas matė žmonijos techninės pažangos prasmę žmonijos ateičiai[815].

---

812 Dobilas Kirvelis, *Neuroinformatika* (Kaunas: Technologija, 2008), 18.

813 Dobilas Kirvelis, „Pokalbis-paskaita apie transhumanizmą kaip XXI-jo amžiaus PARADIGMĄ ar REFORMACIJĄ“, 2017 m. gegužės 16 d., žiūrėta 2024 m. liepos 8 d., http://dobilas.kirvelis.lt/mokslas/29-transhumanizmas-10.

814 S. Rudzevičius, „*Homo sapiens* biosocialinė evoliucija...“, 29. Noosfera socialine prasme – tai komunistinės visuomenės sąveikos su biosfera forma (Sigitas Rudzevičius, „Pakeliui į noosferą“, 3).

815 [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп [Sig Romp], *Гуманика. Глыба пятая. Теория глобализма, или к методологии погибели или самоспаса. Зекамероны*. Ч. 1. (E-book), 838.

Kai kurie R. Ozolo filosofijos bruožai taip pat palankūs teigiamam požiūriui į transhumanizmo idėjas ir jų kontekste atitinkamam Teilhard'o idėjų vertinimui. Visų pirma, kaip jau minėta, Ozolas pažymi, jog Teilhard'as yra įsitikinęs, kad „naujausius mokslo duomenis apie fizinę pasaulio prigimtį galima traktuoti anaiptol ne taip nedviprasmiškai materialistiškai", kaip daroma iki šiol, o „banginė materijos prigimtis materijos pagrindu rodo esant energiją"[816]. Į tai nukreipia ir mintis, kad kuo geriau yra struktūriškai susiorganizavęs objektas, tuo jis tobulesnis. Be to, Omegą Ozolas suvokia kaip grynai antropogenezės produktą – antropologinį žmonijos vienybės simbolį, bet kartu realybę, tiek, kiek reali pati žmonija. Taigi Ozolas – mąstytojas, kuriam realybė yra banginė-energinė, gyvybė – materialių (vadinasi, tokių, kurias galima išreikšti informaciniu pavidalu, taigi turinčių kiekybinius parametrus) darinių sudėtingėjimo vaisius, o vystymosi impulsas – paties kintančio, iš tokių pačių kiekybinius parametrus turinčių vienetų sudaryto viseto veikimo rezultatas.

Būta ir daugiau mąstytojų, atvirų transhumanistinėms tendencijoms arba tiesiog suvokiančių jų reikšmę, nebūtinai su jomis save identifikuojančių, bet tiesiog įžvelgusių transhumanistinių projektų teikiamas galimybes, taip pat grėsmes žmonijai. Vienas iš tokių – filosofas Jokūbas Minkevičius. 1981 m. jis rašė: „Mokslas jau seniai pralenkė filosofinį ir religinį ginčą dėl „kūno ir dvasios" [...], jis šiandieną kelia klausimą apie specializuotų robototechniškų sistemų, atitinkančių dviejų smegenų pusrutulių funkcijinę asimetriją, sukūrimą."[817] Vilijos Gudonienės pasitelktoje McLuhano koncepcijoje apie būsimą elektroninį amžių, paversiantį „visą žmogiškąją šeimą viena pasauline gentimi", kalbama apie elektrobiologiškumą ir tai argumentuojama Teilhard'o de Chardino autoritetu[818]. K. Pukelis, klausdamas „Ar galimybė valdyti kūno ir smegenų vystymąsi nekelia žmogui susinaikinimo grėsmės?" ir Teilhard'o de Chardino žodžiais konstatuodamas egzistuojant slaptą

816 [Romualdas Ozolas] „Filosofijos istorijos paskaitos. 1987 m. spalis–gruodis", 538.

817 J. [Jokūbas] Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis], 268.

818 Vilija Gudonienė, „Informacinė sąveika ir informacinės visuomenės koncepcijos" (disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui įgyti, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993), VUB RS, f. 76, b. 3464, l. 90–91.

svajonę užvaldyti „už visų atomų ir molekulių savybių glūdinčią pagrindinę energiją [...] bei užčiuopus pačią evoliucijos spyruoklę paimti pasaulio vairą į savo rankas“[819], atrodo, nori atkreipti dėmesį į potencialų transhumanizmo pavojų žmonijos identitetui. M. Tomonis taip pat puikiausiai suvokė transhumanizmo viliones bei galimybes ir atspindėjo šias visuomenės nuotaikas savo darbe. Pasak jo, sukurti kibernetinį žmogų iš principo įmanoma, nors kibernetikai dar neaiškus „ryšio tarp smegenų ląstelių pobūdis“. Kol kas tebestovima „prie bionikos lopšio“, tačiau jau netolimoje ateityje „bus kuriami įvairūs įrenginiai su elektroninėmis „smegenimis“ ir tam tikra „laisva valia“ – pagrindiniu individo požymiu“. Neabejoja Tomonis ir neorganinio kibernetinio „žmogaus“ sukūrimo galimybe. Pasak jo, ryšiams kibernetinėse smegenyse esant tokiems kaip žmogaus, kibernetinis žmogus dabartinį žmogų gali pranokti. Tomonis neatmeta ir žmonijos robotizacijos kelio: „žmonės savo smegenų patirtį gali perkelti į kur kas tobulesnius robotų organizmus ir tęsti egzistenciją atsisakę biologinių kūnų“[820]. Vis dėlto, jo požiūriu, net tobuliausias robotas bus nesubjektyvus – „beasmenė asmenybė“[821].

Taigi matome didelę Teilharď o de Chardino idėjų recepcijos įvairovę – pačių įvairiausių pasaulėžiūrinių visuomenės grupių interpretacijų paletę, pradedant katalikų visuomenės konservatyviosios, į Vatikano II Susirinkimą besiorientuojančios atvirosios ir holizmui atviros heterodoksinės katalikybės grupių ir tendencijų, taip pat mažai angažuotos katalikybei ar visiškai neangažuotos jai ir su Katalikų Bažnyčia savęs nesiejančios visuomenės dalies pasaulėžiūrinėms grupėms būdingas, pradedant pagrįstomis materialistiniu redukcionizmu ir ateizmu (ar nuo 1990 m. – tik griežtu scientizmu), taip pat transhumanizmu, tačiau ir iš holistinės orientacijos kylančias Teilharď o de Chardino pasaulėvaizdžio interpretacijas. Šių grupių ir tendencijų įtaka lietuvių visuomenėje bus analizuojama trečiajame skyriuje.

---

819 Kęstutis Pukelis, *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos*..., 178–179.

820 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai*..., 16. M. Tomonis mato ir dar vieną alternatyvą dabartiniam žmogui – biologinės rekonstrukcijos kelią, pvz., žmogaus organizmą, kuris sugeria azotą ir angliarūgštę tiesiai iš oro, kaip augalas (*ibid.*, 17).

821 *Ibid.*, 72.

III. PASAULĖVAIZDŽIO KAITA LIETUVIŲ VISUOMENĖJE KAIP TEILHARD'O DE CHARDINO RECEPCIJOS PRIELAIDA

Pasaulėžiūrinė panorama sovietmečiu

Pasaulėžiūrinė situacija sovietmečiu sociologų ir istorikų akimis

Siekiant nustatyti Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos laipsnį, gylį, pobūdį atskirose pasaulėžiūrinėse grupėse, labai svarbu suvokti bendrą pasaulėžiūrinį kontekstą, t. y. tą terpę ar erdvę, kurioje vyko mums rūpimų idėjų recepcija. Tam nemažai gali pasitarnauti sociologinių tyrimų rezultatai, apimantys duomenis apie bendrąsias visuomenės nuostatas pasaulėžiūriniais (pasaulėvaizdžio) klausimais. Visgi reikia turėti omenyje, jog sovietmečio sociologiniai tyrimai nėra patikimi, nes buvo labai veikiami režimo valstybinės ideologijos ateistinių, antikrikščioniškų tikslų realizavimo politikos. Pirma, to meto apklausose vadovautasi principine ideologine nuostata skirti materializmą ir idealizmą, mokslą ir tikėjimą, antra, pati represinė aplinka skatino apklausiamuosius į klausimus atsakyti „teisingai", t. y. taip, kaip nori valdžia. Kita vertus, ypač 9-ajame dešimtmetyje, formuojantis jau ne vieno istoriko konstatuotai pasaulėžiūrinei krizei, stiprėjant indiferentizmui, ideologinis spaudimas buvo mažiau juntamas, todėl to meto sociologiniai tyrimai jau gan patikimi, juo labiau kad juose ryškėjo trinarė schema: ateistų ar netikinčiųjų ir tikinčiųjų gretose imti fiksuoti neapsisprendusieji, abejojantieji, laisvamaniai, o sovietmečiui einant į pabaigą – indiferentai. Šios trečiosios visuomenės grupės (taip pat tų iš tikinčiųjų ir netikinčiųjų, kurių apsisprendimas nebuvo stiprus) intepretacija buvo skirtingų pasaulėžiūrinių grupių interesų konflikto objektas tiek sovietmečiu, tiek Atgimimo laikotarpiu, be to, ji ir istoriografijoje vertinama nevienareikšmiškai.

Įvairūs duomenys leidžia teigti, kad iki 8-ojo dešimtmečio pradžios ar pirmos

pusės tikinčiųjų, ypač praktikuojančių katalikų, skaičius Lietuvos gana drastiškai sumažėjo. 1962 m. buvęs kunigas A. Žilinskas pateikė tokius religinės situacijos Lietuvoje vertinimus: reguliariai bažnyčią lanko apie 10–15% tikinčiųjų (iš besilankančiųjų bažnyčioje jaunimo tik 5 %), krikštija savo vaikus, tuokiasi ir laidoja su bažnytinėmis apeigomis – maždaug pusė. Jo teigimu, ateistinė propaganda daro didelę įtaką besimokančiam jaunimui, tačiau menką – kaimo žmonėms[822]. 7-ajame dešimtmetyje (palyginti su ankstesniu laikotarpiu) daugiau nei 20 % sumažėjo krikštų ir bažnytinių santuokų skaičius[823]. Ateistinis funkcionierius Pranas Mišutis, lygindamas 1958 ir 1978 m. statistiką, nurodė, kad per 20 metų net du kartus sumažėjo asmenų, atliekančių tradicines religines apeigas. Krikštytų naujagimių sumažėjo nuo 80 % iki 44 %[824]. Taigi 8-ojo dešimtmečio pradžioje rezultatai buvo tokie: pagal 1972 m. oficialią statistiką iš gimusiųjų buvo pakrikštyta 45,76 %[825], fiksuota 25,25 % bažnytinių santuokų ir 51,01 % pilietiškai palaidotų mirusiųjų[826]. Skaičius, be abejo, sumažino tiek ateistinė valdžia (propagandiniais tikslais), tiek kunigai (finansiniais sumetimais), bet jie leidžia teigti, kad, nepaisant skirtingo tikėjimo atitikties Bažnyčios mokymui laipsnio, visų pirma vaikų krikštijimo ir laidojimo duomenys liudytų, jog 8-ojo dešimtmečio pradžioje su Bažnyčia vienaip ar kitaip save siejo maždaug pusė lietuvių. Nuo tada drastiškų pakitimų pasaulėžiūros srityje nebebuvo. Tikėjimo praktikavimas stabilizavosi. Pasak istoriko A. Streikaus, krikštų ir bažnytinių santuokų skaičius 8-ajame dešimtmetyje jau sumažėjo tik keliais procentais[827] ir kiek varijuodamas laikėsi maždaug tame pačiame lygyje. A. Balsio 1975–1978 m. atliktas sociologinis tyrimas parodė, kad tarp dirbančiųjų buvo 49 % netikinčių (vadinasi, 51%

822 „Nustojusiųjų tikėti pasisakymai“, LNM, Ateizmo muziejaus fondas, l. 4–5.

823 Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 523.

824 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis...*, 242.

825 *Ibid.*, 237.

826 *Ibid.*, 242. Pasak ekskunigų, kunigai linkę pateikti mažesnius nei realūs skaičius ([Buvusių kunigų atsakymai į klausimus?]. Iš „Kunigų pasisakymai apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje“ [Ateizmo muziejaus darbuotojų surinkta medžiaga], LNM, Ateizmo muziejaus fondas, l. 71).

827 Pagal Religijų reikalų tarybos įgaliotinio metines informacines ataskaitas: krikštas: 1970 m. – 44,65 %, 1975 m. – 46,9 %, 1980 m. – 42,5 %; santuoka: 1970 m. – 29,9 %; 1975 m. – 26,9 %; 1980 m. – 23,7 % (Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 523).

tikinčių)[828]. 9-ojo dešimtmečio pradžioje propagandistai jau konstatuoja „religijos sugrįžimo“ fenomeną. Pasak Religijų reikalų tarybos įgaliotinio pavaduotojo Juozėno, 1982 m. skaičiusio Vilniaus marksizmo-leninizmo universitete paskaitą, 41 % Lietuvos gyventojų krikštija savo vaikus, 35 % laidojami su bažnytinėmis apeigomis, 22 % jaunavedžių tuokiasi bažnyčioje. Tačiau šie duomenys iš dvasininkijos ir sumažinti[829]. 1982 m. LKP CK lektorius Serafimas Kraujelis skundėsi, kad paskutiniu metu ateizacijos procesas sulėtėjo. Jo duomenimis, krikštų, vestuvių bažnyčiose, laidotuvių su religinėmis apeigomis padaugėjo 1–2 procentais, konfirmuojama 49 % vaikų, nors krikštijama tik 41 %. Jam kelia rūpestį vis didėjantis jaunimo susidomėjimas religija[830]. 1984 m. buvo atlikti Lietuvos vidurinių mokyklų IX–XI klasių mokinių religinių įsitikinimų tyrimai. Išskirtos dvi pagrindinės kategorijos: nereligingi – 70,3 %, religingi – 29,7 %. Visgi tarp nereligingų – tik 2,6 % įsitikinusių, aktyvių ateistų, 8,5 % ateistų, ginančių savo ateistinius įsitikinimus, 47,3 % netikinčių (anot R. Tidikio, „stichinių ateistų“, laisvamanių), 11,9 % – abejingų religijai ir ateizmui (indiferentų), o tarp religingų – 21,1 % svyruojančių tarp tikėjimo ir netikėjimo, abejojančių ir 8,6 % tikinčių, t. y. tų, kuriems, pasak R. Tidikio, religinė orientacija yra jų gyvenimo dominantė. Tarp svyruojančiųjų 40,7 % nustojo melstis, 33,2 % lanko bažnyčią tėvų reikalavimu, 14,1 % nustojo lankyti[831]. Rezultatai liudija gausių tarpinių grupių tarp tvirtai apsisprendusių netikinčiųjų ir tikinčiųjų egzistavimą, kad ir kiek tose apklausose būtų norėta pritempti rezultatus ateizmo naudai. Tai – indiferentai tarp nereligingų (11,9 %) ir svyruojantieji tarp religingų (21,1 %), taigi apie 33 %. Be to, reikšmingas skirtumas susidaro tarp ateistų ir netikinčiųjų. 45,6 % tuo pačiu

828 Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė, „Tikintieji Lietuvoje: viešosios nuomonės apklausos duomenimis“, *Katalikų pasaulis*, 1990 m. sausio 19 d., 24.

829 „Žvilgsnis į Bažnyčią pro RRT langą“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* 55 (1982): 12, žiūrėta 2024 m. liepos 8 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/lkbk/1982/55/?p=2.

830 „Ateistų kalvėje“, *Aušra* 32, 72 (1982), žiūrėta 2024 m. liepos 8 d., https://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-32/3179-ateistu-kalveje.

831 Р. Тидикис, Актуальные проблемы формирования научно-атеистических убеждений школьников, iš Протокол заседания научно-координационного Совета при межреспубликанском Вильнюсском филиале Института научного атеизма АОН при ЦК КПСС т 15 марта 1985 г., LYA, f. 17604, ap. 3, b. 13, l. 10.

laikotarpiu apklaustų technikumų mokinių atsakė, kad nepripažįsta jokių dievų, jokių antgamtinių jėgų; 8 % kokia nors forma įsivaizduoja Dievą[832]. Nemažą reikšmę turi lokaliniai tyrimai. 1984–1985 m. sociologinės apklausos duomenimis, Anykščių rajone įsitikinusių ateistų buvo 6 %, netikinčiųjų – 38 %, indiferentų – 17 %, svyruojančiųjų – 17 %, tikinčiųjų – 21 %[833]. Taigi – 6 % įsitikinusių ateistų (ir 38 % netikinčiųjų) ir 21 % tikinčiųjų, o tarpinės grupės – indiferentai (17 %) ir svyruojantieji (17 %). 1986 m. apklausus „Vyžuonos" kolūkio darbuotojus, nustatyta, kad tik 13,6 % dalyvauja religinėse apeigose (iš jų 42,4 % iš tradicijos, dėl smalsumo – 24,9 %)[834]. Ir čia matomi motyvacijos ir religingumo laipsnio skirtumai. Raseinių rajone 1988 m. atlikta per paskutinius 3–5 metus susituokusių jaunuolių apklausa. 9 % jų įvardijo save tikinčiaisiais, 25 % – abejojančiais, 6 % – ateistais. Juos atmetus lieka, pasak N. Putinaitės, 60 % „neturinčių aiškių nuostatų"[835]. Visgi galima pažymėti, kad ir abejojantieji vargu ar vienareikšmiškai gali būti priskiriami prie ortodoksaliai katalikiškai tikinčiųjų. Taigi įvertinant šiuos iki Atgimimo atliktų sociologinių tyrimų rezultatus galima daryti išvadą, kad 9-ajame dešimtmetyje juose tarp ateistų bei netikinčiųjų ir apsisprendusių tikinčiųjų išskiriamos tarpinės kategorijos (indiferentai, svyruojantieji, abejojantieji), kurios dėl nerelevantiškų vienas kitam tyrimo objektų (mokinių, jaunimo ir lokaliniai tyrimai rajonuose) sunkiai suderinamos, kad būtų galima išskirti bent kiek tikslesnius skaičius, bet neabejotinai tai – didžiulė visuomenės dalis, sudaranti nuo trečdalio iki 60 % visų gyventojų (priklausomai turbūt nuo to, kam priskirsime abejojančiuosius ar ir dalį netikinčiųjų, kurie skiriami nuo įsitikinusių ateistų). Svarbu pabrėžti, kad šie sovietmečio tyrimai duoda ir šiokių tokių

832 Информационный отчет уполномоченного Совета по Литовской ССР за 1984 год о деятельности религиозных организации и состоянии контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 113, l. 41–42.

833 Информационный отчет уполномоченного Совета по Литовской ССР за 1985 год о деятельности религиозных организации и состоянии контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 116, l. 14.

834 Информационный отчет уполномоченного Совета по Литовской ССР за 1986 год о деятельности религиозных организации и состоянии контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 122, l. 24.

835 Putinaitė Nerija. *Nugenėta pušis...*, 329.

galimybių įvertinti subtilesnius pasaulėžiūrinius įsitikinimus: pagal 1984 m. mokinių tyrimą 94,3 % svyruojančiųjų abejoja anapusinio gyvenimo egzistavimu[836]. Jeigu vertintume A. Balsio 1975–1978 m. atliktų tyrimų rezultatus, pagal kuriuos tarp dirbančiųjų 51 % buvo tikintys, atsižvelgiant į tai, kad kitose apklausose tikinčiaisiais save laikė daug mažesnė dalis, galbūt tai būtų užuomina apie kitokias, labiau heterodoksines katalikiškojo tikėjimo formas.

Su tuo glaudžiai siejasi indiferentizmo problema. Valdžios akimis, tai buvo „pusinio" ateisto reiškinys, 9-ajame dešimtmetyje, pasak N. Putinaitės, tapęs dominuojančiu pasaulėžiūros tipu[837]. Nėra abejonės, jog indiferentais ar abejojančiaisiais galėjo skelbtis ir tikintieji, nenorėdami atskleisti savo tikėjimo. Visgi labai abejotina, ar indiferentizmą, kaip atsisakymą save sieti su ateizmu iš vienos pusės ir katalikiškuoju tikėjimu ar Bažnyčia iš kitos, galima vienareikšmiškai tapatinti su beprasmybės išgyvenimu, nesitikėjimu prasmę rasti ar net sieti su polinkiu į misticizmą[838]. Neabejotina, jog valdžia ideologiniais propagandiniais tikslais, iš materialistinės ideologijos pozicijų, atsisakymą sieti save su viena iš dviejų Lietuvoje dominuojančių pasaulėžiūrinių alternatyvų – materializmu-ateizmu ir katalikybe – laikė moraliai nevertingu indiferentizmu, tačiau iš tiesų indiferentizmas, kaip abejingumas gyvenimo prasmės ieškojimui, sunkiai dera su giliu domėjimusi ezoterinėmis, rytietiškomis, parapsichologinėmis doktrinomis ir net intensyviomis jų studijomis. Kita vertus, nėra abejonių, jog už neapsisprendimo (indiferentizmo reiškinio) slypėjo ir moralinės krizės, vartotojiškumo, egoistiškumo, antivisuomeniškumo apraiškos, kurios taip pat turėjo pasaulėžiūrines šaknis – būtent atsisakymą pripažinti atskirą individą viršijančios ontologinės tiesos egzistavimą, patį gyvenimą laikant atsitiktinumo rezultatu.

---

836 Р. Тидикис, „Актуальные проблемы формирования научно-атеистических убеждений школьников", 10.

837 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis...*, 328.

838 *Ibid.*, 329–332. N. Putinaitė indiferentizmą, kurį sieja su nekrikščioniškomis dvasingumo formomis, mistika, linkusi sieti ir su prisitaikymu: „Didžiąją visuomenės dalį pragmatiniai sumetimai skatino atrasti asmeninius interesus, visuomenės tradicijas ir politinį kontekstą derinančių prisitaikymo [prie valdžios] būdų" (*ibid.*, 339), ir tai laikė pasaulėžiūrine krize: „Atsidūręs tarp konfliktuojančių vertybinių sistemų [formuojamų valdžios ir Bažnyčios], ypač jaunimas, aptiko savitą prisitaikymo būdą, kai nesiangažuojama nė vienai jų. Formavosi visuomenės pasaulėžiūrinė krizė [...]" (*ibid.*, 270).

Atgimimo laikotarpiu atliktų apklausų rezultatai patvirtina 9-ajame dešimtmetyje susiklosčiusią pasaulėžiūrinę situaciją. 1989 m. rugsėjo–spalio mėn. atliktos reprezentatyvios gyventojų apklausos duomenimis, 24 % gyventojų apibūdino save teiginiais „esu giliai tikintis, dalyvauju religinėse apeigose“, 45 % – „esu tikintis, bet religinėse apeigose nedalyvauju“, 26 % – „esu netikintis“, 2 % – „ateistas“, 2 % – „kita“[839]. Taigi 1989 m. 70 % gyventojų sakėsi esantys tikintys (tikinčių lietuvių – 73 %), giliai tikintys – 25 %. Lyginant su A. Balsio (1975–1978 m.) atlikto sociologinio tyrimo rezultatais (51 % dirbančiųjų laikė save tikinčiais), galima kalbėti apie religingumo augimą[840]. Vis dėlto derinant su sovietmečio tyrimais, kuriuose buvo išskiriamos, kaip minėta, ateistų ir netikinčiųjų iš vienos pusės ir tikinčiųjų iš kitos pusės kategorijos (su tarpinėmis kategorijomis), ir tikintiesiems priskiriant (pvz., pagal 1984–1985 m. tyrimą Anykščių rajone) 21 % respondentų (be abejo, galima sutikti, kad tai yra tendencingai šiek tiek sumažintas skaičius), būtų gana ryški paralelė su 1989 m. išskirta giliai tikinčiųjų kategorija, kuriai save priskyrė 25 % Lietuvos gyventojų. Vadinasi, matytume stipraus tikėjimo išaugimą (nuo 21 % iki 25 %), be to, galėtume daryti prielaidą, kad tie, kurie sovietmečiu nenorėdami (bijodami) save įvardyti tikinčiaisiais prisiskyrė indiferentų, svyruojančiųjų ar abejojančiųjų kategorijoms, iš esmės pasaulėžiūrinės laisvės sąlygomis jau prisiskyrė prie tikinčiųjų (kurių 1989 m. nustatyta 70 %). Todėl, atrodo, yra racijos tuos 45 % gyventojų („esu tikintis, bet religinėse apeigose nedalyvauju“) laikyti nebūtinai tikinčiais heterodoksiškai katalikiškai, bet bent jau vienokia ar kitokia prasme tais, kurių pasaulėvaizdis turi bruožų, nebūdingų tradiciniam katalikiškajam pasaulėvaizdžiui – faktiškai holistinių. Tarp jų galėjo būti ir linkstančiųjų į krikščioniškąjį ezoterinį ar sinkretinį tikėjimą. Bet kuriuo atveju šie tyrimai atspindi (su tam tikra pataisa dėl Atgimimo sąlygomis išryškėjusios tendencijos labiau šlietis prie Katalikų Bažnyčios atstovaujamo religingumo, vadinasi, labiau ortodoksinio) vėlyvojo sovietmečio (ypač 9-ojo dešimtmečio) pasaulėžiūrinę

839 Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė, *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2015), 35.

840 Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė, „Tikintieji Lietuvoje: viešosios nuomonės apklausos duomenimis“, 24.

situaciją. Panašiai 1989–1990 m. situaciją vertino ir stipriai bažnytiškai angažuoti katalikai visuomenininkai. Pavyzdžiui, S. Petniūnas „Katalikų pasaulyje“ 1990 m. tikėjimo atžvilgiu žmones suskirstė į tris grupes, kaip būdingas Lietuvos visuomenei: „tikintieji, abejingieji arba indiferentai ir netikintieji arba ateistai“. Anot jo, „kai kurie stebėjimai, taip pat vietiniai tyrimai rodo, kad šiuo metu Lietuvoj yra tikinčiųjų 20–25 procentai, kurie daugiau ar mažiau atlieka krikščioniškąsias pareigas. Antroji grupė – abejingieji arba indiferentai – sudaro 50–60 procentų mūsų tautos žmonių. Likusieji – netikintys arba ateistai“, taigi – 20–25 % lietuvių[841].

Katalikų visuomenės pasaulėvaizdžio tendencijos iki 1990 m.

Norminis, Bažnyčios mokymą atspindintis ir tikinčiuosius įpareigojantis katalikybės lygmuo matomas vyskupų raštuose, pareiškimuose, kalbose, katekizmuose, kitoje katechetinėje literatūroje, sovietmečiu autoritetingais laikytuose tekstuose (pavyzdžiui kard. J. Ratzingerio knygose ir straipsniuose). Vis dėlto – tai tik vienas iš katalikų pasaulėžiūrą formuojančių veiksnių. Jų mąstyseną veikė ir įvairūs kiti dalykai. Mums rūpimu pasaulėžiūriniu ir siauresniu pasaulėvaizdžio aspektu, kuriuo remiantis šiame darbe siekiama išryškinti heterodoksinės katalikybės ar plačiau – holistinės stovyklos – dydį, ribas ir kartu visavertės Teilhard'o de Chardino recepcijos bazę, išryškėja keli Lietuvos pasaulėžiūrinės situacijos vertinimo atskaitos taškai, kriterijai: Vatikano II Susirinkimo nulemtų Bažnyčios savivokos permainų recepcijos klausimas, santykio su katalikiškuoju ekskliuzyvumu, jo atsisakymo laipsnio klausimas, santykis su evoliucijos teorija ir, svarbiausia, požiūris į kūrimo iš nieko dogmą, taigi, santykį tarp gamtiškumo ir antgamtiškumo. Esama ir kelių kitų pasaulėžiūrinių ir pasaulėvaizdžio žymenų, kurie taip pat reikšmingi atvirosios, tradicinės (konservatyviosios) ir heterodoksinės katalikybės tendencijų Lietuvos katalikų visuomenėje atskleidimui. Tai santykis su ezoterika ir nežemiškų civilizacijų egzistavimo klausimu. Preliminariai

841 Simonas Petniūnas, „Kiek mūsų ir kokie mes esame?“, *Katalikų pasaulis*, 1990 m. liepos 19 d., 19–20.

galima pažymėti, jog biologinės evoliucijos ir žmogaus kilmės iš žemesniųjų gyvybės formų idėja buvo priimta, atsispindėjo sovietmečio Lietuvos Bažnyčios oficialiojoje pozicijoje, tačiau liberalesnis kūrimo iš nieko dogmos vertinimas, atsisakant radikalaus gamtinio ir antgamtinio pasaulio skyrimo, skverbėsi sunkiai. Tačiau Vatikano II Susirinkimo krikščioniškojo ekumenizmo idėja oficialiuose Lietuvos Bažnyčios dokumentuose, kunigų seminarijos paskaitų tekstuose bent jau formaliai, paklūstant Bažnyčios sprendimams, buvo perimta, o kai kuriuose seminarijos kursuose, ypač dėstytuose kun. prof. J. Prankos, išryškėjo perėjimas į inkliuzyvizmo pozicijas, nuoširdus dogmų evoliucijos idėjos priėmimas, biologinės evoliucijos idėjos recipavimas ir net palankus požiūris į kūrimo iš nieko dogmos nepažodinį interpretavimą.

Lietuvos katalikų visuomenės santykis su Vatikano II Susirinkimu analizuotas ne vieno tyrinėtojo – A. Streikaus, E. Jaseliūno, P. Subačiaus, N. Putinaitės ir kitų. Apskritai prieita prie išvados, jog Vatikano II Susirinkimo nulemtų permainų Bažnyčioje recepcija vyko, tik lėtai, atsargiai, santūriai, neskubant, ypač su liturginėmis reformomis, tačiau stengiantis panaudoti Susirinkimo siūlomas galimybes, susijusias su pasauliečių vaidmens Bažnyčioje, kunigų savarankiškumo didinimu, geranoriškesniu požiūriu į kitas krikščioniškas denominacijas. Pasak P. Subačiaus, Susirinkimo idėjų recepcija buvo daugeliu atvejų formali, ne paskutinėje vietoje ir dėl didžiulio įtarumo mažiausio skepsio apraiškoms Magisteriumo atžvilgiu. Būtent tai greičiausiai „neleido plačiau pasireikšti prieštaravimams dėl liturgijos reformos“[842], kuri vis dėlto buvo įgyvendinama (ypač lietuvių kalbos įtraukimas į liturgiją). Liturginė reforma buvo įgyvendinama nuosaikiai ir dėl konservatyviosios kunigijos polinkio susitaikyti su Bažnyčios vadovybės sprendimais (patiems savo viduje mąstant kitaip), taip pat dėl parapijose įsišaknijusio besąlygiško paklusnumo klebonams[843]. Sovietmečiu būta ir ekumeninio dialogo užuomazgų, tačiau ekumenizmas buvo daugiau deklaratyvus, parodomasis,

842 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013*..., 349.

843 *Ibid.*, 671.

neįtraukiantis eilinių tikinčiųjų – „vargo ekumenizmas“, dar nejaučiant poreikio įsisąmoninti krikščioniškojo tikėjimo bendrų tiesų[844]. Pasak Vatikano II Susirinkimo įtaką katalikiškajam pasipriešinimui analizavusio E. Jaseliūno, „[s]usirinkimo iškelta atsinaujinančios Bažnyčios samprata, kurios esmę sudaro aktyvus, tikėjimu besiremiantis gyvenimas“, išryškėjo jau liturginės reformos metu[845] Svarbiausias idėjinis suaktyvėjusios Bažnyčios dokumentas kovoje su ateistiniu režimu buvo tikėjimo laisvės deklaracija „Dignitatis humanae“, kurioje įtvirtintą visuotinį tikėjimo laisvės dėsnį ir juo paremtą Bažnyčios teisių gynimo principą katalikiškasis pasipriešinimas „priėmė kaip savo veiklos idėjinį pagrindimą“[846]. Retrospektyviai „LKB kronikos“ leidėjai Bažnyčios Lietuvoje atgimimo pradžią datavo 1964–1965 m. (vykstant Susirinkimui) ir ypač 7-ojo dešimtmečio pabaiga, kai kunigai pradėjo veikti aktyviai, kaip visų pirma liudija kunigų pareiškimų kampanija, slapti vyskupijų kunigų bendri pasitarimai. Vėlesnį kunigų aktyvumą demonstruoja pogrindžio katalikiškosios periodikos leidiniai, įkurti ir redaguoti kunigų, nuo 1979 m. pradėtos kurti kunigų tarybos[847]. Ryškus didėjančio pasauliečių vaidmens Bažnyčioje apaštalavimo srityje pavyzdys – Eucharistijos bičiulių sąjūdis.

Neatlikus specialių tyrimų neįmanoma tiksliai atsakyti į klausimą, kiek dvasininkų palaikė reformas ir kiek joms priešinosi, tačiau gausi vysk. Liudviko Povilonio korespondencija su Lietuvos ir išeivijos dvasininkais leidžia korektiškiau įvertinti hierarchijos požiūrį į posusirinkimines permainas Bažnyčioje. Tos korespondencijos analizė leidžia teigti, kad „priešiškumas Susirinkimo nutarimams ir reformų vilkinimas“ buvo dalies pačios hierarchijos sąmoningai pasirinkta laikysena. Aplinkinių kraštų vyskupams aprobavus naująją liturgiją „mes kol kas liekame atskalūnais“, teigė Maskvos Šv. Liudviko bažnyčios klebonas kun. Stanislovas

844 *Ibid.*, 952.

845 Egidijus Jaseliūnas, „Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka…“, 63.

846 *Ibid.*, 71.

847 *Ibid.*, 64.

Mažeika MIC 1973 m.[848] Nepanašu ir tai, kad vyskupų ir valdytojų požiūrį į posusirinkimines permainas Bažnyčioje būtų nulėmęs jų kolaboravimo su sovietų valdžia faktas. Tarkim, vysk. L. Povilonis, matyt, visiškai pagrįstai įtariamas bendradarbiavimu su KGB, labai neigiamai vertino reformą: „Bet kokiai pas mus nevykusiai reformai aš, kiek nuo manęs priklausys, visomis jėgomis priešinsiuos"; „Kartais aš ir pagalvoju, kaip gerai, kad pas mus tokia santvarka, kurioje mes neturime galimybės skubėti su reforma. Apvaizda […] ir ateistus panaudoja savo planams įgyvendinti"; „[…] katalikai, įsivesdami visokių naujumų, artėja prie kitų tikėjimų, […] kažin ar tas prives prie gero…" O lygiai taip pat sovietų valdžios proteguojami vysk. Juozas Labukas ir mons. Česlovas Krivaitis (padedami kun. Vaclovo Aliulio MIC) skubino naujos liturgijos įvedimą[849]. Tas pats pasakytina apie kun. prof. J. Pranką[850], kuris savo paskaitose seminarijoje entuziastingai solidarizavosi su naujausiomis teologinėmis koncepcijomis. Galima manyti, jog sutapo konservatyvių kunigų ir valdžios motyvai liturginės reformos atžvilgiu. Kita vertus, dėl konservatyvios vyskupų laikysenos liturginei reformai vykstant lėtai, buvo plačiai pasinaudota aktyvaus pasauliečių įtraukimo į Bažnyčios gyvenimą koncepcija (kuri išoriškai praktiškai niekuo nesiskyrė nuo ankstesnės katalikų akcijos). Ir pasinaudota taip, kad joje dalyvavo ir konservatyvūs, galbūt reformai nepritariantys kunigai (pvz., katekizuojant vaikus greičiausiai buvo dėstomas senasis mokymas).

Susirinkimo idealams nuoširdžiau atsivėrė vienuolijos. Vysk. Jonas Boruta sakė: „Pogrindžio sąlygomis labai išgyvenome nutarimų įgyvendinimo vilkinimą. Valdžiai lietuvių kalbos įvedimas į liturgiją turbūt atrodė nepageidautinu. Instinktyviai buvo jaučiama, kad einama gera linkme ir jeigu ateistinis aparatas priešinasi,

848 Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos...", 98.

849 *Ibid*.

850 Dėstytojas Kauno seminarijoje nuo 1974 m., 1983 m. atleistas iš šių pareigų (Учетная карточка на служителя культа, LCVA, f. R-181, ap. 7, b. 8, l. 1v). Pasak istoriko A. Streikaus, 1968 m. pradžioje į Romą atvykę kunigai Juozas Pranka ir Pranciškus Vaičekonis lietuvių kolegijoje nebuvo priimti, įtariant, kad jie dirba sovietų žvalgybai. Kunigas J. Pranka iš tiesų studijoms Romoje KGB rengtas jau nuo 1965 m. (Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002), 236).

tai reiškia yra geras dalykas, kurį būtinai reikia priimti. [...] Mano aplinkoje į jį [Susirinkimą] buvo žiūrima kaip į labai didelį dalyką."[851] Itin atviras Bažnyčios reformos dvasiai buvo jėzuitas kun. J. Lauriūnas – anot kun. Aušvydo Belicko MIC, „[t]iek atviras, kiek tai buvo įmanoma to meto Lietuvoje, labai domėjęsis moderniąja teologine mintimi ir liturginiu atsinaujinimu [...]"[852]. Kun. Lauriūnas Kabeliuose vienas pirmųjų jau 1971 m. visas šv. Mišias laikė lietuvių kalba. Kun. S. Tamkevičius konstatavo, kad žinios, gautos seminarijoje, pasenusios 50 metų. Tokiu pat atvirumu Susirinkimo idėjoms, ypač ekumenizmui, pasižymėjo kun. Pranciškus Masilionis SJ, įkūręs Religinę kunigų asociaciją (*Asociatio Religiosa Sacerdotalis*) – vadinamąjį Eucharistinį kunigų sąjūdį, kurio specifinis tikslas buvo numatytas Susirinkimo nutarimų įgyvendinimas[853]. O kun. A. Šeškevičius SJ, kuris Susirinkimo atžvilgiu išgyveno dramatiškus posūkius (reikšdamas rimtas abejones dėl ekskliuzyvumo atsisakymo pirmaisiais metais po Susirinkimo, paskui jį nuoširdžiai priėmęs ir vėl tapęs jo nulemtų liturginių ir kai kurių doktrininių pokyčių priešininku po 1990 m.), 1982 m. vysk. L. Poviloniui rašė: „Juk Vatikanas II seniai pageidauja, kitur seniai įvesta gimtąja kalba, net pas mūsų kaimynus lenkus, o mes visai atsilikę ir negalime suprantamiau dalyvauti Tokioje Aukoje! Koks tikslas neleisti naudotis aukščiausios Instancijos įsakymu? Lefebrį net suspendavo dėl konservatiškumo."[854]

Brazauskai, aktyviai siekę pakeisti konservatyvų Lietuvos dvasininkijos požiūrį į Susirinkimo reformas, demonstravo pesimizmą dvasininkijos pasirengimo priimti liturgines ir teologines permainas atžvilgiu. A. Brazauskienė 1997 m. rašė kun. J. Vaišniui SJ: „[...] mūsuose ir dvasininkijoje – tvyro tokia ignorancija ir intelektualinė dykra (bijau paminėti, jog net dvasinė dykra... dvasinis mąstymas atsilikęs gal šimtmečiu...). [...] Juk rodos, kaip nesunku būtų mūsų kunigams iš sakyklos išryškinti, jog Dievas, kuris yra visur, taigi, ir mumyse – nereikia Jo

851 Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos...", 98.

852 Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 145.

853 Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos...", 98–99.

854 Kun. Antano Šeškevičiaus laiškas vysk. Liudvikui Poviloniui (1982-11-13), VUB RS, f. 187, b. 31.

kažkur ieškoti [...]“[855]. Sovietmečiu dalyje dvasininkijos susiformavo neigiama opinija apie Brazauskus – jų tekstai laikyti pavojingais[856]. Tarp palaikiusių ryšius su Brazauskais kunigų atvirų teologijos naujovėms ir didesniu ar mažesniu mastu solidarizavusių su Teilhard'o idėjomis nebuvo daug: be kai kurių jėzuitų, Brazauskų mokiniai prisimena tokius buvus kunigus P. Račiūną, Č. Kavaliauską, Joną Maksvytį, Andrių Gustaitį[857]. Neabejotina, kad toks buvo kun. B. Bulika, rašęs į „Tiesos kelią“, propagavusį Vatikano II Susirinkimo mokymą[858]. Žinoma, tokių buvo mažuma. Kaip sakė kun. Algirdas Dauknys, net labai intelektualus mons. Jonas Juodelis pristabdydavo jo entuziazmą Teilhard'o atžvilgiu: „Na, sako, tu tik Šardeno [...] per daug neskleisk savo bažnyčiose“[859].

Apibendrinant konstatuotina, jog neretai tik formaliai respektavus Susirinkimo nulemtas teologines ir iš dalies liturgines reformas dvasininkijoje dominavo skeptiškumas Susirinkimo atžvilgiu, recipuojant katalikiškojo ekskliuzyvumo atsisakymą konservatyviausia prasme.

Skirtingi požiūriai į Vatikano II Susirinkimo paskelbtą Bažnyčios atsinaujinimo programą, signalizuojančią Bažnyčios mokymo ir teologinius lūžius, atsispindi katechetinėje literatūroje. Sovietmečiu katechetinė literatūra buvo dauginama pogrindyje. Tik 1980 m. legaliai 60 000 egzempliorių tiražu buvo išleistas suaugusiųjų katekizmas „Mūsų tikėjimo šviesa“[860] (antrą kartą – 1987 m.). Iki tol ir vėliau katekizavimui naudotas prieškarinis vysk. Paltaroko parengtas „Tikybos pirmamokslis“. Jis naudotas ir po 1990 m. (jau spausdinta forma). Sovietmečiu pogrindyje

---

855 Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui (1997-12-23), ECESJ-VA, f. 21, ap. 5, b. 32, l. 2–3. Pasak A. Brazauskienės, „mūsiškiai religinės krypties laikraščiai čia – Lietuvoje – dar vis „maitinasi“ prieš pusšimtį metų / gal net ir daugiau / mąstysena katalikybės atžvilgiu, todėl ateizuotos kartos neskaitomi ir nevertinami... Deja, taip!!!“ (Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...“, 230).

856 A. Brazauskienė: „T. de Š. kai kurių straipsnių išvertus ir paskleidus bičiulių kunigų tarpe gavau atsiliepimų net (prieš kokius 10 metų), jog pavojingi tokios V. B. [A. Brazauskienė buvo žinoma Viktorijos Brazauskienės vardu] rašiniai. Net Panevėžio kunigų rekolekcijų metu ta mintis buvusi pateikta!“ (*ibid.*, 230).

857 *Ibid.*, 229.

858 *Ibid.*

859 Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

860 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013...*, 538.

jis buvo masiškai dauginamas (keliais šimtais tūkstančių egzempliorių)[861]. Vien Vytautas Andziulis ir Jonas Bacevičius pogrindyje 1981–1989 m. išleido 11 Paltaroko „Tikybos pirmamokslio" laidų bendru 32 000 egzempliorių tiražu[862]. Be abejo, prieškarinių katechetinių priemonių masinis naudojimas leistų spręsti, jog kalbama apie tradicinės (konservatyvios) tikėjimo doktrinos diegimą dar ikisusirinkiminės autoritatyvinės katekizacijos būdais. Visgi apie norminį, Bažnyčios vardu tikintiesiems skelbiamą mokymą galima spręsti ir iš sovietmetyje pogrindyje daugintų ir tikintiesiems platintų katekizmų, kurie nebūtinai buvo aprobuoti vyskupų, tačiau atspindėjo kunigijos požiūrį į Bažnyčios mokymą ir teologijos tendencijas. Tokios katechetinės literatūros, sprendžiant iš išlikusiosios jėzuitų archyve, turėjo būti nemažai. Joje matomas ir griežtas konservatyvumas, tačiau netrūko ir atvirosios katalikybės apraiškų. Pagal VDR leistą katekizmą 1980 m. parengtame „Katalikų katekizme" sakoma: „Tik Romos katalikų Bažnyčia turi šiuos keturis bruožus [vienumas, šventumas, visuotinumas, apaštališkumas]. Visa tai aiškiai rodo, kad ji yra tikroji Kristaus Bažnyčia."[863] Ten pat teigiama, jog nekatalikai krikščionys „dažniausiai nežino, kad katalikų Bažnyčia yra tikrasis jų prieglobstis. Jie neturi pilnos tiesos; jų tikėjime yra kai kurių klaidų. Jie netenka taip pat ir daugybės malonių. Tačiau Kristus ir už juos mirė [...]. Todėl ir jie gali pasiekti amžinąją laimę, jei, kiek tai supranta, vykdo Dievo valią."[864] Taigi atspindimas kone tradicinis, ekskliuzyvistinis Katalikų Bažnyčios vaidmens išganyme supratimas, paliekant minimalią galimybę išsigelbėti nekatalikams. Nepalyginamai atviresnis kitokiai religinei ir nereliginei žmonijos raiškai yra dalyvaujant kun. J. Lauriūnui parengtas katekizmas. Jame, remiantis Vatikano II Susirinkimu, teigiama, jog nors žemiškos pažangos negalima tapatinti su Dievo Karalyste, vis dėlto „geresnės žmonių visuomenės organizacijos" reikšmė Dievo

861 *Ibid*. Uolių, praktikuojančių katalikų katechetinė literatūra neretai buvo perrašinėjama ranka, dauginama rašomąja mašinėle (*ibid.*).

862 Egidijus Jaseliūnas, „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje", 68.

863 *Katalikų katekizmas*, paruoštas pagal *Katholischer Katechismus* (Leipzig, 1958), 137.

864 *Ibid.*, 138.

Karalystės plėtrai yra didžiulė ir ji jungia visus žmones pasaulyje[865]. „Katechetikos apžvalgoje“ (1984 m.) pasisakoma už katechetų ekumeninio sąmoningumo, simpatijų „atsiskyrusiems broliams, taip pat broliams žydams, mahometonams ir kitų tikėjimų žmonėms“ ugdymą[866]. Pabrėžiama, kad kalbama apie krikščionių gyvenimą „daugialypėje visuomenėje“, taigi – apie būtinybę išmokti bendradarbiauti „su visais geros valios žmonėmis“, kartu „savo sąmonės gelmėse pasiliekant krikščioniu“[867]. Seminarijos paskaitų tekstuose ryškios pastangos, remiantis Susirinkimo dokumentais, atsiriboti nuo tradicinio Katalikų Bažnyčios ekskliuzyvumo principo, kartu ir toliau teikiant prioritetą Katalikų Bažnyčiai. Kun. prof. Viktoro Butkaus „Fundamentalinėje teologijoje“ konstatuojama, kad tikrosios Bažnyčios požymiai ryškiausi Katalikų Bažnyčioje. Iš čia daroma išvada, kad iš visų trijų didžiųjų krikščioniškųjų grupių – katalikų, stačiatikių, protestantų – tik „Romos Bažnyčia yra tikroji Kristaus Bažnyčia“[868]. Dogminės teologijos įvade išryškėjo inkliuzyvistinis požiūris: remiantis Vatikano II Susirinkimo nutarimais teigiama, kad į Kristaus Bažnyčią Dievo Apvaizdos kreipiami ir „ST-to išrinktosios tautos palikuonys“, „vieną Dievą išpažįstantys mahometonai, ir, galiausiai, visi geros valios žmonės“[869]. Pastoracinės teologijos paskaitose pabrėžiama, kad turime jausti savo žmogiškąjį solidarumą ir su netikinčiaisiais[870]. Kai kuriuose kursuose vertinamas teologinis pliuralizmas, tokie teologai kaip Karlas Rahneris, Hansas Küngas, Yvas Congaras ir kiti[871].

Kūrimo iš nieko dogmos interpretacijos kaip niekas kitas padeda atskirti holistinį pasaulėvaizdį nuo tradicinio krikščioniškai dualistinio. F. Van der Meerio „Katekizme“, verstame į lietuvių kalbą 1975 m., rašoma, jog visą būtį Dievas

865 *Su Kristumi keičiame gyvenimą: katalikų religijos katechizmas, IV* (pagal *Katechizm religii katolickiej* parengė Halina Driekūnienė, kun. Jonas Lauriūnas ir Raimundas Škarmulis), ECESJ-VA, f. 4a, ap. 11, b. 6, l. 54.

866 *Katechetikos apžvalga: Lietuvos teologijos studijų vadovėlis*, 25.

867 *Ibid.*, 216.

868 Viktoras Butkus, *Fundamentalinė teologija* (Kaunas, 1975), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 265.

869 *Dogminė teologija. T. 3*, 7–9 dalys (1971–1973), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 63.

870 *Pastoracinės teologijos paskaitos* (Kaunas, 1970–1972), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 37.

871 *Dogminės teologijos įvadas. D. 2*, 74.

sukūrė iš nieko. Jis „sutvėrė erdvę ir laiką“ ir tai neužtruko – įvyko akimirksniu. Akcentuojama, jog „Bažnyčia įsakmiai paskelbė, – prieš visokio plauko panteistus, kurie gamtoje matė dieviškojo principo išsiliejimą, – kad sukurdamas pasaulį Dievas pats savęs nepapildė“[872]. Kun. Juozapo Stankevičiaus „Katalikų tikybos katekizme“ (1973 m.) pabrėžiama, kad „nei materija, nei iš materijos išplaukianti energija pačios savaime nesugeba protingai veikti. Ten, kur yra tikslingumas ir laisva kūryba, be materijos prado turi veikti ir dvasinis pradas.“[873] Akcentuojamas tradicinis materijos ir dvasios skirtingumas, užtušuojamas panteizmo bei materijos pasyvumas: „Jei niekas materijos nepajudins, – ji pati savaime nepajudės iš vietos.“[874] Kita vertus, kun. Alfonso Kadžiaus „Kristaus moksle“ reflektuojamas „nieko“, iš kurio visa sukurta, problemiškumas. Teigiama, jog sakyti, kad Dievas sukūrė viską iš nieko, reiškia ne kad tas „niekas“ yra kokia nors egzistuojančios medžiagos rūšis, o kad „visi daiktai, nesą Dieve [...] yra Jo padaryti ir absoliučiai nuo Jo priklausomi“[875]. „Katechetiniuose pamoksluose“ vėlgi išsakomas požiūris apie materijos nepajėgumą pačiai išsivystyti ir pagimdyti gyvybę, tačiau kūrimas suvokiamas kaip visa ko sukūrimas Dievo galia, bet ne iš karto, o palaipsniui, per milijonus metų iš Dievo valia atsiradusios beformės materijos[876]. Taigi dominuoja katekizmai, kuriuose pabrėžtinai kalbama apie kūrimą iš nieko kaip realybę, tačiau esama ir tokių, kuriuose ši pažodinė formuluotė sušvelninama ar net tiesiai kalbama, kad būtis sukurta iš pirminės medžiagos.

Seminarijos paskaitų kursuose matome tą patį nuomonių išsiskyrimą, dominuojant dogmatiniam, pažodiniam kūrimo iš nieko dogmos pristatymui. Pavyzdžiui, teodicėjos kurse Dievas apibrėžiamas kaip „nuo nieko nepriklausoma būtis“. O jei Dievas kurtų pasaulį iš jau esamos medžiagos, tai būtų nuo jos

872 F. Van der Meer, *Katekizmas. D. 1. Pamokymai Bažnyčios tikėjimo dvasioje* (versta iš veikalo, leisto 1954 m.), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 53–54.

873 J. Stankevičius, *Katalikų tikybos katekizmas* (Kaunas, 1973), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 38.

874 *Ibid.*, 44.

875 *Kristaus mokslas: katalikų katekizmas suaugusiems* (Lietuva, 1978), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 27. Šį kapitalinį veikalą 1978 m. išvertė Avilių parapijos klebonas kun. Alfonsas Kadžius.

876 *Pažinti, pamilti, surasti Dievą: katechetiniai pamokslai. D. 1. Tikėjimas*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 60.

priklausomas[877]. „Dogminėje teologijoje“ pasaulio sukūrimas argumentuojamas fizikiniais argumentais – entropijos augimo dėsniu ir Visatos plėtimosi faktu, reiškiančiais, kad pasaulis turėjo pradžią, o „tai rodo esant Kūrėją už fizinių reiškinių ribų, už erdvės ir laiko ribų“[878]. Pabrėžiama, jog Dievas kuria ne iš savo substancijos, bet *ex nihilo*[879], o kūrimo aiškinimas emanacijos keliu neišlaiko kritikos, nes taip neigiama pirminė priežastis[880]. Kūrimo iš nieko problematika glaudžiai susijusi su antprigimties ir prigimties santykio klausimu. Dogminės teologijos kurse antgamtis apibrėžiama kaip tai, kas yra „virš materialiosios gamtos: Dievas, žmogaus siela, visos dvasinės būtybės“[881]. Akcentuojama, jog katalikų tikėjimas nepriima nei Dievą ir pasaulį sutapatinančio panteizmo, nei juos atskiriančio deizmo – „laikosi vidurio“[882].

Evoliucijos idėja neatmetama. Dominuoja požiūris, pagal kurį žmogaus kūnas formuojasi vykstant evoliucijai, o siela sukuriama iš nieko. Sovietmečiu pagarsėjusiame Lelloteʼo katekizme teigiama, kad žmogaus kūnas susideda iš materialių elementų, o siela sukurta betarpiškai Dievo[883]. Panašiai pagal VDR katekizmą parengtame „Katalikų katekizme“ sakoma: „Dievas padarė žmogaus kūną iš žemės. Jo sielą jis sukūrė iš nieko. Per ją jis suteikė žmogaus kūnui gyvybę.“[884] Vis dėlto katekizmuose užtinkama formuluočių, kuriose matomas viso gyvybės pasaulio savarankiškas vystymasis, gavus pradinį impulsą iš Dievo. Pavyzdžiui, katekizme „Tikiu: katekizmo tiesos“ teigiama, kad pirmoji gyvybė – „tai viena didinga kokybė, talpinanti viso biopasaulio programą, visų būsimų rūšių ir organų normą“ , o šios programos (bioformos) autorius yra Dievas, kuris „visos materijos ir visos gyvybės programą“ įdėjo į vieną protoatomą, „visą biopasaulio įvairovę

877 „Theodicea – Theologia naturalis“ užrašai, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

878 *Dogminė teologija*. *T. 2*, 4–6 dalys (1972), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 14.

879 *Ibid.*, 18.

880 *Ibid.*, 22.

881 *Dogminės teologijos paskaitos*, 7, 8 dalys (1973), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 16, l. 5.

882 *Dogmatikos studijų konspektai*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

883 [Fernand Lellote] Lellot, *Gyvenimo problemos sprendimas*, 82.

884 *Katalikų katekizmas*, paruoštas pagal *Katholischer Katechismus* (Leipzig, 1958), 42.

suprogramavęs vienoje pirminėje bioformoje“[885]. Legaliai 1987 m. išleistame katekizme daroma aiški distinkcija tarp gyvybės raidos tyrinėjimo, kuris paliekamas gamtos mokslų specialistams, ir sielos kilmės aiškinimo. Pabrėžiama, kad „Bažnyčia atmeta tik mėginimus kildinti žmogaus sielą iš materijos raidos, paneigti sielos dvasiškumą bei nemirtingumą ir patį kūrėją [...]“[886]. Kun. A. Kadžiaus antropologija atitinka naujausias to meto teologijos tendencijas: teigiama, jog žmogaus kūnas ir siela sudaro vientisą gyvą žmogų; siela neegzistuoja anksčiau kūno, o išgelbstima ne atskirai žmogaus siela, bet visas žmogus[887]. Visgi 1965 m. parengtuose „Tikėjimo pagrinduose“ dėstomas skeptiškas požiūris žmogaus kilmės iš žemesniųjų gyvūnų atžvilgiu[888]. O „Dogminės teologijos“ paskaitose pasaulio tapsmas aiškinamas „Dievo sukurtų pirminių dalelių ar pirminių energijų“ bendru veikimu (Dievo ir tvarinių) ir nurodoma, kad rezultatas priklauso „nuo Dievo, kaip Dievo, ir nuo tvarinio, kaip tvarinio“. Lemiamas vystymosi iš gyvūno į žmogų šuolis įvyksta, kai gyvūnijos raida paruošia atitinkamą fiziologinį organizmą ir pakankamą psichinio pobūdžio veiklą. Tai įmanoma todėl, kad tarp kūno ir dvasios „nėra neperžengiamos bedugnės“. Akcentuojama, jog pamoksluose nėra reikalo evoliucionizmą nei propaguoti, nei užpuldinėti[889]. Taigi dominuoja evoliucijos teorijos priėmimas kaip netgi labai įtikinamos hipotezės, pripažįstant, kad ji įmanoma Dievo veikimu, neišskiriant ir žmogaus kūno kilmės iš žemesnių organizmų, ir tik sielą tiesiogiai sukuriant pačiam Dievui.

Jau pats rengimas seminarijoje, kuris, kaip matėme, buvo grindžiamas konservatyvia Susirinkimo nutarimų interpretacija (išskyrus kun. prof. J. Prankos ir gal dar vieno kito dėstytojo paskaitas), kunigus orientavo labiau į tradicinę katalikybės sampratą. Tie patys paskaitų tekstai („skriptai“) buvo naudojami ir pogrindinėje kunigų seminarijoje studijuojančių būsimųjų kunigų – čia buvo

885 *Tikiu: katekizmo tiesos. Pirmoji Komunija (jaunesnio amžiaus vaikams)*, ECESJ-VA, nesutvarkytas kun. Kazimiero Juozo Ambraso SJ fondas, l. 56.

886 *Mūsų tikėjimo šviesa: trumpas katekizmas katalikų šeimoms*, 15.

887 *Kristaus mokslas: katalikų katekizmas suaugusiems* (Lietuva, 1978), 35.

888 Tikėjimo pagrindai, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

889 *Dogminė teologija*.*T. 2*, 4–6 dalys (1972), 87–90.

dėstoma pagal Kauno kunigų seminarijos programą, kuri, pasak vysk. J. Borutos, nebuvo pertvarkyta pagal posusirinkimines reformas[890]. Tačiau jie turėjo galimybę susipažinti ir su naujesne, posusirinkimine teologija[891]. Be to, jų pasaulėžiūrą labai veikė konkretūs jėzuitų ar marijonų (šios vienuolijos buvo atsakingos už kunigų rengimą) atstovai, rūpinęsi jų rengimu, ar kiti šių vienuolijų nariai, su kuriais daugiau bendrauta[892]. Pavyzdžiui, kun. J. Borutos dvasios tėvas buvo jėzuitas kun. J. Lauriūnas, garsėjęs savo teologiniu atvirumu[893]. Būtent jie pasiūlydavo ir skaitytiną literatūrą. Kaip teologijos vadovėlius J. Boruta naudojo Franzo Diekampo „Dogmatik" (1936 m.), Jacques Maritaino „Protu ir tikėjimu", Wincenty Granato „Dogmatyka katolicka" (Lublin, 1967), Josepho Ratzingerio „Einführung in das Christentum" (München, 1968), Walterio Kasperio „Jesus Christus" (Mainz, 1974), Petro Būčio, Prano Venckaus, Felikso Bartkaus-Pijaus Aleksos „Dievas ir žmogus", prieškarines lietuvių filosofų, teologų ir kitų autorių knygas[894], taigi prieškarinius, pokarinius ir nuosaikia reformistine dvasia pažymėtus posusirinkiminius veikalus. Darytina išvada, kad apskritai kunigų rengimas tiek oficialiojoje, tiek pogrindinėje seminarijoje buvo veikiau konservatyvus arba pasižymintis švelniu reformizmu – į tai nukreipė daugelis seminarijos paskaitų, teologijos vadovėliai ir veikalai dar iš prieškarinių laikų (kaip, pvz., Fr. Diekampo), neabejotinai Vatikano II Susirinkimo dvasią atitinkanti literatūra (A. Maceinos, J. Ratzingerio ir pan.), visgi orientuojanti į kiek įmanoma nuosaikesnę

890 *Pogrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio antisovietinio Lietuvos pogrindžio dokumentai* (Vilnius: Katalikų akademija, 2002), 158.

891 Turėjo galimybę skaityti užsienio teologinę literatūrą vokiškai ar verstą iš lenkų kalbos (*ibid.*). Dėstė kunigai Lauriūnas, Danyla, be to, kun. Račiūnas MIC. Iš kun. Vaclovo Aliulio gaudavo naujesnės literatūros, ypač lenkų kalba (*ibid.*, 159). Kun. Danyla įvairiais keliais literatūros gaudavo iš brolių Rahnerių – Karlo ir Hugo (*ibid.*, 161).

892 Priėmimo klausimus spręsdavo kun. J. Danyla SJ ir kun. P. Račiūnas MIC. Egzaminuodavo ir kunigai J. Lauriūnas SJ, A. Šeškevičius SJ, Jonas Grigaitis OP, V. Aliulis MIC, Juozas Grigaitis MIC, Albinas Deltuva ir kt. (Jonas Boruta, Algimantas Katilius, „Pogrindinė kunigų seminarija", iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. *T. 12* (Vilnius, 1998), 211). Dėstytojai, be minėtųjų, buvo kunigai Viktoras Šauklys MIC, K. Garuckas SJ, B. Babrauskas SJ, A. Baniulis SJ, M. Žemaitis MIC, vėliau – kun. Boruta SJ ir K. Brilius MIC (*ibid.*, 213).

893 Jis, pasak vysk. Borutos, „gerai pažino tiek senąją, tiek naująją teologiją ir išlaikė pusiausvyrą tarp konservatyvumo ir paaugliškos dvasios „novatoriškumo, revoliucingumo"" (Jonas Boruta, „Jis švietė mums", *Katalikų pasaulis*, 1991 m. rugpjūčio 21 d., 29).

894 Jono Borutos atsakymai į anketos klausimus [juodraštis], ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 51, l. 3; Vysk. J. Borutos pogrindžio seminarijoje studijoms naudota literatūra, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 51, l. nn; Jonas Boruta, Algimantas Katilius, „Pogrindinė kunigų seminarija", 216–217.

Vatikano II Susirinkimo nutarimų interpretaciją. Galimybė domėtis ir skaityti į atviresnę katalikybės sampratą orientuojančią literatūrą priklausė nuo kiekvieno studijuojančiojo asmeninio suinteresuotumo.

Todėl nestebina, kad atidesnis žvilgsnis į sovietmečio kunigų teologines pažiūras ir santykį su Bažnyčios mokymu atskleidžia visų pirma konservatyvų bendrą teologinį foną. Net labai atviras Bažnyčios veikimui pasaulyje, dar prieš karą pabrėžęs dinaminį jos charakterį, perėmęs egzistencialistinį požiūrį kun. A. Markaitis SJ savo laiškuose kun. Antanui Liuimai SJ demonstravo susirūpinimą Bažnyčios atsivėrimo pasauliui teologinėmis ir liturginėmis pasekmėmis[895]. Teologinio konservatyvumo netrūko ir kun. K. Garuckui SJ: jo manymu, amžina pragaro bausmė, grindžiama tradicine Dievo, kaip valdovo, garbės įžeidimo samprata, visiškai pateisinama[896]. Jėzuitas kun. A. Šeškevičius taip pat buvo įsitikinęs pragaro realumu: „Tikrai yra pragaras. Kai kam atrodo nemodernu tikėti į pragarą, tai jau pasenęs ir atgyvenęs dalykas. [...] Tegu ir visas pasaulis netiki, bet pragaras yra ir dėlto neišnyks.“[897] Pirmaisiais posusirinkiminiais metais jam sunku buvo priimti Susirinkimo pakantumą kitiems tikėjimams[898]. Kun. Šeškevičiaus teologinį konservatyvumą demonstruoja jo pamokslų temos[899]. Katalikiškuoju ekskliuzyvumu vadovavosi ir kitas jėzuitas kun. Boleslovas Babrauskas. Pamoksle „Apie religiją“ jis tvirtai skelbė, kad „tik Katalikų Bažnyčia įkurta Dievo, o visos kitos religijos – žmonių sukurtos. [...] Ką jos pasiėmė iš Kat. B-čios yra šv. ir gera, o ką pridėjo

---

895 „Ar Lefevre yra teisus atmetęs visus Santarybos nutarimus. Jei neteisus, tai kodėl […] neekskomunikuotas […]? O jei teisus, tai Santaryba neteisi, ir anatema. […] Nūdieniai masonai sprogdina ją [Bažnyčią] iš vidaus užsiimdami diversijomis. ‘Jūs pažinsite juos iš vaisių‘. O vaisiai labai liūdni: šimtai kunigų sekuliarizuojasi, nacionalinės kalbos liturgijoje suskaldė vieną bendrą, galingą, tikslume ir lakoniškume nepralenkiamą lotynų kalbą.“ (Kun. A. Markaičio laiškas kun. Antanui [Liuimai], 1980-11-27, l. 2). „Mes baigiam išparduoti visas savo brangenybes.“ (*ibid.*, 3).

896 *Mąstymas apie pragarą*, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 35, l. nn.

897 „Amžinoji ugnis – pragaras“, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 3, l. 1. Tiesiogiai, kaip realybę, pragarą suvokė kun. Leonardas Jagminas SJ: „Ar daug eina į pragarą?“ – klausia jis ir atsako: „Užtenka vienos mirtinos nuodėmės, kad nueitum į pragarą.“ Minima 1971 m. data („Amžinoji ugnis (Pragaras)“; ECESJ-VA, f. 22, ap. 4, b. 3, l. nn).

898 Vatikano II Susirinkimo tikėjimo laisvės reikalavimą jis įvertino taip: „reikalauja klaidatikiams [sic!] tikėjimo laisvės, nes kiekvienas žmogus turi teisę ieškoti tiesos.“ (Kun. A. Šeškevičiaus laiškas, 1968-09-29, iš *K. A. Šeškevičiaus laiškai* [įrišta savilaidinė knygelė], ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 39, l. 54).

899 „Bažnyčia – žemės dangus“, 1977-09-22, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 23, l. nn. Prieš sektantus nukreipti pamokslai: „Tikras katalikas“, 1982-01-24, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6, l. nn; „Tu esi uola“; „Iš sektantų mokykitės“ (*ibid.*, l. nn); „Jausti su Bažnyčia“, 1984-07-18, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6, l. nn.

savo – ne!“[900] Kai kurios jėzuitų archyve saugomos knygos taip pat pasižymi stipriu doktrininiu konservatyvumu. Vienoje jų ginamas ankstesnių laikų Bažnyčios doktrininis netolerantiškumas: „Bažnyčia yra netolerantiška, kai reikalas liečia doktriną ir ji turi būti tokia, nes kiekviename atvejyje arba yra tiesa, arba jos nėra. Tarp tiesos ir klaidos negali būti jokio sandėrio, kaip tarp šviesos ir tamsos. [...] Jei ji būtų toleravusi erezijas, antgamtinė tiesa būtų žuvusi pasaulyje.“[901]

Seminarijos sienlaikraštyje „Aukos keliu“ 8-ojo dešimtmečio pabaigoje reikštas priešiškumas ekumenizmui: „[...] mes neturime eiti su iškelta balta vėliava ir daryti pataikaujančias nuolaidas. Mes turime kovoti už teisingą, neiškreiptą tikėjimo tiesų interpretavimą.“[902] „Dievas ir Tėvynė“ vos ne su tradicionalizmo vėliava vykdė aršią kovą su ateizmu. Reaguodamas į nuosaikesnių tikinčiųjų nusistebėjimą „Dievo ir Tėvynės“ netolerantiškumu ateistams, vienas šio laikraščio autorių rašė: „Argi „kolionė“, jei pavadini didžiausiu absurdu ateizmą, kuris teigia gamtą be Kūrėjo, pasekmę be priežasties, tvarką be Tvarkytojo? […] O ateizmas [...] nepripažįsta ne tik Kristaus, bet ir Dievo bei antgamtinio pasaulio.“[903] Pažodžiui suvokiamų Bažnyčios doktrinos formuluočių teisingumo pagrindu besąlygiškai gintas ekskliuzyvistinis tikėjimo supratimas ir jos netolerantiškumas praeityje: „Kadangi Bažnyčia įsitikinusi savo tiesų absoliučiu teisingumu bei tikrumu, tai ji kitaip negalėjo, negali ir negalės elgtis.“[904]

Tokiame fone, suprantama, tradicinis krikščioniškai dualistinis pasaulėvaizdis

---

900 „Apie religiją“, ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 14, l. 4. Anot jo, „Kat. Bažnyčios šventumas rodo, kad ji yra tikroji Kristaus Ba-čia“ („Kat. Bažnyčios šventumas rodo, kad ji yra tikroji Kristaus Ba-čia“, ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 29, l. 2).

901 „Keletas priekaištų prieš Bažnyčią“, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 14.

902 Antanas Jaunius, „Ekumenizmas – ar naujų schizmų pavojus?...“, iš *Aukos keliu* [sienlaikraštis] (Kaunas, 1977–1979), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 100.

903 „Kas tas ateizmas?“, *Dievas ir Tėvynė* 3 (1976): 46–55, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1976/3/. Tai buvo reakcija į „Kronikos“ reakciją: „Šio žurnalo tonas per aštrus, užgaulus kitaip mąstančiųjų atžvilgiu ir kaip toks netinkantis skleisti plačiau. Tokie protrūkiai: „Šiandien mus valdo žemiausiai puolusios gyvenimo padugnės – komunistai – avantiūristai“, „ateizmas neturi nei kruopelės tiesos, yra grynas absurdas, fanatiškas užsispyrimas, blogiausia sekta“ ir t. t. tik atstumia žmogų.“ („Pastabos redaktoriams“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika* 24 (1976): 41–42, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/lkbk/1976/24/.

904 „Reikia tiesos, o ne trečio kelio“, *Dievas ir Tėvynė* 6 (1977): 45, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1977/6/.

(gamtos ir antgamties), grindžiamas pažodine kūrimo iš nieko dogmos interpretacija, dvasininkijoje sovietmečiu buvo dominuojantis. Pasak kun. A. Šeškevičiaus, Būtybė, kuri turi „buvimo pagrindą savyje, suteikė buvimą visam kam, kas tik pasaulyje egzistuoja, pašaukė iš nebūties į būtį, jį sutvėrė.“[905] Kun. J. Boruta kūrimą iš nieko aiškina tuo, kad šalia Dievo nieko negali būti amžino: „Viskas turi tik iš Jo gauti buvimą, kitaip Dievas ne Dievas“[906]. Tame galima įžvelgti ir panenteistinę kūrimo kaip kildinimo interpretaciją, tačiau kituose jo ankstyvuosiuose tekstuose pabrėžiamas materijos neprotingumas, nepajėgumas kildinti žmoguje mintį ir pasitelkiama tradicinė prieš panteizmą nukreipta formuluotė: jei Dievas tegalėtų kurti pasaulį iš jau esančios medžiagos, tai tam tikra prasme jis priklausytų nuo medžiagos[907]. Vieno apologetinio straipsnio autorius radikaliai prieš-priešina „begaliniai tobulą, šalia ir virš materijos esantį Dievą, dvasinę būtybę“ ir „aklą ir neprotingą, bedvasę ir besielę materiją“[908]. Plačiai sovietmečiu paplitusio veikalo „Žvilgsnis į gamtą ir materiją“ autorius pažymi, jog dialektinio materializmo materijos atspindėjimo sąvoka „sukuriama iliuzija, kad negyva medžiaga ir žmogaus sąmonė yra tos pačios medžiagos įvairios formos“[909]. Reaguojant į marksizmo teiginį „[...] dvasia tėra tik aukščiausiasis materijos produktas“ kategoriškai tvirtinama: „[...] materija negali tapti nematerija, todėl ji negali tapti dvasia, arba joks materijos produktas negali būti dvasia [...]“[910].

Diskusijoje su ateistais buvo pasitelkiami oficialūs gamtos mokslų kosmologiniai argumentai. Kosmologijos ir fizikos klausimus gan profesionaliai aiškinosi

---

905 „Kelias į šviesą: tikėjimo tiesų išdėstymas (I)“, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 16, l. 17. Įrodinėja antgamtinio pasaulio realumą („Yra antgamtinis pasaulis: gyvenimo faktai“, 1981-11-03, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 44, l. nn).

906 Jonas Boruta, *Pasaulėžiūrinis lunatizmas*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 5.

907 Jono Borutos užrašai „Visatos iš nieko sukūrimo klausimas“, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn. Pažymima, kad Bažnyčios šiandienėjimas galimas tik tam tikrose srityse. „Neliečiamoms temoms“, pasak jo, priklauso ir pasaulio sukūrimas iš nebūties („Tikiu į šventą, visuotinę Bažnyčią“ [Jono Borutos rengiamas tekstas], ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn).

908 „Skylėta mokslo skraiste prisidengus“, iš *Apologetiniai straipsniai*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10, l. 28.

909 *Žvilgsnis į gamtą ir materiją*, 40. Veikalas buvo plačiai paplitęs Lietuvoje: *Alfabetinis knygų sąrašas 1973 m. pagal autorių pavardes arba veikalų pavadinimus*, 58; Domas Kaunas, „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“, 245; Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę*, 224; *Sesuo Ada: pašaukta ginti Tautos sielą*, 134).

910 Dr. I-as, *Kai kurių marksistinės filosofijos teiginių kritika*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 164.

kun. Č. Kavaliauskas. Remdamasis Aleksandro Fridmano pasiūlytais Alberto Einšteino gravitacijos lygčių sprendimais, jis įrodinėjo stacionarinės Visatos negalimumą. Anot jo, Visata vystosi ir tai įrodo daugelis astronomijos faktų, visų pirma Edwino Hubllе'o atrastas raudonasis poslinkis tolimųjų galaktikų, kurios tolsta greičiais, proporcingais jų atstumams, spektruose (Doplerio efektas). Tai patvirtino A. Fridmano teoriją apie besiplečiančią Visatą. O 1933 m. belgų fizikas ir astronomas kunigas Georges'as Lemaitre suformulavo teoriją, pagal kurią dabartinis Visatos medžiagos kiekis tolimoje praeityje buvo be galo koncentruoto – „pirmykščio atomo" – dydžio[911] (iš čia – pirminio atomo teorija, šiuo metu geriau žinoma kaip Didžiojo sprogimo teorija). Didelį pasaulėžiūrinį svorį sovietmečiu turėjo ir Visatos baigtinumo ar beribiškumo klausimas, kuriam kun. Č. Kavaliauskas taip pat skyrė daug dėmesio, atsakymo ieškodamas Visatos vienalytiškumo (izotropijos) problemos sprendime[912], kuris leistų nustatyti, ar Visata ir toliau plėsis, ar ims trauktis. Be to, kun. Kavaliauskas dėjo daug pastangų įrodyti, jog SSRS oficialioji ideologija, grindžiama ateizmu, remiasi klaidingomis, šiuolaikinio gamtamokslio atmestomis prielaidomis apie Visatos (materijos) amžinumą ir begalybę[913]. Kitas autorius (taip pat kun. Č. Kavaliauskas?) remdamasis fiziku ir astronomu Viktoru Ambarcumianu daro išvadą, jog Visatos begalybė ar baigtinumas priklauso išimtinai nuo jos erdvės kreivumo: jeigu šis kreivumas teigiamas, Visata turi būti baigtinė, jeigu neigiamas – begalinė[914]. Periodiniame savilaidos leidinyje „Alma Mater" P. Pečeliūnas, pasirašęs Aldonos Butkytės slapyvardžiu, remdamasis tais pačiais argumentais, susijusiais su besiplečiančios

911 [Česlovas Kavaliauskas] Šiuolaikinės kosmologijos apžvalga, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 37–38.

912 *Ibid.*, 47.

913 Pasak kun. Kavaliausko, tokias sąvokas kaip „amžinumas", „begalybė" ir „nepabaigiamumas" gali interpretuoti tik tikslieji mokslai ([Česlovas Kavaliauskas] *Visatos amžinumo klausimas* (1981), Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1). Remiamasi filosofu Akbaru Tursunovu, kuris pripažįsta galimybę, kad „Visata galinti būti baigtinė erdvės požiūriu" (*ibid.*, 2). Didžiulę reikšmę turėjo 1965 m. atrastas kosminis spinduliavimas, įrodęs Visatos plėtimąsi iš singuliarinio taško (*ibid.*, 5). Realybėje begalybės nėra. Taip, anot kun. Kavaliausko, sugriuvo „materialistų pasakėlė apie amžiną ir begalinę Visatą" (*ibid.*, 6).

914 *Krizės ženkle*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 11. Šis veikalas žinotas ir plačiau: „Krizės ženkle: istorinė-filosofinė tema" (*Alfabetinis knygų sąrašas 1973 m. pagal autorių pavardes arba veikalų pavadinimus*, 27).

Visatos teorija, triuškino materialios Visatos amžinumo ir begalybės teiginius[915]. Tuos pačius Visatos begalybės erdvėje ir laike klausimus sprendė ir J. Lauriūnas, reaguodamas į filosofo I. Zakso ir vieno fiziko straipsnius. Jis akcentavo tvirtą materialistinių pažiūrų filosofo Zakso teiginį, kad Visata yra begalinė, ir fizikų nusistatymą laikyti ją ribota ir laiko atžvilgiu. Apskritai šis fokusavimasis į Visatos (materijos) begalybės ar ribotumo erdvėje ir laike klausimo sprendimą, be abejo, yra nukreiptas į tradicinės krikščionybės tiesos apie materialaus pasaulio sukūrimą nematerialios būtybės – Dievo – pastangomis gynimą. Tai patvirtina ir to meto kun. Lauriūno tradicinis materijos vaizdavimas kaip neveiklios ir neprotingos: „[...] materijoje aš pasigendu išminties, protingumo, nors šių veiksnių apraiškas matau [...]. Iš kur tai? Jei joje pačioje nėra proto, minties, [...] aš turiu šalia jos ieškoti minties ir proto [...]“[916]. Kun. A. Šeškevičius SJ taip pat vadovavosi pasyvios materijos samprata. Anot jo, materijai reikia taikyti dėsnį, kad „materija yra inerti, tingi, pati iš savęs nepradeda judėti“. Iš tokios materijos sampratos išplaukia būtinybė būtybės, kuri „pajudino materiją ir pasaulį“, t. y. Dievo, „pirmojo judintojo“. A. Šeškevičius pabrėžtinai tvirtina, jog materija „neturi savo egzistavimui pagrindo: [yra] be gyvybės, be proto galios [...]“, todėl „[...] reikalauja atsiradimo iš nieko per visagalį Kūrėją [...]“[917].

Netiesioginė katalikų ir oficialiosios ideologijos, grindžiamos materialistiniu redukcionizmu ir ateizmu, atstovų diskusija atsispindėjo ir televizijoje bei radijuje. Be abejo, tai liudija nuo tautinio atgimimo laikų tebevykstančią katalikų ir su Bažnyčia nesusisaisčiusios visuomenės dalies atstovų diskusiją, ir sovietmečiu lėmusią pasaulėžiūrinių diskusijų pobūdį, nepaisant oficialiosios ideologijos ir propagandos teiginių apie visuomenės „sėkmingą vadavimąsi iš religinių prietarų“. Taip pat tai reiškia, kad propagandistai turėjo galimybę susipažinti ir su

915 Aldona Butkytė, „Materija mokslų šviesoje“, *Alma Mater* 2 (1979): 83–88, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/alma-mater/1979/2/. Dėl slapyvardžio žr.: E. [Egidijus] Jaseliūnas, „Humanistas ir jo laisvoji spauda“, 21.

916 Kun. J. Lauriūno laiškas žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijai, 1966, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 4, b. 11, l. 5.

917 [Antanas Šeškevičius] *Ką tai reiškia?*, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 5, l. 6.

pogrindyje katalikų intelektualų rašoma arba verčiama filosofinio-teologinio pobūdžio literatūra, katalikų naudojamais argumentais. Būtent tai darė didelę įtaką televizijos ir radijo pasaulėžiūrinių laidų temoms ir kontrargumentams. Viena iš tokių temų buvo besiplečiančios Visatos klausimas, ne kartą aptarinėtas ateistinėje televizijos laidoje „Argumentai". Vienoje jų Pedagoginio instituto docentas A. Ažusienis „raudonojo poslinkio" liudijamą Visatos sklaidymąsi aiškino kaip eilinį visatos gyvenimo etapą[918]. Jam žinoma teologų nuomonė apie Visatą kaip „nepaprasto tankumo sankaupą" prieš milijardus metų, kurios sprogimas sukėlė iki šiol tebesitęsiantį plėtimąsi, liudijantį Visatos sukūrimą. Visgi, pasak, A. Ažusienio, tame nėra „jokio idealizmo": „vyksta amžina materijos evoliucija". Dabar pažįstame vieną Visatos materijos būseną, o prieš šią „egzistavo kita. Visatos plėtimasis nerodo nei jos pradžios, nei pabaigos. Mes dabar stebime tik vieną begalinio vystymosi etapą."[919] „Karštosios visatos" teoriją, pasak kurios maždaug prieš 18 milijardų metų mūsų Visata buvusi supertankios medžiagos sankaupa – „singuliarinis taškas", kuris vienu metu sprogo ir taip susiformavo Metagalaktika, teko aptarinėti ir astronomei Z. Sviderskienei[920]. Anot ateizmo ideologo V. Balkevičiaus, tas „singuliarinis taškas" – tai supertankaus būvio medžiaga. T. y. materija egzistavo visada ir negalėjo būti sukurta. Ir net jei ta pradinė Visatos forma buvo ne supertanki medžiaga, o fizikinis vakuumas, jis taip pat yra materija, t. y. objektyvi realybės forma, o ne „kažkokie dvasiniai reiškiniai"[921].

Kalbant apie konservatyviai mąstančių katalikų santykį su evoliucijos teorija konstatuotina, jog dominuoja biologinės evoliucijos traktavimas tik kaip galimybės, o jei ir kaip realiai vykstančio proceso, tai griežtai atskiriant žmogaus sielą nuo kūno susiformavimo evoliucijos būdu. Kun. A. Šeškevičius polemizuoja su, anot jo, tik materialistų palaikomu savaiminiu gyvybės atsiradimu. Jo nuomone, „gyvybė iš medžiagos negalėjo atsirasti, nes gyvybė nuo medžiagos skiriasi

---

918 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai" tekstai, 1982-12-30, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3016, l. 231.

919 *Ibid.*, 236.

920 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai" tekstai, 1983-04-09, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3138, l. 122.

921 *Ibid.*, 128–129.

esmingai. [...] Kas tvirtina, jog ji vis dėlto išvysto gyvybę, tas prileidžia savaiminį atsiradimą. O tai jau yra absurdas.“ Šeškevičiaus teigimu, gyvybės formavimasis per milijonus metų yra tik spėjimas, o iškasenos ir kiti faktai rodo, jog „visados buvo atskiros organizmų rūšys“[922]. Teksto „Evoliucija. Adomo metrikai“ autorius kaip argumentą prieš evoliuciją išsako pastabą, jog šiais laikais beždžionės nevirsta žmonėmis, o ir „senovėje taip pat ne“[923]. Anot kun. K. Garucko, mokslas apie pasaulio vystymąsi neprieštarauja Šv. Raštui: „apreiškimas nėra nei už, nei prieš evoliuciją, – jis yra tiktai prieš evoliuciją be Dievo“[924]. Žmogaus kilmę ir savo kūnu iš žemesniųjų gyvybės formų (organizmų) radikaliai atmetė periodinis leidinys „Dievas ir Tėvynė“[925]. „Pasaulėžiūros klausimų“ autoriaus požiūriu, Darvinas teisus dėl evoliucijos, bet ne dėl jos veiksnių aiškinimo, pateikdamas akies sudėtingumo pavyzdį[926]. Pabrėžiama, jog evoliucija vyko šuoliais, o tokiu atveju tai jau nebe evoliucija – „evoliucija ir šuolis yra du nesuderinami dalykai“[927].

Atvirosios katalikybės raiška Lietuvoje sovietmečiu tiesiogiai labiausiai susijusi su Vatikano II Susirinkimo idėjų recepcija. Įvairūs katalikų visuomenės sluoksniai Susirinkimą priėmė labai skirtingai. Tai labai priklausė nuo santykių su režimu ir suvokimo, kad Katalikų Bažnyčia yra labiausiai varžoma, režimo tiesiogiai laikoma svarbiausiu oponentu. Taigi sluoksniai, labiausiai išgyvenę dėl suvaržytos Bažnyčios būklės, visų pirma priėmė tuos Susirinkimo nutarimų aspektus, kurie suteikė galimybę tvirčiau jaustis režimo atžvilgiu, labiau atskleisti Katalikų Bažnyčios ir katalikybės, kaip pasaulėžiūrinio veiksnio, stiprybes kovoje su režimo ateistine-materialistine ideologija. O tai būtent nutarimai apie sąžinės ir religijos išpažinimo laisvę, pasauliečių iniciatyvos ginti ir skelbti tikėjimą išlaisvinimą, atsivėrimą pasauliui kaip pasirengimą skleisti katalikybės žinią

922 [Antanas Šeškevičius] „Pastabos ir atsakymai“, iš „Ką tai reiškia?“ [Antanas Šeškevičius], ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 5, l. nn.

923 *Evoliucija. Adomo metrikai*, ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 12, l. nn.

924 *Dievas, medžiaga, gyvybė*, ECESJ-VA, f. 11, ap. 5, b. 12, l. 21.

925 „Žmonija visada tikėjo į Dievą“, *Dievas ir Tėvynė* 3 (1976): 3, žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1976/3/.

926 „Darvinas ir evoliucija“, iš *Pasaulėžiūros klausimai: šių dienų aktualijos*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 3, l. 175.

927 *Ibid.*, 179.

moderniajam pasauliui jam prieinamomis formomis ir būdais ir nutarimai, nukreipti prieš prievartinį ateizmo diegimą. Visa tai neabejingos Bažnyčios likimui dvasininkijos ir pasauliečių buvo priimta kaip labai pozityvus Bažnyčios veikimo būdas moderniaisiais laikais. Taigi visų pirma taip suprastoms Vatikano II Susirinkimo permainoms nuoširdžiai atsivėrė sovietų režimą ir jo materialistinę-ateistinę ideologiją kaip didžiulę grėsmę suvokusi Lietuvos katalikų visuomenės (dvasininkijos ir pasauliečių) dalis – tokiu būdu, apsiginklavusi Vatikano II Susirinkimo nutarimais, ji stojo į ideologinę kovą su režimu. Tai labai prisidėjo prie katalikiškojo pasipriešinimo formavimosi. Be to, tokią laikyseną skatino ir įprastinis katalikiškas paklusnumas hierarchijai, Romai (*Roma locuta, causa finita*)[928]. Visgi ir šioje katalikų visuomenės dalyje būta abejonių dėl Vatikano II Susirinkimo įvykdytos Katalikų Bažnyčios mokymo reformos, visų pirma dėl faktinio pripažinimo, kad nors Katalikų Bažnyčia išlieka neabejotinu ir saugiausiu keliu į išganymą, išganymas galimas ne tik kitose krikščioniškose denominacijose (o Kristaus kūnas nėra Katalikų Bažnyčia, bet Bažnyčia yra Kristaus kūne), bet ir žmonėms, kurie išpažįsta kitas religijas, jei tik jie vadovaujasi savo sąžine, teigiant, kad išganymo sėklų yra ir kitose religijose. Ir jėzuitai, kurių dauguma labai aktyviai dalyvavo katalikiškojo pasipriešinimo veikloje, tokių abejonių turėjo nemažai, tačiau jos buvo užgniaužtos dėl praktiškai labai naudingų Lietuvos Katalikų Bažnyčiai Susirinkimo sprendimų santykyje su sovietų valdžia. Tai reiškė, kad visa ši Lietuvos katalikų visuomenės dalis vadovavosi Susirinkimo nutarimais kartu su ekumenizmo principu, juos skelbė, tačiau daugeliu atvejų kiek įmanoma nuosaikesne forma. O ta katalikų visuomenės dalis, kuri Susirinkimo sprendimų nulemtas Bažnyčios mokymo reformas vertino daug skeptiškiau, pakluso labiau iš lojalumo Romai, neretai *pro forma* ir dar konservatyviau nei katalikiškojo pasipriešinimo veikloje aktyviai dalyvavę dvasininkai. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog kunigai buvo įpareigoti dogmatiškai besąlygiškai laikytis Bažnyčios mokymo

928 Anot kun. D. Valiukonio SJ, Vatikano II Susirinkimą jėzuitai priėmė „šventai“: „Taip kaip reikia. Jau čia jėzuitų tame mokyti nereikia. Jeigu nustatyta Vatikano, tai taip ir turi būti.“ (Pokalbis su kun. Donatu Valiukoniu SJ, 2012-09-25 (įrašas saugomas ECESJ-VA, f. 3a, ap. 1, b. 1)).

paraidžiui ir jiems buvo labai nelengva viešai pristatyti tas pačias tikėjimo tiesas kitokia forma, peržengiant tiesioginę formą, nors ne vieno iš jų palikta archyvinė medžiaga ir liudijimai apie privatesnę veiklą rodo, kad daugelis jų suvokė Bažnyčios mokymą pagal plačiausią įmanomą Vatikano II Susirinkimo interpretaciją. Taigi, suvokimo ir privačios idėjų sklaidos aspektais atviroji katalikybė turėjo pakankamai plačią dirvą dvasininkijoje, tačiau tik nedaugeliui užteko drąsos peržengti tai pačiai dvasininkijai ir pasauliečiams paliktas paklusnumo hierarchijai ir tradiciniam Bažnyčios mokymui ribas ir imtis gilios, visapusiškos Vatikano II Susirinkimo idėjų sklaidos. Tokius galima suskaičiuoti ant rankos pirštų, jei turime omenyje žinomesnius, pagarsėjusius to meto visuomenėje dvasininkus, tokius kaip kun. Č. Kavaliauskas, kun. J. Lauriūnas. Inteligentijoje autoritetą turėjo tokios išsilavinusios ir charizmatiškos asmenybės kaip kun. K. Vasiliauskas, J. Zdebskis, tėvas Stanislovas OFM Cap (Algirdas Mykolas Dobrovolskis)[929]. Be abejo, buvo daug tokių mažiau žinomų, pasireiškusių lokalesnėje erdvėje. Tarp pasauliečių galima išskirti tas pačias tendencijas – Vatikano II Susirinkimo idėjos entuziastingai priimtos kaip labai tinkančios kovai su sovietų režimu, jos materialistine-ateistine ideologija, tačiau kartu neretai užgniaužiant savyje abejones dėl principo *extra ecclesiam nulla salus* atsisakymo ir laikantis konservatyvesnės Susirinkimo nutarimų traktuotės – akcentuojant pragmatišką atsivėrimą pasauliui ir naujų tikėjimo skelbimo priemonių taikymą moderniajam pasauliui, o faktiškai ir toliau laikantis katalikiškojo ekskliuzyvumo principo arba tik politkorektiškai išpažįstant Susirinkimo principus dėl tradiciškai katalikui privalomo paklusnumo dvasininkijai. Vis dėlto ir toks apeliavimas į Vatikano II Susirinkimą buvo atvirosios katalikybės apraiška. Apskritai jis formavo labiau konservatyvią Lietuvos atvirosios katalikybės išraišką. Ypač tai pasakytina apie pasaulėvaizdį, kuris buvo grindžiamas nuo Pijaus XII laikų priimta Didžiojo sprogimo hipoteze ir teise svarstyti evoliucijos teoriją kaip žmogaus kūno kilmės hipotezę.

Išganymo sampratos išplėtimo, atsisakant tradicinio apsiribojimo vien

929 Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 545.

priklausančiaisiais Katalikų Bažnyčios kūnui pagal principą *extra ecclesiam nulla salus*, drąsiai ėmėsi kai kurie jėzuitai. Kun. J. Lauriūnas mini tokias krikšto formas kaip kankinystė (kraujo krikštas) ar troškimo krikštas. Pasak jo, „mirusiame ir prisikėlusiame Jėzuje Kristuje yra visuotinis Išganymas." Visi žmonės „jau pačiu faktu, kad yra žmonės, jie yra su Kristumi tarsi prisikėlę nes buvo „panerti" į Išganymo įvykį [...] Nesvarbu ar jie tai žino, ar ne." J. Lauriūno įsitikinimu, „pačiu savo žmogybės faktu kiekvienas žmogus yra iš Jėzaus Gelbėtojo žmogybės"[930]. Tokį požiūrį iliustruoja Susirinkimo nutarimų citata: „Tai liečia ne tik tuos, kurie tiki Kristų, bet visus geros valios žmones, kurių širdyse nematomai veikia malonė."[931] Anot J. Lauriūno, visoms religijoms bendra yra „siekimas visa priskirti Dievui. Jį garbinti", todėl kiekviena religija gerbtina. Toks drąsus požiūris paremiamas Susirinkimo autoritetu: Bažnyčia „nieko neatmeta, kas šiose religijose yra tikra ir šventa"[932]. Kun. Lauriūnas pripažįsta, jog „subjektyviai nekrikščionis gali būti net uolesnis Dievo tarnyboje už krikščionį". Anot jo, nors objektyviai ne visos religijos yra vienodai geros, tačiau ir kitose religijose gali būti apreiškimo elementų[933]. Lygiai taip pat radikaliai Susirinkimui angažavosi jėzuitas kun. P. Masilionis. Apie Vatikano II Susirinkimo nutarimus Masilionis rašė: jo dėsniai – „pačios bažnyčios ir žmonijos išganymas, o mūsų pats didžiausias laimėjimas ir džiaugsmas"[934]. Jis visiškai palaikė Susirinkimo inicijuotą „vidinį Bažnyčios atnaujinimą, dialogo atidarymą su visu pasauliu"[935], radikaliai pasisakė už bendrą visų žmonių veikimą, nepaisant jų religinių įsitikinimų – sudarant vieno Dievo sąjungą. Pasak jo, „[k]adangi žydai ir mahometonys išpažįsta vieną Dievą atlygintoją, tai ar nebūtų galima su jais sudaryti bendrą tikėjimo, – vieno

930 Teofilius Jankūnas, „Visi buvo pakrikštyti", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 10, l. 2. Nėra abejonių, jog Teofilius Jankūnas – kun. J. Lauriūno slapyvardis: tekste „Maistas [apie Eucharistiją]" (ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 11) yra įrašas „Parengė kun. J. Lauriūnas [šie žodžiai išbraukti] Teofilius Jankūnas" (*ibid.*, 4).

931 Teofilius Jankūnas, „Visi buvo pakrikštyti", 3.

932 „Apie tikėjimą", iš *Kieno pasaulis?* Pamokslai, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 26.

933 *Ibid.*, 31.

934 [Pranciškus Masilionis] *Vatikanas II ir kunigystė*, 1.

935 [Pranciškus Masilionis] *Gemma abscondita: Dievas. Ordo presbyterorum Exercitia spiritualis*, ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 8, l. 140.

Dievo, – sąjungą, vieną Dievo kūdikių šeimą? Reikalų daug: savitarpio ekonominė pagalba, bendras frontas prieš bedievybę, bendras dorovės gynimas ir kėlimas. [...] Tuo būdu jie, – daugelis, – galėtų būti nuteisinti ir išganyti pirma, negu būtų gavę krikštą."[936] Tai būtų „sąjūdis už Dievą", kuris „apimtų visus tuos, kurie tiki vieną Dievą ir amžinybę [...]", „bendra kova su Dievu prieš bedievybę. Bet tai būtų viena iš didžiųjų priemonių daugelį laimėti Dievui ir amžinybei! Į šitą sąjūdį būtų galima palengva įjungti net ir tuos, kurie už monoteizmo."[937] Panašiai dar pasauliečiu būdamas savo konferencijose, skirtose Eucharistijos bičiuliams (8-ojo dešimtmečio pradžioje), krikščioniškojo ekumenizmo principais vadovavosi J. Boruta. Pasak jo, nors sektantai „formaliai kūnu nepriklauso tikrajai Bažnyčiai, bet siela priklausydami bus išganyti, o mes tik kūnu, tik formaliai priklausydami, galime nebūti išganyti. Taip moko Bažnyčia." Protestantai ir stačiatikiai, nežinodami, kad Katalikų Bažnyčia yra tikroji Jėzaus Bažnyčia, „dorai gyvendami, išlaiko pašvenčiamąją malonę, kurią gavo per krikštą [...], [...] priklauso Kat. Bažnyčios sielai ir gali būti išganyti."[938] J. Borutos įsitikinimu, nekatalikus krikščionis su Bažnyčia jungia „jų tikėjimas į Kristų ir krikštas". Pasak jo, nuo „Dievo išganymo plano" nėra atskirti ir musulmonai, ir kitų religijų išpažinėjai, kurie „šešėliuose ir atvaizduose ieško nežinomo Dievo". Taip suprantama Bažnyčia yra „viso pasaulio dvasinis centras"[939]. Tai radikaliai inkliuzyvistinė nuostata, pagal kurią katalikybė per žmonijos gelbėtoją Jėzų Kristų apima ir visus kitus geros valios žmones.

Tokių atviros dvasios kunigų, viešai parėmusių Vatikano II Susirinkimo mokymą su radikaliu katalikiškojo ekskliuzyvizmo atsisakymu, buvo ir daugiau. Vienas jų – to meto Lietuvoje plačiai žinotas kun. B. Bulika. Jis buvo kritiškas oficialiosios katalikybės atžvilgiu, neigiamai vertino tradicinį krikščioniškąjį dualizmą – kūno supriešinimą su siela, žemės – su dangumi, žmogaus – su Dievu[940].

---

936 „Rengimas", ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 4.

937 „Kunigystė", ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 9.

938 [Jono Borutos konferencijos jaunimui], l. nn.

939 „Tikiu į šventą, visuotinę Bažnyčią" [Jono Borutos rengiamas tekstas], 1, l. nn.

940 Bronius Bulika, *Šitaip ateina Karalystė*, 107.

Taip kun. Bulika nuteikdavo prieš save konservatyvius tradicionalistus – jie prikišdavo jam protestantišką modernizmą[941]. Žvelgiant iš tradicionalizmo pozicijų, tai – pagrįstas vertinimas, žinant kun. Bulikos solidarizavimąsi su katalikiškojo modernizmo simboliu tapusiu „Olandų katekizmu", kurį jis pats ir išvertė į lietuvių kalbą[942]. Vietoj denominacinio išganymo – priklausomybės Bažnyčiai kaip institucijai – jį matė moraliniame tobulėjime ir teisingumo vykdyme:

„[...] pas Dievą kaip Tėvą – vienas kelias. Tiktai vienas:
suvaldant prigimtį, pažabojant kūną,
mylint Dievą ir žmogų, pakylant virš neteisybės [...]
Su šviesia sąmone, su švaria sąžine, su gerom rankom.
Kad ir einant tūkstančiu kelių – tik šitoks!"[943]

O iš kitos pusės, pasak kun. Bulikos, „[...] Nėra vienintelio Kelio į Laimę ar į Dangų" ir „neapribojo Dievas savęs mūsų Bažnyčios sienomis [...]"[944]. Katalikiškojo ekskliuzyvumo vienareikšmiškai atsisakė naujosios liturgijos diegėjas kun. Vaclovas Aliulis MIC, svarbi katalikiškojo atsinaujinimo figūra, anot Dalios Čiočytės, „intelektualų kunigas ir Bažnyčios ambasadorius", kuris buvo žinomas kaip „šviesaus ir plataus vakarietiško akiračio asmenybė", tikėjimą laikęs kiekvieno sąžinės reikalu[945]. Tokie pat atviros dvasios kunigai buvo seminarijos profesorius Juozas Pranka, rašydavęs straipsnius į 1988 m. pradėjusį eiti „Tikėjimo žodžio" bendrijos to paties pavadinimo laikraštį, melsdavęsis drauge su šios

941 *Ibid.*, 261.

942 Anot kun. J. Lauriūno, „[į]spūdis, kad vertėjas dar daugiau „suolandino" [...] Yra abejojančių, ar naudinga ši knyga liaudžiai: kai kurios vietos šokiruoja, neortodoksiškos." Kun. Jono Lauriūno laiškas apie kun. B. Bulikos verstą „Olandų katekizmą", 1985-10-10, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10, l. 1.

943 [Bronius Bulika] „Meditacijos sąmoningo tikėjimo metams", iš *Katalikų kalendorius-žinynas* (Kaunas – Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1986), 68.

944 *Ibid.*, 105.

945 Dalia Čiočytė, „Įvadas. Vaclovas Aliulis MIC – intelektualų kunigas ir Bažnyčios ambasadorius", iš *Netituluotas Bažnyčios ambasadorius: atsiminimai apie kunigą Vaclovą Aliulį MIC*, Dalia Čiočytė, Gediminas Mikelaitis (Vilnius: Magnificat 10 metų Lietuvoje, 2020), 13–14.

krikščionių bendrijos nariais[946], Brazauskų parengtas kunigas (dabar vyskupas) Jonas Kauneckas, ištikimybę Susirinkimo idealams išsaugojęs iki šių dienų[947], P. Račiūnas MIC, rašęs apie religinės minties atgimimą Vakarų pasaulyje po Susirinkimo[948]. Pasaulėžiūriniu tolerantiškumu garsėjo kun. Kazimieras Vasiliauskas, kuris buvo tipiškas tarpukario ateitininkijos idealų žmogus, besistengiantis „nuolaidumu prie Dievo [...] patraukti nuo tikėjimo nutolusius“[949].

Sovietmečiu būta nemaža katalikų pasauliečių intelektualų, šiaip intelektualiai smalsesnių katalikų būrelių, užsiėmusių savišvieta. Tokia buvo gydytojo Povilo Butkevičiaus grupė. Pasak Petro Kimbrio, P. Butkevičius iškrisdavo iš konfesine priklausomybe apibrėžiamo katalikiškumo rėmų – „jis bendravo su visais“. Jam buvo būdingas „dvasinis dinamizmas, lankstumas“[950], apaštalavimas vien remiantis krikščioniškos etikos ir pasaulėžiūros laikymusi[951]. Katalikų intelektualų grupių nemažai būta ir Vilniuje. Algirdo Patacko kambarys Mokslų akademijos bendrabutyje 1972–1973 m. buvo virtęs „savotišku klubu ar mokykla, kurioje buvo bandoma sukurti katalikiškosios ir lietuviškosios kultūrų sintezės modelį“. Šiame „klube“ lankydavosi ir laikiusieji save katalikais (Paulius Martinaitis, Mečys Laurinkus, Algirdas Saudargas, Gediminas Radzevičius, Gema Bagdonavičiūtė), ir nekatalikai, kaip Arvydas Šliogeris, Romualdas Ozolas, Rimantas

946 Andrius Navickas, Saulena Žiugždaitė, „Dievas yra galybė – įsiveržia į gyvenimą ir viską pakeičia“ [pokalbis su Krikščionių bendrijos „Tikėjimo žodis“ vyresniuoju pastoriumi dr. Giedriumi Saulyčiu], 2011 m. lapkritis, žiūrėta 2024 m. liepos 9 d., https://lmka.lt/dievas-yra-galybe-isiverzia-i-gyvenima-ir-viska-pakeicia/. Kaip minėta, jo dėstomi seminarijoje filosofijos istorijos ir krikščionių teologijos istorijos kursai pasižymėjo ypatingomis simpatijomis posusirinkiminei teologijai. 1983 m. jis buvo atleistas iš seminarijos profesorių (Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje...*, 296). Galbūt atleidimas susijęs su jo pažiūromis? Kun. J. Pranka Brazauskų mokinių minimas kaip lankęsis Brazauskų namuose, palaikęs su jais ryšius. Kun. V. Rudzinskas pritaria, kad prof. Pranka gali būti priskiriamas prie atvirosios katalikybės atstovų (pokalbis (nefiksuotas) telefonu su kun. Valerijumi Rudzinsku, 2022-11-21).

947 Anot jo, Susirinkimas siekė vidinio Bažnyčios atsinaujinimo. Dabar, jo vertinimu, vyksta nutarimų išdavystė, nes daromi tik išoriniai pakeitimai (Jonas Kauneckas, *Prieš visus vėjus*, 343).

948 [Pranas Račiūnas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?*, 30–31. Jau lageriuose (galbūt vykstant Susirinkimui) kun. Račiūnas rašė, KGB vertinimu, „kenksmingus teologinius darbus“ ir juos per patikimus asmenis siuntė į laisvę. Rankraščio, pavadinto „Ko minia laukia iš Katalikų Bažnyčios“, analizė rodo, kad jis bandė „teoriškai pagrįsti būtinybę įvykdyti kai kurias reformas katalikų bažnyčioje“ (Arūnas Streikus, „Į „Kronikos“ ištakas pažvelgus“, *Naujasis židinys-Aidai* 3–4 (1997): 170).

949 Jonas Boruta, „Prisiminimai apie mons. Kazimierą Vasiliauską – kai mūsų gyvenimo keliai kartas nuo karto artimai susiliesdavo“, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 54, l. 5.

950 *Gydytojas: atsiminimai apie Povilą Butkevičių; laiškai, dienoraščiai* (Kaunas: Caritas, 1996), 49.

951 *Ibid.*, 49.

Matulis ir kiti. Kai kurie jų lygiagrečiai dalyvavo Liaudies dainų klubo veikloje. Kiti krikščioniškos orientacijos Liaudies dainų klubo nariai turėjo savus būrelius, kaip, pavyzdžiui, Loreta ir Alfonsas Vinclovai. Kai kurie iš jų (Gema Bagdonavičiūtė, Julius ir Ritonė Šalkauskai, Petras Cidzikas ir kiti) priklausė Eucharistijos bičiulių sąjūdžiui (EBS)[952]. Šis 1969 m. ses. J. G. Stanelytės SJE įkurtas sąjūdis siūlė jauniems katalikams visapusišką asmenybės ugdymą (jie studijuodavo ne tik tikėjimo dalykus, bet ir Lietuvos istoriją, šeimos gyvenimo pagrindus), pagrįstą pasauliečių iniciatyvos Bažnyčios apaštalavimo darbuose respektavimu. Būtent šis sąjūdžio bruožas leidžia paaiškinti jo spartų paplitimą: jau 1973 m. bičiuliais save galėjo įvardinti apie 400 asmenų[953], o vėliau jų skaičius išaugo iki ne vieno tūkstančio. Vis dėlto jie atstovavo tradiciškesniam pamaldumui (Eucharistinio Jėzaus adoracija, įprastinės, katalikams tradicinės maldos[954]), savo susirinkimuose studijuodami nuosaikiai posusirinkiminio mokymo šviesoje interpretuojamą tradicinę Bažnyčios doktriną[955]. Akivaizdžios ir bičiulių paralelės su prieškariniais ateitininkais. Juos jungė radikalus kristocentriškumas – ateitininkų *credo* „Visa atnaujinti Kristuje“ gražiai dera su bičiulių meile Eucharistiniam Jėzui. Kaip ateitininkus save identifikavo kai kurie Eucharistijos bičiulių sąjūdžio (EBS) vadai. Ne vienas jų – buvę ateitininkai (Juozas Barysas, ses. Julija Kuodytė, Antanas Patackas)[956]. Vilniuje EB, atrodo, buvo mažiau katalikiškai angažuoti. Vienas iš Viktoro Petkaus būrelio lyderių Julius Sasnauskas, atrodo, buvo veikiamas labai prieštaringų jėgų: iš vienos pusės jam įtakos, panašu, turėjo Viktoro Petkaus krikščioniškasis egzistencializmas, o iš kitos pusės – Antano Terlecko ateistinio

952 Ramūnas. Labanauskas „Vilniaus Eucharistijos bičiuliai“, 1.

953 Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos...“, 109.

954 EB praktikavo vadinamąjį eucharistinį pusvalandį – tai laikas, skirtas asmeniniam bendravimui su Jėzumi. Taip per visą parą visoje Lietuvoje vykdavo EB Eucharistinio Jėzaus adoracija. Be to, EB turėjo kalbėti ir tokias tradicines maldas kaip „Sveika, Marija“ (pokalbis su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-03, 2001-03-09 (įrašai saugomi Genocido aukų muziejuje)).

955 Jų studijuojamų dalykų sąraše buvo Šv. Rašto kursas, dogmatika, liturgika, asketika, apologetika (Gema, „Eucharistijos bičiuliai“, iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys* (Kaunas: Judex, 2000), 321.

956 Pokalbis su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-09; pokalbis su Antanu Skupu, 2001-07-28 (įrašas saugomas Genocido aukų muziejuje).

atspalvio skepticizmas Bažnyčios atžvilgiu. Tai atsispindi J. Sasnausko to meto leksikoje: tikinčias Kauno moteris jis vadino poniutėmis arba davatkomis, o kunigus – buožėmis. Taip pat būta Valentinavičiaus grupės, kurioje dalyvavo ir būsimas kunigas Edvardas Rydzikas, sesuo Agnė (Birutė Gučaitė) SJE[957]. Pastaroji savo ruožtu pati organizuodavo keliones į kalnus ir per tai užmezgė plačius ryšius su inteligentija. Ji vadovavosi Vatikano II Susirinkimo dvasia. Būtent sesuo Agnė paruošė dirvą fokuliarų judėjimo (radikaliai besiangažavusio krikščioniškajam ekumenizmui) atėjimui į Lietuvą. Su fokuliarais ji susipažino per kun. H. Fischerį iš VDR 1980–1981 m.[958]

Atvirosios katalikybės idėjos dominavo pogrindinėje periodinėje savilaidoje. Atsižvelgdami į tai, kad didžiosios dalies eilinių katalikų – liaudies (kaimo žmonių ir paprastų darbininkų) – tikėjimas buvo tradicinis, apsiribojęs bažnyčios lankymu ir kai kurių sakramentų priėmimu, o geležinė siena, atskyrusi Lietuvos katalikus nuo Visuotinės Bažnyčios, neleido jiems susipažinti su teologijos pokyčiais po Susirinkimo, periodinės savilaidos leidėjai stengėsi patenkinti intelektinius katalikų visuomenės poreikius, supažindindami intelektualiai smalsesnius katalikus su posusirinkiminės teologijos naujovėmis, naujausiais mokslo pasiekimais, Vakarų filosofinės minties raida, suteikti argumentų marksizmo-leninizmo kritikai ir padėti formuoti katalikiškosios doktrinos sintezę, remiantis naujausiais teologijos, filosofijos ir gamtos mokslų laimėjimais. Bene daugiausiai šia kryptimi nuveikė „Rūpintojėlis“, ėjęs 13 metų (1977–1990 m., su pertrauka 1983–1986 m.)[959]. Šio religinio žurnalo leidimo idėja 1977 m. kilo pranciškonei ses. Benvenutai Adai Urbonaitei, tapusiai šio žurnalo *spiritus movens*. Pasak leidėjų, savo kryptį „Rūpintojėlis“ grindė ateitininkijos ideologija ir prieškario žurnalu „Židinys“, kurį laikė „katalikybės, tautiškumo ir modernaus gyvenimo sinteze“,

957 Ramūnas Labanauskas, „Vilniaus Eucharistijos bičiuliai“, 1.

958 Pokalbis su ses. Agne (Birute Gučaite) SJE, 2004-08-06.

959 1986 m. leidyba atnaujinta, atsikūrus seniesiems kontaktams ir atsiradus naujų bendradarbių – Aleksandrui Žarskui, Algirdui Patackui ir kt. (Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė ir Valdemaras Klumbys, „Slaptųjų tinklų topografija...“, 177).

turinčia būti „kiekvienos asmenybės, stovinčios savo tautos ir kultūros dirvoje ir savo žvilgsnį panardinusios Kristuje“, pasaulėžiūriniu pagrindu[960]. Žurnalas buvo paplitęs visoje Lietuvoje, taigi jo tiražas turėjo būti didelis[961]. „Rūpintojėlyje“ vienareikšmiškai vadovautasi Vatikano II Susirinkimo principais – atvirumu moderniajam pasauliui ir krikščioniškuoju bei bendražmogiškuoju solidarumu. Anot pirmojo redaktoriaus ir ilgą laiką vieno svarbiausių autorių K. Šapalo, Susirinkimas, „vadovaudamasis amžinaisiais principais, nurodė gaires, kurios iš klystkelių galėtų išvesti į teisingą kelią“[962]. Šapalas mato ir recipuoja teigiamus šiuolaikinio dinamizmo aspektus, ypač kryptį į pasaulio vienybę, „sveikus socializavimo, pilietinio ir ekonominio susivienijimo procesus“. Anot jo, Bažnyčia, suprantama kaip „išganytojas istorijoje“, gali tapti „ryšiu, jungiančiu bendruomenes ir nacijas“. Jos prisiderinimas prie pasikeitusių sąlygų, atsinaujinimas suvokiamas kaip nepaliaujamas procesas[963].

Lygiai taip pat atviras permainoms Bažnyčioje buvo kunigams skirtas žurnalas „Tiesos kelias“, kurio iniciatorius, pirmų 10-ies numerių redaktorius ir daugelio tekstų autorius – jėzuitas kun. Jonas Zubrus[964]. Visi „Tiesos kelio“ numeriai persmelkti Vatikano II Susirinkimo dvasios, tad šioje monografijoje pristatomos tik būdingiausios publikacijos. Vienoje jų, skirtoje liturginiam ir teologiniam atsinaujinimui, pabrėžiama, jog nėra reikalo sekti „vakarietiškais iškraipymais“, užtenka „nuosekliai įsivesti Romos reformuotą liturgiją jos leistinose ribose“[965]. Daroma aiški distinkcija tarp iš liberalizmo kylančio nukrikščionėjimo ir reformos. Kaip teigiami Susirinkimo vaisiai matomas teologijos atsinaujinimas, „šuolis į

960 Alė Počiulpaitė, „Epilogas: „Rūpintojėlis“ – kas tai?“, iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys* (Kaunas: Judex, 2000), 1225.

961 Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė ir Valdemaras Klumbys, „Slaptųjų tinklų topografija...“, 171.

962 [Šapalas Kazimieras] J. Pragiedrulis, „Gairės klystkeliuose“, iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys* (Kaunas: Judex, 2000), 19.

963 *Ibid.*, 20–21.

964 Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę...*, 120.

965 „II Vatikano susirinkimo vaisiai teologijai ir praktikai“, *Tiesos kelias* 11 (1979), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 4, l. 24–25.

supratimą su šių dienų pasauliu“ ir suartėjimas su kitais krikščionimis[966]. Radikalaus Susirinkimo šalininko teologo Hanso Küngo straipsnyje apie visapusiško Bažnyčios atsinaujinimo būtinumą akcentuojami didžiuliai Bažnyčios mokymo ar bent jos viešojo diskurso pokyčiai, palyginti su ikisusirinkiminiu laikotarpiu. Dabar pabrėžiama religijos pasirinkimo laisvė, o anksčiau „[r]eligijos laisvė ir tolerancija buvo peikiamos kaip žalingi modernistinės laiko dvasios vaisiai“. Po Susirinkimo „[k]iekvienas žmogus turi religijos laisvės teisę: to reikalauja žmogaus asmens kilnumas, kad nuo bet kokios priespaudos laisvas žmogus religijos dalykuose galėtų elgtis [...] pagal savo sąžinę“[967].

Kalbant apie atvirosios katalikybės idėjomis besivadovaujančios, taigi teigiamai priėmusios Vatikano II Susirinkimo sprendimus (kai kuriais atvejais pavertusios juos savo katalikiškos tapatybės pagrindu) katalikų visuomenės dalies pasaulėvaizdį, visų pirma jame nesunkiai įžvelgiamas Dievo apibrėžimų, formuluočių sąlygiškumo suvokimas, Dievo visurbuvos akcentavimas, taigi – kad ir nedeklaruojama ir teigiama dažniau tik poetiniais vaizdiniais ar Dievo gerumą ir artimumą nusakančiuose tekstuose, bet vis tiek faktiškai išsakoma panenteistinė Dievo samprata. Pasak vieno iš kun. K. Garuckui SJ svarbaus teksto (sprendžiant iš jo pasidarytos santraukos) autorių, visos mūsų taikomos Dievo sąvokos turi būti koreguojamos. Čia galimos tik analogijos, nes Dievas nėra tapatus mūsų mąstymui. Todėl ypač vengtini antropomorfiniai Dievo vaizdiniai. Matoma didelė negatyviosios teologijos vertė[968]. Kun. P. Masilionio Dievo ir pasaulio santykio sampratoje gamta, kosmosas, pasaulis ištirpsta dieviškume, patį Dievą apibrėžiant ir ezoteriniams sluoksniams būdinga „sąmonės“ kategorija“:

„Kas gi yra mūsų Viešpats, triasmenis Dievas?
Begalinė Gyvybė ir begalinė Sąmonė,
Pats Grožis ir pati Išmintis.

966 *Ibid.*, 27–28.

967 Hans Küng, „Santaryba – tai pradžia“, *Tiesos kelias* 9 (1978): 16, žiūrėta 2024 m. liepos 9 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/tiesos-kelias/1978/9/.

968 „Der unendliche Gott“, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 11, l. 4.

Vertybių Vertybė, Visagalybė ir begalinė Meilė...

Tai Šviesos ir Gėrio Jūrės bekraštės.

Šit dabar ir nuolat Jos užpildo šias visas erdves.

Visa žemė, visas kosmosas – didžiulė bažnyčia.

Dabar joje vyksta turtingiausia Viešpaties veikla ir dangaus iškilmės. [...]

Juo [Dievu] nuolat remiasi kiekvienas mūsų kūno atomas.“[969]

Pasak kun. J. Zubraus, dėl Vatikano II Susirinkimo, didingo „savo atvirumu naujų galimybių ir naujųjų vilčių atskleidimu“, vyksta Dievo sampratos revizija: pradedame palaipsniui suprasti, kad „Dievas yra visų žmonių Tėvas [...], kad Dievas yra transcendentalus ir IMAnentinis kartu, kad Dievas yra žmogaus širdyje ir visame pasaulyje“[970].

Skirtingai nuo konservatyviosios stovyklos atstovų, atvirosios katalikybės idėjomis besivadovaujantys jėzuitai labiau rėmėsi naujausiais mokslo pasiekimais ir, reikia pabrėžti, viešumai neskirtuose savo tekstuose tvirčiau išsakydavo realybės nematerialumą ir simpatijas holizmui. Viename J. Danylos fonde saugomame tekste svarstant dvasinio pasaulio egzistavimo galimybę įžvelgiamas pasaulio daugeriopumo idėjos pripažinimas, suponuojant galimybę pasauliams egzistuoti skirtingose dimensijose: „šiandien mokslas žengdamas į priekį, primygtinai mums primena, kad tuo pačiu metu ir toje pačioje vietoje gali egzistuoti įvairūs įstatymai ir įvairios rūšies veikimas. Visatos jėgos viena kitą persunkia“, todėl ir dvasinis pasaulis gali egzistuoti ir būti „lokalizuotas vietos ir laiko atžvilgiu“[971]. J. Lauriūnui Dievas taip pat yra „begalinis, beribis, nesuvokiamas“[972], esantis „kiekviename iš mūsų“, sutinkantis „mus kiekviename momente“. Anot jo, „vystantis mokslams ir visuomenei, žmogus nepasitiki senuoju Dievo paveikslu“. Įvyksta mąstysenos sukrėtimas. Tačiau tokie sukrėtimai yra naudingi, nes „patikslinama

969 [Pranciškus Masilionis] *Gemma abscondita: Dievas. Ordo presbyterorum Exercitia spiritualis*, 9, 10.

970 „Ecclesia consiliaris et postconsiliaris“, *Tiesos kelias* 6 (1977), ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 4, l. 23–24.

971 „Ar šiandien galima kalbėti apie dangų?“, 43–44.

972 *Ieškant Dievo* [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 13.

ir praplečiama Dievo sąvoka“[973]. Jėzuitų naudotoje K. Rahnerio knygoje taip pat laikomasi Dievo nesuvokiamumo koncepcijos. Pasak Rahnerio, krikščionybė skelbia tik viena: „absoliuti pilnatvė – nesuprantama, bevardė, begalinė ir neišsakoma – apsireiškė kaip tokia nesuvokiama kūrinio gelmės šviesa ir kūriniui belieka ją priimti“[974]. Anot Yvo Rageno, pasaulio istorijoje „Kristus ir Jo religija yra didžiulė centrinė vystymosi ašis, į kurią sueis visi kiti tikėjimai. Žmonės save išgano savo religijoje, taip pat ir jos dėka, bet iš tikrųjų daug gilesniame plane tai pasiekiama Kristuje ir per Jį.“[975] Primenama, kad ir krikščionybėje esama mistinės patirties ir negatyviosios teologijos, operuojančios neasmenišku Dievu. Joje Dievas suvokiamas kaip imanentinis, tačiau lieka amžinu būties šaltiniu. Kaip asmuo „[j]is nėra pasaulyje uždarytas, nes pranoksta jį visa savo gelme“[976].

Kun. Jonas Boruta, dar kai buvo pasaulietis, pristatydamas kvantinės fizikos Kopenhagos mokyklos atstovo Wernerio Heisenbergo pažiūras, akivaizdu, buvo įsitikinęs materijos nemedžiagišku pobūdžiu. Jis užsirašė tokią Heisenbergo idėją: „jei mes, pagal Platono mintį, dalinsime materiją vis ir vis smulkiau, tai galų gale [...] mes prieisime ne prie smulkiausių dalelių, o prie matematinių objektų, nusakomų jų simetrijomis, – t. y. prie Platono kūnų ir jų pagrinde glūdinčių trikampių.“[977] Pačios elementariosios dalelės šiuolaikinėje fizikoje – tai „fundamentaliųjų simetrijų matematinės abstrakcijos“ arba, astrofiziko Jeanso žodžiais, labai populiariais to meto lietuvių katalikų intelektualų tekstuose, tariant: „Visata ima rodytis daugiau kaip didelė mintis, negu kaip didelė mašina.“[978] J. Boruta teigia: „Bet kokia materija atsiranda ir egzistuoja tik dėl tos jėgos, kuri priverčia judėti elementariąsias dalelytes ir išlaiko jas vienoje mažytėje atomo sistemoje. Tačiau, kadangi visoje Visatoje nėra protingos nei amžinos jėgos [...], todėl už

973 *Ibid.*, 17, 18.

974 Karlas Rahneris, *Apie tikėjimo galimybę šiandien*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 14.

975 Yvas Ragenas, *Kontempliacijos keliai: dvasinio gyvenimo problemos*, 222.

976 *Ibid.*, 18–19.

977 Jono Borutos užrašai iš W. Heisenberg „Sąvokų vystymasis XX amžiaus fizikoje“. Pranešimas[,] skaitytas 1973 m. gegužyje Briuselyje 200 metų Belgijos karališkosios Mokslų Akademijos jubiliejiniame kolokvijume, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.

978 [Jonas Boruta] *J. Verneris Heizenbergas (1901–1976)*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b.1, l. 6.

tos jėgos mes turime pripažinti esant sąmoningą, mąstančią Dvasią [Dievą].“[979] Taigi kun. Boruta daro griežtą distinkciją tarp šio pasaulio (kuris jam tikrai nėra materialus kasdiene prasme) ir anapusinio Dievo pasaulio. Mokslo argumentai naudojami kaip analogija tikėjimo tiesoms pagrįsti, kartu išliekant tai griežtai distinkcijai. Tokiu atveju mes turim šį pasaulį, kuris yra nemedžiaginis savo esme („dvasinis“), bet vis tiek tarp jo ir Dievo pasaulio dėl sukūrimo *ex nihilo*, Borutos požiūriu, yra praraja.

Dievo imanentiškumo pasauliui ir realybės holistiškumo teigimo tendencija ryški ir jėzuitų savilaidos fondo knygose, kurios suteikia galimybę pažinti ne tik pačių jėzuitų, bet ir kitų katalikų grupių pasaulėvaizdį. Vienoje jų išsakoma fizikams gerai žinoma tiesa, jog „medžiagoje, galimas daiktas, visai nebėra medžiagos, bet tik jėgos“. Teigiama, kad ir „kiti mokslai veda prie kažkokios žinojimo ribos“, už kurios „turi būti arba Dievybė, arba nebūties tamsa“[980]. Medžiaga suvokiama kaip matematinių taškų arba idėjų judėjimas, o Visata – kaip „harmoninga idėjų visuma“, už kurios „Didžioji Sąmonė – Kūrėjas, Dieviškasis Matematikas“, o Visata – Jo kūrinys, „Jo aktuali mintis“. Visuose atomuose galima rasti tą pačią Didžiąją Sąmonę[981]. Iš čia kyla galimybė tokių reiškinių kaip telepatija (kaip įrodymas pateikiamas kun. B. Andruškos SJ patirtas įvykis), hipnotizmas, spiritizmas[982], bilokacija (būdinga tėvui Pijui), kurių kontekste griūna visas istorinis materializmas[983]. Pasitelkiami tie tyrinėtojai, mokslininkai, kurie pripažįsta savarankišką sąmonės fenomeno egzistavimą, pvz., Pensfieldas (Wilderis Penfieldas), pripažinęs savisąmonės (sielos) egzistavimą ir smegenis laikęs tik sielos nurodymų realizavimo mechanizmu[984]. Aldousas Huxley net padarė prielaidą, jog žmogaus smegenys arba sąmonė susieti su universalia minčių saugykla, smegenims

979 [Jonas Boruta] Žalias Klevas, *Mokslas ir religija*, 14.

980 „Mokslas grįžta prie tikėjimo / Tikėjimo metams/“, iš *Tikėjimo progresas*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 271.

981 *Ateistų mokslas*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 9. Kai specialisto paklausė, kas tie protonai, antielektronai, jis atsakė: „Skylutės nieke“ (*ibid.*, 10).

982 *Ateistų mokslas*, 40.

983 *Ibid.*, 65.

984 Wider E. Smith, *Gamtos mokslininkai nežino jokios evoliucijos: empiriniai ir teoretiniai argumentai, prieštaraujantys evoliucijos teorijai* (Stuttgart, 1982), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 230.

esant ryšio tarp mūsų erdvės ir laiko kontinuumo ir universalios minčių saugyklos priemone[985]. Konstatuojama, jog dialektinio materializmo atstovai laikosi korpuskulinės materijos sampratos, kai fizikos požiūriu materijos esmė – tai jėga, judėjimas, dinamizmas, įvairiausių formų energija[986].

Evoliucijos klausimu jėzuitai balansuoja tarp griežto materijos ir dvasios atskyrimo ir materijos savijudos, gyvybingumo pripažinimo dėka Dievo, veikiančio joje (kartu su šios lingvistinės formuluotės priėmimu faktiškai pripažindami materijos transformacijos dvasios kryptimi galimybę). Kun. J. Boruta evoliuciją suvokia kaip valdomą procesą, kuris, jeigu ir vyko, tai „vyko šv. Augustino nusakytu būdu, pagal Dievo planą, dėsningai, Jo nurodyta kryptimi ir tikslu“[987]. Borutos konspektuose randame užrašų apie vitalizmo koncepciją. Pasak vitalisto Hanso Driescho, gyvame organizme slypi „jį patį kurianti jėga“, sukurianti „darnų, aktyviai tikslo siekiantį organizmą“[988]. Išryškinamos darvinistinės evoliucijos sampratos silpnosios vietos. Pažymima, kad naujausi atradimai atskleidė, jog žmogus gyveno gerokai anksčiau, nei manyta (prieš 3 milijonus metų), ir buvo labiau išsivystęs už hominidus, gyvenusius vėliau, taigi artimesnis šių laikų žmogui[989]. Pasitelkiamas sovietinis mokslininkas Vladimiras Engelgardtas, kurio teigimu, svarbiausia gyvybės savybė – griežta tvarka, nerandama negyvame pasaulyje[990]. Ne viename darbe aptinkamas trifazis evoliucijos modelis, kuriame derinamas staigus kūrimas ir evoliucija. Pirmoji fazė (fenolizė?) suvokiama lyg koks sprogimas, kurio metu duodamas planas, susiformuoja rūšys. Antrojoje (tipostazėje) biologiniai tipai pasiekia tobulumą, išsišakoja veislėmis, bet nenutolsta nuo savo tipo, o trečiojoje (tipolizės) – išsigimsta[991]. Pasak J. Lauriūno, evoliucijos

985 *Ibid.*, 232.

986 P. B. Vyšeslavcevas, *Marksistinės filosofijos analizė...*“, 50–51.

987 [Jonas Boruta] Žalias Klevas, *Mokslas ir religija*, 47.

988 Užrašai „Gyvybės kilmė ir jos raida pagal vitalistus“, iš *Apie gyvybės kilmę* [konspektai; panaudotos H. Driesch ir kitų autorių veikalų santraukos], ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. nn.

989 „Žmogaus kilmės problema“, iš *Mokslas ir religija*, [Jonas Boruta] Žalias Klevas, 45.

990 *Ibid.*, 37.

991 [P. Masilionis] *Evoliucija*, ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 7, l. 37.

kaip pasaulio kaitos proceso – kosmogenezės – pagrindas yra „didžioji kūrybinė energija, dvasia arba Dievas, kuris yra vienintelė amžina pasaulio judėjimo priežastis." Ji apsireiškia „visose visatos gyvenimo srityse pradedant sukūrimu planetų sistemų ir baigiant pasirodymu menkiausio vabalėlio". Būtent ši kūrybinė energija nulemia „tikslingą visatos išsivystymo kryptį"[992].

Atvirojoje katalikybėje greta katalikiškojo ekskliuzyvumo atsisakymo ir nuoseklaus vadovavimosi Susirinkimo mokymu (kuris nerevizavo tradicinio Dievo ir pasaulio santykio) matome ir nemažai tolerancijos holistiniam pasaulėvaizdžiui, net faktinio jo perėmimo apraiškų, o heterodoksinės katalikybės atveju kalbama apie sąmoningai holizmo besilaikančius katalikus ir jų grupes. Turimi omenyje tiek iš nekatalikiškų pasaulėžiūrinių grupių (pvz., teosofijos ir jos atšakos Agni jogos mokymo išpažinėjai) kilę asmenys, apsisprendę laikyti save katalikais ir sietis su Katalikų Bažnyčia (konvertavęsi į katalikybę), tiek priklausantys tokioms katalikiškoms grupėms, kurios kitų – daugumos katalikų – laikytos itin savitomis ir gal nelabai katalikiškomis (pvz., Brazauskų mokykla), tiek linkusieji į tas Bažnyčios mokymo ir teologines tendencijas, kurios, nors ir atstovaujamos asmenų, grupių ir institucijų, daugeliu kitų aspektų daugumos neabejotinai laikomų ortodoksiškomis, priklausančiomis oficialiosios Bažnyčios struktūroms, vis dėlto pačios savaime svarbiausių esamo, istoriškai apčiuopiamo Bažnyčios mokymo tiesų atžvilgiu laikomos esmingai nuo jo nukrypstančiomis. Be abejo, čia esama tam tikros difuzijos su atvirosios katalikybės holistinėmis apraiškomis. Vis dėlto išlieka vienas svarbus heterodoksinių grupių ir asmenų atskyrimo nuo atvirosios katalikybės grupių kriterijus – sąmoningas, atviras vadovavimasis holistiniu pasaulėvaizdžiu, jį paverčiant savo tapatybės pagrindu.

Viena iš tokių nekrikščioniškų grupių, kurių dalis narių apsisprendė sietis su Katalikų Bažnyčia ir laikyti save katalikais, tačiau faktiškai derindami savo grupės, iš kurios atėjo į Katalikų Bažnyčią, mokymą su katalikybe, buvo Agni jogos

992 „Dievas ir evoliucijos dėsniai", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 8, b. 22, l. 3.

mokymo pasekėjai. Tai Aringas Gorodeckis[993], N. N., iš dalies Arūnas Brazauskas. Anot A. Gorodeckio ir N. N., būta ir daugiau tokių Agni jogos pasekėjų, kurie linko į krikščionybę ar laikė save krikščionimis ir siekė derinti šiuos mokymus. Gorodeckis pažymi, kad, Agni jogos studijų būrelyje Kaune išryškėjo dvi srovės: 1) praktikuojančiųjų katalikų ir 2) fariziejiškųjų Agni jogų, kurie į katalikybę žvelgė atsainiai (Tomas Stanikas ir Juozas Šidiškis). Gorodeckis pakrypo prie „katalikybę puoselėjančių agni jogų", nors ir suvokdamas, kad „Jėzaus Mokymas čia susiaurintas ir dalinai deformuotas". Vienas iš Kauno būrelio narių vėliau tapo kunigu[994]. Pasak N. N., kilusios iš katalikiškos šeimos ir buvusios, pasak Gorodeckio, katalikiškos agni jogės pavyzdžiu, „buvo ir daugiau tokių, bandžiusių sieti krikščionybę, katalikybę su Agni Joga"[995].

M. Tomonis intensyviai domėjosi teosofija ir savo gyvenimo darbe „Žinia" derino ją su krikščionybe. Neatsitiktinai jis ir pristatė „Žinią" kaip „Teosofijos manifestą", kuriame bandoma „sulydyti krikščionybės ir induizmo filosofijų esmę"[996]. Be abejo, šiuo atveju teosofija jam – ne J. Blavatskajos mokymas, o religijos, filosofijos ir mokslo sintezė, bet tai nekeičia fakto, kad jis plačiai rėmėsi orientalistinėmis idėjomis. Tomonio pasinėrimą į Rytų religijas ir teosofiją iki atsivertimo į katalikybę mini jo draugas Algirdas Patackas. Pasak jo, Tomonis iki Maceinos „Niekšybės paslapties", padariusios jam didžiulę įtaką, perskaitymo „klaidžiojo po budizmus ir kitas egzotines pasaulėžiūras". Šios knygos paveiktas, anot Patacko, Tomonis apsisprendė už katalikybę, tapo uoliu kataliku. Tai įvyko jau Vilniuje, 8-ojo dešimtmečio pradžioje[997]. Tomonis augo krikščioniškoje aplinkoje, tačiau turėjo, pasak Patacko, „savotišką krikščionybės supratimą, atmieštą Rytų

---

993 Aringas Gorodeckis (kaip ir Arūnas Brazauskas, pasak Gorodeckio) nuo mokyklos laikų studijavo Kaune pas Bronių Vaitiekūną Agni jogos (Gyvosios etikos) mokymą, bet derindamas su katalikiškumu („nepaniekindamas ir katalikiškumo") (Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-28).

994 Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-28–29.

995 Pokalbis (nefiksuotas) telefonu su N. N., 2022-12-06.

996 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 551.

997 Astrida Petraitytė, *Algirdas. Iš Kauno: Algirdo Patacko istorija, jo paties papasakota, iš šalies papildyta*. *Kn. 1* (Vilnius: Homo liber, 2016), 81.

tikėjimais“, be to, nepraktikavo[998]. Anot giminaičio Algimanto Jakimavičiaus, Tomonis katalikybę plačiąja prasme, toleravo, nors ir nebuvo „toks visiškai praktikuojantis“, bet tos pakraipos žmogus[999]. Patackas 1978 m. „Pastogėje“ apie „Žinią“ rašė: „Siela čia braunasi pro teosofijos tankmes, pro racionalistinių konstrukcijų labirintus, gal klysdama ir klupdama, bet vedama galingo šauksmo: „Eikite pas mane, nes aš esu Gerasis Ganytojas [...]“. Anot Patacko, „Žinioje yra gyvybė, yra moralinė ir intelektualinė jėga, kuri daro šį kūrinį AUTENTIŠKU savo kartos dokumentu ir paminklu.“[1000]. Jis identifikavosi su M. Tomoniu (ir R. Kalanta) – „tai stulpai, žymintys pokarinės Jaunosios Lietuvos nueitą kelią. Jie – tai mes, jie mūsų, ir mūsų – visiems laikams.“[1001] O 1990 m. rašė: „„Žinia“ ir dabar, po 15 metų, tebeturi ne vien kartos dokumento vertę.“[1002] Daug sakantis yra „Žinios“ apibūdinimas „autentišku savo kartos dokumentu“ – nėra abejonės, kad taip įvertinamas ir katalikų susidomėjimas teosofija.

Įvairioms spiritualistinėms, ezoterinėms, holistinėms pasaulėžiūrinėms idėjoms buvo atviri nemažai dvasininkų ir pasauliečių. Rerichų mokymu jaunystėje domėjosi ir jo gerokai paveiktas jaučiasi kun. Benediktas Jurčys OFM, laikantis save „hipių kartos vienuoliu“, vadintas jogu, iki šiol esantis vegetaras. Rerichų dvasinė patirtis padrąsino jį atsiriboti nuo marksistinės ideologijos[1003]. Iki atsivertimo į katalikybę rytietiškų religijų ir mokymų buvo veikiama Irena Eglė Laumenskaitė. Ji skaitydavo teosofijos, Agni jogos, integralinės jogos, transcendentinės meditacijos leidinius, domėjosi Rudolfo Steinerio, Georgijaus Gurdžijevo mokymais, parapsichologija[1004]. Krikščioniška mistika nuspalvintų kūrinių rašytojas, Oskaro Milašiaus populiarintojas Pranas Antalkis-Mikalauskas buvo

---

998 Algirdas Patackas, „Mindaugo Tomonio atminimui“, *Apžvalga*, 1990 m. lapkričio 1–15 d., 4.

999 Pokalbis telefonu su Algimantu Jakimavičiumi, 2022-09-13.

1000 „Mindaugas Tamonis (1940–1975). Esame“, *Pastogė* 1 (1978) (Chicago: Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, 1982): 13.

1001 *Ibid.*, 14.

1002 Algirdas Patackas, „Mindaugo Tomonio atminimui“, 4.

1003 *Tik ėjimas keliu: pokalbiai su dvasininkais* (Vilnius: Bernardinai.lt, 2014), 161–162.

1004 „Krikščionis ir nekrikščionis mūsų kultūroje“, *Šiaurės Atėnai*, 1994 m. lapkričio 12 d., 14–15.

veikiamas Vydūno gyvenimo pavyzdžio ir idėjų[1005], nors ir bandė ryškinti Vydūno krikščioniškumą, maskuodamas jo teosofiją[1006]. Fotografas ir keliautojas Paulius Normantas, žinomas kaip Budos pasekėjas, hipis, laisvos dvasios žmogus, vis dėlto sovietmečio pabaigoje laikė save kataliku, meldėsi katalikiškai, nors turėjo susiformavęs universalistinę pasaulėžiūrą, persmelktą tolerancijos įvairioms religijoms. Jam daug reiškė susitikimas su tėvu Stanislovu, jo padovanota maldaknygė[1007]. Sakėsi esąs praktikuojantis katalikas ir kartu įrankis Budos rankose, tikėjo reinkarnacija[1008]. 1984–1989 m. keletą kartų lankėsi Orvidų sodyboje, kurią laikė lietuviškojo dvasingumo židiniu[1009]. Sodyba traukė daugelį nestandartiškai mąstančių katalikų, į krikščionybę žvelgiančių plačiame ezoteriniame, orientalistiniame, humanistiniame kontekste, neretai sinkretiškai derinančių savo mąstysenoje skirtingiausios kilmės mokymų elementus, kas pavertė sodybą svarbiu heterodoksinės katalikybės centru. Kun. Sigitas Jurčys OFM sakė: „Tada su Viliumi buvome, liaudiškai tariant, visokių velnių priėdę: pradedant J. Blavatskaja, S. Vivekanandos radžos joga, N. Rerichu ir t. t.“[1010] Vilius Orvidas buvo susidomėjęs ir budizmu, praktikavo jogą[1011].

Tolerantiškas teosofijai buvo mons. Kazimieras Vasiliauskas[1012]. Sprendžiant iš publikacijų Vilniaus visuomeninės parapsichologijos akademijos žurnale

1005 „Gal ir neveltui gyvenau“ [Jurgos Ivanauskaitės pokalbis su Pranu Antalkiu-Mikalausku], *Šiaurės Atėnai*, 1990 m. liepos 18 d., 3.

1006 Antalkis Pranas „Giliaprasmės pataisos“, *XXI amžius*, 1995 m. lapkričio 3 d., 5.

1007 Jonas Nekrašius, „Normanto gyvenimo ir fotografijos filosofija: nuo Žemaitijos iki Himalajų“, iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 28, 29.

1008 Karoly Kincses, „Antrasis Aš: Paulius Normantas, Laisvas Vėjas/Lai Vėjus“, *ibid.*, 54, 55.

1009 Odeta Žukauskienė, „Patirties antropologija ir dvasiniai ieškojimai Normanto kūrybinėje veikloje“, *ibid.*, 115.

1010 Vaidotas Žukas (sudarytojas ir teksto autorius), *Vilius Orvidas: „Ir susimaišė žemė ir dangus“* (Vilnius: Baltos lankos, [1999]), 36.

1011 Daina Parulskienė (sud.), *Kitoks Vilius Orvidas*, 43.

1012 Mons. Kazimieras Vasiliauskas „Apie dvasinio atgimimo kuklias galimybes nūdienos visuomenėje“ – kalbos tarptautinėje konferencijoje „Dvasinės kultūros svarba žmonijos ateičiai“ tekstas (*Naujoji sąmonė* 7 (1999): 39–40).

„Žmogus“[1013], ezoterinis pasaulėvaizdis buvo artimas kun. Valerijui Rudzinskui (jis ir dėstė akademijoje), krikščioniškojo charizmatinio judėjimo Lietuvoje iniciatoriui ir lyderiui pradiniame jo etape. Kun. Antanas Liesis MIC intensyviai domėjosi ezoterika, krikščioniška mistika, parapsichologija[1014]. Svarbiu neordinarinio, heterodoksinius pavidalus įgavusio katalikiško dvasingumo židiniu tapo Jėzaus Kristaus ir Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo Anelei Matijošaitienei Keturnaujienos kaime (Šakių rajonas) vieta[1015], dvasininkijos vertinta skeptiškai. Heterodoksinę, neretai ir sinkretinę Dievo ir krikščionybės sampratą susiformavo ne vienas menininkas, intelektualas. Režisierius Jonas Vaitkus negalėjo įsivaizduoti Dievo kaip asmens: „jis šviesybė kažkokia, visad besikeičianti ir kartu pastovi“[1016]. Kompozitoriui Algirdui Martinaičiui Dievas – Didžioji Paslaptis[1017]. Rašytoja Jurga Ivanauskaitė nuo vaikystės jautė ir tikėjo „esant Kažką, neturintį nei pradžios, nei pabaigos, amžiną, persmelkiantį visą materiją ir būtį“[1018]. Ezoterika, parapsichologija, rytietiški mokymai buvo svarbūs ne vienam tiksliųjų mokslų atstovui, gamtotyrininkui, prieš atsiverčiant į katalikybę ar kitaip galutinai įsitvirtinant krikščionybėje, pavyzdžiui, Konstantinui Kazimierui Raičinskiui, dirbusiam fizikos ir matematikos mokytoju, tačiau žinomam kaip filosofui, logikui, kartu su kun. Pranu Račiūnu MIC propagavusiam krikščionybę Alytaus

1013 Valerijus Rudzinskas, „Kai mirusieji atgyja...“, *Žmogus* 1 (1995): 7–10); Jolanta Vazbutaitė, „Viešnagė Rudaminoje“, *Žmogus* 2 (1995): 10–12; Valerijus Rudzinskas, „Magiškasis ratas“, *Žmogus* 2 (1995): 13–14; Valerijus Rudzinskas, „Mirštančiųjų ir mirusiųjų apsireiškimai“, *Žmogus* 3 (1995): 24–25; *Žmogus* 4: 18–20; *Žmogus* 5: 19–21; *Žmogus* 6: 10–11.

1014 Kun. Antanas Liesis MIC (1912–1991) įšventintas į kunigus 1939 m. 1986 m. persikėlė į Alytų. Buvo Angelų Sargų bažnyčios altaristas (Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje: istorinė biogramų duomenų bazė, https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1367). Parašė kelis mistiniams, parapsichologiniams fenomenams skirtus veikalus.

1015 *Kristaus ir Marijos apsireiškimai Anelei Staugaitytei-Matjošaitienei*, 1994-10-14 [rotaprintu daugintas rašomąja mašinėle rašytas tekstas].

1016 *Einu: menininkai apie Dievą, maldą, klaidą, stebuklą, kryžių, pašaukimą, šventes, Bibliją, šventumą* (Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001), 48.

1017 *Ibid.*, 90.

1018 *Ibid.*, 98.

miesto inteligentams dar sovietmečiu[1019].

Lietuviškosios pagonybės (baltiškojo tikėjimo) ir katalikybės sintezės uždavinį išsikėlė aktyvus katalikiškojo pasipriešinimo dalyvis, disidentas, pogrindinės spaudos („Pastogė“, „Ethos“) leidėjas Algirdas Patackas, buvęs artimu M. Tomonio bičiuliu. Dar 7-ajame dešimtmetyje, savo studijų KPI laikotarpiu, jis intensyviai domėjosi Vladimiro Solovjovo filosofija[1020]. Vėliau aktyviai dalyvavo etnokultūriniame sąjūdyje ir jame buvo bene ryškiausias krikščioniškosios srovės atstovas. 1981 m. jis atsisakė mokslinės karjeros (metė aspirantūrą) ir pasirinko pogrindį. Suartėjo su Aleksandru Žarskumi. Pogrindžio Bažnyčios globojami, kartu važinėjo po visą Lietuvą, zakristijose[1021], privačiuose butuose skaitė paskaitas Eucharistijos bičiuliams ir kitiems jauniems žmonėms. Rašė tekstus („Saulė ir kryžius“ ir kitus), kuriuose pateikė savąją krikščionybės šviesoje interpretuotą baltų religijos rekonstrukciją. Tai ryškiai spiritualistinio pobūdžio koncepcija – jo siekinys buvo gyvoji Dievo Dvasia[1022]. Ne mažiau holistinis A. Žarskaus požiūris. Jis sako, kad religija jo gyvenime atsirado „suvokus dvasinį „Aš“ ir savo priklausomybę didžiajai būties paslapčiai – Dievui“[1023]. Žarskaus ir Patacko tekstai skelbti Edvardo Šiugždos leistoje „Viltyje“, prie kurios leidimo Patackas irgi prisidėjo[1024].

1019 Anot A. Staškevičiaus, 8-ojo dešimtmečio pabaigoje K. Raičinskis tapo kun. P. Račiūno MIC „organizuotos „Versmių“ („Už naują mąstymą komunistinio mokymo deformuotos visuomenės“) akcijos pagrindiniu lektoriumi, o vėliau ir dvisavaitinio biuletenio „Versmės“ redaktoriumi. O lygiagrečiai su abiem „Versmėmis“ (akcija ir biuleteniu), […] buvo [...] nagrinėjamos tiesos suvokimo ir pažinimo temos.“ (Antanas Staškevičius, „Jaunystė senatvėje“, *XXI amžius*, 1997 m. gruodžio 27 d., 4) Nors ši informacija kelia šiokių tokių abejonių, K. Raičinskio veikimas tarp Alytaus inteligentų vėlyvuoju sovietmečiu yra galimas. K. Raičinskio kartu su kun. Račiūnu organizuotas diskusijas – „pasaulėžiūros seminarus“ – miesto inteligentams mini kun. Juozas Gražulis (Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste*. *T. 1*, 7).

1020 Astrida Petraitytė, *Algirdas. Iš Kauno: Algirdo Patacko istorija, jo paties papasakota, iš šalies papildyta*, 63.

1021 „Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas: Paulius Subačius kalbina Algirdą Patacką“, *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1994): 46. A. Žarskus sakosi paskaitas skaitęs nuo 1982 m. iki Sąjūdžio („Trumpa Aleksandro Žarskaus biografija“, žiūrėta 2024 m. liepos 9 d., https://www.zarskus.lt/biografija/).

1022 Ramunė Jurkuvienė- Butkevičiūtė, „In memoriam: Algirdas Vaclovas Patackas (1943 09 28 – 2015 04 03)“ [publikacijos kopija], ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 53.

1023 „Suvokti visumą: svečiuose Aleksandras Žarskus, vadinantis save daraktoriumi“, *Dienovidis* 30, 1991 m. rugpjūčio 9 d., 2.

1024 Algirdo Patacko interviu, 2002-06-25, iš Neformalios sovietmečio visuomenės tyrimų duomenų bazės TSPMI VU. Operavimas baltų etnoso, gimties kultūros, Rasos ideologemomis vienoje „Vilties“ publikacijoje nukreipia į A. Patacką ir A. Žarskų: „Lietuva – tai likutis buvusio baltų pasaulio, egzistavusio miškuose tarp Oderio ir Volgos – Okos santakos. Šis pasaulis – tai etinės kultūros, „gimties kultūros“, anot Vydūno, lopšys. [...] Ryškiausias šios kultūros kūrinys, jos piramidė – tai Rasos šventė“ („Lietuviškoji lemtis: vietoje baigiamojo žodžio“, *Viltis* 3 (1984): 264, žiūrėta 2024 m. liepos 9 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1984/3/).

Tikru reiškiniu katalikų visuomenėje galima vadinti kun. Česlovą Kavaliauską, kurio nestandartiniai, holistiškai nuspalvinti tekstai filosofijos, kosmologijos, fizikos ir teologijos temomis sovietmečiu plačiai plito tarp intelektualių katalikų. Jis giliai išstudijavo reliatyvumo teoriją, gravitacijos kilmės, kvantinės mechanikos, chaoso, pasaulio atsiradimo ir evoliucijos klausimus ir pagal tai sukūrė „Netiesinio Jėzaus" koncepciją. Kun. Kavaliausko pažiūros pasaulėvaizdžio ir jo santykio su tikėjimu klausimais paveikė fizikus Julių Šalkauską, Joną Grigą, ypač kvantinių dalelių prigimties dualizmo, t. y. papildomumo, principu, kurį galima pritaikyti ir analogijai su Kristaus žmogiška ir dieviška prigimtimi vienu metu[1025].

Katalikiškos neortodoksinės grupės, turėjusiosios savitas, besiskiriančios nuo oficialaus Bažnyčios mokymo, pažiūras pavyzdys būtų Brazauskų mokykla. Šios mokyklos katalikiškumas aktyviesiems kunigams, katalikiškojo pasipriešinimo lyderiams, nekėlė jokių abejonių. Su Juozu Brazausku buvo tariamasi dėl kandidatūrų į įvairius Bažnyčios postus. Visgi Brazauskų filosofinės pažiūros – ypatingas angažuotumas Teilhard'ui, kurio holistinės nuostatos gana konservatyviems Lietuvos katalikams neretai skambėjo kaip provokacinės, sukeldavo sektantiškumo įspūdį. Dėl to neretai jie buvo vadinami tejaristais („šardenistais")[1026]. Savo tekstuose jie operavo informacine-dvasine-bangine materijos samprata, kuri suponuoja materijos ir dvasios priešpriešos įveiką bei naujausių kvantinės fizikos teorijos pradmenų žinojimą[1027].

Net ir oficialiose Bažnyčios struktūrose – pvz., vienuolijose – galima įžvelgti nemažą dėmesį ezoterikai ir parapsichologijai. Daugeliui jėzuitų (ir ne tik) didelį

1025 Jurgita Fedorinienė, „Kunigo Česlovo Kavaliausko asmenybės unikalumas ir tarnystės samprata", *Logos* 80 (2014, liepa–rugpjūtis): 183–185.

1026 Ramūnas Labanauskas, „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje...", 228.

1027 *Ibid.*, 214–215.

įspūdį padarė Raymondo A. Moody knyga „Gyvenimas po gyvenimo“[1028], kurioje aprašyti klinikinę mirtį patyrusių asmenų liudijimai apie susitikimą su Šviesos būtybe, nepriklausomai nuo tai patyrusiųjų religinių pažiūrų, kas sukėlė konservatyvių teologų pasipiktinimą. Kun. A. Markaitis kaupė atitinkamas knygas, darėsi konspektus, išrašus. Jo turėtoje prof. Naideno (abejotina, ar tai realiai gyvenęs asmuo) knygoje „Kodėl aš netapau ateistu?“ plačiai apžvelgiama parapsichologijos mokslo raida, telepatijos, telekinezės, mediumizmo reiškiniai. Pažymima, kad ypač sunku parapsichologijos mokslui prasiskinti kelią SSRS, nes parapsichiniai reiškiniai nesuderinami su materializmu. Pristatomi telepato, nors greičiausiai tik talentingo mistifikatoriaus, Wolfo Messingo pasirodymai Lietuvoje 1972 m. Daroma išvada, jog sąmonės poveikį materijai liudijantys reiškiniai įrodo materialistinę pasaulėžiūrą neturint pamato[1029]. J. Fomino paskaita „Nauji mokslo duomenys apie parapsichologiją ir nežemiškas civilizacijas“[1030] rodo, kad kun. Markaitį domino ir nežemiškų civilizacijų problematika. Savo paties ezoteriniais potyriais ir įžvalgomis jis dalijosi su kitais[1031]. Medžiagą, susijusią su ezoterika, parapsichologija, telepatija, bendravimu su mirusiaisiais, nežemiškomis civilizacijomis

1028 Kaip teigia kun. G. Dunda SJ, jam didžiausią įspūdį padarė dr. Moody knyga „Life After Life“ (Gerardas Dunda, „Nuostabūs įvykiai. Gyvenimas po gyvenimo“, ECESJ-VA; f. 15, ap. 4, b. 9). Įrašas datuojamas 1976 m. (*ibid.*, l. nn). Minimas Šviesos Būtybės gerumas (*ibid.*, 2). Šviesos būtybė minima 1983 m. įraše: „Nauja pažiūra į mirtį 1983 XII 17 d.“ Apie Šviesos būtybę rašoma: „Įspūdingiausias dalykas yra susidūrimas su labai ryškia šviesa“ ir „Tikintieji krikščionys tą Šviesą vad. Kristumi“ (*ibid.*, l. nn). Duomenų apie R. Moody knygą yra kun. K. Garucko („Gyvenimas po gyvenimo“, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 137, l. 1–4), kun. A. Šeškevičiaus (Dr. Raimond A. Moody, *Gyvenimas po gyvenimo*, ECESJ-VA, f. 2, ap. 6, b. 1, l. 1–9), kitų jėzuitų fonduose. Sesuo Ada Urbonaitė pažymi, kad apie panašius potyrius rašoma Šventajame Rašte, Platono, Emanuelio Svedenborgo veikaluose, Tibeto mirusiųjų knygoje. Pasak jos, veikalas „[n]e vieną paskatins giliau susimąstyti.“ („Dr. Raymond A. Moody, Jun. Gyvenimas po gyvenimo (vertė Jurgis Danulis. 1977. 138 p.)“, parengė Ada Urbonaitė, *Rūpintojėlis* 8 (1979): 70–72, ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286).

1029 Prof. Naidenas, *Kodėl aš netapau ateistu? Skiriu tiems, kurie ieško tiesos*. *D. 2. Parapsichologiniai argumentai*, ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28, l. 56.

1030 J. Fominas, „Nauji mokslo duomenys apie parapsichologiją ir nežemiškas civilizacijas“, paskaita, skaityta Kaune, „Žinijos“ draugijoje, 1988-02-15, vertimas iš rusų kalbos (Kaunas, 1988), ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28.

1031 Apie sapnus jis rašė: „Tokie sapnai priklauso prie vadinamų parapsichologinių reiškinių […] Tai įstabus psichinis bendravimas su artimais, brangiais asmenimis paslaptingomis sielos galiomis, įveikiančiomis erdvę ir laiką. Tai begalybės ir amžinybės silpnučiai ženklai, kurie betgi autentiškai įrodo viršmedžiaginę mūsų sielos esmę.“ (Aleksandras Markaitis, *Laiškai iš Magadano*, ECESJ-VA, f. 144, ap. 3, b. 10, l. 19)

kaupė jėzuitai K. Garuckas[1032], D. Valiukonis[1033]. Pastarąjį ypač domino XX a. pirmos pusės diskusijos apie vitalizmą, panpsichizmą, monizmą, energetizmą[1034]. Kun. P. Masilionis tikėjo telepatijos, bilokacijos reiškinių realumu, ateities numatymu, bendravimu su mirusiaisiais[1035]. Beveik neabejotinai kun. J. Lauriūno 1957 m. rašyta knyga „Paslaptingoji Bažnyčia“, supažindinanti su ezoteriniais, paranormaliais reiškiniais, vykusiais Bažnyčios gyvenime ir už jos ribų, pateikia tradicinį krikščionišką, tačiau tolerantišką kitiems mokymams paaiškinimą, taigi nenuvertina paranormalių reiškinių už katalikybės ribų kaip velniškų[1036]. Pasak Lauriūno, parapsichologiniai reiškiniai nepripažįstami tik dėl išankstinio scientistinio nusistatymo ir baimės „išklibinti ateistines pozicijas“, nes „pripažinus vaiduoklius, teks pripažinti ir Dievą“[1037]. Materialistai, anot Lauriūno, negalėdami parapsichologinių reiškinių paaiškinti materialiais veiksniais, dangstosi naujadarais „biolaukas“, „biosrovės“, „biokomunikacija“, „bioenergija“, „ekstrasensas“[1038].

Jėzuitų naudotų savilaidos knygų fondas suteikia galimybę geriau pažinti ir pačių jėzuitų, ir, tiek, kiek tos knygos paplitusios plačiau katalikų visuomenėje, kitų katalikų visuomenės grupių pasaulėvaizdį. Radikaliai tradicionalistinį parapsichologinių reiškinių aiškinimą pateikia kun. Viktoras Šauklys MIC. Jis visų pirma pristato mistinius reiškinius Katalikų Bažnyčioje, jų kontekste aptaria

---

1032 „O lėkštės skraido!“, *Naujoji vaga*, 1968 m. sausio 16 d., ECESJ-VA, f. 11, ap. 9, b. 8, l. nn; Užrašai apie italų psichiatrą Cazzamali, rašiusį apie „minčių spindulius“, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 98, l. 14; „Ar niekas iš anapus neatėjo?“, ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 27, l. 1, ir daug kitų.

1033 Romualdas Kalonaitis, „Technika ir parapsichologija“, *Mokslas ir technika* 1 (1980): 45, 47, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16; „Bermudų trikampis: prasimanymai ir tikrovė“, *Mūsų gamta* 3 (1977): 22, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16; Tomas Stanikas, „Joga“, *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1979): 25, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.

1034 Kun. D. Valiukonio užrašai apie materializmą, monizmą, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 17, l. 504, 505.

1035 Telepatijai įrodyti pasitelkiamas kun. B. Andruškos SJ pasakojimas kun. Masilioniui apie sapne regėtą savo mirštančią motiną ir vėliau gautą įvykio patvirtinimą („Amžinasis gyvenimas“, sesers Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 2). Teigiama, kad naujoji psichologija pagrindžia telepatijos, biolokacijos, ateities numatymo reiškinius, mirusiųjų pasirodymą („Ordo presbyterorum. Exercitia spiritualia“. „Tikėjimo!“, sesers Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 2). Kun. Masilionis viliasi, jog radus „nors vieną reiškinį gamtos ar žmonių gyvenime, kuriame aikštėn išeina Dievas ar siela, mes ne tik rasime pagrindą mūsų tikėjimui, bet grius ir [...] visas [...] ateizmo mokslas apie dialektinį materializmą“ („Ordo presbyterorum Recollectiones“. Tikėjimo!“, iš *Kunigų rekolekcijos pagal Vatikaną* (1979 m. Kalėdos), ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 4, l. 199).

1036 [Jonas Lauriūnas] T. Jankūnas, *Paslaptingoji Bažnyčia* (1957), 2.

1037 „Apie parapsichologinius reiškinius“, iš *Šiupinys apie nepaprastus įvykius*, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 2.

1038 *Ibid.*, 5.

piktosios dvasios vykdomus tikrųjų apreiškimų, stebuklų pamėgdžiojimus, tariamus Švč. Mergelės Marijos regėjimus, buvusius nenormalios psichofizinės būsenos rezultatu[1039]. Dar radikalesnį tradicionalistinį aiškinimą pateikia kun. Jonas Burkus, ezoteriką įvardindamas „Šėtono garbinimo kultu“[1040]. Perėjimą nuo tradicionalistinio ezoterikos aiškinimo prie aiškinimo, išeinančio iš tradicinio Bažnyčios mokymo ribų, atsisakant skirstymo į reiškinius, nulemtus Dievo, velnio ir formaliai neutralius, žymi veikalas „Kontaktai su anapusine tikrove“ (1982 m.). Jame akcentuojama, jog parapsichologiniai reiškiniai ne vienam sugrąžino tikėjimą Dievu – kaip pavyzdys minimas Henri Bergsonas, atsivertęs dėl savo intuityvistinės filosofijos, o ne scholastikos. Daug dėmesio skiriama neutraliam parapsichologijos mokslo pristatymui, jį priimant kaip bendrą žmonijos patirtį. Patariama užrašinėti „slėpiningus reiškinius“ be išankstinio nusistatymo[1041]. Paranormalūs reiškiniai – pvz., mirusiųjų parodymai, aiškinami ir iš Bažnyčios mokslo (šv. Tomo Akviniečio), ir iš gamtamokslinių pozicijų. Informacijos apie telepatinius reiškinius semiamasi ir iš sovietinės mokslo populiarinimo spaudos, ja remiamasi kaip informacijos šaltiniu, bet ir polemizuojama – pvz., su psichologu ir filosofu A. Spirkinu, priskiriančiu šiuos nesuprantamus reiškinius universaliems Visatos laukams („Mokslas ir gyvenimas“, 1980, Nr. 6). Anot knygos autoriaus, tai, ką A. Spirkinas vadina Visatos lauku, kiti įvardija kosmine pasąmone, universaliąja kosmine Siela, idealiąja Tikrove. Kad ir kaip būtų įvardyta „slėpininga Būtis“, „galutinėje sąskaitoje bus tas pats Dievas“[1042]. Tokia pat priedanga žodžiui „Dievas“ laikoma paskaitose Vilniuje ir Kaune 1981 m. išgirsta sąvoka „informacinis laukas“[1043]. Lygiai taip pat neutraliai, iš filosofinių pozicijų para-

1039 [V. Šauklys] *Tikroji ir apgaulioji mistika: vysk. J. Matulaičio ekstaziniai blyksniai*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 12, l. 120–125.

1040 J. Burkus, *Du dvasinių būtybių pasauliai: santrauka* („Sūduvos“ leidinys, 1977), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 27.

1041 *Kontaktai su anapusine tikrove: slėpiningi parapsichologiniai reiškiniai* (1982), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8, l. 11. Toks pat ir veikalo „Parapsichologiniai reiškiniai“ kryptingumas (*Parapsichologiniai reiškiniai*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7).

1042 *Kontaktai su anapusine tikrove: slėpiningi parapsichologiniai reiškiniai*, 125.

1043 *Ibid.*, 236.

normalius reiškinius analizuoja kitos knygos apie parapsichologinius reiškinius autorius. Pasak jo, modernus parapsichologinis sąjūdis sveikintinas, nes nutolusiems nuo krikščionybės padeda pajusti „pomirtinio dvasių pasaulio tikrovę“[1044]. Parapsichologinė intuicija lyginama su Dievo įkvėpimu[1045], operuojama energijos sąvoka, pakeičiančia net sielos sąvoką. Spiritizmas ir telepatija bei kiti parapsichologiniai reiškiniai traktuojami kaip universalios religinės patirties įrodymas[1046]. Buvo reaguojama į didelį tikinčiųjų susidomėjimą „skraidančiomis lėkštėmis“[1047].

Kai kurios jėzuitų naudotos knygos pasižymi išskirtiniu programiniu universalizmu. Tai visų pirma brazilų filosofo Huberto Rohdeno knygos, verstos 9-ojo dešimtmečio viduryje kunigo (tuomet dar seminaristo) V. Rudzinsko. H. Rohdenas suvokia žmoniją kaip vieningą visumą ir taiko jai universalaus Kristaus sąvoką[1048]. Jis operuoja Būties kaip Begalybės, Paslapties sąvokomis. Anot jo, „[ž]inoti – tai eiti į Begalybę, Amžinybę, Absoliutą. [...] nepaisant to, kad norintis žinoti žengs pirmyn pažinimo galimybėse, vis giliau grims į nežinomybę, į Paslapties gilybę, į Dievo gelmę.“ Ir kartu išreiškiama išskirtinai imanentinė Dievo samprata – skaitytojui sakoma: „[...] išsilavinimo [išsilaisvinimo?] aušra [patekėjo] tavo vidaus horizonte – toji saulė grimzta Didžiajame Vidiniame Transe, tavo sielos

---

1044 K. J. L., *Veikalas apie parapsichologinius fenomenus* [pavadinimas suteiktas archyvaro], D. 2 (1943), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8, l. 301.

1045 „Jeigu ieškai tiesos…“, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 58. Teigiama, jog žmogus yra jo spinduliuojama į aplinką energija, jis – „ENERGINIS ŽMOGUS“, siela. Pažymima, kad tai siejasi su mokslininkų atskleista tiesa – „TARP ENERGIJOS IR MATERIJOS ESMINIO SKIRTUMO NĖRA“, tik būsenos skirtumai (*ibid.*, 58).

1046 *Sielos kultūra*. *Dalis Nr. 1, skyrius Nr. 2: Sielos ir amžinybės problemos*, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 7. Iš to, remiantis ir Susirinkimu, daromos teologinės išvados: „nekrikštytasis ir kito tikėjimo atstovas, nepriklausąs Bažnyčios kūnui be savo kaltės, nors turi netiesioginį norą priklausyti Bažnyčiai /trokšta [...] tarnauti Dievui, įsitikinęs, kad jo išpažįstama religija yra teisingiausia/ priklauso prie Bažnyčios sielos ir gali būti išganytas.“ (*Ibid.*, 225).

1047 Vieno kunigo pamoksluose pažymima: „Šių dienų [1968 m.] sensacija yra tos taip vadinamosios „skraidančios lėkštės“, arba kaip jas vadina NSO (neatpažinti skraidantys objektai)“. Teigiama, jog „[l]abiausiai priimtina mintis, kad šie laivai iš kitų pasaulių atskridę aparatai. Gal net iš Marso“ (remiamasi 1968 m. publikacija „Komjaunimo tiesoje“) („Kas yra stebuklai“, iš *Tikėjimo progresas* [pamokslai], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 25). Rašoma apie publikacijų „skraidančių lėkščių“ tema bumą apie 1967 ir 1968 m. Pažymima, jog „skaitytojų susidomėjimas buvo toks didelis, kad jie prašė redakcijos daugiau apie tas „lėkštes“ žinių“ („Dabartis skelbia prisikėlimą / 68 m. Velykoms/“, *ibid.*, 105).

1048 Huberto Rohden, *Einšteinas: matematinis galvosūkis*, iš esperanto kalbos vertė diakonas Valerijus Rudzinskas (1984), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 5.

dieviškosiose gelmėse“[1049]. Knyga „Mirtis pagal „Tibeto mirusiųjų knygą““ parašyta asmens, neabejotinai save laikančio kataliku, tačiau iš esmės peržengusio tradicinį katalikybės supratimą ir tikinčiųjų užsidarymą „siauruose savo konfesijos rėmuose“, nesidomint kitomis pasaulinėmis religijomis[1050]. Joje teigiamai vertinama ekstrasensų veikla. Realybė apibrėžiama kaip skirtingų dažnių virpesiai, todėl pripažįstama galimybė toje pačioje vietoje egzistuoti skirtingiems pasauliams[1051], materializacija mintimis. Knygoje supažindinama su jogų mokymu apie žmogaus kūnus – pvz., astraliniu (pažymint, jog kun. Č. Kavaliauskas Šventojo Rašto vertime be reikalo žodį „astralinis“ pakeitė žodžiu „juslinis“)[1052]. Vivekanandos autoritetu remiantis, teigiamas reinkarnacijos būtinumas[1053]. Pristatomos R. Mudžio (R. Moody) knygoje minimos Šviesų Šviesos krikščioniškoji interpretacija (tai – Dievas) ir budistinė (Vaiski Šviesų Šviesa kaip aukščiausioji dvasinė būsena)[1054].

Marijonų domėjimąsi ezoterika, parapsichologija, nežemiškomis civilizacijomis liudija šios tematikos knygų gausa kun. P. Račiūno (faktiškai – marijonų vienuolijos) fonde[1055]. Pasak pastabų straipsnio „Naujo požiūrio į pasaulį išvakarėse“ santraukai autoriaus, niekada žmonijoje neišnyko panpsichizmo, laikančio visą gamtą gyva, mąstančia, dvasinga, idėja ir jos kosmizavimas. Pastabų autoriaus požiūriu, žmogaus ir kosmoso vienybės pojūtis – tai „gilus vidinis įsitikinimas, jog žmogus yra [...] tiesiogiai susijęs su Visata neregimais ryšiais, galintis tiesiogiai, be regimų medžiaginių tarpininkų suvokti Visatos paslaptis ir veikti Visatą

1049 Hubertas Rodenas, *Gyvenimo kelrodžiai: vadovams žmonėms, trokštantiems garbingos Dievo vaikų laisvės*, versta iš esperanto kalbos 1984 m., ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 4–5.

1050 *Mirtis pagal „Tibeto mirusiųjų knygą*, 5. Yra įrašas „Anastazui“ (*ibid.*, l. nn) – knyga greičiausiai buvo skirta perduoti broliui Anastazui Januliui SJ. Tai turėtų liudyti šio jėzuito atsivėrimą radikaliai holistiniam pasaulėvaizdžiui. Panaši savo pasaulėvaizdžiu Roberto Menro knyga (Robertas Menro, *Išėjimai iš kūno*).

1051 *Mirtis pagal „Tibeto mirusiųjų knygą“*,10.

1052 *Ibid.*, 12.

1053 *Ibid.*, 14.

1054 *Ibid.*, 21.

1055 Audiokasetė „Ateiviai iš kosmoso“, VUB RS, f. 187, b. 5762; *Kosmonautai* [knyga apie NSO] (USA, 1977), VUB RS, f. 187, b. 6115, l. 1–14; Raymond A. Moody, *Gyvenimas pasibaigus gyvenimui* (USA, 1977), VUB RS, f. 187, b. 6142; Paulius Slavėnas [iš tiesų Naidenas], *Parapsichologijos m-klos ir religija*, VUB RS, f. 187, b. 2541; A. Kaubrė, *Ką manyti apie parapsichologinius reiškinius*, VUB RS, f. 187, b. 2934; *Parapsichologija*, VUB RS, f. 187, b. 3072, ir daugelis kitų.

[...]“[1056]. Kun. Antanas Liesis MIC parapsichologijai skirtuose savo veikaluose daug rašė ir apie „skraidančias lėkštes“ arba NSO, teleportaciją, kontaktus su anapusinio pasaulio gyventojais, telepatiją, smegenų bioelektroniką ir pan.[1057]

Kun. Česlovo Kavaliausko holistinis pasaulėvaizdis nekelia abejonių. Jo teigimu, „visos „dalelės“ yra darnus vienis, darni visuma, kur viskas sujungta su Visatos pilnatve, kur kiekvienas objektas yra ir „čia pat“ prieš mūsų akis ir kartu tolimiausiuose Visatos pakraščiuose...“[1058] Č. Kavaliauskas visatos dinaminį pobūdį įrodinėjo ir fiziko Paskalio Jordano nuo 1944 m. vystomu kosmologiniu modeliu, pagal kurį vyksta nuolatinis materijos kūrimas. Faktiškai jis reiškia materijos radimąsi iš nemedžiaginės terpės. Anot Kavaliausko, ši teorija materialistiškai mąstančių mokslininkų laikyta ypač fideistine ir eretiška[1059]. Jis neįžvelgia principinio skirtumo tarp gamtos ir dvasios, tarp materijos ir sąmonės. Be to, vadovaujasi skirtingų būties hierarchinių lygmenų sąveikos, sinergetikos, o ne priešpriešos samprata[1060].

Holistiniu pasaulėvaizdžiu vadovavosi ir kai kurie kiti katalikai intelektualai pasauliečiai ir kunigai. M. Tomonio pasaulėvaizdžio išeities taškas, kaip matėme, – tarp fizikų populiari vadinamoji visuotinio lauko hipotezė. Toks laukas reiškiasi ir mums kasdieniame gyvenime žinoma medžiaga[1061]. Taip pat tokie parapsichologiniai reiškiniai kaip telepatija ir telekinezė, pasak Tomonio, įmanomi dėl šio lauko (jo įvardijamo ir visuotiniu Valios lauku) egzistavimo. Tomonis tikėjosi šių reiškinių įvaldymo žmonijos mastu – „biologinės prigimties galimybių diapazono“ išplėtimo[1062]. Jau turėjome progos įsitikinti, kad jam filosofiškai pagrįsčiausia

---

1056 O. P. rašyta straipsnio „Naujo požiūrio į pasaulį išvakarėse“ (*Mokslas ir gyvenimas* 3 (1989)) santrauka su komentarais, VUB RS, f. 187, b. 2930, l. nn.

1057 A. Liesis, *Parapsichologiniai reiškiniai: studija ir panaudota medžiaga*, VUB RS, f. 187, b. 1161. Tai daugiausia ranka rašyti lapai. Tas pats veikalas ar jo variantai yra ir *Parapsichologiniai reiškiniai*, VUB RS, f. 187, b. 6062, 6073.

1058 [Česlovas Kavaliauskas] *Tarp fizikos ir filosofijos*, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 11.

1059 [Česlovas Kavaliauskas] *Šiuolaikinės kosmologijos apžvalga*, 40.

1060 [Česlovas Kavaliauskas] „Apie saviorganizaciją“, 68–69.

1061 Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai...*, 34–35.

1062 *Ibid.*, 125.

atrodo „monistinio dualizmo“ teorija, pripažįstanti dviejų visuotinio lauko formų, kylančių „iš vieno prado – Dievo“[1063], egzistavimą. Tokioje teorijoje nelieka nieko iš tradicinei katalikybei charakteringo dualizmo, kardinalios Dievo ir kūrinijos, faktiškai dviejų realybių – gamtinės ir antgamtinės – perskyros. Giliomis parapsichologinių reiškinių studijomis buvo pagrįstas K. K. Raičinskio pasaulėvaizdis. Jis buvo įsitikinęs žmonių skleidžiamo bioenergetinio lauko ir jo formuojamos auros realumu. Telepatijos, aiškiaregystės, hipnozės reiškinius jis aiškino bioenergetinių bangų rezonansu[1064]. F. Kasputytė proto ir kūno ryšį matė mentaliniuose ritmuose (minčių vibracijose), įgalinančiuose kūno funkcijų – pvz., pulso ir širdies ritmo – sureguliavimą mintimis[1065]. Akivaizdus jai buvo ir žmogaus individualios dvasios bei Kosminės sąmonės ryšys – jos pažinimas galimas per savęs pažinimą[1066]. Visoje Lietuvoje vėlyvajame sovietmetyje ir Atgimimo laikotarpiu garsaus dvasingumo centro kūrėjas Vilius Orvidas 1989 m. buvo priimtas į pranciškonų vienuoliją ir tapo broliu pranciškonu. Vis dėlto jis neatsisakė savo ankstesnių pasaulėžiūrinių paieškų, „lindo į parapsichologiją, bičiuliavosi su „virgulininkais“, ekstrasensais“, o prieš mirtį netgi svečiavosi Vilniuje pas Vaidotą Žuką su savo draugais, „vadinusiais save transcendentiniais medituotojais“, siūlė įsitraukti į šį judėjimą[1067]. Kun. Kazimieras Vaičionis apie savo holistines pažiūras, paveiktas bendravimo su psichologu Napoleonu Indrašiumi, kalbėjo viešai kunigų rekolekcijose Aušros Vartuose. Pasak jo, N. Indrašius sielą apibrėžė kaip nematerialų visur esančios, visa kuriančios Dvasios (Dievo) atšvaitą žmogaus asmenyje[1068]. Esama liudijimų apie kun. Juozo Zdebskio paranormalius gebėjimus. Anot Petro Cidziko, jis buvo mistikas, mokėjo naudotis virgule, rasdavo paslėptus

1063 Žr. 563 išnašą.

1064 Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste*, *T. 1*, 82.

1065 Žr. 551 išnašą.

1066 *Mokėkime gyventi*, parengė F. K. [F. Kasputytė], 11.

1067 Vaidotas Žukas (sudarytojas ir teksto autorius), *Vilius Orvidas: „Ir susimaišė žemė ir dangus“*, 35.

1068 Kun. Kazimiero Vaičionio rekolekcijų (1989 m. Vilnius, Aušros Vartai) tekstų kopijos, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 6.

daiktus[1069], sugebėjo valdyti biosroves.

Heterodoksinės katalikybės formos suponuoja panenteistinę Dievo ir pasaulio santykio sampratą bei atsivėrimą kitokiai (nekrikščioniškai) religinei patirčiai. Mons. V. Jalinsko liudijimu, kun. Zdebskis laikėsi „savo koncepcijos, kad žmogus – tai yra kažkokia Dievo kibirkštėlė, Dievo dalelė“[1070]. Kun. Č. Kavaliauskas sakė: „Mes turime naujausią matematinį Visatos modelį, o filosofai viduramžių sąvokomis kalba [...] apie kvantinę tikrovę.“ Jo įsitikinimu, į katalikų filosofiją būtina integruoti „holistinį <visuminį> Visatos supratimą ir Šventąjį Raštą, kuris yra Dievo apreiškimas, religinis Visatos aspektas ir žmogaus egzistencinis prasmingumas!“[1071] Anot jo, būtina sisteminės teologijos reforma, nes „nebėra tos grynosios, nemedžiaginės metafizikos“, apie kurią rašė Aristotelis ir šv. Tomas Akvinietis[1072]. Negali būti ir „apriorinio Dievo esmės apibrėžimo, kurio pagalba galėtume daryti apriorines išvadas [...]“[1073]. Kun. J. Šalčius, parašęs poeto ir mistiko Oskaro Milašiaus biografiją, kurioje daugiausia dėmesio skyrė aiškiaregystės temai, drąsiai skelbęs jį katalikų pranašu[1074], nors jis su ekskliuzyvistine krikščionybe neturėjo nieko bendro, atrodo, buvo tokių pat pažiūrų. Yvo Rageno Dievas imanentinis, bet kartu jo santykis su pasauliu panenteistinis: Dievas yra kontempliuojančio žmogaus sieloje ir pasaulyje, tačiau „Jis nėra jame uždarytas, nes pranoksta jį visa savo gelme“[1075]. Dievas nėra apribotas žmonių Jam suteikiamų „vardų, apibrėžimų, įsivaizdavimų, vizijų...“[1076] Jis apsireiškia „tūkstančiais įvairių būdų“, nors tai nesumažina apsireiškimo įsikūnijusiame Žodyje vertės[1077]. Pogrindinio laikraščio „Viltis“ leidėjai savo programiniame žodyje pareiškė, jog

---

1069 *Mylėti artimą: liudijimai apie kunigą Juozą Zdebskį…*, 271–272.

1070 *Ibid.*, 291.

1071 [Česlovas Kavaliauskas] *Tarp fizikos ir filosofijos*, 11.

1072 [Česlovas Kavaliauskas] „Netiesinis mąstymas teologijoje“, iš *Iš kun. Česlovo Kavaliausko rankraščių* (Vilnius: Apyaušris, 2011), 100.

1073 Kun. Česlovo Kavaliausko laiškas t. Antanui Liesiui [nedatuotas], VUB RS, f. 187, b. 1070, l. 1.

1074 Inga Stepukonienė, „Prancūziškosios Kauno inteligentijos orientacijos sovietmečiu...“, 40–41.

1075 Yvas Ragenas, *Kontempliacijos keliai: dvasinio gyvenimo problemos*, 18–19.

1076 *Ibid.*, 31.

1077 *Ibid.*, 48.

neatmeta „ir kitų, visų pirma Rytų religijų, pozityvios reikšmės dvasiniame gyvenime. Krikščionybės vieta ir reikšmė pasaulyje kaip tik ir išryškėja Rytų religinių-filosofinių sistemų fone.“[1078]

Neangažuotos krikščionybei visuomenės pasaulėvaizdis iki 1990 m.

SSRS oficiali ideologija buvo marksizmas-leninizmas – komunistinė ideologija, pasižymėjusi griežtu materializmu, scientizmu ir ateizmu. Ji buvo privaloma visiems SSRS piliečiams ir diegiama pasitelkiant valstybinį aparatą. Ateizmo propaganda itin sustiprėjo Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu. Didėjo ateistinės tematikos paskaitų skaičius: pvz., 1957 m. Politinių ir mokslo žinių skleidimo draugijos lektoriai perskaitė 2417, o 1959 m. – jau dvigubai daugiau, 5835 paskaitas. Plūstelėjo ateistinės ir antireliginės tematikos periodinės spaudos publikacijų ir knygų lavina. Buvo kuriamos ateistų mokyklos neetatiniams ateizmo propaguotojams rengti, ateizmo namai, ateistinei propagandai koordinuoti 1962 m. įkurta respublikinė ateistinės propagandos taryba. Vidurinėse mokyklose buvo steigiami ateistų būreliai, rengiami ateistinio rašinio konkursai[1079]. Per radiją pradėtos transliuoti reguliarios ateistinės laidos, ateizmo propagandai pajungta Lietuvos kino studija, kūrusi antireliginės tematikos dokumentinius ir meninius filmus[1080]. 1966 m. duris atvėrė LSSR ateizmo muziejus, Vilniaus universitete įsteigta filosofijos istorijos ir ateizmo katedra[1081]. Taigi iki 7-ojo dešimtmečio vidurio buvo sukurtas ateizavimo mechanizmas, išlikęs iki režimo žlugimo. 8-ojo dešimtmečio antroje pusėje buvo baigta kurti ateistinės indoktrinacijos sistema, galinti pasiekti visus visuomenės narius visomis jų gyvenimo aplinkybėmis.

Siekiant suintensyvinti šiuolaikinės katalikybės problemų tiriamąjį darbą, 1982 m. įkurtas Visuomenės mokslų akademijos prie SSKP CK mokslinio

1078 „Leidėjų žodis“, *Viltis* 1 (1983): 3, žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/.

1079 Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 490.

1080 *Ibid.*, 491.

1081 *Ibid.*, 495.

ateizmo instituto filialas[1082]. Ateizmo propagandos tikslams geresnis katalikybės mokymo kaitos suvokimas buvo labai svarbus, nes įsisąmoninta, jog Bažnyčios retorika posusirinkiminiu laikotarpiu iš esmės pasikeitusi. Pasak vieno iš ateizmo propagandinio darbo organizatorių J. Stankaičio, imtas akcentuoti tikėjimo ir mokslo neprieštaringumas, mokslinis techninis progresas pradėtas laikyti teigiamu reiškiniu, išryškėjo Bažnyčios mokymo humanizavimo ir antropocentrizavimo tendencija. Pastebima, jog naujoji teologija pripažįsta gyvūnijos pasaulio evoliuciją, joje vietos atsiranda ir žmogui; atsisakoma sielos, kaip galinčio savarankiškai egzistuoti prado, sampratos. Visa tai interpretuojama kaip religinės pasaulėžiūros silpnėjimas[1083]. Tai atsispindi ir liaudies universitetų programos temose: „II Vatikano susirinkimas apie šiuolaikinį mokslą. Dabartinių katalikų bažnyčios pastangų sutaikyti mokslą ir religiją iliuzoriškumas ir reakcingumas“; „Dogmų modernizavimo ribotumas ir prieštaringumas“[1084]. Besikeičiantį krikščioniškąjį pasaulėvaizdį iš ortodoksinio marksizmo pozicijų analizavo J. Mačiulis. Pasak jo, teologai katalikiškajam pasaulėvaizdžiui ginti stengiasi panaudoti naujausius mokslo pasiekimus – pavyzdžiui, evoliucionuojančios „sproginėjančios“ Visatos modelį, kuriuo įrodinėjamas Visatos sukūrimas. Evoliucijos teologizavimo pavyzdžiu laikoma „tebesitęsiančio tvėrimo“ koncepcija – anot Mačiulio, kreacionistinės („dieviškojo tvėrimo“) idėjos „naujas rūbas“, kaip rodo ir 1980 m. Lietuvoje išleistas katekizmas „Mūsų tikėjimo šviesa“. Mačiulis pažymi, kad vis labiau stiprėja panenteistinė teologijos kryptis, kurioje Dievas nebeatskiriamas nuo pasaulio: anot jos atstovų, „dievas gamtos atžvilgiu yra ir transcendentinis, ir imanentinis. Būdamas procesų priežastis, jis leidžia jiems ir savarankiškai vystytis.“ Mačiulis šias panenteizmu grįstas teologines koncepcijas laiko kompromisinėmis – pusiau materialistinėmis, pusiau spiritualistinėmis (tejarizmas, jo

1082 *Ibid.*, 538.

1083 [Juozas Stankaitis], „Kas yra [neįskaitoma pavadinimo dalis]?“ [tekstas apie katalikybės dogmų modernizavimą] (Vilnius, 1979-04-04, LNM, Ateizmo muziejaus fondas, AM GEK 12048/3; 2665, l. 9–11).

1084 Juozas Stankaitis, *Liaudies universitetų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų tipiniai mokymo planai ir programa*, 8–11.

požiūriu, – viena iš jų)[1085].

Toks požiūris nekelia nusistebėjimo: oficialiosios komunistinės ideologijos filosofiniai pagrindai buvo aiškūs – materijos prioritetas ir sąmonės kildinimas iš materijos, nepripažįstant dvasiniam pasauliui jokio ontologinio statuso[1086]. Ortodoksaliai materialistiniame pasaulėvaizdyje, kuriam atstovauja 1964 m. pasirodžiusi „Trumpa filosofijos istorijos apybraiža", į XX a. pradžios revoliuciją fizikos moksle žvelgiama dar labai kritiškai, kaip paveiktą machizmo ir pozityvizmo – būtent taip vertinama kvantinės fizikos Kopenhagos mokykla. Vakarų mokslininkai Arthuras Holly Comptonas, Paulas Jordanas, A. Jeansas, Arthuras Stanley Eddingtonas, Milnas, Fredas Hoyle'is kaltinami „pakrypimu į dešinę", mėginimu jungti mokslą su religija, įžvelgiami jų idealistiniai svyravimai. A. Einšteino specialioji reliatyvumo teorija, besiplečiančios Visatos teorija laikomos pagrindu „idealistinėms spekuliacijoms". Kaip idealizmas traktuojamas N. Bohro papildomumo principas, priešpriešinamas kauzalumo principui[1087]. Vis dėlto 1969 m. išėjusioje J. Grigonio knygoje „Šių dienų fizika ir filosofija" pateiktas naujas fizikinis oficialiosios SSRS ideologijos deklaruojamo realybės materialumo pagrindimas, vienareikšmiškai pripažįstant A. Einšteino specialiąją reliatyvumo teoriją ir kvantinės fizikos sukeltą realybės sampratos revoliuciją, galutinai atsisakant klasikine fizika grįstos ir iki tol materialistams labai parankios korpuskulinės jos sampratos ir apskritai mechanistinio pasaulėvaizdžio. Tiesa, kai kurių Vakarų mokslininkų „idealistinių" kvantinės fizikos interpretacijų aspektai kritikuojami ir toliau. Teigiama, jog A. Jeanso, A. Edingtono, W. Heisenbergo ir kai kurių kitų Vakarų fizikų pastangos panaikinti fizikinio eksperimento atveju skirtumą tarp stebėtojo ir stebimojo objekto niekuo nepagrįstos: ir tiriamas objektas, ir

1085 Jonas Mačiulis, „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas", 18–19.

1086 „Net abstrakčiausios idėjos ir sąvokos, jau nekalbant apie pojūčius, suvokimus, yra materialaus organo (žmogaus smegenų) veiklos rezultatas ir materialinių objektų savybių atspindys." (*Marksistinės-leninės filosofijos pagrindai*..., 50). Sąmonė „nebūdama materiali, yra ypatingu būdu organizuotos materijos savybė, jos produktas ir be materijos neegzistuoja" (*ibid.*, 70).

1087 *Trumpa filosofijos istorijos apybraiža* (Vilnius: Mintis, 1964), 706–713.

prietaisas yra materialūs dariniai, nesukurti mąstymo[1088]. Vis dėlto dėl kvantinės fizikos atradimų teko pripažinti, jog materijos apčiuopiamumo nebeliko ir iš čia randasi vis mažėjantis skirtumas tarp materijos ir filosofiškai bei teologiškai dvasios sąvoka apibrėžiamos realybės. Anot J. Grigonio, išryškėjo ypatinga fizinio vakuumo reikšmė dalelių atžvilgiu. Elektromagnetinį ir elektroninį-pozitroninį vakuumą jis įvardija kaip naują materialų objektą ir, siedamas su taip apibrėžiamu vakuumu, suformuluoja „naujos materijos formos – virtualių dalelių – sąvoką". Pasak Grigonio, „[p]ereidamos į realias daleles, virtualios dalelės įgauna materijos savybę – masę"[1089]. Jam tenka klausti: ar tokios virtualios dalelės ir tokie laukai egzistuoja objektyviai, ar jie realūs? Ir atsakyti: „[...] virtualias daleles galima laikyti laukų struktūriniais elementais arba net sutapatinti su fizikinių laukų vakuumu." O galutinė jo išvada: „Virtualios dalelės ir vakuumas yra galimybė atsirasti realiai dalelei."[1090] Taip formaliai materializmas paremiamas, tačiau faktiškai žmonių sąmonėje jo pagrindai išplaunami.

Oficialiajame komunistinės ideologijos kompendiume lietuvių kalba („Marksistinės-lenininės filosofijos pagrindai") jau po XX a. mokslo revoliucijos rezultatų pripažinimo priimama materijos formų įvairovė ir daroma aiški distinkcija tarp materijos ir medžiagos sąvokų. Teigiama, jog dialektiniam materializmui materija – „visa begalinė daugybė įvairiausių objektų ir sistemų, kurios egzistuoja ir juda erdvėje bei laike, ir jų savybių įvairovė neišsemiama". Konstatuojama, jog kasdieniame gyvenime paplitęs materijos ir medžiagos sąvokų sutapatinimas nepagrįstas, nes „yra tokių materijos formų, rūšių, kurios visiškai nėra medžiaga (pavyzdžiui, elektromagnetinis laukas)". Be to, pripažįstama kitokių materijos formų, „visai nepanašių į tas, kurios pažįstamos šiuolaikiniam mokslui", galimybė[1091]. Nėra abejonių, jog tai – tik pastangos gelbėti dialektiniam materializmui esminę materijos ir dvasios sąvokų priešpriešą kaip pagrindą skirti materializmą

1088 Jonas Grigonis, *Šių dienų fizika ir filosofija*, 120–125.

1089 *Ibid.*, 141.

1090 *Ibid.*, 143.

1091 *Marksistinės-lenininės filosofijos pagrindai*..., 52–53.

ir idealizmą. Metodinėje knygoje mokytojams akcentuojama, jog egzistuoja nemedžiaginė materijos egzistavimo forma – laukai: gravitacinis arba magnetinis ir elektrostatinis. Apie virtualiąsias daleles sakoma, kad jos „ir egzistuoja, ir neegzistuoja“, o tai pačius knygos autorius verčia klausti: ar šitai nerodo, kad „realybė darosi vis mįslingesnė“ ir ar nepasitvirtina teologų samprotavimai, kad „daiktai turi dieviškąją antgamtinę esmę“?[1092] Iškeliama prielaida, jog pradinė materijos forma galėjo būti fizikinis vakuumas, kuris, estų astrofiziko G. Naano teigimu, yra „visa ko Visatoje pagrindas, o visa, kas egzistuoja, – tai tik nedideli ribuliai [raibuliai] jo paviršiuje“[1093]. Tokį pasaulėvaizdį jau sunku atskirti nuo ezoterinio, kuriame materiali („kieta“) būties raiška laikoma tik viena iš dvasinės savo esme realybės raiškos formų. Taigi oficialiojoje filosofinėje šiuolaikinių gamtos mokslų interpretacijoje teko priimti pasaulėvaizdį, kuriame skirtumas tarp filosofinių materijos ir dvasios sąvokų buvo redukuotas iki minimumo ar praktiškai išnyko, tenkinantis tik dogminiu to skirtumo išsakymu.

Oficialiosios komunistinės ideologijos su jos materialistiniu redukcionizmu ir ateizmu švelnėjimą, pozicijų užleidimą rodo materializmo-leninizmo ir ateizmo ortodoksų reakcija į J. Minkevičiaus redaguotą „Religijotyros įvadą“. J. Mačiulis ir šiais laikais kritikuoja pernelyg platų jo religijos apibrėžimą, kuriame nebeliko tikėjimo antgamtiškumu kaip kertinio religinės pasaulėžiūros elemento – jos idėjinio branduolio. Pasak Mačiulio, „būtent tikėjimas antgamtiškumu, nežiūrint koks jo pobūdis, išlaiko religijos, kaip visuomeninės sąmonės formos, tapatybę. [...] Užglaistyti tai, vadinasi, nematyti religijos [...] reiškinio specifikos.“[1094] O 1981 m. jis kalbėjo: „Iš tikrųjų tikėjimo antgamtiškumu pripažinimas pagrindiniu religijos bruožu yra būtina sąlyga suprasti religijos esmę [...]“[1095]. Pasak Mačiulio, modernistinių religinių filosofinių krypčių atstovų bandymai religiją identifikuoti

1092 A. Čertkovas, V. Komarovas, *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą*..., 158.

1093 *Ibid.*, 163.

1094 Jonas Mačiulis, *Ateizmas ir ateistai: praeities ir dabarties štrichai*, 47.

1095 TSRS filosofų draugijos Lietuvos TSR skyriaus Religijų istorijos ir ateizmo sekcijos išplėstinio posėdžio 1981 m. lapkričio 23 d. protokolas, LCVA, f. 1801, ap. 1, b. 420, l. 38.

„su morale ar su kažkokiomis abstrakčiomis „išorinėmis asmenybės potencijomis“ rodo religinių vaizdinių eroziją, o ne idėjinę religijos transformaciją“[1096]. Taigi akivaizdu, kad tokiems ortodoksaliems marksistams (ir ateistams) kaip Mačiulis religija yra dualistinė ideologijos forma greta materialistinio pasaulio, koks jis yra materialistams-ateistams, dar matant antgamtinį, faktiškai dvasinį. Holizmas, pagal kurį materialus pasaulis persmelktas dvasinių potencijų, jiems visiškai nepriimtinas. Tai tik patvirtina Mačiulio reakcija į 2011 m. išėjusią knygą „Iracionalumas ir mokslinio pažinimo ribos“, kaltinant kai kuriuos jos autorius misticizmo gynimu[1097]. Kitam ortodoksaliam ateistui ir materialistinio redukcionizmo atstovui I. Zaksui taip pat nepriimtinas būtent antgamtiškumo kaip esminio religijos bruožo atsisakymas. J. Minkevičių jis kritikavo dėl bandymo paneigti tikėjimą antgamtiškumu kaip religijos vertinimo kriterijų, remiantis Rytų religijų pavyzdžiu. Anot Zakso, Rytų religijoms taip pat būdingas antgamtiškumas, be to, marksistinė metodologija tiria religijos „aukščiausią istorinę formą“[1098], t. y. krikščionybę. Valdžios reakcija į liberalesnį religijos traktavimą Minkevičiaus redaguotame „Religijotyros įvade“, kilus didžiuliam ortodoksaliųjų marksistų ir ateistų nepasitenkinimui, tačiau taip ir nesiėmus jokių disciplinarinių veiksmų prieš patį Minkevičių, buvusį ortodoksijos gynėją, ilgainiui atsidūrusį „liberalų stovykloje“, ir prieš kitus autorius, N. Putinaitės nuomone, buvo vienas iš faktų, leidžiančių teigti, jog „[d]evintojo dešimtmečio antroje pusėje išnyko paskutiniai objektyvūs materialistiniai orientyrai, pagal kuriuos būtų buvę galima tarybinę („komunistinę“) pasaulėžiūrą atriboti nuo „religijos“. [...] Susiformavo pasaulėžiūrinė situacija, [...] kurioje neveikė ankstesni dogminiai orientyrai.“[1099] Vis dėlto tai labiau liudytų materialistinio redukcionizmo ir ateizmo pasaulėžiūrinį nekonkurencingumą, o ne valdžios laviravimą ar savo ideologinių pagrindų pakeitimą.

Tai, kad oficialiosios ideologijos (bent jau jos diegimo) švelnėjimas niekaip

1096 *Ibid.*, 40.

1097 Žr. 99 išnašą.

1098 TSRS filosofų draugijos Lietuvos TSR skyriaus [...] posėdžio 1981 m. lapkričio 23 d. protokolas, 27–28.

1099 Laurynas Peluritis, „Ola ir dvi saulės. Filosofija sovietų Lietuvoje (1944–1986)“, 142.

nepakeitė nuostatos materializmą, scientizmą ir ateizmą laikyti režimo ideologine atrama, rodo 1986 m. (taigi režimo žlugimo išvakarėse) pasirodžiusi „Ateisto knyga“. Joje pažymima, jog „šiuolaikinis tikintysis, mokslo ir praktikos spaudžiamas, yra priverstas vis labiau tolinti ribas, už kurių jis laiko galimu antgamtiškumo egzistavimą. Dievą jis neretai pripažįsta tik kaip pirminę priežastį, o kartais jį sutapatina su pačiu pasauliu [...] Tačiau iš esmės tai reiškia atsisakymą dievo idėją traktuoti tradiciškai religiškai.“[1100] Toliau akcentuojama, jog „[r]eliginio tikėjimo pagrindas visada yra antgamtiškumo pripažinimas“[1101], o mistikos stiprėjimas laikomas Vakarų šalių dvasinės krizės apraiška[1102]. Vis dėlto toks ortodoksinio marksizmo, materialistinio redukcionizmo ir ateizmo laikymasis teliko lojalumo oficialiai ideologijai išraiška ir nedidelės dalies sovietinio Lietuvos elito pažiūrų sistema. Kaip taikliai pažymėjo N. Putinaitė, „[m]aterialistinė pasaulėžiūra labai greitai pasirodė esanti nepajėgi kaip lygiavertė konkuruoti su religiniais vaizdiniais“[1103]. Išryškėjo „religijos „grįžimo“ fenomenas, visgi ne tik ir ne tiek tradicine krikščioniška forma, kiek, visų pirma jaunimo, polinkiu į misticizmą, domėjimąsi spiritizmu, parapsichologija. Tiesa, nėra iki galo aišku, ar valdžia toleravo „rytietišką ar kitokį („mistinį“) dvasingumą“ labiau nei krikščioniškąjį dėl ypatingo priešiškumo krikščionybei, ar dėl to, kad tokio mistinio dvasingumo formos materialistinei analizei buvo sunkiau apčiuopiamos, kaip negalima vienareikšmiškai atsakyti, kiek buvo „atsiverta temoms, kuriomis domėjosi liaudis, suteikta laisvė jų vystymui“[1104], o kiek tiesiog išryškėjo materialistinės pasaulėžiūros bejėgiškumas.

Taigi nuo 9-ojo dešimtmečio galima kalbėti apie „religijos sugrįžimo“ fenomeną, augantį jaunimo susidomėjimą mistika, ezoterika, su tuo susijusį filosofiniame

1100 *Ateisto knyga* (Vilnius: Mintis, 1986), 351.

1101 *Ibid.*, 360.

1102 *Ibid.*, 378.

1103 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis...*, 272.

1104 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis...*, 334. Tokio pat požiūrio laikosi ir A. Streikus, pritardamas N. Putinaitei, teigiančiai, jog didėjanti tolerancija ezoterinio nekrikščioniško dvasingumo praktikoms ir parapsichologijai – „ateistinės propagandos reakcija į tyrimais užfiksuotą didėjantį visuomenės pasaulėžiūrinį indiferentizmą ir polinkį į misticizmą“ (Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, 381).

ir propagandiniame diskurse sustiprėjusį neapibrėžto dvasingumo propagavimą, bandymą formuoti alternatyvą krikščionybei, pakeičiant oficialią materialistinę-ateistinę ideologiją nauja etikos ir dvasingumo sinteze. Bet kuriuo atveju ryškėjo visuomenės nusisukimas nuo materialistiniu redukcionizmu ir radikaliu scientizmu pažymėtos oficialiosios ideologijos ir atsargumas oficialiosios dualistinės krikščionybės atžvilgiu. Pasaulėžiūrine ir pasaulėvaizdžio prasme galima kalbėti apie holistinę alternatyvą. Palankumas jai plaukė iš pačių dalies visuomenės gelmių. Taigi holistinė alternatyva nebuvo pasaulėžiūrinis kompromisas su valdžia, o autentiška dalies visuomenės pasaulėžiūrinė laikysena, paveikta visuomenę pasiekusios naujos gamtamokslinės ir filosofinės informacijos apie pasaulį. Holizmas skverbėsi įvairiausiais kanalais – oficialiosios filosofijos, tematikos kaita ateizmo propagandoje, supažindinimu su naujomis gamtamokslinėmis teorijomis ir koncepcijomis žurnale „Mokslas ir gyvenimas“, „Žinijos“ draugijos paskaitomis, televizijoje ir radijuje, besiformuojančioje ezoterinėje subkultūroje. Tiesa, scientizmas, pozityvizmas ir materialistinis redukcionizmas taip pat buvo labai įtakinga pasaulėžiūrinė tendencija, susifokusavusi į sovietinį transhumanizmą.

Atkreiptinas dėmesys, jog SSRS apskritai parapsichologijos tyrimams ir propagavimui buvo suteikta (ypač nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio) daug daugiau laisvės (atitinkamai būta daugiau galimybių sklisti viešojoje erdvėje) nei daugelyje kitų socialistinio bloko šalių, ypač Rytų Vokietijoje. Pasak Andreas Antono, oficialiame VDR diskurse, pasižymėjusiame itin griežtu scientizmu, bet koks domėjimasis paranormaliais reiškiniais, jau nekalbant apie jų sistemingus tyrimus, buvo laikomas ideologiškai nesuderinamu su marksizmu-leninizmu. Situacija SSRS buvo gerokai kitokia[1105]. Sovietmečiu bene žinomiausio veikalo apie parapsichologiją „Parapsichologija ir šiuolaikinis mokslas“ autoriai Venjaminas Puškinas ir Aleksandras Dubrovas parapsichologiniams reiškiniams stengėsi suteikti kuo

1105 SSRS iki 1960-ųjų „psichotronikos“ tyrimai vyko daugiausia slaptai. Su Stalino eros pabaiga daug kas pasikeitė: nuo 7-ojo dešimtmečio pasirodė daugybė publikacijų (1981 m. sąraše jų nurodyta 700), skirtų paranormalių reiškinių analizei (Andreas Anton, „Das Paranormale im Sozialismus: Zum Umgang mit heterodoxen Wissensbeständen, Erfahrungen und Praktiken in der DDR“ (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde. Freiburg im Breisgau: Albert-Ludwigs-Universität, 2017), 296).

racionalesnį, su materialistiniu pasaulėvaizdžiu ir oficialiąja marksistine ideologija suderinamą paaiškinimą, be to, pervadinti juos. Pavyzdžiui, telepatiją jie vadino „bioinformaciniais kontaktais per atstumą“ (SSRS plačiai vartota ir sąvoka „mentalinė sugestija“). 7-ojo dešimtmečio viduryje žurnalas „Наука и религия“ tapo telepatijos šalininkų, siekusių telepatijos tapimo ortodoksinio sovietinio mokslo dalimi, ir jų oponentų polemikos vieta. Daugiau jos teko telepatijos šalininkams. Transpersonalinė psichologija – vienas iš tokio mokslo atsivėrimo „okultizmui“ vėlyvuoju sovietmečiu pavyzdžių. Anot Martino Schneiderio ir A. Antono, nepaisant griežtai racionalistinio ir ateistinio Sovietų Sąjungos pobūdžio „„okultizmas“ įvairiomis apraiškomis buvo nuolatinė jos socialistinės visuomenės sudedamoji dalis“. Daugiau nei trečdalis visų XX a. 9-ajame dešimtmetyje SSRS išleistų negrožinės literatūros knygų buvo susijusios su ezoterinėmis temomis. Autorių teigimu, ribų tarp okultizmo ir scientizmo, tarp mokslo ir magijos nutrynimas ypač atsiskleidžia „rusiškojo kosmizmo“ pavyzdžiu. Mokslinės fantastikos literatūra taip pat buvo viena svarbiausių ezoterinių erdvių[1106].

Lietuvoje nauji pasaulėžiūriniai akcentai oficialiojoje erdvėje pirmiausia išryškėjo filosofiniame diskurse. Iš čia jie per ateizmo ir gamtos mokslų propagavimo institucijas ir priemones sklido giliau į visuomenę. Akivaizdžių filosofinio diskurso transformacijų matyti jau 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ajame dešimtmetyje. Ryškėjo atsiribojimas nuo oficialiosios marksistinės filosofijos, plėtėsi tyrinėjimų problematika: šalia marksistinės filosofijos pradėjo rastis kitokių filosofinių koncepcijų tyrimų. 9-ajame dešimtmetyje jau egzistavo fenomenologinės-hermeneutinės ir analitinės filosofijos tradicijos[1107]. Anot Lauryno Peluričio, 8–9 dešimtmečių sandūroje Lietuvos filosofinis diskursas išsisluoksniavo į tris dalis: „institucišKai įtvirtintas marksizmas-leninizmas, galutinai sustabarėjęs vadovėlinėje scholastikoje, partijų nutarimuose ir gyvuojantis iš esmės tik kaip dėstomoji

1106 Martin Schneider, Andreas Anton, „Politische Ideologie vs. Parapsychologische Forschung. Zum Spannungsverhältnis von Marxismus-Leninismus und Parapsychologie am Beispiel von DDR und UdSSR“, *Zeitschrift für Anomalistik* 14 (2014): 171–175, 177, 179–183.

1107 Laurynas Peluritis, „Ola ir dvi saulės. Filosofija sovietų Lietuvoje (1944–1986)“, 17.

disciplina“; „nemarksistinės filosofijos linija ir ne marksistinėmis kategorijomis bei schemomis operuojantys filosofijos ir filosofijos istorijos tyrimai“ ir „marksistiniai tyrinėjimai, žengiantys kiek toliau vadovėlinės scholastikos, tačiau kartu iš esmės jai tiesiogiai neprieštaraujantys“[1108]. Kontinentinei filosofijai (fenomenologija, hermeneutika, egzistencializmas) atstovavo visų pirma A. Šliogeris, Arūnas Sverdiolas ir T. Sodeika. Šliogerio mokslo ir technikos kritika sovietinės ideologijos kontekste buvo aštri ir disonavo su mokslo, technikos ir pramonės apologija sovietinėje propagandoje[1109]. Analitinės filosofijos baruose dirbo Rolandas Pavilionis ir Algirdas Degutis, o pozityvizmą ir mokslo filosofiją tyrinėjo Evaldas Nekrašas. Šios filosofijos krypties tyrinėtojai didesnių trukdžių iš režimo nesusilaukė, nes „pažinimo teorijos, mokslo filosofijos, kalbos filosofijos ir logikos problematika buvo suprasta kaip santykinai ideologiškai neutrali“[1110]. Degutis per analitinę filosofiją su savo „neredukciniu materializmu“ bandė „išeiti į tikrovę“, skirtingai nuo Povilionio, kuris, pasak Peluričio, nepaaiškina, kas yra pasaulis[1111]. Eugenijaus Meškausko, padėjusio pamatus ištisai filosofinei mokyklai, marksizmo originalumas siejamas su marksizmo kaip bendrosios mokslo metodologijos principu ir vystymosi, dialektikos, idėja. Meškauskas dialektinį materializmą priešpriešina idealizmui ir mechanistiniam materializmui. Materijos sąvoka jam atlieka metodologinį vaidmenį kaip „pasaulio vienumo išraiška“[1112].

Anot Gintaro Kabelkos, kiekybiniu požiūriu tik apie 40 % Lietuvos filosofijos tekstų buvo grindžiami marksizmo principais, o didesnė pusė – beveik nemarksistiniai. Pagal filosofijos kryptis marksizmui priskiriama 40 % tekstų, analitinei filosofijai – 10 %, fenomenologijai – 7 %, nepriskirta jokioms kryptims – 53 %[1113]. Panašus sovietiniu laikotarpiu apgintų disertacijų (apginta 100) pasiskirstymas pagal filosofijos kryptis: marksizmo – 51, analitinės filosofijos – 6, fenomenologijos

1108 *Ibid.*, 136.

1109 *Ibid.*, 173, 174.

1110 *Ibid.*, 162.

1111 *Ibid.*, 166.

1112 *Ibid.*, 152.

1113 Gintaras Kabelka, „Lietuvos filosofija sovietmečiu“, 504–505.

– 2, nepriskirtų srovėms – 41[1114]. Taigi matome, kad marksistinei filosofijai skirti ar marksistine metodologija paremti tyrinėjimai nedominuoja, o taip lyg ir turėtų būti dėl oficialiosios marksizmu paremtos ideologijos privalomumo SSRS piliečiams. Visgi realybės būta kitokios. Ir, aišku, materializmo, neatsiejamo nuo marksizmo, nedominavimas jau savaime yra simptomiškas, signalizuojantis apie galimą antipatiją materialistiniam pasaulėvaizdžiui. Kita vertus, G. Kabelkos atlikti tyrimai yra nepakankami – beveik pusės tekstų filosofinis kryptingumas lieka neaiškus. Todėl, atsižvelgiant į būtinybę atskleisti Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos bazę profesionaliosios filosofijos srityje, mums būtina atidžiau žvilgterėti į sovietmečio filosofų darbus, siekiant išryškinti tas tendencijas, kurios buvo palankios tokiai recepcijai, – taigi nustatyti holizmo stovyklos ribas.

Pasaulėžiūriškai artimiausi Teilhard'o idėjoms buvo sąmonės, intuityvizmo, iracionalizmo aspektų tyrimų srityje dirbusių filosofų darbai. Čia mums itin svarbus I. Gaidamavičienės straipsnis „Dvasia ir filosofija" (1989 m.), kuriame atskleista sovietmečiu dirbusių ir į holistinį pasaulėvaizdį linkusių filosofų tyrimų problematikos pasirinkimo motyvacija. Pati Gaidamavičienė nedviprasmiškai identifikuojasi su holizmu ir akcentuoja būtinybę sovietinės Lietuvos filosofams maskuoti savo pažiūras. Pasak jos, „žmonės, <u>išdrįsę mąstyti būties ir dvasios vienovę</u> [pabraukta R. L.] tada, kai dominavo viešai valdžios palaiminta būties ir dvasios (tapatinamos su mintimi, idėja) priešprieša, aranžuodavo savo idėjas taip, kad nelabai jas [kiti] ir suprasdavo [...]"[1115]. Didžiulę reikšmę šiems filosofams turėjo 1979 m. pasirodę L. Gumiliovo darbai, kuriuose remiantis gamtos mokslais griaunama marksizme įtvirtinta objekto ir subjekto priešprieša ir teigiama būties vienybė energiniu pagrindu: „mūsų tiriamasis pasaulis ne tik veikia ir formuoja mus – jame mes esame savo tėvų ir protėvių dvasia, savo energija, kurią mes patys personifikuojame". Šias idėjas Gaidamavičienė atpažino ir Edmundo Husserlio, Martino Heideggerio, M. Merleau-Ponty darbuose. Jai itin svarbu, kad

1114 *Ibid.*, 508.

1115 Irena Gaidamavičienė, „Dvasia ir filosofija", *Krantai* 12 (1989): 22.

Gumiliovo pasitelkti istorijos, filosofijos, gamtos mokslų duomenys (biosferos struktūra, kosminiai energiniai laukai) „praplečia fenomenologinę objekto-subjekto vienybės interpretaciją“. Ne mažiau svarbus jai Gumiliovo įrodinėjamas tiesioginis etninio lauko poveikis visai žmogaus būčiai (taip pat dvasingumui), taip griaunant „materialistinį ribotumą, pasireiškiantį tuo, jog ieškoma visų mūsų gyvenimo priežasčių Žemėje, neturinčioje savyje nieko artimo dvasiškajam fenomenui“. Gumiliovo teorijoje Gaidamavičienė įžvelgė galią suartinti žmogų „su Visata gimininges energijos ryšiais“[1116]. Ir Dievą ji tapatina su „mus įtakojančia Begalybe“. Dar daugiau: tikėjimas dvasinės esmės slėpiningumu „mūsų ir Visatos vienybėje“ jai tampa kūrybos, gerbiančios „Dievo išpažinimą“ ir skatinančios „žmogiškos esmės tapsmą“, prielaida. Visgi tam būtina įsisąmoninti save kaip „organiškai vieningą su Gamta, atsisakyti akiplėšiškos priešpriešos to, kas suvokiama kaip „Aš“ akistatoje su pasauliu, pavadintu „ne-Aš““[1117].

Nuo sąmonės problematikos neatsiejami fenomenologiniai ir iš dalies egzistencialistiniai tyrimai. Fenomenologinės problematikos tyrimus nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio nuosekliai vykdė Vytautas Pivorius, T. Sodeika, iš dalies A. Sverdiolas, taip pat I. Gaidamavičienė. Bene daugiausiai šioje srityje nuveikė Sodeika. Jis siekė išryškinti intuicijos, potyrio, išgyvenimo filosofinę vertę[1118]. Sodeikos tekstuose galima aptikti sovietmečio filosofiniuose tekstuose retai užtinkamą „pasirinkto objekto išsamią „vidinę“ analizę“. Anot A. Šukio, tokį „filosofavimo būdą galima vadinti kontempliacija“[1119]. Egzistencializmui atstovaujančio A. Šliogerio nuomone, objektinis mąstymas nepajėgus atskleisti tikrosios žmogaus būties. Tai įmanoma tik tokiai filosofinei prieigai, kuri sugeba įvertinti „žmogaus patiriamus afektus“, t. y. per jo egzistencines dimensijas[1120]. Egzistencialistinė filosofija (ypač jos susvetimėjimo koncepcija) turėjo įtakos Jonui Repšiui, kuris, galimas dalykas,

1116 *Ibid.*, 23.

1117 *Ibid.*, 25.

1118 Gintaras Kabelka, „Lietuvos filosofija sovietmečiu“, 543.

1119 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...*, 146.

1120 *Ibid.*, 149.

bandė ją derinti su marksizmu[1121]. V. Bagdonavičiaus Vydūno interpretacija postuluoja dvasinių reiškinių metafizinį pagrįstumą. Jo tyrimai suteikė galimybę susipažinti su rytietiškos ir teosofinės kilmės „visatos ir žmogaus sąrangos schema“, kurioje materialumas pajungtas dvasinei būties dimensijai[1122].

9-ojo dešimtmečio Juozapo Algimanto Krikštopaičio, S. Kanišausko, R. Grigo, J. Minkevičiaus darbuose ypač akivaizdžiai išryškėjo holistinės, universalistinės tendencijos. Mokslo filosofijai skirtuose savo tekstuose J. Krikštopaitis detaliai analizavo materijos sąvokos turinio kaitą kvantinės fizikos nulemtų pokyčių kontekste. Pasak jo, fizinio vakuumo problemų svarstymas duoda pagrindą „nulinį lauką“ interpretuoti kaip pradinę diskretinę materijos formų būseną ir vakuumą įsivaizduoti kaip „viršbūtį“, o „fizinę vakuumo sąvoką traktuoti kaip vienapakopę su fizinių procesų substancijos vaizdiniu“, nes subbranduoliniame lygmenyje medžiagos sąvoka tiesiog nebepritaikoma[1123]. Kvazidalelė suvokiama kaip realus medžiagos savybių nešiklis, tačiau neegzistuojantis medžiaginėje terpėje. Galiausiai Krikštopaitis daro išvadą, kad „visa egzistuoja iš dalelių, gimstančių ir išnykstančių fiziniame vakuume“[1124]. Tokia išvada, be abejo, liudija mokslinio pasaulėvaizdžio suartėjimą su ezoteriniu, o vakuumo laikymas būties pagrindu signalizuoja apie visišką materijos medžiagiškumo anihiliaciją. Nenuostabu, kad ortodoksalūs materialistai reiškė nepasitenkinimą Krikštopaičio vartojamais terminais ir jo pretenzijomis atrasti „naują būties formą“[1125]. Vėliau Krikštopaičio disertantu tapęs S. Kanišauskas, pabrėždamas pasaulio vieningumą, pripažino, kad jo disertacija apie žmogaus ir kosmoso ryšius parašyta iš panteizmo pozicijų[1126]. Jam ginant disertaciją kai kuriems Lietuvos fizikams kliuvo „ryškiai holistinė kai kurių

1121 Gintaras Kabelka, „Lietuvos filosofija sovietmečiu“, 523.

1122 *Ibid.*, 539.

1123 Иозас Крикштопайтис, „*Эволюция представлении* о *веществе. Историко-методологический анализ*“ (диссертация, Вильнюс: Институт философии, социологии и права, 1987), 286–288.

1124 Б. И. Крикштопайтис, *Физическая реальность в квантовом аспекте* (Вильнюс: Минтис, 1986), 91.

1125 Lietuvos TSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Dabartinės buržuazinės filosofijos kritikos 1984 m. balandžio 11 d. posėdžio protokolas Nr. 8, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 333, l. 38.

1126 Dabartinės filosofijos skyriaus 1990 m. birželio 29 d. posėdžio protokolas Nr. 12, LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 472, l. 29.

kosmologinių hipotezių interpretacija“. Beje, Kanišausko holistinė laikysena neatsitiktinė. Jis teigia, kad jo pasaulėjauta ir pasaulėžiūra formavosi klausiant savęs: „Nejaugi visas pasaulis susimokė meluoti, kad egzistuoja stebuklai ir paranormalūs reiškiniai?“ Jo atsakymas į šį klausimą „buvo ir yra: „Ne! Taip būti negali!“[1127] Aiškiai spiritualistinis – ir R. Grigo pasaulėvaizdis, išryškėjęs pokalbyje su juo. Grigo įsitikinimu, pirma buvo mintis, dvasia, o tik paskui materija; Visata amžina ir begalinė, persmelkta dieviškosios substancijos[1128]. Taip pat ir J. Minkevičiui 9-ajame dešimtmetyje nebekėlė rūpesčių mokslo seniai pralenktas filosofinis ir religinis ginčas „dėl „kūno ir dvasios“[1129].

Specifinis savo ypatingu universalumo – socialinio, civilizacinio, galiausiai kosminio – pločiu ir gyliu reiškinys Lietuvos filosofijos baruose yra Romualdo Ozolo filosofija. Ozolas buvo savotiškai tragiška figūra – siekė kiek įmanoma objektyvesnio, apvalyto nuo bet kokių subjektyvių savo asmens apnašų, visiškai racionalaus filosofinio žvilgsnio į pasaulį, tačiau kartu be galo troško tikėjimo. 1976 m. dienoraštyje jis rašė: „Mano gyvenimas – tipiškas žmogaus be dievo ir be jokio tikėjimo pavyzdys, pavyzdys gyvenimo be tikėjimo, beviltiškai ieškant to tikėjimo. Visas pasaulis blaškosi šitoj aklavietėj. [...] Man reikėjo tikėjimo, ir proto argumentai lėkė šalin net nuo tikėjimosi stumtelėjimų. Ko tik aš nesigriebiau! Nuo to laiko, kai širdies [?] lauke pajutau transcendenciją, ją pasiekt bandžiau ir poezija, ir kelionėm, [...], ir visuomenine veikla, ir studijom, filosofija, galiausiai politika. Viskas praeita. Viskas suvokta iki gelmių į visas puses.“[1130] 1985 m., jau nurimęs, teigė: „Šiandien pats moderniausias ir pažangiausias žmogus – netikintis žmogus.“[1131] Vis dėlto dvasinio išsilaisvinimo siekis išryškėja kaip jo gy-

1127 Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18.

1128 Pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21. 1981 m. jis dalyvavo Igorio Nikolajevo (žinomo kaip Igoris Kalinauskas) seminaruose, nors žinojo, kad tai gali atnešti nemalonumų („nes ten propaguojama ekstrasensorika“) (Romualdas Grigas, *Dienoraščio langą pravėrus. Antroji knyga. Mano brandos metai (1966–2012)* (Vilnius: Versmė, 2020), 237.

1129 J. [Jokūbas] Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis], 268.

1130 [Ozolas] Romualdas Ąžuolas, „Pastebėjimai (publicistikai ir beletristikai)“, 1976-10-16, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 245.

1131 Romualdas Ozolas, *Mintys, dienoraštinės pastabos (1980–1985 m.)*, 1985-03-16, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 247.

venimo šerdis. 1998 m. jis rašė: „Dvasios, kaip būties pradmens, „prijaukinimas“ kasdieninėje sąmonėje yra vienas svarbiausių mano gyvenimo darbų dar „anoj pusėj“, kuo aš – tikiu, ne be pagrindo – didžiuojuos.“[1132] Nėra abejonių, jog šis išsilaisvinimas jam susijęs ne su religine tapatybe, o su proto skaidrumu, leidžiančiu pakilti virš daiktų (materijos) fragmentiškumo, ir jį turėtų patvirtinti ir visos kitos dvasinės galios (visų pirma širdis)[1133]. Turbūt toks platus žvilgsnis jam leido atsiverti nežemiškų civilizacijų egzistavimo idėjai. Pasak Ozolo, „[n]ei graikų, nei žydų, nei egiptiečių, nei indėnų, nei indų, kinų ir kitų kultūrų neįmanoma paaiškinti be prielaidos, kad būta kontakto su kosmine civilizacija ir kad naujo kontakto tarplaiky mes dabar esam“. Jis tikėjosi, jog „Žemė galės ir bus priimta į kosminę sandraugą kaip lygiateisis, kosmose jau seniai egzistuojančią gyvenimo išmintį pasisavinęs (atradęs ir ant jo išaugęs), o ne žemesnis kaimynas, kaip buvo prieš daugelį amžių[...]“[1134]. Kartu Ozolas buvo žmonijos susivienijimo į pasaulinę valstybę komunizmo pagrindais šalininkas. 1971 m. jis išsakė įsitikinimą, kad „Žemės tautos turi susivienyti ir pradėti naują – Žemės kosminės egzistencijos erą“[1135]. 1988 m. pasirodžiusioje Ozolo knygoje jaunimui „Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją“, savotiškame ilgus metus universitete skaityto filosofijos kurso kompendiume ir filosofinių pažiūrų testamente, jis rašė: „Komunizmas yra protingas žmonių bendrabūvis, ir jam pasiekti, neklasinei visuomenei sukurti, žmogui tikrai pakaks ir jėgų, ir išminties.“[1136] Taigi komunizmo kaip idealo Ozolas neišsižadėjo ir veikale, parašytame tuo metu, kai jo „dvasinio išsivadavimo“ kelionė jau turėjo būti pasibaigusi, tad pasiekusi jį daugiau ar mažiau tenkinantį išsivadavusio žmogaus būvį. Šiame veikale akivaizdu, kaip Ozolas viską sukabina

1132 Romualdas Ozolas, *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai* (Vilnius: Pradai, 1998), 17.

1133 Savo pranešime pirmojoje Sinoikijoje jis rašė: „Bėgant nuo scientistinio dogmatizmo ir ideologizmo, daugelis rinksis dvasią atleidžiantį, suminkštinantį religinį tikėjimą. Religinio tikėjimo teisių atkūrimas yra būtinas. Tačiau tai tik dvasios ugdymo darbo pradžia.“ (Lapkričio sinoikijos (1988 m.) medžiaga, ECESJ-VA, f. 5, ap. 10, b. 8, l. 3).

1134 Romualdas Ozolas, „Tarp vakar ir ryt dienos: XX amžiaus štrichai“ (Valkininkai, 1973), iš *Filosofijos istorijos metmenys: nuo seniausių laikų iki XX a. pabaigos tendencijų*, LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 151, l. 4–5.

1135 Romualdas Ozolas, *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*, 56.

1136 Romualdas Ozolas, *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, 186.

ant *ratio*, protingo visuomenės sutvarkymo, idėjos, kuri yra ne kas kita, kaip proto kūrinių – minčių, idėjų, tiesų – tiesioginės atitikties daiktams, jų tikslaus atspindėjimo išraiška, taigi, faktiškai gilaus Ozolo įsitikinimo pasaulio materialumu vieningumo prasme ir jo suvokimo, kad galimas objektyvus pažinimas per diskursyvinio proto dialektiniu būdu veikimą, proto šviesai esant pajėgiai perskrosti visas būties dimensijas.

Tai dvasiškai su katalikybe savęs nesiejančių, be to, pasirinkta tematika nuo jos nutolusių filosofų pasaulėvaizdis. O iš katalikiškajai filosofijai atsidavusių filosofų išsiskiria B. Kuzmicko darbai. Nesunkiai galima įžvelgti jo simpatijas neortodoksaliai katalikybės filosofijai ir teologijai, arba, kaip buvo įvardijama sovietmečiu – katalikiškajam modernizmui. Savo darbuose jis atskleidė neotomizmo silpnybes – visų pirma sustabarėjusį intelektualizmą[1137]. Ne viename iš savo darbų Kuzmickas pažymi posusirinkiminiu laikotarpiu labai sustiprėjus antitomistines iracionalistines tendencijas, orientuotas į mistinių srovių mokymų ir praktikų perėmimą, suartėjimą su Rytų religiniu iracionalizmu[1138]. Anot jo, vyko krikščioniškosios pasaulėžiūros antropologizacija ir imanentizacija. Tiesa, anot filosofo Algio Mickūno, Kuzmickas vengė atviriau pristatyti tas teologų tezes, kurios „peržengia tradicines dievybės, gyvenimo ir bendruomenės sampratas“[1139]. Vis dėlto ir kiti sovietiniai filosofai, pasirinkę tyrinėjimo objektu katalikybės kritiką, atkreipė dėmesį, jog religijos modernizacijoje „tradicinė dievo, kaip transcendentinės būtybės, sąvoka dingsta“[1140].

1137 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...*, 133.

1138 Bronius Kuzmickas „Vakarų ir Rytų kultūrų sąveika“, 28–49.

1139 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...*, 135. Greičiausiai tai filosofo, gerai išmanančio katalikiškąją filosofiją ir jos reikšmę katalikų visuomenei, nenoras komplikuoti santykių su Bažnyčia, su kuria jis vis dėlto jautėsi dvasiškai susijęs, nepaisant savo nutolimo nuo tikėjimo studijų metais. Minėtini 9-ojo dešimtmečio viduryje B. Kuzmicko jo slapta išeivijos spaudai rašyti straipsniai, kuriuose jis kritikuoja religijos, tikėjimo ir kitų dvasinių vertybių naikinimą (*ibid.*, 140–141). „Ideologizuota materialistinė pasaulėžiūra“ jam liko svetima, o save linkęs laikyti agnostiku, kuriam artimos egzistencialisto Gabrielio Marcelio mintys: „Jeigu nežinau, ar tikiu, iš tikrųjų reiškia, jog nežinau, kad jau tikiu.“ (Bronius Kuzmickas, *Praėjęs laikas nedingsta: politinė autobiografija* (Vilnius: Versmė, 2020), 86). Taigi jis liko abejojančiu tikinčiuoju (*ibid.*, 87). Atrodo, yra racijos teigti, kad jam, giliai besiangažavusiam katalikiškajam modernizmui (faktiškai iracionalizmui), o vėliau nemaža puslapių skyrusiam įvairių mistinių krikščionybės ir Rytų dvasinių srovių sąveikai, buvo nesvetimas holistinis pasaulėvaizdis.

1140 R. Žibaitis (reng.), „XV pasaulinis filosofų kongresas“, *Problemos* 1 (13) (1974): 8.

Plėtoti dorovės problematikos, humanizmo (Jūratė Morkūnienė, Jonas Balčius, Nikodemas Juršėnas ir kt.), taip pat kultūros filosofijos, hermeneutikos problematikos tyrimai (A. Sverdiolas, Arvydas Juozaitis ir kt.), kuriuose dorovinio universalizmo motyvo eksplikacija glaudžiai susipina su sąmonės tyrimų problematika. B. Genzelis, ankstyvuoju savo kūrybos laikotarpiu daug dėmesio skyręs ateistams bei laisvamaniams ir įnešęs įnašą į ateistinę propagandą, režimo žlugimo išvakarėse rašytoje savo knygoje „Renesanso filosofijos metmenys" supažindino su mistikais Johannesu Eckhartu, Jakobu Böhme, Jeanu Gersonu ir kitais, balansavusiais prie katalikiškos dogmatikos ribos[1141]. Kai kurie filosofai atsidėjo neofroidizmo, antropologiniams tyrimams (Edmundas Gendrolis, Leonarda Jekentaitė ir kt.) ar sąmonės, susvetimėjimo problematikos marksizme tyrimams (J. Repšys, Edmundas Krakauskas ir kt.), kurie irgi ardė dogminio marksizmo pozicijas. Iš nemarksistinės ontologijos ir metafizikos sampratos tyrimų (tarp kurių – vadinamųjų idealistinių koncepcijų ontologijų tyrimai) pažymėtini Traidenio Raudeliūno darbai apie V. Solovjovo „visuotinybės" filosofiją. Jo panteistinio monizmo ir katalikiškojo dualizmo sintezei apibrėžti Raudeliūnas pasitelkė panenteizmo sąvoką[1142]. Pasak A. Šliogerio, Solovjovo ontologijoje pagrindinė visuotinės esybės sąvoka krikščioniškosios teistinės pasaulėžiūros dualistinį principą jungia su panteistinio panlogistinio monizmo principu. Nors jam pačiam tokia sintezė atrodė neįmanoma[1143].

Epistemologijos, analitinės, lingvistinės (loginės semiotikos) filosofijos, mokslo ribų klausimo, iš dalies struktūralizmo tyrimuose (E. Nekrašas, R. Pavilionis, Jūratė Skersytė, D. Saukaitytė, Paulius Slavėnas, Jūratė Patkauskaitė, Vida Gumauskaitė ir kt.) taip pat iškyla holistinių aspektų. B. Kuzmickas pristatė B. Raselo neutralųjį monizmą, kuriuo šis tikėjosi įveikti „materijos ir sąmonės dualizmą" ir įrodyti, jog „skirtumas tarp fiziškumo ir psichiškumo nėra realus, kad būtis nėra

1141 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje*..., 119–120.

1142 Traidenis Raudeliūnas, „Istorijos procesas ir jo subjektas „visuotinybės" ontologijoje", *Problemos* 38 (Vilnius: Mintis, 1988): 65.

1143 Arvydas Šliogeris, „Visuotinės vienybės principas V. Solovjovo ontologijoje", 86.

nei materiali, nei ideali, ji yra neutrali“[1144]. Materializmo ontologinis ribotumas išryškėja marksistinės ontologijos tyrimuose (Jonas Grigonis, E. Meškauskas, Vytautas Radvilavičius, J. Vinciūnas ir kt.). Pasak Meškausko, pagrindinis mokslo metodologinis principas yra „visuotinio reiškinių ryšio principas“ – nėra tokių reiškinių, kurie būtų nulemti jų pačių[1145]. Daugėja reiškinių, kuriems griežto būtinumo principo neįmanoma pritaikyti. Vietoj jo iškyla dialektinio determinizmo, besiremiančio visuotiniu reiškinių sąryšiu, apimančio ir atsitiktinumo veiksnį, reikšmė[1146]. J. Vinciūnas nagrinėja materijos, kuri dažnai sutapatinama su objektyvia realybe, sampratą. Jis pažymi, jog net iš marksizmo pozicijų parašytuose tekstuose nėra aišku, ar sąmonė eliminuojama iš objektyviosios realybės[1147]. Pasak jo, mokslininkai skirtingai suvokia tai, kas yra materija. Einšteinas kalba apie „materijos bangas“ ir „šviesos bangas“, o kosmologas H. Bondis laikosi nuomonės, jog besiplečiančioje visatoje turi nuolat atsirasti naujos materijos, kad jos tankis liktų pastovus[1148].

Taigi žvilgsnis į sovietmečio Lietuvos filosofiją, remiantis daugiausia žurnalo „Problemos“ publikacijomis, leistų teigti, jog nors tiesioginė Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos bazė yra sąmonės, intuityvizmo, iracionalizmo aspektų, taip pat fenomenologijos ir iš dalies egzistencializmo tyrimai, taip pat mokslo filosofijos, mokslo ribų analizės srityje dirbusių filosofų darbai, vis dėlto tokiai recepcijai buvo palankūs ir kitų filosofijos krypčių, netgi kai kurių marksizmo aspektų tyrimai. Tikėjimo būties materialumu medžiagiškąja prasme, taip pat įsitikinimo, kad galima griežtai atskirti objektą nuo subjekto, taigi gamtinę realybę, kosmosą

1144 B. Kuzmickas, „B. Raselas ir jo filosofija“, *Problemos* 1 (9) (1972): 110.

1145 Eugenijus Meškauskas, „Dialektinės determinizmo sampratos metodologinė prasmė“, *Problemos* 32 (Vilnius: Mintis, 1984): 62.

1146 *Ibid*., 69.

1147 Juozas Vinciūnas, „Objektyvioji realybė“, *Problemos* 1 (13), (1974), 82.

1148 *Ibid.*, 84, 85.

nuo sąmonės, mažėjo[1149]. Dėl to vis stiprėjo dėmesys sąmonės, asmenybės, dorovės, humanizmo ir įvairioms kitoms su subjektyviąja būties raiška susijusioms problemoms.

Nepasitenkinimo materializmu apraiškų vėlyvojo sovietmečio visuomenėje gausu. 9-ajame dešimtmetyje ateizmo tyrėjai konstatavo misticizmo populiarėjimą tarp jaunimo. Jiems kėlė nerimą nedidelių mistinių ir religinių grupių kūrimasis. Buvo konstatuojamas išaugęs dėmesys rytų religiniams kultams tarp studentų ir specialiųjų meno, teatro, muzikinių mokyklų mokinių. Vis dėlto susidomėjimas mistika ir parapsichologija didėjo ir tarp gamtos mokslų srityje dirbančių inteligentų. Tokios grupės maskavosi sanskrito, indų poezijos ir filosofijos istorijos, jogos, autogeninės gimnastikos, karatė mokymosi priedanga[1150]. Matomas Krišnos sąmonės pasekėjų gausėjimas, dzenbudizmo plitimas – tam pasitarnavo Jerome'o Salingerio, Jacko Kerouaco, Hermanno Hesse'ės romanai. Buvo konstatuojama, jog turima reikalo su jaunais žmonėmis, kurie nelaiko savęs tikinčiais, bent jau tradicine prasme, ir nesieja savęs su krikščioniškomis bažnyčiomis. Nesunkiai įžvelgiamas priešiškas požiūris į tokias pasaulėžiūrines alternatyvas pasirinkusius asmenis, jų subjektyvias paieškas įvardijant „mistiniais ir kvazireliginiais" ieškojimais, verčiančiais „atsiriboti ir nuo religijos, ir nuo materialistinės pasaulėžiūros"[1151]. Pastebėtas tikinčiųjų nusivylimas tradiciniais religiniais institutais ir poreikis ieškoti atnaujintų religijos formų. Iš čia – įvairios netradicinės religingumo formos, kurioms būdingas iracionalizmas ir mistika[1152]. Buvo pa-

1149 Tiksliai ribų tarp tyrėjo (subjekto) ir jo tiriamo objekto išsitrynimą nusakė J. A. Krikštopaitis: „[Mikroobjektas] gimsta kaip tariamai realus trimatis objektas mintyse, teoriniuose vaizdiniuose, kuriančiuose virtualų vienį – erdvėlaikį. Jo virtualumas, išreiškus matematinės kalbos vienetais, tampa konkrečiais ženklais. Čia reiškinių tyrėjas ir jo stebimas objektas tarsi susilieja. [...] Jei taip, tad kur riba tarp manęs ir mikrodalelės, esančios vienyje su pasauline erdve, vadinama Universumu? [...] Taip klausdamas, tyrėjas suvokia esantis to nežinomo universumo dalimi." (Juozas Algimantas Krikštopaitis, *Kūrybinės galios proveržio liudininkai: susitikimai su kultūros turtinį lemiančiomis asmenybėmis* (Vilnius: Naujoji Romuva, 2018), 104).

1150 Нетрадиционные формы религиозности молодежи и их место в современной идеологической борьбе, 1984, LYA, f. 17604, ap. 2, b. 10, l. 3–4.

1151 *Ibid.*, 9.

1152 Б. Никифорова, „Нетрадиционное направление в современном католицизме и вопросы контрпропаганды", iš *Новые тенденции в идеологии и деятельности католицизма в СССР и проблемы атеистического воспитания: материалы научно-пракической конференции (12-13 сентября 1983 года)* (Вильнюс, 1983), LYA, f. 17604, ap. 1, b. 10, l. 107.

žymima, jog straipsniai žurnaluose ir laikraščiuose mokslo iki galo neištirtomis temomis (biolaukų, ekstrasensorinio gydymo metodų) „be tinkamo gamtamokslinio vertinimo, tarnauja netradiciniam religingumui, misticizmui ir racionalaus mąstymo autoriteto griovimui“[1153]. 9-ajame dešimtmetyje periodinėje spaudoje, propagandiniuose tekstuose buvo konstatuojamas ypač išaugęs susidomėjimas biosrovėmis ir pasitikėjimas ekstrasensų gydymo galia[1154]. Psichologas Albinas Bagdonas net kalba apie visuotinę aistrą paranormaliems reiškiniams, o tokį nusižengimą sveikam protui laiko „dvasinės krizės rodikliu“[1155]. Anot kun. Arūno Peškaičio OFM, pati sovietinė ideologija – jai būdingas būties materialus homogeniškumas – sudarė galimybes susipažinti su ezoterika įvairiose mokslo populiarinimo brošiūrose[1156].

Žiūrovų susidomėjimą ezoterika ir nežemiškomis civilizacijomis („skraidančiomis lėkštėmis“, „ateiviais“) liudijančios temos buvo neretos ateizmo propagandai skirtose LTR laidose. Vienoje 1964 m. laidoje sarkastiškai pristatytas teologų dėmesys galimam nežemiškų civilizacijų egzistavimui (svarstymai apie misionierių rengimą, kitų planetų gyventojų nuodėmingumą, jų sielą)[1157]. 1978 m. gruodžio 7 d. radijo laida įvardinta „Peteliškės ir „skraidančios lėkštės““[1158]. Ne vienoje laidoje buvo aptarinėjami „ateivių“ kontaktai su žmonėmis, ryšių su tolimų pasaulių gyventojais (nežemiškomis civilizacijomis) metodų (SETI) problematika[1159]. Pakankamai realia laikyta kitų Visatos civilizacijų (egzocivilizacijų) atstovų lankymosi Žemėje praeityje galimybė, nors ir pripažįstant, jog paleokontakto hipotezei argumentų maža[1160]. Ne vienoje laidoje kontaktų su nežemiškomis civili-

1153 „Нетрадиционные формы религиозности молодежи и их место в современной...“, 9–10.

1154 Jurgis Danys, „Akistatoje su medicina“, *Švyturys* 19 (1985): 15.

1155 Albinas Bagdonas, „Anapus ir šiapus suvokimo“, iš *Pokalbiai apie pasaulėžiūrą. Kn. 3* (Vilnius: Mintis, 1988), 137.

1156 Arūnas Peškaitis, „Sociopsichologinė terpė „New Age“ invazijai į Lietuvą“, *Prizmė* 3 (1996): 44.

1157 1964 m. spalio 13 d. „Ateistų radijo klubo“ laida, LNM, Ateizmo muziejaus fondas, AM GEK 21504; R-2355, l. 3.

1158 „Akiratis“, LNM, Ateizmo muziejaus fondas; AM GEK 21516; R-2367.

1159 TV laida „Argumentai“, 1977-05-16, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 2219, l. 59.

1160 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1984-04-14, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3236, l. 144.

zacijomis temomis kalbėjo S. Kanišauskas, pripažindamas tokių kontaktų galimybę[1161], juos aptardamas plačiame kosmologinių teorijų apie Visatos pradžią ir pabaigą, begalybę, proto Visatoje, taigi ir „kosminių proto brolių“, kontekste[1162], supažindindamas ir su „skraidančių lėkščių“ fenomenu[1163]. Dažnai buvo aptariamas virgulių pasitelkimas vandens paieškai. Šis reiškinio realumas neneigtas, laidose dalyvavę mokslininkai jį aiškindavo pagal materialistinę paradigmą kaip biofizinį efektą[1164]. Daug dėmesio skirta biolaukų ir ekstrasensorinio gydymo problematikai. Toks gydymo metodas dažniausiai vertintas kaip pseudomokslinis[1165]. Nemoksliniu laikytas ir tikėjimas psichiniais, biologiniais laukais[1166]. Ekstrasensorikos kritikai ypač palanki proga buvo išskirtinis įvykis Lietuvoje, kai 1985 m. pradžioje save laikę turinčiais mistinių galių Abajus Borubajevas ir Mirza Kumbatbajevas žiauriai nužudė aktorių Talgatą Nigmatuliną. Šie asmenys į savo grupę buvo įtraukę nemažai Lietuvos kultūrinio elito atstovų. Įvykis išprovokavo stiprią materialistinės ideologijos atstovų reakciją prieš bet kokias nematerialistines realybės interpretacijas. Laidoje greta tikėjimo „skraidančiomis lėkštėmis“, Bermudų trikampio fenomenu, parapsichologijos „pasakomis“, susižavėjimo rytietiškais tikėjimais griežtai pasmerktas ir „ekstrasensizmas“ – tikėjimas kai kurių žmonių sugebėjimu manipuliuoti „biosrovėmis“. Buvo akcentuota, jog bioenergetika ir ekstrasensorika nėra Mokslų akademijos tyrimo objektas, apgailestauta, kad tokie sensacingi reiškiniai pasiruošimo neturinčių lektorių propaguoti „Zodiako“ klube[1167]. Laidose kritikuotos ir kitos nematerialistinės pasaulėžiūros apraiškos – net dviejose jų kalbėta apie plataus atgarsio susilaukusią R. Moody knygą

1161 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1986-04-08, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3424, l. 128.

1162 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1987-10-19, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3517, l. 127.

1163 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1988-04-12, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3606, l. 24.

1164 „Eksperimentas „Stebuklingoji lazdelė““, TV žurnalas „Argumentai“, 1974-12-03, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1750, l. 288.

1165 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1986-06-10, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3424, l. 191.

1166 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1988-07-05, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3606, l. 132.

1167 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1986-11-25, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3425, l. 167–172.

„Gyvenimas po gyvenimo“[1168], analizuotas susidomėjimas Rytų religijomis[1169].

9-ajame dešimtmetyje itin padaugėjo „Žinijos“ draugijos lektorių paskaitų netradicinės medicinos, žmogaus dvasinių galių plėtojimo, ezoterikos, parapsichologijos, rytietiško dvasingumo, senųjų civilizacijų, galimų kontaktų su nežemiškomis civilizacijomis temomis. 1980 m. perskaitytas paskaitų ciklas „Sveikata mūsų rankose“ (apie paslaptingus žmogaus psichikos reiškinius)[1170]. Paskaitų ciklą apie žmogaus organizmo paslaptis (įskaitant homeopatiją) leista skaityti med. m. dr. J. Kamenevui[1171]. Populiarios buvo paskaitos apie kosmosą ir potencialius ryšius su nežemiškomis civilizacijomis. Jas skaitė Zinaida Sviderskienė („Žmogaus ir kosmoso ryšių problema“), S. Kanišauskas („Kosmoso militarizavimo problemos“)[1172], astronomai Algimantas Ažusienis, Vytautas Straižys („Ar buvo žemėje svečiai iš kosmoso?“), kiti lektoriai („Nuostabūs signalai iš kosmoso“, „Ar bus kolonizuojamos Saulės sistemos planetos?“)[1173]. 1987 m. paskaitų ciklą „Žmogus ir kultūra: nuo individo iki asmenybės“ leista skaityti Romualdui Neimantui. Paskaitose ketinta kalbėti ir apie paslaptingą idealių žmonių šalį – Šambalą (temos pavadinimas „Himalajai – proto citadelė“)[1174]. Leistos šios tematikos knygos – pvz., „Rask save Zodiake“[1175].

Istoriografijoje tokia 9-ajame dešimtmetyje „Žinijos“ veikloje ypač tapusi matoma parapsichologijos, ezoterikos, netradicinio (ypač rytietiško) dvasingumo sklaida (iš pradžių kritikos, o vėliau ir solidarizavimosi forma) interpretuojama

---

1168 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1984-05-19, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3236, l. 184; TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1986-02-15, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3424, l. 40.

1169 TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai, 1987-02-24, LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 3516, l. 78–89.

1170 Цикл лекций „Здоровье в наших руках“, iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai (1987), LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 190.

1171 Цикл лекций „Естественные целебные средства и здоровье“, „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo biuro nutarimai, 1988, LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 990, l. 183.

1172 Zoninio seminaro „Naujausi astronomijos ir kosmonautikos laimėjimai ir jų propagavimo metodika“ programa, iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai (1987), LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 55.

1173 Paskaitų ciklas apie mokslo naujienas „„Mokslas šiandien“ (be abonemento)“, VUB RS, f. 191, b. 12, l. nn.

1174 Paskaitų ciklas „Žmogus ir kultūra: nuo individo iki asmenybės“, iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai (1987), LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 176.

1175 Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis...*, 336.

kaip ideologinio-propagandinio aparato sankcionuotas atsivėrimas „temoms, kuriomis domėjosi liaudis“, suteikiant laisvę jų vystymui[1176]ir slopinant krikščioniškąsias paieškas[1177]. Vis dėlto abejotina, ar čia galima kalbėti apie valdžios strategiją. Greičiau tai liudija nesugebėjimą konkuruoti su holistinėmis idėjomis[1178]. Pasak tuometinio Vilniaus planetariumo (priklausiusio „Žinijos“ draugijai) direktoriaus S. Kanišausko, „Žinijos“ draugijos vaidmuo „skleidžiant ezoteriką ar/ir holistines idėjas“ buvo sudėtingesnis: „Partinė valdžia kategoriškai reikalavo kuo aršiau skleisti ateizmo idėjas, o Mokslų akademijos „priežiūra“ reikalavo ne tik skleisti mokslo žinias, bet ir „atsikratyti“ bet kokios mistikos.“ Kanišausko nuomone, ezoterinėmis vadintų paskaitų, seminarų gausą lėmė ekonominės ir finansinės priežastys. Mat draugija veikė „ūkiskaitiniu pagrindu“, lėšų savo išlaikymui gaudavo „už parduotus bilietus į paskaitas, renginius, seminarus, taip pat už teikiamas paslaugas [...] įmonėms, kolūkiams, mokykloms, vietos savivaldai“, o „salės „būdavo pilnos ir gaunama daug lėšų, kai būdavo skaitomos paskaitos apie astrologiją, parapsichologiją, NSO, „ateivius iš kosmoso“, teosofiją ar kabalą ir t. t.“[1179]

Viena iš visuomeninių institucijų, kurioje sklido su parapsichologija ir ezoterika siejamos idėjos, buvo 1969 m. įsteigtas jaunųjų mokslininkų klubas „Po Zodiaku“, veikęs Mokslininkų rūmuose Verkiuose. Šis klubas tapo ideologiniu požiūriu neįprastų dalies inteligentijos diskusijų ir mokslo įvairenybių aptarimo vieta (pvz., diskutuota apie M. K. Čiurlionį, dzenbudizmą, Sigmundą Freudą, netgi NSO)[1180]. Vienas iš buvusių klubo vadovų (vienu metu ėjęs viceprezidento pareigas) Prembuda (Mečislovas Vrubliauskas), įstojęs apie 1978 m., prisimena

1176 *Ibid.*, 334.

1177 *Ibid.*, 16.

1178 Pavyzdžiui, „Žinijos“ draugijos prezidiumo pirmininko V. Niunkos nuomone, „galėtinai paplitusi pseudomokslinė mitologija apie ateivius iš kitų pasaulių ir pan., kuri iš pirmo žvilgsnio atrodydama nekalta, pasaulėžiūriniu požiūriu neutrali, iš tikrųjų, nors ir ne visada tiesiogiai, palaiko religinius tikėjimus.“ (Vlado Niunkos pranešimo Lietuvos TSR „Žinijos“ draugijos respublikinės valdybos 1983 m. sausio mėn. plenumui projektas, LYA, f. 3377, ap. 52, b. 198, l. 195).

1179 Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18.

1180 Apolinaras Čepulis, „Klubo „Po Zodiaku“ veiklą prisiminus…“, 2013 m. kovo 12 d., žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., http://mokslolietuva.lt/2013/03/klubo-po-zodiaku-veikla-prisiminus/.

kvietęsis įvairius lektorius – politikus, ideologus, mokslininkus, netgi ezoterikus. Kai kurie klubo nariai (tarp jų Prembuda) 1980 m. įkūrė Biofizinių reiškinių sekciją. Klube cirkuliavo gausybė ezoterinės savilaidos („samizdato“) knygų (jomis intensyviai dalintasi, taip pat per renginius) – Piotro Uspenskio, Georgijaus Gurdžijevo, Jiddu Krishnamurti, Ošo (Radžnišo Čandra Mohano Džaino), bulgaro Omraamo Mikhaelio Aivanhovo, Swami Vivekanandos, Sri Aurobindo, Ramačarakos, „Tibeto mirusiųjų knyga“ ir kt. Vienas iš tokios literatūros šaltinių buvo universiteto darbuotojas Valentas Murauskas, gaudavęs knygų iš Maskvos. Nuolatinių narių klube būta apie 30 (jie keisdavosi – vieni išeidavo, kiti ateidavo). Iš jų maždaug pusė domėjosi ezoterika. Prembuda buvo besidominčiųjų ezoterika grupės lyderis. Apie 1981 m. jis ir kai kurie kiti tos grupės nariai ėmė lankyti režisieriaus Igorio Kalinausko vedamos „Ugninės gėlelės“ praktiką. Klube paskaitas skaitė kai kurie su Biofizinių reiškinių sekcija susiję asmenys, biofizikai[1181].

1980 m. įkurtos Biofizinių reiškinių sekcijos (MR biofizinių reiškinių (mąstymo energetikos) sekcija) prie Mokslininkų rūmų Verkiuose vadovas buvo technikos mokslų daktaras Jonas Gikys[1182]. Tarp sekcijos kūrėjų buvo ir Prembuda (Mečislovas Vrubliauskas). Susirinkimas vyko galbūt Vrublevskių bibliotekoje. Dalyvavo apie 30–40 žmonių. Prembudos teigimu, buvo dar keletas susitikimų, kuriuose jis dalyvavo[1183]. Tai buvo legali visuomeninė-mokslinė organizacija. Jos narių pasaulėvaizdis buvo neabejotinai holistinis: sekcijos leidinyje „Pajauta“ (1989 m.) rašoma apie sąmonės praplėtimo galimybes, hipnozę, telepatiją, telekinezę, subtilias energijas, apie egregorus kaip visuomenės grupių ar tautų informacinius-energetinius laukus, „skraidančias lėkštes“, teleportaciją, biolaukus, subtilių pasaulių struktūras, vieningo lauko teorijas, žmogaus energetinius apvalkalus, aurą, supažindinama su parapsichologijos tyrimais Rusijoje – jai skirtomis

1181 Pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07.

1182 Anykščių r. Svėdasų Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos garbės galerija, žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., http://www.svedasai.anyksciai.lm.lt/index.php/2013-11-12-07-48-39/nuostatai. Pasak A. Brazausko, fizikos mokslų kandidatas (Arūnas Brazauskas, „Kačių dievas ir psichotroninis ginklas“, 2009 m. gruodžio 31 d., žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://www.tv3.lt/naujiena/projektai/kaciu-dievas-ir-psichotroninis-ginklas-n367984).

1183 Pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07.

konferencijomis Tomske, Kijeve, Minske (1988–1989 m.)[1184]. Tikėtina, kad sekcijos nariai buvo straipsnių autoriai Rimantas Lajauskas, Donatas Macijauskas, Vilius Gibavičius, taip pat Jonas Kaluškevičius ir Danielius Steponėnas[1185].

Pasak Arūno Brazausko, tuo metu Lietuvoje jau būta „saviveiklinių" parapsichologų terpės. Legalių ektrasensorinio ugdymo būrelių Vilniuje atsirado 1981 m. Statant Pedagoginio instituto naujesniuosius rūmus, nuo įgriovų buvo apsidrausta biolokacijos būdu. Jonas Gikys tarp 1984 ir 1988 m. atliko poltergeisto tyrimą[1186]. Taip pat ir Nijolės Oželytės žiniomis, pirmosios žinios apie žmogaus auros materialumą, gydomąjį bioenergijos poveikį, minčių perdavimą per atstumą Vilnių pasiekė apie 1980-uosius[1187]. „Pajautoje" pažymima, kad jau „stagnacijos laikotarpio viduryje prasidėjo judėjimas už žmogaus sąmonės išlaisvinimą nuo „karingojo pažinimo" sistemos varžtų. Tai prasidėjo per ekstrasensus ir biolauką. Tad pradžioj pripažinti ekstrasensai, pusiau pripažinome biolaukus, bent pamatėme, kad gyvų būtybių net fiziniai laukai visai neištirti."[1188] Prembuda taip pat prisimena, jog sekcijos įkūrimo laikotarpiu (1980–1981 m.) padaugėjo laisvės ezoterikos ir parapsichologijos srityje.

Svarbus holistinių pažiūrų sklaidos kanalas buvo itin populiarus sovietmečiu žurnalas „Mokslas ir gyvenimas" (MG). Holistinių aspektų turinčios temos atsispindi žurnalo teminiuose planuose. 1972 m. buvo numatyta publikuoti šiuos

---

1184 MR biofizinių reiškinių (mąstymo energetikos) sekcijos leidinys „Pajauta" (Vilnius, 1989, Nr. 1), LVNA, f. 5, ap. 1, b. 341, l. 1–9. Jonas Gikys savo domėjimąsi bioenergetika jungė su rytietiškos kilmės teorijomis ir baltų pagonybės vaizdiniais (Eglė Aleknaitė, „Būsimoji Romuva ir kiti – šiuolaikinių pagonių įvairovė vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje").

1185 MR biofizinių reiškinių (mąstymo energetikos) sekcijos leidinys „Pajauta" (Vilnius, 1989, Nr. 1, l. 7).

1186 Arūnas Brazauskas, „Kačių dievas ir psichotroninis ginklas", 2009 m. gruodžio 31 d. Ekstrasensorika besidomintys žmonės nuo 1982 m. būrėsi apie Kauno gydytoją ginekologę N. E., kuri priklausė Biofizinių reiškinių tyrimo sekcijos aplinkai, biolaukais gydė sunkiai įveikiamas ligas. Ji 1983 m. pasiūlė tris eskizus (tarp jų ir Sandoros skrynios), pagal kuriuos pagaminti įrenginiai kaupdavo ir skleisdavo „psi energiją". Buvo pagaminti keli modeliai, kurių vienas nugabentas Baltarusijos mokslų akademijos nariui korespondentui Albertui Viktorui Veinikui. N. E. palaikė ryšius su Rusijos mokslininkais, dirbusiais bioenergetikos srityje (*ibid*.).

1187 Anot N. Oželytės, „baigiantiems užtrokšti sovietinio stabilumo kasdienybėje tos žinios teikė svaiginančią viltį – vadinasi, dvasinis gyvenimas yra suvokiamas, juntamas ir egzistuoja subtilių materijos formų pavidalu". Apie Rusų dramos teatro režisierių Igorį Nikolajevą, „Žinijos" draugijos salėje perskaičiusį porą paskaitų apie žmogaus bioenergetiką, susibūrė „iš pilkos kasdienybės bandančių išsiveržti" jaunuolių grupelė (Nijolė Oželytė, „Kelionė, iš kurios negrįši toks, koks išėjai", *Ekstra*, 2001 m. gruodžio 17 d., 37, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1).

1188 MR biofizinių reiškinių (mąstymo energetikos) sekcijos leidinys „Pajauta" (Vilnius, 1989, Nr. 1, p. 3).

straipsnius: Gunaro Kakaro „Egzocivilizacijų problemos“, A. Mickio „Biosrovių tyrimai KMI“, V. Murzos „Biologiniai ritmai medicinoje“, P. Glemžos „Kvantinė biologija“, A. Kanclerio „Kosmoinformacija“[1189]. 1973 m. vasario mėn. plane buvo numatytas Vladimiro Puškino straipsnis „Kvantinė telepatija“[1190]. Siekiant suvokti sovietmečio Lietuvos žmonių pasaulėvaizdžio kaitos 1957–1989 m. tendencijas ir taip išsiaiškinti potencialią Teilhard'o idėjų recepcijos pasaulėžiūrinę bazę, atlikta žurnalo publikacijų teminė ir kiekybinė analizė. Tai visų pirma parapsichologijai, ezoterikai, psichologiniams ritmams skirti straipsniai, kuriuose šie reiškiniai vertinti pozityviai ar negatyviai, iš ortodoksalių ateistinių-materialistinių pozicijų, tačiau vis tiek juose pristatyti ir tam tikra prasme populiarinti, be to, atspindintys skaitytojų susidomėjimą šiomis temomis[1191]. Psichologo N. Indrašiaus tekstuose pristatomi Vakarų parapsichologų atliktų spiritizmo, okultizmo, aiškiaregystės, psichiatrų ir fiziologų vykdytų smegenų biosrovių tyrinėjimų rezultatai[1192], taip pat telepatijos tyrinėjimai SSRS, visų pirma Leonido Vasiljevo tyrimai Leningrade.

1189 „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos 1972 m. perspektyvinis ir mėnesiniai planai, LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 49, l. 8–19.

1190 „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos 1973 m. perspektyvinis ir mėnesiniai planai, LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 53, l. nn.

1191 Tokių rasta apie 50. Įsidėmėtina, kad jų nuosekliai daugėjo. 1957–1964 m. buvo 14 (bet skirtų parapsichologiniams fenomenams – 8), 1965–1975 m. – 15, 1976–1988 m. – 21. Paminėsime tik kai kuriuos: N. Indrašius, „Hipnozė ir įtaiga“, *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1964): 12–14; V. Lašas, „Įtaiga“, *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1960): 3, 4; V. Lašas, „Apie minties vystymąsi“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1961): 36; E. Meškauskas, „Žmogaus sąmonė“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1963): 8, 9; N. Indrašius, „Ar galima skaityti mintis“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1960): 12–14; N. Indrašius, „Telepatija“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1963): 34; V. Klebanskis, „Skaičių prietarai“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1961): 33–35; V. Kutorga, „Spiritizmas“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1961): 16; L. Leonidovas, „Signalai? Kokie?“, *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1962): 17–18 (apie Kirliano fotografiją); J. Macevičius, „Virgulė“, *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1961): 37; R. Povileika, „Mistinis 1,618“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1963): 18–20; „Žmogus ir magnetiniai laukai“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1964): 13, 14; Leonas Čertokas, „Hipnozė“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1972): 46–48; „Genetika ir chiromantija“, *ibid.*, 62; Jonas Grudzinskas, „Garsų spalvos“, *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1975): 49–50; A. Juozaitis, „Jogai“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1965): 22–23; A. Merkulovas, „Augalų jausmai“, *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1973): 36–37; Vladimiras Puškinas, „Valia judina daiktus“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1974): 17–18; „Radiostezija“, *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1966): 8–9; Paulius Slavėnas, „Fizika ir psichika“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1975): 9–11; Karolis Dineika, „Harmonija su gamta“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1983): 38; Karolis Dineika, „Sąmonės faktorius“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1983): 38; Irena Gaidamavičienė, „Pagarba kairiarankiškumui“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1982): 30–31; Adolfas Urbonas, „Gyvenimas po mirties?“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1982): 22–23; „Ant nežinomybės slenksčio“. Psichologo ir filosofo A. Spirkino atsakymai į klausimus, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1980): 36–37; Nikolajus Sočevanovas, „Šis tas apie biofizinį lauką“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1983): 15; Vytautas Murza, „Bioritmai mūsų gyvenime“, *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1984): 14–15; Remigijus Ozolinčius, „Apie medžius ir jų lauką...“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1984): 27–29; Algirdas Jurkauskas, „Gyvybės šviesa“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1979): 10–11, ir daugelis kitų.

1192 N. Indrašius, „Ar galima skaityti mintis“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1960): 12–13.

Pasak L. Vasiljevo, „telepatijos mokslą visą laiką kompromitavo idealistinė paaulėžiūra, kuri teigia, kad mintys priklauso antgamtinei sferai, nepriklausančiai nuo materijos. [...] Ateis laikas kai mintys valdys automatus." Vasiljevas buvo įsitikinęs, kad telepatijos reiškinių tyrinėjimas padės fizikams surasti naujus energijos laukus, pernešančius telepatinę informaciją[1193]. V. Puškinas akcentuoja, jog telekinezės reiškiniai grindžiami biogravitacija, taigi neprieštarauja fizikiniam pasaulio supratimui[1194]. Anot filosofo A. Spirkino, tokie reiškiniai kaip vaizdų, daiktų perkėlimas minties galia, Kirlianų fotografijos, bioenergija, telepatija, biolaukai ir fiziniai laukai yra „giluminių, universalių visatos laukų išraiška"[1195]. Remigijus Ozolinčius šio lauko veikimą pastebi augaluose. Pasak jo, augalai veikia aplinką savo fitogenetiniu lauku (arba biolauku), jį spinduliuodami[1196]. S. Kanišauskas taip pat vadovaujasi būties pamatinio vieningumo įžvalga, spėdamas, jog „dialektinio materializmo visuotinio objektų ir reiškinių ryšio principas veikia kaip tik per [sinchronizacijos] dinaminių sistemų dėsningumus"[1197]. Astronomas P. Slavėnas spėja, jog „psichika su savo vidiniu pasauliu" yra „vieninga kvantinė sistema, apimanti gyvo organizmo centrinę nervų sistemą ir vidinius ten esančių atomų būvius"[1198]. Gydomosios kūno kultūros specialistas Karolis Dineika, vadovaudamasis psichofizinės harmonijos koncepcija, pabrėžia, jog mintys veikia centrinę nervų sistemą[1199]. Adolfas Urbonas pateikė ištrauką iš katalikiškuose sluoksniuose Lietuvoje buvusios labai populiarios JAV psichologo dr. R. Moody knygos „Gy-

1193 N. Indrašius, „Telepatija". *Mokslas ir gyvenimas*12 (1963): 34.

1194 Vladimiras Puškinas, „Valia judina daiktus", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1974): 17–18. Telekinezės ir telepatijos reiškinius nušvietė R. Kalonaitis. Pasak jo, parapsichologijos, arba psichotronikos, dėmesio centre – telepatija („nejutiminė percepcija"), aiškiaregystė, telekinezė. Pristatoma Bioinformatikos sekcijos Novosibirske veikla. Daroma išvada: „kažkas egzistuoja, ką vadiname bendru nežinomų sąmonės jėgų vardu" (Romas Kalonaitis, „Chimera vardu telepatija", *Jaunimo gretos* 6 (1975): 20). Išsakomas V. Puškino įsitikinimas, jog telepatija neginčijama (Romualdas Kalonaitis, „Technika ir parapsichologija", *Mokslas ir technika* 1 (1980): 46).

1195 „Ant nežinomybės slenksčio", *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1980): 37.

1196 Remigijus Ozolinčius, „Apie medžius ir jų lauką...", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1984): 28. Realybės kaip bangų, virpesių samprata pasiekė ir labai nuo gamtos mokslų nutolusius: pasak eseisto Tomo Sakalausko, „Visatos esmė – energija, gyvybė – energijos vibravimas; energija iš nieko nesukuriama ir neišnyksta" (Tomas Sakalauskas, *Išmintingųjų puota*, 235).

1197 Saulius Kanišauskas, „Šambalos šalis", 31.

1198 Paulius Slavėnas, „Fizika ir psichika", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1975): 11.

1199 Karolis Dineika, „Minties jėga. Savikontrolė", *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1983): 35.

venimas po mirties“[1200].

Holistiniai realybės aspektai atsispindi ir kitos tematikos straipsniuose. Čia bus nurodytas tik atitinkamų teminių grupių straipsnių skaičius, šių grupių straipsnių temas pristatant būdingiausiais pavyzdžiais. Išskiriamos šios teminės grupės: alternatyvios medicinos formos (12 straipsnių, iš jų 9 – 1976–1988 m.), Vakarų ezoterinės grupės, „Naujasis amžius“ (5 straipsniai), Rytų kultai, religijos, grupės, sektos, mokymai (15 straipsnių), nežemiškos civilizacijos, paleokontaktai, NSO, senosios civilizacijos (59, iš jų tiesiogiai susiję su nežemiškų civilizacijų tema – 53). Charakteringas V. Lvovo straipsnis. Pasak jo, „[p]asaulis vieningas, materija kosmose vystosi, praeidama vienas ir tas pačias kokybines pakopas. Gyva atsiranda iš negyva visur, kur yra tam palankios sąlygos. Gyvybė, vystydamasi ir daugindamasi, sukuria tobuliausią savo žiedą – protą.“ Išsakoma rašytojo Ivano Jefremovo viltis apie žmonijos įėjimą į „protingų kosmoso jėgų sandraugą“[1201]. Vladimiras Avinskis pristato paleokontaktų istorinius liudijimus ir daiktinius artefaktus[1202]. Astronomo V. Straižio nuomone, nežemiškų civilizacijų „turėtų būti daug“, o Žemėje nuolat turėjo „lankytis ar net gyventi įvairių kosminių civilizacijų atstovai“[1203]. Astronomas Gunaras Kakaras (čia pristatomas charakteringesnis jo straipsnis iš „Kultūros barų“, nors MG publikuota nemaža jo tekstų[1204]) operuoja „visa apimančio Pasaulio“ sąvoka, „didžiąja visuma“: „Didžiausia pasaulio sistema, kuri apima viską – visą materiją, visą erdvę, visą laiką ir visa tai, ko mes dar nežinome, nepažįstame.“ Pasak G. Kakaro, Visatų yra begalybė, o jų „visuma sudaro Supervisatą“, kuri yra „beribis vakuumo kontinuumas“, iš kurio „fliuktuojant kvantams kartas nuo karto iššoka kelios virtualinės dalelės“, tampančios „būsimos Visatos centru“[1205]. Toks pasaulėvaizdis primena vedose užfiksuotą pa-

1200 Adolfas Urbonas, „Gyvenimas po mirties?“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1982):. 22.

1201 V. Lvovas, „Pasaulių sandrauga“, *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1962): 14–15.

1202 Vladimiras Avinskis, „Paleokontaktai“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1983): 10–12.

1203 Vytautas Straižys, „Ar mes vieniši Visatoje“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1980): 8.

1204 Gunaras Kakaras, „Visatos intelektas“, *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1986): 16–18; 6 (1986): 9–12; Gunaras Kakaras, „Egzocivilizacijos“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1972): 26–30, ir kt.

1205 Gunaras Kakaras, „Nežinomybės tolerancija“, *Kultūros barai* 11 (1986): 37–38.

saulėvaizdį, atstovaujamą ir ezoteriniuose mokymuose. Nesvetima jam ir „informacijos saugyklos“ sąvoka. Tokiose saugyklose, pasak Kakaro, saugomas „kitų kosminių civilizacijų sukauptas žinojimas“[1206].

Holistinių momentų nesunku rasti teminėje grupėje „Biologija, evoliucijos teorija: vitalistiniai aspektai“ (32 tekstai). Pasak V. Engelgardto, pirminėse struktūrose gyvybę labiausiai apibrėžia informacija, nulemianti tolesnių struktūrinių pakopų atsiradimą. Iš čia – griežtas determiniškumas visose gyvųjų sistemų organizacijos srityse[1207]. Teminei grupei „Biosfera, antroposfera, noosfera“ priskirti 9 tekstai. Grupėje „Kosmologijos, reliatyvumo teorijos aspektai, griaunantys tradicinį pasaulėvaizdį“ yra 31 tekstas. P. Slavėnas, reaguodamas į katalikų visuomenėje dominuojantį polinkį besiplečiančios Visatos modelį aiškinti kaip sukūrimo įrodymą, teigia, jog mes nesame besiplečiančios visatos centre[1208]. M. Gardneris detaliai pristato pastoviosios Visatos teoriją, suformuotą Kembridžo mokslininkų Hermanno Bondi, Thomo Goldo ir Fredo Hoyle'o, kurie pripažįsta Visatos plėtimąsi, erdvę laiko atvira ir begaline, tačiau pradinio momento jų modelyje nesama – jie teigia reguliariai atsirandant naują materiją[1209]. Stanislavos Bartašiūtės straipsnyje atskleidžiami neįprasti laiko ir erdvės aspektai. Pasak jos, Nobelio premijos laureatas R. Feinmanas įrodė, jog elektronas gali alikti zigzaginį „mikrošokį“ erdvėje ir laike, užbėgdamas čia į ateitį, čia į praeitį. Astrofiziko Nikolajaus Kozyrevo požiūriu, dėl kryptingumo laikas gali atlikti darbą ir gaminti energiją[1210]. Teigiama, jog juodosios skylės dėl savo singuliarinio būvio lemia kvantiniais efektais pagrįstus kokybinius šuolius: juodoji skylė net gali tapti Einšteino ir Rozeno lygtimis įrodomu tiltu – kirmgrauža arba tuneliu („slieko tuneliu“, anot S. Bartašiūtės) į kitą Visatos dalį ar net Visatą, įgalinančią keliautoją per kitą tunelio galą – baltąją skylę – akimirksniu atsirasti erdvėje, nutolusioje per milijardus

1206 *Ibid.*, 40.

1207 Vladimiras Engelgardtas, „Gyvybės problema“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1970): 2.

1208 P. Slavėnas, „Raudonasis poslinkis“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1963): 19.

1209 M. Gardneris, „Reliatyvumo teorija milijonams“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1966): 18.

1210 Stanislava Bartašiūtė, „Laikas klaidžioja po Visatą“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1978): 19.

šviesmečių. Galimas dalykas, egzistuoja savotiški objektai – kentaurai, kurie „iš vidaus yra ištisi makropasauliai“, o išoriškai panašūs į elementariąsias daleles[1211].

Išskirta materijos ir dvasios perskyrą peržengiančių teorijų grupė (28 tekstai). Vienas iš šios grupės straipsnių autorių Henrikas Jonaitis nagrinėja tuščios erdvės sampratos kaitą fizikiniame pasaulėvaizdyje, pristatydamas Rudjero Boškovičiaus tradicinį atomizmą pakeitusią G. Leibnitzo mąstymu paremtą „jėgos centrų“ koncepciją: jo teigimu, visa erdvė yra pripildyta veikiančių jėgų. Kvantinė vakuumo teorija yra tarsi šios koncepcijos tąsa. Vakuume vyksta vadinamieji nuliniai virpesiai – vakuumo fluktuacijos, o elementariosios dalelės yra vakuumo sužadintos būsenos. Anot Jonaičio, „vakuumas yra materiali sistema, viena lauko būsenų“, „fundamentaliausia fizikinio realumo rūšis“, kurią galima laikyti „reliatyvia nebūtimi“ ta prasme, kad „jame „nėra“ apčiuopiamų materijos formų. Vakuumas yra „potenciali būtis““, apimanti „įvairiausius galimus pasaulius, būsenas ir daleles“[1212] Toks pasaulėvaizdis – jau labai artimas ezoteriniam, materialumą kildinančiam iš dvasinių dimensijų. Juozas Matulis aiškinosi „sąveikos tarp materialinių ir dvasinių reiškinių“ problemą, t. y. sąveikos tarp žmogaus organizme, ypač galvos smegenyse, vykstančių biocheminių ir mąstymo procesų[1213]. Pasak jo, šios sąveikos neįmanoma suprasti, nesuteikus „mąstymui, protavimui arba apskritai dvasinėms išraiškoms kokio nors materialaus substrato savybių“. Tokiomis savybėmis galėtų būti laikoma psichinė energija, galinti „sklisti erdve, kaip ir kitos energijos rūšys“ (elektromagnetinė arba gravitacijos). J. Matulio įsitikinimu, suteikus mąstymo reiškiniams psichinės energijos savybių, sąveiką tarp materialinių ir dvasinių reiškinių galima prilyginti „biocheminės energijos virtimui psichine energija“. Taip dvasiniai reiškiniai netektų paslaptingumo ir taptų eksperimentavimo objektu[1214]. Tai, Matulio nuomone, leistų išsiaiškinti „minties perdavimo be tarpininkų per atstumus, arba telepatijos realumo klausimą“.

1211 Stanislava Bartašiūtė, „Didžiosios Visatos labirintai“, *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1982): 33.

1212 Henrikas Jonaitis, „Ginčas apie tuštumą“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1988): 25–26.

1213 Juozas Matulis, „Mokslo dar neišspręstos problemos“, *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1980): 6.

1214 *Ibid.*

Anot Matulio, „jei mintis, mąstymas ir apskritai dvasiniai reiškiniai turi kokio nors materialaus substrato pobūdį“, būtų pagrindo manyti, jog „mintys ir stiprūs dvasiniai išgyvenimai gali būti betarpiškai perduodami per įvairius atstumus“ ir sugaunami žmonių, „turinčių labai jautrų psichinį aparatą arba paruoštą dvasinę būklę“. Todėl, pasak jo, nėra pagrindo „neigti telepatijos realumą“[1215].

Nuo holizmo neatsiejami XIX a. pabaigos – XX a. pradžios mokslo revoliucijos vertinimo straipsniai (jų – 20) ir kvantinės ir atominės (elementariųjų dalelių) fizikos holistiniams aspektams skirta grupė (29 tekstai). Egidijus Norvaišas pristato W. Heisenbergo mintį apie šiuolaikinės fizikos atsisukimą į Platono filosofiją. Jo įsitikinimu, bedalindami materiją prieisime ne prie smulkiausių dalelių, o prie „matematinių objektų, apibūdintų jų pačių simetrijos, tai yra prie Platono figūrų ir trikampių“. Neatsitiktinai šiuolaikinėje fizikoje dalelės suprantamos kaip „matematinės fundamentaliųjų simetrijų abstrakcijos“[1216]. E. Norvaišo įsitikinimu, „[f]izikas iš principo negali būti neutralus stebėtojas. Jeigu jis nori ką nors užfiksuoti, turi įsikišti į stebimo proceso eigą ir neišvengiamai daugiau ar mažiau jį pakeisti.“[1217]

36 straipsniai priskirti transhumanistinių tendencijų (biofizika, bionika, kibernetika) teminei grupei. Vienas iš šios grupės autorių Donaldas Flemingas kalba apie ateitį, kurioje žmonės bus gaminami pagal užsakymą, o išleidžiamų gyventi individų skaičius bus planuojamas ir tiksliai kontroliuojamas[1218]. Pasak D. Kirvelio, kibernetika yra pamatas, ant kurio bus pastatyta naujoji biologija – biofizika[1219]. Jis taip pat įžvelgė didžiules bionikos, t. y. mokslo, kaip perkelti gyvųjų organizmų savybes ir principus į konstruojamus techninius įrenginius, perspektyvas. Anot Kirvelio, bionika taps taikomąja biofizika[1220]. I. Akčiurinas svarstė filosofines kiborgizuoto žmogaus (kiborgo) kūrimo ir hipotetinės kiborgų

1215 *Ibid.*, 7.

1216 Egidijus Norvaišas, „V. Heizenbergo indėlis“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1981): 23.

1217 Egidijus Norvaišas, „Nilsas Boras“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1985): 15.

1218 Donaldas Flemingas, „Biologinės revoliucijos era“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1969): 15.

1219 Dobilas Kirvelis, „Biofizikos ribos“, *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1973): 9.

1220 Dobilas Kirvelis, „Bionika – taikomoji biofizika“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1983): 17.

visuomenės santykio su žmonija problematiką[1221]. Eligijus Kisielius tikėjosi dirbtinio intelekto sukūrimo. Jo „kūnas“ būtų ištobulintos integralinės schemos, o „dvasia“ – dar pažangesni algoritmai. Tai būtų žmogaus ir mašinos simbiozė[1222].

Yra racijos holistinius aspektus įžvelgti ir kairiųjų pažiūrų nonkonformistinės inteligentijos pasaulėvaizdyje, kuris jokiu būdu nėra apibūdinamas grubiu materialistiniu redukcionizmu ir kietakaktišku ateizmu. Tai demokratiškų pažiūrų, nesiejantys savęs su Bažnyčia kaip institucija, tačiau tolerantiški krikščioniškajai visuomenei, humanizmo idealais besivadovavę labiau kairiųjų pažiūrų Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojai Meilė Lukšienė, Vanda Zaborskaitė, Irena Kostkevičiūtė, Jurgis Lebedys, taip pat kiti intelektualai. Jie bendravo ir privačiose erdvėse – prof. V. Mykolaičio-Putino, V. Zaborskaitės, Lukšų namuose[1223]. Zaborskaitės namuose vykusiuose neformaliuose pokalbiuose dalyvaudavo ir pasaulėžiūrine tolerancija garsėję kunigai Gediminas Blynas, Vaclovas Aliulis, Kazimieras Vasiliauskas, Bronius Bulika, ekskunigas Romualdas Grucė. Jie supažindindavo kairiąją demokratinę inteligentiją su naujausiais krikščionybės judėjimais, aptardavo krikščioniškos filosofijos ir pasaulėžiūros problemas[1224]. Panašiai sovietmečiu tolerantiškas krikščionims buvęs disidentas, mąstytojas, ateistinių pažiūrų publicistas A. Statkevičius pripažino, kaip matėme, Dievą galėjus suteikti impulsą evoliucijai. Be to, Statkevičiui buvo visiškai priimtinas krikščionybės idealas, istoriją suvokiant kaip žmogaus sudievėjimą laike, nes „tapimas išmintingu – tai pagal elgesį prilygimas Dievui“[1225]. Anot jo, „protingumo-išmintingumo sinergetinė veikla, inspiruojama didžiojo Kūrėjo, kurį vieni sąlyginai vadina Gamta, o kiti – Dievu, buvo iš tikrųjų dieviška, suprantant tai

1221 I. Akčiurinas, „Kiborgas – kosminės eros žmogus“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1966): 12.

1222 Eligijus Kisielius, „Dirbtinį intelektą bekuriant“, *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1979): 31.

1223 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...*, 50. Kairuoliška, tačiau tolerantiškai į krikščionybę žvelgusi inteligentija taip pat rinkdavosi M. ir I. Lukšų, V. Čepaičio, Gražinos ir Marcelijaus (poeto) Martinaičių namuose (*ibid.*, 61–68).

1224 *Ibid.*, 36–37.

1225 Algirdas Statkevičius, *Žmogaus gelbėjimas: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai*, 364.

pačia tikrąja to žodžio prasme“[1226]. Taigi Statkevičiui gamta yra vairuojama dvasinės jėgos, įgalinčios gyvybės atsiradimą ir vystymąsi. Tai hilozoistinė pozicija, reiškianti gamtos sudvasinimą, pripažįstant joje slypinčius gyvybės ir sąmonės pradus, o jėgos arba energetiniu aspektu – vitalizmas. Grubaus dogmatinio ateizmo atmetimas leistų spėti, kad ir minėtiems demokratiškų pažiūrų kairiosios inteligentijos atstovams buvo nesvetimas hilozoizmas, t. y. įsitikinimas, kad materijoje slypi gyvybės ir proto pradai.

Panaši ir kai kurių prieškario intelektualų, pvz., P. Slavėno, Juozo Keliuočio, Kazio Daukšo, ratelių pasaulėžiūrinė kryptis. Dar vieną kairiųjų pažiūrų intelektualinį židinį subūrė gydytojas, pasipriešinimo nacizmui dalyvis Viktoras Kutorga ir kitas gydytojas Vytenis Andriukaitis. 1976 m. jie įkūrė švietėjišką A. Strazdelio universitetą. Jo susirinkimuose buvo studijuojama Biblija, Michailo Bulgakovo, Alberto Schweitzerio, Stasio Šalkauskio, Vydūno, A. Maceinos tekstai. Vadovautasi humanistine koncepcija, praturtinta krikščioniškos pasaulėžiūros elementais ir „priešpastatyta materialistinei sovietinei ideologijai“[1227]. Tolerantiškas įvairioms pasaulėžiūroms, besivadovaujantis humanizmo idealais buvo ekskunigas Algimantas Žilinskas, 1989 m. sugrįžęs į tikėjimą. Katalikišką tikėjimą šis gabus filosofijai žmogus (prof. Prano Kuraičio pasirinktas savo įpėdiniu seminarijoje) buvo praradęs dėl dialektinio materializmo bei ateistinės literatūros studijų ir susižavėjimo egzistencializmu. „Nepatenkino manęs jo [prof. P. Kuraičio] tomistinės filosofijos pagrindiniai – materijos ir judėjimo aiškinimai. Buvau susižavėjęs egzistencializmu [...]“, rašė jis 1987 m., dar būdamas netikintis[1228]. A. Žilinskas taip pat aiškino: „Gilinantis į filosofijos ir dogminės teologijos problemas, atsiskleidė katalikiškosios filosofijos ir teologijos spragų [...], protu nepaaiškinamų teiginių, – jie ir suardė tą mano (gal ir su kai kuriomis abejonėmis) turėtą tikėjimu

1226 Algirdas Statkevičius, *Paslaptingiausia žmonijos mįslė: jos įminimas ir praktinė reikšmė* (Kaunas: Šviesa, 1992), 27.

1227 Aurimas Šukys, *Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje...*, 56.

1228 A. Žilinskas, „Pranas Kuraitis – tokį aš jį pažinau“, *XXI amžius*, 1994 m. gruodžio 16 d., 5.

įsitikrinimo rūmą.“[1229] Tačiau jis niekada nepritarė režimo vykdytam Bažnyčios teisių varžymui.

Sovietmečiu inteligentijoje labai populiarūs buvo nedualistiniai orientalistiniai mokymai, religijos, filosofinės srovės – hinduizmas, budizmas, teosofija, krišnaizmas, iš dalies daosizmas ir kai kurie kiti Kinijos filosofiniai ir religiniai mokymai. Su orientalistiniais judėjimais glaudžiai susipynusios dvasios laisvę propagavusių ir prieš miesčionišką gyvenseną kovojusių bitnikų ir hipių kultūros. Šių sąjūdžių klestėjimo laikotarpis – 1971–1985 m. Pasak Antano Andrijausko, 7–8 dešimtmečiuose į tapusį madingą orientalistinį sąjūdį įsiliejo „daug jaunų, maištingų dailės, literatūros, teatro ir muzikos pasaulio žmonių“, nenorėjusių tarnauti sovietinei ideologijai[1230]. Orientalistinėmis idėjomis gyveno, jų paveikti buvo, orientalistiniame sąjūdyje dalyvavo tokie žymūs Lietuvos kultūrinio elito atstovai kaip Liudas Truikys, Sigitas Geda, Algimantas Švėgžda, Vytautas Kubilius, Antanas Miškinis, Antanas Danielius, Vytautas Mažiulis, Donatas Butkus, Algis Uždavinys, Jurga Ivanauskaitė, Paulius Normantas[1231], Vaclovas Bagdonavičius, Marytė Kontrimaitė, Vitas Luckus ir daugelis kitų[1232]. Kaune bene svarbiausias orientalizmo židinys buvo Stepo Žuko taikomosios dailės technikumas. Čia itin juntama buvo Jelenos Blavatskajos ir Nikolajaus Rericho teosofinių idėjų įtaka. Kaune dar būta Tibeto tradicinės medicinos šalininkų, tačiau didesnį populiarumą turėjo hipių, bitnikų, tantristų ir krišnaitų idėjos[1233]. Ankstyvuoju orientalistikos formavimosi etapu itin svarbus židinys buvo Vilniaus dailės institutas[1234]. Savilaidos forma sklido Arthuro Schopenhauerio, Friedricho Nietscheės, Jelenos Blavatskajos, Nikolajaus Rericho, Carlo Jungo, Daisetu T. Suzukio, Alano

1229 Algimantas Žilinskas, „O didysis gyvenimo geisme! (Netikinčiojo Tomo liudijimas)“, *Katalikų pasaulis*, 1991 m. kovo 22 d., 6.

1230 [Antanas Andrijauskas] „Iš lietuviško orientalizmo istorijos: sunkiausių išbandymų metas“, 229.

1231 *Ibid.*, 226.

1232 *Ibid.*, 235.

1233 *Ibid.*, 244.

1234 *Ibid.*, 234.

Wattso, Reginaldo H. Blytho ir kitų autorių orientalistinės idėjos[1235]. Apskritai vėlyvuoju sovietmečiu Lietuvoje cirkuliavo didžiulis kopijuotų ir perfotografuotų ar kitaip daugintų, dažniausiai užsienyje leistų, neretai į rusų iš kitų kalbų verstų vadinamojo samizdato (savilaidos) knygų srautas[1236]. Kaune rytietišką, religijotyrinę savilaidą platino Algirdas Kugevičius. Vilniuje būta savų Rytų išminties, budizmo, neobudizmo savilaidinių tekstų šaltinių[1237]. Orientalistiniai ir kitokie nonkonformistiniai 7–9 dešimtmečių sąjūdžiai neatsiejami nuo kelionių į SSRS rytus – Kaukazą, Vidurinę Aziją, Altajų, ypač į Buriatiją – tibetietiško lamaistinio budizmo kraštą. Neatsitiktinai būtent budistinės idėjos daugelį paskatino siekti asmeninės dvasinės transformacijos, imantis meditacijos praktikų, turint tikslą pasiekti sąmonės nušvitimą, beasmeniškumo pojūtį[1238]. Vienas pirmųjų Lietuvos budistų – vertėjas, psichologas Antanas Danielius. 1972 m. Buriatijoje jis susipažino su budizmo mokytoju, tibetologu Bidija Dandaronu, tapo jo mokiniu. Po metų Vilniuje pirmieji budistai pogrindyje susibūrė į bendruomenę[1239]. Dandarono mokinys yra ir kaunietis farmacininkas Donatas Butkus. Budistu save laiko pasaulinio garso vertėjas iš tibetiečių kalbos Algirdas Kugevičius[1240]. Filosofo A. Maceinos sūnus kardiologas Saulius Maceina vadovaujasi dzogčeno mokymu, kuriuo sekdamas gali būti ir kataliku[1241]. 30 metų budizmu domėjosi, perimdamas japonišką zeną, poetas Vytautas Bložė. Jis vadovaujasi pasaulio vieningumo siekiu, pakeliui į kurį būtina „pagarba kitoms religijoms“[1242]. Pats save vadina interkonfesionalistu (transkonfesionalistu), o tai jam reiškia nuostatą „jausti savyje

1235 Antanas Andrijauskas, „Bitnikų paveikta Normanto pasaulėvoka ir klajonės Rytų bekraštybėse“, iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 75.

1236 [Antanas Andrijauskas] „Iš lietuviško orientalizmo istorijos: sunkiausių išbandymų metas“, 228.

1237 Odeta Žukauskienė, „Pauliaus Normanto gyvenimas kelyje: kultūriniai kontekstai“, iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 13–14.

1238 *Ibid.*, 16.

1239 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje...*, 67.

1240 *Ibid.*, 68.

1241 „Ieškojimai ir atradimai“, *Apžvalga*, 1997 m. lapkričio 19 d. – 1998 m sausio 8 d., 13.

1242 *Tikėti ir rašyti: 21 šiuolaikinis lietuvių rašytojas apie tikėjimą, kūrybą ir save* (Vilnius: Aidai, 2002), 23.

pasaulio vienuvą, patirti visą žmoniją, priimti ją tokią, kokia ji yra“[1243].

Inteligentijoje būta nemažo susidomėjimo teosofijos ir Agni jogos idėjomis. Plito J. Blavatskajos ir N. Rericho raštai. Grįžę iš lagerių buvę Rericho draugijos nariai tęsė darbą pogrindyje. 1989 m. atkurtos Lietuvos Rericho draugijos pirmininku išrinktas architektas dr. Steponas Stulginskis 1970-aisiais parašė knygą rusų kalba „Kosminės Rytų legendos“, ji buvo labai populiari, slapta dauginama, plito visoje SSRS[1244]. Vienas iš studijavusiųjų Agni jogos mokymą buvo žurnalistas Arūnas Brazauskas[1245]. Teosofinės idėjos buvo persmelkusios Gintauto Zakarevičiaus (1968–1995) pasaulėvaizdį (vėliau jis atsivertė į tradicinę katalikybę). Autobiografinėje knygoje[1246] jis rašo apie dievų vaidmenį išlaikant Metagalaktikos pusiausvyrą, kad „gyvybė ir sąmonė turėtų palankias sąlygas rutuliotis toliau“, dievybių susiliejimą Metagalaktikos centre „į vieną Logosą-Vienį su tikslu atsverti Metagalaktikos medžiagos polinkį trauktis ir susinaikinti“, Dievo išsiskaidymą į monadas, kurios, patekusios į „sąmoningų būtybių centrinę nervų sistemą“, labai paspartina jų raidą[1247]. Pasak G. Zakarevičiaus, „Visatoje nėra nieko antimaterialaus; yra tik materija – įvairių lygmenų realios dalelės ir jų sudaromos struktūros“, taip pat virtualios dalelės, supančios kiekvieną realią[1248]. Tai teosofiškai interpretuotas Zakarevičiaus laikmečio gamtamokslinis pasaulėvaizdis.

1243 *Ibid.*, 27.

1244 „Apie Lietuvos Rericho draugiją“, žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://www.rerich.lt/draugija/.

1245 Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-27. Brazauskas priklausė toms ezoterinėms grupelėms, kuriose domėtasi praktine parapsichologija – prietaisų psichinei energijai generuoti kūrimu, pavyzdžiui, Sandoros skrynia kaip psigeneratoriumi. Jis turėjo ryšių su gydytoja Kaune, užsiėmusia ekstrasensoriniu gydymu ir pasiūliusia pagaminti šį įrenginį („Savęs link… Sandoros skrynia“, žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/945/saves-link-sandoros-skrynia).

1246 Gintautas Zakarevičius, *Vieno pasaulio būtis: filosofinis esė* (Kaunas: Naujasis amžius, 2001). Apie savo paauglystės ir ankstyvosios jaunystės pasaulėžiūrinius ieškojimus jis rašo Šarūno vardu (*ibid.*, 8–9). Šiame G. Zakarevičiaus autobiografiniame kūrinyje (*ibid.*, 151) pristatomi iš esmės analogiški M. Tomoniui ieškojimai plačiame pasaulėžiūriniame lauke ir filosofinės, gamtamokslinės ir teosofinės sintezės siekiai, vadovaujantis holizmu, kurio jis vėliau atsisakė vardan katalikiškojo tradicionalizmo: kosmogenezės klausimai, spiritualistinis pasaulėvaizdis, apimantis Kosmoso hierarchijas, Galaktikos civilizacijų gausybę, Dievo sklaidą į atskiras monadas ir jų sugrįžimą į Save vykstant evoliucijai (*ibid.*, 60). Žmogus jo suvokiamas kaip „materijos ir sąmonės kintamume egzistuojanti gyva, savaimė, informacinė-energetinė, save suvokianti biosocio sistema, [...] pasižyminti žmogiškų ir gyviuliškų, dieviškų savybių samplaika, [...] potencialiai galinti [...] evoliucionuoti į dievybę“ (*ibid.*, 150).

1247 Gintautas Zakarevičius, *Vieno pasaulio būtis: filosofinis esė*, 60.

1248 *Ibid.*, 90.

Apie 1979 m. Lietuvą per Rusiją ir Latviją pasiekė krišnaizmas, arba vaišnavizmas (patys judėjimo nariai save vadina vaišnavais ir teigia esą Gaudijos vaišnavų religinės-dvasinės tradicijos, atnaujintos A. C. Bhaktivedantos Svamio Praphupados, pasekėjais). Pirmieji Krišnos sąmonės bendrijos atstovai buvo studentai iš Kauno Stepo Žuko dailės mokyklos ir Šiaulių pedagoginio instituto, daugiausia jauni dailininkai, sudominti kai kurių dėstytojų. Dailininkas Saulius Kruopis giliau su Krišnos sąmonės tiesomis susipažino savo dėstytojo R. Tamošaičio dėka[1249]. Apskritai tai buvo žmonės, ieškoję „tikro, autentiško religingumo, labai gilaus, tokio, kuris būtų paremtas šventraščiais, ilgaamže tradicija". 1980 m. vasario 20 d. – oficiali Krišnos sąmonės judėjimo Lietuvoje pradžia, kai Kaune vieno pasekėjo bute susitiko besidomintieji vaišnavizmu[1250]. Informacijos apie Indijos filosofiją, religiją, kultūrą šaltinis buvo vaišnavų ir apskritai bet kokia literatūra apie hinduizmą rusų kalba, taip pat rotaprintu perspausdinti Vydūno raštai[1251]. Vis dėlto jau 1980 m. S. Kruopio iniciatyva imta rūpintis Krišnos sąmonės literatūros vertimu į lietuvių kalbą. Vaišnavai daug dėmesio skyrė savo idėjų propagavimui – perrašinėjo arba kopijavo savo knygas ir jas skleidė savilaidos forma. Apie 1987 m. bendruomenės nariai jau išėjo į gatves, o 1989 m. bendruomenė buvo įregistruota[1252]. Vaišnavų aktyvumas paskatino KGB represijas: Krišnos sąmonės judėjimo narių butuose buvo vykdomos kratos, konfiskuojamos knygos, aktyvūs judėjimo nariai šalinami iš aukštųjų mokyklų. Sauliui Dagiui iškelta baudžiamoji byla, jis uždarytas į psichiatrijos ligoninę[1253].

Savitai Teilhard'o de Chardino idėjas recipavo transhumanizmo šalininkai.

1249 „Lietuvos Krišnos Sąmonės Bendrija – Patirtys Sovietmečiu", žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://blikertaite.wixsite.com/iskconsovietmeciu.

1250 „Apie Krišnos sąmonės sąjungą Lietuvoje: ryšiams su visuomene atstovas Saulius Domarkas (dvasinis vardas Šatakula)", *Žmogus* 12 (2005): 27.

1251 Aušra Pažėraitė, „Tarptautinė Krišnos Sąmonės bendrija...", 18.

1252 *Ibid.*

1253 „Lietuvos Krišnos Sąmonės Bendrija – Patirtys Sovietmečiu". Tiesa, istoriografijoje yra nuomonių, jog susidomėjimą Rytų kultūra ir religijomis galėjo skatinti ir valdžia, siekdama atitraukti jaunimą nuo krikščionybės. Dar 1973 m. iš rusų kalbos buvo išversta M. Stepanianc knyga apie induizmą, vėliau nemažai straipsnių apie induizmą ir budizmą pasirodė periodinėje spaudoje (Arūnas Streikus, „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.", 11). 1984 m. B. Jauniškis pradėjo skaityti paskaitų ciklą „Induizmas šiandien" (*ibid.*, 16). Visgi greičiausiai tai – tik nesugebėjimo atsispirti nematerialistinei pasaulėžiūrai rezultatas.

Nėra abejonių, jog sovietmečiu transhumanistinės tendencijos, išplaukiančios iš radikalaus materialistinio redukcionizmo ir scientizmo, kuriuo pasižymėjo oficiali SSRS ideologija, egzistavo, nors pats terminas ir nebuvo vartojamas. Svarbi transhumanizmo maitinamoji terpė buvo su vadinamąja mokslo ir technikos revoliucija (MTR) – sparčia „mokslo ir gamybos susiliejimo, technologijų kokybinių pakitimų raida“ XX a. antroje pusėje (vykstant ketvirtajai technologinei revoliucijai) – susijusi technologijų apoteozė SSRS, pasireiškusi didžiuliu tekstų srautu, ypač mokslo populiarinimo spaudoje[1254]. Oficialiojoje ideologijoje technologinė pažanga „traktuota kaip komunistinės visuomenės sukūrimo svarbiausioji priemonė“[1255]. Kita vertus, transhumanizmas turėjo ir kitas filosofines šaknis – pozityvizmą, įvairias loginės, analitinės filosofijos, struktūralizmo atmainas, kurių pasekėjai irgi linko į radikalų žmogaus prigimties paneigimą vardan dirbtinės kūrybos. Anot Tatjanos Petzer, tyrinėjusios transhumanizmo idėjų sklaidą Rytų Europoje (taip pat SSRS), kibernetikos entuziastų sluoksniuose žmogus laikomas informacine sistema. Tikimasi, jog organines sistemas bus galima paversti kibernetinėmis-techninėmis sistemomis. Galiausiai tai išvirto į nemirtingumo siekį, atsisakant individualios fizinės egzistencijos ir ją tęsiant kibernetinėje mašinoje. 1958 m. tokiomis kibernetinio nemirtingumo idėjomis savaitraštyje „Литературная газета“ pasidalijo prof. Samuilo Brajnesas, biokibernetikos laboratorijos vadovas[1256]. Biokibernetinio nemirtingumo idėjoms SSRS buvo atstovaujama ir grožinėje literatūroje (Nikolajaus Amosovo, Genadijaus Goro ir kitų kūriniai)[1257]. Biofiziko D. Kirvelio vaidmuo Lietuvoje transhumanizmo idėjų plėtroje jau aptartas. Visą savo veiklą biofizikos ir bionikos baruose jis tiesiogiai sieja su transhumanizmu, t. y. natūralių (gamtos) ir dirbtinių (techninių) technologijų siejimu žmogui tobulinti ir net ateityje jo, kaip programinės technologijos

1254 Gintaras Kabelka, „Mokslo ir technikos revoliucijos interpretacijos Lietuvoje sovietmečiu“, 56.

1255 *Ibid.*, 57.

1256 Tatjana Petzer, „Kybernetische Unsterblichkeit in Osteuropa“, iš „Unsterblichkeit, Geschichte und Zukunft des Homo immortalis“, Tatjana Petzer (Hg.), *Interjekte* 12 (2018): 50.

1257 *Ibid.*, 54.

(sąmonės), perkėlimu į nebiologines formas. Anot Kirvelio, formuojasi visuomenė, kurioje „žmogus dirbs tik mintimis“ ir kuri naudosis technologijomis, „suderintomis su gyvąja gamta“. Pasak jo, biofizikos vertimas bioinžinerija ir yra transhumanizmas[1258]. Sovietmečiu biofizika dėstyta Vilniaus universitete ir Kauno medicinos institute. Anot doc. Vygando Vanago, jau 1959 m. Kauno medicinos institute (KMI) Z. Januškevičiaus iniciatyva buvo įkurta Centrinė mokslinė tiriamoji laboratorija, o 1961 m. pradėti rengti biofizikai. Garsas apie Eimučio Naruševičiaus seminarus KMI pasklido Kauno politechnikos institute. Jais susidomėjo studentai Dobilas Kirvelis, Henrikas Vaitkevičius, V. Vanagas. Kai 1962 m. Jonas Kubilius pakvietė Naruševičių dėstyti biofiziką Vilniaus universiteto Gamtos fakultete, ten atsidūrė ir minėti studentai. 1967–1968 m. iš aspirantūros grįžus D. Kirveliui ir V. Vanagui, buvo atkurta kibernetinė regos analizatoriaus nervinių procesų tyrimų kryptis[1259]. 1968–1975 m. VU veikė Biochemijos, biofizikos ir genetikos katedra[1260]. 1982–1992 m. joje klestėjo pasaulinio lygmens Biofizikos ir neurokibernetikos laboratorija, organizuota D. Kirvelio ir V. Vanago[1261]. Taigi transhumanizmas VU plėtojosi kaip biofizika-bionika, technobiokibernetika, iš dalies – bioinformatika.

Transhumanistinio atspalvio idėjas skleidė ir filosofas S. Rudzevičius[1262], XX a. 8-ajame dešimtmetyje buvęs labai aktyvus Lietuvos filosofinėje erdvėje. Pasak Rudzevičiaus, žmonijai būtina išmokti moksliniu pagrindu, racionaliai ir humaniškai, valdyti biosferą. Sistemoje „žmogus–sociumas–gamta“ technikai tenka „smegenų organo“ vaidmuo. Tačiau dabartinė technika, kuri yra „absoliučiai

1258 Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07.

1259 „Biochemijos ir biofizikos katedros įkūrimas“.

1260 Dobilas Kirvelis, „Transhumanizmas Lietuvoje“. VU Gyvybės mokslų centrui, 2023 m. gegužės 19 d., žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://docs.google.com/presentation/d/1ZvW_Q-9hR_p2yC5nRvyq-49nv_PmGlGR/edit#slide=id.p1.

1261 „Biochemijos ir biofizikos katedros įkūrimas“.

1262 1981 m. liepos 14 d. straipsnyje „Tiesoje“ rašoma apie tai, kad Vilniaus pedagoginio instituto docentas Sigitas Rudzevičius reikalaudavo iš studentų kyšių („Žinios iš vyskupijų“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* 49 (1981), žiūrėta 2024 m. liepos 10 d., https://lkbkronika.lt/index.php/49-kronika-1981-m/2319-zinios-is-vyskupiju). Jis buvo nuteistas, kalėjo Pravieniškių pataisos darbų kolonijoje. Šiuo metu yra įvairių Europos ir JAV universitetų vizituojantis profesorius, Tarptautinės globalistikos komisijos narys, Romos klubo narys.

fizikalistinė“, paremta mechanikos ir fizikos principais, tam netinka, nes visiškai nesuderinta su gamta ir žmogumi. Reikalingas „ISTORIŠKAI AUKŠTESNIS technikos tipas, suderinamas ir su biosu, su biosferos ritmais ir, svarbiausia, – SU ŽMOGUMI, KAIP PAGRINDINIU GAMYBINIŲ JĖGŲ KOMPONENTU“. Tas naujas, kokybiškai aukštesnis technikos tipas – tai nootechnika (arba biotechnika), nors, Rudzevičius pripažįsta, „kai kuriais atvejais fizikalistinė technika visiškai nebus pakeista“. Svarbiausias nootechnikos kūrimo principas – „BIOSO IR ŽMOGAUS „KOPIJAVIMAS“ TECHNIKOJE“. Tokia nauja technika jau egzistuoja. Pirmiausia tai – kibernetinė technika, sukurta „imituojant kai kuriuos žmogaus ir gyvūnų nervinius ir kitus procesus“. Į tai taip pat veda, pasak Rudzevičiaus, „ištisa serija ERGONOMINIŲ žingsnių tobulinant žmogaus santykį su technika, kur išeities tašku [...] imama jau ne technika, o žmogus, jo parametrai“, be to, „BIONIKA (kalbama jau ir apie psichoniką), kuri kuriama kaip tik biosistemų kopijavimo principu“[1263]. Noogenezės tapsmas, Rudzevičiaus požiūriu, susijęs su technikos sistemos biologizacija, ekologizacija, antropologizacija ir humanizacija[1264]. Rudzevičius taip pat pasisako už „medicinos genetizaciją“, t. y. mokslinę žmogaus paveldimumo rekonstrukciją patologijos atvejais[1265]. Neatmetė jis ir žmonių klonavimo, t. y. genialaus žmogaus kopijų kūrimo[1266].

Su tokiomis savo pažiūromis Rudzevičius Lietuvos filosofų bendruomenėje jautėsi it balta varna. Jis laikė save vieninteliu Lietuvoje žmonijos biosocialinės raidos specialistu, kai kiti Lietuvos filosofai, anot jo, „sprigtais spragsėjo Vatikano nosin, arba ieškojo filosofijos [...] Simono Daukanto ar Kapsuko-Mickevičiaus pažiūrose“[1267]. Žmogaus kompleksinio pažinimo problematika Lietuvoje, jo manymu, nelaikyta aktualia. O atsižvelgiant į tai, kad noosferos būseną pasiekusi žmonija Rudzevičiui yra bioso tikslas, ir į tai, kad jis pasisako už technikos

1263 Sigitas Rudzevičius, „Apmąstymai apie nootechniką“, *Jaunimo gretos* 8 (1979): 10.

1264 S. Rudzevičius, „*Homo sapiens* biosocialinė evoliucija noogenezės sąlygomis“, *Sveikatos apsauga* 1 (1975): 35.

1265 S. Rudzevičius, „Biosocialinė problema, medicinos genetizacija ir noogenika“, *Sveikatos apsauga* 11 (1974): 55.

1266 Sigitas Rudzevičius, „*Homo sapiens* – bioplanetos kūdikis“, *Nemunas* 9 (1974): 13.

1267 [Sigitas Rudzevičius] Др. Сиг Ромп [Sig Romp], *Гуманика. Глыба пятая. Теория глобализма, или к методологии погибели или самоспаса. Зекамероны*. Ч. 1. (E-book), 2686.

ekologizavimą ir biologizavimą, galima daryti išvadą, kad išskirtinį angažavimąsi marksizmui reiškiančiose frazėse slypėjo jo pasiryžimas veikti harmoningos žmonijos sąveikos su gamta labui, taigi visos empiriškai apčiuopiamos erdvės racionalaus sutvarkymo nuostata.

Paskutiniojo XX a. dešimtmečio pasaulėžiūrinė panorama

Katalikų visuomenės pasaulėvaizdis po 1990 m.

1990 m. atlikto reprezentatyvaus tyrimo duomenimis, religingais save laikė 46 % Lietuvos gyventojų. Iš jų bažnyčioje apsilankantys ne rečiau kaip per didžiąsias šventes sudarė 38 % gyventojų (tačiau ne rečiau kaip kartą per savaitę bažnyčią lankė tik 15 % apklaustųjų). 57 % visų gyventojų laikė save katalikais. Iš jų (laikančių save katalikais) Dievą kaip Asmenį išpažino 32 %, 20 % nežinojo, ką šiuo klausimu manyti, 7 % nurodė nežinantys, ar Dievas egzistuoja, o 41 % teigė manantys, kad egzistuoja kažkokia dvasia ar gyvybinė galia[1268]. Šie duomenys akivaizdžiai liudija, kad didelė dalis save laikančiųjų katalikais pagal tikėjimo turinio rodiklius išpažino kitokį katalikiškąjį tikėjimą nei ortodoksali, tradicinė katalikybė. Tokie būtų respondentai, kurie Dievą tvirtai išpažino kaip Asmenį, – 32 % katalikų. Galima manyti, kad likusiųjų tikėjimas buvo didesniu ar mažesniu laipsniu heterodoksinis. Pagal itin svarbų tikėjimo sampratai Dievo kaip Asmens neišpažinimą tvirtai tokiais būtų galima laikyti 68 % katalikų, o jei šio skaičiaus ir nevertintume kaip reprezentatyvaus (pvz., dėl nežinojimo, ką manyti tuo klausimu), bet kuriuo atveju Dievą kaip kažkokią dvasią ar gyvybinę galią išpažino 41 % laikančiųjų save katalikais. Sociologė I. E. Laumenskaitė tai interpretuoja kaip „krikščioniškojo ir pagoniškojo ar kokio nors rytietiškojo“ tikėjimų derinį[1269]. 1991 m. tyrime save teiginiu „esu giliai tikintis, dalyvauju religi-

1268 Irena Eglė Laumenskaitė, „Ar grįžta Lietuva į krikščionišką tikėjimą?“, *Katalikų pasaulis*, 1991 m. sausio 3 d., 9.

1269 *Ibid*. Kalbant apie tikėjimo tiesų internalizaciją, remiantis 1990 m. tyrimu gauti tokie rezultatai: pomirtiniu gyvenimu tiki 47 %; siela – 69 %; velniu – 25 %; pragaru – 74 %; dangumi (rojumi) – 32 %; nuodėme – 76 %; prisikėlimu po mirties – 37 %; reinkarnacija – 44 % (Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 221).

nėse apeigose“ apibūdino 26 % apklaustųjų, „esu tikintis, bet religinėse apeigose beveik nedalyvauju“ – 55 %. Atsakydami į klausimą „Jei Jūs tikintis, tai kokio esate tikėjimo?“ dauguma – 76 % – nurodė katalikų tikėjimą[1270]. Taigi, tikinčiųjų skaičius labai padidėjo, tačiau nedalyvaujančių religinėse apeigose sąskaita, o tai vėlgi būtų tikėjimo heterodoksiškumo rodiklis. Laikančiųjų save katalikais nuo 1990 m. vasaros iki 1992 m. pabaigos padaugėjo nuo 57 iki 70 %. Nustatyta aiški disproporcija tarp laikančiųjų save katalikais ir religingais – šių buvo 16 % mažiau nei išpažinusiųjų kokią nors tikybą. 1990 m. 49 % apklaustųjų teigė, jog tiki, kad yra Dievas, ketvirtadalis tai neigė ir dar tiek pat abejojo. Taigi tik 41 % save laikančiųjų katalikais ir religingais (tokie 1990 m. sudarė 41 % visų gyventojų) išpažino Dievą kaip Asmenį. Iš visų apklaustųjų 39 % išpažino egzistuojant kažkokią Dvasią ar gyvybinę galią, 24 % nežinojo, ką tuo klausimu atsakyti, 14 % pripažino, kad nežino, ar egzistuoja koks nors antgamtis (Dvasia, Dievas ar gyvybinė galia), 20 % pasirinko Dievo kaip Asmens sampratą[1271]. Anot Laumenskaitės, tai kultūriniam panteizmui ir transcendentiniam humanizmui būdingas religingumo tipas[1272]. Atsižvelgiant į tai, kad reinkarnacija 1990 m. tikėjo 44 % šalies gyventojų[1273], ir remiantis Dievo sampratą liudijančiais skaičiais (tikintieji Dievu kaip Asmeniu tarp visų Lietuvos gyventojų sudarė 21 %, tikintieji Dievu kaip kitokia dvasia arba gyvybine jėga – apie 40 %) galima daryti išvadą, kad būta plačios bazės holistinei (kurią pagal vėlesnę raišką galima įvardinti „Naujojo amžiaus“ religingumu ar ezoterika) pasaulėžiūrinei raiškai, bet taip pat kitokiam – netradiciniam, neortodoksaliam (heterodoksiniam) – katalikiškajam tikėjimui, iš esmės plačiąja prasme taip pat priskirtinam holistinei pasaulėžiūrinei stovyklai. Taip visų pirma galima teigti todėl, kad tikėjimas Dievu kaip asmeniu gali

1270 Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė, *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*, 115.

1271 Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 95–98. R. Žiliukaitė pateikia šiek tiek kitokius skaičius: tikintys Dievu kaip Asmeniu tarp visų Lietuvos gyventojų sudarė 21 %, tikintys Dievu kaip kitokia dvasia arba gyvybine jėga – 40 %, nežinantys, ką ir galvoti, – 25 % (Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 222).

1272 Irena Eglė Laumenskaitė, *ibid.*, 99.

1273 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 221.

būti būdingas tik katalikams (ar kitiems krikščionims), kuriais 1990 m. save laikė 57 % Lietuvos gyventojų. Esama ir kitų religinio tikėjimo žymenų, kurie vienareikšmiškai nurodo, kad tikėjimas Dievu kaip asmeniu sietinas tik su tvirtai tradiciškai tikinčiais katalikais: bažnyčios lankomumo, vadovavimosi tikėjimo tiesomis kasdieniame gyvenime, pasitikėjimo Bažnyčia laipsnis, požiūris į maldą ir pan. Pavyzdžiui, tarp lankančiųjų bažnyčią kartą per mėnesį pragaro ir velnių realumu tiki tik 35 %, dangumi ir prisikėlimu – 44–46 %[1274]. Paprastai tie, kurie bažnyčią lanko dažnai, išpažįsta tradicinę krikščionišką tikėjimo doktriną, savo gyvenime vadovaujasi tradicinės krikščioniškosios moralės normomis, palankiai vertina bažnyčios veiklą visuomenės socialiniame ir politiniame gyvenime[1275]. Santykyje su 57 % laikančiųjų save katalikais tas 21 % visų Lietuvos gyventojų, tikinčių Dievu kaip Asmeniu, sudarytų vos šiek tiek virš 40 % katalikų[1276]. Taigi 1990 m. apie pusė Lietuvos katalikų gali būti priskiriami neortodoksaliam katalikiškajam tikėjimui. Galima daryti prielaidą, jog ši situacija mažai kuo skyrėsi nuo katalikybės būklės „perestrojkos“ laikotarpiu, kuriam būdingas „religijos sugrįžimo“ fenomenas, suaktyvėjęs Atgimimo metu ir ypač įtvirtinus valstybingumą, juo labiau kad po 1990 m. greta natūralios (re)konversijos į katalikybę išryškėjo ir socialinio spaudimo priklausyti Bažnyčiai veiksnys. Neatsitiktinai iki 1992 m. pabaigos katalikais save laikančiųjų procentas staiga išaugo iki 70 % ir toliau didėjo jau tik nežymiai.

1993–1995 m. katalikais save laikė 75 %, 1997 m. – 77 %, 1999 m. – 75 %, 2001 m. – 79 % Lietuvos gyventojų[1277]. Visgi tai yra formalus tikinčiųjų skaičiaus padidėjimas, kurį, pasak sociologės Ž. Advilonienės, lėmė „sociokultūrinis spaudimas priimti bent minimalius religinės tapatybės ženklus“[1278]. Religijos interna-

1274 Irena Eglė Laumenskaitė, „Ar grįžta Lietuva į krikščionišką tikėjimą?“, 9.

1275 Žiliukaitė, *op. cit*., 240.

1276 Palyginimui prisimintina, kad tik 41 % save laikančiųjų katalikais ir religingais (tokie 1990 m. sudarė 41 % apklaustųjų) išpažino Dievą kaip Asmenį (Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 97).

1277 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 78–79.

1278 Živilė Advilonienė, „Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis“, 14.

lizacija (tradicinių tikėjimo tiesų įsisavinimas) augo lėtai. Pomirtiniu gyvenimu tikėjo: 1997 m. – 57 %, 1999 m. – 76 %; pragaru: 1997 m. – 35 %, 1999 m. – 60 %; dangumi (rojumi): 1997 m. – 57 %, 1999 m. – 64 %; prisikėlimu po mirties: 1997 m. – 46 %; angelais: 1999 m. – 57 %[1279]. Taigi tikėjimas kai kuriomis tiesomis neviršija net 50 % arba vos jį peržengia. O tikėjimas nekrikščioniškos kilmės tiesomis ar reiškiniais buvo nemažas. Reinkarnacija tikėjo: 1997 m. – 35 %, 1999 m. – 43 %, telepatija: 1999 m. – 79 %[1280]. Nėra abejonių, jog tikėjimas tokiomis realijomis (reiškiniais) kaip reinkarnacija ir telepatija nurodo ir į heterodoksinės katalikybės socialinę bazę. Tiesa, nuo 1990 iki 1997 m. išaugo besilaikančiųjų tradicinei krikščioniškai doktrinai būdingos Dievo sampratos: teiginiui „Egzistuoja asmeninis Dievas" pritarė: 1997 m. – 27 %, 1999 m. – 51 % (formuluotė pakeista į „egzistuoja Dievas"); „Egzistuoja kažkokia dvasia arba gyvybinė galia": 1997 m. – 40 %, 1999 m. – 26 %. Vis dėlto kartu 1999 m., be jau minėtų didžiulių tikinčiųjų reinkarnacija ir telepatija skaičių, vienas penktadalis gyventojų turėjo talismaną ar amuletą, vienas ketvirtadalis tikėjo talismanų ar amuletų galia apsaugoti ir padėti gyvenime, du penktadaliai reguliariai skaitė horoskopus[1281]. 2005 m. 24,7 % apklaustųjų lankėsi pas būrėjus, 4,1 % būrėsi patys. Anot Ž. Advilonienės, 2001–2004 m. tik 31 % tikėjo Bibliniu Dievu, o 51 % „suvokė jį kaip aukštesnę galią ar dvasią". Tik 51 % apklaustųjų Dievą suprato kaip Asmenį[1282]. 2003 m. 60 % tikėjo, kad kai kurie žmonės turi aiškiaregio savybių[1283]. Katalikiškojo ekskliuzyvumo

---

1279 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais", 221.

1280 *Ibid*. 1999 m. reinkarnacija Italijoje ir Ispanijoje tikėjo 16 % gyventojų, Airijoje – 18 %, Lenkijoje – 20 %, Prancūzijoje – 25 %. 1999 m. telepatija Italijoje tikėjo 33 %, Ispanijoje – 21 %, Airijoje – 33 %, Lenkijoje – 32 %, Prancūzijoje – 35 % (Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje", 92).

1281 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais", 222. 1999 metais į klausimą „Ar turite kokį nors „laimę nešantį" daiktą, kaip amuletą ar talismaną?" 17 % atsakė turintys; į klausimą „Ar jūs tikite, kad amuletas ar talismanas gali apsaugoti Jus ar Jums padėti?" 9 % atsakė visiškai tikintys, 18 % – greičiau tikintys, 26 % – greičiausiai netikintys, 47% – visiškai netikintys (*ibid.*, 223).

1282 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje", 92. Palyginimui: 1997 m. duomenimis, tik ketvirtadalis Lietuvos katalikų išpažįsta Dievą Kūrėją, užmezgantį asmeninius ryšius su savo kūriniais. Kitiems Dievas – dvasia, kažkokia gyvybinė galia arba abstraktūs amžini dėsniai (Aušra Maslauskaitė, Andrius Navickas, „Katalikai pokomunistinėje Lietuvoje", *Prizmė* 1–2 (2000): 81). Kita vertus, panašu, jog tam tikrai daliai respondentų tokios Dievą charakterizuojančios kategorijos kaip „aukštesnė galia", „gyvybinė galia" ir „Asmuo" nebuvo viena kitą išskiriančios.

1283 Dalia Jazukevičiūtė, „Burtininkai užvaldė televiziją", *Veidas*, 2005 m. kovo 3 d., 36.

nuostatos silpnėjimą rodo tai, jog tik 59 % gyventojų manė, kad svarbiausia laikytis vieno tikėjimo[1284]. Tokių faktų šviesoje nestebina, kad užsienio tyrinėtojai Lietuvą priskiria „mažai krikščioniškoms, bet religingoms ir tikinčioms reinkarnacija šalims“[1285].

Galima palyginti ir su vėlesniais tyrimais. 2012 m. Dievo egzistavimu tikėjo (atsakydami į klausimą „Ar tikite, kad yra“) 66,7 %, Šventosios Dvasios – 57,2 %, Dievo Tėvo – 55,6 %, angelų – 52,9 %, pomirtinio gyvenimo – 44,2 % (2008 m. – 69%), pragaro – 41,5 % (2008 m. – 55,9 %), reinkarnacija – 28,5 % (2008 m. – 37,4 %) apklaustųjų. Mažėjo tikinčiųjų kai kuriomis svarbiomis tradicinėmis katalikybės tiesomis, tačiau augo tikėjimas Dievo personalumu: aiškinantis Šventybės sampratą, į klausimą, ar egzistuoja Dievas, teigiamai atsakė: 2008 m. – 44,1 %, 2012 m. – 46,6 % (santykyje su 66,7 % tikinčių Dievu, atkreiptinas dėmesys į skirtingas klausimų formuluotes). Tikėjo, kad egzistuoja kitokia dvasia arba gyvybinė jėga: 2008 m. – 31 %, 2012 m. – 24,9 %[1286]. 54 % apklaustųjų tikėjo meditacijos praktikavimo nauda, 33 % gyventojų – amuletų, akmenų, kristalų įtaka žmogui, tik 26 % netikėjo reinkarnacija[1287]. 2013 m. 60 % katalikų tikėjo, kad yra gyvasis triasmenis Dievas[1288], tačiau tuo, kad apskritai egzistuoja triasmenis Dievas, – tik 40 %. 26 % katalikų tikėjo, kad egzistuoja kažkokia dvasia arba gyvybinė galia; kad egzistuoja kažkokie visuotiniai dėsniai, kuriais laikosi pasaulis – 19 %, nežinojo, ką ir galvoti, – 12 %[1289]. Trečdalis katalikų teigė tikintys reinkarnacija ir dar tiek pat abejojo, o netikėjo jos realumu tik 35 % save laikančiųjų katalikais (Marijampolėje net 60 % katalikų tikėjo reinkarnacija). 30 % tikėjo savaiminiu amuleto, talismano, paveikslėlio ar kryželio galios veikimu[1290]. Net 40 % katalikų

1284 Žiliukaitė, *op. cit.*, 223.

1285 Advilonienė, *op. cit.*, 96.

1286 Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, „Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje“, 32–34.

1287 *Ibid.*, 50.

1288 „Tikėjimas ir religingumas: Lietuvos gyventojų tyrimo rezultatai, 2013 m.“, tyrimo klausimyną ir duomenų analizę parengė dr. Irena Eglė Laumenskaitė, ECESJ-VA, f. 165, ap. 6, b. 6, p. 51.

1289 *Ibid.*, 58.

1290 *Ibid.*, 54–55.

nurodė manantys, kad visos religijos vienodai geros. Pasak I. Laumenskaitės, tai reikštų jų atvirumą sinkretizmui (ypač būdingą „Naujajam amžiui“)[1291].

1997 m. dominavo proginiai katalikai (lankę bažnyčią tik didžiųjų švenčių proga) – tokių buvo 35 %, o sekmadieninių sumažėjo nuo 13 iki 11 %[1292]. Taigi egzistuoja žirklės tarp tikėjimo deklaracijos ir tikėjimo raiškos. Tai, pasak Ž. Advilonienės, reikštų, jog katalikišką identitetą labiau lemia „sociokultūrinis kontekstas ir konformizmas“ nei autentiška dvasinė patirtis[1293]. 1999 m. didesnė pusė katalikų nesimeldė ir nesijautė Bažnyčios nariais. Sociologai tai interpretuoja kaip „formalų religinį tapatumą“, kai „santykį su religija lemia [...] tapatinimasis su religija kultūriniu, bendruomeniniu, emociniu pagrindu“[1294]. Visgi dar reikia aiškintis, ar už to neslypi kitokia katalikiškojo tikėjimo samprata. Štai 1999 m. į klausimą „Nepriklausomai nuo to, ar Jūs einate į bažnyčią ar ne, kaip Jūs save apibūdintumėte: tikintysis, netikintis, įsitikinęs ateistas?“ 84 % respondentų atsakė, jog laiko save tikinčiaisiais. Trečdalis nelankančių bažnyčios beveik niekada taip pat atsakė, kad laiko save tikinčiaisiais[1295]. R. Žiliukaitės nuomone, tai religinio individualizmo liudijimas, tačiau yra pagrindo interpretuoti jį kaip heterodoksinį katalikiškąjį tikėjimą. Tas pats pasakytina ir apie penktadalį bažnyčios nelankančių, bet besimeldžiančių respondentų[1296], taip pat 36 % 1997 m. teigusių, kad yra tikintys, bet nejaučia poreikio eiti į bažnyčią, ir 11 % sakiusių, jog turi savo tikėjimą, kurio praktikai Bažnyčia nereikalinga[1297].

Duomenys, kad 40 % (1997 m.) ar 26 % (1999 m.) Dievą laiko kažkokia dvasia ar gyvybine galia, kartu su tokiais duomenimis kaip 1999 m. 43 % tikinčiųjų reinkarnacija (juo labiau kad tikėjimas reinkarnacija būdingas ir tiems, kurie dažnai lankosi bažnyčioje, ir tikintiems tradiciškai pagal kitus kriterijus, t. y.

1291 *Ibid.*, 33.

1292 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 81.

1293 Živilė Advilonienė, „Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis“, 17.

1294 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje…“, 90.

1295 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 228.

1296 *Ibid.*

1297 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje…“, 94.

visiškai priimantiems tradicinį Bažnyčios mokymą) ir dar didesnis skaičius tikinčių telepatija, ketvirtadalis tikinčių talismanų ir amuletų galia, besidominčių ir tikinčių horoskopais, net 41 % nelaikančių katalikybės vieninteliu tikru tikėjimu, neabejotinai nurodo į heterodoksinių tendencijų stiprumą katalikų visuomenėje ar galbūt net heterodoksinės katalikybės egzistavimą. Kalbant apie reinkarnaciją, kaip ryškiausią katalikiškosios heterodoksinės pasaulėžiūros elementą, pabrėžtina, jog tikėjimas ja (tegul ir kiek varijuodamas – stiprėdamas ar silpnėdamas) išsilaikė nuo pat pirmojo jos fiksavimo sociologiniuose tyrimuose 1990 m. iki pat 2013 m., taip pat tikėjimas ja būdingas pagal kitus kriterijus neabejotinai ortodoksiškai tikintiems katalikams, dažnai lankantiems bažnyčią, praktikuojantiems – jų beveik pusė tiki reinkarnacija. Dar daugiau: tikinčiųjų reinkarnacija procentas didesnis būtent tarp katalikų, o ne kitoje, nebažnytinėje, visuomenės dalyje, be to, tikėjimas reinkarnacija Lietuvoje yra didžiausias tarp katalikiškų Europos šalių. Taigi tai jau – Lietuvos katalikų visuomenės savastis, jos bruožas, o ne atsitiktinis, laikinas pasaulėžiūros elementas. Su tuo puikiai koresponduoja sociologų konstatuota menka religinė (katalikiška) internalizacija (tikėjimas tradicinio katalikų tikėjimo tiesomis), maža tikėjimo eksternalizacija – bažnyčios lankymas, sakramentų priėmimas, dalyvavimas bažnyčios, bendruomenės veikloje, palyginti menkas vadovavimasis tikėjimo ir Bažnyčios tiesomis asmeniniame gyvenime ir vertinant visuomeninius reiškinius. Tiesa, per šį laikotarpį nuo maždaug 1990 m. iki XXI a. pradžios tikėjimas tradicinėmis katalikybės tiesomis įvairavo: iki maždaug 1999 m. stiprėjo, paskui tikėjimas kai kuriomis jų pradėjo silpnėti (bet ne vis stiprėjanti krikščioniška Dievo kaip asmens samprata). Be abejo, iki 2000 m. tai priklausė nuo įsibėgėjusios ir stiprėjusios Bažnyčios vykdytos indoktrinacijos (tikėjimo tiesų internalizacijos[1298]), bet kartu – dėl globalizacijos ir sekuliarizacijos procesų įtakos stiprėjant vadinamajai religijos individualizacijai. Taigi vyko prieštaringi procesai, kurie XXI a. pradžioje atvedė prie katalikiškojo

1298 Internalizacija, t. y. tikėjimo tiesų (religinės doktrinos), moralinių vertybių, nuostatų įsisavinimas – įbažnytinimo procesas. Internalizacija turėtų pasireikšti eksternalizacija – viešu religinių įsitikinimų reiškimu, religine praktika (plg.: Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 14, 76).

ortodoksalumo ir heterodoksalumo pusiausvyros tikinčiųjų sąmonėje.

Po sovietinės santvarkos žlugimo išryškėjo konservatyvi Bažnyčios mokymo interpretacija, nors dėl savo bent formalaus katalikiškojo ekskliuzyvumo atsisakymo laikytina atvirąja katalikybe, tačiau konservatyviausia prasme[1299]. Be abejo, tai susiję su pastangomis įtvirtinti Bažnyčios struktūras, susigrąžinti Bažnyčios ideologinę įtaką visuomenėje, siekti Bažnyčios mokymo internalizacijos katalikais save laikančių žmonių sąmonėje. Tai lėmė ir regimą kai kurių katalikų intelektualų sukonservatyvėjimą teologiniu ir pasaulėvaizdžio sampratos aspektais[1300]. Konservatyvi teologinė laikysena tapo labai įtakinga katalikų visuomenės tendencija. Apskritai pats senojo režimo žlugimas ir valstybės nepriklausomybės atkūrimas, sąžinės laisvės įtvirtinimas *de facto* ir Bažnyčios, kaip vienos svarbiausių ikikarinės nepriklausomos Lietuvos institucijų, statusas (įtvirtintas Restitucijos aktu (1990 m.) ir 1991 m. priimtu sprendimu atnaujinti santykius su Šv. Sostu), labai padidino identifikaciją su katalikybe – tiek dėl dalies gyventojų sugrįžimo prie tikėjimo, išnykus ateistiniam spaudimui, tiek dėl nuoširdaus apsisprendimo konvertuoti į katalikybę tų, kurie sovietmečiu buvo apsisprendę kitaip, tiek dėl tautinių ir kultūrinių priežasčių (lietuviškumo tapatinimo su katalikiškumu), tiek dėl konformistinių sumetimų, jaučiant dalies visuomenės spaudimą priklausyti „laimėjusiųjų" tikėjimui. Tai lėmė žymų deklaruojančiųjų tikėjimą skaičiaus išaugimą. Savo ruožtu Bažnyčios vadovybė šiuos pokyčius priėmė su triumfu, kaip didžiosios visuomenės dalies siekį nuoširdžiai susisaistyti su Bažnyčia. Iš čia kilo Bažnyčios pastangos kuo greičiau atgauti iki 1940 m. turėtą kultūrinę, socialinę, visuomeninę įtaką, atstatant sovietų valdžios metais nusavintus, griautus pastatus, atkuriant katalikiškas organizacijas, institucijas, ir atkurti tradicinius religinius vaizdinius tikinčiųjų sąmonėje. Be to, po 1990 m. ypač aktyvūs buvo

1299 Kauno kunigų seminarijos alumnų nuomone, daugelis teologinių disciplinų dėstytos dar pagal ikisusirinkiminį mokymą (Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013*..., 889). Tos pačios problemos įsigalėjo 1989 m. atkurtoje Telšių kunigų seminarijose (*ibid.*, 890). Neatsitiktinai mons. Kazimieras Gaščiūnas paskaitose pristatydavo ikivatikaninę ekumenizmo sampratą, pagal kurią kiti krikščionys esą „privalo sugrįžti į vienintelės tikros Katalikų Bažnyčios glėbį" (*ibid.*, 956).

1300 Pavyzdžiui, Edvardo Šiugždos, jei spręstume pagal jo redaguotos „Vilties" tematiką, lyginant su jo redaguoto „XXI amžiaus" (įsteigtas 1990 m.) ideologiniu kryptingumu.

„katalikiškos rezistencijos dvasia persisunkę“ katalikai visuomenininkai, įsitikinę „visuotiniu Bažnyčios autoritetu, Lietuvos kaip katalikiško krašto vaizdiniu“ ir jausdamiesi esą vis dar gyvo komunistinio ateizmo oponentai[1301]. Konservatyvus tradicionalistinis nusiteikimas reiškėsi ir negatyviu nusiteikimu naujųjų religinių judėjimų atžvilgiu, nediferencijuotai visus juos laikant sektomis ir kaltinant nemoraliais, antivisuomeniškais veiksmais – taigi būta radikalios antisektantiškos laikysenos[1302]. Daug pastangų dėta siekiant įtvirtinti tikinčiųjų sąmonėje tradicines krikščioniškąsias tiesas ir vaizdinius. Svarbų vaidmenį internalizuojant tikėjimą suvaidino šeimos centrai, naujieji religiniai sąjūdžiai ir Ateitininkų federacija[1303]. Šia kryptimi dirbo katechetikos centrai (nors ilgainiui išryškėjo ir atviresnei katalikybei būdinga orientacija į tolerancijos kitatikiams ugdymą ir krikščionybės matymą šiuolaikinių problemų kontekste). Tų pačių tikslų siekta ir tikybos pamokų sugrąžinimu į mokyklas. Vėliau suvokta, kad jų nepakanka, kad reikalinga aktyvi parapijinė katekezė, tėvų sąmoningumas. Aptariamu laikotarpiu naudotasi italų ir austrų bei išeivijoje parengtais vadovėliais. Vis dėlto daugelyje mokyklų labiau vertintas prieškarinis kun. Kazimiero Žitkaus parengtas vadovėlis[1304]. Ilgainiui tikybos pamokų programose imta judėti nuo teologinės interpretacijos prie labiau antropologinės perspektyvos[1305], o tai konservatyviau mąstantiesiems ne visada buvo priimtina. Efektyviau krikščioniškų tikėjimo tiesų internalizacija vyko krikščioniškose ugdymo įstaigose, ypač konfesinėse mokyklose[1306]. Svarbus buvo ir neformalaus suaugusiųjų ugdymo centrų (pvz., Gyvenimo ir tikėjimo instituto), parapijų gaivinimo projektų ar reevangelizacijai skirto Alfa kurso vaidmuo[1307].

Bažnyčios atsivėrimo Vatikano II Susirinkimui, kaip oficialios bažnytinės

1301 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013...*, 49.

1302 *Ibid.*, 133–134, 1011–1014.

1303 Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 563.

1304 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013...*, 554.

1305 *Ibid.*, 551.

1306 *Ibid.*, 591.

1307 *Ibid.*, 652–656.

politikos, fone vienuolijose išryškėjo itin konservatyvi, vos ne tradicionalistinė reakcija. Konservatyvizmas sustiprėjo ir tarp dalies jėzuitų. Tiksliau, vyko diferenciacija tarp sąmoningai besiorientuojančiųjų į atvirąją katalikybę, išsiskiriančią katalikiškojo ekskliuzyvizmo atsisakymu, krikščionybės veikimu realioje socialinėje-kultūrinėje terpėje, ir tų, kurie toliau vadovavosi vos ne katalikiškuoju tradicionalizmu (kad ir ne tiesmukiškai formuluojamu). Visų pirma pažymėtina kun. A. Šeškevičiaus, kuris nuo nuoširdžios Susirinkimo recepcijos sovietmečiu, įsitikinus sąžinės laisvės principo įtvirtinimo ir pasauliečių iškėlimo, taip pat tautinių kalbų įtraukimo į liturgiją nauda Bažnyčiai, nors ir interpretuojant Susirinkimo mokymą kiek įmanoma konservatyviau, gravitavusio kone į katalikiškąjį tradicionalizmą, pozicija. Tai rodytų jo pastoracinės veiklos Klaipėdoje po 1990 m. idėjinis kryptingumas, griežtai atmetant modernesnes bažnyčių architektūrines formas[1308] ir ypač reiškiant nepasitenkinimą liturginėmis naujovėmis – komunijos priėmimu stačiomis, atsisakymu laiminti Švč. Sakramentu, pasipiktinimas šv. Mišių stalu[1309] ir pan. Esą visa tai – dėl modernizmą palaikančio klebono[1310]. Pasak kun. A. Šeškevičiaus, „[r]eikėtų reikalauti, kad naujoji Lietuvos konstitucija aiškiai pripažintų Dievą valstybės Valdovu ir Katalikų Bažnyčios pirmenybę; kad švęstų Jos šventes, kad mokyklose būtų privalomas tikybos dėstymas, kad mokyklose ir visose įstaigose kabėtų kryžiai“[1311]. Savo dienoraštyje 1995 m. rugsėjo 17 d. jis rašė: „Gaila brolių, kurie eina klystkeliais. „Kas netikės, tas bus pasmerktas!“ O mes turtuoliai! Turime visą Kristaus paliktą tikėjimą, sakramentus. [...] Mūsų Bažnyčia iš Kristaus laikų, o Jūsų iš Liuterio, Kalvino, įvairių religijos kūrėjų prieš

1308 Kun. A. Šeškevičius „Kokia bus Naujosios Akmenės bažnyčia“ [Eigirdžiai, 1991-11-14], ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 3, l. 1-4.

1309 Kun. A. Šeškevičiaus pareiškimas kardinolui, Telšių vyskupui, 1994-02-13, ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2, l. nn. Svarbi kun. A. Šeškevičiaus veiklos tradicinių katalikybės formų palaikymo srityje dalis buvo intensyvus Klaipėdos miesto gyventojų lankymas, šventinant jų butus ir raginant laikytis katalikiškų papročių ([Kun. Antanas Šeškevičius] „Šeimų lankymas Klaipėdoje“, l. 2).

1310 Kun. A. Šeškevičius laiškas Jėzaus Draugijos generaliniam vyresniajam, 1993-04-15, ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2, l. 2.

1311 Kun. A. Šeškevičiaus pareiškimas Klaipėdos kunigų ir tikinčiųjų vardu Lietuvos vyskupų konferencijai, 1992-05-26, ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2, l. nn.

100 metų ir kitu laiku. Mūsų Bažnyčia neklaidinga, o Jūsų nuolatinė klaida“[1312], o 1996 m. sausio mėn. įrašė tokius žodžius: „Krikščionių vienybės dvasia kaip tik turėtų [...] visus suburti prie Kristaus Katalikų Bažnyčioje“[1313]. Panašia dvasia apie Bažnyčios mokymo kaitą rašė kun. Boleslovas Babrauskas, pavyzdžiui: „Modernistai neigia Švč. Marijos garbinimą.“[1314]

Konservatyvi, į ekskliuzyvizmą linkstanti katalikybės samprata su tradiciniu dualistiniu pasaulėvaizdžiu, nepripažįstant makroevoliucijos, būdinga ir nemažai daliai kitų lietuvių katalikų. Štai prof. Arimantas Dumčius akivaizdžiai vadovaujasi sovietmečiu vykusios katalikų kovos su materialistais ir ateistais etosu, savo polemikos energiją nukreipdamas visų pirma prieš tradicinį materializmą[1315]. Jo polemikos smaigalyje atsiduria materialistų teiginys apie amžiną medžiagą (materiją), iš kurios viskas išsivystė. A. Dumčius, vadovaudamasis Didžiojo sprogimo teorija, teigia, kad materialus pasaulis – erdvė ir laikas, turi pradžią – atsirado prieš 13,7 mlrd. metų „[...] tuštumoje, „iš nieko“, iš be galo tankaus ir bematės grynos energijos kelių milimetrų singuliarinio taško“. Taigi jam ta pradinė energija nėra medžiaga (materija). Pasak Dumčiaus, Didžiojo sprogimo (Karštosios visatos) hipotezė ar Amžinosios visatos modelis patvirtina prielaidą, jog „[v]isatos atsiradimas yra antgamtinis reiškinys“. Lygiai taip ir gyvybė negalėjo kilti iš „negyvosios materijos savaime“. Tam buvo reikalingas genetinis kodas, Kūrėjo nustatyti dėsniai. Dumčiaus teigimu, „bažnyčia nemato prieštaravimo tarp sukūrimo ir evoliucijos“, tačiau jis pats pabrėžia staigų gyvybės formų įvairovės atsiradimą ir „gyvų organizmų įvairovės vystymąsi tik tos pačios rūšies viduje“ – taigi mikroevoliuciją, nes nėra „pereinamųjų, jungiančių formų“, kurios galėtų įrodyti makroevoliuciją. Vien žmogaus kūnui sukurti reikėjo Aukščiausiojo Proto

1312 *Kunigo A. Šeškevičiaus dienoraščiai: dienoraštis lageryje; apmąstymai* [maketas], 110.

1313 *Ibid.*, 135.

1314 „Kodėl klaidatikystės?“ (pamokslas, 1992, 1995 m.), ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 14, l. 3.

1315 Nepaisant to, kad prof. A. Dumčiaus straipsnis („Mokslininko požiūris į gyvybės ir žmogaus kilmę“, 2013 m. lapkričio 28 d., žiūrėta 2024 m. liepos 11 d., https://www.bernardinai.lt/2013-11-29-prof-arimantas-dumcius-mokslininko-poziuris-i-gyvybes-ir-zmogaus-kilme/), publikuotas 2013 m., nėra abejonių, kad jis atspindi sovietmečiu susiformavusias pažiūras, būdingas ir 1990–2000 m. laikotarpiui. A. Dumčius rašo iš viso savo gyvenimo perspektyvų, neužmiršdamas paminėti Sibire patirtų kančių.

dalyvavimo, o jau sąmonė yra vien „dieviškos prigimties, nematerialiˮ. Čia akivaizdu, kad prof. Dumčius vadovaujasi tradicinei katalikybei būdingu materijos ir dvasios, prigimties ir antprigimties, Dievo ir kūrinijos priešpriešinimu. Anot jo, kvantinė fizika tyrinėja „anapus laiko ir erdvės esančią visatos dalį, kuri yra nematerialiˮ, dvasinė, ir siejasi su sąmoneˮ. Pastebima, jog dėl tų tyrinėjimų daugėja ezoterinių mokymų ir judėjimų, kurie Dievą supranta kaip „aukštesnę sąmonę žmogaus viduje, kaip gamtos, visatos dėsnį, visa apimančią esybę ir energijąˮ. Dumčiui nepriimtinas požiūris, jog „visatoje veikia „dieviška energijaˮ, kosminė sąmonėˮ, o žmogus yra „tos energijos dalisˮ, taip pat kosmoso traktavimas kaip organinės visumos, gaivinamos „Energijos, kuri prilygsta Dievo sielai ir dvasiaiˮ. Todėl jis pasisako už krikščioniškojo (o faktiškai – tradicionalistinio) identiteto stiprinimą[1316].

Gynybinis nusiteikimas ryškus antisektinėje, ypač prieš „Naujojo amžiausˮ apraiškas nukreiptoje laikysenoje. Pasak kun. Arūno Peškaičio OFM, „Naujajam amžiuiˮ būdingas natūralizmas, pasireiškiantis vystymosi ciklišku, taip pat skatinimas „kiekvieną žmogų žvelgti į save kaip į Dievąˮ, taigi pamirštant anapusybę[1317]. Aktyviai į charizmatinį judėjimą įsitraukusio kun. Romualdo Liachavičiaus nuomone, ekstrasensorika, astrologija, Rytų filosofija yra pagoniški mokymai ir praktikos, kuriomis užsiimant laukia dvasinė mirtis[1318]. Tai motyvai, kurie būdingi visai antisektinei kampanijai. Būta gausios antisektinės literatūros. Vienoje iš tokių knygų („Sektosˮ) detaliai pristatomi įvairūs Rytų kilmės holistiniai mokymai, judėjimai, religijos, psichoterapijos mokyklos („psichokultaiˮ), gydymo centrai, įvairiausios okultistinės grupės, taip pat vadinamosios kvazikrikščioniškos

1316 Arimantas Dumčius, „Mokslininko požiūris į gyvybės ir žmogaus kilmęˮ.

1317 Arūnas Peškaitis, „Sociopsichologinė terpė „New Ageˮ invazijai į Lietuvąˮ, 42–43.

1318 Romualdas Liachavičius, „Mes, kunigai, nebegalime tylėti!ˮ, *Alytaus naujienos*, 2000 m. spalio 12 d., 5.

grupės, nesiremiančios Nikėjos tikėjimo išpažinimu[1319]. Šių judėjimų doktrinoje ir praktikoje įžvelgiamas „Naujajam amžiui" būdingas monizmas, panteizmas, sinkretizmas, psichinė evoliucijos idėja. Nurodoma, jog „Bažnyčia savo tikintiesiems draudžia domėtis ar užsiiminėti okultistinėmis praktikomis. Ji moko, kad Šventajame Rašte išdėstytos visos žmogaus išganymui reikalingos tiesos."[1320] Gintaras Zakarevičius, ankstyvojoje jaunystėje laikęsis holistinės pasaulėžiūros, po radikalios konversijos į katalikybę demonstravo pasiryžimą „atsižadėti savo supratimo, nuomonių, pažiūrų, savo prigimties, savęs paties [...] visiškai laisvai, pasitikint vien Evangelijos liudytojais"[1321]. Iš Vakarų atvykusio kun. Dominyko Valenčio, kelerius metus dėsčiusio Kauno kunigų seminarijoje, nuomone, Lietuvos Bažnyčioje yra stabdančių jėgų, kurios visaip stengiasi „kone pagal ekskomunikuoto vysk. Lefebvre pavyzdį arba kliudyti Dievo Tautos pažangą, arba – jei tai būtų galima – ją sugrąžinti į jau praėjusius ir nebesugrįšiančius amžius"[1322]. Jo teigimu, Susirinkimo darbai Lietuvoje nepaisomi, jei ne nekenčiami: „[...] vadovaujamasi prieškarine, pikta ir nekrikščioniška pažiūra kitų konfesijų atžvilgiu", neretai išgirstamas posakis „kvepia protestantizmu", per paskaitas „vedama pasenusi ir bergždžia apologetika prieš kitas krikščioniškas konfesijas"[1323]. Kun. Alfonsas Svarinskas įtikino kun. Česlovą Kavaliauską sudeginti savo kūrybą ir

---

1319 *Sektos* (Marijampolė: Ardor, 1995); „Sektos", iš *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* 6 (1992): 9–11; 7 (1992): 10–12; 8 (1992): 12–16; 9 (1992): 10–14; 10 (1992): 9–13; 11 (1992): 9–11 (Kaunas: Lietuvos Katalikų Bažnyčios informacijos centras) (faktiškai pateikiamas vėlesnio veikalo „Sektos" tekstas); *Papildoma mokomoji medžiaga XI ir XII klasėms I–III temoms: sektos*, pagal „Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen" (Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1991), parengė LKB IC, 1–10. „Pašaukti evangelizuoti: sektų reiškinys arba nauji religiniai judėjimai. Iššūkis pastoracijai", *Bažnyčios žinios* 2, 1996 m. sausio 30 d., I–V; Hans Gasper, *Sektos Europos šalyse* (brošiūra), 1993).

1320 *Sektos* (Marijampolė: Ardor, 1995), 48.

1321 Gintautas Zakarevičius, „Maldos kelias. Raktas į vidinę maldą", 4. G. Zakarevičius rašo: „privalau pasirinkti, su kuo toliau eisiu, ar su Kristumi Jėzumi Jo Bažnyčioje, ar su Buda Sidharja, Konfucijumi, Leo Dze, Mahometu, galgi – su J. Blavatskaja, R. Staineriu, N. Rerich, A. Ghoš'u, V. Iljičiumi (Leninu), Hazrati-Baba, Satja Sai Baba, Muniu [...] visos nekrikščioniškos tikybos, pseudo-tikybos (pvz., „New Age" sąjūdis), ar antitikybos (pvz., budizmas), geriausiu atveju tėra žmogaus ar pasaulio dvasios veržimosi į Dievą, Dievo ieškojimo išraiška [...]" (*ibid*). Jo teigimu „[...] pagoniškos tikybos […] mums gali būti įdomios tik kaip […] religijų istorijos objektas, […] deja, radikaliai klaidingos [...]" (*ibid*).

1322 Domininkas Valentis, „Lietuvos Bažnyčios nūdieninių bažnytinių problemų apmąstymas", *Vasario 16*, 1990 m. balandžio 10–30 d., 5.

1323 Kun. Dominyko Valenčio pareiškimas Arkivyskupui, 1990-05-25, ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 97, l. 1.

laiškus, nes „jo rašiniai gali daryti žalos Bažnyčiai“[1324].

Atviroji katalikybė šiame kontekste yra krikščioniškojo ekskliuzyvumo atmetimas, vadovaujantis Vatikano II Susirinkimo dvasia ir konkrečiais sprendimais, ir tolerantiškas požiūris į heterodoksines katalikybės formas holizmo kontekste, su jomis nesusitapatinant, bet jų radikaliai ir neatmetant kaip nekrikščioniškų. Taigi 10-ajame dešimtmetyje atvirosios katalikybės skirtis nuo konservatyviosios labiausiai susijusi ne tiek su požiūriu į katalikiškąjį ekskliuzyvumą (konservatyviosios katalikybės atstovai bent jau formaliai neatmetė Vatikano II Susirinkimo mokymo apie įvairiose religijose randamus išganymo elementus), kiek su požiūriu į daugelį vadinamojo tradicinio Bažnyčios mokymo elementų, kai juos be jokių apribojimų (pažodžiui) priėmę daugeliu atvejų buvo tos pačios senosios tradicinės katalikybės atstovai. Tai iš esmės pagrindinė katalikų visuomenės tendencija po 1990 m., oficialiai palaikoma Bažnyčios hierarchijos, prie kurios turėjo derintis ir bent formaliai jai pritarti ir daug konservatyvesni, ir tie, kurie buvo pasiryžę iš esmės naujai pažvelgti į Bažnyčios mokymą. Taip suvokiamos atvirosios katalikybės apraiškų būta pačiuose įvairiausiuose postsovietinės katalikų visuomenės veiklos ir mokymo momentuose. Šioje monografijoje nekeliama tikslo apžvelgti visą jos raišką – tai būtų tolygu pastangoms aprašyti visą Katalikų Bažnyčios Lietuvoje veiklą nuo 1990 m. (o tai jau padaryta monumentaliame P. Subačiaus veikale). Jos tikslas – išryškinti tokios katalikybės svarbiausius pasaulėžiūrinius ir pasaulėvaizdžio bruožus.

Atviroji katalikybė ryški po 1990 m. naudotuose naujuose, perimtuose iš Vakarų ir adaptuotuose katekizmuose, kuriuose irgi matomas naujasis pasaulėvaizdis ir neabejotinai pozityvus santykis su evoliucijos teorija. Vadovėlyje „Tikėjimas ir gyvenimas“ įdomiai derinamos evoliucijos ir kūrimo koncepcijos: teigiama, jog evoliucijos teorija aprašo, kaip vyksta kitimas (vystymasis), o kūrimo koncepcija

1324 Vaidotas Žukas, „Popiežius Pranciškus: išsipildžiusi kunigo Česlovo Kavaliausko svajonė“, 2018 m. liepos 31 d., žiūrėta 2024 m. liepos 11 d., https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/popiezius-pranciskus-issipildziusi-kunigo-ceslovo-kavaliausko-svajone-56-1008712?copied.

paaiškina evoliucijos prasmę[1325]. Pagalbinėje medžiagoje mokytojams aiškinant sąmonės atsiradimą pasitelkiamas ir monistinis modelis, atstovaujamas Rogerio W. Spery. Pagal šį modelį sąmonės kilmė holistiškai aiškinama kaip sinerginis efektas dėl sistemos elementų integracijos[1326].

Jėzuitų tekstuose neabejotinai dominuoja taip suvokiamos atvirosios katalikybės apraiškos. Juose išryškinamas Jėzaus asmens prioritetas doktrinos atžvilgiu. Anot kun. J. Lauriūno, krikščionybės centre yra ne Jėzaus doktrininis ar moralinis mokymas, o Jo asmuo[1327]. Pasak kun. J. K. Matulionio, kryžius simbolizuoja žmogaus ir Dievo, taip pat žmogaus su žmogumi jungtį – „visa tai Jame viename, Kristuje“, kuris jungia visus žmones[1328]. Kun. Boruta įsitikinęs, jog Dievo planas apima visus žmones, juo labiau tuos, kurie „nuoširdžiai Jo ieško, nors ir aklai [...] ir be savo kaltės nepasiekia raiškaus Dievo pažinimo, tačiau stengiasi gyventi dorai ir sąžiningai“[1329]. Jis solidarizuojasi su kun. A. Rubiko straipsniu (kuriam parašė pratarmę) apie liturginės reformos būtinumą. Pasak kun. Rubiko, tai nulėmė gyvenimo būdo kaita. Dabar – technikos amžius, o žemdirbių kultūra ugdė žmogų konservatorių. Tuomet galiojo „statinė tikrovės samprata“, dabar pereinama į dinaminę, evoliucinę[1330]. Akcentuojama, jog Bažnyčia evoliucijos niekada neneigė. Nesutarimų objektas buvo evoliucijos varomosios jėgos. Anot kun. J. Borutos, „[ž]mogaus biologija – tai dirva, kurioje sudygsta dieviškosios inspiracijos sėkla – taip susisiekia, tačiau nesusilieja dvi skirtingos sferos, medžiaginė ir dvasinė. Taip atsiranda Kūrinys, Žmogus, galintis suvokti save ir priklausantį gamtinės evoliucijos grandinei, ir esantį dieviškojo sumanymo pakopa.“[1331]

Kun. Borutos atvirosios katalikybės sampratą atitinka jo pasaulėvaizdį

1325 *Tikėjimas ir gyvenimas: vadovėlis jaunuoliams*, 55.

1326 Rupert Leiner, Heinrich Badura, Oskar Dangl ir kt., *Religijos pedagogika 3*..., 202.

1327 „Kas yra krikščionybės esmė“, vertė Kostas Vajonis iš prancūzų kalbos, ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 11, l. 4.

1328 „Dialogas apie vienybę“, 1989 m. vasario 14 d., iš *Filosofinio-dvasinio pobūdžio tekstų rinkinys*, ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 41, l. 59–60.

1329 J. Boruta, „Žmogus ieško Dievo“ (J. Borutos pamokslai), ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 59.

1330 A. Rubikas, „Kodėl buvo reikalinga liturginė reforma?“, *Katalikų pasaulis* 14 (1990): 21, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 47.

1331 „Meilės evoliucija“ [Gino Dabašinsko pokalbis su kun. Jonu Boruta], 2.

atskleidžiantys tekstai. Kaip mokslininkas, jis įsitikino, kad pasaulis nėra chaosas, kad jame yra sudėtingomis formulėmis aprašoma tvarka, kad pagal mokslininkų atrastus dėsnius sukurta technika funkcionuoja, todėl „mūsų uždavinys pažinti tą tvarką, o ją vis geriau pažinus, siekti vis didesnės tvarkos ne tik žmogų supančiame materialiniame realybės lygmenyje, bet ir žmogaus vidiniame pasaulyje [...]“[1332]. Boruta akcentuoja, jog kvantinės fizikos papildomumo principas turi analogijų teologijoje. Nielso Bohro papildomumo terminas nusako skirtingus objektų komplekso aspektus – daleles ir bangas. Šis terminas tinka ir kitoms mokslo ir kultūros šakų problemoms spręsti. Pavyzdžiui, biologijoje mechanistinė ir vitalistinė argumentacija naudojama papildomumo principo metodu. Pasiremdamas W. Heisenbergu, Boruta išryškina, kad tai pavyzdys, „kaip galima suvokti kai kurias aplinkybes, jas išsamiai aprašyti“ ir kartu neužmiršti, kad tai – tik įvaizdžiai ir simboliai[1333]. Metafizikoje taip pat negalima išvengti prieštaravimų. Aukščiausiosios, dieviškosios Realybės neįmanoma aprėpti mūsų įprastinėmis sąvokomis, o tik įvaizdžiais ir simboliais, nors jie ir nepakankami[1334], tačiau tai skatina fizikus ir teologus ieškoti bendrų idėjų, kurios „stimuliuotų tobulesnį Didžiosios Realybės pažinimą“[1335], nes „[...] mokslas gali pateikti teologijai reikalingų analogijų, iliustracijų Dievo realybei aparti [...]“. Vis dėlto „čia, žemėje, Dievo ir dieviškosios tikrovės pažinimas visada liks analoginio pobūdžio“[1336].

Specifinės teologinės pozicijos po 1990 m. laikėsi kun. J. Zubrus SJ. Joje nesunkiai galima įžvelgti nemažai konservatyvių elementų, juo labiau įvertinant tai, kad jis konfliktavo su jėzuitų provincijos vadovybe iš moralinių, asketinių paskatų, kritikavo šiuolaikinę Bažnyčią, pripažino religinio fundamentalizmo gyvybingumą, sielojosi dėl progresistinės teologijos (jo nuoširdžiai palaikytos sovietmečiu),

1332 Vysk. J. Borutos atsakymas studentui Arnui Mickevičiui, 2016-01-10, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17, l. 8.

1333 Jonas Boruta, „XX amžiaus fizikos ir klasikinės teologijos sąveika“, iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. T. 15* (Vilnius, 1995), 724–725.

1334 *Ibid.*, 726.

1335 *Ibid.*, 731.

1336 Jonas Boruta, „Teologinės problemos ir tiksliųjų mokslų pažanga“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. T. 16* (Vilnius, 1996), 55–56.

kuri, pasak jo, užuot stiprinusi krikščionybės pagrindus, juos griauna[1337]. Kun. Zubrus apgailestauja, kad nebetikima dogmomis, o Evangelija „tikinčiųjų gyvenime visiškai nefunkcionuoja“[1338]. Kita vertus, jis laikėsi tokio požiūrio į kunigystę, kuris jį suartina su atvirąja katalikybe. Pasak Zubraus, būtų apsigavimas manyti, jog „vien tik liturginių funkcijų atlikimu [kunigas] labai daug pasitarnaus žmonijai“. Jo supratimu, pagrindinė kunigo pareiga yra „skelbti evangeliją [...] ir liturginėmis funkcijomis būti tarpininku tarp Dievo ir žmonių“, t. y. „būti apaštalu ir kulto tarnautoju“. Netikintiesiems jis yra Kristaus mokslo skelbėjas – apaštalas, o tikintiesiems – daugiau religinių reikalų tarnautojas. Apaštalo funkcija – svarbiausia. Juo gali būti ir pasaulietis[1339]. Pasak J. Zubraus, „[...] žmogaus išganymas priklauso tik nuo jo geros valios. Jeigu jis ir nieko nežinotų apie krikščionybę, bet būtų ištikimas savo sąžinės balsui, jis bus išgelbėtas.“[1340] Sakramentų vaidmuo Katalikų Bažnyčioje, pasak jo, yra reliatyvios reikšmės. Taigi Zubrus laikosi požiūrio, jog Bažnyčios rėmimasis sakramentine kunigų veikla neveiksmingas, o ateitį turi tik katalikybės (krikščionybės) tiesų skelbimas. Tad sakramentų reikšmės reliatyvizavimu jis liko atvirosios katalikybės pozicijose. Taip pat Zubrus pripažino, jog „Dievas nori visus išgelbėti“: net ir tie kurie netiki, turi sąžinę. Ir tas, kuris „Kristaus nepažino, bet gyveno pagal sąžinę ir religijos, kurią paveldėjo iš tėvų, reikalavimus[,] bus išgelbėtas“[1341]. Anot kun. Zubraus, „[r]eikia surasti tokią Kristaus prezencijos formą, kuri nereikalautų tikėjimo, bet kuri pažadintų tikėjimą“ – tokia forma yra meilė[1342], o „meilę pasaulyje kursto krikščionybė“[1343].

Atvirosios katalikybės apraiškų apstu ir už jėzuitų. 1990 m. Telšių kunigų seminarijos dvasios tėvu paskirtas kun. Jonas Kauneckas kartą per savaitę duodavo seminaristams mąstymo medžiagos, o tam naudojosi ir Brazauskų, su kuriais

1337 „Atgimimo išvakarėse“, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 17, l. nn.

1338 [Jonas Zubrus] [Neįvardintas tekstas su kritišku katalikybės vertinimu], ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 17, l. nn.

1339 „Kunigystė“, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 43, l. nn.

1340 *Ibid*.

1341 „Nekrikščionių išganymas“, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 1, l. nn.

1342 „Katalikybės būklė pasaulyje“, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 32, l. nn.

1343 „Krikščionybės ateitis“, ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 49, l. 3.

palaikydavo ryšius būdamas klierikas, verstais ar autoriniais tekstais, pvz., kardinolo Jacques'o Leclerq knyga „Kunigas pas Dievą ir žmones“[1344]. Iš Brazauskienės jis gaudavo medžiagos klierikų psichologiniam ugdymui[1345]. Savo tolerancija kitaip manantiesiems neabejotinai atvirosios katalikybės stovyklai priskirtinas mons. Kazimieras Vasiliauskas. Kai kada ši tolerancija nužengdavo labai toli. Pavyzdžiui, kunigų V. Aliulio ir J. Borutos ginče su Meile Lukšiene (1989 m.) dėl švietimo koncepcijos jis kartu su Viktoru Petkumi pritarė jai dėl humanistinės moralės mokyklose, atsisakant jose tikybos pamokų[1346]. Pasak A. Brazauskienės, „tradicionalistus komisijos narius“ („fundamentalistus“) turėjo pašiurpinti ištraukos iš tuo metu Lietuvoje gyvenusio ir VDU dėsčiusio kun. A. Paškaus, kurį ji laikė radikalaus katalikybės atsinaujinimo vėliava, knygos „Evoliucija ir krikščionybė“[1347].

Katalikiškosios heterodoksijos klausimas aptariamu laikotarpiu iš esmės susiveda į katalikų santykį su reiškiniais, priskiriamais „Naujajam amžiui“, rytietiškiems mokymams ir religijoms, ezoterikai ar parapsichologijai: reinkarnacija, tikėjimu neasmenine Dievo samprata, telepatijos reiškinio egzistavimu ir pan. Kaip jau minėta, tai, kad Lietuvos gyventojai, tarp jų katalikai, tiki daugeliu šių reiškinių, fiksuojama nuo 1990 m. apklausos. Pagal ją 41 % laikančiųjų save katalikais Dievą įsivaizdavo kaip kažkokią dvasią ar gyvybinę galią, skirtingai nuo tradicinės katalikybės, Dievą vienareikšmiškai nusakančios kaip Asmenį. Išeitų, jog šių katalikų tikėjimas iš esmės kitoks – heterodoksinis. Taigi būta plačios bazės holistinei (kurią pagal vėlesnę raišką galima įvardinti „Naujojo amžiaus“ religingumu ar ezoterika) pasaulėžiūrinei raiškai (41 % tikinčiųjų Dievu kaip kitokia

1344 Vyskupas Jonas Kauneckas, *Prieš visus vėjus* (Vilnius, 2022), 325.

1345 A. Brazauskienė rašė: „[...] mane spaudžia toks kunigas Kauneckas iš Telšių seminarijos – jų dvasios vadas, kad duočiau ir duočiau jam – savo klierikams ugdyti medžiagos, kurią sukaupusi esu per beveik 20 metų, vis versdama iš prancūzų religinės bei filosofinės literatūros – žinoma, labai aktualios po Vatikano II-jo. Jau ir pasigyrė savo klierikus iš jos egzaminuojąs.“ (A. Brazauskienės laiškas kun. J. Vaišniui (1996-02-20), ECESJ-VA, f. 21, ap. 5, b. 32, l. 1).

1346 Jonas Boruta, „Prisiminimai apie mons. Kazimierą Vasiliauską...“, 5.

1347 A. Brazauskienės laiško seseriai Julijai (1994-11-27) kopija, iš A. Brazauskienės laiško kun. J. Vaišniui (1996-02-20), ECESJ-VA, f. 21, ap. 5, b. 32, l. 3.

dvasia arba gyvybine jėga skaičius koreliuoja su 44 % Lietuvos gyventojų tikėjimu reinkarnacija), bet taip pat netradiciniam, neortodoksaliam katalikiškajam tikėjimui. Tikėjimas tokia nekrikščioniškos kilmės tikėjimo tiesa kaip reinkarnacija išliko iš esmės tame pačiam lygyje ir vėliau: 1997 m. – 35 %, 1999 m. – 43 %[1348], 2008 m. – 37,4 %, 2012 m. – 28,5 %[1349]. Iš esmės tikinčiųjų reinkarnacija skaičius, kad ir kiek varijuodamas, vis dėlto išlieka stabiliai didelis kartu su dideliu Dievą laikančiųjų kažkokia dvasia ar gyvybine galia skaičiumi ir su tokiais pasaulėžiūros žymenimis kaip tikėjimas telepatija (1999 m. tokio reiškinio galimumu tikėjo 79 % Lietuvos gyventojų[1350]), tikinčiųjų talismanų ir amuletų galia, besidominčiųjų horoskopais ar jais tikinčių (tuo tikėjo ketvirtadalis katalikų). Tad XXI a. pradžioje galima kalbėti apie katalikiškojo ortodoksalumo ir heterodoksalumo pusiausvyrą, abiem pasaulėžiūrinėms tendencijoms ar orientacijoms turint katalikų visuomenėje galbūt po vienodo dydžio stovyklas. Tai sociologinių tyrimų rezultatai, o 10-ojo dešimtmečio istorinė realybė patvirtina tą patį: Bažnyčios kaip institucijos ir įtakingo, Lietuvos Bažnyčios veidą reprezentuojančio katalikų sluoksnio veikimą nulėmė konfrontacija su „Naujajam amžiui“, ezoterikai („sektoms“) priskiriamais pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio elementais.

Tam tikras susidomėjimas ezoterika Lietuvoje pastebimas ir oficialiosiose Bažnyčios struktūrose. Neabejingi jai buvo ir kai kurie jėzuitai. Kun. D. Valiukonio susidomėjimą ezoterika, NSO, parapsichologija liudija spaudos iškarpų rinkiniai[1351]. Vis dėlto daugeliu atvejų tai – literatūra ezoterinių idėjų kritikai. Kun. J. Lauriūnas SJ antroposofiją apibūdina kaip panteistinį mokymą, neskiriantį medžiagos

1348 Žr. 1280 išnašą.

1349 Žr. 1286 išnašą.

1350 Žr. 1280 išnašą.

1351 „Sektos, šventuoliai ir netikri pranašai: iššūkis Bažnyčiai. Apsukrūs mistifikatoriai“, *XXI amžius*, 1995 m. vasario 10 d., 7, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16; Arvydas Jockus, „Dėmesio: scientologija! Žmogų išlaisvinanti religija ar zombių žaidimas?“, *Lietuvos aidas*, 1995 m. kovo 24 d., 12, ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16; Tatjana Songailo, „Buvau svečiuose pas ateivius iš kitos planetos!“, *Vakarinės naujienos*, 1991 m. birželio 5 d., ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16, ir daugelis kitų. Straipsnyje „Jeigu dvasingumas menkas“ (*Vakarinės naujienos*, 1990 m. lapkričio 14 d., ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16) aptariami spiritizmo, NSO, poltergeisto reiškiniai, kalbama apie kosminės sąmonės hierarchijas, Indijos jogus.

nuo dvasios, perėmusį reinkarnacijos idėją[1352]. Kun. J. Boruta SJ pratarmėje tėvo A. Menio knygai pažymi, kad t. Menis pogrindžio sąlygomis buvo vienas iš tų, kurie pateikė „neiškreiptus krikščioniškos pasaulėžiūros principus", ypač tiems, kurie neturėjo galimybių pažinti krikščionybės gelmių ir todėl pasuko „budizmo, krišnaitizmo, spiritizmo, teosofijos" keliais ir pasiklydo juose[1353]. Tačiau, kaip mes žinome, tėvas Menis laikėsi holistinio požiūrio į realybę ir panenteistinės Dievo ir pasaulio santykio sampratos. Norint tinkamai įvertinti J. Lauriūno, J. Borutos ir kai kurių kitų jėzuitų požiūrį į šiuos reiškinius, būtina atsižvelgti į jų atsakomybės už tikinčiųjų tikėjimą jausmą ir pastangas atrasti tinkamiausią tikėjimo išsaugojimui santykio su besikeičiančia realybės samprata formą.

Vienas iš heterodoksiškai mąstančių kunigų neabejotinai buvo kun. Č. Kavaliauskas. Viena vertus, jis radikaliai paneigė teosofiją kaip nesuderinamą su naujausiais mokslo duomenimis ir krikščionybe[1354], kita vertus, kiti jo tekstai liudija holistinį mąstymą, kuris būdingas ir teosofijai kaip vienam iš ezoterinių mokymų. Kun. Kavaliauskas, kaip matėme, buvo labai aiškiai įsisąmoninęs, jog nėra principinio skirtumo tarp materijos ir sąmonės. Jam nekėlė abejonių ekstrasensoriniai žmonių sugebėjimai, aiškiaregystė – pvz., Č. Kavaliauskas buvo įsitikinęs, kad amerikiečių aiškiaregio Edgaro Cayce'o, kuris buvo nuoširdus krikščionis, medicininio pobūdžio pranešimai gauti iš kosminio „informacinio banko"[1355]. Tokį pasaulėvaizdį nulėmė holistinis Visatos supratimas (kiekviena dalelė yra Vienio dalis ir kartu Jį atspindi) ir kosminis tikėjimo mastas – Č. Kavaliauskas teigia, kad jis, paveiktas Dunso Škoto teologijos, visada Švč. Mergelę Mariją ir Kristų suprato kaip kosminio masto realijas[1356].

1352 [Jonas Lauriūnas] J. L., „Ar antroposofija priimtina krikščioniui?", ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 8, l. 1.

1353 Aleksandras Menis, *Magija, okultizmas ir krikščionybė* (Vilnius, 1995), 5.

1354 Jis pabrėžia, jog teosofija nesuderinama su modernia antropologija (Česlovas Kavaliauskas, „Teosofija, reinkarnacija, mokslas, *Naujasis židinys-Aidai* 4 (1992): 64). Pasak jo, „materija dėl santykio su dvasia tampa žmogaus kūnu. Kūnas ir siela jungiasi į vieningą kūno-sielos sistemą, kurią vadiname „žmogumi"." (*Ibid.*, 65). Taip pat: Česlovas Kavaliauskas, *Kodėl nepriimtina nei teosofija nei reinkarnacija*, Širvintos, ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 108, p. 1–16.

1355 [Česlovas Kavaliauskas] *Apie teologijos ligas*, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 3.

1356 [Česlovas Kavaliauskas] Pasisakymų „Mažosios studijos" laidose tekstai, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1.

Holistiškai mąstė ir kun. Valerijus Rudzinskas, kurį laiką dėstęs parapsichologijos akademijoje, studijų metais seminarijoje vertęs į lietuvių kalbą tokio pat pobūdžio H. Rohdeno veikalus ir tuo pačiu metu buvęs charizmatinio judėjimo iniciatoriumi Lietuvoje[1357]. Su tokiu spiritualistiniu nusiteikimu koresponduoja ir V. Rudzinsko susidomėjimas esperanto kalba[1358], liudijantis jo netradicionalistinį nusistatymą, nesiangažuojant lotynų kalbos išsaugojimui Bažnyčios kalba. Tokių ekskliuzyvinio katalikiškumo ribas peržengusių kunigų buvo ir daugiau. Štai kun. Sigitas Sudentas Utenoje puoselėjo piramidės formos bažnyčios projektus, sąmoningai vadovaudamasis „energetinės harmonijos principais“ ir tikėdamas, kad „žmogų piramidė pakeistų“[1359]. Kun. Vytas Sabaliauskas keistai derino savo liturginį konservatyvumą[1360] ir priešiškumą evoliucijos teorijai[1361] su sąmonės ir pasąmonės reiškinio bendražmogiškų aspektų aiškinimusi. Nepaisant tradicinio katalikiško dualistinio aiškinimo apribojimų, prasiveržė holistinis realybės supratimas[1362] ir V. Sabaliauskas tai atvirai pareiškė jau po 2000 metų skelbtoje knygoje budistine elegiška nuotaika nuspalvintais egzistencialistiniais samprotavimais, gyvenimą suvokdamas kaip upę[1363]. Peržvelgdamas savo gyvenimą buvęs pranciškonas Edmundas Atkočiūnas prisipažįsta visą gyvenimą ieškojęs „tiesos apie

1357 Valerijus Rudzinskas, „Charizmatinis atsinaujinimas – Bažnyčios viltis“, 1990-01-13, ECESJ, f. 21, ap. 7, b. 27, l. 2.

1358 Valerijus Rudzinskas, „Esperanto kalba pasaulio katalikų judėjime“ (diplominis darbas, Kaunas: Kauno tarpdiecezinė kunigų seminarija, Teologijos fakultetas, 1985), ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10.

1359 Audrė Srėbalienė, „Nepastatytos bažnyčios – piramidės galia: gerokai anksčiau, nei Merkinėje iškilo Povilo piramidė, buvo pakloti pirmosios Lietuvoje piramidės pamatai“, *Ekstra*, 2003 m. vasario 24 – kovo 2 d., 22.

1360 Vytas Sabaliauskas, „Liturgijos tiesa ir melas“, *Bažnyčios žinios* 1, 1997 m. sausio 15 d., 22.

1361 Vytas Sabaliauskas, „Ar Bažnyčia pripažino evoliucijos teoriją?“, *XXI amžius*, 1997 m. vasario 19 d., 4.

1362 Anot kun. Sabaliausko, XX a. mokslininkai atsisakė vaikiško realybės supratimo: „Atomai buvo suskaidyti į dar mažesnes daleles, kurių pėdsakai atvedė ligi energijos. Šis žodis toks pat paslaptingas kaip ir Sniego žmogus. [...] Yra fizikų, kurie skaidydami elementariąsias daleles pasiekė beveik šmėklų pasaulio slenkstį.“ Tačiau visą mokslo pasiektą žinojimą „nuplaus bekraščio paslapties vandenyno bangos“. Nesuprantama ir kaip žmogus įgyja sąmonę, dar sunkiau suvokti pasąmonės erdvę. Apie tuos pačius dalykus galima kalbėti skirtinga kalba: apie žmogaus dvasią galima kalbėti jungiškai, bet galima sakyti, kad ją „naikina demonai ir ją gydo Dievo angelai.“ (Vytas Sabaliauskas, „Anapusinės tikrovės šešėliai“, *Dienovidis*, 1995 m. kovo 10 d., 13).

1363 „Gyvenimas pasirodo esąs upė, kuri pati plaukia.“ (Vytas Sabaliauskas, *Apie likimo upę ir Vėją (gyvenimo įstatymų atodangos)* (leidėjas Vytas Sabaliauskas, 2006), 392). Realybė šiame veikale iškyla kaip kosminė pusiausvyra (*ibid.*, 393), o tai, kas regima, – kaip iliuzinis Prieblandos pasaulis, iš kurio Dvasia nori išsilaisvinti (*ibid.*, 427), pasaulis, kuriame vienos tiesos visiems „paprasčiausiai nėra“ (*ibid.*, 464).

Dievą“[1364].

Žymiai dažnesnė katalikiškoji heterodoksija tarp pasauliečių. Tai suprantama, nes jie gerokai silpnesniais saitais įpareigoti laikytis tradicinės krikščioniškų tiesų sampratos. Pavyzdžiui, nemažą įtaką vėlyvojo sovietmečio katalikų pasaulėžiūrinėms nuostatoms padarė Vilius Orvidas, 1989 m. tapęs broliu pranciškonu, tačiau neatsisakęs derinti tradicinių katalikiškų tikėjimo tiesų su dėmesiu ezoterikai. Jis ir toliau bendravo su ekstrasensais, „virgulininkais“, parapsichologais. Dėl Orvido tolerancijos „Naujojo amžiaus“ pasekėjams kildavo nesutarimų su pranciškonais. Pats Orvidas savo paskutiniajame interviu 1992 m. akcentavo norą likti neįsipareigojęs religinėms-ideologinėms doktrinoms („Man labiausia patinka tarp tos ribos – kai kibirkščiuojama, kai ir viena, ir kita“), todėl ir pranciškono įžadų nepratęsė[1365].

Aleksandras Žarskus[1366] akcentuoja nesąvokinį, neįvardijamą Dievą, suvokiamą (patiriamą) dvasiškai, mistiškai. Sinerginės ar kvantinės logikos šviesoje Dievas jam – visa apimantis Absoliutas, jungiantis krikščioniškus Dievo ir Šėtono vaizdinius, o žmogus – „sąmonės informacinis reiškinys“[1367]. Pasaulio suvokimas tampa vis labiau psichologiškas, silpnėja ribos „tarp to, kas regima ir neregima“. Jo supratimu, Bažnyčios pastangos slopinti tokias „psichologines patirtis ir dvasinius regėjimus“ yra beprasmiškos, nes auga skaičius žmonių, patyrusių dvasinių išgyvenimų, ištisos „žmonių grupės įvedamos į „atvertos sąmonės būsenas““, plinta tokias psichotechnologijas platinantis „Naujojo amžiaus“ judėjimas[1368].

1364 Virginija Kavaliauskienė, *Nesu kaltas, kad myliu: vedusio kunigo gyvenimo istorija* (Vilnius: Laisvos valandos, 2010), 9). Tas ieškojimas neturi pabaigos: „Pradedi artėti prie Jo ir kartu vėl tolti, nes Jis – begalinis. Susitapatini, tampi viena su juo. [...] ir viskas susivienija į vienį, į begalinę didžiosios būties laimę.“ *(Ibid*).

1365 Daina Parulskienė (sud.), *Kitoks Vilius Orvidas*, 222.

1366 1989–1997 m. savanoriškais pagrindais dirbo Kauno katalikiškame šeimos centre („Trumpa Aleksandro Žarskaus biografija“).

1367 „Sąmoningumo kelias: pokalbis su Aleksandru Žarskumi“, kalbėjosi Birutė Dranickaitė, *Žmogus* 6 (2000): 20–21. Tokį požiūrį atitinka laikysena žmogaus, kuris suvokia, kad „tariamai nesutaikomi būties poliai – gyvybė ir mirtis – tėra to paties vyksmo (proceso) skirtingi aspektai“. Toks žmogus „pasiduoda gamtos galių valdomai būties tėkmei, arba, kaip pasakytų krikščionis – Dievo valiai“, o galiausiai – „ieško viršsprendinio, kuris pakeltų jį į naują, aukštesnį būties lygį“ („Suvokti visumą: svečiuose Aleksandras Žarskus, vadinantis save daraktoriumi“, 2). Žarskus vadovaujasi sinergetine pasaulėvoka, kurioje gyvybė yra informacija, „vieninga, nedaloma ir visada esanti“ (Aleksandras Žarskus, „Vieningieji gyvybiniai ryšiai“, *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1995): 34).

1368 Aleksandras Žarskus, „Drausti ar aiškinti?“, *Katalikų pasaulis*, 1994 m. birželis, 28.

Ezoterikės Teresės Varanavičienės siekis pastatyti katalikų koplyčią, galinčią priimti iš kosmoso energijos srautą, laikytinas sinkretizmo atveju. Kita vertus, negalima nepastebėti jos saviidentifikacijos (tegul ir labai subjektyvios) su katalikybe[1369]. T. Varanavičienės iniciatyvai pritarė ir kun. Anicetas Tamošaitis SJ: jo nuomone, sveikintina idėja „po vienu koplyčios stogu pakviesti skirtingų tikėjimų žmones“[1370]. Aringas Gorodeckis, save įvardijantis katalikybę puoselėjančiu agni jogu, Rerichų (Agni jogos) mokymą laiko Jėzaus Mokymo tęsiniu, remdamas katalikybės atvirėjimo procesus ir prie jų prisidedančius hierarchus, pvz., vysk. Juozapą Tunaitį[1371]. A. Gorodeckis vadovavosi sinkretine teosofijos (Agni jogos) ir krikščionybės mokymų sinteze, atitinkamą įnašą į ją ir pats įnešė savo tekstais. Jo aplinkoje buvo ir heterodoksiškai mąstančių kunigų, kaip kun. Bronislovas Paltanavičius MIC, viešai pasakojęs apie savo keliones į kitas planetas[1372]. Būta nemažai pasauliečių, kuriems krikščionybė buvo viena universalaus tikėjimo į vieną Dievą formų: psichoterapeutui Konradui Nastopkai religinės konfesijos „subėga į vieną didžiulį okeaną – Dievą“, anot jo, žmogaus valia yra pasirinkti norimą religiją[1373]; Pauliui Normantui nesunku buvo „savyje sutalpinti Kristų ir Budą“[1374]; S. Kanišauskas džiaugėsi atradęs Dievą egzistenciniu pavidalu, „asmenišką Dievą“[1375], „visa širdimi pripažindamas krikščioniškas nuostatas“, vis dėlto bandydamas jas praplėsti „ne tik mokslo, bet ir mitologijos, teosofijos, okultizmo, Rytų religijų ir

1369 T. Varanavičienė baigė ne vienus ezoterikų kursus, juose studijavo parapsichologiją, astrologinę mediciną, ekstrasensoriką (Teresė Varanavičienė, *Aš įsakau, pasveikite!* (Šiauliai: A. Narbuto leidykla, 1993), 6, 7). Ji pripažino reinkarnaciją, tačiau savo globėja laikė Švč. Mergelę Mariją (*ibid.*, 9), tikėjo nežemiškų civilizacijų egzistavimu ir tuo, kad jų atstovai ją lanko (*ibid.*, 10–14).

1370 „Bažnyčia sutrikusi“, *Šiaulių kraštas*, 1997 m. birželio 21 d., 3.

1371 Vysk. J. Tunaitis pašventino A. Gorodeckio pastangomis 1991 m. ant Tauro kalno pastatytus Tris Kryžius ir gerokai vėliau – Kūdikėlio Jėzaus skulptūrėlę (Aringas Gorodeckis, *Šimtmečio akibrokštas: (Dievo gailestingumo žemėje...)* (Vilnius: A. Gorodeckis, 2018), 42–44). A. Gorodeckis vadovavosi religinės tolerancijos principu: „Nereikia net susitikus su kitatikiu atvertinėti į krikščionybę ar Agni jogą, versti visus jogais, o gal geriau, pavyzdžiui, paskatinti musulmoną atsisukti į sufizmą.“ (Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-28, 29).

1372 Kazys Paulauskas, *Kunigo Bronislovo kosminė odisėja* (Vilnius: Alka, 2010), 4–5, 70–87.

1373 „Gydytojas psichoterapeutas Konradas Nastopka: „Per tikėjimą į Dievą randame išeitį iš aklavietės““, *XXI amžius*, 1996 m. kovo 1 d., 3.

1374 Odeta Žukauskienė, „Patirties antropologija ir dvasiniai ieškojimai Normanto kūrybinėje veikloje“, 113.

1375 Saulius Kanišauskas, *Likimo anatomija: nestebuklingi stebuklai*, 19.

t. t. argumentais“[1376].

Heterodoksinės katalikybės išpažinėjų pasaulėvaizdis buvo neabejotinai holistinis. Č. Kavaliauskas vadovavosi vakuumo kaip energijos, informacijos ir begalinių potencijų šaltinio samprata. Pasak jo, vakuumas – tai „paslaptingas energijos okeanas“, kuriame verda įvairiausios sąveikos. Taigi tai – kvazivakuumas, todėl erdvės paslaptis yra ne milžiniški kūnai, „bet grynosios geometrinės formos“, kurios „savo gelmėse slepia neišsemiamos energijos okeaną“[1377]. Jam artimas nelokaline fizika apibrėžiamas pasaulėvaizdis, kai ne tik atominės dalelės, bet ir „pats žmogus egzistuoja kaip banga“, todėl jautrūs žmonės, kurių mąstymo bangos veikia holograminiu būdu, gali perimti kito žmogaus mintis, išgyvenimus, sąmonės atspindžius, refleksijas. Jo supratimu, kiekvienas Visatos elementas labai glaudžiai susijęs vienas su kitu ir su visa Visata. Visata suvokiama kaip didelė hologramа, hipersfera, informacijos laukas, upė, kuria gali naudotis visi žmonės[1378]. 1981 m. Alanas Aspectas, Č. Kavaliausko teigimu, įrodė, kad dalelės tarpusavyje susijusios, o tai reiškia, kad „kiekvienas daiktas egzistuoja visoj visatoj“[1379]. Kaip visiškai realią galimybę jis priėmė N. Kozyrevo idėją stebėti būsimus įvykius[1380]. Realūs jam yra ir tokie kvantiniai reiškiniai kaip kvantomechaninis tuneliavimas – „galimybė peršokti energetinį barjerą“. Dėl banginės realybės prigimties atominės dalelės gali būti „visose“ vietose. Pasak Kavaliausko, „kvantinis „nelokališkumas“ paaiškina, kodėl aiškiaregiai gali matyti, kas vyksta už šimtų kilometrų.“ Taigi „psichinė energija gali nugalėti gravitacijos jėgas, sukelti įvairius materializacijos reiškinius“. Tai reiškia, kad būties požiūriu, ontologiškai, psichika yra materijos

1376 *Ibid.*, 20.

1377 [Česlovas Kavaliauskas] „Dievas ir moderni fizika“, iš *Iš kun. Česlovo Kavaliausko rankraščių* (Vilnius: Apyaušris, 2011), 161–162.

1378 [Česlovas Kavaliauskas] Pasisakymų „Mažosios studijos“ laidose tekstai, 22–23. Vis dėlto kun. Kavaliauskas gal apsidrausdamas patikino, kad toks informacijos laukas yra gamtinis reiškinys, neturintis nieko bendro su antgamtiškumu (*ibid.*, 24). Nekėlė jam nusistebėjimo ir superstygų fizikos palaikomas požiūris, jog atskiras Visatos elementas gali turėti masę, didesnę už Visatos masę (*ibid.*, 50).

1379 „Apie sugrįžtančią praeitį: kun. Česlovo Kavaliausko, Viktoro Petkaus, Vaidoto Daunio pokalbis Kaišiadoryse 1995 m. gegužės 18 d.“, *Naujoji Romuva* 5 (1995): 6.

1380 „Kaip atpažįstame Kristų“ [Sigito Gedos pokalbis su kun. Č. Kavaliausku ir A. Buraču], *Šiaurės Atėnai*, 1993 m. rugpjūčio 20 d., 4.

forma[1381]. Realiu jis laikė ir energetiškai aktyvių vietų, kuriose galimi elektromagnetiniai rezonansai ir paranormalūs reiškiniai, egzistavimą bei sąmonės pajėgumą kurti plastiškus vaizdus iš ektoplazmos per spiritizmo seansus[1382].

Tokie reiškiniai glaudžiai susiję su procesų saviorganizacija, negrįžtamumu, tvarkos atsiradimu iš chaoso[1383]. Tai reiškia, kad ne tik subatominiame ir atominiame lygmenyse, bet ir socialiniame gyvenime vyksta sinergetikos (saviorganizacijos) procesai, kurie išoriškai gali atrodyti kaip chaosas, tačiau iš tokio chaoso gimsta tvarka. Šie procesai yra holografiniai, nes mažiausioje dalelėje slypi visumos, kuriai ta dalelė priklauso, vaizdas. Iš čia – Kavaliausko įsitikinimas, kad egzistuoja informacinis laukas iš subtilios materijos, kuris jungia dieviškosios būties prieigas (energijos pilną vakuumą, kuris kai kada kun. Kavaliausko atskiriamas nuo Dievo, o kai kada sutapatinamas) ir materialiąją būtį ir įgalina sinchroniškus įvykius ir procesus. Būtent todėl, pasak Kavaliausko, visi įvykiai akimirksniu įvyksta, nuskamba, nuaidi, tampa apčiuopiami visoje visatoje. T. y. bent jau kvantiniame, subatominiame lygmenyje procesai yra sinchroniški ir nelokaliniai. Tas informacinis laukas ezoterinio pasaulėvaizdžio atveju yra eteris, astralinis laukas ar tiesiog dvasia. Taigi kun. Kavaliauskas, viena vertus, aiškiai atskyrė gamtinį pasaulį (jam priskirdamas ir informacinį lauką) nuo antgamtinio: „Ne viską laikykim antgamtišku, čia mes patys sau spąstus darom, ypač dvasiškiai, kai viską neatsargiai suantgamtinam.“[1384] Antgamtinė tikrovė, pasak jo, „tegali būti šventa ir absoliučiai dvasinė. [...] Tai mūsų protui nepasiekiama Švč. Trejybės šviesa [...]“[1385]. Kita vertus, yra tekstų, kuriuose, solidarizuodamasis su kai kuriais mokslininkais, begalinės energijos vakuumą jis tiesiogiai sieja su Dievu Kūrėju[1386]. Tačiau ir be to informacijos lauko ir sinchronikos reiškinio

1381 Č. Kavaliauskas, „Kaip galėjo Šačių kaime siautėti Pagramantės vaiduoklis“, *Lietuvos aidas*, 1995 m. lapkričio 25 d., 21.

1382 [Česlovas Kavaliauskas], Pasisakymų „Mažosios studijos“ laidose tekstai, 3–4.

1383 Publikacijos iš „Вопросы философии“ (1990, Nr. 9, p. 14) fragmento įklija, Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas.

1384 „Apie sugrįžtančią praeitį: kun. Česlovo Kavaliausko, Viktoro Petkaus, Vaidoto Daunio pokalbis…“, 6.

1385 Č. Kavaliauskas, „Kaip galėjo Šačių kaime siautėti Pagramantės vaiduoklis“, 21.

1386 [Č. Kavaliauskas] „Dievas ir moderni fizika“, 163, 164.

pripažinimas ir vadovavimasis Dunso Škoto teologija veda prie materialaus ir dvasinio pasaulių ribų ištrynimo ir faktiškai panenteistinės Dievo ir pasaulio santykio sampratos, nes bene svarbiausia kun. Kavaliausko pasaulėvaizdžio realija – vakuumas, kuris yra Dievas ar kuriame (per kurį) veikiantis Dievas laikomas materialios visatos priežastimi, šaltiniu, pripažįstant, kad visi fiziniai procesai yra negrįžtami, t. y. teka iš praeities į ateitį, tačiau kartu konstatuojant, jog egzistuoja terpė – informacinis laukas, kurio dalis arba kuris pats yra tas milžiniška energija disponuojantis vakuumas ir kuriame, taip pat pačiose materijos gelmėse vyksta sinerginiai (saviorganizacijos) procesai, lemiantys sinchroniškus įvykius. Panašiai ir kun. P. Kavaliauskas MIC pritarė biologinius organizmus jungiančio lauko egzistavimui, pabrėždamas, jog visa informacija apie būsimus organizmus (paveldimoji informacija) yra tame lauke[1387].

Kun. Valerijus Rudzinskas universalistinį pasaulėvaizdį turėjo susiformuoti dar seminarijoje, kai ėmėsi versti į lietuvių kalbą brazilų filosofo Huberto Rohdeno knygas. Rohdenui Dievas – „Begalybė, Amžinybė, Absoliutas“ ir kartu imanentinis, esąs kiekvieno žmogaus viduje. Jis kvietė: „IŠSIGELBĖK PER DIEVĄ, ESANTĮ TAVYJE“[1388]. Jo supratimu, žmonija yra visuotinė – universalus Kristus, susijusi su Vieniu, Universaliąja Būtybe[1389]. Dėstydamas Vilniaus visuomeninėje parapsichologijos akademijoje[1390] ir savo straipsniuose akademijos žurnale „Žmogus“ kun. V. Rudzinskas operavo tokiomis ezoterinėmis sąvokomis kaip „astralinis kūnas“, „astralinės jėgos“, „elementalai“, rašė apie Taro kortomis, Kabala, alchemija, astrologija paremtą žmogaus psichologinio tyrimo sistemą[1391].

Vis dėlto daugiau galimybių atvirai reikšti savo simpatijas holistiniam pasaulėvaizdžiui turėjo pasauliečiai. Pavyzdžiui, K. K. Raičinskio realybės dalis yra sąmonės bangos, organinių kūnų spinduliuojami bioenerginiai laukai, telepatiniai

1387 Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos...“, 39.

1388 Hubertas Rodenas, *Gyvenimo kelrodžiai...*, 105.

1389 Hubert Rohden, *Einšteinas: matematinis galvosūkis*, 13.

1390 Jolanta Vazbutaitė, „Viešnagė Rudaminoje“, 10–12. Rudaminoje, kur klebonavo kun. Rudzinskas, akademijos dėstytojai ir studentai net šventė jo kunigystės ir 35-mečio jubiliejų (*ibid.*, 10).

1391 Valerijus Rudzinskas, „Mirštančiųjų ir mirusiųjų apsireiškimai“, *Žmogus* 5 (1995): 19–21.

reiškiniai[1392], o dieviškoji dvasia („Bevardės Būties dvelksmas“, arba „aura“) yra įsisunkusi į kiekvienos protingos būtybės esmę[1393]. Anot A. Žarskaus mokinės Rasos Ambraziejienės, pabrėžtinai identifikuojančios save su katalikybe, Dievas yra pirminis kosminis Virpesys, Garsas. Jis kartu – ir „Didžioji Verpėja, iš pirminių Virpesių suverpusi kosminius mezginius, nuaudusi visatos audeklą...“[1394] Operuojama auros, bioenerginio lauko, čakrų sąvokomis. A. Gorodeckis džiaugiasi mokslo dėmesiu subtiliosios materijos pasauliui (kuris, pasak jo, anksčiau vadintas anapusiniu)[1395]. S. Kanišauskui svarbu Visatos holografiškumas, įvykių sinchroniškumas ir grįžtamieji ryšiai. Pasak jo, „net menkiausias įvykis [...] būtinai nors šiek tiek pakeis dvasiniame holografinio pobūdžio pasaulyje visuose taškuose esančią informaciją, ir ji, grįždama per emanacijas į fizinį pasaulį, gali [...] sukelti radikalų, kokybinį aplinkybių pasikeitimą, katastrofą“[1396].

Daug informacijos apie katalikų nuotaikas 10-ajame dešimtmetyje, apie jų pasaulėvaizdį suteikia krikščioniškos krypties spauda. Savo santykiu su tradiciniu mokymu ji įvairi – ir konservatyvi, t. y. mažai nutolstanti nuo tradicinio mokymo pažodinio suvokimo (pvz., „XXI amžius“), ir ieškanti naujų kelių krikščioniškam Apreiškimui suprasti. Šioje monografijoje nesiimama detalios spaudos analizės, tačiau apžvelgiami ideologiniai pačių spaudos organų saviidentifikaciją liudijantys pareiškimai ir charakteringiausi, labiausiai tą saviidentifikaciją atskleidžiantys straipsniai ir pristatomi būdingiausi holistinio ir jam prieštaraujančio krikščioniškai dualistinio pasaulėvaizdžio bruožai, išryškėjantys šių leidinių publikacijose. Konservatyvi „XXI amžiaus“ kryptis gerai išreikšta publikacijoje, skirtoje

1392 Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 1*, 55.

1393 Konstantinas K. Raičinskis, *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste. T. 3. Amžinos metanoinės paslaptys* (Alytus: Alytaus sp., 1996), 45.

1394 Rasa Ambraziejienė, *Rasties versmė: apie ženklus ir simbolius* (Kaunas [i. e. Muniškiai, Kauno r.]: [R. Ambraziejienė], 2014), 9. Knyga išėjusi jau po 2000 metų, tačiau, kaip teigia autorė, esminės jos idėjos „pirmąkart nusėdo popieriuje 1991–1992 metais“ *(ibid.*, 7).

1395 Aringas Gorodeckis, *Šimtmečio akibrokštas...*, 175. Nepaisant to, kad knyga išleista 2018 m., joje operuojama informacija, sukaupta per visą gyvenimą, nuo ankstyvos jaunystės laikų studijuojant Rerichų (Gyvosios etikos) mokymą, kuriame daug dėmesio skiriama „dvasiniams“ (subtiliosios materijos) kūnams, skiriamiems nuo fizinių (grubios materijos) kūnų (*ibid.*, 85). Lygiai taip pat vertintina ir A. Gorodeckio mintis apie kitus gyvenamus pasaulius ar nežemiškas civilizacijas („kitas visatos buveines ir visuomenių begalybę“) (*ibid.*, 286).

1396 Saulius Kanišauskas, *Likimo anatomija: nestebuklingi stebuklai*, 119.

nežemiškų civilizacijų paieškoms. Joje sakoma: nepaisant tai šen, tai ten plykstelėjančių pasakojimų apie ateivius iš kitų planetų ir mokslininkų pastangų, „Kosmosas tyli...“. Žmogus ieško sau panašaus, bet „toji būtybė jau seniai surasta – tai Dievas Kūrėjas“. Antra priežastis ieškoti nežemiškų civilizacijų – „spėliojimai“, kad „gali susidaryti sąlygos gyvybei atsirasti ir „priaugti“ iki protingų būtybių“. O trečioji priežastis „kyla iš žmogaus arogancijos, jo savimylos, pasididžiavimo, kas atsitiko ir Pirmiesiems žmonėms, panorėjusiems žinoti daugiau už savo Kūrėją“. Tai veda į „abejonę Dievo buvimu“, verčia tikėti „į žmogaus proto visagalybę“ ir skatina „žmogų ieškoti protingų būtybių kitur, ne tik Žemėje, kur, Šventojo Rašto žodžiais, buvo sukurtas žmogus. Šiems žmonėms tai būtų pagrindas paneigti Dievo, kaip Visatos ir Žemės žmonių Kūrėjo, planus.“ Tačiau „[ž]mogus išlieka unikalus Visatos kūrinys“[1397]. Taigi faktiškai pozicija šiuo konkrečiu klausimu grindžiama dogmatiškai. Publikacijoje apie mistikos studijų savaitę Zalcburge išryškėja pastangos neperžengti „tikrosios“ krikščioniškos mistikos ir „blogosios“ ribos: teigiama, jog „sąvoką „krikščioniška mistika“ reikia tiksliai apibrėžti, kad nebūtų nukrypimų į naująją ar senąją gnostiką ar ezoteriką [...]“[1398]. Skirtingai nuo „XXI amžiaus“, viename pirmųjų katalikiškų periodinių leidinių „Caritas“ tokios „abejotinos“, galimos įtarti ezoterikos ar mažiau diferencijuoto holistiškumo netrūko. Rašytojo Vladimiro Solouchino, kurio atvejis, beje, savilaidos tekstuose ne kartą minėtas (kalbama apie jo pažiūrų evoliuciją – iš ateisto ir materialisto į tikintįjį dvasinio prado Visatoje egzistavimu), straipsnyje rašoma: „XX amžiuje nė vienam blaiviai mąstančiam žmogui nekyla abejonių, kad pasaulyje, Visatoje, gyvenimo įvairovėje egzistuoja aukščiausiasis protingas pradas.“ Straipsnyje telepatija laikoma ne mažiau realiu dalyku nei televizija arba radijas[1399], o tai, be abejo, implikuoja rašytojo tikėjimą bioinformacinių laukų, potencialiai jungiančių visus žmones, nepriklausomai nuo jų pasaulėžiūros ir tikėjimo, egzistavimu.

1397 „Žodis apie Visatą ir žmogų“, *XXI amžius*, 1997 m. rugsėjo 7 d., 1.

1398 Mindaugas Buika, „Ateities krikščionis – mistikas“, *XXI amžius*, 1991 m. rugsėjo 19–24 d., 2.

1399 Vladimiras Solouchinas, „Surinkite ir trupinėlius...“, *Caritas* 11 (1991): 35.

Dar gausiau holistinės tematikos publikacijų – žurnale „Šaltinis“, leistame marijonų ir ne vienus metus nuo 1993 m. redaguotame kun. P. Kavaliausko. Jame išryškėjo atvirosios katalikybės nuostatos ir netgi ne tiek neoortodoksijos, susiformavusios po Vatikano II Susirinkimo, kiek ontologinio materijos ir dvasios dualizmo įveikimo forma, faktiškai konstatuojant vienos realybės, apimančios tradicinės teologijos deklaruojamą antgamtinį ir gamtinį pasaulį, egzistavimą. Tai liudija gausūs straipsniai, skirti ezoteriniams ar paranormaliems reiškiniams, sąmonę laikant visos realybės pagrindu ar bent tokiu aspektu žvelgiant į ir tradicinei katalikybei priimtinus reiškinius. Be abejo, šie prioritetai atėjo iš sovietmečio, iš konfrontacijos su oficialiąja materialistine-ateistine ideologija, viešai pripažįstančia tik materialų (liaudiška, „kieta“ prasme) realybės pobūdį, natūralu, pasitelkiant visus sovietmečiu neigtus mistinius, paranormalius, ezoterinius reiškinius katalikybės apologetikai, kartais sąmoningai ir neakceptuojant, kad taip pereinama iš tradicinės katalikybės logikos į atvirąją katalikybę, jos pliuralistinę formą, vadovaujantis vienos realybės samprata (o ne antgamtiškumo ir gamtiškumo priešprieša) ir atitinkamai atsisakant katalikybės unikalumo tezės. „Šaltinyje“ operuojama tokiomis sąvokomis kaip „biolaukas“, „aura“, „astralas“. Pavyzdžiui, Vida Sereikienė teigia subtilių energetinių veiksnių, siejančių dvasines praktikas (meditaciją) ir žemę bei augaliją (ąžuolus), egzistavimą, gydymą spalvomis, žmogaus energetinių kūnų sąsają: „Nustatyta, kad fizinio kūno provaizdis slypi astraliniame kūne, astralinio kūno – mentaliniame ir taip toliau – iki pat dieviškojo plano“[1400]. Įvairūs mistiniai reiškiniai V. Sereikienei – tai „pasireiškimas tos išsivysčiusios Substancijos, [kuri] yra mumyse ir mus supančiame gyvame, ir negyvame pasaulyje“. Anot jos, žmogus savo evoliucijoje kyla pakopomis, susiliedamas su „jį supančia gamta ir žeme“: „Gimimo metu, su pirmu įkvėpimu įvyksta žmogaus prisijungimas prie visų gamtos jėgų: prie žemės magnetizmo, prie to energetinio potencialo, kurį „uždirbo“ jį supantys žmonės [...]“[1401]. Stasio

1400 Vida Sereikienė, „Pasaka – ne pasaka“, *Šaltinis* 1–2 (1996): 44–46.

1401 Vida Sereikienė (reng.), „Ilgiuosi nesibaigiančio gyvenimo“, *Šaltinis* 1–2 (1994): 54.

Šimaičio supratimu, žmogus yra reiškinys, atviras Žemės ir Kosmoso veiksniams, o „[v]isuma yra dieviška, nes atgimsta iš savęs ir atsinaujina“[1402]. B. Zalieskienė visose gyvybės formose matė „vieningą Dievo Kūriniją, harmoniją su Visata“[1403]. Visa tai leidžia konstatuoti, kad „Šaltinis“ šiuo laikotarpiu priartėjo prie teologinio „panteizmo tabu“ tezės įveikimo, tegul ir atvirai nedeklaruojant, bet faktiškai vadovaujantis vienos realybės, savo esme dieviškos, samprata, taigi panenteizmu, visa tai, kas egzistuoja, laikant dievybės emanacija.

Intelektualų įkurtas ir intelektualiai smalsiausiems skaitytojams skirtas „Naujasis židinys-Aidai“ taip pat nesilaikė katalikiškojo ekskliuzyvumo ir dogminio uždarumo principo. Pasak redaktoriaus Petro Kimbrio, „[n]ereligingam žmogui apskritai būtų labai sunku prie žurnalo pritapti, tik religingumą šiuo atveju siūlyčiau suprasti kur kas plačiau, negu religinę praktiką“[1404]. „Naujosios Romuvos“ redaktoriaus Vaidoto Daunio požiūriu, „„Naujoji Romuva“ yra krikščioniškasis kultūros žurnalas, teigiantis plačiausią tradiciniais idealais motyvuotą tolerancijos skalę [...]“ ir teikiantis „pirmumą asmens laisvei, kuri yra laisvos ir autoritetingos valstybės pamatas [...]“[1405]. Žurnale „Logos“ dažnai atstovaujama ontologinio ir religinio universalizmo idėjoms, pvz., ne vienus metus publikuotose religijotyrininko Abrahamo Heschelio darbų ištraukose, kuriose dažni pasažai apie „kosminę bendriją“, deklaruojant norą „medituoti apie kosminę visų gyvų būtybių sandraugą arba pasiduoti minčiai apie visumos dvasią“[1406]. „Naujasis dienovidis“ – taip pat atviros krikščioniškos dvasios laikraštis. R. Grucė apie Ž. [Étienne] Gitono ir G. bei I. Bogdanovų knygą rašė: „Visata yra kupina inteligencijos ir sąmoningai siekiamų tikslų, pradedant pačia mažiausia dalele ir baigiant galaktikomis. Universumas yra begalinis informacijos tinklas. [...] Išsitrina esminis skirtumas

1402 „M. K. Čiurlionio kūryba – raktas į naująją epochą“ [menotyrininkės L. Šinkūnaitės pokalbis su docentu dr. St. Šimaičiu], *Šaltinis* 4–5 (1995): 32–33.

1403 B. Zalieskienė, „Kosminės meilės egzaminas“, *Šaltinis* 4–5 (1994): 41.

1404 Petras Kimbrys, „Laiškas skaitytojams: pirmas, gal ir nepaskutinis“, *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1996): 277.

1405 Vaidotas Daunys, „Žodis skaitytojui“, *Naujoji Romuva* 1 (496) (1995): 3.

1406 Abraham Joshua Heschel, „Žmogus – ne vienišas: religijos filosofija“, *Logos* 7 (1993): 177, 178. A. Heschelio veikalo publikavimas tęstas iki 1998 m.: Abraham Joshua Heschel, „Žmogus – ne vienišas: religijos filosofija“, *Logos* 2–4 (1991); 8, 9 (1994); 10 (1995); 12 (1997), 13–14 (1997); 15 (1998).

tarp materijos, sąmonės ir dvasios: tėra viena slėpininga visų trijų vienos ir tos pačios visumos elementų sąveika.“[1407] Netrūksta holistine dvasia parašytų tekstų ir laikraštyje „Apžvalga“. Pavyzdžiui, G. Orintaitė pristato E. Meilicevo biolokaciniu metodu atliekamus „energetinių žmonių ir augalų ryšių“ tyrimus[1408]. Toliausiai holistinės-spiritualistinės pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio kryptimi nužengė „Šiaurės Atėnai“. Laikraščio manifeste rašoma: „Žmogus – Dievo kibirkštis, gimęs laisvei ir meilei. Mes pasirinkom savo dvasios Tėvynę.“[1409] Redaktoriaus L. Jonušio 5-erių metų veiklos apžvalgoje sakoma: „[...] tenka pripažinti, kad Katalikų Bažnyčia, kaip organizacija, nuėjo tolimą kelią, išsaugodama daug vidujai prasmingų tradicijų, bet ir darydama kruvinų klaidų. „Neklystančių“ popiežių teiginiai (net ir palyginti neseni) vėliau būdavo pačios Bažnyčios paneigiami arba tyliai atmetami. Tai yra Bažnyčios evoliucija, ir kaip kitaip ji gali vykti, jeigu ne per dalykiškas diskusijas ir kritiką pačios Bažnyčios viduje?“[1410]

Išskyrus „XXI amžių“ ir prieš sektas nukreiptus straipsnius, kurių būta beveik visoje katalikiškoje spaudoje[1411] ir kuriuose skaitytojai buvo supažindinami su sektų pavojumi katalikų tikėjimui, kas gali reikšti profilaktinį perspėjimą apie sektų grėsmę (ir pastangas atriboti krikščionybę nuo „Naujojo amžiaus“), bet taip pat atspindėti pačių tikinčiųjų susidomėjimą ezoterika, likusi katalikiška spauda buvo didesniu ar mažesniu laipsniu atvira holistinėms idėjoms. Nemaža dalis jos straipsnių pasižymi spiritualizmu, kosmoso harmonijos siekimu ir kitais holistiniam pasaulėvaizdžiui būdingais bruožais. Be abejo, tai gali būti perspėjantys apie ezoterikos pavojų tekstai, bet ir jie liudija skaitytojų susidomėjimą šiomis egzotiškomis temomis. Pasak Juozo Dapšausko, dabar labai domimasi induizmu,

---

1407 Romualdas Grucė [Apie Žano Gitono ir Griškos bei Igorio Bogdanovų knygą „Dievas ir mokslas“], 6.

1408 G. Orintaitė (reng.), „Medžiai gydo“, *Apžvalga*, 1996 m. liepos 19–25 d., 9.

1409 „„Šiaurės Atėnų“ manifestas“, *Šiaurės Atėnai*, 1990 m. vasario 7 d., 1.

1410 Laimantas Jonušys, „Po penkerių metų: „Š.A. jubiliejaus proga netikėtai kilo minčių apie katalikybę, ideologiją ir „tikrąjį“ kelią“, *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. vasario 11 d., 3.

1411 „Okultizmas“, *Caritas* 1 (1993): 27–33; „Ar gresia Katalikų Bažnyčiai pavojus?“, pokalbis su Petru Plumpa, *XXI amžius*, 1992 m. gegužės 5–11 d., 3; „Apsukrūs mistifikatoriai“, *XXI amžius*, 1995 m. vasario 10 d., 7. Šis tekstas skelbtas su rubrika „Sektos, šventuoliai ir netikri pranašai: iššūkis Bažnyčiai“ (*ibid.*, 7).

budizmu, kur nėra asmeninio Dievo, plinta reinkarnacijos idėja[1412]. Tai gali būti ir giliai filosofiniai tekstai, be jokių regimų ezoterikos požymių, bet kai kurie jų irgi formuoja ar palieka holistinį įspūdį, prisideda prie atitinkamo pasaulėvaizdžio formavimo. Pasak Levo Karsavino, neabejotinai nustatyti telepatijos reiškiniai negalimi be žmonių kūno dalyvavimo[1413], o T. Raudeliūnas komentavo, kad Karsavinui tobula visa ko vienovė ir Dievas yra sinonimai, todėl psichofizinė problema yra fiktyvi[1414]. Naglio Kardelio teigimu, neprieštaringos yra „tik monistinės sistemos – tos, kurios viso pasaulio įvairovę aiškina kaip įvairias vieno prado apraiškas“[1415]. Teologė E. Johnson akcentuoja Dievo imanentiškumą pasauliui: „Dinamiška Dvasios galia nėra įsikišimas „iš išorės“, ji imanentiška tampančiam pasauliui. [...] Kūrėjo Dvasiai labai tiktų neužbaigto šokio choreografo įvaizdis[...].“[1416]

Daug tekstų religinio universalizmo, transcendencijos tema. Pasak Thomo Mertono, vienas iš tarpreliginio dialogo tikslų – „atgaivinti kontempliatyvaus gyvenimo bendrystę ne tik tarp skirtingų krikščioniškų konfesijų, bet ir tarp krikščionių bei senųjų Rytų religijų, o galbūt netgi tarp krikščionių ir marksistų“. Kontempliaciją jis suvokia kaip „tiesioginę tikrovės intuiciją, gryną įsisąmoninimą, kuris yra ir privalo būti pagrindu visai religinei patirčiai“[1417]. Gausu tekstų Rytų religijų, teosofijos, Agni jogos temomis, nesvarbu – solidarizuojantis, informuojant, kritikuojant ar smerkiant. Apie Rerichų ryšį su Mahatmomis – „Pasaulio vyriausybe“ – kaip realų rašo A. Brazauskas[1418]. Nemaža publikacijų „Naujojo amžiaus“, ezoterikos, parapsichologijos, Vakarų mistinių judėjimų temomis. Publikuojamas ekstrasenso Arvydo Daškaus atsakymas pranciškonui, buvusiam ekstrasensui, dabar ekstrasensoriką laikančiam „viena iš okultizmo, magijos

1412 Juozas Dapšauskas, „Beasmenis Dievas beasmenėj visuomenėj“, *Dienovidis*, 1996 m. vasario 23 d., 6.

1413 Levas Karsavinas, „Dvasia ir kūnas“, *Naujasis židinys-Aidai* 12 (1992): 45.

1414 *Ibid.*, 50.

1415 Naglis Kardelis, „Nemirtinga nemirtingumo viltis“, *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1992): 19.

1416 Elizabeth A. Johnson, „Atmenant Kūrėjo dvasią“, 442.

1417 Thomas Merton, „Kontempliacija ir dialogas“, *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. rugpjūčio 12 d., 1.

1418 Arūnas Brazauskas, „Kosminė egzekucija“, *Dienovidis*, 1990 m. lapkričio 23 – gruodžio 7 d., 11.

rūšių“[1419]. Katalikiškoje spaudoje galima rasti straipsnių meno ezoterizmo tyrimų tema[1420]. Daug vietos skiriama ezoterinėms, mistinėms krikščionybės formoms. Publikacijoje „Naujajame židinyje-Aiduose“ išryškinamas universalaus žvilgsnio į pasaulį vertinimas šiuolaikinėje visuomenėje: „[...] kiek religija skelbia atvirumą transcendencijai (bet kokia prasme), galutinei prasmei, gyvenimo paslaptingumui, kosminiam numinoziškumui, neribotos kosminės vienybės ir visybiškumo patyrimui, – tiek ji susilaukia šiandien labai rimtų atgarsių, kaip rodo žavėjimasis ezoterika, gamtamistinėmis ekologijos srovėmis, *New Age* [...]. [...] Tokiame kontekste asmeninis santykis su personifikuotu Dievu imamas suvokti kaip autoritariškas asmeninės laisvės varžymas [...].“[1421]

Neangažuotos krikščionybei visuomenės pasaulėvaizdis po 1990 m.

Žlugus komunizmui, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, o katalikybei tapus dominuojančia religija ir pasaulėžiūrine forma, ateizmas neteko atramos. Sovietmečiu valstybinėje propagandoje išpūstas ateistų skaičius greitai subliūško. Vis dėlto ateizmas apibrėžiamas ne tik antgamtybės arba Dievo krikščioniška ortodoksine prasme atmetimu, bet ir materialistiniu redukcionizmu bei scientizmu. Ateizmas tapo visiškai nepriimtina, socialiai nekotiruojama idėjine platforma, o materializmas ir griežtas scientizmas niekur nedingo. Atsižvelgiant į Dievo sampratos įvairovę ir antgamtybės kategorijos nykimą, visuomenės pasaulėvaizdžiui holistiškėjant, tačiau bet kuriuo atveju ir ortodoksinės krikščionybės (katalikybės) išpažinėjams, ir holistinio pasaulėvaizdžio atstovams tikint sąmonės (Dievo) prioritetu, Būties prasmingumu, valdomumu, jos raidos neatsitiktinumu, griežtu

1419 Egidijus Arvydas Daškus, „Gyvybės upės užtvenkti neįmanoma“, Šiaurės Atėnai, 1993 m. gruodžio 17 d., 8. Panašiu kun. A. Peškaičio įsitikinimu, parapsichologija – visiškai antikristinė programa, tačiau „parapsichologų aprašyti ir išbandyti reiškiniai iš tikrųjų egzistuoja“ (Arūnas Peškaitis, „Krikščioniškasis tikėjimas ir (ar) parapsichologija“, *Katalikų pasaulis* 7 (1995): 22–23).

1420 Elena Naujokaitienė, „J. A. Herbačiauskas europinio iliuminizmo ir okultizmo kontekste“, *Naujoji Romuva*, 9–10 (1997): 44–46; Elena Naujokaitienė, „Mistika ir alchemija kaip O. Milašiaus filosofijos ir meilės lyrikos horizontai“, *Naujoji Romuva* 1 (1994): 31–33; Rasa Andriušytė, „Teosofijos atspindžiai Čiurlionio kūryboje“, *Naujasis židinys* 9 (1995): 649–654.

1421 R. A., „Bažnyčia dykumoje“. *Naujasis židinys-Aidai* 3 (1994): 75.

materialistiniu redukcionizmu ir scientizmu grindžiamą pasaulėžiūrinę laikyseną būtų galima apibrėžti kaip netikėjimą Būties prasmingumu, teigiant jos visiškai atsitiktinį formų kaitos ir žmonijos pobūdį, jos išlikimą matant tik jos pačios rankose, įsivaizduojant ją ir gamtą (kosmosą) kaip gilumine prasme nesusijusias. Be to, omenyje turimi tie, kurie pasaulio ir žmonijos atsitiktinumą priima nuosekliai ir tai nėra tik vienkartinis jų ontologinės beprasmybės jausmo išgyvenimas. Taip pat ir santykio su Bažnyčia atžvilgiu tai – tie, kurie formaliai, iš konformistinių sumetimų gali save vadinti katalikais, tačiau to katalikiškumo niekaip neeksternalizuoja, taigi bent dalis jų yra netikintys čia apibrėžta prasme. Sociologų tyrimai leidžia spręsti, kokia visuomenės dalis vadovavosi taip suvokiamu netikėjimu. Jų duomenimis, 1990 m. nereligingais laikė save 35 %, įsitikinusiais ateistais – 3 %, nežinančiais, kaip save apibūdinti, – 16 % Lietuvos gyventojų[1422]. 1990 m. ketvirtadalis Lietuvos gyventojų neigė egzistuojant Dievą. Tiek pat buvo abejojančiųjų. Nemanančiųjų, kad esama kokios nors antgamties (Dvasios, Dievo ar gyvybinės galios), 1990 m būta 14 %[1423]. Indiferentų (nenurodžiusių savo konfesinės priklausomybės) skaičius kito taip: 1994 m. – 13 %, 1997 m. – 14 %, 1999 m. – 19 %, 2001 m. – 9,5 %[1424]. 1993 m. nereligingais save laikė 15 % gyventojų, abejingais – 21 %, ateistais – 2 %; 1997 m. nereligingais – 8 %, o abejingais – 2 %[1425]. Vis dėlto net ir nelaikantieji savęs religingais ar juo labiau nežinantieji, kaip save apibūdinti, taip pat indiferentai nelaikytini automatiškai netikinčiaisiais pirmiau apibrėžta prasme. Daugiau sako duomenys apie Dievo sampratą. Nežinojo, ką ir galvoti tuo klausimu: 1997 m. – 20 %, 1999 m. – 17 %. Nemanė, kad egzistuoja kokia nors dvasia, Dievas arba gyvybinė galia: 1990 m. – 14 %, 1997 m. – 8 %, 1999 m. – 6 %[1426]. 1999 m. į klausimą „Nepriklausomai nuo to, ar Jūs einate į

1422 Irena Eglė Laumenskaitė, „Ar grįžta Lietuva į krikščionišką tikėjimą?“, 9.

1423 Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 97–98. 1990 m. 24,8 % apklaustųjų neturėjo tvirtos nuomonės dėl tikėjimo Dievu ar kita galia (Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė, Milda Ališauskienė, „Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje“, 34).

1424 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 79–80.

1425 *Ibid.*, 81.

1426 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 222.

bažnyčią ar ne, kaip Jūs save apibūdintumėte: tikintysis, netikintis, įsitikinęs ateistas?“ 84 % apklaustųjų atsakė, jog laiko save tikinčiaisiais[1427]. Atrodo, atsakymai į šį klausimą tiksliausiai nusako netikinčiųjų skaičių pagal pirmiau pateiktą apibrėžimą. Taigi panašu, kad tokių 1999 m. buvo apie 16 %. Vis dėlto, įvertinant galimą dalies žmonių konjunktūriškumą ar savicenzūrą net ir anoniminėse apklausose – atsižvelgimą į dominuojančią pasaulėžiūrinę konjunktūrą, šį skaičių keliais procentais reiktų padidinti iki maždaug 20 %. Čia į šios visuomenės dalies, kuri mažiausiai svarbi Teilhard'o recepcijos tyrimams, nebus kreipiama didesnio dėmesio (nors ji, be abejo, buvo atstovaujama ir tarp intelektualų, akademinėse institucijose, taigi buvo įtakinga), o dėmesys sutelkiamas į holistines tendencijas.

Pagal sociologų pateikiamus duomenis taip pat galima bandyti apibrėžti nekatalikiškos holistinės raiškos parametrus. 1991 m. save apibūdino kaip „esu tikintis, bet religinėse apeigose beveik nedalyvauju“ 55 % (1989 m. – 45 %), „esu netikintis“ – 16 % (1989 m. – 26 %)[1428]. 1990 m. religingais save laikė 46 % Lietuvos gyventojų, taigi 16 % mažiau nei išpažinusiųjų kurią nors tikybą. Keli procentai neišpažino jokios religijos, nemažai žmonių nežinojo, religingi jie ar ne. Tai pagrindas tokioms santykio su Absoliutu ar Universumu sąvokoms kaip nematoma, numanoma ar išsisklaidžiusi religija[1429]. 39 % gyventojų manė egzistuojant kažkokią Dvasią ar gyvybinę galią, o nežinojo, ką tuo klausimu atsakyti, 24 %[1430]. Nekatalikiškai holistinei raiškos bazei nustatyti svarbus yra nelankančiųjų bažnyčios, bet tikinčių Dievą (tokių yra trečdalis) ir besimeldžiančių (tokių būta penktadalio apklaustųjų) skaičius[1431]. Atsižvelgiant į tai, jog 1990 m. tikinčiųjų Dievu kaip kitokia dvasia arba gyvybine jėga buvo 39 ar 40 %, nežinančiųjų, ką ir galvoti, – 24,8 %, nemanančiųjų, kad egzistuoja kokia nors dvasia, Dievas arba

1427 *Ibid.*, 227–228.

1428 Vladas Gaidys, Danutė Tureikytė, *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*, 115. Pasak Ž. Advilonienės, 1990 m. indiferentų buvo 38 %, 1991 m. – 27 %, 1992 m. – 18 % (Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 80).

1429 Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 97.

1430 *Ibid.*, 98. Kitais duomenimis, 40 %, manė, jog egzistuoja kažkokia Dvasia ar gyvybinė galia (Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė, Milda Ališauskienė, „Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje“, 34).

1431 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 228.

gyvybinė galia, – 14,1 %, galima daryti išvadą, kad būta plačios bazės holistinei pasaulėžiūrinei raiškai (su 40 % tikinčiųjų Dievu kaip kitokia dvasia arba gyvybine jėga koreliuoja ir 44 % Lietuvos gyventojų tikėjimas reinkarnacija), tačiau ne tik netradiciniam, neortodoksaliam katalikiškajam tikėjimui, kuriam, sprendžiant pagal apklausų rezultatus, galėtų būti priskirti apie pusė Lietuvos katalikų (ypač Dievo kaip Asmens sampratos atžvilgiu). Tikėjimas nekatalikiška (tradicine, ortodoksine prasme) Dievo samprata (40 %), tikėjimas reinkarnacija (44 %) leistų teigti, kad dar apie 20 % iš tų, kurie 1990 m. nesiejo savęs su katalikybe, Bažnyčia, laikėsi holistinės (ezoterinės, kai kuriais atvejais būdingos „Naujajam amžiui“) pasaulėžiūros[1432].

Iki 1992 m. pabaigos katalikais save laikančiųjų procentas staigiai išaugo iki 70 % ir toliau didėjo jau tik nežymiai arba svyravo: 1997 m. – 77 % (indiferentų – 14 %), 1999 m. – 75 % (indiferentų – 19 %), 2001 m. – 79 % (indiferentų – 9,5 %)[1433], o štai tikėjimas reinkarnacija (1997 m. – 35 %, 1999 m. – 43 %) ir telepatija (1999 m. – 79 %)[1434]) išliko iš esmės tame pačiame lygyje. Šių žymenų dydžiai panašūs išliko ir po 2000 metų: 2008 m. reinkarnacija tikėjo 37,4 %, 2012 m. – 28,5 %. Dievo kaip dvasios arba gyvybinės jėgos egzistavimu 2008 m. tikėjo 31 %, 2012 m. – 24,9 %[1435]. 1999 m. trečdalis apklaustųjų teigė nelankantys bažnyčios, tačiau laikantys save tikinčiaisiais[1436]. Sociologai tai interpretuoja kaip individualistinį tikėjimą, tačiau tikėjimo reinkarnacija, telepatija ir neasmeniniu Dievu kontekste tai galima laikyti heterodoksinio katalikiškojo ar nebažnytinio holistinio tikėjimo / pasaulėžiūros liudijimu. Su tuo koreliuotų sociologų

1432 Tikintieji Dievu kaip Asmeniu tarp visų Lietuvos gyventojų 1990 m. sudarė 21 %, tikintieji Dievu kaip kitokia dvasia arba gyvybine jėga – apie 40 %. Santykyje su 57 % save laikančiųjų katalikais tas 21 % besilaikančiųjų Dievo kaip Asmens sampratos sudarytų šiek tiek virš 40 % katalikų. Net ir įvertinant galimas paklaidas, jų nebus daugiau kaip 50 %. Vadinasi, likusioji pusė katalikų turėjo būti Dievą suprantantys kaip dvasią ar gyvybinę jėgą – taigi dar apie 20 % su trupučiu visų gyventojų. Tokiu atveju likusieji 20 % iš tų 40 % taip tikinčių yra iš nesiejančių savęs su Bažnyčia ar katalikybe (žr. 1271 ir 1276 išnašas).

1433 Živilė Advilonienė, „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“, 80.

1434 Rūta Žiliukaitė, „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“, 221.

1435 Jolanta Kuznecovienė, Aušra Rutkienė ir Milda Ališauskienė, „Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje“, 33–34.

1436 Žr. 1295 išnašą.

nustatytas faktas, jog penktadalis bažnyčios nelankančiųjų meldžiasi, o 1997 m. 36 % teigė, kad yra tikintys, bet nejaučiančia poreikio eiti į bažnyčią[1437].

Taigi su Bažnyčia ir katalikybe savęs nesiejančioje visuomenės dalyje po 1990 m. galima išskirti dvi pasaulėžiūrines laikysenas – materializmu ir scientizmu paremto netikėjimo ir holizmo. Detalesniam žvilgsniui į postsovietinės visuomenės pasaulėžiūrinę būklę būtina intelektualinio elito koncepcijų, idėjų, požiūrių, vertinimų, darančių didžiausią įtaką žmonių sąmonei, analizė. Ypač svarbūs dirbančiųjų profesionaliosios filosofijos bare kūrybinės veiklos tyrimai. Vien paviršutiniškas žvilgsnis į šią intelektinės veiklos sritį, remiantis filosofijos srities žurnalų „Problemos" ir „Filosofija. Sociologija" temine analize ir kai kuriomis kitomis filosofų publikacijomis, leidžia teigti, kad bazė holistinei mąstysenai, į kurios atskleidimą kaip palankiausios Teilhard'o idėjų recepcijai čia kreipiamas didžiausias dėmesys, buvo nemaža. Čia bus minimos tik kai kurios holistinei būties sampratai, dualizmo įveikai, sinergetikai būdingos, priskirtinos publikacijos[1438]. Vitalizmo pozicijų, remiantis nedarvinistinėmis evoliucijos teorijomis (L. Bergo, M. Blanko ir kt.) ir R. Sheldrake'o neląstelinio informacinio lauko koncepcija, laikomasi P. Kavaliausko straipsnyje[1439]. R. Grigas išsako pasaulių daugeriopumo idėją[1440], transcendentinę konvergenciją suvokdamas kaip žmogaus, tautos, visuomenės, ją supančių gyvybės ir negyvosios gamtos pasaulių, susietų tarpusavio priklausomybės ryšiais, organišką Visetą, Pasaulį, persmelktą vienijančio Proto ar Dvasios ir, remdamasis teosofu A. Klizovskiu, laikosi „Gyvenimo,

1437 Žr. 1297 išnašą.

1438 Tokių rasta 21. Paminėtinos šios: Alvydas Karalius, „Pagrindinio visuomenės raidos orientyro pagrindimo problema", *Filosofija. Sociologija* 1 (13) (1994): 13–23; Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos...", 36–41; S. Vozbinas, „Erdvėlaikio mįslė", iš *Problemos. T. 43* (Vilnius: Mintis, 1990), 45–54; Saulius Kanišauskas, „Etikos kosmizacijos problema", 9–20; Saulius Kanišauskas, „Gamtamokslinis pasaulėvaizdis, kuriame būtų vietos ir žmogui", 58–65; Kęstutis Masiulis, „Neomonadologinė gamtos mokslų pasaulėvaizdžio interpretacija", 157–159; Jokūbas Minkevičius, „Universalizmo filosofija...", 3–13.

1439 Petras Kavaliauskas, „Biologinės evoliucijos koncepcijos...", 36–41.

1440 „Mūsų galaktikoje – milijardai žvaigždžių (ir galima daugybė kitų protingų civilizacijų). Bet mūsų galaktika – ne vienintelė Visatoje." (Romualdas Grigas, „Religinių santykių erdvė Lietuvoje: įtampų laukai ir jų pasireiškimo bruožai", *Filosofija. Sociologija* 4 (1998): 41).

su jo įvairiomis vibracijomis“ vientisumo koncepcijos[1441]. S. Kanišauskas tiksliai apibūdina holistinį požiūrį į realybę – tai pasaulis kaip „organinė visuma, kurioje elementari dalelė yra vienamatė su Universumu (Visata, Pasauliu), kurioje „viskas yra visumoje““[1442]. Jis išsakė svarbią mintį, jog sinerginiuose procesuose veikia ne tik atsitiktiniai (stochastiniai) reiškiniai, bet ir įvykių kanalizacija – „iš anksto duotas“ įvykių kryptingumas. O tai reiškia, kad turi egzistuoti grįžtami ryšiai, kas ir verčia šalia fizinio pasaulio postuluoti akauzalios determinacijos pasaulį su „belaikiais“ ir „beerdviais“ ryšiais. Jo poveikis kauzaliam pasauliui įvardijamas kaip involiucija, o evoliucija yra involiucijos nukreipiamas procesas, per kurį chaotiškos kauzalaus pasaulio struktūros organizuojasi į vis sudėtingesnes ir vis aukštesnio hierarchinio lygio struktūras[1443]. Pasak I. Gaidamavičienės, žmogaus sąmonė negali būti suvokiama atskirai nuo kosminės sąmonės (Supersąmonės) kitų apraiškų. Sąmonė jai yra subtili materijos forma[1444]. Iš ateizmo ir materialistinio redukcionizmo žemumų iki universalizmo filosofijos pakilo J. Minkevičius. Anot jo, universalizmo metafilosofija primena sinergetiką, pateikiančią labiausiai pliuralistinį, bet ir integralinį pasaulėvaizdį[1445].

Holistiniai aspektai ryškūs ir kitose filosofinių tyrimų kryptyse. Čia nėra galimybių jų pristatyti detaliai, bet galima pailiustruoti vienu kitu tekstu. Tai visų pirma sąmonės, intuityvizmo, iracionalizmo, idealistinių filosofijos ir psichologijos srovių tyrimai. Saulė Buzaitė pristato drąsią C. Jungo sinchroniškumo koncepciją, pagal kurią pasąmoninio žinojimo sutapimas su ekvivalentišku įvykiu išorėje pasireiškia sinchroniškais įvykiais. Pasak S. Buzaitės, ši koncepcija suartėja su spiritualizmu ir parapsichologija[1446]. Holistinių aspektų yra ir fenomenologijos,

1441 Romualdas Grigas, „Konvergencija – būdingas tautos raiškos sąlygų bruožas“, *Filosofija. Sociologija* 3 (9) (1992): 11.

1442 Saulius Kanišauskas, „Gamtamokslinis pasaulėvaizdis, kuriame būtų vietos ir žmogui“, 60.

1443 Saulius Kanišauskas, „Kai kurie Vydūno dvasios filosofijos aspektai ir krikščionybė“, *Filosofija. Sociologija* 2, 11 (1993): 60–61.

1444 Irena Gaidamavičienė, *Homo creator: sąmonė ir būtis*, 51.

1445 Jokūbas Minkevičius, „Universalizmo filosofija...“, 11.

1446 Saulė Buzaitė, „C. G. Jungo kolektyvinės pasąmonės koncepcija“, iš *Problemos. T. 49* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996), 55.

krikščioniškosios filosofijos, katalikiškojo personalizmo, kultūros filosofijos ir meno hermeneutikos, Lietuvos filosofijos ir netgi epistemologijos, analitinės pozityvistinės filosofijos, mokslo ribų problematikos tyrimuose[1447]. Štai Bronislava Černienė, rašiusi santvarkų kaitos ribos laikotarpiu, išgyvena dėl to, kad dominuoja scientizmas, gnoseologizmas, metodologizmas, liudijantis didelę pozityvizmo įtaką, nors, pasak jos, turime Lenino suformuluotą materijos supratimą, pagal kurį „visa be galo įvairi ir beribė objektyvi tikrovė, amžina ir neišsemiama, žaižaruojanti įvairiausiomis galimybėmis [yra] „didysis Viskas"". O štai pagal vadovėlinį materijos supratimą, pasak B. Černienės, materija – tai „natūralistinė abstrakcija, numarinanti svarbiausią dalyką – būties gelmes", su kuriomis „žmogaus nesieja jokie vidiniai ryšiai"[1448]. Holizmo atšvaitai ryškūs universalizmo fizikalistiniu (realistiniu) lygmeniu ir humanizmo tyrimuose. Č. Kalenda „naująjį humanizmą" apibrėžia kaip globalinės dorovės koncepciją, kuri išryškina „visos Gyvybės vertę ir ypač akcentuoja žmogaus ir gamtos būties vientisumą"[1449]. Anot Alfonso Vaišvilos, „[m]echanistinis materijos ir sąmonės santykio traktavimas, paverčiantis visas materijos egzistavimo formas ir jos funkcijas medžiaga", sugrąžina siekiantįjį pabėgti nuo idealizmo į išeities poziciją, nes tokiu atveju išplaukia teiginys „sąmonė yra materija", o iš čia netoli iki teiginio, kad „materija yra sąmonė"[1450].

Politinės santvarkos pasikeitimas, demokratija, asmeninės iniciatyvos išlaisvinimas sudarė palankias sąlygas reikštis ekstrasensams, parapsichologams ir kitokiems ezoterinių paslaugų teikėjams. Lietuvoje aptariamu laikotarpiu veikė tūkstančiai bioenergetikų, astrologų, būrėjų, chiromantų, aiškiaregių, reiki, fengšui

1447 Tokių publikacijų rasta 16: S. Laskienė, „Pozityvizmas ir metafizika", iš *Problemos. T. 48* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995), 47–55; L. Anilionytė, „Metafizikos ir mokslo demarkacija", iš *Problemos. T. 47* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995), 132–133; R. Kacevičius, „Supratimo problema dabartinėje filosofijoje", iš *Problemos. T. 42* (Vilnius: Mintis, 1990), 125–126; Vytis Valatka. „Williamas Jamesas: pragmatizmo samprata", iš *Problemos. T. 51* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997), 57–68, ir kt.

1448 Bronislava Černienė, „Ar mokyklinė filosofija atlieka savo paskirtį?", iš *Problemos. T. 42* (Vilnius: Mintis, 1990), 32–33.

1449 Česlovas Kalenda, „Globalinės dorovės koncepcija", *Filosofija. Sociologija* 2 (1997): 64.

1450 Alfonsas Vaišvila, „Materializmas konceptualinės savivieškos vingiuose (trečias straipsnis)", *Filosofija. Sociologija* 2 (5) (1991): 33.

praktikų, jogos mokyklų, būrimo salonų, leisti žurnalai „Lemtis“, „Žmogus“, „Būrėja“, „Netradicinė medicina“[1451]. Tai rodo, kokia didžiulė buvo vėlyvuoju sovietmečiu susiformavusi jų paklausa. Svarbus ezoterinių žinių skleidimo kanalas dėl įvairių priežasčių (nemaža dalimi dėl finansinių) buvo „Žinijos“ draugija, jai priklausančiose struktūrose vietos lektoriai ir svečiai iš Rytų ir Vakarų perskaitė daugybę paskaitų ir surengė seminarų šiomis temomis. 1992 m. draugijos valdybos pirmininku paskirtas S. Kanišauskas teigė, kad tik šio tipo paskaitos „pritraukia daug žmonių, yra pagaliau ir spaudos, ir radijo dėmesyje“[1452]. Veikė holistinės medicinos centrai: Holistinės terapijos centras, Ezoterinių mokslų centras „Du pasauliai“ Vilniuje, Kaune – Holistinės sveikatos institutas, Panevėžyje – Holistinės sveikatos klinika[1453]. Buvo siūlomi įvairiausi sveikatingumo, sąmonės galių atvėrimo, psichikos harmonizacijos kursai. Šiaulių universitete beveik dešimtmetį dėstytas chirologijos kursas[1454]. Leidyklos leido knygas, atstovaujančias ezoteriniam, „Naujajam amžiui“ būdingam pasaulėvaizdžiui[1455]. Holizmo idėjų sklaidai labai pasitarnavo 1988 m. įkurta Vydūno draugija, kuriai ilgus metus vadovavo Vydūno filosofinio palikimo tyrinėtojas filosofas Vaclovas Bagdonavičius[1456].

Dirva idėjų ir praktikų pasiūlai, būdingai „Naujojo amžiaus“ judėjimui, Lietuvoje buvo parengta sovietmečiu teosofijos, Agni jogos mokymų, Rytų religijų knygomis, daugeliu atvejų pasiekusiomis Lietuvą rusų kalba iš Rusijos ar kitų SSRS respublikų. Po nepriklausomybės atkūrimo „Naujojo amžiaus“ įtakos Lietuvos visuomenei geografija išsiplėtė. Be Rusijos ir kitų postsovietinių šalių, Lietuvą pradėjo lankyti ir tolesnių Rytų šalių (įvairių Indijos dvasinių srovių atstovai),

1451 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai*, 2009 m. lapkričio 24 d. Kultūros, filosofijos ir meno instituto Mokslo tarybos rekomenduota spaudai, žiūrėta 2022 m. spalio 10 d., https://www.radikaliai.lt/media/2015/04/09/0548247a63241f54d9d1b90d9ac4032c.pdf, 259.

1452 „Žinija. Kas ji?“ [pokalbis su valdybos pirmininku dr. Sauliumi Kanišausku], *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1996): 36.

1453 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai*, 2009 m. lapkričio 24 d., 44.

1454 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013*..., 1014.

1455 Tarp jų paminėtina viena pirmųjų tokio tipo leidyklos „Mokslas“ išleista holistiniu požiūriu realybę interpretuojančio J. Fomino knyga, kurioje vadovaujamasi gyvus organizmus jungiančios informacijos tvarkymo struktūros egzistavimu, pripažįstama teosofinė savo kilme žmogaus raida į dvasinio pobūdžio formas (Jurijus Fominas, *Neįtikėtini reiškiniai* (Vilnius: Mokslas, 1991), redaguotas rankraštis, LCVA, f. R-940, ap. 2, b. 2504).

1456 Vaclovas Bagdonavičius, „Vydūno draugija“, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 2 d., https://www.vle.lt/straipsnis/vydu-no-draugija/.

Rytų ir Vakarų Europos parapsichologai, ekstrasensai, radikaliai holistinėms idėjoms atstovaujantys mokslininkai, mąstytojai[1457], dar didesniu mastu atsivėrė atitinkamų knygų pasiūla.

Pasikeitus santvarkai Lietuvoje galėjo veikti ir organizuotos ezoterikų struktūros. Garsiausia iš jų – Vilniaus visuomeninė parapsichologijos akademija, 1994 m. įkurta filosofo, klubo „Gaublys" lektoriaus ir ezoteriko Vytauto Kazlausko. Šioje ir ją po Kazlausko mirties 2008 m. pakeitusiose institucijose buvo studijuojami netradiciniai sveikatinimo metodai, įvairios astrologijos tradicijos, numerologija, meditacija, psichoterapija, t. y. holistine žmogaus samprata grindžiami metodai, pagal kuriuos sielos gydymas laikomas svarbiu kūno sveikatos veiksniu[1458]. Akademijoje dirbo 20 dėstytojų[1459]. Leistas žurnalas „Žmogus".

Akademijos vadovai pabrėžtinai stengėsi palaikyti draugiškus santykius su Katalikų Bažnyčia. Tarp akademijos dėstytojų ar bent svečių, skaičiusių pranešimus, paskaitas akademijoje, buvo kun. V. Rudzinskas, kun. A. Saulaitis SJ[1460], mons. K. Vasiliauskas[1461]. Prembuda (M. Vrubliauskas) prisimena 1987 m. įkūręs klubą „Dialogas" ir į jį kaip pirmininkas kvietęsis mons. K. Vasiliauską ir „Katalikų pasaulio" vyr. redaktorių kun. V. Aliulį[1462]. S. Kanišausko įkurtame klube „Fraktalas", kurio nariai mokslininkai diskutuodavo ir įvairiomis su holizmu, ezoterika, parapsichologija susipinančiomis temomis, jėzuitų provinciolas kunigas J. Boruta skaitė pranešimą apie mokslo ir religijos santykius[1463]. M. Ališauskienė remdamasi „Naujojo amžiaus" atstovų Lietuvoje dėmesio Bažnyčiai ženklais, net

1457 Žr. Milda Ališauskienė, „The New Age Milieu in Lithuania: Popular Catholicism or Religious Alternative?", 154; Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18.

1458 Aušra Kristina Pažėraitė, „Ezoterinė kasdienybė...", 38.

1459 Vytautas Kazlauskas, „Mintys apie dvasios tėvą, mokytoją ir būsimąjį šventąjį", *Žmogus* 11 (2001): 25.

1460 „Šventosios Dvasios dovanos: parengta pagal kunigo Antano Saulaičio paskaitą, skaitytą Vilniaus visuomeninėje parapsichologijos akademijoje", *Žmogus* 1 (1999): 6–7.

1461 Danutė Valeikienė, „Mūsų svečias – Monsinjoras", *Žmogus* 12 (2000): 5; Vytautas Kazlauskas, „Mintys apie dvasios tėvą, mokytoją ir būsimąjį šventąjį", 24.

1462 Pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07.

1463 „Klubas buvo įkurtas netrukus po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo ir egzistavo beveik dešimt metų", kol S. Kanišauskas perėjo dirbti į M. Romerio universitetą (Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-31).

suformulavo hipotezę, jog „Naujasis amžius“ gali būti laikomas liaudies katalikybe. Kaip argumentas jai pasitarnauja ir V. Kazlausko knygose pramaišiui naudojamas ir „Naujojo amžiaus“, ir katalikiškas žodynas. V. Kazlauskas ne kartą buvo išreiškęs savo rūpestį Bažnyčia, išsakęs mintį, jog Bažnyčia turi „modernizuotis“[1464]. Su katalikybe tapatinosi, katalikiška tradicija rėmėsi ir katalikišką kalbą vartojo ir kai kurie kiti su akademija susiję asmenys[1465].

Holistinis pasaulėvaizdis apskritai buvo labai populiarus tarp daugelio intelektualesnių Lietuvos žmonių – taip pat mokslininkų, ypač dirbusių technikos, medicinos, gamtos mokslų srityse. Čia pristatoma tik kai kurių jų, veikusių atviriau ir viešiau, veikla šioje srityje. Medicinos mokslų daktaras, profesorius, 1993–1994 m. sveikatos apsaugos ministras Jurgis Brėdikis, kurio tėvas buvo teosofinių pažiūrų, gerbė Vydūną, buvo labai artimas Rerichų mokymui[1466], taip pat domėjosi parapsichologija, ezoterika ir ilgainiui susiformavo holistinį požiūrį į realybę. Jam neabejotina realybė buvo biolaukai, auros, gyvus organizmus jungiantys morfogeniniai laukai (pagal R. Sheldrake'o teoriją), tikėjimas širdies energiniais laukais ir maldos ar meditacijos galia keisti aplinką[1467]. Filosofas V. Kazlauskas Atgimimo metais skaitė parapsichologijos kursą Muzikos akademijoje[1468], nors jau sovietmečiu per paskaitas studentams užsimindavo apie telepatiją, aiškiaregystę, bandė kaimuose gydyti žmones bioenergetiniais metodais. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, jis turėjo galimybes medikams Sveikatos apsaugos ministerijoje skaityti paskaitas apie giluminę psichologiją[1469], rašė ezoterinio pobūdžio ir savo tapsmą parapsichologu atskleidžiančias knygas („Parapsichologo

1464 Milda Ališauskienė, „The New Age Milieu in Lithuania: Popular Catholicism or Religious Alternative?“, 157.

1465 *Ibid.*, 165.

1466 Jurgis Brėdikis, *Kitokiu žvilgsniu: [gydytojo apmąstymai]. D. 2* (Vilnius: Santara, 2020), 18–22.

1467 Marijana Jasaitienė, „Mokslininkas, pripažįstantis pomirtinį gyvenimą“, 2014 m. gruodžio 27 d., žiūrėta 2024 m. liepos 11 d., http://kauno.diena.lt/naujienos/sveikata/sveikata/akademikas-jbredikis-daug-metu-operaves-sirdi-rado-joje-ne-tik-anatomini-substrata-666489#ixzz3Q417Nh9g; Jurgis Brėdikis, *Kitokiu žvilgsniu* (2015), 258–262.

1468 Vytautas Kazlauskas, *Parapsichologo išpažintis*, 14.

1469 Vytautas Kazlauskas, „Stebuklai: balsai ir kita…“, *Žmogus* 3 (2003): 4–5.

išpažintis“ ir kt.)[1470]. S. Kanišauskas Atgimimo laikais ir po nepriklausomybės atkūrimo bendravo su daugybe asmenų, laikiusių save ezoterikais, parapsichologais, ekstrasensais. Jam teko „Žinijos“ draugijoje vykdyti „cenzoriaus“ pareigas, vertinant ezoterikų paskaitas ir seminarus[1471]. Gamtos mokslų daktarė Romualda Ulevičienė po 18 metų darbo mokslo srityje pasuko į ezoteriką[1472], įsitikinusi, jog sąmonė ir materija neatsiejamos. Ji vadovaujasi sinergine realybės samprata. Pasak jos, sistemai išeinant iš pusiausvyros, mažiausios fluktuacijos gali pasitarnauti naujos sistemos kūrimuisi. Poveikis sistemai gali būti efektyvus tik tuomet, kai jis „suderintas su vidinėmis tos sistemos savybėmis, t. y. kai jis rezonansinis. O tai reiškia, kad svarbu [...] teisinga jo erdvinė organizacija (topologija), „architektūra“, simetrinis atitikimas.“[1473] Ekonomikos mokslų daktaras Saulius Pečiulis vadovavosi holizmo ir panpsichizmo nuostatomis savo Dievo Karalystės koncepcijoje[1474]. Filologijos mokslų daktarė Lilija Talmantienė po nepriklausomybės atkūrimo buvo bene žymiausia „Naujojo amžiaus“ idėjų populiarintoja Lietuvoje. Jos įsitikinimu, žmonija išgyvena kosminio virsmo metą – perėjimą į Vandenio erą („esame ant paties kvantinės sąmonės šuolio slenksčio“), išgyvenant visuminio pažinimo siekį[1475]. Realybė, jos supratimu, yra „tik vienokių ar kitokių bangų – skirtingo dažnio virpesiai“, sklindantys iš pirmapradžio Kuriančiojo Šaltinio, todėl Kosmosas įsivaizduotinas kaip energetinis tinklas, kurio „nuolatinis,

1470 Vytautas Kazlauskas, „Senovės Egipto išmintis“, *Žmogus* 2 (1996): 4.

1471 Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18.

1472 Jos tekstai: Romualda Ulevičienė, „Spalvų magija“, *Žmogus* 4 (1995): 24–25; Romualda Ulevičienė, „Telepatinio bendravimo esmė“, *Žmogus* 1 (1996): 10, 11; Romualda Ulevičienė, „Ekstrasensoriniai sugebėjimai ir genetinė informacija“, *Žmogus* (1996 m. žiema): 12; Romualda Ulevičienė, „Kodėl ginčijamasi dėl reinkarnacijos?“, *Žmogus* 3 (1997): 12–13; Romualda Ulevičienė, „Kūryba – tai materializuota Kosminė informacija“, *Žmogus* 3 (1996): 16–17.

1473 „Pokalbis su gamtos m. dr. Romualda Ulevičiene“, 2001 m. sausio 1 d., žiūrėta 2024 m. birželio 29 d., http://ordinas.lt/lt/gyvenimo-sviesa/4051/.

1474 S. Pečiuliui savaime suprantama dvasios materializacijos galimybė. Pasak jo, „Dievo nužengimas žemėn turėtų reikšti ir naują santykį tarp materijos ir Dvasios, reiškiantį Materijos sudvasinimo ir Dvasios materializacijos galimybę“. (Saulius Pečiulis, *Dievo Karalystės pagrindai* (Vilnius: Arėjas, 1996), 5) Pažymima, jog palaimos Dvasioje ir nubudimo, Budos kaip sąmonės būsenos, „kuriai būdingas susiliejimas su vidine dvasios šviesa bei išorinio pasaulio „ištirpdinimas“ sąmonės sraute“, siekimas gali pasireikšti kaip „viso aplinkinio pasaulio sudievinimas“ (*ibid.*, 39). Sąmonės kaip būties pagrindo idėja dar tiksliau išreikšta vėlesniuose jo darbuose (Saulius Pečiulis, *Rojaus sodai (globalinis virsmas ir mes)* (Vilnius: Rotas, 2009), 14).

1475 Lilija Talmantienė, „Dar kartą – „Naujas amžius““, *Žmogus* 1 (2000): 4.

ritmiškas kitimas veikia viską, kas jame yra“[1476]. Technikos mokslų daktaras, Gedimino technikos universiteto Panevėžio filialo dėstytojas Petras Šibilskis turėjo galimybę skelbti savo holistinio pobūdžio idėjas, susijusias su aiškiaregyste, reinkarnacija, kontaktais su ateiviais, marijonų žurnale „Šaltinis“[1477]. Ryškiai ezoterinėmis spalvomis nudažyta žymaus verslininko, „Senukų“ savininko Augustino Rakausko pasaulėžiūra[1478]. Dailininkas ir teatro režisierius Igoris Kalinauskas, plačiai žinomas dėl savo „Ugninės gėlės“ psichoenergetinės metodikos, buvo ir religinis veikėjas, pasivadinęs Misterijos meistru[1479].

Holizmo idėjų plitimas turėjo ir stiprų orientalistinį atspalvį. Jas platino ne vien deklaravusieji savo priklausomybę Rytų kilmės religijoms, judėjimams, grupėms, kurių narių nebuvo daug, nors ir jie buvo matomi[1480]. Orientalistinių idėjų įtaka neapsiribojo tik priklausančiais tokio pobūdžio bendruomenėms asmenimis. Teosofijos ir Agni jogos mokymai bei krišnaizmas (vaišnavizmas) vėlyvuoju sovietmečiu, ypač 9-ajame dešimtmetyje, buvo gerai apčiuopiamas inteligentijos sluoksnio pasaulėžiūros segmentas. Jis tapo matomas ir netgi įtakingas atkūrus nepriklausomybę ir išnykus komunistinės ideologijos materialistiniams ir ateistiniams apribojimams: pasak rašytojo M. Peleckio, apie 1990 m. „kilo didelė susidomėjimo Rytais, ezoterika, ufonautais ir anapusybe banga“[1481]. Teosofinės, Krišnos sąmonės ir kitokios rytietiškos kilmės idėjos (tikėjimas reinkarnacija ir

---

1476 Lilija Talmantienė, „Dar kartą – „Naujas amžius““, *Žmogus* 3 (2000): 8–9.

1477 Petras Šibilskis, „Supratimas apie psichotroninį ginklą“, *Šaltinis* 5–6 (1996): 47–49; Petras Šibilskis, „Žemės bioenergetika: mūsų draugas ar priešas?“, *Šaltinis* 3–4 (1997): 34–38.

1478 Nesunkiai pastebimas A. Rakausko filosofinis ir net ezoterinis požiūris į gyvenimą. Tai matoma ir „Senukų“ logotipe, kuriame pavaizduotos po tris raides S ir X bei trys aštuonetai. Anot A. Rakausko, „čia užfiksuoti „aštuoni vertybiniai faktoriai, sujungiantys dangiškus ir žemiškus dalykus į amžinojo judėjimo ratą“. Jau po 2000 m. jis išleido knygą „Verslumo dvasia“ („Augustinas Rakauskas – talentingas verslininkas su šventiko pašaukimu“, 2012-06-27, http://www.veidas.lt/augustinas-rakauskas-%E2%80%93-talentingas-verslininkas-su-sventiko-pasaukimu) ir „Globali jausmo proto dvasia“ (2014 m.), apie kurią filosofas J. Mureika rašė: „talentingo žmogaus nuoširdžiai aprašoma unikali dvasinė patirtis, turinti neabejotinai daugiau nei individualią reikšmę“ (Juozas Mureika, *Estetologijos įžvalgos: estetologija ir dvasingumas...*, 287).

1479 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje...*, 271.

1480 Pasak sociologės I. E. Laumenskaitės, 1990 m. nė 1,5 % nesiekusi dalis tų, kurie priskiria save kitai religijai, iki 1992 m. pabaigos padidėjo beveik 3 kartus (kalbama apie naująsias religines bendruomenes ir pagonybės išpažinėjus) (Irena Eglė Laumenskaitė, „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“, 95).

1481 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje...*, 9.

cikline pasaulio raidos samprata)[1482] įvairiai jungėsi tarpusavyje ir per teosofiją ir labiau vakarietiškomis evoliucionistinio pobūdžio ezoterinėmis bei gamtamokslinėmis koncepcijomis, grindžiamomis holistinėmis XX–XXI a. mokslinių atradimų interpretacijomis, formavo „Naujajam amžiui" būdingą dvasinį ir pasaulėžiūrinį klimatą. Gerai matoma Lietuvoje Krišnos sąmonės bendruomenė, kurios ideologija orientuota į Krišnos asmenį ir šia prasme itin ekskliuzyvistinė. Svarbiau vis dėlto jos holistinio pobūdžio pasaulėvaizdis: atskiros sielos yra laikomos Krišnos aukščiausiosios energijos dalelėmis, o kūnai – žemesniosios, iliuzinės energijos. Išsilaisvinimas iš kančios sąmonės įvyksta sugrįžus į vienumą su aukščiausia Krišnos sąmone. Taigi tai – panenteistinė pasaulio samprata[1483]. Po 1989 m. vaišnavams atsivėrė kontaktų su Indija galimybės, buvo norminama religinė literatūra, remiantis autentiškais vaišnavizmo tekstais, komentuotais paties Prabhupados[1484]. Remiami leidyklos „Bhaktivedanta Book Trust", nuo 1989 m. Lietuvos vaišnavai į lietuvių kalbą išvertė ir išleido keliasdešimt knygų[1485]. Kaune ir Šiauliuose būrėsi Rerichų mokymo pasekėjai. Jie griežtai atsiribojo nuo asmenų, užsiimančių praktine joga, ekstrasensorika, bioenergetiniu gydymu, psichologinėmis ir energetinėmis praktikomis, jų nuomone, „prievartiniu būdu įtakojančiomis žmogaus sąmonę ir pasąmonę"[1486]. Plačios teosofijos, Agni jogos ir apskritai hinduizmo idėjų sklaidos aptariamu laikotarpiu ėmėsi Audrius Beinorius, išsamiai aprašęs Teosofijos draugijos įkūrėjos J. Blavatskajos gyvenimą ir idėjas[1487]. Anot Beinoriaus, „[r]eikalingi kardinalūs žmogaus būties sampratos pokyčiai". Jis klausia: ar „J. Blavatskajos subtili sąmonės organizacija bei atlikta misija neįgaus mums naujos prasmės? Ar jos propaguojami kosminiai dvasinio

1482 Rasa Pranskevičiūtė, „Alternatyvaus religingumo raiška pokomunistinėse visuomenėse...", 34.

1483 Ir materijos, ir sąmonės daleles (dživatmas) jungia aukščiausia sąmonė – paramatma (Supersiela). Pažymima, kad, anot Vedų, „Visatos ir įvairiausių jos energijų šaltinis – Aukščiausioji Būtybė", egzistuojanti „kiekviename visatos atome" (Vilius Jagminas, „Didysis sprogimas?... Fundamentaliosios kosmologijos teiginiai ir abejonės", *Harė Krišna: mėnesinis Tarptautinės Krišnos sąmonės sąjungos leidinys* 2 (1989): 4, ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1).

1484 Aušra Pažėraitė, „Tarptautinė Krišnos Sąmonės bendrija...", 18.

1485 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje...*, 109.

1486 Mindaugas Peleckis, „„Naujojo amžiaus" ištakos ir perspektyvos", *Kultūros barai* 6 (2008): 81.

1487 Audrius Beinorius, „Paslaptingoji upasika", *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1990): 26–27.

bendrabūvio principai, jos „mokslo, religijos ir filosofijos sintezė“ nepadėtų transformuoti žmogaus sąmonės į [...] universalesnį lygmenį?“[1488]

Iš naujų, sovietmečiu neveikusių indiškos kilmės judėjimų paminėtinos tokios misionieriniam hinduizmui priskirtinos organizacijos kaip „Gyvenimo meno“ bendruomenė, Brahma Kumaris, Satja Sai Babos sekėjai, Sahadža joga. Iki 2007 m. „Gyvenimo meno“ įvadinius kursus Lietuvoje buvo išklausę 7000 klausytojų[1489], nors ryšį su organizacija išlaikė tik mažesnė jų dalis. Neretai tokius rytietiškos kilmės judėjimus būdavo vengiama įvardinti kaip religinius. Savo įspūdžius iš kelionės į Indiją pas Satja Sai Babą dalijosi Elena Kurklietytė ir Vytautas Bubnys[1490]. Rytų gyvensenai ir net religingumui atstovauja ir gausios Lietuvoje jogos mokyklos, kursai, namai, centrai – aktyviai praktikuojančiųjų jogą yra apie 200[1491]. Ošo dinaminės meditacijos praktikas veda meditacijos centro „Ojas“ vadovas Prembuda (Mečislovas Vrubliauskas), kuris po penkerių metų darbo Vilniaus universitete apsisprendė pasišvęsti meditacijai[1492]. 1992 m. jis tapo pirmuoju Lietuvoje Ošo sanjasinu[1493], o 1994 m. meditacijos centrą „Ojas“[1494], veikiantį Lietuvoje, registravo Indijoje.

Lietuvoje esama ir nedidelių tibetietiško, japoniško ir korėjietiško budizmo bendruomenių[1495]. Gausiausios – korėjietiško zenbudizmo ir Tibeto budizmo bendruomenės. 2001 m. buvo 406 budizmui save priskiriantys asmenys[1496]. Supažindinant su tibetiečių gyvensena, dvasingumu ir, suprantama, budizmu, daug

1488 *Ibid.*, 29.

1489 Milda Ališauskienė, „Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: „Gyvenimo meno“ fondo atvejo studija“, 87. Sahadža jogai atsirado 1991 m. Jų buvo apie 100 (Mindaugas Peleckis, „„Naujojo amžiaus“ ištakos ir perspektyvos“, *Kultūros barai* 7, 8 (2008): 105). Pirmosios Satjos Sai Babos pasekėjų grupės susibūrė 1990 m. 2001 m. jų užfiksuota apie 100, bet gali būti kelis kartus daugiau (*ibid.*, 106). Tarp jų nemažai humanitarų, geografų, inžinierių (*ibid.*, 107).

1490 Elena Kurklietytė, Vytautas Bubnys, *Slaptingoji prema* (Kaunas: Santara, 2001). E. Kurklietytė: „Giliai persmelkė viso pasaulio vienovė.“ (*Ibid.*, 39).

1491 Mindaugas Peleckis, „„Naujojo amžiaus“ ištakos ir perspektyvos“, *Kultūros barai* 5 (2008): 70.

1492 Pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07.

1493 Mečislovas Vrubliauskas, „Kelionė į Ošo Ašramą“, Žmogus 5 (2000): 13.

1494 [Prem (Mečislovas Vrubliauskas)] „Nuo melo į tiesą“, *Žmogus* 1 (2006): 24.

1495 Mindaugas Peleckis, *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje...*, 67.

1496 Rasa Pranskevičiūtė, „Budizmo įvairovė Lietuvoje: Zen ir Tibeto budizmo bendruomenės“, iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės* (Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014), 101.

nuveikė fotografas Paulius Normantas, nuo 1989 m. reguliariai vykęs į Tibetą[1497], ir rašytoja Jurga Ivanauskaitė[1498]. Kinijos medicinos, kulinarijos ir filosofijos žinovė Dalia Sekmokienė dalijosi sinologijos bei ezoterinėmis žiniomis[1499], gautomis ir studijuojant Vilniaus parapsichologijos akademijoje[1500] – pvz., apie mitybą ezoteriniu aspektu, žmogaus subtiliuosius kūnus ir energijos judėjimą[1501]. Esama bahajų[1502], besiorientuojančių į religinį pasaulio suvienijimą.

Ir po santvarkos pasikeitimo liko įtakingas transhumanizmas. Jo atstovai dar labiau išryškino svarbiausius savo pasaulėvaizdžio akcentus. Vienas jų – santykis su evoliucijos teorija. D. Kirvelis, nors ir negatyviai nusiteikęs krikščionybės atžvilgiu, vis dėlto radikaliai atmeta darvinistinę (neodarvinistinę) evoliucijos sampratą su rūšių kaita dėl atsitiktinių mutacijų. Jis atvirai stojo į lamarkizmo pusę. Pagal šią teoriją makroevoliucija vyksta tikslingai, dėl prisitaikymo prie vidinės (organizuojančios, vitalinės) jėgos, galios ar entelechijos, o per gyvenimą įgytų savybių perdavimą genams įgalina informacija. Kirvelis remiasi vitalizmo ideologu H. Drieschu, kurio teigimu, organizme funkcionuoja nefizinės prigimties jėgos, kurios ir nulemia gyvybės esmę. Kirvelis šią jėgą interpretuoja kaip programą (informaciją). Jis net kalba apie „Dievą Kūrėją“ ar Visatos Priežastį. Su tuo dera ir antropinio principo hipotezė, kurioje teigiama, kad egzistuoja „visatos vystymosi projektas, o gal ir pats kūrėjas-projektuotojas“. Tai prielaida, kad aplinką nuolat stebi Dievas, kuris ir padaro ją „objektyviai egzistuojančia“. Toks tikslingumą lemiančio veiksnio egzistavimas verčia evoliucijoje įžiūrėti organizmų kooperaciją

1497 Odeta Žukauskienė, „Pratarmė“, iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019), 8.

1498 Jurga Ivanauskaitė, *Ištremtas Tibetas* (Vilnius: Tyto alba, 1996).

1499 Dalia Sekmokienė, „Mityba ir bioenergetika; organizmo valymas“, *Žmogus* 10 (1998): 11–12; Dalia Sekmokienė, „Senovės kinų filosofija ir mityba“, *Žmogus* 6 (2000): 8–9; Dalia Sekmokienė, „Gyvenimo prasmės suvokimas“, *Žmogus* 11 (2001): 10–11; Dalia Sekmokienė, „Žmogus – mikrokosmosas: pagal Fu Či oktogramą“, *Žmogus* 6 (2001): 10–11; Dalia Sekmokienė, „Materialaus pasaulio ir žmogaus kilmė“, *Žmogus* 9 (2001): 9–11.

1500 Dalia Sekmokienė, „Mintys apie Akademiją“, *Žmogus* 12 (2003): 16.

1501 Dalia Sekmokienė, „Mityba ir magija (Kaip ezoterinių žinių pagalba pasirinkti tinkamiausius maisto produktus)“, *Žmogus* 5 (58) (2000): 8–9; Dalia Sekmokienė, „Senovės kinų filosofija ir mityba“, Žmogus 6 (59) (2000): 8–9.

1502 Aušra Pažėraitė, „Būti bahajų tikėjimo“, iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės* (Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014), 116.

ir simbiozę. Tai kryptingos evoliucijos koncepcija Lamarko interpretacijoje. Jo teorijoje evoliucijos varomoji jėga – „pajaustas poreikis“, verčiantis gyvūnus lavinti vienus ar kitus organus. Šiuo metu teigiama, jog per gyvenimą įgytą patirtį gyvūnas palikuonims perduoda kaip informaciją mokymo būdu vykstant egzosomatinei evoliucijai[1503]. Neurobiologas Giedrius Buračas pažymi, jog neurobiologijos moksluose reabilituota sąvoka „sąmonė“. Jo įsitikinimu, kognityvinė neurobiologija „pajėgs supaprastinti amžinąsias filosofines problemas iki neuroninių smegenų tikslių operacijų aprašymo“, o tai leis „perprasti ryšį tarp mūsų vidinio, subjektyviojo pasaulio reiškinių ir fizinio pasaulio objekto – smegenų“[1504].

Neangažuotos krikščionybei periodinės spaudos („Mokslo ir gyvenimo“ (MG, 1989–1998 m.) ir „Lietuvos aido“ (LA, 1990–1995 m.)) analizė taip pat rodo ezoterikos, holistinio pasaulėvaizdžio populiarumą. Nėra galimybės čia nurodyti visas šios srities publikacijas, tad pateikiamas tik atitinkamų teminių grupių publikacijų skaičius ir kai kurių charakteringesnių publikacijų idėjų pristatymas. Visų pirma tai straipsniai apie parapsichologiją, ezoteriką ir sąmonės fenomenų tyrimų rezultatus (MG – 39, LA – 40)[1505]. Pasak fiziko Jono Grigo, „[j]ei sąmonė yra mūsų visatos dalis, tai bet kokia fizikinė teorija, kurioje sąmonei nėra vietos, turi esminį trūkumą, nes nesukuria pasaulio tikrojo vaizdo“[1506]. Vis dėlto sąmonės reiškiniai nesuvedami tik į skaičiavimą. Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto biologijos studentas Eduardas Mickevičius išsamiai pristatė žmogaus koncepciją Rytų filosofijoje – energetinius kanalus ir jais sklindančią energiją – praną ar ci, žmogaus kūnus (eterinį, astralinį, kitus), biolauko koncepciją. Įžvelgiamos analogijos su

---

1503 Dobilas Kirvelis, „Prof. Martyno Yčo biologinės „erezijos““, *Mokslas ir gyvenimas* 11–12 (1997): 39–40.

1504 Giedrius Buračas, „Sąmonės neurobiologija“, *Mokslas ir gyvenimas* 5–6 (1997): 13.

1505 Gintautas Vaitoška, „Vydūniškoji psichologija kasdienybėje“, *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1991): 35–36; Karlas Gustavas Jungas, „Artėjant į pasąmonę“, *Mokslas ir gyvenimas* 3, 4, 5 (1991); Eduardas Mickevičius, „Kiek kūnų turi žmogus?“, *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1990): 6–7; Giedrius Buračas, Skirmantas Janušonis, „Smegenys – sudėtingiausia Visatos sistema?“, *Mokslas ir gyvenimas* 10, 11–12 (1997); Vitalija Lepeškienė, „Psichosintezė“, *Mokslas ir gyvenimas* 5–6 (1992): 14; Vaidotas Kanišauskas, „Sinastrinė chiromantija: apie vyro ir moters suderinamumą“, *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1997): 30–32; Leonidas Karpovas, „Tradicinė ir netradicinė parapsichologija“, *Mokslas ir gyvenimas* 7, 8 (1994); Firjzas Chanceverovas, „Bioenergetika išeina į gyvenimą“, *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1989): 31, 38; Krasimira Stojanova, „Tiesos knyga apie Vangą“, *Lietuvos aidas*, 1995 m. sausio 6 d., 22 (publikavimas tęstas iki 1995 m. vidurio).

1506 Jonas Grigas, „Mokslas ir sąmonė“, *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1997): 8.

vitalizmo (neovitalizmo) koncepcijomis. Pabrėžiama, jog tarp Driescho vitalizmo ir materialistinio gyvenimo sampratos nėra prieštaravimo: eterinį kūną sudaro superlengvos dalelės – leptonai[1507]. Arūnas Svirskas ir Tomas Stonis vadovaujasi kone klasikiniu holizmo apibrėžimu, į materialią būtį kaip neatsiejamą nuo jos inkorporuodami sąmonės, dvasios reiškinius ir taip materijos sąvoką paversdami tik būties vienybės ženklu. Pasak jų, „Rytų išmintis teigia Visatos materialumą, kuris reiškiasi begaliniais transformacijos variantais, nes viename glūdi Viskas, o visame kame – Vienas. Todėl netgi tai, ką mūsų protas vadina tuštuma, neegzistavimu, Tiesa arba Dievu, yra realiai egzistuojanti materiali būtis."[1508]

Holizmas ryškus daugelyje kitų teminių grupių, visų pirma įvairiose gamtos mokslų ir filosofinėse teorijose bei koncepcijose, kuriose peržengiama arba reliatyvizuojama materijos ir dvasios skirtis (tokių „Moksle ir gyvenime" rasta 28)[1509]. Anot J. Grigo, ne tik atomai yra bangos, bet ir molekulės gali elgtis kaip bangos, kaip įrodė interferometrų naudojimas. O jeigu taip, klausia Grigas, tai „kaip gali reikštis iš jų sudaryti kūnai, įskaitant ir mus [...]?"[1510] Mintį jis laiko dalimi materialios grandinės, valdančios visas visatos materialias išraiškas, todėl sąmonė turėtų būti „kažkokia kvantinės įtakos vidinėse ląstelių būsenose apraiška"[1511]. S. Kanišauskas taip pat įsitikinęs, jog „sąmonė yra tos pačios materijos atributas, supriešintas su materija tik pažinimo procese"[1512]. Fizikas E. Norvaišas chaoso reiškinių tyrimo, netiesinio pasaulio, sinergetikos (saviorganizacijos) reiškinių kontekste nutiesia tiltą tarp fizikos mokslo ir magijos, pripažindamas galimybę,

1507 Eduardas Mickevičius, „Kiek kūnų turi žmogus?", 6, 7.

1508 Arūnas Svirskas, Tomas Stonis, „Žmogaus kūno lygmeninės transformacijos", *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1990): 22.

1509 Kęstutis Šerpetis, „Sinergetika – langas į post-neklasikinį pasaulį", *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1994): 8; Aleksandras Žarskus, „Vieningieji gyvybiniai ryšiai", 34–35; Saulius Kanišauskas, „Žmogus ir kosmosas: naujo požiūrio į pasaulį išvakarėse", *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1989): 25–27; Saulius Norvaišas, „Chaoso skraistę praskleidus", *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1994): 22–24; Saulius Norvaišas, „Fraktalai – nesibaigianti pažintis", *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1994): 8–10; Jonas Ruškus, „Apie kompleksinį pažinimą", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1996): 6; Saulius Kanišauskas, „Gyvenimo prasmė ir noosfera", 2, 3, 38; Jonas Grigas, „Informacijos greitkelyje", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1998): 16–17.

1510 Jonas Grigas, „Jei atomai bangos...", *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1996): 17.

1511 Jonas Grigas, „Ar yra vietos minčiai fizikoje?", *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1997): 6–7.

1512 Saulius Kanišauskas, „Kai neliks stebuklų...", *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1989): 19.

kad silpną signalą inicijuojantis magas gali sukelti „didžiulius pokyčius ten, kur yra pasiruošta priimti spontaniškumą“[1513]. Kosmoso dvasinio ir materialaus vieningumo dvasia vadovaujamasi holistinės pasaulėžiūros raiškos Lietuvoje teminės grupės straipsniuose (MG – 10). Anot Lilijos Talmantienės, „stovime prie Naujos Sąmonės gimimo slenksčio“, kai mokslai leis suprasti, kad „ne materija kuria sąmonę, o kosminė Sąmonė pasireiškia kaip Materija. [...] Tuomet žmonės supras, kad moraliai elgtis juos verčia ne kas kitas, o patys objektyviausi viso kosmoso dėsniai.“[1514] Holistiniai būties aspektai atsiskleidžia alternatyviosios medicinos formų, netradicinių gydymo būdų teminės grupės straipsniuose (MG – 7, LA – 9), taip pat straipsniuose apie nežemiškas civilizacijas, paleokontaktus, NSO (LA – 5, MG – 13)[1515]. Išskirtina kosmologijos ir astronomijos teorijų holistinių aspektų teminė grupė su 5 straipsniais. „Lietuvos aide“ daug vietos skirta heterodoksinei katalikybei (12 straipsnių)[1516] ir „Naujojo amžiaus“ tipo sektų kritikai (12 straipsnių), o „Moksle ir gyvenime“ – Vakarų ezoterinėms grupėms, judėjimams, mokymams (14 straipsnių)[1517]. Holistiniai aspektai ryškūs straipsniuose apie Rytų kultūras, religijas, mokymus, teosofiją, Agni jogą, Dalai Lamą (MG – 21, LA – 27)[1518].

Taigi greta materialistiniu redukcionizmu ir scientizmu grindžiamo netikėjimo, kurio 1999 m. laikėsi apie 20 % žmonių, sociologiniai tyrimai rodo esant

---

1513 Saulius Norvaišas, „Chaoso skraistę praskleidus“, 24.

1514 Lilija Talmantienė, „Moralė ir diktatūra“ (atsiliepimai į Algirdo Statkevičiaus straipsnį „Politinei diktatūrai – ne! Moralinei – taip!“), *Mokslas ir gyvenimas*, 5–6 (1993): 34.

1515 Jonas Grigas (reng.), „Skraidančios lėkštės“, *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1998): 37; „NSO – atvira realybė“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1990): 12–13; Renata Malina, Jaroslavas Malinas, „Gamtinės katastrofos ir ateiviai iš kosmoso“, *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1991): 22–23; A. Kuzovkinas, A. Semionovas, „NSO, Tunguskos katastrofa ir gyvybės egzotiškos formos Visatoje“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1989): 22–24.

1516 Pvz., Julius Sasnauskas: „„Dievas taip pamilo pasaulį“ arba dar kartą apie Giorgio Bongiovanni“, *Lietuvos aidas*, 1994 m. kovo 19 d., 11.

1517 Leonidas Karpovas, „Emanuelio Svedenborgo asmenybė ir gyvenimas“, *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1996): 26, 27; Leonidas Karpovas, „Nostradamusas: poetas? Pranašas? Šarlatanas?“, *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1995): 34–35; Lilija Talmantienė, „Naujas amžius ir... Njueidžistai“, *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1993): 16, 17.

1518 Antanas Andrijauskas, „Įvadas į Hatha jogos pasaulį“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1992): 6–7; Jelena Blavatskaja, „Lotosas kaip visuotinis simbolis“, *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1991): 24–26 (vertė A. Beinorius); De Liu, Tatjana Liu, „Akupunktūra: ant XXI amžiaus slenksčio“, *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1992): 36–37; Jonas Rudalevičius, „Čan budizmo raidos Kinijoje bruožai“, *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1994): 30–31; Rūta Peršonytė, „Mandala – budistinis Visatos modelis“, *Lietuvos aidas*, 1994 m. spalio 26 d., 3.

platų visuomenės sluoksnį, 1990 m. sudariusį apie 20 %, o vėliau gal kiek mažesnį, kuris laikėsi holistinių pažiūrų (pasaulėvaizdžio ir pasaulėžiūros prasme). Holistinėms pažiūroms buvo gausiai atstovaujama filosofijos tyrimuose, akademiniame ir kultūriniame elite, būta orientalistinio pobūdžio pasaulėžiūrinių grupių, taip pat didžiulės ezoterinių paslaugų paklausos ir pasiūlos. Holistinės idėjos ir vertinimai buvo dažni periodinėje spaudoje ir net lėmė kai kurių spaudos leidinių pobūdį.

Reziumė: pasaulėvaizdžio kaitos tendencijos 1958–1998 m.

Aptariant svarbiausias pasaulėžiūrines ir pasaulėvaizdžio tendencijas ir jų kaitą per ilgą 40-ies su trupučiu metų laikotarpį, būtina nubrėžti svarbiausias tos kaitos gaires. Pirmiausia konstatuotina, jog iki 8-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje įvyko reikšmingas pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio pasikeitimas nemažai daliai lietuvių visuomenės nutolus nuo Bažnyčios ir katalikiškojo tikėjimo. Dėl stiprios ateistinės propagandos ir materializmu bei radikaliu scientizmu pažymėtos gamtamokslinio pasaulėvaizdžio sklaidos per visus komunistine ideologija besivadovaujančiai valstybei prieinamus kanalus (vidurines ir aukštąsias mokyklas, spaudą, radiją, televiziją, „Žinijos“ draugiją ir kitas visuomenines organizacijas, mokslo institucijas ir mokslo populiarinimo knygas, kiną, literatūrą ir kitas kultūrinio gyvenimo formas) ir tikėjimo ir Bažnyčios varžymo kelios dešimtys procentų Lietuvos žmonių praktiškai nutraukė ryšius su Bažnyčia: atsisakė identifikacijos su katalikybe, ėmė laikyti save indiferentais, netikinčiaisiais ar net ateistais ir vadovautis materialistiniu pasaulėvaizdžiu (dalis iš jų taip realizavo dar tarpukariu išryškėjusį neigiamą nusistatymą tradicinio krikščioniškojo pasaulėvaizdžio ir moralės atžvilgiu), o nemaža dalis ir toliau save laikančiųjų katalikais minimalizavo savo santykius su Bažnyčia. Išryškėjo tendencija savo katalikišką tapatybę grįsti labiau nereliginiais tautiniais ir kultūriniais motyvais. Šios kaitos pikas buvo

6-ojo dešimtmečio antra pusė – 7-asis dešimtmetis (ypač jo pirma pusė)[1519]. 8-asis dešimtmetis – pasaulėžiūrinės stabilizacijos laikotarpis: maždaug pusė Lietuvos žmonių liko bent minimaliai susiję su Bažnyčia (vaikų krikšto, sutvirtinimo, santuokos, laidotuvių apeigų atlikimu), jau tik labai nežymiai mažėjo tikinčiųjų skaičius oficialiojoje statistikoje, ką nesunkiai galima paaiškinti ateistinės valdžios pastangoms „pagerinti" pasaulėžiūrinius rodiklius ir pragmatiniais sumetimais kunigų pateikiamais mažesniais nei realūs religinę praktiką charakterizuojančiais skaičiais. 9-ajame dešimtmetyje išryškėjo „religijos sugrįžimo" fenomenas. Tik šį kartą jis reiškė ne tiek (ne tik) grįžimą prie krikščionybės, atsivertimą į katalikybę, kiek atsivėrimą įvairiakilmei ezoterikai, misticizmui, parapsichologijai, įvairiems orientalistinės kilmės mokymams, ypač teosofijai, Agni jogos mokymui, krišnaizmui (vaišnavizmui), budizmui ir pan. Tiesa, šios tendencijos buvo stiprios jau 8-ojo dešimtmečio antroje pusėje, tačiau 9-ojo dešimtmečio pradžioje jos tiek sustiprėjo, kad propagandistų, ateistinių institucijų tyrėjų, filosofų, sociologų imtos fiksuoti kaip grėsmingas materialistinei ideologijai reiškinys. Daugelis to meto visuomenės nuomonės tyrėjų atkreipė dėmesį į tai, kad ezoterikos, mistikos, orientalistinių mokymų ir parapsichologijos įtakos sferoje atsidūrė būtent jaunimas. Valdžia į tai reagavo pastangomis paremti oficialiąją ideologiją etika ir neapibrėžtu dvasingumu. Tai stiprino pasaulėžiūrinio indiferentizmo reiškinį, atsisakant sąmoningo angažavimosi visuomenės labui, prasmės ieškojimo, vedė prie moralinės krizės, vartotojiškumo, egoistiškumo, antivisuomeniškumo apraiškų. Kita vertus, vargu ar įmanoma vartotojišką indiferentizmą kaip atsisakymą angažuotis visuomeninėms problemoms sieti su aistringu gyvenimo prasmės ieškojimu ezoterikoje, misticizme, parapsichologijoje, orientalistinės kilmės mokymuose. Nėra abejonės, kad valdžia davė tam tikrą laisvę nekrikščioniško pobūdžio dvasingumo ir religingumo sklaidai, tačiau sunku sutikti, kad tos paieškos

1519 Rūta Žiliukaitė išryškina sekuliarizacijos aspektą pasaulėžiūros kaitos procese. Ji konstatuoja, jog labiausiai sekuliarizacijos paveiktos kartos yra 1956–1965 ir 1966–1975 metais gimę gyventojai (Rūta Žiliukaitė, „Vertybiniai pokyčiai Lietuvos visuomenėje: nuo tradicinių link sekuliarių – racionalių vertybių, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1, 19 (2007): 125–126). Tai rodo ir labai sumažėjęs krikšto ir bažnytinių santuokų skaičius 7-ajame dešimtmetyje (Vytautas Ališauskas (sud.), *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, 523).

buvo dalies visuomenės pragmatinio prisitaikymo prie sovietinės tikrovės vaisius. Tai sunkiai tikėtina todėl, kad heterodoksinis katalikiškumas lietuvių katalikų visuomenei buvo nesvetimas jau tarpukariu, latentiškai slypėjo ankstyvajame sovietmetyje ir prasiveržė sąveikaujant su naujomis 8–9 dešimtmečių pasaulėžiūrinėmis permainomis Vakaruose ir Rytuose. Tai buvo valdžios nesugebėjimo konkuruoti su nematerialistiniais, ypač holistinio pobūdžio, mokymais išraiška.

Taigi 9-ajame dešimtmetyje pasaulėžiūrinė, pasaulėvaizdžio ir ideologinė diferenciacija buvo gerokai didesnė nei anksčiau. Išryškėjo trys svarbiausios pasaulėžiūrinės ir pasaulėvaizdžio orientacijos: tradicinės (konservatyviosios) katalikybės, paremtos krikščioniškuoju dualizmu (griežtu antgamtybės ir gamtos, Dievo ir pasaulio, prigimties ir antprigimties skyrimu); holizmo, grindžiamo dieviškumo, dvasios, sąmonės imanentiškumu materijai, panenteistine Dievo ir pasaulio santykio samprata, panpsichizmu, pasidalijusi į tuos, kurie save laikė katalikais, formuodami heterodoksinės katalikybės pavidalus, ir tuos, kurie nesitapatino su krikščionybe, nesiejo savęs su Bažnyčia; materialistinio redukcionizmo ir griežto scientizmo, kurios atstovai save laikė ateistais, netikinčiaisiais, indiferentais ar turėjo labai materialistinių, vartotojiškų interesų (nors, be abejo, vartotojiškumas buvo nesvetimas ir tiems, kurie deklaravo ištikimybę krikščioniškam dualizmui ar holizmui). Šią 9-ajame dešimtmetyje susiklosčiusią pasaulėžiūrinę situaciją fiksavo ir pirmieji reprezentatyvūs tyrimai 1990 m., kai buvo nustatyta, jog Dievą kaip Asmenį išpažino tik 32 % laikančiųjų save katalikais (tai būtų 20 % visų Lietuvos gyventojų), 20 % nežinojo, ką šiuo klausimu manyti, 7 % nežinojo, ar Dievas egzistuoja, o 41 % laikančiųjų save katalikais teigė, kad egzistuoja kažkokia dvasia ar gyvybinė galia.

Atgimimo ir valstybės atkūrimo laikotarpis buvo itin palankus katalikybės iškilimui ir identifikacijai su Bažnyčia kaip svarbiausiai lietuvių dvasinių lūkesčių reiškėjai, juo labiau pačiam Atgimimui vykstant su okupacijos sugriautų tautinių, religinių, dvasinių vertybių atkūrimo šūkiais. Sąžinės laisvės užtikrinimas lėmė daugelio sovietmečiu nuo Bažnyčios nutolusių žmonių sugrįžimą prie

katalikiškojo tikėjimo. Kita vertus, prioriteto Katalikų Bažnyčiai suteikimas (Restitucijos aktas, sprendimas užmegzti diplomatinius santykius su Šv. Sostu) daliai visuomenės virto vienu iš religinį konformizmą skatinančių veiksnių. Laikotarpis nuo 1990 m. iki maždaug 1997 m. buvo trečiojo pasaulėžiūrinio lūžio laikotarpis – katalikais save laikančių žmonių skaičius padidėjo nuo 57 iki 77 procentų. Be abejo, nors formalus konfesinės tapatybės deklaravimas nėra tapatus realiai pasaulėžiūrinei laikysenai, vis dėlto tai – vienas iš požymių, liudijančių didelę katalikybės labiau tradicine forma (su krikščioniškuoju dualizmu) – konservatyvių tendencijų –įtaką. Nors minėtu laikotarpiu Bažnyčios vadovybės vairas buvo rankose jėgų, besivadovavusių Vatikano II Susirinkimo nutarimais ar juos respektavusių, taigi, priskirtinoms atvirajai katalikybei, vis dėlto pati istorinė logika, vertusi Bažnyčią dėti didžiules pastangas atkurti prieškaryje turėtas pozicijas – visų pirma siekti katalikiškų tiesų ir vaizdinių atkūrimo tikinčiųjų sąmonėje (taigi tikėjimo doktrinos internalizacijos), struktūrų, katalikiškų organizacijų atkūrimo, nuosavybės atgavimo, formavo labiau konservatyvų oficialiosios Bažnyčios palaikomą diskursą, katalikų visuomeninės nuomonės formavimui esant rankose tų, kurie buvo linkę vadovautis tegul ir kiek modifikuoto, švelniau formuluojamo, bet vis dėlto katalikiškojo ekskliuzyvizmo ir krikščioniškojo dualizmo principais. Įsiliepsnojo kova su krikščionišku ir nekrikščionišku sektantizmu. Tačiau stiprias pozicijas turėjo ir nuoširdžiai Vatikano II Susirinkimo idealais besivadovaujantys katalikų visuomenės veikėjai (ypač akademiniuose sluoksniuose, tarp kultūrininkų, katalikiškoje žiniasklaidoje), autentiškai atstovaujantys atvirajai katalikybei, tolerantiškai nusiteikę heterodoksinės katalikybės, tuo metu įtakingų Bažnyčios sluoksnių marginalizuojamos, atžvilgiu.

Vis dėlto, pasinaudojant demokratija ir žodžio laisve, savo įtaką sparčiai plėtė ir tvirtinosi ir įvairios holizmu besivadovaujančios grupės – ezoterinės, orientalistinės, parapsichologai, ekstrasensai ir pan., t. y. nebažnytinis holizmas. Jų idėjos nulėmė labai nemažos visuomenės dalies pasaulėvaizdį. 1990 m. atlikti pirmieji reprezentatyvūs sociologiniai tyrimai, įvertinus ir žymenis, svarbius holistinės

pasaulėžiūros identifikavimui, leidžia teigti, kad tuo metu maždaug pusė asmenų, laikančių save katalikais, vadovavosi holistiniu pasaulėvaizdžiu (tai būtų apie 20 % visų lietuvių) ir galbūt dar panašus procentas buvo bažnytiškai neangažuota holizmu besivadovaujanti visuomenės dalis. Holistinės laikysenos visuomenėje stiprėjimą skatino pats ateistinės valstybės vykdytas gamtamokslinės pasaulėžiūros propagavimas. 7-ajame dešimtmetyje SSRS galutinai pripažinus XX a. pirmos pusės fizikos ir astronomijos bei kosmologijos moksluose įvykusią revoliuciją (susiformavus kvantinei fizikai su bangos ir dalelės dualizmo ir neapibrėžtumo principu ir specialiąja reliatyvumo teorija), tai virto oficialiąją materialistinę ideologiją griaunančiu ir holizmą skatinančiu veiksniu. Materialistiniu redukcionizmu ir griežtu scientizmu paremta pasaulėžiūrinė laikysena išliko ir po 1990 m., nors ir prislopinta dominuojančios teistinės pasaulėžiūros ir kasdieniame gyvenime neretai besireiškianti kaip prozaiškas buitinis materializmas, vartotojiškumas. Jos laikėsi asmenys, įsitikinę atsitiktiniu gyvybės ir paties pasaulio atsiradimu, realybės materialumu, kad ir kaip sunkiai apčiuopiamu. Taigi jų pasaulėžiūra laikytina materialistinio redukcionizmo ir atsitiktinumo kaip veiksnio lydiniu. Tokių 10-ajame dešimtmetyje, nepaisant procentinio svyravimo, galėjo būti iki 20 %. Scientizmas pozityvizmo, lingvistinės-analitinės filosofijos, struktūralizmo forma ir toliau liko labai įtakinga pasaulėžiūrine-filosofine orientacija akademiniame sluoksnyje. Visgi reikia pažymėti, jog transhumanizmo ideologija besivadovaujančiųjų, neabejotinai kilusių iš radikaliai scientistinės stovyklos, save laikančių netikinčiaisiais ir griežtai save skiriančių nuo katalikų atveju nuo radikalaus materialistinio redukcionizmo pereita prie vitalizmo ir kryptingos, sąmonės valdomos (lamarkistinės) evoliucijos teigimo. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje ekstensyvi katalikybės plėtra (daugiausia konservatyvia forma) baigėsi, prasidėjo katalikybės kiekybinio traukimosi ir tradicinių dogminių orientyrų praradimo laikotarpis. Formavosi pasaulėžiūrinė situacija, kurioje dominuojančią, prioritetinę padėtį užimanti katalikybė turėjo koegzistuoti su nemažos visuomenės dalies protus valdančios holistinės pasaulėžiūrinės orientacijos, taip pat materialistiniu

redukcionizmo, scientizmo, pozityvizmo, indiferentizmo, apskritai skeptiškumu paženklintos visuomenės dalies egzistavimu. Tai pasaulėžiūrinis sambūvis, verčiąs ir pačią katalikų visuomenę labiau atsiverti holistinei orientacijai pasaulėvaizdžio prasme ir indiferentizmui kaip pasaulėžiūrinės laisvės laidui, priimant pasaulėžiūrinį sambūvį kaip teigiamybę, o ne tik kaip neišvengiamybę.

Katalikų visuomenės vidinės diferenciacijos sovietmečiu ir po 1990 m. svarbiausi skiriamieji požymiai buvo santykis su Vatikano II Susirinkimo nulemta nauja Bažnyčios mokymo samprata (požiūris į krikščioniškąjį ekskliuzyvizmą) ir santykis su krikščioniškuoju dualizmu, arba, po 1990 m., laikysena „Naujajam amžiui" būdingų reiškinių atžvilgiu. Pagal šiuos požymius (kriterijus) formavosi konservatyvioji (neretai tik formaliai pripažinusiųjų Vatikano II Susirinkimo nutarimus), atvirosios katalikybės (aiškiai besiorientuojančios į Susirinkimo mokymą) ir holistinė katalikų visuomenės pasaulėžiūrinės orientacijos. Sovietmečiu, nepaisant daugybės katalikiškų savilaidos knygų, demonstruojančių ar bent implikuojančių holistinį požiūrį į realybę, turint omenyje ir katalikišką liaudį, pasižyminčią liturginiu ir socialiniu konservatyvumu (beje, netrukdančiu, kaip matėme iš sociologinių apklausų, funkcionuoti holistinio pobūdžio vaizdiniams jos sąmonėje), ir paklusnumo dvasininkams kaip savo ganytojams (kuriems privalomumas laikytis verbalinio tikėjimo tiesų suvokimo buvo dar stipresnis), vis dėlto dominavo konservatyvi laikysena, jau vien dėl to, kad savišvieta, įmanoma dėl savilaidos tekstų, rūpėjo tik intelektualiai smalsesniems katalikams. Konservatyvios tendencijos išliko stiprios ir po 1990 m. Vis dėlto griežtas neatsiribojimas nuo holizmu besivadovaujančių katalikų visuomenės grupių ir veikėjų rodo, kad holizmas buvo priimamas ir konservatyviau mąstančiųjų kaip ne taip lengvai paneigiamas, kaip veiksnys, su kuriuo reikia skaitytis. Apkritai nebuvo jokių pasaulėžiūrinių frontų. Katalikiškasis konservatizmas kaip krikščioniškasis dualizmas ir katalikiškasis ekskliuzyvizmas, atviroji katalikybė kaip nuoširdi Vatikano II Susirinkimo recepcija, heterodoksinė katalikybė su holistiniu pasaulėvaizdžiu reiškėsi kaip mąstymo ir veiklos tendencijos, orientacijos. Ryškesnis,

ypač sovietmečiu, buvo katalikų ir nekatalikų skyrimas. Kardinalios konfrontacijos sovietmečiu ir kurį laiką po 1990 m. būta su aktyviais materializmo ir ateizmo propaguotojais (sovietmečiu jį prievartiniais būdais diegusiais). Vis dėlto apskritai dėl didelės katalikybės įtakos visai lietuvių populiacijai neįmanomas griežtas katalikų ir nekatalikų atribojimas – vienaip ar kitaip, visa visuomenė yra patyrusi katalikybės įtaką ir neretai net labai svetimi katalikybei asmenys savo pasaulėvaizdyje ir pasaulėžiūroje yra integravę ir katalikiškų vaizdinių. Taigi būta pasaulėžiūrinės difuzijos reiškinių.

IV. TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ VIETA LIETUVOS VISUOMENĖS PASAULĖVAIZDŽIO KAITOS PROCESE (REZIUMĖ)

Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija XX amžiuje vyko visuomenėje, kuri gyveno dviejų santvarkų ir dviejų politinių režimų (komunistinio ir demokratinio) sąlygomis, sovietinėje ir nepriklausomoje Lietuvoje, be to, visuomenės dalyse – katalikų ir nekatalikų, kurių pasaulėžiūriniai principai gerokai skyrėsi. Dar daugiau: nei katalikų visuomenė, nei nesiejanti savęs su Bažnyčia visuomenės dalis nebuvo vienalytės. Nepaisant to, kad Bažnyčia buvo stipriai varžoma materialistine ideologija ir ateizmu besivadovaujančios valstybės valdžios, ji turėjo nemažą autoritetą ir paveikė ar net nulėmė didelės dalies lietuvių pasaulėžiūrą ir visuomeninę laikyseną, visgi ne vien savo oficialaus tradicinio mokymo pagrindu, o įvairiomis atvirajai katalikybei plačiąja prasme priskirtinomis savo formomis. Vyko stipri tradiciniu mokymu apibrėžiamos katalikybės ir katalikų visuomenės kaita, tradicinių jos mokymo, vaizdinių, elgsenos, normų pokyčiai. Kita vertus, lygiai taip pat vyko oficialiąja komunistine ideologija didesniu ar mažesniu laipsniu savo pasaulėžiūrines preferencijas grindusios visuomenės dalies pasaulėžiūros ir pasaulėvaizdžio erozija, galiausiai pasibaigusi žymiu materialistinio ir ateistinio visuomenės segmento susilpnėjimu po 1990 m. Tokiame kontekste sovietmečiu formavosi savita pasaulėvaizdžio ir pasaulėžiūros konsteliacija, kurioje oficialios komunistinės (ateistinės) ideologijos ir tradicinės katalikybės ideologemos bei vaizdiniai vaidino nežymų vaidmenį, labiau virto savanoriškais ar privalomais (išsireikalaujamais) identiteto žymenimis, tokiais kaip kūrimo iš nieko dogmos tradicinė interpretacija, nulėmusi griežtą realybės dalijimą į gamtinį ir antgamtinį pasaulį, prigimtį ir antprigimtį, Dievą ir pasaulį (kūriniją), materiją ir dvasią, sielą ir kūną iš vienos pusės ir materijos (kuri atitinkamos visuomenės dalies sąmonėje buvo tapatinama su kieta, apčiuopiama medžiaga) kaip vienintelės realybės iš kitos. Iš tiesų nemaža lietuvių visuomenės dalis niekada nepriėmė tokio

pasaulėvaizdžio, o vėlyvajame sovietmetyje, ypač 9-ajame dešimtmetyje, ypač padidėjo dalis tų, kuriems realybė buvo viena, tačiau gilumine prasme nemateriali medžiagine prasme. Šiuo laikotarpiu lietuvių visuomenės pasaulėvaizdis buvo labai veikiamas banginių realybės sampratos vaizdinių, pasiekiančių visuomenę įvairiais kanalais – oficialiojo sovietinio gamtamokslio (7-ojo dešimtmečio pradžioje galutinai pripažinusio kvantinę fiziką ir reliatyvumo teoriją) per vidurines ir aukštąsias mokyklas, mokslo populiarinimo institucijas ir žiniasklaidos priemones, per ezoterinius krikščioniškus ir nekrikščioniškus mokymus ir kitais būdais. Taigi ir oficialiais kanalais sklido pasaulėvaizdžio vaizdiniai, būdingesni ir labiau propaguojami ezoterinių grupių – realybė kaip „bangos“, „virpesiai“, „dažniai“, „modusai“ ir pan. Tokia buvo dominuojanti sovietmečio pasaulėvaizdžio tendencija, prie jos turėjo taikytis ir katalikų visuomenė. Tokia aptariamo laikotarpio katalikų ir su Bažnyčia savęs nesiejančios lietuvių visuomenės dalies pasaulėvaizdžio konsteliacija verčia šalia tradicinės (konservatyviosios) katalikybės, apibūdinamos daugiau ar mažiau nuosekliu krikščioniškojo dualizmo (prigimties ir antprigimties, Dievo ir jo kūrinijos, materijos ir dvasios) priėmimu iš vienos pusės ir materialistiniu redukcionizmu bei griežtu sekuliarizmu (sovietmečiu – ir ateizmu), t. y. įsivaizdavimu, kad visa tai, kas egzistuoja, yra materialu, o sąmonė yra materijos epifenomenas, pažymėtos pasaulėžiūrinės stovyklos postuluoti egzistuojant holistiniu pasaulėvaizdžiu, nusakomu principu „visa yra viename ir viename viskas“, besivadovaujančią visuomenės dalį, atsisakiusią materijos ir dvasios, o faktiškai – ir objekto bei subjekto dualizmo.

Būtent holizmas ir juo besivadovaujančios pasaulėžiūrinės grupės ir yra tikroji Teilharďo idėjų pozityviosios recepcijos bazė. Holistinė stovykla (holizmas) apima ir dalį save identifikuojančiųjų su katalikybe (t. y. laikančių save katalikais). Žinoma, tai reiškia, kad katalikybė nebegali būti tapatinama tik su tradicine katalikybe, kuri laikotarpiu po Vatikano II Susirinkimo, faktiškai atsisakius katalikiškojo ekskliuzyvumo principo ir tai gana greitai (tegul daugeliu atvejų tik formaliai) pripažinus didžiajai katalikų visuomenės daliai, nebėra tradicinė

in stricto. Katalikų visuomenėje holistinei stovyklai priskirtini asmenys ir grupės, besivadovaujančios heterodoksinėmis katalikybės formomis. Su Bažnyčia savęs nesiejančioje visuomenės dalyje holistinei stovyklai visų pirma priskirtini įvairių ezoterinių grupių mokymų – ypač Agni jogos (Rerichų) mokymo – pasekėjai. Taigi holizmas katalikybės atžvilgiu dalijasi į katalikiškąjį ir nekatalikiškąjį holizmą. 9-ajame dešimtmetyje galutinai išryškėjo trys pasaulėžiūrinės ir pasaulėvaizdžio orientacijos – pirma, konservatyviosios katalikybės, antra, holizmo, grindžiamo dieviškumo, dvasios, sąmonės imanentiškumu gamtai (kosmosui), panenteistine Dievo ir pasaulio santykio samprata, pasidalijusi į tuos, kurie save laikė katalikais (formuojantis heterodoksinės katalikybės pavidalams), ir tuos, kurie nesitapatino su krikščionybe ar katalikybe, nesiejo savęs su Bažnyčia, ir trečia, materialistiniu redukcionizmu ir griežtu scientizmu grįsta pasaulėžiūra, kurios laikėsi asmenys, save laikę ateistais, netikinčiaisiais, indiferentais ar turėję labai materialistinius, vartotojiškus interesus.

Šiuolaikiniame Bažnyčios magisteriumo mokyme, ypač pop. Pranciškaus dokumentuose, matomas aiškus polinkis į Bažnyčios tradicijos holistinį aiškinimą ir panenteistinį Dievo ir pasaulio santykio supratimą. Bažnyčios mokymo reinterpretacija ypač akivaizdi XXI amžiaus teologijoje, radikaliai atmetančioje katalikiškąjį ekskliuzyvumą ir laikančią Bažnyčią globalaus religinio sambūvio dalimi. Šiuolaikiniame gamtamokslyje holizmas taip pat tampa dominuojančia paradigma, kaip matyti iš reakcijos į fiziko prof. dr. Hanso Peterio Dürro inicijuotą Potsdamo memorandumą (2005 m.), kurį pasirašė 138 žymūs pasaulio mokslininkai. Viena iš holistinio mąstymo raiškos formų yra „Naujasis amžius“. Jo ideologai Teilhard'ą pripažįsta vienu iš savo pirmtakų. Šiuolaikiniame moksle „Naujasis amžius“ laikomas ezoterikos forma, kuriai priskiriamos įvairios Vakarų spiritualistinės-monistinės dvasinės ir filosofinės tradicijos. Tad akivaizdu, jog Teilhard'o de Chardino holistinis pasaulėvaizdis ir ezoterika bei „Naujasis amžius“ turi bendrą pasaulėžiūrinę bazę, nors sutapatinti jų neįmanoma – juos išskiria Teilhard'ui brangi asmens kategorija. Toje pačioje pasaulėžiūrinėje bazėje interpretuojama ir

Teilharďo evoliucijos samprata. Tyrinėtojai Teilharďo evoliucijos biologinę fazę sieja su neolamarkizmu, pripažįstančiu biologinio organizmo pajėgumą pačiam atsirinkti išlikti padedančias mutacijas, verčiantį postuluoti protingos jėgos organizme, rūšyje ar visoje gyvojoje gamtoje egzistavimą. Teilharďas gyvybę kildina iš pačios vadinamosios materijos (kuri juk yra viena iš tos pačios Sąmonės formų) saviorganizacijos (sinergetikos) pagrindais, be ypatingo nuolatinio aktyvaus kosminės sąmonės kišimosi, tačiau visas tas iš pirmo žvilgsnio atsitiktinis procesas vyksta nepaliaujamo tobulėjimo kryptimi. Nevienareikšmis Teilharďo santykis su transhumanizmu: nors technologijoms jis skyrė didžiulę reikšmę, jos jam – tik priemonė išskleisti žmonijos dvasinę esmę.

Turima medžiaga leidžia teigti, kad su Teilharďo teologinėmis ir filosofinėmis idėjomis Lietuvoje pirmą kartą susipažinta 6-ojo dešimtmečio pabaigoje – apie 1958 m. Maždaug tuo metu, t. y. Jono XXIII pontifikato pradžioje, o iš kitos pusės – chruščiovinio atlydžio laikotarpiu, apie jas sužinojo kun. Jonas Lauriūnas SJ ir iš lenkų studentų išgirdo Maskvos universitete filosofiją studijavęs Bronius Genzelis. Didžiulis Teilharďo idėjų recepcijos postūmis buvo jo veikalo „Žmogaus fenomenas“ išleidimas rusų kalba 1965 m. Šį veikalą Broniaus Kuzmicko dėka turėjo galimybę perskaityti Maskvos aukštosiose mokyklose studijavę lietuvių aspirantų klubo nariai. Tai buvo vienas iš Teilharďo de Chardino idėjų recepcijos tarp Lietuvos filosofų ir gamtos bei socialinės srities mokslininkų veiksnių.

7-ojo dešimtmečio antroje pusėje prasidėjo nuoseklus Teilharďo de Chardino idėjų propagavimas. Pirmiausia jo ėmėsi katalikai. Kun. J. Lauriūnas savo pamoksluose užsimindavo apie Teilharďą jau nuo 1966 m. Galimas dalykas, tai susiję su Bažnyčios atsivėrimu pasauliui po Vatikano II Susirinkimo. Lietuvos filosofams postūmis skelbti savo tekstus apie Teilharďo filosofiją buvo sovietinių filosofų – Jevgenijaus Babosovo, Vasilijaus Pasikos, Viktoro Garadžos – darbai, pasirodę 7-ojo dešimtmečio pabaigoje. Pirmieji Jokūbo Minkevičiaus tekstai, skirti Teilharďui, paskelbti 1968 m. (vienas – žurnale „Вопросы научного атеизма“, kitas – Lenkijos spaudoje). 7-ojo dešimtmečio pabaigoje Teilharďas imamas minėti

ir ateistinėse paskaitose (Jono Mačiulio, Irmijos Zakso). Nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios tiek oficialiosios filosofijos baruose skelbiami darbai, tiek katalikų intelektualų pogrindyje sukurti tekstai, kuriuose Teilharďas de Chardinas bent paminimas, pasirodo jau reguliariai ir santykinai dažnai.

Autorių šaltiniai buvo išeivijos (Vakarų), sovietiniai (taip pat Lenkijos ir VDR), heterodoksinių krikščioniškų autorių ir ezoterinių grupių, pačių lietuvių sovietinių filosofų ir lietuvių katalikų intelektualinio pogrindžio (savilaidos) tekstai. Tai visų pirma knygos iš Vakarų ir korespondencija su išeiviais ir Vakarų atstovais nelietuviais. Nemažą reikšmę turėjo knygos ir periodinė spauda iš VDR ir Lenkijos. Jėzuitai labiau naudojosi Rytų Vokietijos šaltiniais, o marijonai palaikė glaudžius ryšius su Lenkijos marijonų provincija. Lenkijos veiksnys buvo svarbus ir Lietuvos filosofams. Vis dėlto neretai Teilharďo idėjų šaltiniai ir jų interpretavimo terpė nesutapdavo. Pavyzdžiui, heterodoksiniams katalikams ir ezoterinių grupių atstovams Teilharďo de Chardino ir jo idėjų pažinimo šaltinis neretai būdavo Lietuvos ar kiti SSRS filosofai, tačiau informaciją apie Teilharďą jie interpretuodavo jau veikiami savo pasaulėžiūrinių-religinių-ideologinių prielaidų. Kai kurie Lietuvos fizikai apie Teilharďą sovietmečiu sužinojo bendraudami su katalikų intelektualais (pvz., fizikas Egidijus Norvaišas – su Algirdu Patacku ir Jonu Boruta). Svarbus Teilharďo recepcijos kanalas ir žinios apie jį skleidėjas inteligentijoje (visgi daugiausia – mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo aspektu) buvo jėzuitai (ypač kunigai J. Lauriūnas, Jonas Zubrus, Jonas Danyla, Jonas Boruta). Katalikiškuose šaltiniuose buvo gausiai remiamasi Lietuvos filosofų (savo ruožtu besirėmusių Vakarų ir išeivijos literatūra), kitų sovietinių filosofų ir kitų mokslo sričių atstovų darbais, kurie katalikų dvasininkams, pasauliečiams buvo ne tik kritikos objektas, bet neretai – inspiracijos šaltinis, o kartais ir solidarizavimosi objektas. Taigi vyko intensyvi, nors ir netiesioginė (nesinchroninė), katalikų intelektualų diskusija su oficialiosios filosofijos, taip pat materialistinės, ateistinės, griežtai scientistinės valstybinės ideologijos propagandistais ir nuoširdžiais jos rėmėjais.

Tai, kad intelektualioji angažuotos katalikų visuomenės dalis (ir ypač jėzuitai)

sovietmečiu Teilhard'ą de Chardiną pakankamai gerai žinojo ir vertino jį teigiamai ar neigiamai (ypač dėl Maceinos įtakos), abejonių nekyla. Teilhard'o vardas ir idėjos buvo minimos, aptariamos įvairiose katalikų visuomenės pasaulėžiūrinėse grupėse, srovėse – jėzuitų ir marijonų vienuolijose, įvairiuose savilaidos leidiniuose, nesusijusiuose su šiomis vienuolijomis, pogrindinėje periodinėje savilaidoje, heterodoksinių katalikiškų grupių literatūroje, oficialų Bažnyčios mokymą atspindinčioje literatūroje. Vis dėlto Teilhard'o de Chardino pavardės rašyba, kai kuriais atvejais gerokai nutolusi nuo oficialios rašybos arba sovietmečiu naudotos jo transkribcijos pagal tartį (Pjeras Tejaras de Šardenas), būtų liudijimas, kad tokiais atvejais apie šį jėzuitą, mokslininką ir filosofą sužinoma pirmą kartą.

Teilhard'as de Chardinas ir jo idėjos buvo gerai žinomos filosofams. Jų asmeninis suinteresuotumas Teilhard'o idėjų analizavimu, santykis su jomis – teigiamas ar neigiamas, teminis kryptingumas skyrėsi, tačiau po sovietinių rusų filosofų straipsnių ir pirmųjų knygų apie jį, ypač po J. Minkevičiaus, I. Zakso ir B. Kuzmicko straipsnių ir knygų (1968–1971 m.), po mokslinių konferencijų Šiauliuose ir Vilniuje, jo idėjų esmės suvokimas bent jau povatikaninio katalikiškojo atsinaujinimo (vadinamojo modernizmo) kontekste Lietuvos filosofams buvo norma. Teilhard'o filosofijos tyrimai susiję visų pirma su filosofo B. Kuzmicko asmeniu. Jo vykdyti katalikiškojo modernizmo ir jų kontekste – Teilhard'o idėjų (vadinamojo tejarizmo) tyrimai 1973 m. puikiai įsikomponavo į Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus katalikiškojo antikomunizmo ir buržuazinės filosofijos tyrimų problematiką. Tuo užsiėmė ne tik B. Kuzmickas, bet ir Antanas Gaidys, Eugenijus Vasilevskis, I. Zaksas, J. Minkevičius ir kai kurie kiti. Vis dėlto B. Kuzmickui katalikiškojo modernizmo (su tejarizmu imtinai) tyrimai, skirtingai nuo kitų filosofų, buvo prioritetiniai. Svarbią vietą Teilhard'o de Chardino filosofija užėmė Romualdo Ozolo Vilniaus universitete dėstytame filosofijos istorijos kurse. Žymiausių universiteto filosofų palaikymą turėjo ir Teilhard'o veikalo ištraukos publikacija „Filosofijos istorijos chrestomatijoje". Tarp tokių filosofijos srovių, kuriose Teilhard'as de Chardinas natūraliai įsirašo kaip savas ir būtinas

tyrimo objektas, yra katalikybės doktrinos, filosofijos, socialinio mokymo tyrimai ir kritika, taip pat holistinio pobūdžio ontologinių koncepcijų tyrimai (su tuo dera mokslo ribų tyrimų problematika). Apskritai dėl polinkio į sąmonei, dvasiai, asmenybei, kultūrai prioritetą teikiančias filosofines koncepcijas Lietuvos filosofijos tyrimų problematika buvo palanki teigiamai Teilhard'o de Chardino recepcijai, nors ir formavo kiek redukuotą recepciją – dominuojant tendencijai interpretuoti Teilhard'o idėjas personalizmo kontekste.

Gamtos ir socialinių mokslų atstovams, menininkams, literatams, edukologams, psichologams Teilhard'o de Chardino filosofijos žinojimas neišplaukė iš jų profesijos ir kūrybos esmės. Jie apie jį sužinodavo dėl asmeninio suinteresuotumo, savo gyvenimo aplinkybių, pasaulėžiūrinių, ideologinių, gamtamokslinių paskatų, ne vienu atveju nulemtų gyvenimo prasmės paieškų, prisijungimo prie holistinio pobūdžio mokymų, ideologijų, religijų. Kai kuriems jų informacijos apie Teilhard'ą de Chardiną šaltiniu tapdavo bendravimas su katalikais intelektualais, tarp kurių taip pat buvo mokslininkų ar besirengiančiųjų mokslininko karjerai (Jonu Boruta, Algirdu Patacku), taip pat kunigais (J. Lauriūnu, Česlovu Kavaliausku ir kitais).

Sovietmečiu Teilhard'o de Chardino filosofija buvo dėstoma Vilniaus universitete (Romualdas Ozolas, Dobilas Kirvelis), su jo filosofinėmis ir teologinėmis idėjomis buvo supažindinami būsimieji kunigai Kauno kunigų seminarijoje kun. Juozo Prankos ir kai kurių kitų dėstytojų paskaitose. Nuo 1993 m. Vytauto Didžiojo universitete, Vilniaus pedagoginiame universitete, Vilnius kunigų seminarijoje psichologiją dėstė kun. prof. Antanas Paškus, reikia manyti, rasdavęs galimybių pristatyti ir Teilhard'o idėjas. Kun. Jonas Kauneckas, nuo 1990 m. paskirtas atkurtos Telšių kunigų seminarijos dėstytoju ir dvasios tėvu, supažindindavo klierikus su Teilhard'o evoliucijos samprata. Vilniaus universiteto Gamtos fakultete toliau dėstė docentu paskirtas D. Kirvelis. Kun. A. Saulaičio SJ vedamame krikščioniškojo dvasingumo kurse Vilniaus universitete (bent nuo 2000 m.) viena iš temų buvo Teilhard'o krikščioniškasis evoliucionizmas. Greičiausiai ir

Vilniaus Gedimino technikos universiteto studentai turėjo galimybę susipažinti su Teilharď o de Chardino idėjomis. Tejarizmas plačiai aptartas Kęstučio Pukelio filosofijos kompendiume, skirtame pedagogų filosofiniam išsilavinimui kelti. Teilharďas minimas mokytojams skirtose metodinėse priemonėse, nuorodų į jo asmenį ir idėjas esama vadovėliuose.

Galime įžvelgti skirtingą santykį – motyvacijos, įsigilinimo laipsnio – su Teilharď o de Chardino biografijos faktais. Visapusiškas, visavertis Teilharď o, kaip mąstytojo, filosofo, teologo, mistiko, jėzuito ir mokslininko (paleontologo), pateikusio krikščioniškojo evoliucionizmo viziją, Bažnyčios reformatoriaus, suformavusio naują tikėjimo ir mokslo sintezę, vaizdas visų pirma iškilo Brazauskų mokyklos aplinkoje. Visapusiškai Teilharď o de Chardino biografijos faktus pristato ir jėzuitai, tačiau akcentuodami tikėjimo ir mokslo neprieštaringumą, Teilharď o ištikimybę Ordinui, paklusnumą Bažnyčiai, taip pat teigiamą požiūrį į pasaulį ir veiklią meilę kaip krikščioniškojo idealo pavyzdį kunigams, vienuoliams ir visiems tikintiesiems, nepamirštant ir jo mistinių išgyvenimų. Vis dėlto katalikų visuomenėje būta stiprios konservatyvios tendencijos, daug stipresnės, nei matoma savilaidos tekstuose. Periodiniame savilaidos leidinyje „Dievas ir Tėvynė“ Teilharďas vertintas neigiamai būtent dėl nepaklusnumo savo Ordinui. Sovietmečiu oficialiojoje filosofijoje svarbiausios Teilharď o biografijos detalės būdavo pateikiamos charakterizuojant jį kaip mokslininką ir jėzuitą, dvasininką, tačiau akcentuojant Bažnyčios vadovybės priešiškumą jam. Taigi dauguma mažai dvasiškai susijusių su Bažnyčia filosofų pristatydavo jį tikėjimo ir mokslo, taip pat Bažnyčios progresyviųjų ir konservatyviųjų sluoksnių konflikto kontekste, tačiau kompensuodavo Bažnyčios vadovybės vykdytų jo represavimų įspūdį teiginiu, jog faktiškai jis lieka tikinčiuoju.

Teilharď o de Chardino holistinis pasaulėvaizdis iš esmės skyrėsi nuo tradicinio Bažnyčios mokymo. Tas radikalus skirtingumas įvairių katalikų ir nekatalikų grupių buvo vertinamas skirtingai. Labiau holistinės dvasios paveiktuose tekstuose kritikos objektu tampa krikščioniškasis dualizmas. Visgi savilaidoje

esama ir kardinaliai priešingų Teilhard'o intencijai suvienyti mokslą ir tikėjimą reakcijų, krikščioniškojo evoliucionizmo negatyvaus vertinimo tradicinės doktrinos požiūriu („Dievas ir Tėvynė"). B. Kuzmickas Teilhard'o teologinę laikyseną analizavo augustiniškojo spiritualizmo ir tomistinio-aristotelinio intelektualizmo priešpriešos kontekste. Kultūros filosofijos, sąmonės problematikos srityje dirbę filosofai akcentavo Teilhard'o personalizmą. Jo filosofijai būdingą krikščioniškąjį humanizmą, optimizmą, progreso apoteozę katalikų autoriai dar labiau išryškino kaip būdingą krikščionybei, o filosofai, pozityviai vertindami tejarizmo humanistines ir optimistines tendencijas, įžvelgė socialinio visuomenės vystymosi reiškinių specifikos neigimą, biologizavimą, tejaristinio humanizmo abstraktumą.

Teilhard'ui būdingą mokslo ir tikėjimo santykį su formaliu mokslo iškėlimu aukščiau tikėjimo, bet faktiškai jiems persmelkiant ir veikiant vienas kitą, autentiškai pristato Brazauskai, taip pat jėzuitas kun. J. Lauriūnas. Visai katalikų stovyklai būdingas mokslo ir tikėjimo harmonijos teigimas vis dėlto buvo suvokiamas nevienodai: konservatyvesni autoriai tikėjosi, kad mokslas iliustruos tradicinę tikėjimo tiesų interpretaciją, o atvirosios katalikybės pozicijos besilaikantys ar labiau holistiškai nusiteikę autoriai svajojo apie spiritualistinį mokslą, sintezuojantį gamtos mokslus su religija. Filosofai standartiškai konstatuodavo tejariškosios mokslo ir tikėjimo sintezės iliuziškumą, bandymo sutaikyti mokslą ir tikėjimą, materializmą ir idealizmą neįmanomumą, radikaliai atmesdami iš materialistinio redukcionizmo pozicijų holizmo apraiškas kaip panteizmą ir panpsichizmą.

Ne visos katalikų grupės vienodai atsivėrė Teilhard'o de Chardino holistinei filosofijai. Bene radikaliausiai atsivėrė Brazauskų mokykla. Iš jėzuitų būtent kun. J. Lauriūnas labiausiai priartėjo prie Brazauskų pateikiamo Teilhard'o filosofijos aiškinimo gylio. Holistinis Teilhard'o filosofijos pobūdis buvo gerai žinomas ir kitiems jėzuitams, tačiau jie jį vertino atsargiai ir dar atsargiau pristatinėjo tikintiesiems. Neabejotinai holistiniu pasaulėvaizdžiu vadovavosi kun. Česlovas Kavaliauskas. Panpsichizmas išryškėja kai kuriose Kauno kunigų seminarijos dėstomų kursų paskaitose. Radikaliai tejariškąjį pasaulėvaizdį palaikė kun. prof. Antanas

Paškus. Jo įtaka Lietuvoje labiau jaučiama nuo 9-ojo dešimtmečio ir ypač išaugo po nepriklausomybės atkūrimo. Panenteistinis tejariškasis Dievo sampratos pobūdis matomas ir po 1990 m. katalikiškoje periodinėje spaudoje. Heterodoksinių katalikiškų grupių ir asmenų (F. Kasputytė, tėvas A. Menis, Mindaugas Tomonis) tejariškosios realybės sampratos interpretacija kai kuriais atvejais apčiuopia dar gilesnius už Brazauskų jos aspektus. Vis dėlto katalikiškuose savilaidos tekstuose matomas ir konservatyvus požiūris į realybę, materiją laikant pasyvia, nepajėgia kaitai pačiai iš savęs. Čia ypač didelė buvo A. Maceinos įtaka, mums rūpimu klausimu besireiškusi nuo 7–8 dešimtmečių sandūros. Santykinai masiškai plitę jo veikalų mašinraštiniai nuorašai ir kopijos buvo stiprus pasaulėžiūrinio, teologinio konservatyvumo veiksnys katalikų visuomenėje.

Oficialiojoje filosofijoje buvo pabrėžiama, jog tejarizme suteikiama sąmonės vystymuisi mistinių bruožų, jo pagrindu laikant „sielos energetiką“, postuluojant „vieningą kosminę energiją“, kuri savo prigimtimi yra psichinė, ir materialaus pasaulio savaiminį vystymąsi interpretuojant pagal „tebevykstančio kūrimo“ koncepciją“, taigi prikišant panpsichizmą, pažymint, jog Dievo transcendentiškumo ir imanentiškumo teigimas vienu metu logiškai nesuderinamas, be to, aukštesnių – dvasinių – pradų įžvelgimas materijoje paneigia vystymąsi kaip kažko naujo radimąsi. Pasirinkę kitus tyrinėjimo objektus, o ne Katalikų Bažnyčios kritiką ar jos doktrinos tyrimus, filosofai net sovietmečiu bandė atskleisti sąmonės prioritetą būties struktūroje, t. y. turėjo holistinį pasaulėvaizdį (pvz., Irena Gaidamavičienė).

Teilharďo de Chardino ir kai kurių jį recipavusiųjų naudotoje terminologijoje ryškus sąlytis su „Naujuoju amžiumi“, ezoterika, parapsichologija. Jį liudija tokių sąvokų kaip „energija“, „bangos“, virpesiai“, dažniai“, „astralas“ ir pan. pasitelkimas. Šie terminai sovietmečio lietuvių visuomenę pasiekė ir gamtamoksliniais kanalais, propaguojant naujausiais mokslo pasiekimais pagrįstą pasaulėvaizdį. M. Tomoniui ir daugeliui kitų katalikų nekėlė jokių abejonių telepatijos ir telekinezės reiškinių realumas ir pasaulio vieningumas „visuotinio lauko“, sujungiančio

sąmonę ir materiją, pagrindu. F. Kasputytė Teilharďo pasaulėvaizdį pristato pasitelkdama psichofizinės harmonijos koncepciją pagrindžiančius faktus. Studijavusieji teosofijos ar Agni jogos mokymą jau savaime vadovavosi ezoteriniu pasaulėvaizdžiu ir Teilharďo idėjas interpretavo šio mokymo – vadinasi, holizmo, sinergetikos, kosmizmo – kontekste.

Kalbant apie Teilharďo de Chardino evoliucijos sampratos recepciją, reikia išskirti du jos lygmenis: biologinės evoliucijos, atvedusios į žmogaus susiformavimą (atsiradimą), ir bendrąjį kosmogenezės-biogenezės-noogenezės-kristogenezės procesą, t. y. Būties su dieviškumu egzistavimo būdą, prasiveržiantį per žmogaus, bioso ir egzistencijos Žemėje rėmus. Katalikiškuose šaltiniuose dažniau kalbama apie biologinę evoliuciją kaip mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo iliustraciją, o oficialiojoje filosofijoje pristatomi abu lygmenys, daugiausia dėmesio skiriant bendrajai evoliucijai – Būties raidai. Brazauskų mokykloje Teilharďo realybė suvokiama kaip organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – Dievas. Tokio pat požiūrio savarankiškai, be Brazauskų įtakos, laikėsi įvairių heterodoksinių katalikiškų grupių dalyviai, besivadovaujantys panenteistine Dievo samprata ir holistiniu požiūriu į Būtį. Jėzuitai turėjo galimybių susipažinti su šiuo Brazauskų ir heterodoksinių grupių atskleidžiamu visapusišku Teilharďo filosofijos vaizdu. Vis dėlto nėra visiškai aišku, kiek jie buvo persiėmę ja, be to, ar turėjo galimybių konservatyvokos Lietuvos katalikybės fone visa apimtimi ir gyliu perteikti ją savo skaitytojams ir klausytojams. Apskritai intelektualesnėje dvasininkijoje žinota ir recipuota daugiau, nei skleista pasauliečiams: žinota apie holistinį Teilharďo de Chardino pasaulėvaizdį, o tikintiesiems Teilharďas pristatinėtas kaip tikėjimo ir mokslo harmonijos iliustracija. Konservatyvesni sluoksniai netgi labiau atskleidė Teilharďo holizmą, įvardindami jį panteizmu arba materializmu (dažniausiai iš Maceinos pasiskolintomis sąvokomis). Filosofai priekaištavo dėl Teilharďo evoliucijos uždarumo (užsibaigimo Omegos taške), teleologiškumo (vystymosi iš anksto nustatyta kryptimi), mistinių bruožų suteikimo sąmonės vystymuisi, atsiejimui nuo materialaus jos nešiklio. Vis dėlto

laisvi nuo oficialios ideologijos asmenys, nors ir vadovavęsi materialistiniu redukcionizmu (kaip Algirdas Statkevičius), pripažino evoliucijos proceso kryptingumą, teigdami, jog evoliuciją vysto išmintinga jėga *vis sophica cosmica*.

Nežemiškųjų civilizacijų egzistavimo arba pasaulių daugeriopumo idėja buvo klausimas, kuriuo antiklerikaliniai sluoksniai itin konfrontavo su Bažnyčia. Tai tapo savotiška antibažnytinių sluoksnių kovos vėliava, neatsitiktinai sovietinėje spaudoje dažnai propaguotos galimo susitikimo su proto broliais idėjos. Visgi tai vyko tik tol, kol buvo suprasta, kad už pasaulio daugeriopumo idėjos slypi paradoksali būties samprata – galimas skirtingų realybės lygmenų, taip pat tų, kurie galėtų būti pavadinti dvasiniais, egzistavimas, kuris buvo nepriimtinas besivadovaujantiesiems materialistiniu redukcionizmu. Dar didesniu mastu tradicinei katalikybei buvo nepriimtina nežemiškųjų civilizacijų idėja, nes griovė tradicinio mokymo įtvirtintą Žemės, kaip vienintelio Dievo rūpesčio objekto, supratimą. Taigi, šis klausimas yra neblogas žymuo, padedantis atskirti holistines pažiūras nuo tradicionalistinių – katalikiškų ar materialistinių.

Siekiant nustatyti Teilharďo idėjų recepcijos laipsnį, gylį ir pobūdį svarbu suvokti bendrąjį mums rūpimų idėjų pasaulėžiūrinį kontekstą. Sociologinių tyrimų rezultatai leidžia teigti Lietuvoje per aptariamą 40 metų laikotarpį įvykus tris pasaulėžiūrinius lūžius. Per pirmąjį nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio iki 7-ojo dešimtmečio pabaigos apie 20 % sumažėjo žmonių, siejančių save su Bažnyčia, skaičius. 8-asis dešimtmetis – pasaulėžiūrinės stabilizacijos laikotarpis, apie pusei lietuvių ir toliau save siejant su Bažnyčia. 9-ajame dešimtmetyje pastebimas religijos sugrįžimo fenomenas, tiesa, įgavęs daugiau ezoterinių idėjų plitimo formą. Sociologiniai tyrimai atskleidžia gausių tarpinių grupių tarp ateistų bei netikinčiųjų ir tvirtai tikinčiųjų egzistavimą – indiferentų tarp nereligingų, svyruojančių tarp tikinčiųjų, abejojančių. Šioms tarpinėms grupėms priklausė nuo trečdalio iki 60 % visuomenės.

Nepaisant į naujoves linkstančio intelektualų sluoksnio, katalikų visuomenė *in corpore*, turint omenyje plačiąsias katalikų mases, buvo konservatyvi. Tai

liudija besąlygiškas kunigų, kaip savo ganytojų, autoriteto pripažinimas, tikėjimo tiesų pažodinis laikymas savo katalikiškojo identiteto pagrindu, liturginis konservatyvumas, taip pat konservatyvumas socialinio gyvenimo normų srityje. Visgi kartu kai kuriomis tikėjimo tiesomis ir religiniais vaizdiniais katalikų masių tikėjimas buvo gan heterodoksinis – apėmė ir tokius pasaulėvaizdžio elementus, kurie su tradiciniu katalikiškuoju tikėjimu neturi nieko bendro (reinkarnacija, neasmeninė Dievo samprata ir pan.). Taigi kai kurie socialiai konservatyvūs katalikai galėjo būti ir buvo heterodoksiški tikėjimo požiūriu, o kartu, nors ir keista, išsaugojo savo katalikišką tapatybę. Ši tendencija išliko labai stipri ir atkūrus nepriklausomybę ir net sustiprėjo dėl Bažnyčios pastangų atkurti savo institucines, socialines, švietimo, žiniasklaidos ir kitokias struktūras ir internalizuoti katalikų tikėjimą lietuvių visuomenėje. Oficiali, privaloma tikintiesiems Katalikų Bažnyčios Lietuvoje pozicija išreikšta katekizmuose, kitoje katechetinėje literatūroje, matoma sovietmečiu autoritetingais laikytuose tekstuose (pavyzdžiui, kard. J. Ratzingerio), taip pat kunigų seminarijos paskaitų tekstuose, pagal kuriuos buvo ugdomi seminarijoje studijuojantys klierikai ir pogrindinės seminarijos auklėtiniai (greta galimybės skaityti kitokią literatūrą), tad apskritai kunigų rengimas buvo orientuotas į konservatyviausią, ribinę Vatikano II Susirinkimo nutarimų recepciją. Šioje literatūroje biologinės evoliucijos ir žmogaus kilmės iš žemesniųjų gyvybės formų idėja buvo priimta kaip hipotezė ir net labai įtikinama, tačiau buvo atmestas kūrimo iš nieko dogmos liberalesnis vertinimas. Formaliai seminarijos paskaitų tekstuose buvo perimtas ir katalikiškojo ekskliuzyvumo atsisakymas. Nelegaliai platintuose katekizmuose labiau atstovauta beveik ekskliuzyvistiniam Katalikų Bažnyčios vaidmens išganyme supratimui, paliekant minimalią galimybę išsigelbėti nekatalikams.

Atviroji katalikybė, kaip Vatikano II Susirinkimo idėjų visavertė recepcija, suvokimo ir privačios idėjų sklaidos prasme turėjo pakankamai plačią bazę dvasininkijoje, tačiau tik nedaugeliui dvasininkų užteko drąsos, noro, suinteresuotumo peržengti dvasininkijos ir pasauliečių sąmonėje įsišaknijusio tradicinės

Bažnyčios mokymo interpretacijos privalomumo katalikui ribas ir imtis gilios, visapusiškos Vatikano II Susirinkimo idėjų sklaidos. Iš plačiau pagarsėjusių to meto visuomenėje tokių asmenų buvo geriausiu atveju dešimtys (kun. Č. Kavaliauskas, kun. J. Lauriūnas, kun. Pranciškus Masilionis, kun. Bronius Bulika ir kai kurie kiti, mažiau žinomi). Kai kurie pasauliečiai entuziastingai priimdavo Vatikano II Susirinkimo idėjas kaip labai tinkančias kovai su valdžia, jos materialistine-ateistine ideologija. Būta katalikų intelektualų ir katalikų savišvietos būrelių (Povilas Butkevičius, Algirdas Patackas, Vilniaus katalikų intelektualų grupės), pasižyminčių atviresniu teologiniu žvilgsniu. Atvirosios katalikybės idėjos dominavo pogrindinėje periodinėje savilaidoje („Tiesos kelias“, „Rūpintojėlis“ ir kt.). Tokios katalikybės idėjomis besivadovaujantys jėzuitai evoliucijos klausimu balansavo tarp griežto materijos ir dvasios atskyrimo ir materijos savijudos, gyvybingumo pripažinimo dėka Dievo, veikiančio joje (šia formuluote kartu faktiškai pripažindami materijos transformacijos dvasios kryptimi galimybę).

Intelektualiai aktyvus sovietmečio katalikų sluoksnis, kurio atstovai buvo atitrūkę nuo paveldėtos tradicinės katalikybės, t. y. atsisakę katalikiškojo ekskliuzyvizmo ir besivadovaujantys dvasinės savo esme realybės vaizdiniais, laikė save dvasinio ir materialistinio frontų kovos dalyviais, taigi sąjungininkais pripažino visus, kurie priešinosi materialistiniam-redukcionistiniam pasaulėvaizdžiui. Be abejo, tokia dvasiškumo ir materialumo perskyra grindžiamos kovos įvaizdis buvo palaikomas pačios sovietmečiu Lietuvoje susiklosčiusios pasaulėžiūrinės konjunktūros. Propagandiniam aparatui aktyviai diegiant žmonių sąmonėje ateistinį ir gamtamokslinį materialistinį pasaulėvaizdį, į visas religijas buvo žvelgiama kaip į vienos priešiškos idealistinės stovyklos atmainas, jų neskiriant. Tuo buvo paneigiamas ir katalikybės išskirtinumas, ekskliuzyvumas. Tai automatiškai ir pačių katalikų mąstymą atitinkamai orientavo, visą apologetinį aktyvumą nukreipiant prieš materializmą, ateizmo stovyklą, patiems tapatinantis su dvasios stovykla, akcentuojant būties dvasiškumą. Ir iš atsinaujinančios po Vatikano II Susirinkimo Bažnyčios kontaktų su Vakarais laiškų, knygų, straipsnių periodinėje

spaudoje forma taip pat sklido signalai, skatinantys lygiai tokį pat katalikybės atsivėrimą tarpreliginiam bendravimui, atsitraukimui nuo tradiciškai suvokiamos katalikiškos specifikos ir atsivėrimui dvasios prioritetą akcentuojantiems mokymams, filosofinėms koncepcijoms, taigi galiausiai holizmui.

Heterodoksinės katalikybės atveju turimi omenyje tiek iš nekatalikiškų pasaulėžiūrinių grupių (pvz., teosofijos ir Agni jogos) kilę asmenys, konvertavę į katalikybę, tiek priklausantys tokioms katalikiškoms grupėms, kurios kitų katalikų galėjo būti laikomos nelabai katalikiškomis, tiek tos katalikų mokymo teologinės tendencijos, kurios nors ir atstovaujamos asmenų, grupių ir institucijų, daugeliu kitų aspektų neabejotinai daugumos vertinamos kaip ortodoksiškos, vis dėlto pačios savaime svarbiausių esamo Bažnyčios mokymo principų atžvilgiu laikomos esmingai nuo jo nukrypstančiomis. Viena iš nekrikščioniškų grupių, kurių dalis narių apsisprendė save sieti su Katalikų Bažnyčia ir laikyti save katalikais, tačiau faktiškai derindami su savo grupių, iš kurių atėjo į Katalikų Bažnyčią, mokymu, buvo Agni jogos (Gyvosios etikos), taip pat teosofijos pasekėjai (Aringas Gorodeckis, iš dalies Arūnas Brazauskas, Irena Stulpinienė, taip pat M. Tomonis ir kt.). Orientalistinių, ezoterinių doktrinų buvo veikiami kai kurie kunigai ir pasauliečiai (tėvas Benediktas Jurčys OFM, kun. Valerijus Rudzinskas, kun. Antanas Liesis MIC, Paulius Normantas, Vilius Orvidas, Konstantinas Kazimieras Raičinskis, Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus ir kt.). Tikras reiškinys katalikų visuomenėje buvo kun. Č. Kavaliauskas. Katalikiškos neortodoksinės grupės, turėjusiosios savitas pažiūras, pavyzdys būtų Brazauskai, kurių ištikimybė Bažnyčiai aktyviesiems kunigams nekėlė abejonių, tačiau jų ypatingas angažuotumas Teilhard'ui de Chardinui su jo holizmu konservatyviai Lietuvos katalikų visuomenei atrodė keistas. Kai kurie jėzuitai ir marijonai domėjosi ezoterika – kaupė atitinkamas knygas, darėsi išrašus. Daugelis jų tikėjo telepatijos, bilokacijos reiškinių realumu.

SSRS oficialioji ideologija pasižymėjo ryškiu materialistiniu redukcionizmu, griežtu scientizmu ir ateizmu ir nepripažino dvasiniam pasauliui jokio ontologinio statuso. Visgi dėl kvantinės fizikos atradimų teko pripažinti, jog materijos

apčiuopiamumo nebeliko. Vakuumo kaip materijos ištakų ir jo fluktuacijų pagrindu besiformuojančių efemeriškų virtualiųjų dalelių konceptu formaliai materializmas buvo paremiamas, tačiau faktiškai žmonių sąmonėje jo pagrindai išplaunami. Taigi oficialioji ideologija buvo priversta recipuoti šiuolaikinio gamtamokslio pasaulėvaizdį, kuriame skirtumas tarp filosofinių materijos ir dvasios sąvokų redukuojamas iki minimumo, tenkinantis tik dogminiu to skirtumo išsakymu. Oficialiosios komunistinės ideologijos su jos materialistiniu redukcionizmu ir ateizmu pozicijų užleidimą rodo marksizmo ir ateizmo ortodoksų reakcija į J. Minkevičiaus „Religijotyros įvadą". Ortodoksalūs marksistai ir ateistai (J. Mačiulis ir kt.) reiškė nepasitenkinimą antgamtiškumo eliminavimu iš religijos apibrėžimo, religiją interpretuojant kaip sekuliarų, humanistinį reiškinį su jame imanentiškai slypinčiais dvasiniais veiksniais. Taip trupėjo paskutiniai materialistiniai orientyrai. 9-ajame dešimtmetyje išryškėjo „religijos sugrįžimo" fenomenas, augo jaunimo susidomėjimas mistika, ezoterika.

Holizmas skverbėsi įvairiais kanalais – oficialiosios filosofijos, tematikos kaita ateizmo propagandoje, materijos subtilėjimą atskleidžiančiose „Žinijos" draugijos rengiamose paskaitose ir seminaruose, žurnale „Mokslas ir gyvenimas", televizijoje ir radijuje, besiformuojančioje ezoterinėje subkultūroje. Pirmiausia nauji pasaulėžiūriniai-ideologiniai akcentai išryškėjo filosofiniame diskurse. Filosofijoje holistinių aspektų galima rasti visų pirma sąmonės, intuityvizmo, iracionalizmo aspektų, fenomenologijos, krikščioniškojo ir nekrikščioniškojo personalizmo, katalikiškojo modernizmo, holistinių, universalistinių tendencijų tyrimuose. Žiūrovų susidomėjimą ezoterika, nežemiškosiomis civilizacijomis („skraidančiomis lėkštėmis") liudijančios temos gana dažnos buvo ateizmo propagandai skirtose LTR laidose. 9-ajame dešimtmetyje „Žinijos" veikloje itin padaugėjo paskaitų, kuriose buvo aptariamos su ezoterika, parapsichologija, netradiciniu (ypač rytietišku) religingumu susijusios temos. Parapsichologinio ir ezoterinio pobūdžio idėjų sklaidos akademiniame sluoksnyje kanalas buvo jaunųjų mokslininkų klubas „Po Zodiaku", veikęs Mokslininkų rūmuose Verkiuose.

1980 m. prie Mokslininkų rūmų buvo įkurta biofizinių reiškinių sekcija. 1981 m. Vilniuje ėmė veikti legalūs ektrasensorinio ugdymo būreliai. Svarbus holistinių pažiūrų sklaidos kanalas buvo sovietmečiu itin populiarus žurnalas „Mokslas ir gyvenimas“. Parapsichologijai, ezoterikai, psichologiniams ritmams skirta apie 50 tekstų, kuriuose šie reiškiniai vertinami pozityviai ar negatyviai, iš ortodoksalių ateistinių-materialistinių pozicijų, tačiau vis tiek pristatomi ir tam tikra prasme populiarinami.

Holistinių aspektų pastebima ir kairiųjų pažiūrų, tolerantiškos krikščioniškajai visuomenei, humanizmo idealais besivadovaujančios nonkonformistinės inteligentijos pasaulėvaizdyje, kuriame neretai galima įžvelgti hilozoizmo – materijos laikymo gyva dėl jos pačios ar dėl sąsajų su dvasiniu pradu – požymių. Būtent taip mąstė sovietmečio disidentas, gydytojas, filosofas, ateistinių pažiūrų publicistas Algirdas Statkevičius. Pasak jo, teleologinę evoliuciją vysto išmintinga kosmoso jėga – *vis sophica cosmica*.

Inteligentijoje buvo populiarūs nedualistiniai orientalistiniai mokymai, religijos, filosofinės srovės – hinduizmas, budizmas, teosofija, krišnaizmas, daosizmas ir kt. Svarbus nonkonformistinės pakraipos orientalizmo židinys Kaune buvo Stepo Žuko taikomosios dailės technikumas. Vilniuje toks ankstyvasis orientalistikos formavimosi židinys buvo Dailės institutas. Didžiuliais kiekiais plito atitinkama savilaidinė literatūra. Inteligentijoje būta nemažo susidomėjimo teosofijos ir Agni jogos (Gyvosios etikos, arba Rerichų, mokymo) idėjomis. Nuo 1980 m. neatsiejamas Lietuvos pasaulėžiūrinės panoramos elementas – vaišnavai arba krišnaitai, Krišnos sąmonės garbintojai. Dalyje inteligentijos buvo populiarios budistinės idėjos, paskatinusios siekti asmeninės dvasinės transformacijos, imantis meditacijos praktikų. Jos buvo neatsiejamos nuo kelionių į SSRS rytus, ypač Buriatiją, ne vienam atvėrė Tibetą.

Po sovietinės santvarkos žlugimo Bažnyčios vadovybės vairas buvo Vatikano II Susirinkimą respektavusių, taigi atvirajai katalikybei priskirtinų, jėgų rankose. Vis dėlto pati istorinė logika, vertusi Bažnyčią dėti didžiules pastangas atkurti

prieškaryje turėtas pozicijas – visų pirma siekti katalikiškų tiesų ir vaizdinių atkūrimo tikinčiųjų sąmonėje (tikėjimo doktrinos internalizacijos), struktūrų, katalikiškų organizacijų atkūrimo, formavo oficialiosios Bažnyčios palaikomą konservatyvesnį diskursą, katalikų visuomeninės nuomonės formavimui vadovavo konservatyviau mąstantys žmonės, vis dar linkę vadovautis katalikiškojo ekskliuzyvizmo ir krikščioniškojo dualizmo principais, taip konservatyvią laikyseną paversdami labai įtakinga katalikų visuomenės orientacija, ypač turint omenyje tai, kad katalikais save laikančių žmonių skaičius išaugo nuo 57 % (1990 m.) iki 77 % (1997 m.). Įsiliepsnojo arši kova su krikščionišku ir nekrikščionišku sektantizmu, kaip vienas tradicionalistinių sluoksnių vidinės ir išorinės polemikos su krikščioniškajam dualizmui svetimu holistiniu požiūriu į realybę momentų, buvusių ir vienu svarbiausių katalikų visuomenės diferenciacijos požymių. Ši diferenciacija vyko ir tarp jėzuitų, kai greta sąmoningai besiorientuojančiųjų į atvirąją katalikybę išryškėjo besivadovaujantieji katalikiškuoju tradicionalizmu, nors ir sušvelnintu (kunigai A. Šeškevičius, B. Babrauskas). Atviroji katalikybė šiame kontekste yra radikalus krikščioniškojo ekskliuzyvumo atmetimas ir tolerantiškas požiūris į heterodoksines holistines katalikybės formas, jų radikaliai nenuvertinant kaip nekrikščioniškų (kas būdinga konservatyviesiems katalikams, šiuo požiūriu likusiems tradicinės katalikybės atstovais). Ja vadovavosi daugelis katalikų iš akademinių sluoksnių, kultūrininkų, visuomenininkų, įkūrusių tokius spaudos leidinius kaip „Naujasis židinys-Aidai“, vadovavusių radijo laidai „Mažoji studija“.

Katalikiškosios heterodoksijos klausimas aptariamu laikotarpiu iš esmės susiveda į katalikiškojo tradicinio mokymo santykį su reiškiniais, priskiriamais ezoterikai, „Naujajam amžiui“, orientalistinėms religijoms ir mokymams – reinkarnacija, neasmenine Dievo samprata, tikėjimu telepatijos egzistavimu ir pan. 1990 m. apie pusė Lietuvos katalikų galėjo būti priskiriami heterodoksiniam katalikiškam tikėjimui: Dievą kaip Asmenį išpažino 32 % laikančiųjų save katalikais, o 41 % katalikų teigė, kad egzistuoja kažkokia dvasia ar gyvybinė galia. Taigi maždaug pusė save deklaravusiųjų katalikais pagal tikėjimo turinio rodiklius išpažino kitokį

katalikiškąjį tikėjimą nei ortodoksali, tradicinė katalikybė, t. y. laikėsi heterodoksinių katalikiškų pažiūrų, kurios, atsižvelgiant į didelį tikėjimo reinkarnacija procentą (1990 m. 44 %), buvo holistinės. Iki pat aptariamo laikotarpio pabaigos (ir po 2000 m.) išliko aukšti tikėjimo reinkarnacija, talismanų galia, vadovavimosi horoskopais, katalikybės ekskliuzyvumo atmetimo rodikliai. Taigi būta plačios bazės holistinei katalikiškai raiškai. Neatsitiktinai oficialų Lietuvos Bažnyčios veidą ir veikimą aptariamu laikotarpiu dideliu mastu lėmė konfrontacija su „Naujajam amžiui", ezoterikai priskiriamais reiškiniais. Visgi būta nemažai ezoterika susidomėjusių kunigų ir pasauliečių. Neabejotinai holistinis buvo kunigų Č. Kavaliausko (jo supratimu, Visata – informacijos laukas, kuriame visa egzistuoja kaip bangos), Valerijaus Rudzinsko (dėsčiusio Vilniaus visuomeninėje parapsichologijos akademijoje), Petro Kavaliausko MIC pasaulėvaizdis. Vis dėlto daugiau galimybių atvirai reikšti savo simpatijas holistiniam pasaulėvaizdžiui turėjo pasauliečiai, iš jų ryškius pėdsakus paliko A. Žarskus, A. Gorodeckis, V. Orvidas. Naujų krikščioniškojo Apreiškimo supratimo kelių paieškoms buvo atvira didesnė dalis krikščioniškos spaudos („Caritas", „Šaltinis", „Naujasis židinys-Aidai", „Naujoji Romuva", „Logos", „Naujasis Dienovidis", „Šiaurės Atėnai").

Žlugus komunizmui, katalikybei tapus dominuojančia religija, o teizmui – pasaulėžiūros forma, ateizmas neteko atramos. Sovietmečiu valstybinėje propagandoje išpūstas ateistų skaičius greitai subliūško. Vis dėlto nors ateizmas, apibrėžiamas antgamtybės arba Dievo krikščioniška ortodoksine prasme atmetimu, tapo visiškai nepriimtina, socialiai nekotiruojama idėjine platforma, materialistinis redukcionizmas ir griežtas scientizmas niekur nedingo. Atvirkščiai, kaip rodo žiniasklaidos publikacijų, televizijos ir radijo laidų turinio analizė, filosofinis diskursas akademinėse institucijose, nemaža visuomenės dalis ir toliau laikėsi scientistinių pažiūrų, pasaulį laikydama materialiu, o sąmonę jame – tik atsitiktiniu jo elementu. Griežtu materialistiniu redukcionizmu ir scientizmu grindžiamą pasaulėžiūrinę laikyseną galima apibrėžti kaip netikėjimą Būties prasmingumu, teigiant visiškai atsitiktinį jos formų kaitos ir žmonijos pobūdį, taigi nematant

būtino abipusio jos ir gamtinio Kosmoso ryšio. Tokių žmonių 10-ajame dešimtmetyje, nepaisant procentinio svyravimo, vidutiniškai galėjo būti apie 16 % (tiksliausiai juos išskiria 1999 m. apklausai pateiktas klausimas „Nepriklausomai nuo to, ar Jūs einate į bažnyčią ar ne, kaip Jūs save apibūdintumėte: tikintysis, netikintis, įsitikinęs ateistas?“, į kurį 84 % atsakė esą tikintys). Vis dėlto, įvertinant galimą dalies žmonių savicenzūrą net ir anoniminėse apklausose, reikėtų skaitytis su maždaug 20 % gyventojų skaičiumi. Tai materialistiškai mąstantys žmonės. Sociologų pateikiami duomenys taip pat leidžia apibrėžti nekatalikiškos holistinės raiškos parametrus. Atsižvelgiant į tai, kad 1990 m. tikinčiųjų Dievu kaip kažkokia dvasia arba gyvybine jėga buvo 41 %, galima daryti išvadą, jog būta plačios bazės holistinei pasaulėžiūrinei raiškai, tačiau ne tik neortodoksaliam katalikiškajam tikėjimui, kuriam galėtų būti priskiriama apie pusė Lietuvos katalikų, bet ir nekatalikiškam holizmui (iš tų 41 % apie pusė, taigi apie 20 % Lietuvos gyventojų, nesiejo savęs su Bažnyčia). Įsidėmėtina ir tai, kad per 1999 m. apklausą paprašius apibrėžti save nepriklausomai nuo bažnyčios lankymo trečdalis atsakiusiųjų, kad nelanko bažnyčios beveik niekada, laikė save tikinčiaisiais. Be to, trečdalis bažnyčios nelankančiųjų tikėjo į Dievą, o penktadalis meldėsi.

Didelę įtaką visuomenės pasaulėžiūrai ir pasaulėvaizdžiui daro intelektualinio elito koncepcijos, idėjos, vertinimai. Vien paviršutiniškas žvilgsnis į profesionaliąją filosofiją, remiantis šios srities žurnalų „Problemos“ ir „Filosofija. Sociologija“ temine analize ir kai kuriomis kitomis filosofų publikacijomis, leidžia teigti, kad bazė holistinei mąstysenai čia buvo nemaža. Tai visų pirma atspindi straipsnių ir knygų teminės grupės, skirtos holistinei būties sampratai, dualizmo įveikai, sinergetikai. Holistiniai aspektai ryškūs ir kitose filosofinių tyrimų kryptyse.

Politinės santvarkos pasikeitimas, asmeninės iniciatyvos išlaisvinimas sudarė palankias sąlygas reikštis ekstrasensams, parapsichologams, astrologams, būrėjams ir kitokiems ezoterinių paslaugų teikėjams. Svarbus ezoterinių žinių skleidimo kanalas dėl įvairių priežasčių buvo „Žinijos“ draugija. Įsikūrė organizuotų ezoterikų struktūrų. Garsiausia iš jų – Vilniaus visuomeninė parapsichologijos

akademija, įkurta filosofo Vytauto Kazlausko, ir kai kurių holistiškai mąstančių akademinio pasaulio žmonių įkurti klubai („Dialogas“, „Fraktalas“). Holistinis pasaulėvaizdis buvo populiarus tarp daugelio intelektualių Lietuvos žmonių (jo laikėsi prof. Jurgis Brėdikis, filosofai V. Kazlauskas ir Saulius Kanišauskas, biologė Romualda Ulevičienė, fizikas Saulius Norvaišas, ekonomistas Saulius Pečiulis, filologė Lilija Talmantienė ir kt.). Holistinio pasaulėvaizdžio populiarumą patvirtina neangažuotos katalikybei periodinės spaudos („Lietuvos aidas“ (1990–1995 m.), „Mokslas ir gyvenimas“ (1989–1998 m.) analizė.

Holizmo idėjų plitimas turėjo ir stiprų orientalistinį atspalvį. Jas išpažino ne vien deklaravusieji priklausomybę orientalistinio pobūdžio religijoms, religiniams judėjimams, grupėms. Aktyviai veikia ryškų pėdsaką Lietuvos kultūriniame gyvenime palikę teosofijos ir Agni jogos (Gyvosios etikos, Rerichų) mokymų pasekėjai. Gerai matoma Lietuvoje Krišnos sąmonės bendruomenė. Plačios teosofijos ir apskritai hinduizmo idėjų sklaidos aptariamu laikotarpiu ėmėsi Audrius Beinorius. Iš naujų indiškos kilmės judėjimų paminėtinos tokios misionieriniam hinduizmui priskirtinos organizacijos kaip „Gyvenimo meno“ bendruomenė, Brahma Kumaris, Satja Sai Babos pasekėjai, Sahadža Joga. Rytų gyvensenai ir net religingumui atstovauja ir gausios Lietuvoje jogos mokyklos, kursai, namai, meditacijos centras „Ojas“. Lietuvoje veikia nedidelės tibetietiško, japoniško ir korėjietiško budizmo bendruomenės. Supažindinant Lietuvos visuomenę su tibetiečių gyvensena ir budizmu daug nuveikė Paulius Normantas ir Jurga Ivanauskaitė.

Savitai Teilhard'o de Chardino idėjas recipavo transhumanizmo šalininkai. Nėra abejonių, jog sovietmečiu transhumanistinės tendencijos, išplaukiančios iš radikalaus materialistinio redukcionizmo ir scientizmo, egzistavo, nors pats terminas ir nebuvo vartojamas. Jos buvo žinomos ir plėtotos biofizikos, bionikos, neurokibernetikos ir bioinformatikos forma. 1960–1962 m. Kauno medicinos institute ir Vilniaus universitete buvo įteigtos biofizikų, biochemikų laboratorijos ir pradėti ruošti šių sričių specialistai. 1968–1975 m. veikė Biochemijos, biofizikos ir genetikos katedra, o 1982–1992 m. – pasaulinio lygio Biofizikos ir

neurokibernetikos laboratorija. Aktyvus transhumanizmo idėjų populiarintojas buvo filosofas Sigitas Rudzevičius, pasisakęs už aukštesnio tipo technikos, suderinamos su biosferos ritmais ir žmogumi – nootechnikos (biotechnikos), kūrimą ir diegimą, jos prototipą matydamas jau egzistuojančioje kibernetinėje technikoje. Po santvarkos pasikeitimo ir geopolitinio lūžio transhumanizmo atstovai dar labiau išryškino svarbiausius savo pasaulėvaizdžio akcentus. Biofizikas D. Kirvelis, pats būdamas ateistas, vis dėlto atvirai stojo į lamarkizmo, pagal kurį makroevoliucija vyksta tikslingai, dėl prisitaikymo prie vidinės (organizuojančios, vitalinės) jėgos, pusę. Kiek tai susiję su Kirvelio populiarinamu transhumanizmu, galime kalbėti apie pasaulėžiūrinę orientaciją, pagrįstą vitalizmo, gyvybinės energijos, A. Statkevičiaus *vis cosmica*, evoliucijos kryptingumo ir tikslingumo, net hilozoizmo idėjomis, tačiau keistai įsivaizduojant, jog vitalizmas turi tik transhumanistinę realizacijos kryptį, neįsisąmoninant materijos ir dvasios priešpriešos nykimo šiuolaikiniame gamtamokslyje ir vitalizmo spiritualistiškumo potencijos. Siūloma fizikalistinė gamtos veikimo būdų mimezė yra redukcionistinė, ribota, automatizuota manipuliacija materija, nesuvokiant materijos, kuri pagal savo esmę yra dvasia, potencialios kaitos mastų ir neįvertinant mokymų, siūlančių žymiai platesnio diapazono materijos transformacijos į dvasines formas galimybes. O kalbant apie neurokibernetiką – robotų ir dirbtinio proto kūrimą, vėl iškyla senasis krikščioniškasis sąmonės ir materijos dualizmas.

Apibendrinant sovietmečio ir dešimtmečio po nepriklausomybės atkūrimo pasaulėžiūrinę situaciją, galima kalbėti apie kelias jos tendencijas: scientistinę-pozityvistinę (sovietmečiu ateistinę-materialistinę-redukcionistinę), kurios dominuojanti srovė buvo labai priešiška Teilharďo de Chardino filosofijos holizmui, tačiau ant hilozoizmo rymanti ir į transhumanizmą dreifuojanti jos srovė, nors ir redukcionistiškai, priėmė Teilharďo filosofiją pozityviai. Be abejo, įvairių holistinių filosofinių, ezoterinių srovių atstovai Teilharďo de Chardino idėjas vertino itin pozityviai. Katalikų visuomenės pasaulėvaizdį iki šiol lemiančio krikščioniškojo dualizmo (antgamtybės ir gamtiškumo skirties) šalininkai žvelgė į Teilharďą

teigiamai kaip mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo iliustraciją arba skeptiškai ir net neigiamai kaip paneigiantį, jų manymu, nuo krikščionybės neatsiejamą antgamtybės ir gamtiškumo, Dievo ir pasaulio, sielos ir kūno, dvasios ir materijos skirtį. Kita vertus, holistinė jos mažuma dėl tų pačių priežasčių Teilhard'ą vertino labai teigiamai. Taigi galima kalbėti apie kelias pasaulėžiūrines lietuvių visuomenės tendencijas, lėmusias skirtingą Teilhard'o de Chardino recepcijos pobūdį ir laipsnį.

Ir po 1990 m. būta daug palankių Teilhard'o recepcijai veiksnių (holistiškumas, mistiškumas), tačiau jie nebuvo generalizuoti, sutelkti, nebuvo pastangų pasitelkti Teilhard'o de Chardino idėjas jo norėtai visuomenės raidai religijos ir technikos simbiozės kryptimi, taip suderinant du Teilhard'o filosofijos ypatumus: holistiškumą bei intuiciją (mistiškumą) ir aktyvų veikimą, taip pat technologiniu būdu, vos ne iki transhumanistinio masto žmonijos gyvensenos keitimo susivienijimo noosferoje tikslu. Jų neatsirado todėl, kad visuomenėje būdingesnis išsiskaidymas į pasyviuosius, žvelgiančius į praeitį, ir aktyviuosius, nukreipusius žvilgsnį į ateitį ir nebijančius sparčios technologijų plėtros. Visgi šios tendencijos lietuvių visuomenėje buvo matomos. Lietuvoje būta palankios dirvos Teilhard'o idėjų recepcijai – holistinių vaizdinių sklidimas, palankumas mistinėms idėjoms, atvirosios katalikybės idėjų įsitvirtinimas katalikų visuomenėje, holistinės idėjos filosofiniame diskurse ir gamtos moksluose. Tiesa, šios palankios tendencijos nebuvo sukoncentruotos. Jos buvo atstovaujamos skirtingų grupių, asmenų, institucijų, kurios vadovavosi visgi skirtingomis dvasinėmis nuostatomis. Vis dėlto būta intelektualų, sugebėjusių savo sąmonėje suvienyti šias orientacijas. Toks, pavyzdžiui, buvo M. Tomonis. Jo krikščioniškai teosofinis žvilgsnis apėmė ir senuosius mistinius mokymus, ir atsivėrimą patiems naujausiems mokslo pasiekimams ir ryžtą priimti drąsiausias inovacijas (kaip, pavyzdžiui, kibernetinio žmogaus idėją). Bet taip mąstančiųjų buvo vienetai. Galbūt tai susiję su M. Tomonio ir kitų, iš ezoterinių sluoksnių konvertavusių į katalikybę, marginalumu. Plačiosioms katalikų masėms tokio minties polėkio trūko.

Katalikybė vis dėlto yra natūraliausia Teilhard'o de Chardino idėjų sklaidos terpė, plati potencialiu universalumu ir tik tuo galinti pateisinti savo vardą (*katholikos* – visuotinis). Pagrindinė priežastis, kodėl Teilhard'o recepcija neįgavo platesnio masto, kodėl jis netapo plačiai žinomas, yra lėtas katalikybės atsivėrimas holistinei perspektyvai, nors ryžtingesnis žengimas šia kryptimi padėtų jai sutelkti mistiškai mąstančius krikščionis savo gretose, taip pat – tapti pasaulio dvasine ašimi. Toks atsivėrimas neišvengiamas, atsižvelgiant į objektyviai pasaulyje vykstančią pasaulėvaizdžio kaitą, kuri verčia naujai pažvelgti ir į paveldėtas religines tiesas bei praktikas.

IŠVADOS

Vėlyvajame sovietmetyje Lietuvoje vyko intensyvi pasaulėžiūrinių nuostatų ir pasaulėvaizdžio kaita. Katalikų sąmonėje mažėjo tradicinės katalikybės ideologemų įtaka, joms virstant katalikiško identiteto žymenimis, išsakomais apibrėžiant savo religinę tapatybę, tačiau kuriais vis mažiau tikima. Kita vertus, stiprėjo marksizmu ir ateizmu savo įsitikinimus grindusios visuomenės dalies pasaulėvaizdžio erozija. Silpnėjant katalikų tikėjimui kūrimo iš nieko dogmos tradicine interpretacija, lemiančia realybės dalijimą į gamtinį ir antgamtinį pasaulį, ir neangažuotos krikščionybei visuomenės dalies materijos tapatinimui su medžiaga, 9-ajame dešimtmetyje daugėjo tų, kuriems realybė yra viena, tačiau nemateriali medžiagine prasme. Ryškėjo trys pasaulėžiūrinės orientacijos – konservatyviosios katalikybės, holizmo, grindžiamo dieviškumo ir sąmonės imanentiškumu gamtai, pasidalijusi į laikiusius save katalikais ir nesiejusius savęs su Bažnyčia, ir materialistinio redukcionizmo, scientizmo ir ateizmo. Holistinės orientacijos išskyrimas grindžiamas ir atitinkamų tendencijų stiprėjimu magisteriume, teologijoje ir gamtos mokslų srityje.

Nustatyti šeši Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcijos kanalai: katalikų visuomenės, profesionaliosios filosofijos, ezoterinių grupių ir jų mokymų, ateizmą skleidusių institucijų ir asmenų, gamtos ir socialinių mokslų atstovų, taip pat publicistų, meno kritikų, psichologijos ir pedagogikos atstovų. Iš viso išanalizuota apie 530 dokumentų: jėzuitams priskiriamų šaltinių – 180, labiau oficialiosios Bažnyčios požiūrį atspindinčių šaltinių – 11, kitų katalikiškų šaltinių – 119, filosofijos srities šaltinių – 187, ateistinės kilmės dokumentų ir „Žinijos" medžiagos – 11, ezoterikos, gamtos mokslų, edukologijos, pedagogikos, meno ir jo kritikos šaltinių – 22.

Apie Teilhard'o filosofines idėjas pirmieji Lietuvoje maždaug 1958 m. sužinojo kun. Jonas Lauriūnas SJ ir Maskvoje filosofiją studijavęs Bronius Genzelis. Didžiulis Teilhard'o idėjų recepcijos postūmis buvo jo veikalo „Žmogaus

fenomenas“ išleidimas rusų kalba 1965 m. Nuosekliai Teilhard'o de Chardino idėjos imtos viešinti 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Katalikai (kun. J. Lauriūnas) jo propagavimo ėmėsi 1966 m. Pirmieji filosofų darbai (Jokūbo Minkevičiaus), skirti Teilhard'ui, buvo paskelbti ir pirmosios ateistinės paskaitos, kuriame jis minimas, skaitytos 1968–1969 m. Šalia įvairių informacijos apie Teilhard'ą šaltinių Lietuvos autoriams itin stiprus negatyvaus Teilhard'o vertinimo veiksnys buvo Antano Maceinos veikalai. Kun. prof. Antano Paškaus, Teilhard'o filosofijos požiūriu A. Maceinos antipodo, žinomumas išaugo paskutiniais sovietų režimo metais. Svarbus Teilhard'o recepcijos kanalas ir žinios apie jį inteligentijoje skleidėjai (visgi daugiausia – mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo aspektu) buvo jėzuitai. Katalikiškuose šaltiniuose remtasi oficialiosios filosofijos atstovų darbais – pogrindyje vyko intensyvi neoficiali katalikų intelektualų diskusija su materialistinės ideologijos šalininkais.

Lietuvos filosofams, ypač po J. Minkevičiaus, Irmijos Zakso ir Broniaus Kuzmicko publikacijų (1968–1971 m.), po mokslinių konferencijų Šiauliuose ir Vilniuje (1969–1970 m.), Teilhard'o idėjų esmės suvokimas bent jau posusirinkiminio katalikybės atsinaujinimo kontekste buvo norma. Teilhard'o filosofijos tyrimai susiję visų pirma su filosofo B. Kuzmicko asmeniu. Jo vykdyti katalikiškojo modernizmo ir jų kontekste – tejarizmo tyrimai 1973 m. puikiai įsikomponavo į Filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus (nuo 1977 m. – instituto) problematiką. Svarbią vietą Teilhard'o filosofija užėmė Romualdo Ozolo dėstytame filosofijos istorijos kurse. Teilhard'o de Chardino filosofija buvo dėstoma Vilniaus universitete (R. Ozolas, Dobilas Kirvelis), su jo idėjomis buvo supažindinami būsimieji kunigai Kauno kunigų seminarijoje, o 10-ajame dešimtmetyje – Telšių kunigų seminarijos auklėtiniai (kun. J. Kauneckas), Vilniaus universiteto (D. Kirvelis, kun. Antanas Saulaitis SJ) ir Gedimino technikos universiteto studentai.

Atskirų pasaulėžiūrinių grupių santykis su Teilhard'o biografija ir idėjomis skyrėsi. Brazauskų mokyklos aplinkoje iškilo visapusiškas Teilhard'o kaip mąstytojo, teologo, mistiko, mokslininko, Bažnyčios reformatoriaus, suformavusio

naują tikėjimo ir mokslo sintezę, vaizdas. Visapusiškai Teilhard'o de Chardino biografijos faktus pristato ir jėzuitai, tačiau akcentuodami tikėjimo ir mokslo neprieštaringumą, Teilhard'o ištikimybę Ordinui ir Bažnyčiai, taip pat teigiamą požiūrį į pasaulį ir veiklią meilę kaip krikščioniškojo idealo pavyzdį. Filosofai įžvelgė Teilhard'o humanizmo abstraktumą, socialinio visuomenės vystymosi specifikos neigimą, biologizavimą.

Visai katalikų stovyklai būdingas mokslo ir tikėjimo harmonijos teigimas vis dėlto buvo suvokiamas nevienodai: konservatyvesni autoriai tikėjosi, kad mokslas iliustruos tradicinę tikėjimo tiesų interpretaciją, o labiau holistiškai nusiteikę autoriai svajojo apie spiritualistinį mokslą, sintezuojantį gamtos mokslus su religija. Filosofai konstatuodavo tejariškosios mokslo ir tikėjimo sintezės iliuziškumą, bandymo sutaikyti materializmą ir idealizmą neįmanomumą, radikaliai atmesdami holizmo apraiškas kaip panteizmą ir panpsichizmą.

Radikaliausiai Teilhard'o de Chardino holistinei filosofijai atsivėrė Brazauskų mokykla. Iš jėzuitų kun. J. Lauriūnas labiausiai priartėjo prie Brazauskų atskleidžiamo Teilhard'o filosofijos gylio. Neabejotinai holistiniu pasaulėvaizdžiu vadovavosi kun. Česlovas Kavaliauskas, Mindaugas Tomonis ir kiti labiau heterodoksinių katalikiškų grupių atstovai. Visgi katalikiškojoje savilaidoje matomas ir konservatyvus požiūris į realybę – materija laikoma pasyvia, nepajėgia kaitai pačiai iš savęs. Oficialiojoje filosofijoje buvo pabrėžiama, jog tejarizmas suteikia sąmonės vystymuisi mistinių bruožų, postuluodamas „vieningą kosminę energiją", kuri savo prigimtimi yra psichinė, taigi prikišant panpsichizmą ir konstatuojant Dievo transcendentiškumo ir imanentiškumo nesuderinamumą. Mažiau veikiami oficialiosios ideologijos filosofai ir sovietmečiu bandė atskleisti sąmonės prioritetą būties struktūroje (Irena Gaidamavičienė). Katalikų autorių sąlytį su ezoterika liudija terminologija – tokių sąvokų kaip „energija", „bangos", virpesiai", dažniai", „astralas" pasitelkimas, telepatijos, telekinezės, reinkarnacijos pripažinimas (M. Tomonis).

Teilhard'o evoliucijos sampratos recepcijoje skirtini du lygmenys: biologinės

evoliucijos, atvedusios į žmogaus susiformavimą, ir bendrojo kosmogenezės-biogenezės-noogenezės-kristogenezės proceso, t. y. Būties su dieviškumu egzistavimo būdo. Oficialiosios katalikybės šaltiniuose dažniau kalbama apie biologinę evoliuciją, kaip mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo iliustraciją. O Brazauskų mokykloje ir kitose heterodoksinėse grupėse Teilhard'o realybė suvokiama kaip organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – Dievas. Filosofai konstatavo tejariškosios evoliucijos uždarumą ir teleologiškumą.

Sociologinių tyrimų rezultatai leidžia teigti Lietuvoje per aptariamą 40 metų laikotarpį įvykus tris pasaulėžiūrinius lūžius. Per pirmąjį nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio iki 7-ojo dešimtmečio pabaigos apie 20 % sumažėjo žmonių, siejančių save su Bažnyčia, skaičius. 8-asis dešimtmetis – pasaulėžiūrinės stabilizacijos laikotarpis, apie pusei lietuvių ir toliau liekant susijusiems su Bažnyčia. 9-ajame dešimtmetyje pastebimas religijos sugrįžimo fenomenas, tiesa, įgavęs daugiau ezoterinių idėjų plitimo formą.

Nepaisant į naujoves linkstančio intelektualinio sluoksnio, katalikų visuomenė *in corpore* buvo konservatyvi – tai reiškėsi kunigų, kaip savo ganytojų, autoriteto pripažinimu, pažodiniu tikėjimo tiesų laikymu savo katalikiško identiteto pagrindu, liturginiu konservatyvumu. Visgi katalikų masių tikėjimas apėmė ir tokius pasaulėvaizdžio elementus, kurie su tradiciniu katalikiškuoju tikėjimu neturi nieko bendro (reinkarnacija, Dievo neasmeninė samprata ir pan.). Atviroji katalikybė kaip Vatikano II Susirinkimo idėjų visavertė recepcija suvokimo prasme turėjo gan plačią bazę dvasininkijoje, tačiau tik nedaugelis ėmėsi viešos Susirinkimo idėjų sklaidos. Atvirosios katalikybės idėjomis besivadovaujantys jėzuitai evoliucijos klausimu balansavo tarp griežto materijos ir dvasios atskyrimo ir materijos savijudos, jos gyvybingumo pripažinimo dėl joje veikiančio Dievo (taip faktiškai pripažindami materijos transformacijos dvasios kryptimi galimybę).

Sovietmečio katalikų intelektualai laikė save dvasinės kovos dalyviais, sąjungininkais pripažindami visus, kurie priešinosi materialistiniam pasaulėvaizdžiui.

Tokia dvasiškumo ir materialumo perskyra buvo nulemta sovietmečiu Lietuvoje susiklosčiusios pasaulėžiūrinės konjunktūros, propagandistams į visas religijas žvelgiant kaip į vienos idealistinės stovyklos atmainas ir taip paneigiant katalikybės išskirtinumą. Tai katalikų apologetinį aktyvumą orientavo į kovą prieš materializmą ir ateizmą, patiems tapatinantis su dvasios stovykla ir akcentuojant būties dvasiškumą. Tai – jau holistinio mąstymo šaknis.

Kalbant apie heterodoksinę katalikybę turimi omenyje tiek iš nekatalikiškų pasaulėžiūrinių grupių kilę asmenys, konvertavę į katalikybę (pvz., dalis Agni jogos mokymo pasekėjų, apsisprendusių sieti save su Bažnyčia), tiek priklausantieji tokioms katalikiškoms grupėms, kurios kitų katalikų galėjo būti laikomos ne itin katalikiškomis, tiek ir tos katalikų mokymo teologinės tendencijos, kurios daugeliu aspektų neabejotinai daugumos laikomos ortodoksiškomis, nors kai kurios jų gerokai skyrėsi nuo esamo Bažnyčios mokymo (pvz., Brazauskų atveju). Kai kurie jėzuitai ir marijonai domėjosi ezoterika.

SSRS oficialioji ideologija, pasižymėjusi ryškiu materialistiniu redukcionizmu, griežtu scientizmu ir ateizmu, ilgainiui buvo priversta recipuoti šiuolaikinio gamtamokslio pasaulėvaizdį, taip skirtumą tarp filosofinių materijos ir dvasios sąvokų redukuojant iki minimumo ir tenkinantis tik dogmatiniu to skirtumo išsakymu. 9-ajame dešimtmetyje augo jaunimo susidomėjimas mistika, ezoterika. Holizmas skverbėsi materijos subtilėjimą atskleidžiančiose „Žinijos“ draugijos paskaitose, televizijos ir radijo laidose, žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ puslapiuose, besiformuojančioje ezoterinėje subkultūroje. Holistinių aspektų gausu filosofijos tyrimuose. Ezoterinio pobūdžio idėjų sklaidos akademiniame sluoksnyje kanalai buvo jaunųjų mokslininkų klubas „Po Zodiaku“, 1980 m. įkurta biofizinių reiškinių sekcija. Tarp inteligentų buvo populiarūs orientalistiniai mokymai, religijos, filosofinės srovės.

Po sovietinės santvarkos žlugimo Bažnyčios vadovybės vairas buvo Vatikano II Susirinkimą respektavusių jėgų, priskirtinų atvirajai katalikybei, rankose. Vis dėlto pati istorinė logika, vertusi Bažnyčią dėti didžiules pastangas atkurti

prieškaryje turėtas pozicijas, formavo konservatyvesnį, oficialiosios Bažnyčios palaikomą diskursą. Įsiliepsnojo arši kova su krikščionišku ir nekrikščionišku sektantizmu, kaip vienas iš konservatyviųjų sluoksnių polemikos su holistiniu požiūriu momentų. Atviroji katalikybė šiame kontekste yra radikalus krikščioniškojo ekskliuzyvumo atmetimas ir tolerantiškas požiūris į heterodoksines holistines katalikybės formas. Ja vadovavosi daugelis katalikų kultūrininkų.

Katalikiškosios heterodoksijos klausimas aptariamu laikotarpiu iš esmės susiveda į katalikiškojo tradicinio mokymo santykį su reiškiniais, priskiriamais ezoterikai, „Naujajam amžiui", orientalistinėms religijoms ir mokymams: reinkarnacija, neasmenine Dievo samprata, tikėjimu telepatijos egzistavimu ir pan. 1990 m. Dievą kaip Asmenį išpažino 32 % laikančiųjų save katalikais, o 41 % katalikų teigė, kad egzistuoja kažkokia dvasia ar gyvybinė galia. Taigi maždaug pusė save deklaravusiųjų katalikais laikėsi heterodoksinių katalikiškų pažiūrų, kurios, atsižvelgiant į didelį tikėjimo reinkarnacija procentą (1990 m. – 44 %), buvo holistinės.

Žlugus komunizmui, katalikybei tapus dominuojančia religija, o teizmui – pasaulėžiūros forma, ateizmas neteko atramos. O materialistinis redukcionizmas ir scientizmas niekur nedingo. Tokios pasaulėžiūrinės orientacijos 10-ajame dešimtmetyje galėjo būti apie 20 % gyventojų. Dar apie 20 % Lietuvos gyventojų laikėsi pažiūrų, priskirtinų nekatalikiškam holizmui. Politinės santvarkos pasikeitimas, nulėmęs asmeninės iniciatyvos išlaisvinimą, sudarė palankias sąlygas reikštis ezoterinių paslaugų teikėjams. Įsikūrė organizuotų ezoterikų struktūrų. Spaudoje sklido „Naujajam amžiui" būdingos idėjos.

Savitai Teilhard'o idėjas recipavo transhumanizmo šalininkai. Sovietmečiu transhumanistinės tendencijos buvo žinomos ir plėtotos biofizikos, bionikos, neurokibernetikos ir bioinformatikos forma. Šios disciplinos nuo 1960 m. dėstytos Kauno medicinos institute ir Vilniaus universitete. Aktyvūs transhumanizmo idėjų populiarintojai buvo biofizikas D. Kirvelis ir filosofas Sigitas Rudzevičius.

Reziumuojant galima įžvelgti kelias pasaulėžiūrines tendencijas: holistinę ir

scientistinę-pozityvistinę (sovietmečiu ir ateistinę), kurios dominuojanti srovė buvo labai priešiška Teilharďo de Chardino filosofijos holizmui, tačiau ant hilozoizmo rymanti ir į transhumanizmą dreifuojanti jos srovė, nors ir reduk-cionistiškai, priėmė Teilharďo filosofiją palankiai. Įvairios holistinės filosofinės, ezoterinės srovės Teilharďo de Chardino idėjas vertino labai pozityviai. Besivadovaujantieji krikščioniškuoju dualizmu Teilharďą vertino teigiamai kaip mokslo ir tikėjimo neprieštaringumo iliustraciją arba skeptiškai kaip paneigiantį, jų manymu, nuo krikščionybės neatsiejamą antgamtybės ir gamtiškumo skirtį. O holistiškai mąstantys katalikai dėl tų pačių priežasčių Teilharďą vertino teigiamai.

SANTRUMPOS

a. – apyrašas

b. – byla

br. – brolis, Jėzaus Draugijos narys nekunigas

dr. – mokslų daktaras (-ė)

EBS (EB) – Eucharistijos bičiulių sąjūdis

ECESJ-VA – Centrinės Europos jėzuitų provincijos Vilniaus archyvas

EATWOT – Ekumeninė trečiojo pasaulio teologų asociacija

E-book – skaitmeninė knyga

kard. – kardinolas

kun. – kunigas

KPI – Kauno politechnikos institutas

LKMA – Lietuvių katalikų mokslo akademija

LKB kronika – Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika

LTR – Lietuvos televizija ir radijas

LA – laikraštis „Lietuvos aidas“

l. nn – nenumeruotas bylos lapas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LVNA – Lietuvos valstybės naujasis archyvas

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

MTR – mokslo ir technikos revoliucija

MIC – Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo kunigų marijonų vienuolija

MA – Mokslų akademija

MG – žurnalas „Mokslas ir gyvenimas“

NSO – neatpažintas skraidantis objektas

OFM – Mažesniųjų brolių konventualų ordinas (pranciškonai)

OFM Cap – Šv. Pranciškaus mažesniųjų brolių kapucinų ordinas (kapucinai)

OP – Pamokslininkų dominikonų ordinas (dominikonai)

prof. – profesorius

SJ – Jėzaus Draugija (jėzuitai)

SSRS – Sovietų Sąjunga

ses. – sesuo, moterų vienuolijos narė

SJE – Eucharistinio Jėzaus seserų kongregacija (eucharistietės)

t. – tėvas (kreipinys į stačiatikių dvasininkus ir kai kurių Katalikų Bažnyčios vienuolijų narius kunigus)

VISI – Vilniaus inžinierinis statybos institutas

VDR – Vokietijos Demokratinė Respublika (Rytų Vokietija)

VFR – Vokietijos Federacinė Respublika

VU – Vilniaus universitetas

VU TSPMI – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

VDU – Vytauto Didžiojo universitetas

VPU – Vilniaus pedagoginis universitetas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

VGTU – Vilniaus Gedimino technikos universitetas

ŠALTINIAI IR BIBLIOGRAFIJA

Šaltiniai

Archyvai

Centrinės Europos jėzuitų provincijos archyvas (ECESJ-VA)

1. F. 1a (kun. Jono Danylos SJ fondas)
2. F. 2a (kun. Pranciškaus Masilionio SJ fondas)
3. F. 3a (Jėzaus Draugijos Lietuvos ir Latvijos provincijos narių atsiminimai)
4. F. 4a (kun. Jono Lauriūno SJ fondas)
5. F. 2 (kun. Antano Šeškevičiaus SJ fondas)
6. F. 5 (kun. Antano Liuimos SJ fondas)
7. F. 11 (kun. Karolio Garucko SJ fondas).
8. F. 13 (kun. Boleslovo Babrausko SJ fondas)
9. F. 15 (kun. Gerardo Dundos SJ fondas)
10. F. 21 (kun. Juozo Vaišnio SJ fondas)
11. F. 22 (kun. Leonardo Jagmino SJ fondas)
12. F. 27 (Gintauto Zakarevičiaus fondas)
13. F. 41 (kun. Antano Simonaičio SJ fondas)
14. F. 132 (sovietinio laikotarpio dokumentų kolekcija)
15. F. 140 (dokumentų po 1990 m. fondas)
16. F. 144 (kun. Aleksandro Markaičio SJ fondas)
17. F. 147 (kun. Jono Kastyčio Matulionio SJ fondas)
18. F. 148 (kun. Donato Valiukonio SJ fondas)
19. F. 149 (kun. Pauliaus Rabikausko SJ fondas)
20. F. 165 (Lietuvos ir Latvijos provincijos fondas)
21. F. 167 (Vilniaus akademinio sielovados centro fondas)
22. F. 170 (vysk. Jono Borutos SJ fondas)
23. F. 171 (kun. Jono Zubraus SJ fondas)
24. F. 172 (savilaidos knygų fondas)
25. Nesutvarkytas kun. Kazimiero Juozo Ambraso SJ fondas

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

1. F. R-181 (Religijų reikalų tarybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos fondas)
2. F. R-446 (Jokūbo Minkevičiaus archyvas)
3. F. R-507 (Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos fondas)
4. F. R-537 (Vytauto Skuodžio šeimos archyvas)
5. F. R-553 (Lietuvos TSR „Žinijos“ draugijos valdybos fondas)
6. F. R-900 (žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos fondas)
7. F. R-940 (leidyklos „Mokslas“ fondas)
8. F. R-981 (Lietuvos Respublikos valstybinio televizijos ir radijo komiteto fondas)
9. F. R-1001 (Lietuvos TSR mokslų akademijos fondas)
10. F. R-1033 (Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto fondas)
11. F. 1801 (Romualdo Ozolo archyvas)

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

1. F. 17604 (Visuomenės mokslų akademijos prie TSKP CK Mokslinio ateizmo instituto Vilniaus tarprespublikinio filialo fondas)
2. F. 3377 (Partijos istorijos instituto prie LKP CK ir Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialo fondas)

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)

1. F. 187 (kun. Prano Račiūno MIC archyvas)
2. F. 76 (disertacijų fondas)
3. F. 191 (Kazio Sideravičiaus archyvas)

Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA)

1. F. 5 (Bronislovo Juozo Kuzmicko archyvas)

Vilniaus Gedimino technikos universitetas (VGTU)

1. F. 1 (VISI Filosofijos ir mokslinio komunizmo katedros fondas)

Lietuvos nacionalinis muziejus (LNM)

1. Ateizmo muziejaus fondas

Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas (KVKA)

1. Kun. Česlovo Kavaliausko archyvas

Lietuvos kultūros ir filosofijos institutas (LKFI)

1. Juozo Krikštopaičio disertacija

Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas

Pokalbiai (interviu) ir atsakymai į klausimus

1. Pokalbiai su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-03, 2001-03-09.
2. Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Algiu Baniuliu, 2023-04-25
3. Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08
4. Pokalbis telefonu (fiksuotas) su Broniumi Genzeliu, 2022-09-23
5. Pokalbis telefonu (iš dalies fiksuotas) su Romualdu Grigu, 2022-09-21
6. Pokalbis su ses. Agne (Birute Gučaite) SJE, 2004-08-06
7. Pokalbis telefonu su Algimantu Jakimavičiumi, 2022-09-13
8. Pokalbis (fiksuotas) telefonu su Dobilu Kirveliu, 2022-10-07
9. Pokalbis (nefiksuotas) telefonu su N. N., 2022-12-06
10. Pokalbis (nefiksuotas) su Povilu Obuchovičiumi, 2024-09-11
11. Algirdo Patacko interviu, 2002-06-25
12. Pokalbis su Prembuda (Mečislovu Vrubliausku), 2022-09-07
13. Pokalbis (nefiksuotas) telefonu su kun. Valerijumi Rudzinsku, 2022-11-21
14. Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vytautu Sadausku, 2023-09-07
15. Pokalbis su Antanu Skupu, 2001-07-28
16. Pokalbis (nefiksuotas) su kun. Vidmantu Šimkūnu, 2022-12-08

17. Arūno Brazausko atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-16
18. Antano Buračo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-11
19. Aringo Gorodeckio atsakymai į klausimus per feisbuko mesendžerį, 2022-11-27–29
20. Sauliaus Kanišausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-10-18, 2022-10-31
21. Romualdo Karazijos atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-22
22. Vysk. Jono Kaunecko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-28
23. Egidijaus Norvaišo atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-12-07, 2022-12-08, 2022-12-10
24. Kun. Vytauto Sadausko atsakymai į klausimus el. paštu, 2023-03-14
25. Irenos Stulpinienės atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-09-24, 2022-10-02, 2022-10-13
26. Kard. Sigito Tamkevičiaus atsakymai į klausimus el. paštu, 2022-11-11

Periodika

„Apžvalga“ (1989–2000); „Caritas“ (1989–1996); „Dienovidis“ (1990–2000); „Filosofija. Sociologija“ (1990–2000); „Katalikų pasaulis“ (1989–2000); „Lietuvos aidas“ (1990–1995); „Logos“ (1990–2000); „Mokslas ir gyvenimas“ (1957–1999); „Naujasis židinys-Aidai“ (1991–2000); „Naujoji Romuva“ (1994–2000); „Problemos“ (1969–2000); „Šaltinis“ (1993–1998); „Šiaurės Atėnai“ (1990–2000); „Žmogus“ (1995–2006); „XXI amžius“ (1990–2000)

Nepublikuoti šaltiniai

Katalikiškieji šaltiniai

Katechetiniai veikalai ir Kauno kunigų seminarijos paskaitų tekstai

1. Butkus, Viktoras. *Fundamentalinė teologija*. Kaunas, 1975. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
2. Butkus, V. *Fundamentinė teologija. Kun. prof. dr. V. Butkaus paskaitų santrauka. Kn. 1.* 1973. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
3. *Dogmatikos studijų konspektai*. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
4. *Dogminė teologija. T. 2*, 4–6 dalys. 1972. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.

5. *Dogminė teologija*. *T. 3*, 7–9 dalys. 1971–1973. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
6. *Dogminės teologijos įvadas*. *D. 2*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.
7. *Dogminės teologijos paskaitos*. 7, 8 dalys. 1973. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 16.
8. *Filosofijos istorija*. 1981. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9.
9. *Katalikų katekizmas*. Paruoštas pagal *Katholischer Katechismus*. Leipzig, 1958, ir *Glauben-leben-handeln*, Leipzig, 1972. Lietuva, 1980. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 2.
10. *Katechetikos apžvalga: Lietuvos teologijos studijų vadovėlis*. Parengė Loreta Paulavičiūtė, red. Vaclovas Aliulis, 1984. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6.
11. *Katekizmo planas*. 1979. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
12. *Kosmologija*. Vilnius, 1990. ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 64.
13. *Kristaus mokslas: katalikų katekizmas suaugusiems*. Lietuva, 1978. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
14. [Lellote, Fernand] Lellot. *Gyvenimo problemos sprendimas*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
15. Meer, van der, F. *Katekizmas*. *D. 1. Pamokymai Bažnyčios tikėjimo dvasioje*. Versta iš veikalo, leisto 1954 m. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
16. *Pastoracinės teologijos paskaitos*. Kaunas, 1970–1972. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
17. *Pažinti, pamilti, surasti Dievą: katechetiniai pamokslai*. *D. 1. Tikėjimas*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
18. Stankevičius, J. *Katalikų tikybos katekizmas*. Kaunas, 1973. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
19. *Su Kristumi keičiame gyvenimą: katalikų religijos katechizmas, IV*. Pagal „Katechizm religii katolickiej“ parengė Halina Driekūnienė, kun. Jonas Lauriūnas ir Raimundas Škarmulis. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 11, b. 6.
20. „Theodicea – Theologia naturalis“ užrašai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
21. Tikėjimo pagrindai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
22. *Tikiu: katekizmo tiesos. Pirmoji Komunija (jaunesnio amžiaus vaikams)*. ECESJ-VA, nesutvarkytas kun. Kazimiero Juozo Ambraso SJ fondas.
23. *Trumpa katalikų dogminė teologija*. *T. 9. Ratzinger Joseph. Eschatologija – mirtis ir amžinasis gyvenimas*. Kaunas, 1988. VUB RS, f. 187, b. 1397/1.
24. *II. Krikščionių teologijos istorijos bruožai* [vysk. J. Borutos parengta publi-

kuoti naudojant 8–9 dešimtmečių seminarijos auklėtinių klausytų paskaitų užrašus ir vadinamuosius skriptus su jo įvadu]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 34.

Knygos, studijos ir atsiskaitomieji darbai

1. *Amžinoji ugnis – pragaras*. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 3, l. 1–16.
2. „Amžinoji ugnis (Pragaras)“. ECESJ-VA, f. 22, ap. 4, b. 3.
3. „Apie parapsichologinius reiškinius“. Iš *Šiupinys apie nepaprastus įvykius*. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–7.
4. *Ateistų mokslas*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
5. [Boruta, Jonas] *J. Verneris Heizenbergas (1901–1976)*. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–13.
6. [Boruta, Jonas] *Kur tikroji gyvenimo prasmė?* ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, 1. 1–12 (taip pat ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 41, l. 1–33).
7. Boruta, Jonas. *Pasaulėžiūrinis lunatizmas*. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–19.
8. Boruta, J. „Tikėjimo ir mokslo santykis šiandien“. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 47, l. 1–37.
9. [Boruta, Jonas] Žalias Klevas. *Mokslas ir religija*. Vilnius, 1982. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 33.
10. [Bulika, Bronius] *Būti ar nebūti*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
11. Danyla, Jonas. „Apie vienuolynus: atsakymas Ragauskui ir kitiems“. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 4, b. 2, l. 2–5.
12. „Darvinas ir evoliucija“. Iš *Pasaulėžiūros klausimai: šių dienų aktualijos*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 3, l. 171–190.
13. „Der unendliche Gott“. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 11, l. 1–7.
14. „Dialogas apie vienybę“. 1989-02-14. Iš *Filosofinio-dvasinio pobūdžio tekstų rinkinys*. ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 41, l. 58–60.
15. *Dievas, medžiaga, gyvybė*. ECESJ-VA, f. 11, ap. 5, b. 12.
16. *Dieviškosios-teologinės dorybės* [pagal pirmojo straipsnio pavadinimą]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
17. Dr. I-as. *Kai kurių marksistinės filosofijos teiginių kritika*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.

18. „Ecclesia consiliaris et postconsiliaris“. *Tiesos kelias* 6 (1977). ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 4, l. 22–26.
19. „Eschatologija modernioji“. Iš [Kavaliauskas, Česlovas] *Trumpas teologijos žodynas*. Kaunas-Vievis, 1981. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6, l. 69–87.
20. *Etiudas: diskusinių pokalbių santrauka (1978–1979)*. ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28.
21. Fesquet, Henri. *Rytojaus katalikybė*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.
22. *Filosofija – tai gyvenimas: etiudas*. 1983. ECESJ-VA, f. 41, ap. 5, b. 4.
23. Fominas, J. „Nauji mokslo duomenys apie parapsichologiją ir nežemiškas civilizacijas“. Paskaita, skaityta Kaune, „Žinijos“ draugijoje, 1988-02-15. Vertimas iš rusų kalbos. Kaunas, 1988. ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28.
24. Girnius, Juozas. Žmogus be Dievo. Kopija. Chicago, 1964. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
25. Hampe, Kristopas Johanas. *Mirties nereikia bijoti* [Stuttgart, 1975]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.
26. „Hominizacijos problema“. Iš *Trumpas teologijos žodynas* [Česlovas Kavaliauskas]. Kaunas-Vievis, 1981. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 6, l. 87–90.
27. „Hominizacijos problema“. Iš *Trumpas teologijos žodynas*. I sąsiuvinis. [Česlovas Kavaliauskas]. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 58–60.
28. „Jacques Bernardo paskaitos Vilniuje, šv. Kazimiero bažnyčioje.“ 1992-09-01–03. Iš *Dievo žodis: Raštų įkvėpimas*. Lillis: Teologijos fakultetas, Katechetų suaugusiems rengimo institutas, 1987; Vilnius-Panevėžys, 1993. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
29. Jankauskas, Gintautas. „Ko reikalauja nūdienos tikintysis iš kunigo pastoracijos?“ Diplominis darbas, Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos Teologijos fakultetas, 1984. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 3.
30. „Jeigu ieškai tiesos…“. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
31. *Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
32. „Kad jį sutikčiau“. Iš *Filosofinio-dvasinio pobūdžio tekstų rinkinys*. ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 41, l. 86–88ff.
33. „Kad kūrentųsi ugnis: mintys susimąstymui (kunigams)“. D. 1. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 1.

34. „Kas yra Teilar de Šarden?“. Iš *Ką mokslininkai sako apie Dievą ir religiją*. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 140, l. 15–17.
35. [Kasputytė, Felicija] *Parafrazės susimąstymui: šeštoji knyga; septintoji knyga; dešimtoji knyga. Dieviškojo kelio pakopos*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
36. [Kasputytė, Felicija] *Sielos kultūra. D. 7. Dieviškosios dorybės. I pusė: tikėjimas*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.
37. [Kasputytė, Felicija] *Susimąstymo valandos: antroji serija*. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 2.
38. Kaubrė, A. *Ką manyti apie parapsichologinius reiškinius.* VUB RS, f. 187, b. 2934.
39. [Kavaliauskas, Česlovas] *Apie teologijos ligas*. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–7.
40. [Kavaliauskas, Česlovas] *Begalybės klausimas ir filosofija.* ECESJ-VA, f. 171, ap. 4, b. 16, l. 84–91.
41. Kavaliauskas, Česlovas. *Kodėl nepriimtina nei teosofija nei reinkarnacija*. Širvintos. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 108.
42. [Kavaliauskas, Česlovas] *Kosmologija ir filosofija*. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–24.
43. [Kavaliauskas, Česlovas] *Nepakantumas ir baimė (kaip nevykęs priedas)*. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–5ff.
44. [Kavaliauskas, Česlovas] *Šiuolaikinės kosmologijos apžvalga.* Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 34–47.
45. [Kavaliauskas, Česlovas] *Tarp fizikos ir filosofijos.* Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–12.
46. [Kavaliauskas, Česlovas] *Visatos amžinumo klausimas*. 1981. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas, l. 1–6.
47. [Kavaliauskas, Česlovas] Pasisakymų „Mažosios studijos“ laidose tekstai. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas.
48. „Keletas priekaištų prieš Bažnyčią“. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
49. „Kelias į šviesą: tikėjimo tiesų išdėstymas (I)“. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 16.
50. K. J. L. *Veikalas apie parapsichologinius fenomenus* [pavadinimas suteiktas archyvaro]. D. 2. 1943. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.

51. *Kodėl Dievas įsikūnijo? (pagal A. Maceinos „Dievo Avinėlis“)*. Lietuva, 1983. ECESJ-VA, f. 2, ap. 6, b. 1.
52. *Kontaktai su anapusine tikrove: slėpiningi parapsichologiniai reiškiniai*. 1982. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8.
53. *Kontaktai su anapusine tikrove: slėpiningi parapsichologiniai reiškiniai*. 1982. VUB RS, f. 187, b. 6080.
54. *Kosmonautai* [knyga apie NSO]. USA, 1977. VUB RS, f. 187, b. 6115.
55. *Kristaus ir Marijos apsireiškimai Anelei Staugaitytei-Matjošaitienei*. 1994-10-14. [Rotaprintu daugintas rašomąja mašinėle rašytas tekstas].
56. *Krizės ženkle*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
57. [Lauriūnas, Jonas] Jankūnas, T. *Paslaptingoji Bažnyčia*. 1957. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
58. [Lauriūnas, Jonas] Naseckas, K. *Šviesos nešėjai*. 1973. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 6.
59. Lazzlo, Boros. *Modernus eschatologijos suvokimas*. [*Consilium* 1–10 (1968), Poznan-Warszawa]. ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 18.
60. Lenz, J. *Žvilgsnis į Visatą: Dievas-visata-žmogus*. Wien-Linz-Passau: Verlag Veritas, 1973. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 1.
61. Leplė, Alfredas. *Šventasis Raštas laikų sandūroje. T. 1. Priešistorė pagal Bibliją*. Lietuviškasis vertimas 1985 m. [Leipzig: St.Benno-Verlag]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.
62. Liesis, A. *Parapsichologiniai reiškiniai: studija ir panaudota medžiaga*. VUB RS, f. 187, b. 1161.
63. Linkevičius, Petras. *Kristaus atėjimas – nauja pakopa dieviškosios kūrybos procese*. Diplominis darbas, Kaunas: tarpdiecezinė kunigų seminarija, 1984. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1.
64. Maceina, Antanas. *Bažnyčia ir pasaulis: bažnytinio gyvenimo kaita po II Vatikano Susirinkimo; kritinis skerspjūvis*. 1970. Kopija. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 11.
65. Maceina, Antanas. *Didieji dabarties klausimai: pasaulio sekuliarizacija, evangelijų numitinimas, evoliucija ir religija*. Chicago, 1971. Kopija. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10.

66. Maceina, Antanas. *Religijos filosofija. D. 1. Religijos esmė – religijos Dievas*. Putnam, 1976. Kopija. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10.
67. Maldeikis, Petras. *Meilė dvidešimtajame amžiuje*. Chicago, 1970. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
68. Marcinkus, J. *Religija be ateistinių prietarų*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9.
69. [Masilionis, Pranciškus] *Gemma abscondita: Dievas. Ordo presbyterorum Exercitia spiritualis*. ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 8, l. 124–156.
70. *Materija ir sąmonė: etiudas pagal diskusinius pokalbius 1960–1975*. ECESJ-VA, f. 171, ap. 1, b. 3.
71. Menro, Robertas. *Išėjimai iš kūno.* [Virginia, 1977]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 4.
72. *Mirtis pagal „Tibeto mirusiųjų knygą"*. 1987. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 4.
73. *Mokėkime gyventi*. Parengė F. K. [F. Kasputytė]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9.
74. „Mokslas grįžta prie tikėjimo / Tikėjimo metams/". Iš *Tikėjimo progresas*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 268–273.
75. „Mokslas ir tikėjimas". Iš *Medžiaga mokslo ir tikėjimo klausimais. Mokslo nepaaiškinami reiškiniai*. VUB RS, f. 187, b. 3017, l. 6–27.
76. Moodi, A. Raymond. *Gyvenimas pasibaigus gyvenimui*. USA, 1977. VUB RS, f. 187, b. 6142.
77. Neįvardintas apologetinis veikalas. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
78. O. P. rašyta straipsnio „Naujo požiūrio į pasaulį išvakarėse" (*Mokslas ir gyvenimas* 3 (1989)) santrauka su komentarais. VUB RS, f. 187, b. 2930.
79. *Parafrazės susimąstymui: malda, tikėjimas, susimąstymas*. Parengė F. K. [Kasputytė]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 2.
80. *Parapsichologija*. VUB RS, f. 187, b. 3072.
81. *Parapsichologiniai reiškiniai*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.
82. *Parapsichologiniai reiškiniai*. VUB RS, f. 187, b. 6062, 6073.
83. „Parapsichologiniai reiškiniai neparodo sielos buvimo, bet...". *Polemika* 1 (1982 m. gruodis). VUB RS, f. 187, b. 2182/1, l. 2–8.
84. Paškus, Antanas. *Evoliucija ir krikščionybė* [kopija]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
85. *Pasaulėžiūros klausimai: šių dienų aktualijos*. D. 1. 1981. ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 26.

86. [Patackas, Algirdas] *Saulė ir kryžius: baltų religija, jos esminis ženklas ir sąsajos su kultūra*. Kaunas, 1983. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1.
87. „Petras Tejaras de Šarden (1884–1955)“. Iš *Ką apie Dievą sako šiuolaikiniai mokslininkai*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5, l. 50–54.
88. „Petras Tejaras de Šarden (1884–1955)“. Iš *Ką simbolizuoja raketa?* [pavadinimas pagal pirmo knygos teksto pavadinimą]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 8, l. 56–59.
89. *Popiežius ir Santaryba*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
90. „Pjeras Tejaras de Šardenas“. Iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams*. *Nr. 11*. S. D. E., 1987. Versta iš leidinio, leisto 1973 m. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 14, l. 7.
91. Prof. Iljin. *Materialismus und Christentum*. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 8, l. 269–274v.
92. Prof. Naidenas. *Kodėl aš netapau ateistu? Skiriu tiems, kurie ieško tiesos*. *D. 2. Parapsichologiniai argumentai.* ECESJ-VA, f. 144, ap. 5, b. 28.
93. [Račiūnas, Pranas] *Ar katalikybė yra rytojaus tikėjimas?* VUB RS, f. 187, b. 760, l. 20–46.
94. Ragenas, Yvas. *Kontempliacijos keliai: dvasinio gyvenimo problemos*. 1983. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
95. Rahneris, Karlas. *Apie tikėjimo galimybę šiandien*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
96. [Raičinskis, Konstantinas Kazimieras] „Dogmos – ne aksiomos“. *Polemika* 1 (1982 m. gruodis). VUB RS, f. 187, b. 2182/1, l. 9–15.
97. Ramūnas, P. Antanas. *Iš sutemų į aušrą*. Kopija. 1967. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
98. Ratzingeris, Jozefas. *Krikščionybės įvadas: paskaitos apie Apaštalų tikybos išpažinimą*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.
99. Rodenas, Hubertas. *Gyvenimo kelrodžiai: vadovams žmonėms, trokštantiems garbingos Dievo vaikų laisvės*. Versta iš esperanto kalbos 1984 m. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
100. Rohden, Huberto. *Einšteinas: matematinis galvosūkis*. Iš esperanto kalbos vertė diakonas Valerijus Rudzinskas. 1984. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
101. Rudzinskas, Valerijus. „Esperanto kalba pasaulio katalikų judėjime“. Diplo-

minis darbas, Kaunas: Kauno tarpdiecezinė kunigų seminarija, Teologijos fakultetas, 1985. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10.

102. *Sielos kultūra*. *Dalis Nr. 1, skyrius Nr. 2 „Sielos ir amžinybės problemos“*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
103. „Skylėta mokslo skraiste prisidengus“. Iš *Apologetiniai straipsniai*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10, l. 26–29.
104. Slavėnas, Paulius [Naidenas]. *Parapsichologijos m-klos ir religija*. VUB RS, f. 187, b. 2541.
105. Smith, Wider E. *Gamtos mokslininkai nežino jokios evoliucijos: empiriniai ir teoretiniai argumentai, prieštaraujantys evoliucijos teorijai*. Stuttgart, 1982. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.
106. Svetlovas, Emanuelis. *Kelio, Tiesos ir Gyvenimo ieškojimai*. *Kn. 1. Religijos ištakos*. Skirta Vladimiro Solovjovo mirties paminėjimui. 1975. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 7.
107. [Šeškevičius, Antanas] *Ką tai reiškia?* ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 5, l. 1–11ff.
108. [Šeškevičius, Antanas] „Pastabos ir atsakymai“. Iš *Ką tai reiškia?* [Antanas Šeškevičius]. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 5.
109. [Šauklys, V.] *Tikroji ir apgaulioji mistika: vysk. J. Matulaičio ekstaziniai blyksniai*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 12.
110. Tautvilas, P. *Kodėl aš tikiu? Filosofiniai-religiniai apmąstymai*. Lietuva, 1975–1976. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 10.
111. „Tejaras de Šardenas/Teilhard de Chardin“. Iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams*. *Nr. 12*. S. D. E., 1986. Versta iš leidinio, leisto 1973 m. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 3.
112. „Tejaras de Šardenas“. Iš *Krikščioniškieji skaitiniai mūsų laikams*. *Nr. 16*. S. D. E., 1986. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. nn.
113. „Tejard de Šardeno originalumas“ [„Tiesos kelio“ numerio maketas]. ECESJ-VA, f. 147, ap. 8, b. 40, l. 37–44.
114. Tomonis, Mindaugas. Neįvardintas rankraštinis tekstas. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–31.
115. Tresmontanas, Klodas. *Dievo egzistavimo problema šiandien*. *D. 1*. Kaunas, 1982. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.

116. Tresmontanas, Klodas. *Dievo egzistavimo problema šiandien. D. 2.* ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
117. Vailionis, J., Vitkus, G. *Kai kurios evoliucijos problemos ir krikščionybė*. 1988. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1.
118. Vyšeslavcevas, P. B. *Marksistinės filosofijos analizė (jo knygos „Filosofinis marksizmo skurdas" I dalies santrauka)*. „Posiev", 1971. Santrauka, parengta 1982 m. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 1.
119. *Žvilgsnis į gamtą ir materiją*. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 5.

Straipsniai, kiti trumpi tekstai

1. „Abejonės [tikėjimu]". ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
2. „Amžinasis gyvenimas". Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–4.
3. „Ar niekas iš anapus neatėjo?". ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 27, l. 1–3.
4. „Ar šiandien galima kalbėti apie dangų?". ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 2, l. 39–44.
5. „Atgimimo išvakarėse". ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 17.
6. „Bažnyčios ateitis". ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 43.
7. Burkus, J. „Du dvasinių būtybių pasauliai: santrauka". „Sūduvos" leidinys. 1977. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 1–33.
8. „Dievas ir evoliucijos dėsniai". ECESJ-VA, f. 4a, ap. 8, b. 22, l. 1–5.
9. „Dr. Raymond A. Moody, Jun. Gyvenimas po gyvenimo (vertė Jurgis Danulis, 1977, 138 p.)". Parengė Ada Urbonaitė. *Rūpintojėlis* 8 (1979): 70–72. ECESJ- VA, f. 170, ap. 3, b. 286.
10. [Garuckas, Karolis] „Mano tikslas". ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 168, l. 1–3.
11. „Humanizmas ir katalikybė". [*Tiesos kelias*], [1986 m.?]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 13, l. 7–18.
12. „Yra Dievas". ECESJ-VA, f. 2a, ap. 4, b. 4, l. 18–21v.
13. Jagminas, Vilius. „Didysis sprogimas?.. Fundamentaliosios kosmologijos teiginiai ir abejonės". *Harė Krišna: mėnesinis Tarptautinės Krišnos sąmonės sąjungos leidinys* 2 (1989): 4. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
14. Jankūnas, Teofilius. „Visi buvo pakrikštyti". ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 10, l. 1–5.

15. Jaunius, Antanas. „Ekumenizmas – ar naujų schizmų pavojus?..“. *Aukos keliu* [sienlaikraštis]. Kaunas, 1977–1979. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 98–100.
16. J. Borutos atsiminimai apie kun. Kazimierą Vasiliauską. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 5.
17. „Kas yra krikščionybės esmė“. Vertė Kostas Vajonis iš prancūzų kalbos. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 11, l. 1–12.
18. „Kas yra Teilar de Šarden?“. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 3, l. 348–350.
19. [Kasputytė, Felicija] K. „Asmenybės ugdymo problema: ko mums trūksta“. *Rūpintojėlis* 6 (1978): 38–41; 8 (1979): 31–38. ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286.
20. [Kasputytė, F.] „Tikėjimas ir asmenybė“. *Rūpintojėlis* 8 (1979). ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286, l. 35.
21. „Katalikybės būklė pasaulyje“. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 32.
22. „Krikščionybės ateitis“. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 49, l. 1–8.
23. [Kun. Ylius MIC] „Bedievybė – didžiausia mokslo priešingybė“. *Dievas ir Tėvynė* 1 (1976). ECESJ-VA, f. 149, ap. 10, b. 10, l. 26–42.
24. „Kunigystė“. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–9.
25. „Kunigystė“. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 43.
26. Kun. J. Lauriūno laiškas žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijai. 1966. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 4, b. 11, l. 1–7.
27. [Lauriūnas, Jonas] J. L. „Ar antroposofija priimtina krikščioniui?“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 8, l. 1–2.
28. „Maistas [apie Eucharistiją]“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 5, b. 11, l. 1–4.
29. [Masilionis, P.] „Evoliucija“. ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 7, l. 37.
30. [Masilionis, Pranciškus] „Vatikanas II ir kunigystė“. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–22.
31. „Mūsų laikų didysis Prancūzijos sūnus – Tajar de Šardenas“. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 3, l. 418–423v.
32. „Nekrikščionių išganymas“. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 1.
33. „Ordo presbyterorum. Exercitia spiritualia“. „Tikėjimo!“. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–4.
34. „Ordo presbyterorum Recollectiones“. Tikėjimo!“. Iš *Kunigų rekolekcijos pagal Vatikaną*. 1979 m. Kalėdos. ECESJ-VA, f. 2a, ap. 3, b. 4, l. 193–211.
35. *Pierre Teilhard de Card.* ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 5.

36. [Patackas, Antanas] Digrys, A. „Žmogus ir nemirtingumas“. *Rūpintojėlis* 13 (1980): 51–57. ECESJ-VA, f. 170, ap. 3, b. 286.
37. „Rengimas“. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–5.
38. Rudzinskas, Valerijus. „Charizmatinis atsinaujinimas – Bažnyčios viltis“. 1990-01-13. ECESJ, f. 21, ap. 7, b. 27, l. 2.
39. *Šardenas*. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 3, 8.
40. [Tailhard [įrašyta pieštuku]] de Jardin [pieštuku taisyta į Chardin]. „Le Phenomene Homme“. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 3, b. 5, l. 460–465.
41. „Teilhard de Chardin“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9.
42. „Teilhard de Chardin“. Iš *Teilhard de Chardin, SJ*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. 1–2.
43. *Teilhard de Chardin, SJ*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. 1–2.
44. Teilh. de Chardin. „Laimės esmė“. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 23.
45. Tejar de Šardenas. *Himnas materijai*. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–2.
46. „Tikiu į šventą, visuotinę Bažnyčią“ [Jono Borutos rengiamas tekstas]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
47. Vysk. J. Borutos atsakymas studentui Arnui Mickevičiui. 2016-01-10. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17, l. 1–10.
48. [Zubrus, Jonas] „Katalikybės būklė pasaulyje“. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 32.
49. [Zubrus, Jonas] [Neįvardintas tekstas su kritišku katalikybės vertinimu]. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 17.

Pamokslai, rekolekcijų konferencijų tekstai, kita rekolekcijų medžiaga

1. „Apie kunigystę“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 35, l. 1–5ff.
2. „Apie religiją“. ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 14, l. 1–4.
3. „Apie tikėjimą“. Iš *Kieno pasaulis?* Pamokslai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 21–32.
4. „Bažnyčia – žemės dangus“. 1977-09-22. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 23.
5. Boruta, J. „Žmogus ieško Dievo“. J. Borutos pamokslai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 53–61.

6. „Dabartis skelbia prisikėlimą / 68 m. Velykoms/“. Iš *Tikėjimo progresas* [pamokslai]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 105–108.
7. *Dievo buvimo įrodymai*. Pamokslai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–5.
8. „Draugystei sukurti“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 34, l. 1–7.
9. „Dvasia skatina“. Iš *Tik meilė* [pamokslų rinkinys]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 18, l. 63–67.
10. *Evoliucija. Adomo metrikai*. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 12.
11. *Ieškant Dievo* [pamokslų rinkinys]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–20.
12. *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys]. ECESJ-VA, f. 132, ap. 1, b. 19.
13. *Yra antgamtinis pasaulis: gyvenimo faktai*. 1981-11-03. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 44.
14. „Iš sektantų mokykitės“. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6.
15. „Jo meilė amžina“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 74, l. 1–7.
16. „Jausti su Bažnyčia“. 1984-07-18. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6.
17. „Kalnai parodo, kas mes esame“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 10, l. 1–6.
18. *Kapitonas*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 47.
19. „Kas yra stebuklai“. Iš *Tikėjimo progresas* [pamokslai]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 24–28.
20. „Kat. Bažnyčios šventumas rodo, kad ji yra tikroji Kristaus Ba-čia“. ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 29, l. 1–3.
21. „Kuklumas – dorybė“. Iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 57, l. 255–266.
22. „Kodėl klaidatikystės?“. Pamokslas. 1992, 1995 m. ECESJ-VA, f. 13, ap. 7, b. 14, l. 1–4.
23. „Krikščionių vienybei išmelsti maldos savaitė“ [Jono Borutos konferencijos jaunimui]. ECEJS-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
24. „Kristus pasaulio istorijos centras“. Iš *Mintys pamokslams. T. 13* [pamokslų rinkinys], ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17, l. 187–188.
25. Kun. J. Borutos 1995 m. klausytų rekolekcijų užrašai. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
26. Kun. Kazimiero Vaičionio rekolekcijų (1989 m. Vilnius, Aušros Vartai) tekstų kopijos. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–56.

27. „Laiminga įtikėjusioji“. Iš *Gelbėtojo Motina*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 26, l. 1–5.
28. „Laiminga įtikėjusioji“. Iš *Žodžiai broliams*. [Jonas Lauriūnas] „C“, 1976. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 113–119ff.
29. „Laisvės pažadas“. Iš *Dievas veikia*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 49, l. 1–6.
30. Lauriūnas, Jonas. *Kieno pasaulis?* ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
31. *Mąstymas apie pragarą*. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 35.
32. „Mirtis ir gyvenimas“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 47, l. 1–5.
33. Pjero Edmonet SJ rekolekcijų Lietuvos jėzuitams medžiaga. 1996 m. vasara. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, l. 1–4, papildomi lapai.
34. „Pasaulio ir mūsų menkystė“. Iš Šardenas. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 8.
35. „Pašauktieji ir siųstieji“. Iš *Kelyje su Viešpačiu*“ [pamokslų rinkinys]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 39, l. 1.
36. „Religija netrukdo“. Iš *Ieškant Galingiausiojo* [pamokslų rinkinys], [Jonas Lauriūnas]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 57, l. 185–195.
37. „Sekti“. Iš *Žodžiai broliams*. „C“, 1976. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 143–149.
38. „Sulaužytieji“. Iš *Kristus ir mūsų vargas* [pamokslų rinkinys]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 59, l. 1–6.
39. „Sulaužytieji“. Iš *Žodžiai broliams.* [Jonas Lauriūnas]. „B“, 1976, ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 175–181.
40. „Su žibintu rankoje“. Iš *Prie vieno tinklo* [rekolekcijų konferencijos tekstas]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 3, l. 184–204.
41. „Teilhard de Chardin“. Iš *Pasaulis ir aš* [rekolekcijų konferencijos tekstas]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 9.
42. *Teilhard de Chardin, SJ*. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 9, l. 1–2.
43. „Tikėjimas ir skausmas“. 1981. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 6, b. 46, l. 1–6.
44. „Tikras katalikas“. 1982-01-24. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6.
45. „Tikra religija“. Iš *Žodžiai broliams: pamokslai*. [Jonas Lauriūnas]. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 9, l. 80–82.
46. „Tu esi uola“. ECESJ-VA, f. 2, ap. 5, b. 6.

Konspektai, įrašai, informaciniai pasižymėjimai

1. A. Paškaus veikalo „Asmuo ir laisvė“ konspektas. VUB RS, f. 187, b. 1031.
2. A. Paškaus straipsnio „Ateistinė krikščionybė“ iškarpa. VUB RS, f. 187, b. 1025, p. 14-31.
3. Dr. Raimond A. Moody. *Gyvenimas po gyvenimo.* ECESJ-VA, f. 2, ap. 6, b. 1, l. 1–9.
4. Dunda Gerardas. „Nuostabūs įvykiai. Gyvenimas po gyvenimo“. ECESJ-VA, f. 15, ap. 4, b. 9.
5. „Gyvenimas po gyvenimo“. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 137, l. 1–4.
6. Įrašai „Chardin“ ar „Chardin Šardin“ kun. K. Garucko konspektuose, užrašuose. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 3, 5, 159.
7. Įrašas „Teilhard de Chardin – nesuprastas iki mirties“. Iš *Indiferencija* [teksto ruošinys]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 6.
8. Išrašai iš „Za ir Przeciw“. 1975 m. ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1.
9. J. Lauriūno pasibrauktas teiginys apie „sielos energetiką“: Babosovas, J., „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“. *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971). ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42, p. 35–37.
10. Jono Borutos užrašai apie Teilharďą de Chardiną. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17.
11. Jono Borutos užrašai apie Teilharďą de Chardiną (2). ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
12. Jono Borutos užrašai iš W. Heisenberg „Sąvokų vystymasis XX amžiaus fizikoje“. Pranešimas[,] skaitytas 1973 m. gegužyje Briuselyje 200 metų Belgijos karališkosios Mokslų Akademijos jubiliejiniame kolokvijume. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
13. Jono Borutos užrašai „Visatos iš nieko sukūrimo klausimas“. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
14. Konspektai, nuorašai, pastabos apie Teilharďą de Chardiną. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1, 11, 12, 21; f. 4a, ap. 9, b. 6, l. nn ir kitur.
15. Krikščionybė kitų religijų, ideologijų kontekste: užrašai, konspektai. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 21.
16. Kun. J. Borutos informacija apie Teilharďą de Chardiną. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 17.

17. Kun. Č. Kavaliausko užrašai tema „Sutvėrimo paslaptis“. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas.
18. Kun. K. Garucko konspektų lapas „„Betsaidos tvenkinys“, „Chardin““. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 3.
19. Kun. K. Garucko užrašai. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 159, l. 1.
20. Kun. D. Valiukonio užrašai apie materializmą, monizmą. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 17, l. 504, 505.
21. Kun. P. Račiūno daryti kun. Antano Paškaus veikalo „Krikščionis psichologinėje kultūroje“ konspektai. VUB RS, f. 187, b. 1031.
22. Prieškarinis sąsiuvinis, įvardintas „Religijos kilmė“ (Nr. 3). ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
23. P. Teilhard'o de Chardino mintys apie mirtį. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 12.
24. P. Teilhard'o de Chardino paminėjimai. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 5; f. 11, ap. 8, b. 159, l. 1.
25. P. Teilhard'o de Chardino veikalo citata. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 9, b. 26.
26. Publikacijos iš „Вопросы философии“ (1990, Nr. 9, p. 14) fragmento įklija. Kaišiadorių vyskupijos kurijos archyvas.
27. „Šardenas“. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 24, l. 3, 8.
28. Teilhard'o de Chardino mintys. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1.
29. Užrašai apie italų psichiatrą Cazzamali, rašiusį apie „minčių spindulius“. ECESJ-VA, f. 11, ap. 8, b. 98, l. 14.
30. Užrašai apie Teilhard'ą de Chardiną. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 11.
31. Užrašai apie V. F. Voino-Jaseneckį. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 41.
32. Užrašai „Gyvybės kilmė ir jos raida pagal vitalistus“. Iš *Apie gyvybės kilmę* [Konspektai. Panaudotos H. Driesch ir kitų autorių veikalų santraukos]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.

Periodinės spaudos leidiniai ir iškarpos

1. Babosovas, Jevgenijus. „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“. *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971): 37. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42.
2. „Bermudų trikampis: prasimanymai ir tikrovė“. *Mūsų gamta* 3 (1977): 20–22. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.

3. Breemen, van Piet. „Jo meilė amžina“ [skyrius iš knygos „Laužomas kaip duona“]. *Naujasis dienovidis*, 1994 m. balandžio 1 d., 10. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 45.
4. Deksnys, Bronius. „Humanizmas ir katalikybė“. *Kalba Vilnius* [?]. Iškarpa. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
5. „Der neue „schwarze Papst““. *Begegnung* [?]. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42, p. 28.
6. „Gość niedzielny“. 1969-02-02. ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1.
7. Guske, Hubertus. „Für junge Menschen: Das neue Jugendweihebuch“. *Begegnung* (1983). ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 106, p. 20–21.
8. Iškarpos iš „Homo Dei“. 1957 m. ECESJ-VA, f. 148, ap. 5, b. 18.
9. „Jeigu dvasingumas menkas“. *Vakarinės naujienos*, 1990 m. lapkričio 14 d. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
10. Jockus, Arvydas. „Dėmesio: scientologija! Žmogų išlaisvinanti religija ar zombių žaidimas?“. *Lietuvos aidas*, 1995 m. kovo 24 d., 12. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
11. Jurkuvienė-Butkevičiūtė, Ramunė. „In memoriam: Algirdas Vaclovas Patackas (1943 09 28 – 2015 04 03)“ [publikacijos kopija]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 53.
12. Kalonaitis, Romualdas. „Technika ir parapsichologija“. *Mokslas ir technika* 1 (1980): 45, 47. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
13. Kasputytė, Felicija. „Kančios šviesa ir šešėliai“. *XXI amžius*, 1995 m. kovo 8 d. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 45.
14. Kun. J. Lauriūno apsikirptas Alfonso Maliko straipsnis „Der Mensch auf der Suche nach Gott: Gott kann man nicht beweisen, aber erfahren“. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 5.
15. Laudin, Johannes. „Schau einer neuen Erde: Anmerkungen zu Teilhard de Chardins „Der Mensch im Kosmos““. *Neue Zeit* [?] 18 (1966): 2. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 42.
16. „O lėkštės skraido!“. *Naujoji vaga*, 1968-01-16. ECESJ-VA, f. 11, ap. 9, b. 8.
17. Oželytė, Nijolė. „Kelionė, iš kurios negrįši toks, koks išėjai“. *Ekstra*, 2001 m. gruodžio 17 d., 37. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1, p. 37.
18. „Przegląd religijny“. ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1.

19. „Przewodnik katolicki“. 1969-02-09. ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1.
20. Rubikas, A. „Kodėl buvo reikalinga liturginė reforma?“. *Katalikų pasaulis* 14 (1990): 20–23. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 47.
21. Ruszczyc, Marek. „Fenomen teilhardyzmu“ [straipsnio iš Lenkijoje leisto žurnalo iškarpa]. ECESJ-VA, f. 13, ap. 4, b. 1, p. 6.
22. Sakalauskas, Jonas. „Religija ir moralė“. *Tiesa*, 1986 m. kovo 26 d., 2. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
23. „Sektos, šventuoliai ir netikri pranašai: iššūkis Bažnyčiai. Apsukrūs mistifikatoriai“. *XXI amžius*, 1995 m. vasario 10 d., 7. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
24. Songailo, Tatjana. „Buvau svečiuose pas ateivius iš kitos planetos!“. *Vakarinės naujienos*, 1991 m. birželio 5 d. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 16.
25. Stancziene, Dalia Maria. „Mit czlowieka w katolicyzmie“. *Czerwony sztandart* [?]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 55.
26. Stanikas, Tomas. „Joga“. *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1979): 25. F. 148, ap. 14, b. 16.
27. Zakarevičius, Gintautas. „Maldos kelias. Raktas į vidinę maldą“. *XXI amžius*, 1996 m. balandžio 19 d., 4. ECESJ-VA, f. 27, ap. 1, b. 4.
28. „Życie Warszawy“. 1979 m. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 77.

Literatūros sąrašai, bibliografijos, mokyklų programos, prisiminimai, pareiškimai, kita

1. *Alfabetinis knygų sąrašas 1973 m. pagal autorių pavardes arba veikalų pavadinimus* [savilaidinių knygų sąrašas]. ECESJ-VA, f. 148, ap. 14, b. 26.
2. „A Study in Sri Aurobindo and Pierre Teilhard de Chardin. By R. C. Zachner. 134. 1971“ [bibliografinė kortelė]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 7, b. 1.
3. Audiokasetė „Ateiviai iš kosmoso“. VUB RS, f. 187, b. 5762.
4. Boruta, Jonas. „Prisiminimai apie mons. Kazimierą Vasiliauską – kai mūsų gyvenimo keliai kartas nuo karto artimai susiliesdavo“. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 54, l. 1–7.
5. *Iki 1973 metų* [literatūros sąrašas]. Ses. Agnės (Birutės Gučaitės) SJE asmeninis archyvas, l. 1–6.
6. Jono Borutos atsakymai į anketos klausimus [juodraštis]. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 51, l. 1–10.

7. Kauneckas, J. *Pastoracinės psichologijos programa.* ECESJ-VA, f. 171, ap. 4, b. 22.
8. *Kunigo A. Šeškevičiaus dienoraščiai: dienoraštis lageryje; apmąstymai* [maketas]. Vilnius: www.skaityk.lt, 2009. ECESJ-VA, f. 2, ap. 1, b. 7.
9. Kun. Antano Šeškevičiaus SJ pareiškimai Lietuvos Bažnyčios hierarchams. 1992, 1994 m. ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2.
10. Kun. A. Šeškevičius „Kokia bus Naujosios Akmenės bažnyčia" [Eigirdžiai, 1991-11-14], ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 3, l. 1–4.
11. [Kun. Antanas Šeškevičius] „Šeimų lankymas Klaipėdoje". ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2, l. 1–6.
12. Kun. Dominyko Valenčio pareiškimas Arkivyskupui. 1990-05-25. ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 97, l. 1.
13. Kun. Pauliaus Rabikausko SJ vysk. L. Povilioniui siųstų knygų sąrašai. VUB RS, f. 187, b. 5070.
14. Kun. Vaclovui Aliuliui siųstos knygos. 1985 m. VUB RS, f. 187, b. 231.
15. Prof. V. Butkui 1985 m. kelios atsiųstos knygos. VUB RS, f. 187, b. 231, l. 4, 5.
16. Savilaidos leidėjų tikintiesiems pasauliečiams siūloma literatūra savišvietai. ECESJ-VA, f. 172, ap. 2, b. 17.
17. Šv. Jonų bendruomenės akademinė programa „Krikščioniškasis dvasingumas kultūrų sandūroje". 2000-01-19. ECESJ-VA, f. 167, ap. 1, b. 1.
18. „Teilhard-Bibliographie". ECESJ-VA, f. 4a, ap. 7, b. 1.
19. „Teoretiniai straipsniai" [aptartinų temų sąrašas ar „Tiesos kelio" skyriaus planas]. ECESJ-VA, f. 171, ap. 2, b. 29.
20. Vysk. J. Borutos pogrindžio seminarijoje studijoms naudota literatūra. ECESJ-VA, f. 170, ap. 1, b. 51.
21. „VIII pamoka. Viduramžių filosofija: Augustinas ir jo filosofija. Priedas: kreacionizmas, Darvino teorija ir tikėjimas, krikščioniškoji evoliucija: P. Tejaras de Šardenas filosofijoje. „Žmogaus fenomenas". Iš *2012/2013 filosofijos pamokų planas*. ECESJ-VA, f. 165, ap. 1, b. 3.

Korespondencija

1. Anelės Brazauskienės laiškai kun. Juozui Vaišniui SJ (ir seseriai Julijai). 1996, 1997 m. ECESJ-VA, f. 21, ap. 5, b. 32.

2. Josef de Vries SJ laiškai kun. Jonui Danylai SJ. 1983 m. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 2, b. 14.
3. Josef de Vries SJ laiškai kun. Karoliui Garuckui SJ. 1970, 1977 m. F. 11, ap. 3, b. 35.
4. Kun. Antano Liuimos SJ laiškas kun. Jonui Lauriūnui. 1988 m. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10.
5. Kun. Česlovo Kavaliausko laiškas t. Antanui Liesiui [nedatuotas]. VUB RS, f. 187, b. 1070.
6. Kun. Aleksandro Markaičio SJ laiškai kun. Jonui Kidykui SJ, kun. Antanui Liuimai SJ. 1973, 1980 m. ECESJ-VA, f. 144, ap. 2, b. 6, 8, 10.
7. Kun. Antano Šeškevičiaus SJ laiškai kun. K. Garuckui SJ. 1967, 1968 m. ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 32, 39.
8. Kun. Antano Šeškevičius SJ laiškai vysk. Liudvikui Poviloniui, neidentifikuotam asmeniui, Jėzaus Draugijos generaliniam vyresniajam. 1968, 1982, 1993 m. VUB RS, f. 187, b. 31; ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 39; ECESJ-VA, f. 2, ap. 4, b. 2.
9. Kun. Jono Danylos SJ susirašinėjimas su VDR ir VFR korespondentais. 1966, 1983 m. ECESJ-VA, f. 1a, ap. 2, b. 14; f. 2, ap. 10, b. 8.
10. Kun. Karolio Garucko SJ laiškai kun. Jonui Kidykui SJ. 1966, 1977, 1978 m. ECESJ-VA, f. 11, ap. 11, b. 28, 30, 32.
11. Kun. Karolio Garucko SJ susirašinėjimas su vokiškai kalbančių šalių korespondentais. 1970 m. ECESJ-VA, f. 11, ap. 3, b. 2, 26, 36.
12. Kun. Jono Lauriūno SJ laiškas apie kun. B. Bulikos verstą „Olandų katekizmą“. 1985 m. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10.
13. Kun. Jono Lauriūno SJ laiškas kun. Pauliui Rabikauskui [?]. 1982 m. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 10.
14. VDR korespondentų ir fokuliarų laiškai kun. Jonui Lauriūnui SJ. ECESJ-VA, f. 4a, ap. 2, b. 12, 19.
15. VDR ir VFR korespondentų laiškai kun. Antanui Šeškevičiui SJ. 1973, 1988 m. ECESJ-VA, f. 2, ap. 3, b. 1, 2.
16. Vysk. Liudviko Povilonio MIC laiškai Biergansams. 1974–1975 m. ECESJ-VA, f. 149, ap. 2, b. 40, 47.

17. Vysk. Liudviko Povilonio MIC susirašinėjimas su kun. Pauliumi Rabikausku SJ. 1979 m. VUB RS, f. 187, b. 461.

Kiti šaltiniai

Filosofų knygos, straipsniai, pranešimai, su jų asmenimi susijusi medžiaga

1. B. Kuzmicko charakteristika. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 711, l. 1–2.
2. „Filosofijos istorija: Paskaitos. Pastabos pirmajam variantui“. 1973-06-08. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 112.
3. „Filosofijos raidos apžvalga“ [„Paskaitų“ pirmoji redakcija 1973–1974]. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 112.
4. Gudonienė, Vilija. „Informacinė sąveika ir informacinės visuomenės koncepcijos“. Disertacija socialinių mokslų daktaro laipsniui įgyti, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993. VUB RS, f. 76, b. 3464.
5. Juozo Girniaus laiškai B. Kuzmickui (1986–1987). LVNA, f. 5, ap. 1, b. 700.
6. J. Macevičiaus, A. Gaidžio, R. Plečkaičio atsiliepimas apie B. Kuzmicko mokslinę ir visuomeninę veiklą. LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 20, l. 10.
7. Kanišauskas, Saulius. „*Žmogaus ir kosmoso ryšiai šiuolaikiniuose gamtos moksluose. Filosof*iniai aspektai.“ Disertacinis darbas, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1993.
8. [Krikštopaitis, Juozas] Крикштопайтис, Иозас. „*Эволюция представлении* о *веществе*. *Историко-методологический анализ*“. Дисертация, Вильнюс: Институт философии, социологии и права, 1987.
9. Kuzmickas, B. [Bronius] *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje*. Mašinraštis. 1974. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 9.
10. Kuzmickas, Bronius. *P. Tejarui de Šardenui – 100 metų*. 1982. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 93, l. 1–3.
11. Lapkričio sinoikijos (1988 m.) medžiaga. ECESJ-VA, f. 5, ap. 10, b. 8.
12. *Medžiaga filosofijos istorijos studijoms*. Parengė R. Ozolas, konsultavo K. Rickevičiūtė, recenzavo B. Genzelis ir N. Juršėnas. VU Leidybinis centras. 1979. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 385.
13. Minkevičius J. [Jokūbas] *XX amžiaus filosofinė panorama* [mašinraštis]. LCVA, f. R-446, ap. 1, b. 20.

14. [Ozolas] Ąžuolas, Romualdas. *Filosofijos istorijos apžvalga*. 1973–1974 m. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 113, l. 353–356.
15. [Ozolas] Ąžuolas, Romualdas. *Pastebėjimai (publicistikai ir beletristikai)*. 1976-10-16. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 245.
16. Ozolas, Romualdas. *Mintys, dienoraštinės pastabos (1980–1985 m.)*. 1985-03-16. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 247.
17. Ozolas, Romualdas. „Tarp vakar ir ryt dienos: XX amžiaus štrichai". Valkininkai, 1973. Iš *Filosofijos istorijos metmenys: nuo seniausių laikų iki XX a. pabaigos tendencijų*. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 151, l. 4–5.
18. „Pagrindiniai klausimai". Iš *Medžiaga filosofijos istorijos studijoms: studentams neakivaizdininkams*. 1976. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 384, l. 12–14.
19. Recenzija R. Ozolo parengtai metodinei priemonei. LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 385.
20. [Skuodis, Vytautas] „Filosofijos ir gamtos mokslo tarpusavio ryšiai". Pranešimas, skaitytas VVU politiniame seminare, 1973 m. gruodžio 28 d. LCVA, f. R-537, ap. 1, b. 130, l. 1–54.
21. Šliogeris, Arvydas. „V. Solovjovas ir idealistinė filosofija Lietuvoje". Disertacija filosofijos mokslų kandidato laipsniui gauti, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1973. VUB RS, f. 76, b. D1860.
22. Григалюнас, Яронимас. „*Проблема соотношения категорий „материя", „движение"* и *„развитие"* в *материалистической диалектики*". Диссертация на соискание ученной степени кандидата философских наук, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 1981. VUB RS, f. 76, b. 2491.
23. Кузмицкас, Б. *Концепция личности в философии неотомизма*. Москва, 1971. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 31, l. 34–47ff.
24. Кузмицкас, Бронисловас. „*Философские корни католического модернизма*". Диссертация на соискание ученной степени доктора философских наук, 1984. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 1.

Filosofijos srities mokslo administravimą liudijantys dokumentai

1. LCVA, f. R-507, ap. 1, b. 1861, 1875; LCVA, f. R-1001, ap. 2, b. 1526; LCVA, f. R-1033, ap. 1, b. 13, 17a, 23, 26, 41, 62, 72, 84, 96, 104, 109, 130, 137, 141,

156, 166, 176, 178, 180, 215, 245, 247, 304, 333, 360, 384, 432, 472; LCVA, f. 1801, ap. 1, b. 420; LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 614; VGTU, f. 1, ap. 12, b. 34.

Ateistinės tematikos, Religijos reikalų tarybos įgaliotinio dokumentai

1. „Akiratis“ . LNM, Ateizmo muziejaus fondas; AM GEK 21516; R-2367.
2. „Ateistų radijo klubas“. 1964. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, AM GEK 21504, R-2355.
3. [Buvusių kunigų atsakymai į klausimus?]. Iš „Kunigų pasisakymai apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje“ [Ateizmo muziejaus darbuotojų surinkta medžiaga]. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, l. 65–72ff).
4. „Nustojusiųjų tikėti pasisakymai“. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, l. 1–6.
5. *Rekomenduojama nepamokinių ateistinių renginių tematika specialiųjų vidurinių mokyklų moksleiviams*. Parengė Stankaitis Juozas, Juozo. Vilnius, 1982. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas.
6. [Stankaitis, Juozas] „Kas yra [neįskaitoma pavadinimo dalis]?“ [tekstas apie katalikybės dogmų modernizavimą]. Vilnius, 1979 m balandžio 4 d. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, AM GEK 12048/3; 2665, l. 1–22.
7. Stankaitis, Juozas. *Liaudies universitetų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų tipiniai mokymo planai ir programa*. Vilnius: Žinija, 1981. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, l. 1–43.
8. Stankaitis, Juozas. „Metodinės pastabos“. Iš Liaudies un-tų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų programos 1984–83 metams rengimo juodraštis. LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, l. 1–7.
9. TV mokslinio ateizmo laidos „Argumentai“ tekstai. 1977, 1982–1984, 1986–1988. LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 1750, 2219, 3606, 3016, 3138, 3236, 3424, 3425, 3516, 3517, 3606.
10. 1964 m. spalio 13 d. „Ateistų radijo klubo“ laida. LNM, Ateizmo muziejaus fondas; AM GEK 21504; R-2355, l. 1-4.
11. Информационный отчет уполномоченного Совета по Литовской ССР за 1984 [1985, 1986] год о деятельности религиозных организации и состоянии контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах. LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 113, 116, 122.

12. Нетрадиционные формы религиозности молодежи и их место в современной идеологической борьбе. 1984. LYA, f. 17604, ap. 2, b. 10, l. 2–11.
13. Никифорова, Б. „Нетрадиционное направление в современном католицизме и вопросы контрпропаганды“. Iš *Новые тенденции в идеологии и деятельности католицизма в СССР и проблемы атеистического воспитания: материалы научно-пракической конференции (12-13 сентября 1983 года)*. Вильнюс, 1983. LYA, f. 17604, ap. 1, b. 10, l. 105–112.
14. Тидикис, Р. Актуальные проблемы формирования научно-атеистических убеждений школьников. Iš Протокол заседания научно-координационного Совета при межреспубликанском Вильнюсском филиале Института научного атеизма АОН при ЦК КПСС т 15 марта 1985 г. LYA, f. 17604, ap. 3, b. 13, l. 8–16.
15. Учетная карточка на служителя культа. LCVA, f. R-181, ap. 7, b. 8, l. 1–8.

„Žinijos“ draugijos, kitų mokslo populiarinimo institucijų dokumentai, kiti atsiliepimai apie mokslinius darbus

1. Mačiulis, J. „Nuo Tertuljano iki Tajaro de Šardeno“. Iš *Vilniaus planetariumo viešų paskaitų ciklai. „Mokslininko tribūna“. 1982–1983 metų sezonas*. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 871, l. 284–285.
2. „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos 1972 m. perspektyvinis ir mėnesiniai planai. LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 49.
3. „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijos 1973 m. perspektyvinis ir mėnesiniai planai. LCVA, f. R-900, ap. 1, b. 53.
4. „MR biofizinių reiškinių (mąstymo energetikos) sekcijos leidinys „Pajauta““. Vilnius, 1989, Nr. 1. LVNA, f. 5, ap. 1, b. 341, l. 1–9.
5. Paskaitų ciklas apie mokslo naujienas „„Mokslas šiandien“ (be abonemento)“. VUB RS, f. 191, b. 12.
6. Paskaitų ciklas „Žmogus ir kultūra: nuo individo iki asmenybės“. Iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai. 1987 m. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 176–177.
7. Stankaitis, Juozas. „Žinijos“ dr-jos respublikinės valdybos organizuotoje lek-

torių ateistų mokykloje klausytų paskaitų užrašai (1968–1973). LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, AM GEK 12047/2, 2656, l. 1–42.
8. Stankaitis, J. [Juozas] „Žinijos“ draugijos renginiuose klausytų paskaitų užrašai (1968–1973 m.). LNM, Ateizmo muziejaus fondas, Juozo Stankaičio archyvas, AM GEK 12047/1, 2655, l. 1–47.
9. Tarprespublikinės mokslinės-praktinės konferencijos (organizuotos „Žinijos“), vykusios 1970 m., medžiaga. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 416, l. 1–13.
10. Salietis, T. „Antanas Maceina – įžymusis lietuvių filosofas“. *Alma Mater* 1 (1977): 44–46. ECESJ-VA, f. 147, ap. 10, b. 8.
11. Vlado Niunkos pranešimo Lietuvos TSR „Žinijos“ draugijos respublikinės valdybos 1983 m. sausio mėn. plenumui projektas. LYA, f. 3377, ap. 52, b. 198, l. 166–214.
12. Zoninio seminaro „Naujausi astronomijos ir kosmonautikos laimėjimai ir jų propagavimo metodika“ programa. Iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai. 1987. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 55.
13. Програма проведения научно-практической конференции. Приложние Но.1 к постановлению Организационно-исполнительного бюро Президиума Правления Всесоюзного общества Знание от 27 апреля 1970 г. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 416, l. 2, 3.
14. Цикл лекции „Здоровье в наших руках“. Iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro posėdžių dokumentai. 1987. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 981, l. 190.
15. Цикл лекции „Естественные целебные средства и здоровье“. Iš „Žinijos“ draugijos valdybos prezidiumo biuro nutarimai. 1988. LCVA, f. R-553, ap. 1, b. 990, l. 183.

Publikuoti šaltiniai

1. Akčiurinas, I. „Kiborgas – kosminės eros žmogus“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1966): 12–13.
2. Aleksandravičiūtė, Dalia. „Transcendentinė meditacija ir krikščionybė“. *Žmogus* 10 (1997): 10–11.

3. Ambraziejienė, Rasa. *Rasties versmė: apie ženklus ir simbolius*. Kaunas [i. e. Muniškiai, Kauno r.]: [R. Ambraziejienė], 2014.
4. Andriušytė, Rasa. „Teosofijos atspindžiai Čiurlionio kūryboje“. *Naujasis židinys-Aidai* 9 (1995): 649–654.
5. „Ant nežinomybės slenksčio“. Psichologo ir filosofo A. Spirkino atsakymai į klausimus. *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1980): 36–37.
6. Antalkis, Pranas „Giliaprasmės pataisos“. *XXI amžius*, 1995 m. lapkričio 3 d., 5.
7. „Apie Krišnos sąmonės sąjungą Lietuvoje: ryšiams su visuomene atstovas Saulius Domarkas (dvasinis vardas Šatakula)“. *Žmogus* 12 (2005): 27–28.
8. „Apie Lietuvos Rericho draugiją“. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://www.rerich.lt/draugija/
9. „Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas: Paulius Subačius kalbina Algirdą Patacką“. *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1994): 43–50.
10. „Apie sugrįžtančią praeitį: kun. Česlovo Kavaliausko, Viktoro Petkaus, Vaidoto Daunio pokalbis Kaišiadoryse 1995 m. gegužės 18 d.“. *Naujoji Romuva* 5 (1995): 5–7.
11. „Apsukrūs mistifikatoriai“. *XXI amžius*, 1995 m. vasario 10 d., 7.
12. „Ar gresia Katalikų Bažnyčiai pavojus?“. Pokalbis su Petru Plumpa. *XXI amžius*, 1992 m. gegužės 5–11 d., 3.
13. A. Š. R. „Gamta ir gamtos filosofija šiandien“. *Naujasis židinys-Aidai* 4 (1993): 65–68.
14. *Ateisto knyga*. Vilnius: Mintis, 1986.
15. „Ateistų kalvėje“. *Aušra* 32, 72 (1982). Žiūrėta 2024 m. liepos 8 d. https://lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-32/3179-ateistu-kalveje.
16. „Augustinas Rakauskas – talentingas verslininkas su šventiko pašaukimu“. 2012 m. birželio 27 d. http://www.veidas.lt/augustinas-rakauskas-%E2%80%93-talentingas-verslininkas-su-sventiko-pasaukimu.
17. Averincev, Sergej. „„Fiunt, non nascuntur christiani...“: Krikščionybė XX amžiuje“. *Naujasis židinys-Aidai* 10 (1996): 664–670.
18. Avinskis, Vladimiras. „Paleokontaktai“. *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1983): 10–12.

19. Babosovas, Jevgenijus. „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“. *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1971): 35–37.
20. Bagdonas, Albinas. „Anapus ir šiapus suvokimo“. Iš *Pokalbiai apie pasaulėžiūrą*. Kn. 3, 98–145. Vilnius: Mintis, 1988.
21. Bagdonas, Albinas. „Didysis Konstruktorius ir Lietuvos odisėja“. *Šiaurės Atėnai*, 1991 m. balandžio 10 d., 1.
22. Bagdonavičius, V. [Vaclovas] *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1987.
23. Baltrūnas, Aleksas. „Mąstymo paslaptys ir sisteminė analizė“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1980): 4–5.
24. Bartašiūtė, Stanislava. „Didžiosios Visatos labirintai“. *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1982): 7, 32–33.
25. Bartašiūtė, Stanislava. „Laikas klaidžioja po Visatą“. *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1978): 18–19.
26. „Bažnyčia sutrikusi“. *Šiaulių kraštas*, 1997 m. birželio 21 d., 3.
27. Beinorius, Audrius. „Paslaptingoji upasika“. *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1990): 26–27.
28. Biržys, Rimantas. „Filosofijos samprata“. Iš *Chrestomatinė medžiaga „Filosofijos įvado“ kursui*, 4–75. Vilnius: Technika, 1995.
29. Biržys, R. „Kitimo ir vystymosi koncepcijos“. Iš *Chrestomatinė medžiaga „Filosofijos įvado“ kursui*, 114–125. Vilnius: Technika, 1995.
30. Boruta, Jonas. „Baltas paukštis, skriejęs prieš vėtrą“. Iš *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*, Mindaugas Tomonis, XVII–XXI. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
31. Boruta, Jonas. „Jis švietė mums“. *Katalikų pasaulis*, 1991 m. rugpjūčio 21 d., 19, 29.
32. Boruta, Jonas. „Teologinės problemos ir tiksliųjų mokslų pažanga“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darba. T. 16*, 44–56. Vilnius, 1996.
33. Boruta, Jonas. „XX amžiaus fizikos ir klasikinės teologijos sąveika“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai. T. 15*, 723–731. Vilnius, 1995.
34. Brazauskas, Arūnas. „Kosminė egzekucija“. *Dienovidis*, 1990 m. lapkričio 23 d. – gruodžio 7 d., 11.

35. Brazauskienė, Anelė. „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“. *Laiškai lietuviams* 2 (1995): 41–45.
36. Brėdikis, Jurgis. *Kitokiu žvilgsniu*. Vilnius: Santara, 2015.
37. Brėdikis, Jurgis. *Kitokiu žvilgsniu: [gydytojo apmąstymai]. D. 2.* Vilnius: Santara, 2020.
38. Buika, Mindaugas. „Ateities krikščionis – mistikas“. *XXI amžius*, 1991 m. rugsėjo 19–24 d., 2.
39. [Bulika, Bronius] „Meditacijos sąmoningo tikėjimo metams“. Iš *Katalikų kalendorius-žinynas*, 49–110. Kaunas–Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidinys, 1986.
40. Buračas, Giedrius. „Sąmonės neurobiologija“. *Mokslas ir gyvenimas* 5–6 (1997): 13, 37–39.
41. Butkytė, Aldona. „Materija mokslų šviesoje“. *Alma Mater* 2 (1979): 83–88. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/alma-mater/1979/2/.
42. Buzaitė, Saulė. „C. G. Jungo kolektyvinės pasąmonės koncepcija“. Iš *Problemos. T. 49*, 45–60. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996.
43. Daškus, Egidijus Arvydas. „Gyvybės upės užtvenkti neįmanoma“. *Šiaurės Atėnai*, 1993 m. gruodžio 17 d., 8.
44. Dzenuškaitė, Stasė, Šalkauskienė, Ritonė. *Krikščionybės šviesa: Katalikų tikybos vadovėlis dvyliktai klasei*. Kaunas: Lietuvos katechetikos centro leidykla, 2001.
45. Černienė, Bronislava. „Ar mokyklinė filosofija atlieka savo paskirtį?“. Iš *Problemos. T. 42*, 31–35. Vilnius: Mintis, 1990.
46. Čepulis, Apolinaras. „Klubo „Po Zodiaku“ veiklą prisiminus…“. 2013 m. kovo 12 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. http://mokslolietuva.lt/2013/03/klubo-po-zodiaku-veikla-prisiminus/.
47. Čertkovas, A., Komarovas, V. *Pokalbiai apie religiją ir ateizmą: knyga mokytojui*. Kaunas: Šviesa, 1978.
48. Dabašinskas, Ginas. „Ar Bažnyčia pripažįsta, kad evoliucijos teorija yra pagrįsta“. *Lietuvos žinios*, 1996 m. gruodžio 27 d. – 1997 m. sausio 2 d.
49. Danys, Jurgis. „Akistatoje su medicina“. *Švyturys* 19 (1985): 14–15.

50. Dapšauskas, Juozas. „Beasmenis Dievas beasmenėj visuomenėj“. *Dienovidis*, 1996 m. vasario 23 d., 6.
51. Daunys, Vaidotas. „Žodis skaitytojui“. *Naujoji Romuva* 1, 496 (1995): 3.
52. Deksnys, Bronius. „Humanizmo idėjos Antoine de Saint-Exupery kūryboje“. *Filosofija. Sociologija* 2, 11 (1993): 45–51.
53. Deksnys, Bronius. *Humanizmas ir katalikybė: teocentrinio humanizmo koncepcijos lietuvių išeivijoje*. Vilnius: Mintis, 1980.
54. „„Dievas ir Tėvynė“ žurnalo 1976 metų turinio santrauka“. *Dievas ir Tėvynė* 4 (1977): 65–71. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1977/4/?p=7#p66.
55. Dineika, Karolis. „Minties jėga. Savikontrolė“. *Mokslas ir gyvenimas* 2 (1983): 35.
56. Dumčius, Arimantas. „Mokslininko požiūris į gyvybės ir žmogaus kilmę“. 2013 m. lapkričio 28 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 11 d. https://www.bernardinai.lt/2013-11-29-prof-arimantas-dumcius-mokslininko-poziuris-i-gyvybes-ir-zmogaus-kilme/.
57. *Einu: menininkai apie Dievą, maldą, klaidą, stebuklą, kryžių, pašaukimą, šventes, Bibliją, šventumą*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001.
58. Engelgardtas, Vladimiras. „Gyvybės problema“. *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1970): 1–3.
59. Flemingas, Donaldas. „Biologinės revoliucijos era“. *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1969): 12–15.
60. Gaidamavičienė, Irena. „Dvasia ir filosofija“. *Krantai* 12 (1989): 22–25.
61. Gaidamavičienė, Irena. *Homo creator: sąmonė ir būtis*. Vilnius: Technika, 1997.
62. „Gal ir neveltui gyvenau“ [Jurgos Ivanauskaitės pokalbis su Pranu Antalkiu-Mikalausku]. *Šiaurės Atėnai*, 1990 m. liepos 18 d., 3.
63. Garadža, V. „Katalikiškasis modernizmas ir neotomizmas“. Iš *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova*, 84–101. Vilnius: Mintis, 1978.
64. Garadža, V. „Nauji katalikiškosios mokslo interpretacijos bruožai“. *Problemos* 2, 6 (1970): 56–63.
65. Gardneris, M. „Reliatyvumo teorija milijonams“. *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1966): 17–19.

66. Gasper, Hans. *Sektos Europos šalyse*. Brošiūra. 1993.
67. Gema, „Eucharistijos bičiuliai“. Iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, 321. Kaunas: Judex, 2000.
68. Gendrolis, Edmundas. „Pirmykštis žmogus: tradicinė ir dabartinė interpretacija“. *Problemos. T. 41*, 16–26. Vilnius: Mintis, 1989.
69. *Gydytojas: atsiminimai apie Povilą Butkevičių; laiškai, dienoraščiai*. Kaunas: Caritas, 1996.
70. „Gydytojas psichoterapeutas Konradas Nastopka: „Per tikėjimą į Dievą randame išeitį iš aklavietės““. *XXI amžius*, 1996 m. kovo 1 d., 3.
71. Gorodeckis, Aringas. *Šimtmečio akibrokštas: (Dievo gailestingumo žemėje...)*. Vilnius: A. Gorodeckis, 2018.
72. Grigas, Jonas. „Ar yra vietos minčiai fizikoje?“. *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1997): 6–7.
73. Grigas, Jonas. „Jei atomai bangos...“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1996): 16–17.
74. Grigas, Jonas. „Mokslas ir sąmonė“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1997): 8–10.
75. Grigas, Romualdas. *Dienoraščio langą pravėrus: Antroji knyga. Mano brandos metai (1966–2012)*. Vilnius: Versmė, 2020.
76. Grigas, Romualdas. „Konvergencija – būdingas tautos raiškos sąlygų bruožas“. *Filosofija. Sociologija* 3, 9 (1992): 3–13.
77. Grigas, Romualdas. „Religinių santykių erdvė Lietuvoje: įtampų laukai ir jų pasireiškimo bruožai“. *Filosofija. Sociologija* 4 (1998): 37–46.
78. Grigonis, Jonas. *Šių dienų fizika ir filosofija*. Vilnius: Mintis, 1969.
79. Griška, Albinas. „Užsitęsusi kova“. *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1978): 16–18.
80. Grucė, Romualdas [Apie Žano Gitono ir Griškos bei Igorio Bogdanovų knygą „Dievas ir mokslas“]. *Dienovidis*, 1996 m. balandžio 26 d., 6.
81. Grucė, Romualdas. *Trumpas prigimtinės teologijos kursas*. Kaunas: Katalikų teologijos fakultetas prie Vytauto Didžiojo universiteto, 1994.
82. Gumilevskis, Levas. *Vernadskis*. Vilnius: Švyturys, 1988.
83. [Hayward, Susan] „Įžvalgos“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1991): 29–30.
84. „Ieškojimai ir atradimai“. *Apžvalga*, 1997 m. lapkričio 19 d. – 1998 m. sausio 8 d., 13.
85. Indrašius, N. „Ar galima skaityti mintis“. *Mokslas ir gyvenimas* 9 (1960): 12–13.

86. Indrašius, N. „Telepatija“. *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1963): 34.
87. „Istorija – judėjimas Dievo karalystės link: Aleksandras Menis apie Pierre'ą Teilhard'ą de Chardin'ą“. *Šiaurės Atėnai*, 1994 m. balandžio 29 d., 1, 3.
88. *Iš kun. Česlovo Kavaliausko rankraščių*. Vilnius: Apyaušris, 2011.
89. Ivanauskaitė, Jurga. *Ištremtas Tibetas*. Vilnius: Tyto alba, 1996.
90. Jaras, Andrius. „Kelias pas dievus“. *Naujasis židinys-Aidai* 6 (1993): 23–31.
91. Jasaitienė, Marijana. „Mokslininkas, pripažįstantis pomirtinį gyvenimą“. 2014 m. gruodžio 27 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 11 d. http://kauno.diena.lt/naujienos/sveikata/sveikata/akademikas-jbredikis-daug-metu-operaves-sir-di-rado-joje-ne-tik-anatomini-substrata-666489#ixzz3Q417Nh9g.
92. Jonaitis, Henrikas. „Ginčas apie tuštumą“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1988): 25–26.
93. Jonušys, Laimantas. „Po penkerių metų: „Š.A. jubiliejaus proga netikėtai kilo minčių apie katalikybę, ideologiją ir „tikrąjį“ kelią“. *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. vasario 11 d., 3.
94. Jovaiša, Leonas. „Apie pedagogų rengimą ir švietimo kaitą: apie psichopedijos dalyką ir žmogaus ugdymą“. *Acta Paedagogica Vilnensia* 7 (2000): 208–228.
95. „Kaip atpažįstame Kristų“ [Sigito Gedos pokalbis su kun. Č. Kavaliausku ir A. Buraču]. *Šiaurės Atėnai*, 1993 m. rugpjūčio 20 d., 4.
96. Kakaras, Gunaras. „Nežinomybės tolerancija“. *Kultūros barai* 11 (1986): 37–38.
97. Kalenda, Česlovas. „Globalinės dorovės koncepcija“. *Filosofija. Sociologija* 2 (1997): 59–65.
98. Kalenda, Česlovas. *Sąmonės prigimtis*. Vilnius: Mintis, 1988.
99. Kalonaitis, Romas. „Chimera vardu telepatija“. *Jaunimo gretos*, 6 (1975): 20–21.
100. Kalonaitis, Romualdas. „Technika ir parapsichologija“. *Mokslas ir technika* 1 (1980): 45, 47.
101. Kamanė. „Tikėjimo galia ir poveikis“. *Dievas ir Tėvynė* 15 (1980): 2–9. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1980/15/.

102. Kanišauskas, Saulius. „Etikos kosmizacijos problema“. *Filosofija. Sociologija* 1, 7 (1992): 9–20.
103. Kanišauskas, Saulius. „Gamtamokslinis pasaulėvaizdis, kuriame būtų vietos ir žmogui“. *Filosofija. Sociologija* 3, 18 (1995): 58–65.
104. Kanišauskas, Saulius. „Gyvenimo prasmė ir noosfera“. *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1991): 2, 3, 38.
105. Kanišauskas, Saulius. „Kai kurie Vydūno dvasios filosofijos aspektai ir krikščionybė“. *Filosofija. Sociologija* 2, 11 (1993): 58–66.
106. Kanišauskas, Saulius. *Likimo anatomija: nestebuklingi stebuklai*. Kaunas: Lolitos Baziukienės firma „Gardenija“, 1998.
107. Kanišauskas, Saulius. *Parapsichologija (fenomenai, problemos, idėjos)*. Vilniaus planetariumo laikraščio „Žvaigždikas“ vienkartinis priedas. Vilnius, 1991.
108. Kanišauskas, Saulius. „Pasaulio pabaiga. Kas tai?“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1995): 25–27.
109. Kanišauskas, Saulius. *Sinergetinio pasaulėvaizdžio kontūrai: filosofiniai ir moksliniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
110. Kanišauskas, Saulius. „Šambalos šalis“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1985): 30–31.
111. Kardelis, Naglis. „Nemirtinga nemirtingumo viltis“. *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1992): 18–26.
112. Karsavinas, Levas. „Dvasia ir kūnas“. *Naujasis židinys-Aidai* 12 (1992): 37–50.
113. „Kas, jeigu ne mes?“. [Pauliaus Subačiaus pokalbis su kun. dr. Hansu Friedrichu Fischeriu]. *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1997): 473–477.
114. Kasputytė, Felicija. *Parafrazės apmąstymams*. D. 2. Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisija, 1995.
115. „Kas tas ateizmas?“. *Dievas ir Tėvynė* 3 (1976): 46–55. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1976/3/.
116. „Katalikų teologija Vokietijoje“. *Naujasis židinys* 3 (1991): 45–48.
117. Kauneckas, Jonas. *Prieš visus vėjus*. Vilnius: Petro ofsetas, 2022.
118. Kavaliauskas, Česlovas. *Eschatologija žmogui ir pasauliui*. Vilnius: Edukologija, 2011.
119. Kavaliauskas, Č. „Kaip galėjo Šačių kaime siautėti Pagramantės vaiduoklis“. *Lietuvos aidas*, 1995 m. lapkričio 25 d., 21.

120. Kavaliauskas, Česlovas. Laiškas kun. B. Bulikai (1987 m.). Iš *Šitaip ateina Karalystė*, Bronius Bulika, 192. Kaunas: Atmintis, 2000.
121. Kavaliauskas, Česlovas. „Teosofija, reinkarnacija, mokslas. *Naujasis židinys-aidai* 4 (1992): 64.
122. Kavaliauskas, Česlovas. *Trumpas teologijos žodynas*. Vilnius: Lumen fondo leidykla, 1992.
123. Kavaliauskas, Petras. „Biologinės evoliucijos koncepcijos. Gamtamokslinis ir teologinis jų aptarimas“. *Filosofija. Sociologija* 1 (1997): 36–41.
124. Kazlauskas, Vytautas. „Mintys apie dvasios tėvą, mokytoją ir būsimąjį šventąjį“. *Žmogus* 11 (2001): 24–25.
125. Kazlauskas, Vytautas. *Parapsichologo išpažintis*. 1993.
126. Kazlauskas, Vytautas. „Senovės Egipto išmintis“. *Žmogus* 2 (1996): 4–5.
127. Kazlauskas, Vytautas. „Stebuklai: balsai ir kita…“. *Žmogus* 3 (2003): 4–5.
128. Kimbrys, Petras. „Laiškas skaitytojams: pirmas, gal ir nepaskutinis“. *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1996): 776–779.
129. Kirvelis, Dobilas. „Biofizika: praeitis, dabartis, perspektyvos ir Lietuvos mokslų klasifikacija (2)“. *Mokslo Lietuva* 18, 484 (2012): 11.
130. Kirvelis, Dobilas. „Biofizikos ribos“. *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1973): 7–9.
131. Kirvelis, Dobilas. „Bionika – taikomoji biofizika“. *Mokslas ir gyvenimas* 7 (1983): 16–17.
132. Kirvelis, Dobilas. *Neuroinformatika*. Kaunas: Technologija, 2008.
133. Kirvelis, Dobilas. „Pokalbis-paskaita apie transhumanizmą kaip XXI-jo amžiaus PARADIGMĄ ar REFORMACIJĄ“. 2017 m. gegužės 16 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 8 d. http://dobilas.kirvelis.lt/mokslas/29-transhumanizmas-10.
134. Kirvelis, Dobilas. „Prof. Martyno Yčo biologinės „erezijos““. *Mokslas ir gyvenimas* 11–12 (1997): 38–40.
135. Kirvelis, Dobilas. „Transhumanizmas Lietuvoje“. VU Gyvybės mokslų centrui. 2023 m. gegužės 19 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://docs.google.com/presentation/d/1ZvW_Q-9hR_p2yC5nRvyq-49nv_PmGlGR/edit#slide=id.p1.
136. Kisielius, Eligijus. „Dirbtinį intelektą bekuriant“. *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1979): 30–31.

137. „Krikščionis ir nekrikščionis mūsų kultūroje“. *Šiaurės Atėnai*, 1994 m. lapkričio 12 d., 14–15.
138. [Krikštopaitis, Juozas] Крикштопайтис, Б. И. *Физическая реальность в квантовом аспекте*. Вильнюс: Минтис, 1986.
139. Küng, Hans. „Santaryba – tai pradžia“. *Tiesos kelias* 9 (1978): 15–18. Žiūrėta 2024 m. liepos 9 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/tiesos-kelias/1978/9/.
140. Kurklietytė, Elena, Bubnys, Vytautas. *Slaptingoji prema*. Kaunas: Santara, 2001.
141. [Kuzmickas, Bronius] BK. [Apie Teilhardą de Chardiną]. Iš *Religijotyros žodynas*, 374. Vilnius: Mintis, 1991.
142. Kuzmickas, B. „B. Raselas ir jo filosofija“. *Problemos* 1, 9 (1972): 110.
143. Kuzmickas, Bronislavas. *Katalikiškoji filosofija: XIX ir XX amžiai.* Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
144. Kuzmickas, B. *Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje: medžiaga lektoriui*. Vilnius: „Žinija“, 1976.
145. Kuzmickas, Bronius. *Praėjęs laikas nedingsta: politinė autobiografija*. Vilnius: Versmė, 2020.
146. Kuzmickas, B. „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“. *Problemos* 1, 7 (1971): 60–69.
147. Kuzmickas, B. „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“. Iš *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, 361–366. Vilnius: Mintis, 1974.
148. Kuzmickas, B. *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija (kritinė apybraiža)*. Vilnius: Mintis, 1976.
149. Kuzmickas, Bronislavas. „Tejarizmas – netradiciška krikščioniškoji filosofija“. Iš *Žmogaus fenomenas*, P. Tejaras de Šardenas, 5–18. Vilnius: Mintis, 1995.
150. Kuzmickas, Br. „Tejardizmas ir mėginimai atnaujinti katalikybę“. *Komunistas* 1 (1971): 69–72.
151. Kuzmickas, Bronius. „Vakarų ir Rytų kultūrų sąveika“. Iš *Būtis ir laikas: filosofijos istorijos baruose*, 28–49. Vilnius: Mintis, 1983.
152. „Leidėjų žodis“. *Viltis* 1 (1983): 1–4. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/.
153. Leiner, Rupert, Heinrich Badura, Oskar Dangl, ir kt. *Religijos pedagogika 3:*

pagalbinė medžiaga mokymo planui ir pamokoms. Kaunas: Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla, 1998.
154. Lellote [Fernand]. *Gyvenimo problemos sprendimas*. Fotografuotinis leidinys. [Briuselis] Kaunas: Šviesa, 1990.
155. Leskauskas, Šarūnas. „Teologinis žvilgsnis į žmogaus evoliuciją". *Logos* 7 (1993): 56–69.
156. Liachavičius, Romualdas. „Mes, kunigai, nebegalime tylėti!". *Alytaus naujienos*, 2000 m. spalio 12 d., 5.
157. „Lietuvos Krišnos Sąmonės Bendrija – Patirtys Sovietmečiu". Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://blikertaite.wixsite.com/iskconsovietmeciu.
158. „Lietuviškoji lemtis: vietoje baigiamojo žodžio". *Viltis* 3 (1984): 257–266. Žiūrėta 2024 m. liepos 9 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1984/3/.
159. Litvinavičius, Vilius. „Katalikiška spauda Prancūzijoje: interviu su dienraščio „La Croix" darbuotojais". *XXI amžius*, 1993 m. lapkričio 26 d. (Nr. 92), 3.
160. Lvovas, V. „Pasaulių sandrauga". *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1962): 14–16.
161. [Maceina, Antanas] „Didieji dabarties klausimai". Iš *Raštai*, T. 5, Antanas Maceina, 109–356. Vilnius: Mintis, 1993.
162. Mačianskas, Feliksas. „Tuščios šiuolaikinių teologų pastangos". *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1976): 28, 40.
163. Mačiulis, Jonas. „Mokslinis ir religinis pasaulio vaizdas". *Mokslas ir gyvenimas* 8 (1981): 17–19.
164. *Marksistinės-leninės filosofijos pagrindai: TSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leista naudotis vadovėliu aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Mintis, 1973.
165. Masiulis, Kęstutis. „Neomonadologinė gamtos mokslų pasaulėvaizdžio interpretacija". Iš *Problemos.* T. 50, 157–159. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1996.
166. Matulis, Juozas. „Mokslo dar neišspręstos problemos". *Mokslas ir gyvenimas* 3 (1980): 5–7.
167. Mauragis, Aleksandras. *Fatališka klaida*. Vilnius: Žara, 1995.
168. Men, Aleksandr. „Šventasis Raštas ir mokymas apie nuodėmingumą". *Logos* 2, 3 (1991).

169. Merton, Thomas. „Kontempliacija ir dialogas“. *Šiaurės Atėnai*, 1995 m. rugpjūčio 12 d., 1, 10.
170. Meškauskas, E. „Dialektinės determinizmo sampratos metodologinė prasmė“. Iš *Problemos*. T. 32, 61–69. Vilnius: Mintis, 1984.
171. Mickevičius, Eduardas. „Kiek kūnų turi žmogus?“. *Mokslas ir gyvenimas* 5 (1990): 6–7.
172. *Mylėti artimą: liudijimai apie kunigą Juozą Zdebskį pagal dokumentinio filmo videomedžiagą*. Vilnius: Katalikų akademija, 1998.
173. „Mindaugas Tamonis (1940–1975). Esame“. *Pastogė* 1 (1978): 3–14. Chicago: Pasaulio Lietuvių Bendruomenė, 1982: 3–14.
174. Minkevičius, Jokūbas. „Apie religijos turinį“. Iš *Pokalbiai apie pasaulėžiūrą*. *Kn. 3*, 166–187. Vilnius: Mintis, 1988.
175. Minkevičius, J. „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje“. Iš *Vatikano Antrasis ir po jo (straipsnių rinkinys)*, 29–65. Vilnius: Mintis, 1971.
176. Minkevičius, Jokūbas. „Universalizmo filosofija globalinių problemų akivaizdoje“. *Filosofija. Sociologija* 3, 12 (1993): 3–13.
177. Minkevičius, Jokūbas. *Žmogaus problema: būti ar nebūti?* Vilnius: Mintis, 1987.
178. Minkevičius, J. *XX amžiaus filosofinė panorama*. Vilnius: Mintis, 1981.
179. [Minkevičius, Jokūbas] Минкявичюс, Я. [ков]. „Новые тенденции в католической философии“. Iš *Вопросы научного атеизма*, выпуск *6*, 49–85. 1968.
180. „Mirė kardinolas de Lubac“. *Katalikų pasaulis*, 1991 m. gruodžio 3 d., 27.
181. „M. K. Čiurlionio kūryba – raktas į naująją epochą“ [menotyrininkės L. Šinkūnaitės pokalbis su docentu dr. St. Šimaičiu]. *Šaltinis* 4–5 (1995): 32–33.
182. *Mūsų tikėjimo šviesa: trumpas katekizmas katalikų šeimoms*. Kaunas-Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys, 1987.
183. Nainys, J. „Žmogaus kilmė“. Iš *Apie gamtą, žmogų ir dvasią*, 59–91. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
184. Navickas, Andrius, Saulena Žiugždaitė. „Dievas yra galybė – įsiveržia į gyvenimą ir viską pakeičia“ [pokalbis su Krikščionių bendrijos „Tikėjimo žodis“ vyresniuoju pastoriumi dr. Giedriumi Saulyčiu]. 2011 m. lapkritis. Žiūrėta

2024 m. liepos 9 d. https://lmka.lt/dievas-yra-galybe-isiverzia-i-gyvenima-ir-viska-pakeicia/.
185. Norvaišas, Egidijus. „Nilsas Boras“. *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1985): 14–15.
186. Norvaišas, Egidijus. „V. Heizenbergo indėlis“. *Mokslas ir gyvenimas* 12 (1981): 22–23.
187. Norvaišas, Saulius „Chaoso skraistę praskleidus“. *Mokslas ir gyvenimas* 11 (1994): 22–24.
188. „Okultizmas“. *Caritas* 1 (1993): 27–33.
189. Orintaitė, G. (reng.) „Medžiai gydo“. *Apžvalga*, 1996 m. liepos 19–25 d., 9.
190. Ozolas, Romualdas. *Rinktiniai raštai. T. 1. Filosofijos istorija*. Vilnius, 2020.
191. Ozolas, Romualdas. *Išsivadavimas: 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius: Pradai, 1998.
192. Ozolas, Romualdas. *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*. Vilnius: Vyturys, 1988.
193. Ozolinčius, Remigijus. „Apie medžius ir jų lauką...“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1984): 27–29.
194. *Papildoma mokomoji medžiaga XI ir XII klasėms I–III temoms: sektos*. Pagal „Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen“ (Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1991). Parengė LKB IC.
195. Parulskienė, Daina (sud.). *Kitoks Vilius Orvidas*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2003.
196. „Pastabos redaktoriams“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika* 24 (1976): 41–42. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/lkbk/1976/24/.
197. „Pašaukti evangelizuoti: sektų reiškinys arba nauji religiniai judėjimai. Iššūkis pastoracijai“. *Bažnyčios žinios*, 1996 m. sausio 30 d. (Nr. 2), I–V.
198. Paškus, Antanas. „Ateistinė krikščionybė“. *Logos* 1 (1990): 12–34.
199. Paškus, Antanas. „Ateistinė krikščionybė: prie ateistinės krikščionybė slenksčio“. *Caritas* 9 (1990): 2–5.
200. Paškus, Antanas. *Evoliucija ir krikščionybė: Teilhard de Chardin'o perspektyvoje*. Chicago: Į Laisvę, 1988.
201. Paškus, Antanas. *Idėjų sankryžoje: kritinis skerspjūvis*. Vilnius: Į Laisvę fondo Lietuvos filialas, 1992.

202. Paškus, Antanas. „Pasaulis tebekuriamas“. *Šiaurės Atėnai*, 1991 m. gegužės 1 d., 1.
203. Patackas, Algirdas. „Mindaugo Tomonio atminimui“. *Apžvalga*, 1990 m. lapkričio 1–15 d., 4.
204. Pečiulis, Saulius. *Dievo Karalystės pagrindai*. Vilnius: Arėjas, 1996.
205. Pečiulis, Saulius. *Rojaus sodai (globalinis virsmas ir mes)*. Vilnius: Rotas, 2009.
206. Peršonytė, Rūta. „Mandala – budistinis Visatos modelis“. *Lietuvos aidas*, 1994 m. spalio 26 d., 3.
207. Peškaitis, Arūnas. „Krikščioniškasis tikėjimas ir (ar) parapsichologija“. *Katalikų pasaulis* 7 (1995): 22–23.
208. Petraitytė, Astrida. *Algirdas. Iš Kauno: Algirdo Patacko istorija, jo paties papasakota, iš šalies papildyta*. *Kn. 1.* Vilnius: Homo liber, 2016.
209. „Plyšelis į begalinį pasaulį“. Pokalbis su Vilniaus planetariumo direktoriumi Sauliumi Kanišausku. *Dienovidis*, 1991 m. gegužės 24–31 d., 2–3.
210. „Pokalbis su gamtos m. dr. Romualda Ulevičiene“. 2001 m. sausio 1 d. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://ordinas.lt/lt/gyvenimo-sviesa/4051/.
211. [Prem (Vrubliauskas, Mečislovas)] „Nuo melo į tiesą“. *Žmogus* 1 (2006): 24–26.
212. „Progreso iliuzija“. Ištrauka iš E. Svetlovo kn. „Religijos ištakos“. *Viltis* 5 (1986): 1–8. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1986/5/.
213. Pukelis, Kęstutis. *Mokytojų rengimas ir filosofinės studijos arba raktas nuo antrų ugdymo reformos durų*. Kaunas: Versmė, 1998.
214. Puškinas, Vladimiras. „Valia judina daiktus“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1974): 17–18.
215. R. A. „Bažnyčia dykumoje“. *Naujasis židinys-Aidai* 3 (1994): 73–77.
216. Raudeliūnas, Traidenis. „Istorijos procesas ir jo subjektas „visuotinybės“ ontologijoje“. Iš *Problemos*, T. 38, 63–75. Vilnius: Mintis, 1988.
217. Radžvilas, Vytautas. „Pjerui Tejarui de Šardenui – 100 metų“. Iš *Būtis ir laikas: filosofijos istorijos baruose*, 274–278. Vilnius: Mintis, 1983.
218. Raičinskis, Konstantinas K. *60-ies metų ieškojimai ir atradimai po Majos skraiste*. *T. 1–3.* Vilnius, Alytus, 1993–1996.
219. „Reikia tiesos, o ne trečio kelio“. *Dievas ir Tėvynė* 6 (1977): 42–53.

Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1977/6/.

220. „Religijos gyvybingumas“. Iš „Ištraukos iš kn. „Religijos ištakos“, E. [Emanuelis] Svetlovas. *Viltis* 1 (1983): 12–18. http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/.
221. Rudzevičius, Sigitas. „Apmąstymai apie nootechniką“. *Jaunimo gretos* 8 (1979): 10.
222. Rudzevičius, S. „Biosocialinė problema, medicinos genetizacija ir noogenika“. *Sveikatos apsauga* 10 (1974): 38–45; 11 (1974): 49–56.
223. Rudzevičius, Sigitas. „*Homo sapiens* – bioplanetos kūdikis“. *Nemunas* 9 (1974): 13.
224. Rudzevičius, S. „*Homo sapiens* biosocialinė evoliucija noogenezės sąlygomis“. *Sveikatos apsauga* 12 (1974): 26–33; 1 (1975): 33–39.
225. Rudzevičius, Sigitas. „Pakeliui į noosferą“. *Kalba Vilnius* 50 (1974): 3.
226. Rudzevičius, Sigitas. „Singuliarinis taškas, taškas Omega ir būties amžinybė“. *Komjaunimo tiesa*, 1980 m. kovo 15 d., 4.
227. [Rudzevičius, Sigitas] Др. Сиг Ромп [Sig Romp]. *Гуманика. Глыба пятая. Теория глобализма или к методологии погибели или самоспаса*. Зекамероны. *Ч. 1*. (E-book). [CD-ROM]. [Vilnius]: S. Rudzevičius, 2003.
228. [Rudzevičius, Sigitas] Др. Сиг Ромп. „*Гуманика*. Часть вторая: *антроподицея*: *зекамероны* 15-23“. Iš *Гуманика*: (E-book) = Humanics“, Sigitas V. A. Rudzevičius (Sig Romp). Vilnius: S. Rudzevičius, 2003.
229. Rudzinskas, Valerijus. „Mirštančiųjų ir mirusiųjų apsireiškimai“. *Žmogus* 3 (1995): 24–25; 4 (1995): 18–20; 5 (1995): 19–21; 6 (1995): 10–11.
230. Sabaliauskas, Vytas. „Anapusinės tikrovės šešėliai“. *Dienovidis*, 1995 m. kovo 10 d., 13.
231. Sabaliauskas, Vytas. *Apie likimo upę ir Vėją (gyvenimo įstatymų atodangos)*. Leidėjas Vytas Sabaliauskas, 2006.
232. Sabaliauskas, Vytas. „Ar Bažnyčia pripažino evoliucijos teoriją?“. *XXI amžius*, 1997 m. vasario 19 d., 4.
233. Sabaliauskas, Vytas. „Įtakinga hipotezė, pakrikštyta tiesa“. *Dienovidis*, 1997 m. vasario 21 d., 9.

234. Sabaliauskas, Vytas. „Liturgijos tiesa ir melas“. *Bažnyčios žinios*, 1997 m. sausio 15 d. (Nr. 1), 22–23.
235. Sadauskas, Vytautas (reng.). *Didieji klausimai jaunimui*. Vilnius: VšĮ Jėzuitų ekonomo tarnyba, 2015.
236. Sadauskas, Vytautas. „Jėzuitai ir mokslas“. *Laiškai bičiuliams* 1, 19 (2011): 11–14; 2, 20 (2011): 5–8.
237. Sadauskas, Vytautas. „Ignaciškasis humanizmas: kas tai?“. *Laiškai bičiuliams* 1, 19 (2011): 6–8.
238. Sadauskas, Vytautas (reng.). *Sutikti Dievą visuose dalykuose: jėzuitai, mokslas ir kultūra* [informacinis leidinys]. Vilnius: VšĮ Vilniaus jėzuitų gimnazija.
239. Sakalauskas, Tomas. *Išmintingųjų puota*. Kaunas: Spindulys, 1992.
240. „Sąmoningumo kelias: pokalbis su Aleksandru Žarskumi“. Kalbėjosi Birutė Dranickaitė. *Žmogus* 6 (2000): 20–21.
241. Sasnauskas, Julius. „„Dievas taip pamilo pasaulį“ arba dar kartą apie Giorgio Bongiovanni“. *Lietuvos aidas*, 1994 m. kovo 19 d., 11.
242. „Savęs link… Sandoros skrynia“. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/945/saves-link-sandoros-skrynia.
243. S. D. „Naujieji Bažnyčios tėvai: Henri de Lubac“. *Naujasis židinys-Aidai* 1 (1992): 60– 61.
244. Sekmokienė, Dalia. „Mintys apie Akademiją“. *Žmogus* 12 (2003): 16.
245. Sekmokienė, Dalia. „Mityba ir magija (Kaip ezoterinių žinių pagalba pasirinkti tinkamiausius maisto produktus)“. *Žmogus* 5 (2000): 8–9.
246. Sekmokienė, Dalia. „Senovės kinų filosofija ir mityba“. *Žmogus* 6, 59 (2000): 8–9.
247. *Sektos*. Marijampolė: Ardor, 1995.
248. *„Sektos“*. *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* 6 (1992): 9–11; 7: 10–12; 8: 12–16; 9: 10–14; 10: 9–13; 11: 9–11 (Kaunas: Lietuvos Katalikų Bažnyčios informacijos centras).
249. Sereikienė, Vida (reng.) „Ilgiuosi nesibaigiančio gyvenimo“. *Šaltinis* 1–2 (1994): 53–55.
250. Sereikienė, Vida. „Pasaka – ne pasaka“. *Šaltinis* 1–2 (1996): 44–46.
251. Ses. Loreta Marija Teresė „Lietuvos „katakombų universitetai““. *Katalikų pasaulis* 1 (1994): 32–33.

252. Slavėnas, Paulius. „Fizika ir psichika“. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1975): 9–11.
253. Slavėnas, P. „Raudonasis poslinkis“. *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1963): 17–19.
254. Solouchinas, Vladimiras. „Surinkite ir trupinėlius...“. *Caritas* 11 (1991): 34–35.
255. Stakišaitis, Donatas, Lina Šulcienė, ir kt. (sud.). *Sesuo Ada: pašaukta ginti Tautos sielą*. Kaunas: Arx Baltica, 2010.
256. Stankaitis, Juozas. *Liaudies universitetų materialistinės pasaulėžiūros fakultetų tipiniai mokymo planai ir programa*. Vilnius: Žinija, 1981.
257. Statkevičius, Algirdas. *Doros ir kultūros keliu: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai (sutrumpintas variantas)*. Vilnius: Eksperimentinė technikos paminklų restauravimo įmonė, 1990.
258. Statkevičius, Algirdas. *Gamtos dėsniai, kultūra ir mes*. Vilnius: Sietynas, 1991.
259. Statkevičius, Algirdas. *Paslaptingiausia žmonijos mįslė: jos įminimas ir praktinė reikšmė*. Kaunas: Šviesa, 1992.
260. Statkevičius, Algirdas. *Žmogaus gelbėjimas: sofiokratija ir geodoroviniai jos pagrindai*. Chicago: Alvudas, 1990.
261. Straižys, Vytautas. „Ar mes vieniši Visatoje“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1980): 8–10.
262. Stulpinienė, Irena. *Fizika širdimi: visuminis ugdymas fizikos pamokose*. Knyga mokytojams, mokiniams ir tėvams. Vilnius: Andrena, 2018.
263. Sudbrack, Josef. „Mistika: krikščioniškoji tradicija ir krikščioniškasis patyrimas“. *Naujasis židinys-Aidai* 2 (1993): 17–22.
264. „Suvokti visumą: svečiuose Aleksandras Žarskus, vadinantis save daraktoriumi“. *Dienovidis*, 1991 m. rugpjūčio 2–9 d. (Nr. 30), 2.
265. Svetlovas, E. [Emanuelis]. „Ištraukos iš kn. „Religijos ištakos“. *Viltis* 1 (1983): 12–18. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/viltis/1983/1/.
266. Svirskas, Arūnas, Tomas Stonis. „Žmogaus kūno lygmeninės transformacijos“. *Mokslas ir gyvenimas* 10 (1990): 22.
267. [Šapalas, Kazimieras] J.M-tas. „B. Kuzmickas. Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija (Vilnius, 1976)“. Iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, 49–51. Kaunas: Judex, 2000.
268. [Šapalas Kazimieras] Pragiedrulis, J. „Gairės klystkeliuose“. Iš *Rūpintojė-*

lis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys, 19–22. Kaunas: Judex, 2000.

269. „„Šiaurės Atėnų“ manifestas“. *Šiaurės Atėnai*, 1990 m. vasario 7 d., 1.
270. Šibilskis, Petras. „Supratimas apie psichotroninį ginklą“. Šaltinis 5–6 (1996): 47–49.
271. Šibilskis Petras. „Žemės bioenergetika: mūsų draugas ar priešas?“. *Šaltinis* 5–6 (1997): 34–38.
272. Šliogeris, Arvydas. „Visuotinės vienybės principas V. Solovjovo ontologijoje“. *Problemos* 1, 15 (1975): 78–88.
273. „Šventosios Dvasios dovanos: parengta pagal kunigo Antano Saulaičio paskaitą, skaitytą Vilniaus visuomeninėje parapsichologijos akademijoje“. *Žmogus* 1 (1999): 6–7.
274. Talmantienė, Lilija. „„Moralė ir diktatūra“. Atsiliepimai į Algirdo Statkevičiaus straipsnį „Politinei diktatūrai – ne! Moralinei – taip!“. *Mokslas ir gyvenimas* 5–6 (1993): 34.
275. Talmantienė, Lilija. „Dar kartą – „Naujas amžius““. *Žmogus* 1 (2000): 4–5; 3 (2000): 7–9.
276. „Tejard de Šardeno originalumas“. *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 39–47. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/tiesos-kelias/be-metu/be-numerio/.
277. „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas“. *Tiesos kelias* Nr. ?? (*sine anno*): 47–55. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/tiesos-kelias/be-metu/be-numerio/.
278. *Tik ėjimas keliu: pokalbiai su dvasininkais*. Vilnius: Bernardinai.lt, 2014.
279. *Tikėjimas ir gyvenimas: vadovėlis jaunuoliams*. Naudojamas rankraščio teisėmis. Salzburg-Kaunas, 1991.
280. *Tikėti ir rašyti: 21 šiuolaikinis lietuvių rašytojas apie tikėjimą, kūrybą ir save*. Vilnius: Aidai, 2002.
281. „Tikiu mūsų jaunimu: pasikalbėjimas su kun. Česlovu Kavaliausku“. *Dienovidis*, 1991 m. gegužės 11–18 d., 2–3.
282. „Tyloje aptikti savąjį centrą ir gyventi iš jo: Tomas Sodeika kalbina Johannesą Koppą SAC“. *Naujasis židinys-Aidai* 12 (1995): 939–946.

283. Tomonis, Mindaugas. *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
284. Trimakas, Kęstutis. „Kaip pasitiksime Jėzų Kristų Jo 2000-ajame gimtadienyje? Nepakanka vien laikrodžio rodyklei peržengti tų metų slenkstį". *XXI amžius*, 1997 m. spalio 17 d. (Nr. 79), 4–5.
285. „Trumpa Aleksandro Žarskaus biografija". Žiūrėta 2024 m. liepos 9 d. https://www.zarskus.lt/biografija/.
286. *Trumpa filosofijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1964.
287. Urbonas, Adolfas. „Gyvenimas po mirties?". *Mokslas ir gyvenimas* 6 (1982): 22–23.
288. Vailionis, Jonas. „Ko ieškau? Džiaugsmo?". *Caritas* 6 (1990): 36–41.
289. Vaišvila, Alfonsas. „Materializmas konceptualinės saviieškos vingiuose (trečias straipsnis)". *Filosofija. Sociologija* 2, 5 (1991): 31–49.
290. Valeikienė, Danutė. „Mūsų svečias – Monsinjoras". *Žmogus* 12 (2000): 5.
291. Valentis, Domininkas. „Lietuvos Bažnyčios nūdieninių bažnytinių problemų apmąstymas". *Vasario 16*, 1990 m. balandžio 10–30 d., 5–6.
292. Varanavičienė, Teresė. *Aš įsakau, pasveikite!* Šiauliai: A. Narbuto leidykla, 1993.
293. Vasilevskis, Eugenijus. „Istorijos pažanga ir žmogaus prigimtis socialinėje Vatikano doktrinoje". Iš *Žmogus ir istorija šiuolaikinėje buržuazinėje filosofijoje*, 137–160. Vilnius: Mintis, 1984.
294. Vasilevskis, Eugenijus. „Marksistinio ir krikščioniškojo humanizmo „kooperacijos" koncepcija šiuolaikiniame dešiniajame revizionizme". Iš *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika*, 187–213. Vilnius: Mintis, 1981.
295. Vasilevskis, Eugenijus. „Personalizmas ir katalikiškasis socialinis mokymas (nuo Pijaus XII iki Pauliaus VI). *Filosofija. Sociologija* 1, 7 (1992): 109–117.
296. Vasiliauskas, Kazimieras. „Apie dvasinio atgimimo kuklias galimybes nūdienos visuomenėje". *Naujoji sąmonė* 7 (1999): 39–40.
297. Vazbutaitė, Jolanta. „Viešnagė Rudaminoje". *Žmogus* 2 (1995): 10–12.
298. Vinciūnas, V. J. „Objektyvioji realybė". *Problemos* 1, 13 (1974): 79–91.
299. Vinciūnienė, Rita. „Pirmam praregėjimui". *Naujasis dienovidis*, 1994 m. kovo 25 d., 5.
300. Vrubliauskas, Mečislovas. „Kelionė į Ošo Ašramą". *Žmogus* 5 (2000): 13.

301. Zakarevičius, Gintautas. *Vieno pasaulio būtis: filosofinis esė*. Kaunas: Naujasis amžius, 2001.
302. [Zaksas, Irmija] „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“. Iš *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano susirinkimo*, 136–154. Vilnius: Mintis, 1986.
303. Zalieskienė, B. „Kosminės meilės egzaminas“. *Šaltinis* 4–5 (1994): 40–42.
304. Žilinskas, Algimantas. „O didysis gyvenimo geisme! (Netikinčiojo Tomo liudijimas)“. *Katalikų pasaulis*, 1991 m. kovo 22 d., 6–7.
305. Žilinskas, A. „Pranas Kuraitis – tokį aš jį pažinau“. *XXI amžius*, 1994 m. gruodžio 16 d., 5.
306. Žarskus, Aleksandras. „Drausti ar aiškinti?“. *Katalikų pasaulis*, 1994 m. birželis, 28–29.
307. Žarskus, Aleksandras „Vieningieji gyvybiniai ryšiai“. *Mokslas ir gyvenimas* 4 (1995): 34–35.
308. Žibaitis, R. (reng.). „XV pasaulinis filosofų kongresas“. *Problemos* 1, 13 (1974): 5–18.
309. „Žinija. Kas ji?“ [pokalbis su valdybos pirmininku dr. Sauliumi Kanišausku]. *Mokslas ir gyvenimas* 1 (1996): 36.
310. „Žinios iš vyskupijų“. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* 49 (1981). Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://lkbkronika.lt/index.php/49-kronika-1981-m/2319-zinios-is-vyskupiju.
311. „Žmonija visada tikėjo į Dievą“. *Dievas ir Tėvynė* 3 (1976): 2–10. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/dievas-ir-tevyne/1976/3/.
312. „Žodis apie Visatą ir žmogų“. *XXI amžius*, 1997 m. rugsėjo 7 d., 1.
313. Žukas, Vaidotas. „Popiežius Pranciškus: išsipildžiusi kunigo Česlovo Kavaliausko svajonė“. 2018 m. liepos 31 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 11 d. https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/popiezius-pranciskus-issipildziusi-kunigo-ceslovo-kavaliausko-svajone-56-1008712?copied.
314. Žukas, Vaidotas (sudarytojas ir teksto autorius). *Vilius Orvidas: „Ir susimaišė žemė ir dangus“*. Vilnius: Baltos lankos, [1999].
315. „Žvilgsnis į Bažnyčią pro RRT langą“. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* 55 (1982): 12–14. Žiūrėta 2024 m. liepos 8 d. http://www.savilaida.lt/leidiniai/lkbk/1982/55/?p=2.

316. Васильева., В. А. „Пантеизм в современной католической теологии“. Iš *Католицизм и современная идеологическая борьба*, 201–208. Вильнюс, 1975.
317. Гайдис, Антанас. *Католический клерикальный антикомунизм (критический анализ философской и социально-политической прблематики)*. Вильнюс: Минтис, 1982.

Bibliografija

Publikuoti darbai

1. Advilonienė, Živilė. „NRP raiškos Lietuvoje ypatumai“. Iš *Neordinarinės religinės patirtis samprata ir raiška Lietuvoje: mokslo studija*, Živilė Advilonienė, Agnė Budriūnaitė ir Vida Daugirdienė, 96–146. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
2. Advilonienė, Živilė. „Religinis tapatumas ir religingumas posovietinėje Lietuvoje. Sociologinis žvilgsnis“. *Filosofija. Sociologija* 4 (2005): 12–20.
3. Aleknaitė, Eglė. „Būsimoji Romuva ir kiti – šiuolaikinių pagonių įvairovė vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje“. 2023 m. vasario 9 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 1 d. https://www.bernardinai.lt/busimoji-romuva-ir-kiti-siuolaikiniu-pagoniu-ivairove-velyvojo-sovietmecio-lietuvoje/.
4. Ališauskas, Vytautas (sud.). *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius: Aidai, 2006.
5. Ališauskienė, Milda (sud.). *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014.
6. Ališauskienė, Milda. „The New Age Milieu in Lithuania: Popular Catholicism or Religious Alternative?“. Iš *Religious Diversity in Post-Soviet Society. Ethnographies of Catholic hegemony and the new pluralism in Lithuania*, Milda, Ališauskienė, W. Ingo Schröder (eds.), 151–167. Farnham: Ashgate, 2012.
7. Aliulis, Vaclovas. „Vatikano II Susirinkimo atgarsiai ir vaisiai Lietuvoje“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 28*, 417–422. Vilnius, 2006.
8. Andrijauskas, Antanas. „Bitnikų paveikta Normanto pasaulėvoka ir klajonės Rytų bekraštybėse“. Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 68–96. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

9. [Andrijauskas, Antanas] „Iš lietuviško orientalizmo istorijos: sunkiausių išbandymų metas“ [Mildos Žiūkaitės pokalbis su kultūrologu, filosofu prof. Antanu Andrijausku]. Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 226–248. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
10. „An Endorsement by Pope Benedict XVI of Teilhard de Chardin“. *Teilhard Perspective* 2, 42 (2009): 1–3.
11. *Anelei – Uršulei* Švabaitei *Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80-ies metų proga* [bukletas] ir *Juozas Brazauskas: 1913 – 1993 11 03* [bukletas].
12. Anykščių r. Svėdasų Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos garbės galerija. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. http://www.svedasai.anyksciai.lm.lt/index.php/2013-11-12-07-48-39/nuostatai.
13. „Antanas Paškus“. Žiūrėta 2024 m. liepos 6 d. https://www.vle.lt/straipsnis/antanas-paskus/.
14. „Ar kitose planetose gali būti Jėzaus įsikūnijimų?: pokalbis su Vatikano observatorijos direktoriumi G. Consolmagno S. J.“. 2018 m. balandžio 16 d. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.bernardinai.lt/2018-04-16-ar-kitose-planetose-gali-buti-jezaus-isikunijimu/.
15. Bagdonavičius, Vaclovas. „Vydūno draugija“. Žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 2 d. https://www.vle.lt/straipsnis/vyduno-draugija/.
16. Bartkevičius, Kęstutis, Rytis Bulota. „Sąjūdžio susikūrimas Kaune“. Iš *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (moksl. red.), 318–344. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
17. Beinorius, Audrius. „Ezoterizmas – lokalus ar globalus“. Iš *Ezoterizmo fenomenas: tarp Rytų ir Vakarų*, Audrius Beinorius (sud.), 7–20. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
18. Bernhardt, Reinhold. *Der Absolutheitsanspruch des Christentums. Von der Aufklärung bis zur Pluralistischen Religionstheologie*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1993.
19. „Biochemijos ir biofizikos katedros įkūrimas“. Žiūrėta 2024 m. liepos 1 d. http://www.biofizika.gf.vu.lt/files/doc/pdf/katedrai_50.pdf.
20. Boff, Leonardo. „Ist der kosmische Christus größer als Jesus von Nazaret?“. *Consilium* 1, 43 (2007): 49–56.

21. Boruta, Jonas, Algimantas Katilius. „Pogrindinė kunigų seminarija“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 12*, 199–220. Vilnius, 1998.
22. Bracken, Joseph A. „Panentheism in the context of the theology and science dialogue“. *Open Theology* 1 (2014): 1–11.
23. Brazauskas, Arūnas. „Ezoterinis sinkretizmas kultūrinėje komunikacijoje: Roerichų atvejis“, iš *Ezoterizmo fenomenas: tarp Rytų ir Vakarų*, Audrius Beinorius (sud.), 227–254. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
24. Brazauskas, Arūnas. „Kačių dievas ir psichotroninis ginklas“. 2009 m. gruodžio 31 d. Žiūrėta 2024 m. liepos 10 d. https://www.tv3.lt/naujiena/projektai/kaciu-dievas-ir-psichotroninis-ginklas-n367984.
25. Brazauskienė, Anelė. „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus: biografijos metmenys“. *Kauno laikas*, 1991 m. lapkričio 8 d., 6.
26. Broch, Thomas. *Pierre Teilhard de Chardin: Wegbereiter des New Age?*. Mainz: Matthias-Grünewald-Verlag, Stuttgart: Quell Verlag, 1989.
27. [Conti, Joseph] „From the Author“ [Joseph Conti apie savo knygą „Holistic Christianity: The Vision of Catholic Mysticism“ (Paragon House, 2005)]. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://www.amazon.com/Holistic-Christianity-Vision-Catholic-Mysticism/dp/1557788308.
28. „Cooper, John W. *Panentheism: The Other God of the Philosophers*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006“. *Teilhard Perspective* 2, 42 (2009): 12.
29. Cremo, Michael A. *Human Devolution: a Vedic Alternative to Darwin's Theory*. E-book. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://files.secure.website/wscfus/10348600/28341876/human-devolution-a-vedic-alternative-to-darwin-michael-a-cremo.pdf.
30. Čiočytė, Dalia. „Įvadas. Vaclovas Aliulis MIC – intelektualų kunigas ir Bažnyčios ambasadorius“. Iš *Netituluotas Bažnyčios ambasadorius: atsiminimai apie kunigą Vaclovą Aliulį MIC*, Dalia Čiočytė, Gediminas Mikelaitis, 9–32. Vilnius: Magnificat 10 metų Lietuvoje, 2020.
31. Dahm, J. Daniel, Peter-Hans Dürr, ir Rudolf Prinz zur Lippe. „Preface“. Iš *Potsdam Denkschrift & p Potsdam manifesto 2005: "We have to learn to think in a new way"*, J. Daniel Dahm, Peter-Hans Dürr, Rudolf Prinz zur Lippe. Digital document. English version.
32. Delio, Ilia. *Religion, Transhumanism and the Vision of Teilhard de Chardin*.

E-book. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.academia.edu/8474701/Religion_Transhumanism_and_the_Vision_of_Teilhard_de_Chardin.
33. „Du milijonai religinių knygų Sovietų Sąjungos žmonėms – kontrabandos „Vardan Dievo“ rezultatas“. *XXI amžius*, 1997 m. sausio 8 d., 11.
34. Dürr, Peter-Hans, J. Daniel Dahm, Rudolf Prinz zur Lippe. *Potsdam "Denkschrift" 2005*. Berlin, 2005. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://0ne88hiq.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/02/postdamer-denkschrift_en.pdf.
35. EATWOT's International Theological Commission. „Towards a Post-Religional Paradigm. Theological Proposal“, 1–9. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://www.academia.edu/98400579/RELaT_no_424e_EATWOT_TOWARDS_A_POST_RELIGIONAL_PARADIGM_Theological_Proposal.
36. „Emerdžentinė evoliucija“. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.vle.lt/straipsnis/emerdzentine-evoliucija/.
37. Faber, Roland. „Panentheism or Transpantheism? The Process of Trans-Unification in Teilhard and Whitehead“. *Teilhard Perspective* 1, 40 (2007): 8.
38. Fedorinienė Jurgita. „Kunigo Česlovo Kavaliausko asmenybės unikalumas ir tarnystės samprata“. *Logos* 80 (2014 m. liepa–rugpjūtis): 175–187.
39. Fedorinienė, Jurgita. „„Netiesinio“ Jėzaus Kristaus teologijos bruožai kunigo Česlovo Kavaliausko raštuose“. *Soter* 52, 80 (2014): 7–19.
40. Gaidys, Vladas, Danutė Tureikytė. „Tikintieji Lietuvoje: Viešosios nuomonės apklausos duomenimis“. *Katalikų pasaulis*, 1990 m. sausio 19 d., 24–25.
41. Gaidys, Vladas, Danutė Tureikytė. *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2015.
42. Göcke, Paul Benedikt. „Über das Wesen und den Nutzen exotheologischer Reflexionen“. *Ta katoptrizomena* 89. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.theomag.de/89/bpg1.htm.
43. Grayling, C. A. *Reikšmingiausios idėjos: asmeninis vadovas gyvenantiems XXI amžiuje*. Vilnius: Eugrimas, 2014.
44. Grumett, David. „Teilhard De Chardin's Evolutionary Natural Theology. Zygon. 42/2, 2007“. *Teilhard Perspective* 1, 40 (2007): 13.
45. Haught, F. John. *Mokslas ir tikėjimas: naujasis įvadas*. Kaunas: Vox Altera, 2014.

46. Holland, Joe. *Postmodern Ecological Spirituality: Catholic-Christian Hope for the Dawn of a Postmodern Ecological Civilization Rising from within the Spiritual Dark Night of Modern Industrial Civilization.* Digital Edition. Pacem in Terris Press, Pax Romana Catholic Movement for intellectual & cultural affairs, 2023.
47. Jaseliūnas, E. [Egidijus] „Humanistas ir jo laisvoji spauda“. Iš *Alma Mater 1979*: *Lietuvos pogrindžio leidinys*, 5–29. Vilnius, 2009.
48. Jaseliūnas, Egidijus. „Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. *T. 15* (Vilnius, 1999), 217–256.
49. Jaseliūnas, Egidijus. „Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje“. *Genocidas ir rezistencija* 2, 12 (2002): 61–80.
50. Jakavonytė, Laimutė. „Kiek atiduota triūso, meilės ir kantrybės, tiek ir įgyta amžinybei“. *Logos* 2 (1991): 179–183.
51. Jazukevičiūtė, Dalia. „Burtininkai užvaldė televiziją“. *Veidas*, 2005 m. kovo 3 d., 35–39.
52. *Jėzuitai Lietuvoje ir pasaulyje: XX a. patirtis*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: VšĮ Jėzuitų ekonomo tarnyba, 2008.
53. Johnson, A. Elizabeth. „Atmenant Kūrėjo dvasią“. *Naujasis židinys-Aidai* 11–12 (1997): 435–442.
54. Juodaitytė, Audronė. „Profesoriaus Juozo Vaitkevičiaus mokslinė veikla ir metodologinės pozicijos“. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 22 (2009): 142–152.
55. „Juozas Vaitkevičius“. Žiūrėta 2024 m. liepos 6 d. https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-vaitkevicius/.
56. Jurgutienė, Aušra. „Recepcija – komparatyvistikos metodologinė inovacija“. Iš *Acta litteraria comparativa. Kultūros intertekstai 1*, 64–72. Vilnius: VPU leidykla, 2006.
57. Jurkutė, Mingailė, Nerijus Šepetys (sud.). *Demokratija Lietuvoje = Democracy in Lithuania: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2011.
58. Juška, St. „Religinė sodiečio išvaizda“. *Šaltinis* 50 (1939): 912–913.
59. Kabelka, Gintaras. „Lietuvos filosofija sovietmečiu“. Iš *Lietuvos filosofinės*

minties istorijos šaltiniai. T. 4. Sovietinis laikotarpis (1945–1989), Gintaras Kabelka (sud.), 503–545. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
60. Kabelka, Gintaras. „Mokslo ir technikos revoliucijos interpretacijos Lietuvoje sovietmečiu“. *Logos* 106 (2021): 55–68.
61. Kanišauskas, Saulius. *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
62. Kanišauskas, Saulius, Evaldas Juozelis. *Mokslo filosofijos pagrindai: vadovėlis*. Vilnius: Registrų centras, 2018.
63. Kanišauskas Saulius. *Mokslas, religija ir religinis jausmas: monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019.
64. Kanišauskas, Saulius. „2022 metų Nobelio fizikos premija: į ką dar neatkreipta dėmesio“. 2022 m. gruodžio 22 d. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://www.bernardinai.lt/2022-metu-nobelio-fizikos-premija-i-ka-dar-neatkreipta-demesio/.
65. Kaunas, Domas. „Sovietmečio Lietuvos mažatiražės knygų savilaidos paveldas“. *Knygotyra* 58 (2012): 196–246.
66. Kavaliauskienė, Virginija. *Edmundas Atkočiūnas. Nesu kaltas, kad myliu: vedusio kunigo gyvenimo istorija.* Vilnius: Laisvos valandos, 2010.
67. Kincses, Karoly. „Antrasis Aš: Paulius Normantas, Laisvas Vėjas/Lai Vėjus“. Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 42–55.
68. Klumbys, Valdemaras. *Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
69. Krikštopaitis, Juozas Algimantas. *Kūrybinės galios proveržio liudininkai: susitikimai su kultūros turtinį lemiančiomis asmenybėmis*. Vilnius: Naujoji Romuva, 2018.
70. Küng, Hans. *Das Christentum: Wesen und Geschichte*. München–Zürich: Piper, 1995.
71. Kuznecovienė, Jolanta, Milda Ališauskienė, W. Ingo Schröder ir Donatas Glodenis. „Katalikiškasis religingumas Lietuvoje: nuo ortodoksiškumo iki simboliškumo“. Iš *Religija ir visuomenė: teorinės įžvalgos ir kasdienybės praktikos*, Milda Ališauskienė, Jolanta Kuznecovienė (sud.), 170–191. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013.

72. Kuznecovienė, Jolanta, Aušra Rutkienė, Milda Ališauskienė. *Religingumas ir/ar dvasingumas Lietuvoje: religijos sociologijos perspektyva*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2016.
73. Labanauskas, Ramūnas. „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos bei raida 1969–1973 m.“ *Genocidas ir rezistencija* 1, 13 (2003): 93–113.
74. Labanauskas, Ramūnas. „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“. *Laiškai bičiuliams* 2, 30 (2016): 38–42; 1, 31 (2017): 26–29.
75. Labanauskas, Ramūnas. „Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje: Brazauskų mokyklos atvejis (1975–1993)“. Iš *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 41*, 193–234. Vilnius, 2018.
76. Labanauskas, Ramūnas. „Pierre Teilhardo de Chardino gyvenimas ir idėjos atvirosios katalikybės kontekste“. *Socialinių mokslų studijos* 13 (2024): 26–55.
77. Labanauskas, Ramūnas. „Vilniaus Eucharistijos bičiuliai“. *XXI amžius*, 2004 m. rugpjūčio 13 d., 1. Žiūrėta 2024 m. liepos 9 d. https://www.xxiamzius.lt/numeriai/2004/08/13/istving_01.html.
78. Laumenskaitė, Irena Eglė. „Ar grįžta Lietuva į krikščionišką tikėjimą?“. *Katalikų pasaulis*, 1991 m. sausio 3 d., 8–10.
79. Laumenskaitė, Irena Eglė. „Religija ir Bažnyčia Lietuvoje: dabartis ir perspektyvos“. *Naujasis židinys-Aidai* 7–8 (1993): 95–105.
80. Le Fanu, James. *Kodėl mes? Kaip mokslas iš naujo atrado, kad mes sau – paslaptis*. Kaunas: Vox altera, 2016.
81. Levit, S. Georgy, Kay Meister, ir Uwe Hoßfeld. „Alternative evolutionary theories: A historical survey“. *Journal of Bioeconomics* 10, 1 (2008): 71–96.
82. Liesis, Antanas MIC (1912–1991). Iš *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje: istorinė biogramų duomenų bazė*. Žiūrėta 2024 m. liepos 24 d. https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1367.
83. „Lietuvos Rericho draugijos atkūrimas“. Žiūrėta 2024 m. rugsėjo 15 d. https://www.rerich.lt/draugija/.
84. Mačiulis, Jonas. *Ateizmas ir ateistai: praeities ir dabarties štrichai*. Vilnius, 2018.
85. Maslauskaitė, Aušra, Andrius Navickas. „Katalikai pokomunistinėje Lietuvoje“. *Prizmė* 1–2 (2000): 79–83.
86. Menamparampil, Thomas. „The emerging power of Teilhard's Vision in the march of Humanity towards a Common Destiny“. *Voices* 1, 38 (2015): 31–44.

87. Mureika, Juozas. *Estetologijos įžvalgos: estetologija ir dvasingumas: pajauta, prasmė ir egzistencialai asmens dvasinių galių kontekste*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2016.
88. Mureika, Juozas. *Pajaustos mintys: estetikos virsmas estetologija*. Vilnius: J. Mureika, 2006.
89. Nekrašius, Jonas. „Normanto gyvenimo ir fotografijos filosofija: nuo Žemaitijos iki Himalajų". Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 24–40. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
90. Oxenberg, Richard. „Teologija be sienų – naujas dvasinio susitarimo kelias?". 2020 m. liepos 9 d. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://www.bernardinai.lt/teologija-be-sienu-naujas-dvasinio-susitarimo-kelias/.
91. „Paaiškinimai". Iš *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*, Mindaugas Tomonis, 549–564. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
92. Page, Ruth. „Panentheism and pansyntheism: God in Relation". Iš *God and Evolution*, Mary Kathleen Cunningham (ed.), 349–359. London-New York: Taylor and Francis Group, 2007.
93. Paulauskas, Kazys. *Kunigo Bronislovo kosminė odisėja*. Vilnius: Alka, 2010.
94. Pažėraitė, Aušra. „Būti bahajų tikėjimo". Iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės*, 111–116. Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014.
95. Pažėraitė, Aušra Kristina. „Ezoterinė kasdienybė: okultizmo, parapsichologijos, ezoterizmo, magijos diskurso problema Lietuvoje". Iš *Religija ir kultūra*. *T. 9*, 21–44. 2011.
96. Pažėraitė, Aušra. „Tarptautinė Krišnos Sąmonės bendrija: doktrinos ir praktikos, kūrimosi istorija ir bendruomenių kelias Lietuvoje". Iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės*, Milda Ališauskienė (sud.), 13–18. Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014.
97. Peleckis, Mindaugas. *Naujieji religiniai judėjimai Lietuvoje: tarp tradicijos ir kosminių religijų*. Šiauliai: Saulės Titnagas, 2022.
98. Peleckis, Mindaugas. *Naujieji religiniai judėjimai*. 2009 m. lapkričio 24 d. Kultūros, filosofijos ir meno instituto Mokslo tarybos rekomenduota spauda. Žiūrėta 2022 m. spalio 10 d. https://www.radikaliai.lt/media/2015/04/09/0548247a63241f54d9d1b90d9ac4032c.pdf.

99. Peleckis, Mindaugas. „„Naujojo amžiaus“ ištakos ir perspektyvos“. *Kultūros barai* 5 (2008): 69–79; 6 (2008): 76–82; 7–8 (2008): 105–112.
100. Peškaitis, Arūnas. „Sociopsichologinė terpė „New Age“ invazijai į Lietuvą“. *Prizmė* 3 (1996): 42–45.
101. Petniūnas, Simonas. „Kiek mūsų ir kokie mes esame?“. *Katalikų pasaulis*, 1990 m. liepos 19 d., 18–23.
102. Petzer, Tatjana. „Kybernetische Unsterblichkeit in Osteuropa“. Iš „Unsterblichkeit, Geschichte und Zukunft des Homo immortalis“, Tatjana Petzer (Hg.). *Interjekte* 12 (2018): 48–56.
103. Počiulpaitė, Alė. „Epilogas: „Rūpintojėlis“ – kas tai?“. Iš *Rūpintojėlis: pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, 1223–1226. Kaunas: Judex, 2000.
104. *Pogrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio antisovietinio Lietuvos pogrindžio dokumentai*. Vilnius: Katalikų akademija, 2002.
105. Polkinghorne, John. *Kvarkai, chaosas ir krikščionybė. Klausimai mokslui ir religijai*. Kaunas: Vox altera, 2014.
106. Popiežiškoji kultūros taryba, Popiežiškoji tarpreliginio dialogo taryba. „Jėzus Kristus – gyvojo vandens nešėjas: „Naujojo amžiaus“ (New Age) krikščioniškasis apmąstymas“. *Bažnyčios žinios* 5, 173 (2003): 5–14.
107. „Popiežius pagerbė P. Teilhard'ą de Chardiną SJ“. 2023 m. rugsėjo 5 d. Žiūrėta 2024 m. birželio 29 d. https://www.vaticannews.va/lt/popiezius/news/2023-09/popiezius-pagerbe-p-teilhard-a-de-chardina.html.
108. Pranskevičiūtė, Rasa. „Alternatyvaus religingumo raiška pokomunistinėse visuomenėse: naujieji religiniai, Naujojo amžiaus ir gamtinio dvasingumo judėjimai“. *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 5, 1 (2014): 25–43.
109. Pranskevičiūtė, Rasa. „Budizmo įvairovė Lietuvoje: Zen ir Tibeto budizmo bendruomenės“. Iš *Religijų įvairovė Lietuvoje: portretai, kasdienybė ir šventės*, 100–104. Kaunas: VDU, Versus aureus, 2014.
110. Putinaitė, Nerija. *Nugenėta pušis. Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys-Aidai, 2015.

111. Queiruga, Andres Torres. „Den Pluralismus neu denken: von der Inkulturation zur Inreligionation“. *Consilium* 1, 43 (2007): 90–99.
112. Ramonaitė, Ainė. „„Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiškojo pogrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė“. Iš *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (moksl. red.), 33–58. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
113. Ramonaitė, Ainė, Jūratė Kavaliauskaitė. „Sąjūdžio plėtra už didmiesčio ribų“. Iš *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (moksl. red.), 375–405. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
114. Ramonaitė, Ainė, Rytė Kukulskytė, ir Valdemaras Klumbys. „Slaptųjų tinklų topografija. Savilaidos sėkmės sociologinės prielaidos“. Iš *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Ainė Ramonaitė (moksl. red.), 157–194. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015.
115. Ratzingeris, Josephas. „Tikėjimas ir teologija šiandien“. *Bažnyčios žinios* 8, 32 (1997): 17–18; 9, 33 (1997): 9–12.
116. Redin, Iraqui Marcelino. *Naujoji aušra: sąmonės nubudimas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2012.
117. Schickel, Mathias, Daniel Zöllner. *Evolution – Geist – Gott: Beiträge zu einer christlichen Philosophie*. Dresden: Verlag Text & Dialog, 2015.
118. Schneider, Martin, Andreas Anton. „Politische Ideologie vs. Parapsychologische Forschung. Zum Spannungsverhältnis von Marxismus-Leninismus und Parapsychologie am Beispiel von DDR und UdSSR“. *Zeitschrift für Anomalistik* 14 (2014): 159–188.
119. Sharma, Bhagawati Paraksh. „Intelligent Design, Evolution and Creationism“. *Pacific Business Review International* 7, 3 (2014): 118–120.
120. Srėbalienė, Audrė. „Nepastatytos bažnyčios – piramidės galia: gerokai anksčiau, nei Merkinėje iškilo Povilo piramidė, buvo pakloti pirmosios Lietuvoje piramidės pamatai“. *Ekstra*, 2003 m. vasario 24 – kovo 2 d., 22.
121. Staškevičius, Antanas. „Jaunystė senatvėje“. *XXI amžius*, 1997 m. gruodžio 27 d., 4.
122. Steinhart, Eric. „Teilhard de Chardin and Transhumanism“. *Journal of Evo-*

lution and Technology 20, 1 (2008). Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. http://jetpress.org/v20/steinhart.htm.

123. Stepukonienė, Inga. „Prancūziškosios Kauno inteligentijos orientacijos sovietmečiu: žurnalas „Katakombos““. Iš *Česlovo Milošo skaitymai. T. 6*, 35–43. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
124. Streikus, Arūnas. „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m.“ *Genocidas ir rezistencija* 1, 13 (2003): 7–21.
125. Streikus, Arūnas. „Į „Kronikos“ ištakas pažvelgus“. *Naujasis židinys-Aidai* 3–4 (1997): 167–170.
126. Streikus, Arūnas. „Išeivijos ir užsienio organizacijų parama Katalikų Bažnyčiai sovietų okupuotoje Lietuvoje“. *Genocidas ir rezistencija* 1, 19 (2006): 7–20.
127. Streikus, Arūnas, Daiva Kristina Kuzmickaitė, ir Vidmantas Šimkūnas. *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.
128. Streikus, Arūnas. „Litauens Weg zum Sąjūdis: Kirche und Kulturelite zwischen Anpassung und Widerstand / Lietuvos kelias į Sąjūdį: Bažnyčia ir kultūros elitas tarp prisitaikymo ir pasipriešinimo“. Iš *Jahrestagung 2010. Suvažiavimo darbai*, 31–41. Lampertheim: Litauisches Kulturinstitut / Lietuvių kultūros institutas, 2011.
129. Streikus, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas, Naujasis židinys-Aidai, 2018.
130. Streikus, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.
131. Subačius, Paulius. *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai 1988–2013: krikščionys Lietuvos visuomenėje po Atgimimo. D. 1, 2.* Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai“, 2015.
132. Sudbrack, Josef. *Die vergessene Mystik und die Herausforderung des Christentums durch New Age*. Würzburg: Echter, 1988.
133. Šventasis Tėvas Pranciškus. „Enciklika „Laudato Si“ apie rūpinimąsi bendraisiais namais“. 2015 m. gegužės 24 d. Žiūrėta 2022 m. spalio 30 d. https://eis.katalikai.lt/vb/popieziai/pranciskus/enciklikos/laudato-si.
134. Vabalaitė, Rūta Marija, Ramūnas Labanauskas, ir Povilas Aleksandravičius.

Teilhard'o de Chardino idėjos ir diskusijos apie jas išeivijoje ir Lietuvoje: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2024.

135. Vasiliauskaitė, Vilma. *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006.
136. Vigil, Jose Maria. „Das pluralistische Paradigma: Aufgaben für die Theologie: Auf dem Weg zu einer pluralistischen Relektüre des Christentums". *Concilium* 1, 43 (2007): 24–32.
137. „Vyrams įsidėmėtina: iš prel. Borisevičiaus paskaitos Katalikų Mokslininkų ir Mokslo Mėgėjų suvažiavime Kaune". *Pavasaris* 6 (1936): 127–128.
138. Vyskupų sinodo žemyninio etapo darbinis dokumentas „Išplėsk savo palapinės erdvę (plg. Iz 54, 2)". 2022 m. spalio 24 d. Žiūrėta 2022 m. lapkričio 3 d. https://lvk.lcn.lt/naujienos/,520.
139. Waltemathe, Michael. „Human Spaceflight and religion: From history to exotheology". *Ta katoptrizomena* 89. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.theomag.de/89/miwa3.htm.
140. Weidemann, Christian. „Starb Jesus auch für die Bewohner fremder Welten?". *Ta katoptrizomena* 89. Žiūrėta 2024 m. birželio 30 d. https://www.theomag.de/89/cw2.htm.
141. Žiliukaitė, Rūta. „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais". Iš *Kultūrologija: straipsnių rinkinys*. *T. 6*, 213–251. Vilnius: Gervelė, 2000.
142. Žiliukaitė, Rūta. „Vertybiniai pokyčiai Lietuvos visuomenėje: nuo tradicinių link sekuliarių – racionalių vertybių. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1, 19 (2007): 116–130.
143. Žukauskienė, Odeta. „Patirties antropologija ir dvasiniai ieškojimai Normanto kūrybinėje veikloje". Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 112–123. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
144. Žukauskienė, Odeta. „Pauliaus Normanto gyvenimas kelyje: kultūriniai kontekstai". Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas, ėjimas į save*, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 12–23. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
145. Žukauskienė, Odeta. „Pratarmė". Iš *Paulius Normantas: kelionė į tolumas,*

ėjimas į save, Odeta Žukauskienė (sud., moksl. red.), 8–10. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.

146. „Жизнь с Богом“. Žiūrėta 2024 m. liepos 5 d. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8C_%D1%81_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BC.

Nepublikuoti darbai (disertacijos, kiti baigiamieji darbai)

1. Advilonienė, Živilė. „Katalikiškasis religinis tapatumas Lietuvoje“. Daktaro disertacija, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2006.
2. Ališauskienė, Milda. „Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: „Gyvenimo meno“ fondo atvejo studija“. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
3. Anton, Andreas. „Das Paranormale im Sozialismus: Zum Umgang mit heterodoxen Wissensbeständen, Erfahrungen und Praktiken in der DDR“. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde, Freiburg im Breisgau: Albert-Ludwigs-Universität, 2017.
4. Jaseliūnas, Egidijus. „Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame-devintajame dešimtmetyje“. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.
5. Juodeikienė-Sakalauskaitė Eglė. „Nervų ligos Vilniuje XIX-ojo amžiaus pirmoje pusėje“. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2019.
6. Klimenka, Gabrielius Edvinas. „Ezoterikos terminų vartojimo problemiškumas katalikiškoje pastoracinėje literatūroje“. Licenciato baigiamasis darbas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2013.
7. Peluritis, Laurynas, „Ola ir dvi saulės. Filosofija sovietų Lietuvoje (1944–1986). Institucijos, asmenybės, idėjos“. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2022.
8. Šukys, Aurimas. „Intelektualų alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje (1956–1988 m.)“. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rezeption der Ideen von Pierre Teilhard de Chardin im 20. Jahrhundert fand in einer Gesellschaft statt, die tiefgreifende politische und ideologische Umwälzungen und einen intensiven Wandel des Weltbildes erlebte. Philosophische Ideen von Teilhard wurden in Litauen in den späten 1950er Jahren bekannt. In der zweiten Hälfte der 1960er Jahre setzte eine konsequente Forschungsarbeit ein. Die Jesuiten (insbesondere Pater Jonas Lauriūnas) leisteten einen wichtigen Beitrag zur Rezeption von Teilhard und zur Verbreitung seiner Bekanntheit unter Intellektuellen. Die ersten Teilhard gewidmeten philosophischen Publikationen und die ersten atheistischen Vorträge mit Bezugnahme auf ihn erfolgten im Zeitraum von 1968 bis 1969. Unter den litauischen Philosophen waren die Ideen Teilhards gut bekannt. Dies war ein besonderer Forschungsschwerpunkt des Philosophen Bronius Kuzmickas. Teilhards philosophische Konzepte wurden an der Universität Vilnius vorgestellt und seine Ideen den Studierenden an den Priesterseminaren in Kaunas und Telšiai sowie an der Gediminas Technischen Universität in Vilnius nahegebracht.

Einzelne weltanschauliche Gruppen hatten ein unterschiedliches Verhältnis zu Teilhards Biografie und seinen Ideen. Die Harmonie zwischen Wissenschaft und Glaube, die für die katholischen Kreise insgesamt charakteristisch ist, wurde jedoch unterschiedlich wahrgenommen: die holistisch gesinnten Katholiken träumten von einer spiritualistischen Wissenschaft, die Naturwissenschaft und Religion synthetisiert und die Wirklichkeit als organisches und sich entwickelndes Ganzes betrachtet, wobei die konservativeren Autoren hofften, dass die Wissenschaft die traditionelle Auslegung von Glaubenswahrheiten veranschaulichen würde. Die Philosophen sahen die Abstraktheit von Teilhards Humanismus, die Leugnung der Besonderheit des gesellschaftlichen Wandels, die Illusionen der Teilhardschen Synthese von Wissenschaft und Glaube und prangerten die Erscheinungsformen des Holismus als Pantheismus und Panpsychismus an (die

von der offiziellen Ideologie weniger beeinflussten Philosophen versuchten jedoch auch in der Sowjetzeit, die Priorität des Bewusstseins in der Struktur des Seins aufzuzeigen).

Die offizielle Ideologie der UdSSR war schließlich gezwungen, das Weltbild der modernen Naturwissenschaft zu übernehmen und damit die Unterscheidung zwischen den Begriffen „Materie" und „Geist" auf ein Minimum zu reduzieren. Unter jungen Menschen stieg das Interesse an der Esoterik. Immer präsenter wurde der Holismus in den Vorträgen der Gesellschaft „Žinija", in Fernseh- und Radiosendungen, in der Zeitschrift „Mokslas ir gyvenimas" („Wissenschaft und Leben") und in der aufkommenden esoterischen Subkultur. Holistische Aspekte waren in der philosophischen Forschung zahlreich vertreten. Die Ideen der Theosophie und die Lehre von Agni Yoga waren unter Intellektuellen sehr beliebt. In den 1980er Jahren führte dies zur Herausbildung von drei weltanschaulichen Richtungen: dem konservativen Katholizismus, dem Holismus, der auf der Immanenz des Göttlichen und des Bewusstseins in der Natur basierte, und der Weltanschauung, die sich auf den materialistischen Reduktionismus, den Szientismus und den Atheismus stützte. Diese Tendenzen setzten sich auch nach dem Fall des Kommunismus fort. In Form von Disziplinen Biophysik, Bionik, Neurokybernetik und Bioinformatik wurden die Ideen des Transhumanismus weiterentwickelt.

Während der Sowjetzeit war die katholische Gesellschaft in corpore eher konservativ hinsichtlich der Anerkennung von Autorität der Priester, der wörtlichen Akzeptanz von Glaubenswahrheiten als Grundlage für ihre katholische Identität und des liturgischen Traditionalismus. Die katholischen Intellektuellen hingegen sahen sich als Teilnehmer an einem geistlichen Kampf und erkannten all jene als Verbündete an, die das materialistische Weltbild ablehnten und die Spiritualität des Seins betonten, welche eine Voraussetzung für holistisches Denken war. Nach dem Zusammenbruch des sowjetischen Systems lag die Kirchenleitung in den Händen von Kräften, die das Zweite Vatikanische Konzil respektierten und somit zum offenen Katholizismus gehörten. Die Bemühungen der Kirche, ihre

Vorkriegsposition wiederzuerlangen, prägten jedoch einen eher konservativen Diskurs. Der Kampf gegen das Sektierertum war einer der Momente der Polemik zwischen konservativen Kreisen und den für das „New Age“ und die orientalistischen Religionen charakteristischen Phänomenen.

XX A. ANTROS PUSĖS LIETUVOS PASAULĖVAIZDŽIO KAITA PIERRE'O TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ KONTEKSTE

Ramūnas Labanauskas

Monografija

Tiražas 60 egz.

Maketavo Martynas Švarcas
Redagavo UAB „Skrivanek“

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu
Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G., 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

9 786094 881107 >